УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

Presented to the

LIBRARIES *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

JOHN S. MUCHIN

M
John & Halyna Muchin
39 Lorne Cres
Brantford ON N3T 4L8

INSTITUT SOCIOLOGIQUE UKRAINIEN

Etudes et documents relatifs à l'histoire de la révolution ukrainienne de 1917-1920. Vol. IV, par P. Chrystiuk.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

Розвідки і матеріяли. Книга четверта.

ПАВЛО ХРИСТЮК

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції.

1917—1920 рр.

Том IV.

1922.

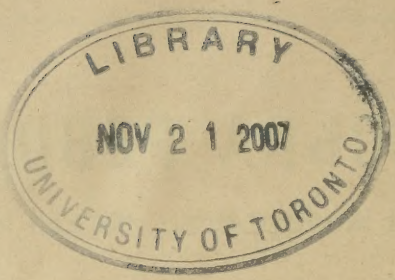

Автор застерігає собі всі права.

Відновлення й повалення У. Н. Р.

Розділ I.

Диктатура працюючих чи буржуазна (парляментарна) демократія?

1. Революція переступає межі, визначені їй Українським Національним Союзом. — Момент, коли республиканське військо взяло Київ і гетьман Скоропадський зрікся влади, був моментом фактичного і формального відновлення Української Народньої Республики.

Справа повалення диктатури поміщиків і капіталістів була довершена. Але цей факт сам по собі ще не давав розвязки тих питань, які стояли перед українською революцією. Навпаки, саме тепер ті питання стали у весь свій зріст і явились справжнім „пробним камінем“ для тих суспільних ґруп і кляс, котрі брали активну участь в поваленню гетьманщини.

Кудою йти далі? Що будувати на руїнах гетьманщини? Хто, яка кляса повинна взяти в свої руки провід в тій будові? От були питання, на які треба було давати негайну, ясну і тверду відповідь.

Дати відповідь на ці питання для українських соціялістичних партій було далеко трудніще, ніж керувати селячством та робітництвом в часі повстання проти гетьманщини.

„Невдячна“ суспільно-економична структура України не сприяла виробленню ясної клясової революційної лінії. 80% селянського, хліборобського населення, менше 10% пролетаріята, все це вязало українські соціялістичні революційні партії в їх соціялістичних плянах. Селянський характер української революції, здавалось, не підлягав ніякому сумнівові. В українській політичній пресі того часу повстання проти гетьманщини називали просто селянським повстанням; головною підпорою революції всі українські соціялісти вважали малоземельне та безземельне селянство. Робітництво при цьому вважалась цілком другорядним фактором*).

До такого перебільшення ролі селянства й недооцінки значіння робітництва в революції штовхали українських соціялістів, крім згаданих вище причин (переважаючої більшости селянського населення й його безумовної активности в боротьбі з гетьманщиною), ще й національні відносини на Україні. Україножерна політика московських соціялістичних партій на Україні підчас гетьманшини, „нейтралітет“ деяких з них

*) Від українських соціялістів можна було в той час часто почути, як вони, дорікаючи неукраїнським соціялістичним партіям за їхній „нейтралітет“ в боротьбі українського селянства та робітництва з гетьманщиною, говорили: „Це наше революційне селянство, а не ваше робітництво, скинуло гетьмана“.

підчас повстання проти гетьманщини викликали підвищені національні настрої в колах не тільки дрібнобуржуазних, але й соціялістичних українських політичних партій. Все російське, московське, хоч би й соціялістичне, вважалось контрреволюційним і ворожим. А поскільки міський, індустріяльний пролетаріят України складався в значній частині з російських елементів, а ще в більшій мірі стояв під знаком московської культури й під проводом „загально-російських“ політичних партій, постільки ця ворожість переносилась і на неукраїнський пролетаріят взагалі*).

Так українські соціялістичні партії ізолювались і від того незначного відсотка пролетаріяту, який був на Україні, й роспускались в селянськім морі**).

Ця ізоляція в моменті повалення гетьманщини була тим більш небезпечною, що на той час вже зміцнилась націоналістично настроєна українська дрібна буржуазія — заможніщі, куркулівські елементи українського селянства, підсмачені міськими дрібнобуржуазними міщанськими елементами. За час революції українська дрібна буржуазія навчилась

*) До характеристики національних відносин на Україні подаємо тут цифри про національний склад населення восьми ґуберній України. Українське населення в круглих цифрах виносить: на Полтавщині — 93%, на Чернигівщині — 85,7%, на Поділлю — 80,9%, на Харьківщині — 80,6%, на Київщині — 79,2%, на Волині — 70,1%, на Катеринославщині — 68,9%, на Херсонщині — 53,5%. Пересічно українське населення виносить 74,6%, що складає приблизно 16,5 мил. душ. Коли тепер поцікавимось, як ділиться населення України по соціяльно-економичним ознаком і як відбивається на цьому поділі національний момент, то побачимо слідуюче: Працює на Україні взагалі: а) в сільському господарстві — 74,6% всього населення (названих 8 ґуберній), приблизно 16,5 мил. душ; б) в фабрично-заводській і гірничій промисловости — 9% — 2 мил. душ; в) в торговлі і транспорті — 6,6% — 1,5 мил. душ; г) ріжних служачих — 4,8% — 1 мил.; д) чиновників і свобідних професій — 3% — 644 тисячі душ; е) ріжних „рантьє“ (що живуть на власний капітал) — 2% — 243 тисячі душ. Коли тепер візьмемо окремо українське населення (16,5 мил. душ), то побачимо, що з Українців працює: а) в сільському господарстві і в „ріжних служачих“ — 90%, б) в фабрично-заводській промисловости — 3,6%, в) чиновників, вільних професій і „рантьє“ — 5,5%. Таким чином біля 0,9 всього українського населення хлібороби, селяне. Великоруське ж населення на Україні має в хліборобстві всього 18% своєї загальної кількости, решта ж належить до „рантьє“, свобідних професій і т. д. (одних чиновників 47%). Так само й Євреї: 48% з них працюють, як посередники, в торговлі; 32% в фабрично-заводській промисловости, решта належить до свобідних професій, „рантьє“ і т. д. Цифри ці показують, що чиновниками, купцями, капіталістами, посередниками, „керовниками“ — чи як кажуть, „білою кісткою“ взагалі були на Україні майже виключно Великороси та Євреї; Українці ж — переважно чорноробочими, хліборобами. Перші мали до своїх послуг університети, ґімназії, театри, бібліотеки, електрику — одним словом, все те, що давала капіталістично-буржуазна цивілізація й культура; другі — українське сільське населення — платили великі податки, утримували на свій кошт всіх тих чиновників та посередників, займались все життя — з покоління в покоління — тяжкою фізичною працею, недоїдали, ходили обірвані, перебували в великій темноті, даючи 80% неписьменних. Наведені цифри показують, що в основі національної боротьби на Україні лежали реальні, соціяльно-економичні інтереси ріжних національних ґруп.

**) Тут ми полишаємо на боці ліве крило УПСР, яке не піддалось націоналістично-державницьким настроям, виразно вважало українську революцію частиною світової соціялістичної революції і в тім напрямі шукало розвязання її близчих завдань.

відріжняти свої інтереси, як від класових інтересів поміщиків та капіталістів, так і від інтересів робітництва, в тому числі й від інтересів селянської „голоти“. Вказуючи на те, що на Україні і великі поміщики та капіталісти і пролетаріят — не-Українці, „чужинці“, дрібна буржуазія все виразніще намагалась стати репрезентантом української нації, заступницею інтересів „всього українського народу“. В звязку з цим починають активно виступати на кон політичного життя такі дрібнобуржуазні партії (наприклад Партія Українських Самостійників-Соціялістів), які за часів Центральної Ради не грали жадної ролі. Експанзія Росії що до України, монополія майже всіх галузів інтелектуальної, орґанізаційної суспільної праці на Україні неукраїнськими елементами, — все це були факти, які розпалювали націоналізм української дрібної буржуазії й збільшували її значіння в революційнім процесі.

В результаті вказаних чинників українська революція стала на роздоріжжу. З одного боку, міжнародня ситуація — революція в Німеччині й Австро-Угорщині, спроби соціялістичного будівництва в Росії — штовхала її на шлях пролетарської, соціялістичної революції; з другого, дрібнобуржуазна соціяльно-економична структура України й напруженість національних відносин, котра вела до розриву трудового фронту (на селянський український і пролетарський неукраїнський національно), штовхали українську революцію на шлях творення української дрібнобуржуазної державности.

Українські соціялістичні партії, що хотіли задержати провід революції в своїх руках, мусіли вивести її з цього роздоріжжа. Та це показалось нелегкою справою.

Ми вже вказували на те, що, стаючи до оружної боротьби з гетьманським режимом, лідери українського „єдиного національного фронту“ (з Українського Національного Союзу) видвигали в цій боротьбі на перше місце момент національно-державний. В своїх відозвах вони завзято кляли гетьмана за „державну зраду“ (проголошення федерації України з Московщиною) й урочисто проголошували українську революцію поперед всього національною революцією, метою якої мало бути відновлення потоптаних гетьманом суверенних державних прав української нації. Що ж торкається соціяльно-економичного устрою у відновленій Українській Народній Республиці, то керуючі директоріянські кола виступали на цім пункті дуже поміркованими революціонерами. Вони не відважились навіть відновити соціяльно-економичне законодавство Центральної Ради, як занадто ліве, хоч такий акт можна було вважати для початку цілком льоґічним, в звязку з реставрацією Народньої Республики.

Розвиток революційних подій одначе швидко показав директоріянським колам, що, коли вони залишаться на плятформі, виробленій Національним Союзом, то революційні селянські елементи, не кажучи вже про робітництво, одійдуть від них і знайдуть собі инших провідників.

Почалось шукання виходу. Треба було декларувати нову, більш докладну й більш революційну проґраму. Вперше питання це було поставлено руба ще підчас перебування Директорії у Винниці. Деякі з бувших в той час при Директорії соціялістів (між ними найбільш

енерґійно с.-д. М. Авдієнко) зробили спробу покласти в основу директоріянської політики слідуючі тези: 1. визнати, що на Україні відбувається не тільки національно-політична, але й глибока соціяльно-економична революція; 2. визнати, що двигуном її являється пролетаріят і трудове селянство і 3. відповідно до цього, здеклярувати принціп диктатури працюючих мас в формі рад робітничих і селянських депутатів.

Дрібна буржуазія й опортуністичне крило українських соціялістичних партій злякались і запротестували. Адже ж це був „чистісенький большевизм“, який і так дався в знаки перед гетьманщиною! Адже ж це значить віддати владу в Українській Республиці в руки російсько-жидівського робітництва, яке, поєднавшись з Совітською Росією, зліквідує національно-державні здобутки українського працюючого люду! Адже ж це значить накликати на себе гнів всемогучої Антанти*). Це ж небезпечний, передчасний соціяльний експеримент, який потягне за собою страшну горожанську війну і господарчу руїну. Члени Директорії С. Петлюра і П. Андрієвський стали рішуче проти; „представники працюючих мас“ — Ф. Швець і А. Макаренко заявили, що українські робітники та селяне не потрібують „большевицьких рад“. Спільні наради Директорії з членами політичних партій та орґанізацій, які скупчились у Винниці, виявили повну розбіжність думок, брак одної сталої провідної думки в директоріянських колах**). Українські соціяль-демократи

*) Не зважаючи на свої страхи перед Антантою, Директорія, під безпосереднім вражінням народньої революційної боротьби, поводилась в той час з Антантою досить „храбро“. Так, наприклад, 27. листопада 1918. року Директорія оголосила ноту „до демократій усіх націй світу й до демократій держав Антанти зокрема.“ Подавши відомости про причини, характер і цілі повстання проти гетьманщини, Директорія писала в цій ноті:

„Одначе цей справедливий, неминучий народній рух натикається на опір з боку держав Антанти. Устами свого посла Е. Енно французьке правительство катеґорично заявляє, що збройною силою буде підтримувати гетьмана Скоропадського і всю його урядову систему необмеженої монархії. Пан Е. Енно обзиває всю українську демократію ‚бандою бунтарів‘ і грозиться силою французького баґнета привести український народ до слухняности злочинцеві Скоропадському.

Од імени всіх соціялістичних і демократичних партій Українського Народу Директорія Української Народньої Республики звертається до всіх народів світу, до найкращих частин їхніх демократій, з запитанням:

На підставі якого права французьке правительство втручається у внутрішнє життя Української Держави? В імя чого правительства держав Антанти тепер одмовляються признати той республиканський уряд України, який до приходу большевиків, а потім Німців на Україну, держави Антанти признали законним, що й зазначили тоді певними актами міжнароднього характеру? Через що і в імя чого тепер правительства держав Антанти грозяться збройною силою підтримувати буржуазно-поміщицьку реакцію на Україні в особі монарха-гетьмана Скоропадського й його уряду, заведених на Україні ґерманським імперіялізмом?

Виступаючи перед усим світом з протестом проти насильства, яке наміряються знов вчинити над Українським Народом держави Антанти, українська демократія заявляє, що буде боротись до останнього чоловіка в своїх рядах за соціяльні й демократичні права трудового Українського Народу та за ту національно-державну форму свого істнування, яку визначив і визначить сам Український Народ.“

**) Невідомо, чи збереглися де-небудь докладні справоздання про ті наради. Одна з них відбулась 12—14 грудня і носила назву „Державної Наради“. На ній були представлені УПСР, УСДРП і УПСС. 12. грудня лівиця українських соц.-демократів (незалежники) виступила за радянську форму влади; укр. соц.-рев.

в більшости тягли до парляментаризму і до „реальної“ політики; члени УПСР (центр. течії), що були припадково в той час у Винниці, займали невиразну позиц'ю; врешті, стали на так званім трудовім принціпі.*) Селянська Спілка, в особі тодішнього Голови її Янка, висунула була навіть спочатку домагання „негайного скликаних Установчих Зборів“. Инші українські партії й орґанізації заявилися рішуче за парляментарний демократизм — скликання Установчих Зборів і відновлення діяльности демократичних міських і народніх самоврядувань. Єврейські соціялісти (Поале-Ціон) підтримували позицію правих укр. соц.-демократів.

Та в той же час навіть найбільші прихильники „демократизму“, почували, що виступити „на люде“ з гаслом парляментарного демократизму було небезпечно: робітництво і селянство очевидно хилилось до радянської системи влади. В місцевостях, які звільнялися з-під влади гетьманщини, відновлялися ради робітничих та селянських депутатів, орґанізувалися революційні робітниче-салдатські комітети. Ясно було, що при широко розвиненій большевицькій аґітації, перешкоджати в орґанізації

і самост.-соц. — проти. 14. грудня, після фракційних нарад, соц.-дем. (незалежники) і соц.-рев. виступили за Трудовий Конґрес і орґанізацію влади на трудовім принціпі; сам.-соц. голосували проти, але залишились в меншости.

*) УПСР центральної течії прийняла участь в повстанню, ще не закінчивши свого орґанізаційного процесу, роспочатого після IV Партійного З'їзду. В додаток до відомостей, поданих в III томі „Зам. і матер.“, ще про її орґанізацію підчас гетьманщини подаємо дещо на підставі відомостей, поданих нам Н. Григориївим. Після оголошення відомої декларації Центральної Течії, головні її автори — М. Салтан, М. Чечель, М. Шраг та инші виїхали з Київа, не встигши закласти міцного партійного ядра. Члени Партії — кияне в масі ще не „опреділились“; роскол Партії загалом справляв на них важке враження. На цім ґрунті зросло бажання якось порозумітись з Центральним Комітетом Партії й відновити єдність Партії. Але зроблені заходи не дали бажаних наслідків, здавалось, головним чином через техничні труднощі (члени Ц. К. також почасти виїхали з Київа, почасти так законспірувались, що їх трудно було знайти). В результаті члени Партії, які співчували більше партійній ґрупі, що підписала Декларацію, ніж Центр. Комітетові, взялися до орґанізації Центральної Течії. Найбільше праці коло того поклали І. Лизанівський, В. Голубович (до арешту його гетьманцями), Н. Григориїв, О. Щадилів, Шаля і Клименко. Головою першого Орґанізаційного Комітету (центр. течії) був Н. Григориїв, членами — в числі инших — Лизанівський, Щадилів, Янко і М. Шаповал. Збори київської орґанізації (й членів Орґанізаційного Комітету) відбувались в будинку Ґуберніяльної Народньої Управи; число присутніх не раз доходило до 40 чол. На одному з засідань Орґанізаційний Комітет поставив на обмірковування питання про сучасний момент. Виявилось, що більшість загалом стоїть на позиції Центр. Комітета Партії, не поділяючи лише його погляду на федерацію та протестуючи проти вчиненого ним розвязання дотогочасних партійних орґанізацій. В звязку з цим ухвалено було шукати порозуміння з Центр. Комітетом; справу переговорів було доручено О. Щадилову і Янкові. З боку Центрального Комітету справою порозуміння більше инших інтересувався П. Любченко і вів розмови про це з Н. Григориївим. Нарешті, відбулося двоє офіційних засідань Орґанізаційного Комітету (центр. течії) з представником Центральн. Комітету Мазуркевичем. Головною точкою дебатів було питання про федерацію. Мазуркевич заявив, що Центр. Комітет визнає федерацію, як ідеал, і проти самостійности України не виступає, але бажає порозуміння з московськими революційними партіями, в тому числі й з большевиками. Таке пояснення справи задовольнило членів Орґанізаційного Комітету. Було констатовано, що серйозних принціпових росходжень між Орґ. Комітетом і Центр. Комітетом немає. Залишалось лише питання орґанізаційно-тактичного

цих рад чи обмежувати їх в правах значило лляти воду на млин большевиків і свідомо шкодити собі.

В результаті великою більшістю думку про встановлення „большевицької“ радянської форми влади було одкинуто. Суперечність же м'ж настроями революційного селянства та робітництва, з одного боку, і політичними плянами дрібної буржуазії й соціялістичної правиці на чолі з Директорією, з другого, було усунуто таким способом, що нарада Директорії з бувшими при ній членами українських політичних партій (на початку грудня у Винниці) стала на так званому трудовому принципі. Було прийнято, як обґрунтовання цього принціпу, тезу, що поміщики й капіталісти, як кляса, ворожа українському трудовому народові не тільки соціяльно, але й національно, не можуть бути допущені до участи в державному будівництві. Відповідно до цього, було ухвалено, що влада в центрі і на місцях повинна належати тільки працюючому народові — робітництву, трудовому селянству і трудовій інтеліґенції: в повітах і ґуберніях трудовим радам, в центрі — Трудовому Конґресу, зложеним з представників працюючої людности.

Здавалось, що цією ухвалою поставлене питання розвязувалось більш менш успішно. Директоріянські круги тішили себе надією, що

характеру: Орґ. Комітет твердо настоював на скасуванню постанови Центр. Комітета про роспуск Партії. Обміркувавши це останнє домагання, Центр. Комітет уповноважив членів своїх Мазуркевича й О. Шумського заявити Н. Григориїву, що Центр. Комітет вимагає, аби Орґанізаційний Комітет розвязався без жадних умов, при чому членам орґанізації центральної течії (за виключенням деяких, особливо скомпромітованих „соглашательською“ політикою) давалось право зареґіструватись в орґанізації Центрального Комітета. Н. Григориїв, як голова Орґан. Комітету, заявив: „Або реґіструйте всіх членів нашої ґрупи, або ми залишимося, як окрема партійна орґанізація центральної течії.“ На тому справа порозуміння на якийсь час зійшла на мертву точку, щоб згодом знов стати на порядок денний. Н. Григориїв вів далі розмови з П. Любченком, а О. Щадилів з Заливчим й иншими членами Центр. Комітета.

За кілька день до повстання проти гетьманщини, П. Любченко, довідавшись від Н. Григориїва, що центральна течія бере участь в орґанізації повстання, заявив, що Центр. Комітет хоче порозумітись з Орґанізаційним Комітетом, визнаючи, що Орґаніз. Комітет став дійсно на революційну позицію. Між иншим П. Любченко повідомив, що Центр. Комітет ухвалив перевести терористичний акт проти ґен. Скоропадського; Центр. Комітет був тієї думки, що повстання слід почати вслід за терористичним актом, а не прямо, як то проектувалось повстанським ядром Укр. Національного Союзу. Одначе повстання випередило наміри Центр. Комітету що до замаху на ґен. Скоропадського, й розмови про обєднання знов увірвались.

Вже підчас повстання приїздив до Хвастова Полоз (від Центр. Комітету Партії) і мав довгу розмову з Н. Григориївим на тему про обєднання Партії й спільну акцію, підкреслюючи, що основних росходжень між обома течіями не помічається. Розмова кінчилась тим, що рішено було при першій же змозі поставити справу обєднання в увесь зріст і довести її до кінця. Однак, поговоривши з С. Петлюрою, Полоз змінив свої погляди що до спільної акції: він заявив, що позиція С. Петлюри не може бути прийнята Центр. Комітетом, що він, Полоз, не вірить, щоб з С. Петлюрою можна було провалити революційну соціялістичну справу, що Центр. Комітет через це буде самостійно, окремо від Директорії, вести акцію проти гетьмана; одначе все ж висловив бажання довести до кінця справу обєднання Партії, на що Н. Григориїв відповів згодою.

таким способом 1. вибивався ґрунт з-під большевицької аґітації; 2. українська революція представлялась перед Антантою „не в большевицьких формах“, чим усовувалась небезпека антантської окупації Україні; 3. Директорія нерозривно звязувалась з робітництвом і трудовим селянством; 4. забезпечувалось успішне розвязання соціяльно-економичних завдань революції і закріплення національно-політичних здобутків української революції (збереження української державности). Але дійсних підстав для такої надії не було.

Прийняттям трудового принціпу було знайдено словесне, формальне рішення питання, по суті ж воно зоставалось зовсім не вирішеним. Згоди поміж міщанством, дрібною українською буржуазією з одного боку і справді революційною частиною робітництва та трудового селянства України не було досягнено. Єдиний національний фронт залишався і надалі, що красномовно свідчило про те, що ухвала трудового принціпу являлась простою формальністю, декляративною заявою, яка зовсім не призначалась для дійсного переведення в життя.

Директоріянська практика довела це з перших же днів. Тимчасовий уряд — так званну Раду Завідуючих державними справами — було призначено з припадкових людей, які зовсім не надавались до рішучої революційної політики. Ухвалений трудовий принціп зоставався принціпом: голова Директорії складав на його підставі проєкт декларації Директорії, а законодавством Директорії в той же час відновлялись і приклікались до життя старі демократичні орґани, старі інститути призначених з центра Комісарів; відновлялась чинність окремих більш поміркованих законів Центральної Ради. На місцях, поруч з самочинно утвореними радами робітничих та селянських депутатів, появилися комісари, коменданти, отамани; заворушились бездіяльні, знищені революцією і гетьманщиною міські і земські самоврядування, заскрипіла стара „демократична“ машина*).

Революція йшла вже через голову Директорії.

2. Невдала спроба Директорії не відстати від розвитку революції. Декларація Директорії. Окремі українські соціялістично-революційні ґрупи, не зважаючи на невтішну практику Директоріянської влади, все ж не тратили надії на те, що їм таки вдасться вдунути живу душу в дитину Національного Союзу — Директорію. Запорукою цьому, здавалось, було, між иншим, і те, що Голова Директорії В. Винниченко не на жарт „збольшевичився“. Правда, другий впливовий член Директорії, Головний Отаман С. Петлюра разом з меншими отаманами був рішучим противником всяких „експеріментів“ і висував, замісць трудового принціпу,

*) До характеристики законодавчої діяльности Директорії у Винниці подаємо зміст деяких її законів того часу. Так 9. грудня було скасовано Директорією обіжник гетьманського міністра праці Ваґнера від 29. червня 1918 р., яким обмежувались права робітництва що до коаліцій, страйків і т. д., а також відновлялась чинність всіх законів та постанов Центральної Ради по міністерству праці. 15. грудня було видано закон про заборону продажу, закладу і оренди землі (земельного ж закону Ц. Ради не було відновлено). 16. грудня відновлено чинність закону Центр. Ради від 9. січня 1918 р. про національно-персональну автономію, 17. грудня скасовано постановою Директорії гетьманський квартирний закон.

принціп твердої отаманської влади. Проте ліва течія, що спіралась на робітництво і селянство, здавалось, мусіла перемогти, мусіла потягти за собою й Директорію.

Так би воно напевно і сталось, коли б Директорія не була дитиною єдиного національного міщансько-демократичного фронту, коли б в її складі було хоч би двох-трьох правдивих соціялістів і революціонерів, коли б важкою колодою не бовтався під її ногами Український Національний Союз.

В повстанню проти гетьманщини під проводом Директорії була одна дуже небезпечна риса, а саме — орґанізація його виключно в межах національних. По — за повстанським директор'янським центром залишалась не тільки правиця великоруської буржуазної демократії, засліплена московським шовінізмом і ворожа повстанню, поскільки останнє стояло на ґрунті української державности, але й співзвучні українським революційним робітниче-селянським елементам єврейські революційні соціялістичні партії й російські большевики. На початку повстання риса ця була зрозумілою, але коли повстання розгорнулось успішно, коли було захоплено головніщі міста на Україні — здебільшого спільними силами українських і неукраїнських робітників та селян, коли гетьманщину було повалено, коли Київ було взято спільним натиском республиканського війська з фронту і повстанням в середині Київа місцевого робітництва, в якому брали участь боєві дружини єврейських соціялистічних партій і російські большевики, — після всього цього необхідно було рішуче й негайно покінчити з ізоляцією українських революційних робітників та селян від неукраїнського революційного робітництва, немилосердно розірвати з єдиним національним фронтом, з Українським Національним Союзом, хоч до останнього й тягли спомини недавнього минулого. Треба було зрозуміти, що після повалення гетьманщини перед українськими працюючими масами зовсім виразно повстали завдання не стільки національно-політичного, скільки соціяльно-економичного характеру, і що ці останні можуть бути успішно розвязані тільки в процесі орґанізованої, впертої клясової горожанської війни, при повній солідарности всіх працюючих мас України, без національних ріжниць. А зрозумівши це, треба було Директорії по приїзді до Київа (19. грудня 1918 р.) завернути не на Софієвську Площу для одправи „благодарственного молебня", а звідти не в покої Українського Національного Союзу для взаємного вихвалювання (що було зроблено по рецепту М. Шаповала, який, вітаючи Директорію на двірці в імени Національного Союзу, красномовно закликав її вернутись „в лоно Національного Союзу": мовляв, „ми вас породили, ми й надалі будемо опікуватись вами, керувати вашою політикою"), а поїхати на засідання київської ради робітничих депутатів, скликати негайно конференцію представників всіх революційно-соціялістичних партій України і спільно з ними одверто намітити курс на робітниче-селянську соціялістичну революцію. Та таке розуміння, а тим більше поступовання було не можливе для директоріянців.

Ще до часу приїзду Директорії в Київ київські робітничі орґанізації було основно розгромлено Осадним Корпусом от. Коновальця. Про орґанізацію і діяльність ради робітничих депутатів не доводилось

і говорити. Робітничі збори були унеможливлені. Всякі прояви громадського життя було здушено станом облоги і цензурою. Від війни з гетьманщиною одразу було перейдено до війни з революційним робітництвом і то не тільки неукраїнським, але й українським. Українські соціялісти-революціонери ліві, що збірались стати в льояльну опозицію до Директорії, не одержали дозволу на видання свого орґану і були загнані в підпілля. Орґан Київської ґрупи українських соціялістів-революціонерів центрістів — „Трудова Республіка“ (що виходив під редакцією Д. Ісаєвича, Г. Толмачова і П. Христюка і обстоював радянську форму влади та необхідність утворення єдиного робітничо-селянського революційного фронту), було взято під таку сувору цензуру, що фактично він позбавлявся можливости вільно висловлювати свою думку *). Про большевиків же нічого й говорити: їхнє становище нічим не ріжнилось від становища при гетьманщині, а може було ще й гірше **). В цей же самий час в Київі вільно розгулювали реакціонери-гетьманці, начепивши на свої ґенеральські мундури жовто-блакитні стрічки. Ті, що „постригали і помазували“ гетьмана в квітні, тепер, в грудні, служили молебні за Директорію або, клянучи її, спокійно жили в своїх великопанських палацах. Ніяких утисків, ніякої пресії на буржуазію зроблено не було, коли не рахувати бандитських грабунків буржуазії окремими військовими ґрупами. Добровольців-золотопогонників, що боронили гетьмана, „гуманно“ одправляли ешелонами на Дін ***).

Контрреволюційна практика аґентів директоріянської влади завинила багацько між иншим і в тому, що було зліквідовано справу порозуміння між центральною й лівою течією УПСР.

Припинившись після побачення Полоза (члена Ц. К.) з бувшим головою Орґанізаційного Комітета Н. Григориївим в Фастові

---

*) Пізніще „Трудова Республіка“ стала орґаном Орґаніз. Комітету Партії; склад редакції було змінено: Толмачів і Христюк вийшли, після чого ґазета набрала невиразного характеру. Між иншим, інтересна деталь: лівим напрямком „Труд. Республ.“ найбільше був незадоволений Голова Сел. Спілки Янко, що приїхав до Київа вкупі з Директорією і був великим „директоріянцем“. Це проте не пошкодило Янкові після того, як його політична карєра при Директорії скінчилась повним фіяско (Янко не одержав міністерського портфелю), раптом зробитись запальним оборонцем радянської форми влади.

**) Чи не що дня знаходили в Київі (особливо на Володимирській Горці і в Царськім Саду) невідомо ким забитих робітників.

***) Такий дивний „льоялізм“ до добровольців пояснювався почасти „закордонною політикою“ Директорії. Справа в тому, що добровольців взяла під свою високу руку Антанта і домагалась від Директорії льояльного відношення до них. Французький консул в Одесі п. Енно, побоюючись за життя золотопогонників після взяття Київа республиканським військом, телеґрафував, наприклад, таке Ґерманському Вищому Командуванню в Київі і Совітові ґерманських салдатів: „Згідно з умовами перемирря, ви повинні, що до держав Антанти, забезпечувати і додержувати порядок в зайнятих вашим військом краях Росії. Новий стан, утворений в Київі, потягне за собою в життя більш рішучих заходів, ніж ті, яких ви вживали до цієї пори, аби перешкодити всякому вбивству, всякому грабіжництву і, взагалі, всякому безладу. Невиконання таких заходів упаде серйозним чином на вашу особисту відповідальність і на відповідальність вашого уряду перед державами Антанти. Оповістіть про одержання цієї телеґрами і про вжиті вами заходи. 16. грудня 1918 р. Енно.“ („Правда“ N 277, 20. грудня 1918 р.).

(на початку повстання) *), переговори про обєднання партії знову відновились після того, як було взято Київ директоріянським військом. Н. Григориїв (як завідуючий пресовою справою) дав до роспорядження Центрального Комітета друкарню й папір в Київі, щоб таким чином уможливити Ц. К. видання свого орґану й цілком практично посунути далі, наперед справу обєднання Партії. Між членами обох течій встановилось повне довірря. Переговори про обєднання пішли особливо жваво після того, як почав виходити орґан Київської Орґанізації Центр. течії „Трудова Республика“, що заступав радянські тенденції в центральній течії. Н. Григориїв говорив з Г. Михайличенком (членом Ц. К.), П. Христюк з А. Приходьком (членом Ц. К.), О. Жуковський з Шинкарем (що переховувся тоді в Київі, ранений при спробі балбачанівців розстріляти його). В тім же напрямі висловлювавсь М. Грушевський. Але до обєднання знов не дійшло. Заступаючий Голову Орґ. Комітету Янко був в цей час на стільки щирим директоріянцем, що до справи обєднання ставився вороже. Член Орґаніз. Комітету М. Ю. Шаповал саме трудився над „обєднанням“ Центральної Течії Партії з Українським Національним Союзом. „Верхи“ Партії отже звертали круто вправо. А тут якраз наспіла і директоріянська практика. Центральному Комітетові не дозволено було видання партійного орґану. Почались арешти лівих есерів, яких було прирівняно до большевиків. Н. Я. Григориїв особисто попереджував деяких членів Центр. Комітета (Г. Михайличенка, Приходька) про небезпеку арешту й радив їм тікати з Київа чи добре сховатись, але особисті відносини вже не могли залагодити великих ріжниць в фактичному становищі одної й другої течії. Витворилось становище, при котрому одна течія, центральна, була в уряді, в Національнім Союзі, в Директорії — отже цілком відповідала за політику Директорії і в той же час терпіла терор, запроваджений проти другої — лівої, яка мусіла захоcватись в найглибше підпілля. Льоґика фактів довела до того, що між обома течіями істнувало велике росходження на ділі, коли не на словах. А тим самим було поховано й справу обєднання обох частин УПСР.

Прибувши до Київа, Директорія на цілий тиждень попала в жовто-блакитні обійми Національного Союзу і геть зомліла в тих обіймах, забувши про революцію, про селян і про робітників. Голова Союза М. Шаповал, недооцінюючи ваги моменту і не розбіраючись в загальній ситуації, що утворилась в той час на Україні і навкруги України, славословив Національний Союз і Директорію, підкреслював „кревний“ звязок Директорії з Союзом і всіх сил докладав до того, щоб задержати і на далі вплив Союзу на Директорію, а тим самим і на всю революційну політику **). Замісць клясово-революційної, міжнаціональної

*) Коли почалось повстання, Н. Григориїв, ставши до практичної повстанської праці (як Завідуючий Інформаційним Бюро при Директорії), передав Головування в Орґаніз. Бюро Центр. Течії Янкові.

**) Для характеристики тодішніх настроїв Союзу подаємо (за ґазетним справозданням) зміст промови Голови Союзу М. Шаповала, виголошеної на честь Директорії на „святочному засіданні Українського Національного Союза“ в день вїзду Директорії в Київ.

атмосфери, Директорія впірнула по вуха в націоналістично-дрібно-буржуазний туман.

Революційна частина української робітниче-селянської демократії хвилювалась, вказувала на хибність і небезпечність такого шляху, кликала до творення революційного фронту. Певно, майбутній незалежник, що сховався під псевдонімом „Анд. Мих.“, писав в „Робітничій Газеті“ (N 420, 25. XII. 1918.) про Національний Союз і взаємовідносини між останнім і Директорією:

„Цей пережиток минулого (Український Національний Союз) продовжує істнувати ще й зараз. Мало того, цей живий труп чіпляється навіть за владу і змагається відогравати ролю в сучасних обставинах...

Те, що було в ньому живого, народнього, пішло зараз до мас і там працює. А уламки націоналістичного міщанства та інтеліґенщини чіпляються за жовто-блакитний прапор, влаштовують буффонади, зустрічи з дзвоном церковним, молебнями й иншими атрибутами національного сентименталізму, чим тільки дискредитують народній рух і його керовників.

Нашим завданням, а також завданням Директорії в сучасну хвилю, є повний розрив з цими уламками національного фронту.“

„По промові В. Винниченка, читаємо в ґазетному справозданні, забірає голос М. Ю. Шаповал, який іменем Національного Союзу і всього українського народу висловлює велику вдячність лицарям народнім — Українській Директорії і республиканському війську — за те, що вони тісною лавою виступили для ліквідації реакційного уряду на Вкраїні. Промовець пригадує історію сотворення Національного Союзу і вказує, як останній став осередком, де стрічалися ‚струмочки всіх політичних орґанізацій‘.

— Сьогодня, каже п. Шаповал, в цей день вступлення Директорії у Київ Український Національний Союз вітає своїх товаршів за їх подвиг визволення українського народу з-під чужого ярма. Український Національний Союз знав, що трудовий народ піде проти тепер поваленого уряду, бо він мав у своїх руках талісман, який потяг народ за ним, а то були три кличі: свобода, земля і просвіта.

Далі промовець вказує на велике значіння нинішньої революції, яку переведено виключно українськими силами серед таких несприятливих для українського народу обставин.

— Ми можемо зараз сміло станути перед світом, без ридання і сльоз, бо наша сила в нашій зброї. Зараз мозок Українського Народу — інтеліґенція повела його до визволення. Ми щасливі й горді, що українська революційна демократія має людей, які відчули грізний момент і підняли велике ґероїчне діло. Поміж нами є присутні, яких імена запишуться золотими буквами в історії боротьби нашого народу за кращу долю.

— Від Союза і Українського Народа першому протекторові Українського Народа В. Винниченкові ‚Слава!‘ — проголошує Голова Національного Союза.

Гучне ‚слава‘ і звуки національного гимна довго лунають в залі.

— Поміж нами є також лицарь шаблі, — звертаючись до С. Петлюри, каже М. Шаповал — і вичисляє все велике значіння народнього героя і його заслуги в ділі боротьби і визволення України від тяжких кайданів гетьманства.

Слова Голови Національного Союза були покриті довгими оплесками і гучним ‚слава!‘. Оркестр грав де-кілька разів національний гимн. У багатьох присутніх виступили сльози радости.

Далі М. Шаповал вітає других героїв Директорії, які поділили свій труд з трудовим народом. Зупиняючись на славній діяльности хоробрих помічників Директорії, М. Шаповал зазначає, що силою, котра греблі рве, силою орґанізації були як раз славні проводирі республиканського війська — отаман Осецький і полковники: Коновалець, Пеленчук, Балбачан, Тютюнник і другі.

Гучне ‚слава‘ в честь цих народніх героїв лунає довго серед присутних“. („Україна“, N 91, 16. листопада 1919 р. Камянець).

Та „живий труп“ не хотів уступатись. На засіданню 23. грудня Національний Союз ще підносив голос за право свого контролю над Директорією і взагалі над істнуючою владою. А в якому напрямі мав відбуватись той контроль, про те свідчить між иншим винесена на цьому ж засіданню Союза і доведена потім до відома Директорії постанова „про необхідність істнування на далі міністерства ісповідань“.

В той самий час край залишався без орґанізації, навіть без правительства. По одних міністерствах працювали Комісари Революційного Комітету, по инших — керуючі міністерствами, призначені Директорією. „Верховна влада“ — Директорія видавала адміністративні роспорядження, законодавствувала, писала ноти, управляла. І все це робилось похапцем, без жадного пляну, системи. Кардинальне питання про напрям внутрішньої і зовнішньої політики (відносини до Совітської Росії й Антанти) залишалось невирішеним. Печать якогось дивного безсилля та анемії лежала на всіх заходах Директорії *).

Приймаючи на увагу: а) військову орґанізацію Директорії, неавторитетність її серед робітництва, одірванність від українських і неукраїнських соціялістично-революційних партій; б) передбачаючи й спостерігаючи нездатність Директорії, через вказані причини, дати провід революційній творчости на Україні, унормувати хоч би почасти нові суспільні відносини в державному масштабі і в) що в селянстві і серед козаків республиканської армії знаходила співчуття думка про скликання Центральної Ради, — частина українських соціялістів-революціонерів центристів (М. Грушевський, О. Жуковський, В. Голубович, А. Степаненко й инші) ставила постулят негайного скликання Української Центральної Ради й відновлення в цілому соціяльного, економичного й державно-політичного законодавства Центральної Ради. На кількох партійних нарадах с.-р. (в першій половині грудня, між иншим, в будунку II. київської ґімназії) це питання було докладно обмірковано. Ініціатори були тієї думки, що тільки скликання Центральної Ради й відновлення її законодавства було в стані а) одразу ж підвести міцний ґрунт революційного народоправства під відновлену УНР, б) перевести революцію зі сфери повстання й військових комбінацій та авантюр в сферу публичної, відповідальної творчости, в) придбати довірря неукраїнського робітництва та революційної інтеліґенції до революційних заходів українських робітників і селян, а тим самим відродити той єдиний революційний фронт на Україні, для створення якого так багацько зробила в свій час Центральна Рада. Зробивши своє діло, відновивши законодавство першої Української Народньої Республики,

*) „Працювала“ в цей час досить енерґійно тільки „Верховна Слідча Комісія“ під головуванням с.-д. Ковенка. Утворила її „Висока Директорія“ для боротьби „з контрреволюцією“. Одначе „ковенковці“ всі свої сили повернули на боротьбу з революцією. Маючи необмежені права, незалежна від правительства, а пізніше і від Директорії, „Верховна Слідча Комісія“ скоро стала найбільш „популярною“ і найбільш скандальною установою в УНР. Інтересно, що Рада Міністрів пять разів постановляла, аби цю Комісію було скасовано чи, принаймні, підпорядковано якомусь міністерству. Одначе „Висока Директорія“ (а найбільше голова її В. Винниченко) вперто не хотіла погодитись з цим і підтримувала „ковенковців“ на „страх врагам“ — соціялістам.

Центральна Рада мала, не затягаючи часу, не задержуючи влади в своїх руках, передати її заново сформованому, правоздатному центральному робітниче-селянському орґанові Української Республики, який би ґарантував дальший поступовий розвиток української революції.

Можна було по ріжному оцінювати зазначений постулят, надавати йому більшої чи меншої ваги. Але треба признати, що, коли Директорія не ступила прямо, рішуче й негайно на шлях орґанізації радянської влади (чого домагалась друга частина центристів), коли вона не захотіла й була не в стані звязатись з пролетаріятом України, постулят скликання Центральної Ради був тою конечною необхідністю, яку Директорія мусіла визнати і перевести в життя. Що б там не було, а шкідливий, злочинний параліч центральної влади й сваволю військового, антигромадського режиму Директорії було б тим способом одразу ж і рішуче усунуто.

Одначе перевести в життя наміченого, постуляту не вдалось. Поперше, зазначений постулят не знайшов більшости в самій Партії; подруге, Директорія й окружуюча її військова й цівільна „отаманія“ й слухати нічого не хотіла про скликання Центральної Ради й підпорядкування своєї діяльности майбутньому, звязаному з цим скликанням режиму. „Герої“ ще не хотіли зійти з кону, не хотіли уступити робітниче-селянській суспільности того, що „вони зробили“. Як таки так: взяти й просто уступитись, передати владу в Республиці Центральній Раді, без „універсалів“, урочистих декларацій й инших ознак „верховности“ влади Директорії.

В такій атмосфері після довгих нарад з єдиним українським національним фронтом (з участю навіть хліборобів демократів) було, нарешті, остаточно усталено текст Декларації Директорії (первісний начерк якої, надто „революційний“ і зовсім неприємлемий для с.-ф. і х.-д. було привезено з Винниці) і 26. грудня оголошено цю „підправлену“ Декларацію, а також сформовано Раду Міністрів. Ось зміст цієї Декларації:

„Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лиця Землі Української руйнуюче поміщицько-монархичне панування — гетьманщину.

Україну вичищено від карних експедицій, старост, жандармів та инших злочинних інституцій пануючих кляс. Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя.

Цензові думи та земства, наставлені гетьманським урядом, скасовано і відновлено демократичні, вибрані всенароднім голосуванням орґани місцевого самоврядування.

До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народньої Республики оголосила, що всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванню попередніх їх власників непорушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто пішов у військо Республики для боротьби з гетьманом. Верховне порядкування цією землею належить Директорії Української Народньої Республики. Ця постанова стосується також до монастирських, церковних і казенних земель. Для переведення реформи орґанізовано Народні Земельні Управи.

По „Наказу No I — Директорії—селянам“ роблятяся описи контрибуцій, взятих поміщиками з селян для повернення їх покривдженим.

Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу тих зловживань і злочинств, які було учинено над селянством, поміщиками та гетьманським урядом.

Постановою 9. грудня Директорія одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики. Відновлено восьми-годинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліцій і страйків, а також всю повноту прав робітничих фабричних комітетів.

У всіх инших галузях життя Директорія так само одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих кляс і шкідливих для всього громадянства.

Уповноважена силою і волею трудящих кляс України — Верховна Влада Української Народньої Республики — Директорія цими заходами довершила перший акт соціяльного та національно-політичного визволення українського народу.

Слідуючим етапом нашої роволюції є творення нових, справедливих, здорових і відповідних до реального відношення сил у державі, соціяльних і політичних форм.

Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права — трудящого народу, Директорія передасть свої повноваження тому ж самому народові.

Але Директорія вважає, що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим клясам, які суть основою громадського життя, які творять матеріяльні та духовні цінности, які кровю й життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу.

Влада в Українській Народній Республиці повинна належати лише клясам працюючим — робітництву й селянству, тим клясам, що здобули цю владу своєю кровю.

Так звані „пануючі кляси“, кляси земельної і промислової буржуазії за сім місяців цілковитого, нічим необмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту нездатність і надзвичайну шкідливість для всього в управлінню державою. Маючи всі матеріяльні, фізичні і духовні засоби, маючи повну волю для орґанізації економичного і політичного життя, ці кляси внесли тільки дезорґанізацію й руїну в край. Дбаючи тільки про свої вузько-клясові еґоістичні інтереси, ці кляси вели воістину грабіжницьку політику в краю. Ними розграбовано, розкрадено й роздано в чужі імперіялістичні руки значну частину державно-народнього майна. Дбаючи тільки про накоплювання капіталів у приватних руках, ці люде довели промисловість до повного занепаду, а господарство краю до злиденного стану. Розцвіт спекуляції за панування цих правителів дійшов до нечуваних розмірів. Поводячись, як у завойованій країні, великовласники правили методом безоглядного терору насильства. Закопування живцем у землю, вирізування шматків живої шкіри, випікання очей так званими „поміщицькими карателями“ були цілком нормальними способами управління народом. Будучи чужинцями в краю, великовласники брутально топтали національні права і здобутки нашого народу, ганьбили гідність його державности, продавали й зраджували з такими жертвами й такою працею збудовані державні форми.

З боку революційного правительства, постановленого народом, що в гніві й муках повстав проти цих гнобителів, було би злочинством супроти всього краю після всього цього допустити ці кляси до участи в правлінню країною.

Отже Директорія заявляє:

Кляси не трудові, експльоататорські, які живляться й роскоштують з праці кляс трудових, кляси, які нищили край, руйнували господарство й одзначили своє правління жорстокостями й реакцією, не мають права голосу в порядкуванню державою. Директорія передасть свої права й уповноваження лише трудовому народові самостійної Української Народньої Республики.

Директорія пропонує:

1. Трудовому селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії та встало зі зброєю в руках до бою з панством, по всій України з'їхатись у ґубернії і вибрати своїх делеґатів на Конґрес Трудового Народу України. Ті делеґати будуть представляти там волю як того озброєнного селянства, що тепер тимчасово є у війську, так і тих, що мирною працею дома допомогають творити народний державний лад та порядок.

2. Мійському робітництву вибрати від фабрик, майстерень, заводів, контор та инших установ людської праці своїх делеґатів на Конґрес Трудового Народу України. Частина робітництва неукраїнської національности підчас боротьби українського народу з бувшим гетьманом ставилась до цієї боротьби не з повною активністю, а частина нейтрально. Директорія гадає що в боротьбі за виз-

волення всіх працюючих не-українське робітництво забуде свою національну нетерпимість і щиро та дружно прилучиться до всього трудового народу України.

3. Трудовій інтеліґенції, що безпосередньо працює для трудового народу, себ-то: робітникам на полі народньої освіти, лікарським помішникам, народнім кооперативам, служачим у конторах та инших установах так само вибрати своїх представників на Конґрес Трудового Народу України.

Місце й час одкриття праці Конґресу, а також норми виборів до нього Директорія оповіщає окремою інструкцією.

Конґрес Трудового Народу України матиме всі верховні права і повновласть рішати всі питання соціяльного, економичного та політичного життя Республики. Конґрес Трудового Народу, яко революційне представництво орґанізованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо. Надалі, коли настане мирне життя, він має бути заміненний представництвом працюючих мас, обраним по удосконаленій системі виборів, себ-то Установчими Зборами. Конґрес Трудового Народу має вирішити форми влади, як на місцях, так і в центрі. До цього вирішення Директорія вважатиме всякі спроби захвату влади якими-будь ґрупами насильством над волею Трудового Українського Народу і тому буде рішуче припиняти всякі такі самовольні виступи.

До Конґресу Директорія верховною властю своєю насамперед поверне селянству ті контрибуції, які було зібрано з нього поміщиками.

Ратуючи державу від дальшого господарського та промислового занепаду, розграбовання та безоглядної експльоатації робітництва і всього населення, Директорія поставить на фабриках, заводах, та инших промислових установах державний робітничий контроль і пильно дбатиме, щоб промисловість набрала здорового, користного для народу життя.

Всі зусілля свої Директорія направить на таку орґанізацію народнього господарства, яка відповідала б сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ і на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту і визиску. Директорія вважає своїм обовязком взяти під керування Української Народньої Республики головні галузі української промисловости й направити господарство в них в інтересах працюючих кляс і всього громадянства, а не малої ґрупи кляси великовласників. Всі форми спекуляції Директорія нищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій Україні будуть орґанізовані „комісії боротьби з спекуляцією“. Так само Директорія пильно дбатиме, щоб негайно трудові маси були задоволені предметами першої необхідности (шкури, мануфактури, залізних виробів та иншого краму, а також продуктів споживи).

Стаючи твердо і непохитно на шлях соціяльних основних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів щоб уникнути анархичних, неорґанізованих і несистематичних форм цієї перебудови. Директорія вважатиме своїм обовязком погоджувати ці великі завдання з соціяльно-історичними і міжнародніми умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціяльних реформ, яких досягатиме світова, особливо західно-европейська трудова демократія.

В сфері міжнародніх відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету і бажання мирного співжиття з народами всіх держав. Ставлячи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла би всі здорові трудові сили свого народу вжити не на кріваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та заведення порядку й ладу, так бажаного всім працюючим.

Так само у внутрішніх відносинах Республики Директорія ставить собі метою національну злагоду і дружне поєднання трудової демократії всіх націй, що заселяють Українську Землю.

Директорія щиро вірить, що спільними силами всіх працюючих трудовий народ України без жорстоких, крівавих і непотрібних форм боротьби досягне своєї мети. Одже клясам нетрудовим треба розумно і чесно признати всю шкідливість і несправедливість їхнього бувшого панування і раз на все примиритися з тим, що право рішати долю більшости народу повинно належати тій самій більшости, себ-то клясам трудовим.

Трудову інтеліґенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих кляс і в інтересах творення нового справедливого життя для всього народу прикласти своїх сил, знаття і науки для найкращого направлення будівничого соціяльного процесу. Соціялістичні партії та ґрупи всіх соціялістичних напрямів і всіх національностей. Директорія кличе поставитися з повним розумінням важности моменту і всі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу орґанізацію волі його, на орґанізацію порядку й ладу по всій землі Трудової Республики.

Доручаючи негайне переведення в життя цих великих задач Правительству Української Народньої Республики — Раді Народніх Міністрів, Директорія вірить, що весь трудовий народ України щиро допоможе своєму Правительству в цій важній, відповідальній роботі.

Голова Директорії УНР В. Винниченко; члени Директорії: Петлюра, Швець, Андрієвський, Макаренко".

Українське міщанство, дрібна буржуазія, переполохані цією декларацією, називали її „большевицькою", а намічений нею курс політики „небезпечним і шкідливим для українського народу". Одначе в дійсности вона не була „большевицькою", тоб-то не була проґрамом рішучої клясової боротьби за повну перебудову сучасного суспільства на нових соціялістичних основах. Правда, в ній було би не мало досить революційних і неприємних не тільки для великої, але й дрібної буржуазії гасел, в ній місцями досить виразно підкреслювалась ідея диктатури працюючих мас, але в своїй сути, в глибині, вона була — компромісовою. Аналізуючи її конкретний зміст, ми не бачимо гармонії між революційно-клясовими постулятами її і наміченими конкретними заходами, не бачимо втілення в ній ясної і закінченої революційно-соціялістичної проґрами.

Декларація темними фарбами малює гетьманщину, констатує факт „героїчного пориву озброєного українського народу" проти диктатури поміщиків і капіталістів і під враженням цих двох фактів цілком психольоґично підходить до проблеми трудової влади і намагається накреслити ідеал Трудової Республики. Але ширшого аналізу і обґрунтовання цієї важної проблеми Декларація не дає. Питання перебудови соціяльно-економичних відносин на Україні на соціялістичних основах формулується невиразно і майже зовсім не ставиться в звязок з актуальною перебудовою капіталістично-буржуазного ладу в світовому масштабі. Побіжна згадка про це в Декларації (в словах: „всі зусилля свої Директорія направить на таку орґанізацію народнього господарства, яка відповідала б сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ і на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту і визиску") на перший погляд революційна і глибока змістом, далі зводиться на опортуністичні манівці заявою, що Директорія буде уникати „анархичних, неорґанізованих і несистематичних" форм в перебудові соціяльно-економичного життя на Україні, погоджуючи свою роботу „з тими кращими формами соціяльнмх реформ, яких досягатиме світова, особливо західно-европейська трудова демократія". Цим декларація відхрещувалась від соціялістичної революції в сусідній Совітській Росії, від витворених там „форм соціяльних реформ" і недвозначно орієнтувалась на майбутні „кращі форми" західно-европейської демократії, яка в той час все ще йшла на поводі

німецьких, французьких і инших соціяль-патріотів, поволі і з великим трудом виділяючи з своїх рядів справді соціялістично-революційні інтернаціональні пролетарські течії. А цим самим одкидалася актуальність соціялістичної революції взагалі і зокрема можливість переведення її на Україні.

Справді. До чого зводяться заходи, намічені в Декларації, в цілях перебудови суспільно-економичних відносин на Україні? Говориться про „державний робітничий контроль“ на фабриках і заводах, про бажання „взяти під керування УНР головні галузі української промисловости“, про боротьбу з спекуляцією і постачання селянам мануфактури. От і все. Що ж тут від соціялістичної революції? Хіба буржуазія не могла бути після цього спокійною за свої капітали? Адже ж цей проґрам був далеко поміркованіщий, ніж той який було намічено ще в IV Універсалі Центральної Ради!

Залишаючи в руках буржуазії головне знаряддя її панування — капітали, Декларація в той же час проклямує відсунення буржуазії від участи в державнім управлінню. Оріґінальний спосіб боротьби з буржуазією, з якого посміється не один соціяліст і не один капіталіст. Сами автори декларації підмітили його „оріґінальність“ і постарались пояснити, що він являється „не удосконаленим“, часовим і що його буде виправлено тоді, коли на місце Трудового Конґресу — диктатури працюючих — прийдуть Установчі Збори і буржуазія в додаток до своїх маєткових прав приверне собі і права політичні. Чи не жалюгідна, безнадійна плутанина? Чи не краще було б сказати це саме з самого початку і одверто: на поміщиків і капіталістів маємо зуба, під гарячу руку хотіли навіть зовсім винищити це кодло, але, подумавши, вирішили полякати трохи „контролем“ і зажити в мирі та дружбі; хіба що західно-европейська трудова демократія дасть собі з своєю буржуазією иншу раду, то тоді й ми підемо иншим шляхом.

Такий дійсний зміст декларації революційні слова його тільки затемнили. Це декларація не клясової революційної боротьби за соціялістичні ідеали, а чистісінька дрібнобуржуазна, міщанська маніловщина, якій би хотілось „досягти своїх ідеалів без жорстоких крівавих і непотрібних форм боротьби“, яка в хвилину рішучої й іменно „жорстокої і крівавої“ боротьби українських працюючих мас з своїми клясовими ворогами, в хвилину, коли та перемога була зовсім незакріплена і незреалізована, коли на Дону і на Півдні, в районі Одеси російська, українська і світова буржуазія готувалась іти з огнем і мечем на українського робітника і селянина для нового поневолення його, — зверталась наївно з „батьківським“ словом поради до цієї самої буржуазії — „розумно і чесно признати всю шкідливість і несправедливість її панування і раз на все примиритись з тим, що „право рішати долю більшости народу повинно належати тій самій більшости.“

Так, звичайно, не міг писати пролетар-мійський і сільський, так могли писати вік тому соціялісти утопісти — Фурє, Сен-Сімон, Р. Овен, а в XX віці — дрібно-буржуазна, міщанська інтеліґенція. Не що инше, як та сама маніловщина, був проґрам „зовнішньої політики“, намічений в Декларації. Бажання задержатись нейтрально між двома силами — совіт-

ською Росією і світовим імперіялізмом, що через Україну топтав шлях на Совітську Росію, було не здійснимою, шкідливою для українських працюючих мас і злочинною для соціяліста утопією.

Фактична діяльність директоріянської влади і самої Директорії — до оголошення наведеної Декларації, підчас її оголошення і після — явилась найкращою характеристикою дійсного її змісту, дійсних переконань, жадань і ідеалів директоріянських кругів, обставинами поставлених на тяжкий пост керовників української робітниче-селянської боротьби.

На тій діяльности ми спинялись вже і докладніще спинимось далі, тепер же вкажемо на ті два факти, що мали своє місце в день оголошення Декларації — на сформування Правительства і на „піддекларацію" Директорії в справі істнування рад робітничих депутатів.

3. „Революційна" Декларація і контрреволюційна дійсність („Піддекларація" Директорії й сформування Кабінету Міністрів). Не маючи ясного погляду на українську революцію, сидючи між двома стільцями — пролетаріятом і буржуазією — політики з Українського Національного Союзу не в стані були серйозно підійти до такої важної справи, якою являлось утворення революційного правительства реставрованої Республики. Замісць того, щоб утворити клясовий робітниче-селянський виконавчий орґан, Директорія (на чолі з В. Винниченком) і Національний Союз (на чолі з М. Шаповалом) просто поділили міністерські портфелі між трьома партіями, які брали найбільш активну участь в повстанню проти гетьмана: між УСДРП, УПСР (ц. течії) і ПСС. Розвязка справи вийшла дійсно „мудра": всім дісталось приблизно по рівній пайці — так би мовити, „нагорода за труди" — і лівим і правим, однаковою мірою. Надзвичайна „обєктивність" і толерантність, що до буржуазії, яку можна пояснити хіба такою ж надзвичайною політичною глупотою соціялістів і революціонерів з Національного Союзу!

Наказом Директорії від 26. грудня було затверджено Раду Народніх Міністрів в такому складі: 1. Голова Ради Нар. Міністрів і Міністр Закордонних Справ В. М. Чеховський (у. с.-д.); 2. Міністр Внутрішніх Справ О. К. Мицюк (у. с.-р.); 3. Міністр Земельних Справ М. Ю. Шаповал (у. с.-р.); 4. Міністр Мистецтва Д. В. Антонович (у. с.-д.); 5. Міністр Морських Справ М. І. Білінський (у. с.-с.); 6. Міністр Народнього Здоровля Б. П. Матюшенко (у. с.-д.); 7. Міністр Почт і Телеґр. І. Д. Штефан (у. с.-р.); 8. Міністр Продовольчих Справ Б. М. Мартос (у. с.-д.); 9. Міністр Торгу і Промисловости С. С. Остапенко (заявив себе у. с.-р.); 10. В. о. Міністра Військових Справ О. В. Осецький (у. с.-с.); 11. В. о. Мін. Нар. Освіти П. І. Холодний (у. с.-ф.); 12. В. о. Мін. Юстиції С. П. Шелухин (у. с.-ф.); 13. В. о. Мін. Фінансів В. П. Мазуренко (у. с.-д.); 14. В. о. Мін. Праці Л. Д. Михайлів (у. с.-д.); 15. Керуючий Мін. Шляхів П. К. Пилипчук (непарт., пізніще нар.-респ.); 16. Керуюч. Управлінням Культів І. Л. Липа (непарт.); 17. Державний Контрольор Д. Л. Симонів (у. с.-с.); 18. Вик. об. Держ. Секретаря І. М. Сніжко. В короткім часі відбулися в складі цього кабінету незначні зміни: В. о. Міністра Освіти було призначено

І. Огієнка (у. с.-ф.), В. о. Держ. Секретаря М. Корчинського (у. с.-ф.), Міністром Єврейських Справ А. Ревуцького (евр. соц.-дем. партія Поале-Ціон); трохи пізніще Б. Мартос був призначений Мін. Фінансів.

Цей склад кабінету був національно виключно український; один тільки міністр єврейських справ був не-Українець. Це вже одно на ті часи багацько говорило на його некористь. Шкідлива ізоляція українських елементів таким чином не тільки не усовувалась, але дуже сильно поглиблювалась. Мало того, що в складі кабінету не було ні одного не-Українця, залишались не обсаженими до того ще й міністерські пости по міністерству великоруських і польських справ (які істнували, згідно закону Центр. Ради про національно-персональну автономію, відновленому Директорією); Голова Директорії заявив, що ці міністерства не будуть відновлені „аж до вияснення політичних стосунків між Україною і Сов. Росією та Польщею". Таке „пояснення", звичайно, не сприяло утворенню справжнього клясового робітниче-селянського фронту на Україні; воно несподіваним способом перекладало відповідальність за політику польської буржуазії на польський пролетаріят на Україні, а також позбавляло (коли не фактично, бо до здійснення плянів Директорії майже не дійшло через війни, то в припущенню) московське населення України певних прав тільки через те, що УНР не встановила приязних відносин з Сов. Росією.

З боку свого політично-партійного складу це був типовий витвір Українського Національного Союзу. В кабінеті недоставало для цілковитого відбиття єдиного національного фронту тільки хліборобів-демократів, та й то через те, що їх не було і в самому Союзі. Подібно до того, як в Національному Союзі домінувала дрібна буржуазія і правиця українських соціялістів, і кабінет мав в собі велику дрібнобуржуазну, міщанську більшість. Від українських соціялістів-революціонерів лівих в ньому, звичайно, не було ні одного представника. Від соц.-рев. центральної течії ввійшли в кабінет деякі особи, що до того часу мали дуже малі звязки з партією і власне невідомо коли і в який спосіб опинились в рядах партії. Правда, головою кабінета був В. Чеховський, с.-д. досить лівих переконань, але його вплив на напрям політики кабінету було паралізовано тим способом, що йому не дали можливости сформувати кабінет, а просто призначили головою сформованого Національним Союзом кабінету. Таким чином, В. Чеховський не міг впливати, а, значить, і відповідати за політику кабінету, возглавляючи кабінет цілком технично, про що він і сам заявив в пресі в свій час*).

Кабінет цей зовсім не відповідав по своєму політичному складу заповідженому в Декларації „словесному" „большевицькому" курсу політики; натомість він цілком відповідав дрібнобуржуазному, заплутаному і невиразному змістові дійсної її політики. Більшість його (і дуже велика)

*) Головною ціллю В. Чеховського при входженню в кабінет було не допустити до конфлікту між Україною і Сов. Росією, що вже тоді назрівав. Коли конфлікт стався, В. Чеховський прикладав усіх зусиль, щоб ліквідувати його і досягти миру між Україною і Сов. Росією і вийшов з кабінету, коли сі зусилля не здійснились.

хоч і належала до „соціялістичних“ партій, хоч може наївно і вважала себе „соціялістичною“, але в сути річи нічого спільного з соціялізмом не мала і бажала тільки одного — найшвидчого припинення революції (що називалося „припиненням анархії“) і встановлення звичайної буржуазно-демократичної республики (що формулувалось, як обстоювання „народньої республики“). Диктатура працюючих мас, трудовий принціп, знищення капіталістично-буржуазного суспільства і запровадження нових форм суспільного життя, інтернаціональна солідарність працюючих мас, клясова боротьба — все це були річи незрозумілі, чужі і далекі більшости „соціялістів“ з цього кабінету. Через це утворення його (і саме в день оголошення Декларації) і доручення саме йому здійснення намічених в ній заходів було найкращим виясненням дійсного змісту „большевицької“ Декларації. Затвердженням цього кабінету Директорія і кола, на які вона спіралась, давали доказ того, що їм не під силу розвязати завдання, поставлені перед українською революцією, що вони, як були, так і залишились „героями“ і провідниками єдиного національного фронту і тільки його, і не піднялись до того, щоб стати провідниками робітниче-селянських мас України в їх клясовій, соціяльно-економичній боротьбі*).

„Піддекларація“ Директорії, оголошена в день оголошення „большевицької“ Декларації, свідчила про це ще раз. В тій „піддекларації“, Директорія заявляючи про своє опікування робітничими орґанізаціями, в той же час попереджала, щоб ради робітничих депутатів, „а ні при виборах до них, а ні в своїй діяльности“ не допускалися до захвату власти. В „Трудовій Республиці“ трудові, працюючи маси не допускалися до здійснення влади на місцях в формі своїх клясових орґанізацій. Трудові маси позбавлялися можливости в орґанізованих клясових формах вести боротьбу за той новий суспільний лад, „який не знав би ніякого ґніту й визиску“, як про це говорилося в „большевицькій“ Декларації Директорії.

Задача поспіти за розвитком революції, усвідомити її завдання і намітити правдиві шляхи до їх розвязання виявилась непосильною для Директорії й скінчилась невдало. А дальша діяльність Директорії пішла вже в напрямку повної ліквідації і тих малих досягнень, які дала ця справа**).

*) По такому само „принціпу“, по якому було утворено кабінет міністрів, підбирала Директорія (власне голова її Винниченко, яко завідуючий закордонною політикою Республики) і своїх дипльоматів, висилаючи їх цілими потягами за кордон. На дипльоматичні посади у важніщих европейських центрах призначались здебільшого праві с.-д., непартійні, соц.-фед. та гетьманці (між иншиш не було призначено ні одного соц.-рев. на посаду посла, чи голови дипльоматичної місії). Рада Міністрів, хоч і яка сіренька була, й то протестувала проти деяких прямо скандальних призначень, які робив В. Винниченко. Так Рада Міністрів протестувала проти призначення Юр. Гасенка (відомого авантурника) Головою Надзвичайної Дипльоматичної Місії в Букарешті; одначе Винниченко настояв на своєму і Гасенко став „дипльоматом“.

**) Матеріялом до характеристики політики Директорії та її правительства можуть служити, між иншим, закони та постанови, видані підчас перебування Директорії в Київі (в січні місяці). — За цей час видано Директорією слідуючі закони: 1. Закон про скасування гетьманського закону від 3. жовтня 1918 р. „про утворення Тимчасової Правительственної Комісії для порядкування справами

4. Контрреволюційна діяльність аґентів директоріянської влади (боротьба з пролетаріятом, єврейськи погроми). Контрреволюція, яку плодила через своїх аґентів Директорія всюди, де доходила її влада, являлася на перший погляд просто незрозумілим контрастом до її „большевицьких“ декларацій і заяв. Одначе контраст цей стає цілком зрозумілим, коли ми приймемо під увагу основний для даної річи факт, що Директорія в великій мірі припадково опинилася на чолі робітниче-селянської революції і в своїй діяльности та політиці спіралася на дрібнобуржуазні міщанські верстви, побіжно використовуючи в інтересах цих верств революційний ентузіязм трудового селянства і робітництва. Дрібна буржуазія українська сім місяців диктатури поміщиків і капіталістів мала нагоду переконатись, що та диктатура вилазить їй боком. З другого боку вона не забула ще останніх часів Центральної Ради і особливо хвилевого панування радянської влади на Україні, коли зазнавала може ще більших прикростей, як при гетьманщині. Звідси і випливала та „золота“ серединка, не здійснена ще ніде в життю і не здійснима в капіталістично-буржуазнім суспільстві, про яку мріяла українська дрібна буржуазія. Геть буржуїв і большевиків: нехай живе українська дрібно-буржуазна, міщанська державність! Яскравий вислов цьому ідеалові дали в той час директоріянські отамани, великі й малі.

місцевого управління та господарства м. Київа“ та закону від 15. листопада 1918 р. про доповнення зазначеного вище гетьманського закону; 2. Закон про скасування закону бувшого гетьманського уряду від 8. липня 1918 р. відносно „утворення Державного Сенату“ і про відновлення діяльности Ґенерального Суду УНР, на підставі закону Центральної Ради від 2. грудня 1917 р.; 3. Закон про скасування гетьманського „Статуту про тимчасові ревізійні комісії по перевірці діяльности орґанів місцевого самоврядування“ і доповнень до цього Статуту“; 4. Закон про скасування закону бувшого гетьманського уряду від 28. листопада 1918 р. „про заснування державного симфоничного оркестру“ (з дорученням правительству Директорії виготовити новий закон); 5. Постанову про передачу майна Ґенеральної Козачої Ради в роспорядження начальника канцелярії Директорії; 6. Закон про землю; 7. Постанову про закриття (на час 9—15 січня) доступу до сейфів в приватних банках та товариствах взаємного кредиту, з метою переведення контролю над цінностями в сейфах; 8. Закон та інструкцію про вибори до Трудового Конґресу; 9. Закон про достроочний призив молоді в армію; 10. Закон про тимчасові правила відносно порядку закриття підприємств та вчинення рощоту з робітниками; 11. Закон про зміну штатів професійних середнє-технічних шкіл і про асіґнування 2.300.000 карб. на удержання цих шкіл; 12. Закон про збільшення державної допомоги на утримання вчителів нижчих початкових шкіл і про зміну штатів вищих початкових шкіл; 13. Закон про поліпшення долі карних злочинців; 14. Закон про державну українську мову в УНР; 15. Універсал Директорії від 10. січня до селян з приводу видання Директорією земельного закону: 16. Закон про автокефалію Української Православної Соборної Церкви (про Всеукраїнський Церковний Собор і Український Церковний Синод).

Як бачимо, законодавство Директорії було дрібязкове і не мало на собі соціялістично-революційних ознак; торкалося воно здебільшого скасування гетьманських інституцій, законів та впорядкування національно-культурних справ (як закон про мову, освітні справи, автокефалію церкви то що). Виключенням являється тільки закон про землю та Трудовий Конґрес, при чому перший є повторенням слово в слово Земельного Закону Центральної Ради з деякими дрібними погіршуючими його двома-трьома додатками та змінами. Постулят скасовання цілого законодавства гетьманщини і привернення законодавства Ц. Ради, підтримуване м. ин. і головою Ц. Ради Грушевським, був відкинений директоріянськими кругами.

Головнокомандуючий військом Директорії на Правобережній Україні, отаман Балбачан (у. самост.-соц.) писав, наприклад, таке:

„Оголошую, що ніяких совітів робочих депутатів, монархичних орґанізацій і взагалі орґанізацій, котрі намагатимуться захопити владу, я не допущу. Підкреслюю, що ми боремося за самостійну демократичну Українську Республику, а не за одину Росію, яка б вона не була — монархична чи большевицька“.

Те саме зустрічаємо в наказах инших „отаманів“. Не зважаючи на те, що Директорія, як сама вона зазначала, являлась тимчасовою владою і що постійні форми влади в Українській Республиці мали бути визначені Трудовим Конґресом і немов би в напрямку корінної реорґанізації форм, встановлених Директорією, — не зважаючи на все це, „отамани“ рішуче забороняли дебатувати це питання, стаючи в оборону „тимчасової“ влади і заведених нею порядків, як влади постійної. Командір Осадного Корпусу отаман Коновалець писав в своєму наказі (N 35), виданому в день оголошення Декларації Директорії:

„Наказом моїм від 22. цього грудня за ч. 21 було заборонено всяку аґітацію проти істнуючого державного устрою Української Народньої Республики, її самостійности, прав Директорії, законів, установ і роспоряджень підлеглої Українському Урядові влади. В додаток до цього оповіщаю ... що всі аґітатори, котрі з метою ворожої аґітації будуть з'являтись в казарми, табори та инші місця росташування війська, негайно будуть розстріляні без слідства і суду на місці свого злочинства“.

Цю саму позицію — „геть гетьманців, геть совдепи: нехай живе Директорія“, — невтомно обстоював в своїх наказах і член Директорії Головний Отаман Петлюра. В наказі — N 18 — Військовому Міністерству, він писав:

„До мого відома дійшло, що в місцевостях, оголошених на військовому стані облоги, ведуть злочинну аґітацію проти Української Народньої Республики та її законної влади — Директорії — переважно люде, що не належать до громадян нашої Республики і що наїхали з Великоросії та инших країн бувшої Росії. Ці люде, замісць того, щоб дякувати нашій Україні за той хліб, який їдять тут, вчиняють ріжні заколоти, сіють анархію, грабують мирне населення, займаються саботажем, провокацією та спекуляцією. Бувші гетьманці поробилися большевиками — комуністами і хотять знову накинути нам на шию московське ярмо, од якого ми тільки що увільнились, і вирвати у нас ту землю та волю, яку ми здобули. Повідомляю, що українське республиканське військо проливало свою кров не для того, щоб повернулась знову гетьманщина та московські совдепи, а для того, щоб наш народ зажив мирно і спокійно своїм власним життям в самостійній Українській Народній Республиці. А через це наказую всім командуючим фронтами, ґуберніяльним комендантам і командуючим охороною залізниць, незалежно від встановлених вже мір по боротьбі з контрреволюцією та анархією, висилати за межі України всіх ворогів Української влади, замічених в злочинній аґітації проти неї; це належить і до громадян нашої Республики. Наказую оголосити для загальної відомости, що висильці підлягатимуть не тільки самі злочинці-аґітатори, а разом з ними і їх жінки та семї. З огляду на те, що аґітатори не-українці часто підробляють документи і пашпорти на громадян Української Республики, наказую телеґрафно робити провірку таким документам, а винуватих у фальшуванню документів розглядати як шпіонів з випливаючими звідсіль висновками. Наказ цей телеґрафно передати по призначенню, оголосити в часописях, наліпити на всіх станціях і негайно вводити в силу.

2. січня 1919 року.

Головний Отаман Петлюра“.

На ґрунті отцього ставлення на одну дошку гетьманщини і большевизму, диктатури поміщиків та капіталістів і диктатури пролетаріяту, ставлення, що було цілком зрозуміле і до певної міри навіть оправдане в устах дрібної української буржуазії; на ґрунті отцієї оборони „Української влади“ іменно в формі Директорії і отаманщини, що так пасувала міщанству й дрібній буржуазії, — і зростала та буйно розвивалась справжня контрреволюція. Оповіщаючи війну на два фронти — проти монархистів та гетьманців і проти „большевиків“, директоріянська влада легко мирилась з першими за ціну перефарбовання їх в „українських державників“ і в той же час вела нещадну боротьбу проти других, проти „большевиків“, розуміючи під останніми „всіх ворогів Української влади“, не виключаючи „і громадян нашої Республики“, як пояснив це в наведеному наказі С. Петлюра. Московське і єврейське робітництво вважалось в цілому безсумнівним ворогом „Української влади“; українські соціялісти-революціонери ліві — також, як і ті українські робітники та селяне, що йшли за ними і домагались уступлення Директорії та негайного встановлення радянської влади на Україні.

Не дивно отже після цього, що отаман Балбачан розганяв на Харьківщині меншевистські робітничі зїзди, поров різками українських селян, — членів Селянського Зїзду на Полтавщині, — за „большевизм“, переслідував укр. с.-р. лівих (засудив до розстрілу між иншим відомого революціонера Шинкаря, який чудом, вже поранений втік з-під розстрілу) і в той же час водився з бувшими гетьманськими посіпаками, російськими добровольцями монархистами, що перефарбувались на хвилю в українських самостійників і творили „почесну свиту“ отаманові Балбачанові, — охороняв поміщицькі маєтки від захоплення селянами. Не дивно після цього, що в Київі було цілком стероризовано робітництво, що кілька раз було погромлено, зруйновано і спалено на очах „найвищої влади“ Бюро Професійних Робітничих Спілок м. Київа*). Не дивно, що в Житомирі і Бердичеві, Черкасах, Сміла і в инших містах військо

*) Про перший розгром професійних спілок „Роб. Газета“ (ч. 420, 1918 р.) писала: „20. грудня коло 11. год вечора в помешкання професійних робітничих орґанізацій (Трьохсвятительска 19) явився відділ військових, чоловік у 15, на чолі з якимсь старшиною, якого вони називали ‚п. комендантом‘ і, відібравши у прислуги ключі, розпочали робити трус по всіх кімнатах, в яких містяться ріжні професійні союзи. Трус цей незабаром перейшов у цілковитий безглуздий розгром усього майна союзів і робітничих культурно-економичних орґанізацій, які там містилися. Були відчинені шафи і столи і з них забрано все: книги, діловодство, справоздання, архиви, реґістраційні картки, касові книги, печатки, навіть каламарі і ручки... Все це вкидалось у грубки і підпалювалось. Нарешті, груби не витримали пекельного жару і почали репатись. Тоді всю цю ‚буржуазно-большевицьку літературу‘ (буквальний вираз тих, що це робили) було складено в мішки і винесено на вулицю; посеред вулиці все це склали в купу і підпалили. Ґрандіозне огнище палало цілу ніч. В огні безповоротно загинула вся без остачі многотрудна старанна праця професійних союзів, яку люде робили на протязі двох років. Од попілу зачорнілася вся вулиця перед будинком професійних союзів.

Столи, яких не можна було відімкнути, розбивано сокирою. З кімнат було забрано все. Лишилися тільки порожні шафи та поломані столи... Огнище палало до 7-ої години ранку другого дня... Збитків зроблено більше, як на пів мілійона карбованців.“

25. грудня професійні спілки було розгромлено вдруге, а потім і втретє.

Директорії, під проводом бувших гетьманців, чинило орґанізовані єврейські погроми, що на Чернигівщині тероризував населення „отаман“ Ангел, а на Волині невтомно „різав жидів“ отаман Козирь-Зірка.

Яких застрашаючих форм прибрали в цей час єврейські погроми, бачимо між иншим з відозви „Центрального Комітету допомоги потерпівшим від погромів“, оголошеній в другій половині січня 1919 року. В тій відозві читаємо:

... „Розлилась нова хвиля крівавих погромів і катування над низкою міст та містечок. В Овручі, Бердичеві, Житомирі, Летичеві, Чернякові, Коростишеві, Горностайполі, Івановці, Рівному, Чуднові, Олександрії (що на Волинщині), Дожбровицях, на станціях — Бобринській, Бахмачі, Фастові, Сарнах, Коростені то що забито багато Євреїв; їх мордовано, над ними знущалися; єврейське добро стає подарковим; ллється єврейська безневинна кров. Нещастя набірає величезних розмірів, і не змалювати цього лиха. Сироти та вдови, старі та діти кричать про допомогу. Десятки тисяч Євреїв, які залишились голими та босими, без хліба і притулку, вимагають нашого співчуття та допомоги. Важко підрахувати збитки, які піднеслися вже до сотні мілійонів... Не гайте часу, бо лихо не жде і розміри його великі... З глибоким жалем і великим гнівом стоїмо перед своїми незасохлими могилами, з кривавим болем у серці бачимо нове нищення, яке поширюється все далі та далі“. („Роб. Газ.“ ч. 442, 26. січня 1919 р.).

Ця погромна хвиля лягає тяжким пятном на Директоріянсько-Винниченківське правління і не через те, що немов би правлячі кола хотіли тих погромів; навпаки — Директорія і Уряд протестували проти погромів, асіґновували деякі кошти на допомогу жертвам погромів, уважно вислухували безконечні доклади, скарги та прохання міністра єврейських справ (до якого, до речи, стала в опозицію майже вся єврейська демократія), захожувалась орґанізовувати спеціяльні слідчі комісії з представників соціялістичних партій для викриття і покарання винних. Але всі ці заходи не досягали своєї мети навіть в найменшій мірі. В дійсности ні один отаман-погромщик не був покараний; у війську не було поведено відповідної аґітації, бо взагалі всяка аґітація серед військових була заборонена; в той же час реакційним курсом політики Директорії була унеможливлена орґанізація і робота рад робітничих та селянських депутатів, які єдині, як орґани орґанізованої демократії і влади на місцях, могли успішно повести спочатку оборону єврейського населення від погромів, а потім і боротьбу з отаманами-погромщиками. От в цьому загально-реакційному курсові політики Директорії на місцях, в її одірванности від революційного селянства і робітництва, в її преклоненню перед розгнузданою „отаманською силою“, в „січовицькому“ напрямку її політики (в чому признався і сам В. Винниченко на VI. Конґресі УСДРП: заявивши, що в конечнім результаті воля Осадного Корпуса для нього найвищий і найсявтіший закон), витворився ґрунт для погромів і полягала причина безсилля Директорії.

Єврейська і українська соціялістична преса того часу даремно вказувала на ці страшні контрасти між „большевицькими“ заявами та деклярацiями Директорії і контрреволюційно-погромщицькою „практикою“ орґанів її влади. Заведена дрібною буржуазією, ріжними отаманами та комендантами машина розгойдалась і спинити її ґазетними статтями чи маніловськими заявами „Верховної Влади“ вже не можна було. Серйозних же заходів коло цього не робилось. В кінці грудня

відбулась єдина спроба порозуміння з пролетаріятом, а саме наради представників ріжних соціялістичних партій з урядом, але вона не дала ніяких наслідків. Українські соц.-рев. (ліві) і большевики, що були на цій нараді, мали добру нагоду переконатись, що з Директорії „не буде людей.“

„Майже тиждень пройшов після соціялістичної наради з представниками правительства, — писала з приводу цієї спроби „Найє Цайт“, орґан Обєдн. Євр. Соц. Роб. Партії. — Уряд домагався контакту з соціялістичними партіями. Партії виявили свою добру волю й прийшли. Поговорили від щирого серця, зазначили не дуже великі вимоги що до уряду, останній обіцяв дати прихильну відповідь і... на цьому залишились ми.

Ні, це власне не зовсім так. ‚На цьому‘, як було поперед, ми не зупинилися: курс уряду стає все більш правим. Не офіціяльний, звичайно, курс, але фактичний. Щоденно декляруються нові розяснення, видаються нові накази, які суперечать не тільки обіцянкам соціялістичного уряду, але взагалі всякому розумінню права та порядку.“

Дійсно, стан облоги, цензура, заборона всякої аґітації, заборона робітничих зборів, полювання на „большевиків“, під якими розумілись всі революційно-соціялістичні елементи — українські і не-українські — перейшли в систему директоріянського управління, а зріст українського дрібнобуржуазного шовінізму, української національної виключности та єврейських погромів перетворилися в постійне тло тої системи. В містах і навіть селах зростало велике незадоволення і обурення проти влади Директорії, яке захоплювало все ширші і ширші круги робітниче-селянського населення. Влада одривалась від населення, переходячи поволі „в становище гетьманської влади“, як зазначала камянецька орґанізація українських с.-д. в своїй резолюції з приводу розгрому камянецьких робітничих клюбів *). Селяне почали насильно обеззброювати директоріянські військові відділи (з бувших гетьманців), які грабували і тероризували населення (на Харьківщині, Полтавщині і в инших місцевостях).

Так губила Директорія ґрунт під ногами, так облітали з неї пелюстки революційної слави.

5. Директорія, Антанта й Совітська Росія. Завдання міжнародньої політики явились для Директорії такими ж само непосильними, як і завдання внутрішньої політики. Позиція „нейтралітету“, на яку

*) Про ці розгроми „Роб. Газета“ (ч. 432, 12. січня 1919 р.) писала: „26. грудня (н. ст. 1918 р) у помешкання Камянецького Робітничого Клюбу вірвалися озброєні чини республиканської охорони (бувша Гетьманська Державна Варта) і з криком ‚довольно с нас рабочих клубов!‘ почали нагаями розганяти робітників. Таке саме і в той же час скоїлося і в Робітничому Клюбі ім. Борохова ‚Поалє Ціон‘. Хоч представники робітництва ходили після цього з протестом до п. Ґуберніяльного Комісара, але на другій день удруге було розігнано робітників із клюбу партії ‚Поалє Ціон‘...“ Загальними зборами Камянецької Орґанізації УСДРП з приводу цього було винесено резолюцію протесту такого змісту:

„Загальні збори Кам. Орґ. УСДРП довідавшись про ганебні розгони аґентами місцевої влади робітничих клюбів — культурних і політичних осередків місцевого робітництва, висловлюють своє обурення з приводу цих вчинків і застерігають, що, ідучи таким шляхом, влада може опинитись у становищі гетьманської влади, бо місцевою вона може бути тікьки тоді, коли опіратиметься на робітництво і селянство і користуватиметься їх довіррям.“

Цю резолюцію вирішено було оголосити в місцевих часописях, але цензура не допустила цього.

стала Директорія, була маніловщиною, бо прецінь кожному було зрозуміло, що ні Сов. Росія, ні тим більше імперіялістична Антанта не хотіли й не могли зважати на той нейтралітет тоді, коли від порушення його залежав успіх боротьби тої і другої сторони. Мусіла б, здавалось, зрозуміти це і Директорія. Адже ж антанські аґенти з самого початку повстання не ховалися з своїми намірами і недвозначно давали зрозуміти це Директорії. Так, наприклад, французький консул Енно телеґрафував В. Винниченкові на початку грудня:

„Голові Директорії — Винниця і Київ. Антанта поставила собі метою боротьбу проти большевиків. Виходячи звідси, поперше, отряди добровольческої армії, що перебувають в Київі, повинні вважатися за військові отряди під командою їх начальників і мати змогу носити належні їм військові ознаки. Подруге — отряди добровольческої армії повинні зберігти свою зброю. Як що ж вони були обеззброєні, їх зброя мусить бути їм негайно повернена. Потретє — при цих умовах отряди добровольчої армії збережуть відносно Директорії повний нейтралітет. Четверте — я приїду у Київ після того, як буду мати контакт з командуванням союзних військ, перебуваючим в дорозі. Пяте — після мого приїзду отряди добровольчої армії візьмуть участь в боротьбі проти большевиків і будуть направлені на Одесу з тим, щоб приєднатися до армії ґенер. Денікіна. Нагадую, що армія ґенер. Денікіна користується моральною і матеріяльною піддержкою Держав Згоди (Антанти). Будь ласка, оповістіть про одержання цієї телеґрами і вкажіть вжиті вами заходи.

10. грудня 1918. р. Енно.“ *)

Про який нейтралітет після таких телеґрам могла бути мова? Правда, п. Енно ще не був Антантою, п. Енно був собі невеликим урядовцем, добре підкупленим гетьманським урядом. Та хіба справа полягала в особі? Хіба був хоч якийсь сумнів в тому, що він таки дійсно висловлює волю Антанти? Хіба про це не говорили антантські дипльомати ще на передодні повстання, коли гетьманське правительство прохало від них допомоги для „охорони краю від анархії“? Хіба в той час Антанта не вела вже наступу на Сов. Росією з півночи?

Та Директорія удавала, що всього цього вона не помічає і наївно вірила, що своєю „тонкою“ дипльоматією таки примусить світових імперіялістів і російську контрреволюцію відмовитися від своїх хижацьких замірів.

Бажаючи „задобрити“ Антанту, Директорія в своїй ноті до народів світа, висланій (в кінці грудня 1918.) до Правительств ріжних держав, а в тому числі і в першу чергу до Держав Згоди, писала, що „всі міжнародні зобовязання, всі вимоги міжнародного права являються обовязковими для України і спадщина бувшої Росії в міжнародніх стосунках пропорціонально силам України переходить до останньої.“

Та Антанта зовсім не зважала на „миролюбиву“ політику Директорії. 18. грудня, після боїв, Французи, Поляки і російські добровольці, в супроводі ріжних „істинно-русских“ орґанізацій, вступили в Одесу. Через кілька днів в Одесі було вже орґанізовано „южно-русское“ правительство (в складі Касімова, Стерлігова, Сувчинського, проф. Білімовича, Кординіяна і Літвінова-Фалінського). А після цього Французи почали вигружати в Одесі нові військові частини та танки і поширювати свою владу в районі Одеси і далі вздовж

*) „Правда“ No. 277, від 20. грудня 1918 р.

чорноморського побережжа, витискуючи звідти директоріянське військо і українську владу.

Щоб „врозумити“ Антанту, слідом за згаданою нотою Директорія послала в Одесу ґенер. Грекова, а правительство звернулося (по радіо, 3—4 січня) до Головного Союзного Командування в Одесі і до представників Франції, Анґлії, Італії, Америки, Сербії і Греції в Букарешті з прохапням не допускати в Одесі до грабіжу військового майна, належного УНР, російськими добровольчими частинами, бо, мовляв, „по обставинам моменту майно те потрібне для української армії“. Ні ґен. Греков, ні ноти не досягали цілі. Французи з добровольцями думали серйозно окупувати Україну і зробити з неї базу для боротьби з большевиками.

В той же час ускладнялися відносини між Директорією і Совітською Росією. Коротка історія цих відносин така. Ще перед початком повстання проти гетьманщини Ю. Мазуренко, С. Мазуренко, В. Мазуренко і В. Винниченко вели переговори з делеґацією Совітської Росії в Київі (Д. Мануільським і Х. Раковським) про справу повстання і майбутні стосунки між Україною і Росією на випадок повстання. Співчуваючи цілком ідеї повстання, російські большевики одначе попередили, що військової допомоги повстанцям не можуть дати; що ж до майбутніх взаємовідносин, то запевнили, що Росія не має ніяких аґресивних намірів що до України і, очевидно, буде жити в згоді з відновленою Українською Народньою Республикою. Таким чином, немов би наперед було передрішено справу взаємних доброзичливих стосунків між Російською і Українською Республиками.

Можливо, що російське совітське правительство й дійсно стояло на такій точці погляду — мирних відносин з Українською Народньою Республикою. Та вже, безперечно, зовсім инакшої думки що до цього були російські большевики на Україні, які підчас гетьманщини перебралися на Московщину і орґанізувались там (в літку) в автономну (від Рос. Ком. Партії) „Комуністичну Партію (большевиків) України“. Перебуваючи на еміґрації — в Московщині — большевики України ніколи не кидали думки про орґанізацію на Україні повстання проти гетьмана і Німців і відновлення влади „робітниче-селянського уряду України“. В серпні місяці 1918 р. задумано було підняти орґанізоване повстання по всій Україні. „Советское Рабоче-Крестьянское Правительство Украины“, сформоване для цієї цілі, опублікувало маніфест-заклик до робітників і селян України піднімати повстання проти гетьмана. Одначе спроба ця скінчилась нічим: на заклик селянство і робітництво не одгукнулось, і „Советское Рабоче-Крестьянское Правительство Украины“ було скасовано Другим Зїздом Комуністичної Партії (большевиків) України, що відбувся в жовтні місяці 1918. в Москві.

Таким чином, большевики України тимчасово відмовились від думки підняти повстання якраз в той мент, коли українські директоріянські круги орґанізовували повстання і, врешті, підняли його під своїм проводом. Для большевиків створилась неприємна ситуація. Одначе хоч і з запізненням, вони все ж рішили приєднатись до повстання й собі, і дійсно розвинули, паралельно з Директорією, і свою акцію. Ніякого

порозуміння з українським повстанським центром при цьому не було. На спіх знову було складено „Тимчасове Робітниче-Селянське Правительство України“, яке і повело боротьбу одночасно з гетьманом і „Центральною Радою“, тоб-то з Директорією. В своєму маніфесті („Известия Всерос. Центр. Исполн. Комитета Сов. Раб., Крестьян. и Каз. Депутатов“ за 1. грудня 1918 р.) це правительство заявляло, що воно стає „во главе возставших масс“, ставить своєю ціллю боротьбу за совітську владу і приобіцювало далі скликати „після перемоги над контрреволюцією і відродження совітської влади на місцях“ всеукраїнський зїзд рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, щоб передати йому свою тимчасову владу. „Всякий примушуючий, або умовляючий виконувати роспорядження гетьмана або Центральної Ради, або їх аґентів на місцях, — писало ТРСПУ в маніфесті, підлягає розстрілу на місці“. В пізніщих відозвах цього правительства фіґурувала вже не Центральна Рада, що в дійсности не мала відношення до повстання, а Директорія. Про яке-будь порозуміння з Директорією тимчасове роб.-сел. правительство України і не думало. В своїх відозвах воно називало Директорію контрреволюційною бандою і закликало селян та робітників до боротьби з нею.

Большевицькі відділи розвинули свою акцію одночасно в ріжних місцевостях України: на Чернигівщині, Харьківщині, Катеринославщині і в районі Гомеля, де на територію України з боку Сов. Росії посунули реґулярні військові частини. Головним вдохновителем „робітниче-селянського уряду“ в його непримиримій політиці, що до Директорії був Ґ. Пятаков, старий ворог українського національного руху. Довший час одначе „робітниче-селянський уряд“ не уявляв із себе, не зважаючи на грізні маніфести, серйозної небезпеки для Директорії. Робітники і селяне, не встигнувши придивитись до політики Директорії, не йшли на осліп на боротьбу з нею; навпаки, на початках, після повалення гетьманщини селянство виявляло навіть бажання підперти її. Одначе ситуація різко змінилась з того часу, як робітниче-селянський уряд одержав військову поміч від Совітської Росії і повів формальний військовий наступ на Харьківщину і Катеринославщину. Мабуть російське совітське правительство вирішило стати виразно на бік тимчасового роб.-сел. уряду України після того, як втратило надію на порозуміння з Директорією і віру в її соціялістичність та революційність. Справа в тому, що вже входження в склад Директорії та ще на посаді головного отамана війська Республики С. Петлюри дуже підривало довірря до соціялістичности Директорії. С. Петлюра мав в російських большевицьких кругах дуже сталу репутацію, як переконаний контрреволюціонер і погромщик. Підозрілим здавалось і одмовлення Директорії, в часі перебування її у Винниці, від встановлення якогось контакту з Совітською Росією. На запрошення російських большевиків, передане через Укр. Революційний Військ. Комітет у Київі, прислати представника в Гомель, де був тоді Д. Мануїльський, Директорія не відгукнулась, свого представника не послала. В той же час Директорія вела переговори з Антантою. Так відносини з Сов. Росією і залишались невиясненими, а тимч. р.-с. уряд провадив далі свою войовничу політику.

В кінці грудня Міністр Закордонних Справ В. Чеховський запитував (телеґрафічно) Раду Народніх Комісарів в Москві, „чим викликаний рух совітського війська на територію України“. У відповідь на це запитання Комісар Закордонних Справ Чичерін телеґрафував, що „совітський російський уряд не має відомостей про посування війська Російської Соц. Федер. Сов. Республики на територію України“ і прохав „подати точні дані про факти“ посування такого війська. Поки йшло це радіотелеґрафічне листування, підчас якого Комісар Чичерін вперто заявляв, що ніякі російські військові частини не наступають на Україну, що на кордоні України оперують, певно, якісь банди і так далі, становище під Харьковом робилось все серйозніще. В останні дні грудня під Харьковом йшли вже справжні бої між українським і совітським військом. Балбачанівські добровольці готувались до евакуації Харькова. З допомогою Совітської Росії і без неї, використовуючи незадоволення працюючих мас проти Директорії, яке зросло на ґрунті злочинної контрреволюційної діяльности директоріянських отаманів, „Тимчасове Робітниче-Селянське Правительство України“, несучи гасло радянської робітниче-селянської влади і соціялістичної революції, загрожувало — зруйнувати зовсім ґрунт під ногами Директорії.

Так утворилось становище, яке не залишало ніяких надій на збереження Україною нейтралітету. З півдня, від Чорного моря сунула котрреволюційна московсько-французька орда; з заходу — польська шляхта (що посунулась вже на Волинь); з півночи — військо Совітської Росії з українським пролетаріятом — міським і сільським.

Треба було солідарізуватись з одним, або з другим фронтом: з власними працюючими масами і Совітською Росією або з українською буржуазією і світовим антантським імперіялізмом. Иншого виходу не було. Директорія й зробила це: під голосні заяви про нейтралітет, вона все дужче й дужче схилялась в бік буржуазної, імперіялістичної Антанти. „Дід Луценко“ (лікарь, укр. самост. соц., що командував республиканським військом під Одесою) даремно вмоляв Директорію дозволити йому роспочати військову акцію проти добровольців і „скінути Антанту в море“.

Розділ II.

Курс на парляментарний демократизм і світову буржуазію. (Розрив Директорії з революційним селянством і робітництвом).

6. Війна з Совітською Росією. Відносини між Сов. Росією й Українською Нар. Республикою з кожним днем погіршувались. Трудно з певністю сказати, чи припускала московська Рада Народніх Комісарів (стоячи на ґрунті переведення соціялістичної революції у всесвітньому масштабі), можливість визнання незалежности Української Народньої Республики і мирних добросусідських відносин з нею. Відомо, що в грудні місяці 1918 р. Рада Нар. Комісарів скасувала, в звязку з анулюванням берестейського договору, свою попередню постанову про визнання

самостійности України*). Факт цей говорить, звичайно, не про добрі наміри Совітської Московщини, що до незалежности України. Ті ж дипльоматичні документи, якими обмінювалась Директорія з Радою Нар. Комісарів в кінці грудня 1918 р. і на початку січня 1919 р. не тільки не виясняють зачепленого питання, але ще більше затемнюють його, бо Рада Народніх Комісарів писала їх цілком „дипльоматично“, свідомо замовчуючи і перекручуючи факти та даючи обіцянки, яких, очевидно, не виконувала. Замісць того, щоб одверто сказати, що Совітська Московщина тільки тоді припинить наступ совітського війська на Україну і вступить у взаємні добросудські відносини з Україною, коли Директорія стане на ґрунт радянської влади і соціялістичної революції та заключить з Совітською Росією найтісніщий військовий і економичний союз для закріплення революції і оборони совітських республик від світового імперіялізму, Рада Народніх Комісарів „втирала очки“ тим, що, мовляв, ніяке совітське військо не йде на Україну, що Московщина не зазіхає на самостійність України, що Рада Народніх Комісарів згожується приступити до мирових переговорів з Директорією і так далі. Така „дипльоматія“ вносила плутанину у відносини, утворювала в українських революційних колах переконання, що Совітська Росія дійсно не думає воювати з Україною і що немов би тільки „авантюрник і україножер“ Пятаков, з товаришами хочуть втягти Українську Народню Республику у війну — з метою знищення державної самостійности України. Як уявляли собі в той час ситуацію українські соціялісти, видно з тогочасної преси. Наводимо тут для ілюстрації кілька хронікальних заміток з „Робітничої Газети“. В No. 430, 7. січня 1919 р., подаючи відомости про стан переговорів Директорії з Радою Народніх Комісарів, „Роб. Газета“ писала:

„В ночі на вчорашнє число представник українського уряду Ю. Мазуренко мав розмову по прямому дроту з представниками Совіту Народніх Комісарів у Москві Чичеріним та Х. Раковським. Сповіщаючи про те, що вони одержали радіотелеґрами українського уряду з запитаннями про наступ совітського війська на Україну, Чичерін і Раковський заявили: ,Мусимо довести до вашого відома, що ваші відомости про наступання нашого війська на територію України не відповідають дійсности. Згадані вами частини війська не наші. Ніякого війська Російської Совітської Республики на українській території нема. Воєнні операції на Українській території провадяться

*) В „Известиях Всероссийского Центр. Исполн. Комитета“ від 24. грудня 1918 р. було вміщено слідуючий документ (подаємо в перекладі на українську мову):

„Всім установам РСФС Республики. Циркулярно. Постанова Народнього Комісаріята по Закордонним Справам. З огляду на те, що після анулювання Брестейського мирного договору Україна не визнається більше Совітським Правительством Російської Республики за самостійну державу, Народній Комісаріят по Закордонним Справам пропонує всім установам РСФС Республики строчно покасувати всі постанови, що торкаються бувших українських громадян і вважати всі документи, виданні українською владою, не дійсними. З дня оголошення цієї постанови, всім особам і установам, що заступають інтереси бувшої Української Держави в межах РСФС Республики, пропонується негайно припинити свою діяльність і зняти з помешкань, які вони займають, вивіски та оголошення, що свідчили про їх діяльність, як установ і урядових осіб бувшої Української Держави. Заступник Народнього Комісара по Закордонним Справам Л. Карахан.“

між військом Директорії та Пятаковським військом. Між Україною та Сов. Росією немає зараз ніяких збройних сутичок. Директорії не може не бути відомо, що Уряд Російської Соціялістичної Республики зовсім не зазіхає на незалежність України і що ще на весні 1918 р. наш уряд звернувся з гарячим привітом до Українського (совітського) Уряду, який тоді повстав до життя. Ми з задоволенням приймемо вашого представника у Москві.' В другій телеґрамі Совіт Народніх Комісарів повідомляє український уряд, що він вживе заходів, щоб полекшити проїзд українських делеґатів в районі Могилева і Ізи."

Далі в тій же ґазеті читаємо слідуюче інтервю з міністром закордонних справ В. М. Чеховським:

„Нашому співробітникові голова ради міністрів В. М. Чеховський заявив, що український уряд постановив послати в Москву делеґацію на чолі з С. П. Мазуренком для Переговорів з Совнаркомом. Делеґація ця має виїхати сьогодня. Наше правительство — підкреслив В. Чеховський — передасть всю владу Трудовому Конґресові і готове на все, щоб уникнути пролиття пролетарської крови."

Нарешті, ще нижче ґазета тішить себе звісткою про те, що Московський Совітський Уряд заявився проти „авантюри Пятакова":

„Отримано не провірені ще відомости, що Рада Народніх Комісарів різко виступає проти сепаратного наступу Пятакова і Коцюбинського на Харьків та Катеринославщину. Всю вину за цей наступ Рада Народніх Комісарів кладе на голову ініціяторів цього наступу. Рада Народніх Комісарів постановила на випадок, коли ватажки цього наступу не послухають приказу Совнаркома і не спинять наступу, оголосити їх по-за законом. Як передають цілком авторітетні особи, велику ролю у цій постанові відограли Ленін, Мануїльський і Раковський, які настоювали на тім, щоб ні в якім разі не робити наступу на Україну. У звязку з цим, як нас повідомляють, можливо, що в найближчі дні буде спинено наступ большевиків на Україну і що відповідю на ноту Директорії буде приїзд Мануїльського і Раковського до Київа і початок мирових переговорів."

А через три дні ця сама ґазета вмістила звістку про захоплення Харькова совітським військом і розпачливо писала (в передовій статті) в звязку з примарою нової війни з Совітською Росією:

„Наступ совітського війська є злочином, бо він штовхає близьку собі соціяльну силу на шлях реакції й шовінізму. Він є цілковито безглуздим навіть з погляду інтересів совітської влади, бо через його відносини і хід подій на Україні не можуть вільно розвинутись, а є всі дані для того, щоб ці відносини розвинулися іменно в тому напрямі, який є бажаний для совітської влади Росії, коли вона не лицемірно прагне до цього.

Ми не знаємо, чи акція совітської влади є злочин, чи помилка, але коли це помилка, то помилка фатальна і може бути катастрофичною не лише для революції на Україні, але й для російської совітської влади.

...Потрібні героїчні зусилля, аби спинити цю безглузду братовбивчу війну між двома соціялістичними країнами. Для цього потрібний рішучий і різкий зворот, як внутрішньої, так і міжнароднього політики української влади...

...І коли в даному разі умови для влади рад назріли, то хай буде влада рад. Повинен бути ліквідований внутрішній фронт громадянської війни, а з цим можливо буде ліквідований і зовнішній фронт."

Маючи перед собою з одного боку миролюбиві заяви Московського Совітського Уряду і з другого паралельно йдучі з цими заявами факти цілком протилежного значіння, українські соціялісти мали підставу запитувати, з чим тут мається до діла: з злочином чи з фатальною

помилкою? Коли тут йде мова про необхідність корінної зміни внутрішньої і зовнішньої політики Директорії, то чому про це не говориться виразно, одверто і ясно? Чи тут йде річ не про характер української влади, а про самий факт її істнування, про бажання знищити українську державність за всяку ціну, хоч би вона була і соціялістичною? Такі питання повставали тоді не у одного українського соціяліста й притишували опозиційні настрої супроти Директорії.

А міщанська та дрібно-буржуазна преса раділа; українська контрреволюція з задоволенням потирала руки і приказувала: „А що? Хіба ми вам не говорили? Ви їм трудовий принціп, ви їм владу рад, ви кличете до війни з українською буржуазією, а вони вам — дулю, а вони вам — кулю в лоб... через те тільки, що ви Українці...“ І контрреволюція зміцняла свої позиції та все виразніще вказувала на Одесу, на Антанту, як на єдиний рятунок від „московського імперіялізму“, що напосівся „знищити український народ“. „Трибуна“, орґан української дрібної буржуазії, побідним тоном писала:

„Як відомо, Директорія Української Народньої Республики зробила недавно пропозицію Совнаркому відновити мирові переговори, а замісць його большевицькі війська вриваються на територію України і загрожують знову тою окупацією, яка була минулого року. Народній Комісар Закордонних Справ Чичерін робив спробу пояснити це тим, що то ніби нереґулярні большевицькі банди роблять напади, але ми маємо певні відомости, що нині вже реґулярні частини, в склад яких входять не тільки Росіяне, а також Латиші, Китайці та Мадяри, беруть участь у поході на Україну. А коли взяти на увагу, що совітські війська ведуть наступ на території Білоруси, Литви, Латвії, Естонії та Фінляндії, тоді становиться ясним, що російські комуністи поставили своїм завданням окупацію всіх тих новоутворених держав, які повстали шляхом самовизначення народів...

З півночі насовуються на Україну большевицькі війська, щоб силою зброї пограбувати Україну, вивозячи хліб, цукор, вугіль то що. З півдня добровольчі війська роблять те саме, бо українське повстання припинило те грабування України, яке за час гетьманщини виявлялося не тільки в постачанні російським добровольчим формуванням під всякими назвами військового майна, а навіть і в допомозі грошима...

Ми вже мали нагоду висловлюватися, що єдиним виходом з такого тяжкого становища є тверда військова влада на просторі всієї України, орґанізація міцної дисціплінованої армії та порозуміння з державами Антанти...“

Директорія хиталася. Зерна революційно-соціялістичного почування, закинуті в свідомість деяких членів Директорії ентузіязмом народнього повстання, тягли їх до зближення з Совітською Росією, підказували, що закріплення революційних соціяльно-економичних і національно-державних здобутків залежить від найтіснішого співробітництва з революційною Росією. Але з другого боку був страх, що Росія просто окупує Україну, коли довіритись їй; міщанська вдача малювала в уяві привабливі картини мирного, спокійного життя, яке, здавалось, могло прийти після „визнання“ України „сильними, високо-культурними і цивілізованими“ антантськими державами і „дружнього“ співжиття з ними. Воля двоїлась очевидно: кудою йти? Говорили з Антантою: домагались визнання, невтручання і тому подібних самостійницьких і демократичних річей. Телеґрафували без кінця до Москви: домагались знову признання, невтручання, щирої відповіді. Результат був один: ні там, ні там не визнавали, втручались, йшли з огнем і мечем. Та коли на півдні хоч

одверто говорили про свої заміри, одверто ставили свої вимоги, Москва „крутила“, політикувала — обурливо і образливо, зовсім, здавалось, не зважаючи на те, що Директорія „стала на большевицький шлях“; Москва вперто співала на один і той же мотив: „і я — не я, і зброя не моя“.

6. січня 1919 р., в радіотелеґрамі (за N 508) на імя Міністра Закордонних Справ Чеховського, Народній Комісар Закордонних Справ Чичерін відповідав на запитання Директорії про причини посування совітського війська на територію України, слідуюче:

„Ваші радіотелеґрами з 31. грудня та з 3. і 4. січня ми одержали. Перш за все ми примушені пояснити вам, що відомости, які ви маєте у вашому роспорядженню, не відповідають дійсности. Перечислені вами військові частини Совітської Росії на Україну не посовуються і навіть не стоять близько її кордону. Ніякого війська Російської Соціялістичної Совітської Республики на Україні немає. Військова акція на українській території в цей мент провадиться поміж військом Директорії і військом Українського Радянського Уряду, який є цілком незалежний. Поміж Україною та Совітською Росією немає теперь ніяких озброєних сутичок. Виявлене в ваших радіотелеґрамах бажання знайти мирне полагодження справи може відноситись тільки до конфлікту поміж Директорією і трудовими масами України, які прагнуть до заведення радянського устрою. Це є та сама боротьба трудящого люду за своє повне визволення, що ведеться в Латвії, Естляндії, Польщі й Білоруси проти влади експльоататорів і гнобителів, як власних, так і чужоземних, і проти всіх їхніх аґентів, прислужників.

Рух українських робітничих і селянських мас, який має на меті усталення рад на українській території, без сумніву, і надалі виливатиметься в формі озброєної боротьби, доки Директорія вживатиме що до совітів сучасну тактику насильного придушення. Перелічувати приклади цієї тактики влади Директорії тут є зайвим. Досить буде нагадати про розгон Харківського Совіту, про заборону зібрань і мітінґів, як у Харькові, так і по инших місцях, про розгон зїздів селянських рад Харківщини, про арешти харківських страйкарів, а зокрема комітету залізничників, про приказ отамана Харківської ґубернії під загрозою розстрілу видати в двадцять чотирі години проводирів страйку, про його ж телеґраму командуванню фльоти держав згоди з заявою, що Директорія поставила собі ціллю боротьбу проти большевиків, про видані в Київі прикази Директорії що до заборони всякої аґітації, яка йде в розріз з її політикою, про численні заяви Директорії, що вона не терпітиме утворення як політичних орґанів, так і . . . (пропуск) . . большевизму.

Нам відомо й про ноту Директорії до держав згоди з закликом дати їй допомогу проти большевиків себ-то проти руху трудящих мас, який має на меті утворення дійсної народньої влади. Нам відомо далі, що в цих закликах Совітська Росія обвинувачується в бажанню подавити самостійність українського народу, як національности. Це обвинувачення являється брутальним наклепом, бо Директорія не може не знати, що Уряд Російської Соціялістичної Федеративної Совітської Республики не зазіхає ані трошки на самостійність України і що ще весною 1918 р. ним було послано найгарячіще привітання самостійному Українському Урядові, який тоді сформувався. Політика Директорії відносно держав згоди є нічим иншим, як повторенням політики Української Центральної Ради відносно германського імперіялізму, військовими силами якого вона допомогла поневоленню . . . (кінець нерозбірно).

У ваших, звернених до нас радіотелеґрамах, є заяви, що йдуть у розріз з усією політикою Директорії; в тих заявах говориться, що Директорія має намір у корені змінити напрям політики, отже ми чекаємо фактичних доказів цієї зміни. Ми мусимо перш за все переконатись, що Директорія припинила боротьбу проти працю-

ючих мас України і вирішила обороняти її волю проти загрожуючого їй наступу анґло-французького і американського імперіялізму.

При цих умовах ми з охотою приймемо в Москві вашого представника.

Народній Комісар Закордонних Справ Чичерін.“

Трудно було скласти відповідь Директорії инакше, ніж склав її Чичерін, коли малось на увазі не уникнути конфлікту з Директорією, а навпаки — викликати його. Поперше, натурально виникало питання: для чого було заперечувати явний факт наступу війська Совітської Росії на Україну? Кого думалося цим обдурити? Адже ж Директорія фактично вела вже війну і не з ким иншим, як саме з військом Росії! *) Подруге для чого було говорити про „незалежний Український Радянський Уряд“, який немов би спірався в своїй боротьбі з Директорією виключно на повставше проти Директорії українське робітництво і селянство, коли такого уряду в дійсности не було? Коли головною підпорою того, сформованого в Москві „незалежного Українського Радянського Уряду“ тимчасом була російська совітська армія! Нарешті, для чого було заявляти спочатку, що конфлікт відбувається виключно між „незалежним Українським Радянським Урядом“ та Директорією, і як такий, мало обходить Совітську Росію, щоб пізніще, в кінці ноти признати, що таки мова йде про встановлення відносин між Росією й Україною й погодитись на переговори з Директорією в цій справі? Кажемо, що це все давало ґрунт для побоювань, що вся та „дипльоматія“ Москви продиктована не страхом за революцію, не обстоюванням інтересів працюючих мас України та Росії, а всього лише московським націоналізмом, бажанням російських большевиків, засліплених почуттям московського шовінізму, знищити українську державність.

В якійсь мірі побоюючись іменно цього російського націоналізму, побоюючись за державну — політичну й економичну незалежність України, Директорія відповідала Москві:

*) Пізніще, коли російське совітське військо взяло Київ, командір першої совітської бриґади Шорс і політичний комісар тої самої бриґади Шапаранський в розмові з співробітником УТА намалювали таку картину наступу совітського війська на Україну і зокрема на Київ: „Ще з літа 1918 р., в районі Курська почалось формування ґрупи війська курського напрямку. В осени того самого року партизанські відділи почали робити напади по всьому українському фронті, а з першого листопада 1918 р. наступ повело реґулярне совітське військо (це твердження вряд чи відповідає дійсности: як ми вже згадували вище, перед повстанням проти гетьманщини ініціятори повстання прохали Х. Раковського і Д. Мануїлського про допомогу з боку Совітської Росії, на що останні відповіли, що такої допомоги Росія дати не може і обіцяли тільки збільшити так звану розвідочну діяльність російського війська в прифронтовій полосі з метою відтягнення гетьманського війська. Автор). Совітське військо комплектується переважно з селян і робітників і тепер уявляє з себе дисципліновану армію. По шляху наступу до реґулярної армії прилучались революційні відділи орґанізовані робітничими і селянськими підпольними орґанізаціями. Ці відділи єднаючись з армією, швидко звикли до дисципліни реґулярної армії й цілком зливалися з нею. Наступ на Україну вівся в двох напрямках. Одна ґрупа наступала по напрямку Гомель—Чернигів—Київ, а друга по напрямку Ворожба—Суми—Харьків. Київська ґрупа почали наступ з станції Унечі—Зерново. По дорозі до Київа совітське військо не зустрічало особливого опору. Більше чи менше великі бойові сутички відбувались у Городні, Седневі, Чернигові, Бахмачі, Ніжині, Красновці, Демирці, Богдановці і Семиполках“ („Черв. Прап.“, 9. лютого 1919 р.)

„У відповідь на ноту Комісара по справах закордонних від 5. січня 1919 р. Директорія Української Народньої Республики заявляє:

Твердження Комісара закордонних справ, ніби на територію України російське військо не вступає, по перевіреним відомостям, єсть або умисним перекручуванням правди або ж цілковитою непоінформованістю Комісара закордонних справ. В районі Харькова оперує реґулярне військо російської армії. Складається воно переважно з Китайців, Латишів, Мадяр та почасти Руських. Звідси й друге твердження Комісара справ закордонних, ніби це військо складається з Українців, явно не відповідає дійсности. Це китайсько-латишське військо, проходячи по території Української Республики, спустошує, грабує у селян та всього населення все їх майно, складає на вози, вантажить на захоплені поїзди й одправляє в Росію. Представників української народньої влади та окремих осіб української національности — селян, робітників, інтеліґенцію — Латаші та Китайці розстрілюють без усякого суду, чинячи перед тим над ними звіряче катування, й просуваються в межі Української Республики, зазіхаючи на життя і майно робітників та селян на Україні.

З огляду на те, що вказане латишсько-китайське військо утримується й формується за кошт Російського Уряду, а з другого боку, з огляду на те, що Комісар по справах закордонних Російської Республики явно ухиляється від прямої відповіді на поставлене йому Урядом України запитання про мету наступу на Україну, який провадить російське військо, Директорія Української Народньої Республики в останнє запитує Уряд Російської Республики: що повинен означати цей наступ російського війська та його поводження на території України, як на завойваній землі.

При цьому Директорія вважає потрібним додати ось що:

Комісар справ закордонних, заперечуючи участь російського війська в нападі на Україну, в той же час пропонує Урядові Української Народньої Республики розпочати мирові переговори на умовах зміни курсу внутрішньої політики Українського Уряду що до партії комуністів та совітів робітничих депутатів. З цього передовсім виходить те, що російський Уряд без усякого на те права втручається у внутрішні справи українського народу, а по друге — силою китайсько-латишських штиків бажає завести на Україні такий лад, який був би бажаним Російському Урядові. На це Директорія заявляє, що нікому не дозволить за спиною українського трудового народу вирішати його долю. Влада на Україні належить і належатиме трудовому народові, себ-то тим клясам його, котрі складають основу всього соціяльно-економичного та національного життя на Україні, а саме: трудовому селянству, що становить 85 процентів усього населення, робітникам та трудовій інтеліґенції. Конґрес Трудового Народу України, що скликається з представників цих кляс у відповідній значінню кожної кляси пропорції, матиме в Українській Республиці всю повноту влади й право остаточного визначення форм влади, як у центрі так і на місцях.

Між тим Російський Уряд ставить умовою перемирря передачу влади на Україні совітам робітничих депутатів, себ-то, инакше кажучи, весь трудовий український нарід бажає піддати владі мійської робітничої кляси і то тільки тій його частині, яка зветься ‚большевиками‘, кляси, що становить не більше 4% усього населення, при чому робітнича кляса України в значній кількости складається з російських приходьків, що переїхали сюди підчас війни. Таким чином, утворення так званих большевицьких совітів, на яких настоює російський Уряд, віддало б усе українське селянство й інтеліґентний пролетаріят під диктатуру фабричного, по кількости незначного пролетаріята, а державність України під волю зайшлого елементу.

Директорія цього не допустить. Директорія ясно бачить мету Уряду Народніх Комісарів: йому необхідно за допомогою цих ‚большевицьких совітів‘ захопити багату хлібом, угіллям та иншими продуктами Україну, а також зробити її своєю кольонією, якою вона була майже три століття під владою російських царів та всіх російських імперіялістів. Через те влада на Україні в руках місцевого дійсно українського народа, головним чином селянства, являється перешкодою для імперіялістичної мети Російського Совітського Уряду і тому цей Уряд вже заздалегідь не визнає Конґреса

Трудового Народу України, віддає його на глум і вважає причиною, що виправдує наступ на Україну.

Директорія Української Народньої Республики доводить до відома всього трудового народу України й усього світа, з якою метою наймані совітські Китайці і Латиші йдуть на Україну, і повторює, що трудовий український нарід нікому не дозволить насилувати свою волю і що найманим Латишам та Китайцям він протиставитиме свою силу і до останньої краплі крови боротиметься проти насильства за право вільного порядкування своєю долею.

Одначе, повторюючи, що Уряд Української Народньої Республики бажає жити в мирних відносинах з усіма своїми сусідами, не бажаючи проливати крови навіть найманих Китайців, а тим паче синів свого народу, прагнучи мирно вирішити всякі конфлікти, Директорія пропонує Уряду Російської Республики протягом 48 годин дати відповідь на такі запитання:

1. Чи згоден Уряд Російської Республики припинити воєнні операції проти Української Республики та її трудового народу?

2. Коли згоден, то чи зобовязується негайно вивести своє військо з території України?

З свого боку Директорія заявляє, що, при виконанні умови виводу російського війська з України, Уряд Української Республики готовий приступити до мирових переговорів і товарообміну. При цьому Директорія заявляє: всяке ухилення від прямої відповіді або ж мовчанка на протязі запропонованих 48 годин, себ-то до 24. години 11. січня, Директорія вважатиме за офіціяльне оповіщення війни з боку Російського Уряду Українській Республиці. Директорія це оповіщення війни прийме з усіма наслідками, які з цього виходять, як що до Російської Совітської Республики, так і що до всіх її політичних та воєнних аґентів на території України.

9. січня 1919. р.

Голова Директорії В. Винниченко. Члени Директорії: Петлюра, Андрієвський, Макаренко, Швець. Міністр закордонних справ Чеховський."

На цю ультимативну ноту Директорії, з Москви строчно відповіли на імя Міністра закордонних справ Чеховського слідуюче:

„У відповідь на вашу телеґраму від 10. січня за No. 507 Російське Совітське Правительство знов підтверджує в найкатеґоричнішій формі свою попередню заяву, що серед війська, яке бореться проти Директорії, нема ніяких військових частин Російської Республики. Тому ваша ультимативна вимога припинення нами військової акції проти Директорії і виводу російського війська з України являється безпредметовою.

Ваше твердження, що на вас наступають Латиші, Мадяри і Китайці, завербовані на кошти Російського Совітського Правительства, являється повторенням того наклену, який росповсюджує проти нас уже на протязі року імперіялістична і контрреволюційна преса, що бажає цим знесилити і скомпромітувати успішну революційну оборону, яку Совітська Росія веде проти всіх білоґвардійських фронтів, і ви не можете не знати, що серед українського совітського війська, яке бореться проти вас, нема ані Китайців, ані Мадяр, ані Латишів.

Які елементи бються проти Директорії, вам чудово відомо хоча б з того факту, що по-большевицькому настроєні селяне Київщини, Полтавщини і Чернигівщини, котрі повстали ще минулого літа в період панування гетьмана і німецької окупації, билися цілими місяцями за гасла радянської влади. Горожанська війна, котра йде тепер на Україні, не є діло якихсь аґентів совітської влади, але є природним результатом тої внутрішньої боротьби, яка ведеться на Україні поміж робітництвом і бідним селянством з одного боку й українською буржуазією з другого. Ваші спроби представити прихильників радянської влади складеними тільки з одного міського пролетаріяту України, при чому ви протиставляєте йому ціле селянство, яке немов би то ставиться прихильно до Директорії, суперечать загальновідомому фактові що український повстанський рух, який боровся за радянську владу на Україні, переважно відбувався по селах, в той час як у містах мав місце страйковий рух.

Ми з обуренням протестуємо проти ваших спроб представити мійський та промисловий пролетаріят на Україні, працею якого утворена вся українська промисловість, як гурток приходьків, які борються не за своє політичне та економичне визволення, але являються провідниками російського імперіялізму, в якому ви обвинувачуєте й совітську владу Росії, — тоді як тільки радянська форма, яка одчиняє широко шлях до самостійности робітництва та селянства, в стані забезпечити справжнє національне самовизначення трудового люду на Україні. Ваші зусилля виставити ту горожанську війну, що є зараз на Україні, як війну поміж Україною та військом Російського Правительства, розбиваються вже через самий той факт, що представники й члени вашого Уряду, рахуючись з впливом Української Комуністичної Партії, який весь час збільшується з успіхом війська Українського Совітського Уряду, не один раз виявляли бажання згоди з обома, при чому робилися заяви, що, на випадок установлення парляментарних відносин, представники Української Комуністичної Партії зможуть, ви гадаєте, ввійти в склад Уряду. Така спроба з вашого боку є доказом того, що ви вважаєте Українську Комуністичну Партію реальним представником Українського робітництва та селянства. Ми повинні одночасно протестувати проти вашого стремління представити радянську владу на Україні, як диктатуру незначної кількости мійського пролетаріяту, бо радянська влада репрезентує не тільки промисловий пролетаріят, але й усе трудове селянство.

З огляду на виявлене з боку Директорії бажання полагодити всі суперечні питання шляхом офіціяльних та міжпартійних переговорів, ми пропонуємо вашим делеґатам прибути в Москву. Не зважаючи на те, що вашою останньою телеґрамою, замісць того щоб іти на зустріч нашій пропозиції, погрожуєте нам оголошенням війни, ми лишаємось при нашій пропозиції, яка має на меті усунення сутички між Совітською Росією та Україною. Підходящим місцем для переговорів ми вважаємо Москву, звідки ваші делеґації, користуючись звичайною недоторканістю й екстериторіяльністю, матимуть змогу зноситись по прямому дроту з Директорією.

Народній Комісар закордонних справ Чичерін.“

На цім дипльоматична телеґрафічна суперечка між Директорією і Радою Народніх Комісарів скінчилась.

Директорія, під натиском Голови Кабінету В. М. Чеховського (і стоячих за ним революційно-соціялістичних українських ґруп) посилає в Москву надзвичайну дипльоматичну місію на чолі з у. с.-д. незалежником С. Мазуренком (в склад місії, між иншим входив, як радник, і у. с.-р. Ярослав). Місія мала заявити, що Директорія погоджується на радянську форму влади на Україні, з забезпеченням в радах правильного представництва українського селянства (тоб-то на систему трудових рад), що Директорія піде на заключення економичного договору і військового союзу з Совітською Росією в цілях боротьби з російською доброволією і оборони обох республик від наступу антантського війська; в заміну мав бути припинений наступ російського війська на Україну і визнана незалежність Української Республики з тою верховною владою, яку встановить Трудовий Конґрес.

Здавалось би, треба було після цього почекати хоч першої звістки від місії С. Мазуренка, перед тим як робити якісь дальші заходи в справі взаємовідносин з Совітською Росією. Одначе раптом курс було змінено досить несподіваним способом. „Отаманія“, довідавшись про посилку місії і взагалі про „не стійкий“ настрій Директорії і „соціялістичного“ правительства, мобілізувала всі свої сили й з усього розгону

вдарила... не по російському війську, а по Директорії. Отаман Балбачан оголив фронт, кинув Харківщину, подався на Полтавщину й звідси почав вимагати (через окремі делеґації) від правительства негайного офіціяльного й урочистого оголошення війни Совітській Росії (одночасно ведучи сепаратно від уряду переговори з Доном і добровольчою армією), погрожуючи в противному разі здати большевикам в кілька день все Правобережжя. Отаман С. Петлюра з отаманією в Київі зробили натиск з свого боку, заявляючи, що не можуть воювати одночасно на два фронти — з Антантою й з Совітською Росією, — вони запропонували „раз на завше виявити, що ми не большевики" й таким чином розчистити ґрунт для порозуміння з Антантою. Дрібна буржуазія, міщанство, перелякане наближенням большевицького фронту, викинули гасло „батьківщина в небезпеці!" і почало вимагати від Директорії негайного і за всяку ціну порозуміння з „весильною" Антантою.

І досягли свого. „Большевицький" настрій голови Директорії В. Винниченка розвіявся, й Директорія, вслід за посланою до Москви делеґацією, оповістила 16. січня офіціяльну війну Совітській Росії.

Московська „дипльоматія", зміцнивши позиції української буржуазії, пхнула Директорію, в обійми реакції.

Голова Кабінету Міністрів Чеховський побачивши, що його мирова місія скінчилась невдачою, заявив про свою одставку.

7. Випрохування „техничної" допомоги у Антанти. Директоріянські дипльомати в Одесі — ґенер. Матвіїв, Галіп і ґенер. Греків „старалися". Повернувшись до Київа, ґенер. Греків зробив Директорії потішаючий доклад, після якого київські ґазети „з поінформованих джерел" повідомляли (20. і 21. січня), що „переговори Директорії з союзниками в Одесі прийняли гарний оборот" і що в урядових колах „сподіваються, що через кілька день остаточно дійдуть до згоди", наслідком якої, між иншим, мовляв, буде одставка україножера і русофіла консула Енно. Отже цілковита зміна антантської політики що до України. В дійсности ж всі ці потішаючі відомости просто були вигадані „дипльоматами" для того, щоб остаточно прихилити директоріянців в бік Антанти й довести до цілковитого розриву переговорів з Совітською Росією.

Оголосивши війну Совітській Росії, Директорії нічого більше не залишалось, як горнутись під крило Антанти, чи хотіла вона того, чи не хотіла стратеґічне становище на східно-европейському революційному фронті — на українському участку — було в той час слідуючим: Реакційний Дон захопив Катеринославщину і Таврію; Румунія захопила Буковину і Бесарабію; Польща напірала на Холмщину; Антанта розташувалась по всьому півдню України, сягаючи фронтом по Дон і Румунію, підпомагаючи в той же час Польщі в її боротьбі з Українцями за Галичину; при чому фронт Антанти на півдні України був побудований ясно в цілях переведення широкої кампанії проти большевиків (заходячи в лівий фланг російської большевицької армії і спіраючись на головні узли та маґістралі морські і залізничі — Одеса, Миколаїв, Херсон, Севастополь).

Боронитись від Совітської Росії, навіть оточеної з усіх боків ворогами, власними силами не було змоги. Робітництво, стероризоване

військовим отаманським режимом, від глухого невдоволення, почало переходити до збройних виступів проти Директорії. Вісти про успіхи радянського війська, втрата Директорією Харькова, впевняли робітництво в тимчасовости Директоріянської влади і спонукали до акції, направленої на наближення сподіваного кінця її. Селянство Харьківщини, Чернигівщини, Полтавщини, почасти Київщини також почало підніматись проти директоріянських отаманів. Республиканська армія, що ще кілька тижнів тому дивувала всіх своїм революційним ентузіязмом і дисціпліною, побачивши, що її втягають в національну війну з Росією, що по всьому директоріянському фронту йде спішна заміна гасел клясової соціяльно-економичної боротьби на гасла національно-державницькі, розтавала на очах, як сніг на сонці. Одні частини „большевичились", инші просто развалювались: козаки самовільно кидали свої частини і зі зброєю в руках йшли „до дому". Накази українських військових властей, направлені до того, щоб повною ізоляцією армії від населення, повною забороною всякої аґітації і політичної орґанізації в армії захистити військо від розкладу, досягли протилежної цілі: залишене на опікування контрреволюційних отаманів, дуже часто бувших гетьманців, революційне військо мало з цього добру нагоду швидко переконатись, що попало під провід ворожих йому соціяльно елементів. Загрози безглуздими карами козакам і навіть їхнім родинам за порушення козаками військової дисціпліни і инши провини, тільки допомогали швидчому моральному розкладові директоріянської армії *).

При таких умовах не залишалося ніякої надії на оборону території Республики від численних ворогів — Поляків з заходу, Росії з півночи й Антанти та російської добровольчої армії з півдня. Найбільшу небезпеку для Директорії все ж уявляла мілітарна сила Совітської Росії підпоможена робітниче-селянськими повстаннями на Україні та повною руїною тила республиканської армії, яку викликали ті повстання. Небезпека ця була настільки велика і очевидна, що Директорія, зараз же після оголошення війни Росії, зійшла з позиції „нейтралітету" що до Антанти і почала шукати в ній для себе союзника. А поскільки такий союз міг закінчитись в близчім часі таким же точнісінько фіналом, яким Німці завершили рік тому свою „допомогу" Центральній Раді, Директорія поставила була спочатку своєю ціллю ввести своє співробітництво з Антантою в рямці так званої техничної допомоги — танками, зброєю, гарматами, одіжю, медикаментами і так далі. Спокусливі поради соц.-федералістів одразу і одверто вступити у військовий союз з „одеською антантою" й росташувати французькі та анґлійські „ґарнізончики" по містах України було відкинуто. Для с.-федералістів такі „ґарнізончики" може б і пригодились, але для „большевицької" Директорії це було цілком не-

*) В Наказі Військового Міністерства від 16. січня 1919 р. (N 7), підписаному Отаманом Галкіним і Тютюнником, — „Війську Української Народньої Республики" — між иншим, знаходимо такий уступ:

„Хто з вояків в бою покаже свою легкодухість і не буде до останньої можливости давати ворогові опору, хто не буде виконувати наказів начальства військового, хто втіче з війська до дому... хто не буде у своїх вчинках службових бездоганно чесним — вважається зрадником Української Народньої Республики і родина його підлягає висилці за межі України."

безпечно (хоч деякі члени Директорії і погожувались заздалегідь пожертвувати собою ради „спасення держави“), не кажучи вже про те, що виглядало б це зовсім не „по-соціялістичному“. Инша справа — „техническа допомога“: це і для „соціяліста“ річ допустима. Одержавши її, можна було „власними силами“ оборонити Україну від московської окупації й української революції. Треба було тільки швидче добитись тієї допомоги.

І от почалося траґікомічне випрохування „техничної допомоги“ в Антанти, в тої самої, яка, окружена російськими добровольцями — реакціонерами і „соціялістами“ — союзами „возрожденія Росії“ й иншими московськими патріотичними орґанізаціями, і слухати не хотіла про Українську Республику, яка навіть гетьманській монархичній Українській Державі не хотіла дати і не дала допомоги. Було сформовано спеціяльну місію до Одеси, в складі міністра преси др-а О. Назарука і міністра народнього господарства С. Остапенка. Сам „большевик“ В. Винниченко поблагословив її в далеку дорогу, наділивши найширшими повновластями.

Про цю інтересну подоріж до Одеси О. Назарук, член місії, пише в своїх споминах слідуюче: *)

В день приїзду Галичан (20. січня. Автор) завізвали мене до Директорії і в присутности всіх її членів заявили, що разом з міністром народнього господарства Остапенком поїду в дуже важній місії: до представників держав Антанти, головно ж до Французів, які там мали реальну силу.

Повновласть, виставлена на імя моєї Остапенка, уповажняла нас заключити іменем України всякі договори в справах політичних, торговельних і військових. Інструкція була коротка. Ви знаєте наше положення, нам доконче треба скорої допомоги, бо инакше Київ упаде.

Я витягнув нотес і просив подати мені точнішу інструкцію (Остапенка не було, прийшов пізніще), наперед в справах військових.

— Якої допомоги?

— „Виключно в матеріяльних засобах.“ Вичисляли. Я писав. „Зрештою там є наш військовий представник, з яким порозуміетеся.“

Дальше обговорили ми справу нашої державної самостійности й аґрарну. Від цих двох услівій не смів я відступити.

На другий день я був ще раз в Директорії. Хотів поговорити з Винниченком в чотирі очі. Я знав, що в Одесі зажадають в першу чергу його голови. Знав це й Винниченко. Він сказав мені:

— „Не вяжіться тим, що там зажадають мого уступлення — за большевизм. Ми вже раз зробили помилку в Винниці, яка не дається направити. Я готов уступити.“

... Коло 3-ої години з полудня ми виїхали екстренним поїздом під охороною січової сторожі, повідомивши Одесу апаратом Юза, що їде українська політична делеґація.

... На одній зі стацій перед Одесою, де стояла вже французька залога, здержали наш поїзд. До нашого вагона вступив елеґантний і дуже чемний французький офіцер і заявив нам, що не може пустити нас дальше, поки не порозуміється з Одесою ... За годину чи дві прийшов дозвіл пустити нас дальше. І ми поїхали.

Вже при першій стрічі з французьким військом запримітив я, що між ними крутяться російські офіцери з золотими погонами або переодягнені в французькі мундіри (говорили між собою по російські). А як наш поїзд став на

*) Др. О Назарук. „Рік на Великій Україні“.

одеськім двірці, обскочив його невеличкий відділ золотопогонних офіцерів. Комендант його заявив по російські, що ми арештовані... Коло 2. години добровольці вступилися з під нашого вагону... Прийшов наш аташе і повідомив нас, що полковник Фрейденберґ (шеф штабу французького ґенерала Д'Ансельма — Автор) просить нас до французької команди на год. 9. вечером.

...Поїхали. Приїзжаємо точно о 9. до французької команди... Ждемо... Коло год. ½ 11 в ночи прийшов, нарешті, шеф штабу французької армії пан полковник Фрейденберґ... Ми представилися. Він рухом руки показав, щоб іти за ним... Пройшли дві чи три кімнати і знайшлися в його бюрі.

Фрейденберґ почав дослівно так:

— „Винниченко і Чеховський — ффють!" Тут слідував відповідний рух рукою і — ногою.

Вже перші слова представника Франції, а особенно спосіб і жести, з якими він висказувався про начальних державних мужів мого народа — так мене заболіли, що аж знечулили... Але рівночасно пригадав я собі слова Винниченка, щоб я не вязався нічим що до його особи, пригадав собі положення нашої столиці й держави — і сидів — хоть мав враження, що сиджу на розжарених углях... Фрейденберґ був ласкав арґументувати своє „ффють" Він додав:

— „Вони мусять уступити за большевизм. Можете їх повісити"... (Це мав бути дотеп).

— „Петлюра має також стушуватися"... Цего я зовсім не сподівався і сказав перериваючи:

— Петлюра за свої антантські симпатії сидів в німецькій тюрмі...

— „Знаємо це. Але з вождем бандитів не кооперуватиме французька армія. По якімсь часі може він вернути... Склад Директорії мусить бути змінений, розуміється за відомом і затвердженням Франції. Так змінена Директорія буде суверенна".

— Який Ваш погляд на питання державної самостійности України? — запитав я. Він відповів:

— „Я не політик. Наше завдання — боротьба з большевизмом. Справу самостійности України вирішиться в Парижі. Припускаю, що ухвалять плебісціт."

Було вже для мене ясним, що в французьких військових кругах противні були державній самостійности України. Французький полковник рубав дальше:

— „Залізниці й фінанси підуть під безпосередний заряд і контролю Франції..."

Я подумав собі, що це перше добре для нас услівя і запитав, як це мало б виглядати в практиці.

— „Директорами стануть Французи, низчі урядовці залишаться старі.

— „Українська армія має провадити війну проти большевиків і йти хоч би до Петербурга.

— Директорія видасть і оповістить декларацію до Франції, в якій проситиме о протекторіят під оглядом політичним, мілітарним, фінансовим, в заграничній політиці і т. д. В декларації має бути сказано, що Україна відкликається до відомої благородности французької нації"...

Полковник говорив з натиском...

— Який Ваш погляд на питання земельної справи? — запитав я. Французький полковник дав дуже гнучку відповідь... Я звернув його увагу на це, що без признання селянам землі ніхто не заведе ладу на Україні, але надармо.

— „Війна з Польщею мусить бути зараз застановлена".

— Які мали б бути границі України на заході?

— „Вирішиться в Парижі".

— Який Ваш погляд на прилучення земель Угорської України до Великої України?

Представник Франції заявив, що не знає, чи Українці мають і там національну територію, але й що про це подумають в Парижі...

— „В свою армію маєте зараз прийняти російських офіцерів з добровольчої армії"...

На це я встав. Бо ясним було, що вони відразу хочуть задавити всяку можливість евентуального розвитку української державности . . .

Другого дня повторилася та сама ровмова делеґації з п. Фрейденберґом.

Одвідавши ще деяких американських та анґлійських дипльоматів Остапенко і Назарук повернули ні з чим до Київа.

Вислухавши доклад делеґації, В. Винниченко, замісць того, щоб приспішити справу мирових переговорів з Росією, послав до Одеси знову ґен. Грекова „переговорювати в справі військовій“. Курс на Антанту було взято рішуче і безповоротно. Французи без перешкод займали залізниці в радіусі Одеси. Добровольці скріпляли свої позиції на півдні України. Селяне даремно просили Директорію рятувати їх від добровольців і Антанти.

Одночасно з переговорами в Одесі було вислано з Київа в західно-европейські центри, і зокрема на мирову конференцію в Парижі, низку величезних дипльоматичних місій на чолі здебільшого з бувшими гетьманцями, с.-федералістами, правими ес-деками*). Ця армія „дипльоматів“ мала репрезентувати там революційну Україну, ввести її „в семю культурних держав“ і допомогти налагодженню добрих стосунків з Антантою.

8. Розрив Директорії з революційним селянством і робітництвом. Скріплення реакційного курсу внутрішньої політики Директорії, загострення відносин з совітською Росією і явне залицяння Директорії до антантського імперіялізму, зближуючи Директорію з буржуазно-демократичними ґрупами, тим самим вели її до повного розриву не тільки з неукраїнським „недержавним“ пролетаріятом, але й з революційною лівицею і навіть центром українського робітництва та безземельного селянства.

Ми вже згадували про те, що українських соціялістів-революціонерів (лівих) було загнано в підпілля виключно через те, що вони домагались усунення Директорії, знищення отаманського режиму та припинення репресій проти міського і сільського пролетаріяту і встановлення радянської влади в самостійній Українській Республиці.

Українські соціялісти-революціонери (центральної течії), хоч де хто з них і входив в уряд, також були незадоволені політикою його, стояли в гострій опозиції до Директорії, нетерпляче чекаючи скликання Трудового Конґресу, щоб на ньому усунути Директорію і передати владу в Республиці до рук працюючих. Більша частина членів партії одстоювала твердо радянську форму влади (на цім ґрунті, як ми вже згадували, намітилось навіть було зближення обох фракцій партії — лівої і центральної течії), менша — обмежувалась трудовим принціпом, вважаючи його більш відповідним інтересам працюючих мас України з огляду на особливу клясову структуру українського суспільства. Одностайної думки що до форми влади партія не мала через те, що після розриву з лівою течією не встигла ще відбути свого зїзду, уконституюватись і намітити обовязуючу всіх членів партії спільну тактику.

*) Ще на самім початку повстання було послано на мирову конференцію до Парижу Г. М. Сидоренка (бувшого міністра почт і телеґр. при Центр. Раді, непарт.).

За соціялістами-революціонерами (лівими і центрістами) відірвалось від Директорії й українське трудове селянство. Почавши з щирої підтримки Директорії в дні повстання, селянство швидко перейшло в опозицію, побачивши, що його домагання не переводяться в життя.

В грудні і на початку січня, поки директоріянські отамани не увійшли ще в смак „твердої влади“, селянство кинулось на селянські зїзди. Постанови деяких з цих зїздів попали в пресу і, таким чином, зберігся відбиток настроїв і домагань селянства в той час. Спинимось, для прикладу, на резолюціях двох-трьох зїздів. 21—24 грудня відбувся в Київі великий ґуберніяльний селянський зїзд київщини, на який прибуло більше 700 делеґатів від волостей. Представника Селянської Спілки в Директорії — Ф. Швеця — зїзд зустрів оваціями; його промову, в якій Ф. Швець клявся, що в Директорії „немає буржуїв“ і що Директорія спірається тільки на трудовий нарід, буде провадити свою працю тільки на користь трудового народу і через самий трудовий нарід, — селянство вкрило гучним „слава!“. Так само вітало селянство і члена Директорії Андрієвського, який в своїй промові заявив, що „Директорія не визнає пануючих кляс“. Терпеливо вислухав зїзд і промову голови Директорії В. Винниченка, який закликав селянство уникати „анархії й большевизму“. Голова Селянської Спілки Янко, в докладі по сучасному менту, закликав селян до творення міцної народньої армії, до нищення буржуазії „як сільської так і мійської“ і до підтримки майбутного Трудового Конґресу й Директорії. Дуже тепло привітав зїзд бувшого голову Центральної Ради М. С. Грушевського, якого було запрошено на зїзд спеціяльною постановою зїзду*). Виступ лівого укр. с.-р. О. Шумського, що закликав уважніще ставитись до директоріянської політики і не даватись обдурити себе національно-державницькими гаслами, під якими хоче повести селянство Директорія, не знайшов співчуття. Селянство ще вірило Директорії й не хотіло слухати закидів на її адресу. Такі були загальні настрої.

В резолюції Зїзду по сучасному менту читаємо:

„Перший селянський Зїзд Київщини, що одбувся 21—24 грудня 1918 р., обговоривши питання по сучасному політичному менту, висловлює щиру подяку революційному уряду — Директорії Народньої Республики, котра стала на чолі революційного народнього руху і обіцяє їй свою дальнійшу підтримку в боротьбі за Українську Трудову Республику; разом з тим Зїзд постановляє:

1. Директорія Української Трудової Республики в самому недалекому часі повинна скликати Конґрес Трудового Народу України, тоб-то представників селян, робітників і вояків.

2. Директорія Української Народньої Республики повинна рішуче заявити, що трудовий нарід України хоче жити в згоді з трудовим людом всього світу, але ні в якім разі не допустить чужинців порядкувати в себе.

3. До скликання Трудового Конґресу необхідно, аби Директорія негайно переводила всі реформи соціяльного і політичного значіння,

---

*) Факт цей заслуговує на увагу між иншим через те, що директоріянські круги намагались всякими способами віддалити М. Грушевського від впливу на офіціяльну політику й робили все, щоб загалом тримати його на задвірках широкого політичного життя.

котрі зміцняли б позицію трудових кляс — селян і робітників.

4. Директорія УНР мусить негайно вжити самих рішучих заходів до орґанізації народньої армії, на основі самої строгої дисціпліни і порядку, і цим забезпечити землю і волю трудовому народові.

5. Уряд УНР повинен виробити негайно закон про орґанізацію влади на місцях і творити сприяючі умови для широкої орґанізації селянства (яко основи істнування Трудової Республики) в формі селянських та робітничих спілок, котрі повинні мати право широкого контролю представників центральної влади на місцях.

6. Само трудове селянство на місцях повинно подбати про те, аби не допустити руїни й анархії на селах, бо тільки порядок і дисціпліна в цей час дасть спроможність селянству орґанізуватись і утримати владу у власних руках.

7. Директорія УНР повинна вжити самих рішучих заходів, аби всі заарештовані з добровольчеської та гетьманської армії офіцери і ґенерали понесли саму найтяжчу кару.

8. В обовязок Директорії входить забезпечення семей тих, хто поклав своє життя або став калікою підчас боротьби за волю трудового люду України.

9. Директорія УНР повинна вимагати, аби в найблизчому часі всі чужоземні війська виїхали за межі України.

10. Директорія УНР повинна всіма засобами допомогти трудовому народові Галичини, Буковини, Кубані і Чорноморщини в боротьбі за визволення, як політичне, так і соціяльне."

В додаток до цих постанов, Зїзд, з участю представників від ґуберніяльних та повітових комітетів Селянських Спілок всієї України, ухвалив резолюцію в земельній справі (по докладу О. Щадилова), якою домагався „аби Директорія негайно відновила чинність земельного закону, ухваленого Центральною Радою 18. січня 1918 р."

29—30 грудня відбувся численний повітовий селянський зїзд у Рівному (на Волині). В зїзді взяло участь 300 делеґатів. Висловлюючи довірря Директорії, зїзд зазначив в своїй постанові, що

„1. Директорія повинна стояти на ґрунті утворення влади із представників демократії і скликати в цій цілі Трудовий Конґрес із представників селянства, робітництва і вояцтва.

2. До скликання Конґресу Директорія повинна для зміцнення позиції демократії провести найпекучіші реформи соціяльного значіння.

3. Для забезпечення здобутків революції провести тверду орґанізацію влади, опертої на дисціпліновану народню армію.

4. Влада повинна неухильно вести рішучу боротьбу з контрреволюційними силами і притягати до кари всіх ворогів теперішнього демократичного ладу.

5. У своїй зовнішній політиці Директорія повинна надалі стояти на ґрунті недопущення усякого чужоземного війська на територію Республики і твердо обороняти суверенність УНР."

4—5 січня 1919 р. відбувся в Золотоноші (на Полтавщині) повітовий робітниче-селянський зїзд, який ухвалив таку резолюцію:

„1. Зїзд висловлює довірря своєму революційному урядові — Директорії і плекає надію в тім, що Директорія і надалі піде шляхом визволення працюючих з-під гніту капіталу, в контакті з пролетаріятом всього світу і опираючись виключно на революційно-трудові маси України.

2. Зїзд бере на себе через повітову Трудову Раду всю повноту законодавче-виконавчої влади.

3. Приватна власність на землю касується. Соціялізація землі повинна бути переведена місцевими орґанами влади і тільки затверджена законом.

4. Церква повинна бути відділеною від держави.

5. Військо повинно бути тимчасово-клясовим, себ-то складатись виключно з революційно-трудового елементу.“

21—23 грудня відбувся в Умані (на Київщині) повітовий селянський зїзд, який ухвалив „дякувати Директорії за визволення“, підтримувати її „в боротьбі за самостійну Українську Трудову Народню Республику“, „вимагати переведення соціяльних та політичних реформ“, „утворення армії на підставах розумної дисціпліни“ і „покарання добровольців та карателів гетьманських за причинені кривди“. В цей же час відбувся повітовий селянський зїзд в Лубнях (на Полтавщині), який ухвалив вимагати негайного скликання Трудового Конґресу, „повернення селянству збитків та контрибуцій, здертих поміщиками“ і „виведення чужоземного війська з України“.

В середині січня відбувся Верхнєдніпровський сельянський повітовий зїзд, який ухвалив довести до відома Директорії, що „селянство, разом з пролєтаріятом буде з усих сил збройно боронити Україну від втручання чужоземного війська“.

З наведених постанов селянських зїздів видно, що трудове селянство, визнаючи Директорію за свою тимчасово-революційну владу, обстоювало: 1. селянсько-робітничу владу на місцях і в центрі, 2. вимагало рішучої боротьби з контрреволюцією, 3. негайного переведення соціяльно-економичних реформ, з перенесенням ваги цієї справи на місця і 4. заявлялось за рішучу боротьбу з антантсько-добровольчим військом.

Та треба було всього кілька тижнів, щоб бідніще селянство перестало „вітати“ Директорію і покладати на неї якісь надії. Селянські зїзди зразу припинились: аґенти директоріянської влади почали їх просто розганяти, як „большевицькі“. Старі знайомі „гетьманські карателі“ знову виступали, як „начальство“ і під їхнім „доглядом“ відбувались оповіщені Директорією вибори до Трудового Конґресу. Поміщики, почуваючи опору в „отаманах“, не спішили тікати з своїх маєтків. Здавалось, поволі відновлявся тільки що повалений режим гетьманщини. Віра в Директорію погасла. Авторитет майбутнього Трудового Конґресу одразу впав.

Ці нові, опозиційно-трівожні настрої трудового селянства знайшли свій відбиток і формулировку в резолюції наради Виконавчого Комітету Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів з участю представників від Ґуберніяльних Рад, що відбулася 14—15 січня. Ось зміст цієї резолюції:

„Виконавчий Комітет Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, з участю представників від Ґуберн. Рад, на засіданнях своїх 14—15 січня 1919 р. (по нов. стилю), обговоривши сучасний політичний стан УНР і констатуючи, що:

1. Директорія УНР, зрозумівши клясовий характер Великої Української Революції і в своїй законодавчій праці намітивши шлях широких соціяльних реформ на користь трудовим клясам, до цього часу не зуміла і не змогла утворити таких орґанів управління, як в центрі, так і на місцях, спіраючись на котрі могла б переводити соціяльні реформи і проводити клясову боротьбу.

2. Не створивши зазначених в п. 1 клясових орґанів, як в центрі, так і на місцях, Директорія утворила адміністративні апарати з участю в них представників буржуазно-демократичних верств, склавши в центрі ріжноманітний по своєму складові кабінет міністрів, котрий в цілому, не розуміючи глибокого соціяльного напруження, зайнявся ліквідацією революційного клясового руху і його здобутків і цим діскредитував Директорію, викликавши проти неї обурення та недовірря серед широких мас трудового селянства та пролетаріяту, з одного боку, а з другого — скупчивши українську буржуазію та буржуазну демократію навкруги ідеї військової диктатури, як необхідного фактора для боротьби проти змагань революційних мас, характеризуючи їх (ті змагання), яко явище анархичне. Така політика і таке розуміння справи утворило на Україні становище, при котрому частини території — як Харьківщина, Полтавщина, та почасти Чернигівщина і Катеринославщина відкинули владу Директорії.

3. Скликаємий Директорією найвищий законодавчий орґан, Всеукраїнський Трудовий Конґрес, якому Директорія мусіла передати верховну владу — при зазначених вище умовах, завдяки відсутности підтримки його орґанізованими реальними силами на місцях, не може мати практичного значіння і цим самим засуджений на бездіяльність і поставлений перед небезпекою насильства над ним орґанізованої буржуазії шляхом зрива його з метою не дати йому змоги взяти всю повноту влади в свої руки і використати цю владу за для переведення клясової політики.

4. Зазначаючи все вищесказане і зважаючи на необхідність негайного утворення влади, яка б гарантувала трудовим клясам можливість проведення їхньої клясової політики, і приймаючи на увагу вимоги робітничих і селянських зїздів України, Ц. Комітет постановляє:

I. Вимагати від Директорії УНР видання негайно, протягом одної доби, роспорядження про передачу влади в волостях, повітах і ґуберніях відповідним обєднаним радам селянських та робітничих депутатів, складеним на основах пропорціональности і значіння цих кляс в сучасній революції, з повною залежністю кожної (ради) межи собою по інстанціям. Комісари Директорії повинні скласти свої уповноваження перед цими радами, котрим належить право або уповноважити їх на дальнійше виконання своїх обовязків, або призначити инших осіб.

II. Влада в центрі має належати Всеукраїнському (обєднаному) Зїзду Рад Селянських та Робітничих Депутатів, котрий складається з представників, обраних повітовими та ґуберніяльними радами.

III. До утворення Всеукраїнської Ради Селянських і Робітничих Депутатів владу в центрі Директорія мусить негайно передати виконавчим Комітетам Всеукраїнських Рад Селянських і Робітничих Депутатів.

IV. Не переведення цих вимог в життя або віддалення його позбавляє можливости орґани селянських депутатів і членів Селянських Спілок продовжувати продуктивну творчу працю і брати активну участь в роботі істнуючих державних установ і бути їх аґентами.“

Постанова ця була грізним memento для Директорії та її „соціялістичного“ правительства. Центральний Комітет Селянської Спілки, безумовно, правдиво відбивав настрої і домагання пролетарського селянства. Щирість та ясність формулировки тих заходів, які рекомендувались Комітетом Директорії для врятування справи української революції під проводом українських революційних сил, здавалось мусіли б переконати „большевиків“ з Директорії, що дванадцята година пробила і що єдиним рятунком може бути тільки негайна, передача всієї влади в Республиці народові — радам робітничих і селянських депутатів. Та, на жаль, міщанство і дрібна буржуазія не здатні а ні на рішучість, а ні на правдиву революційність, не кажучи вже про соціялістичність. Герої

єдиного національного фронту з Українського Національного Союзу, у відповідь на заяву Виконавчого Комітету Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, обурено заквакали з свого болота; члени „Високої Директорії“ зніяковіли від такого „непочтенія“ до їх високих осіб і ніяк не могли собі уявити, як це вони — „герої революції“ — так собі, без параду і всенародньої подяки за працю, можуть віддати владу з своїх рук і стати звичайними смертними; „отамани“ почали домагатись проголошення військової диктатури. В результаті Директорія і на далі залишилась на своїм „високім пості“. Всі вимоги Селянської Спілки було одкинуто геть.

16. січня відбулась (в Київі) так звана „Державна Нарада“, на якій були присутні, крім членів Директорії й правительства, представники УПСР, УСДРП, самостійників соціялістів, Селянської Спілки й Січових Стрільців. Січові Стрільці (представники Стрілецької Ради) зажадали на цій нараді передачі всієї влади в Республиці „тріумвіратові“: січовим старшинам Коновальцеві й Мельникові та Петлюрі; мала бути це, після слів стрілецьких дипльоматів, військова диктатура взагалі, на ділі ж це була б диктатура корпусу січових стрільців, на чолі з Коновальцем. Наддніпрянська українська дрібна буржуазія й отаманія на чолі з С. Петлюрою, розуміючи добре, що це значило би, не захотіла піддатись „під високу руку“ юнака Коновальця — пропозицію січовиків було одкинуто. Обурені домаганням січовиків, представники Селянської Спілки заявили (Янко), що, коли взагалі заходить мова про диктатуру, то серйозно можна було б говорити тільки про диктатуру трудового селянства, конкретно — Центрального Комітету і Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, осадний же корпус січових стрільців, на чолі з Коновальцем, міг би при такій ситуації перейняти на себе функції, які виконують у московських большевиків латишські та китайські військові частини. Зрештою, представники Сел. Спілки обстоювали позицію, зазначену в наведеній вище декларації С. Спілки. Партія соціялістів-революціонерів обстоювала радянський устрій і домагалась передачі державної влади майбутньому Трудовому Конґресові. Ліве незалежницьке крило УСДРП виступало солідарно з УПСР. Натомісць праве крило УСДРП схилялось більше до диктаторської концепції (тільки не січовицької); речники цього крила висловлювались за обмеження прав майбутнього Конґресу дорадчими функціями і за „мілітарізацію державного устрою на час війни“. Сам. соціялісти висловились за диктатуру Директорії. Розбрід був повний. Рішила справу Стрілецька Рада: речники її в кінці наради заявили, що все має лишитись по-старому. На цім нарада і розійшлась.

Директорію вже майже ніщо не вязало ні з трудовим революційним селянством, ні з українським пролетаріятом (з не-українським вона їх ніколи не мала).

Розрив з українським пролетаріятом стався формально підчас VI. Конґресу Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії, який закінчився росколом партії на дві фракції — офіціяльних с.-д. і незалежних. VI. Конґрес Української Соціяль-Демократичної Робітничої

Партії (що відбувся 10.—12. січня 1919 р. в Київі) мав взагалі не малий вплив на дальший розвиток української революції і через це на ньому варто спинитись докладніще. Неґативне значіння його полягало в тім, що він санкціонував, під покрівлею голосних фраз про революцію і владу працюючих, обєктивно реакційну петлюрівсько-винниченківську отаманську політику*).

Центральним, так би мовити, боєвим питанням на Конґресі було питання про відношення партії до сучасного моменту (головним чином про відношення партії до Директорії і радянської форми влади). Докладчик (член Центр. Ком. незалежник Пісоцький) запропонував ясну тезу — визнати необхідним орґанізацію клясової робітниче-селянської радянської влади на Україні; Директорію ж і майбутній Трудовий Конґрес розглядати, як часові, скороминущі етапи на шляху до цієї орґанізації. Докладчика підтримали Вас. Мазуренко, М. Авдієнко, М. Ткаченко й инші члени фракції незалежних, які, вказуючи на початок всесвітньої соціялістичної революції, видвигали, в звязку з цим, домагання не тільки орґанізації влади на Україні в формі рад, але й найтіснішого звязку України з німецькою і російською революцією і, само собою розуміється, негайного миру з Совітською Росією та спільної збройної боротьби з контрреволюційним (красновським) Доном й Антантою, що росташувалась в Одесі**). Одначе правиця партії виступила рішуче проти такої оцінки моменту і зазначених домагань. Колишній „большевик“ М. Порш виступив з довгою промовою, в якій доводив якраз протилежне тому, що говорив колись на IV. Конґресі Партії, — а саме — що час для соціялістичної революції не наспів; що російські комуністи збанкротували в своїй спробі орґанізації соціялістичної республики; що єдиний вихід для української революції — „не диктатура пролетаріяту, а панування демократії“, бо, мовляв, „для диктатури у нас немає пролетарської кляси: диктатура міста над селом — це повторення російських большевицьких невдатних спроб, а диктатура села — це диктатура дрібної буржуазії, що найменше можливе“; що, нарешті, „з катеґоричними революційними методами треба заждати, доки справа соціялістичної революції стане ясно в Анґлії та в Америці поруч з Ґерманією“ і так далі. За М. Поршом виступив з довгою „січовицькою“ промовою другий „большевик“ Голова Директорії В. Винниченко. Зазначивши наперед, що він не цілком погоджується з попереднім промовцем (М. Поршом), В. Винниченко сказав:

„Так, де є 70% селянства, не може панувати міський пролетаріят. При індивідуалістичній методі нашого сільського господарства, тут — на Україні — соціялізм не можна здійснити по російській методі, бо село від нього конче мусить відсунутись. У погляді на наше державне істнування я почасти худож-

*) В час відкриття Конґресу на ньому було присутніх 35 делеґатів з правом рішаючого голосу і 26 з дорадчим голосом. В склад президії було обрано: головою — Д. Антоновича, членами — Токаревського (Полтава), Довбищенка (Харьків), Капустняка (Катеринослав), Г. Драгомирецького (Київ), З. Висоцького (Київ) і Прокопенка (Київ)

**) М. Ткаченко, між иншим, говорив: „Безперечно, українська революція є одна із фаз соціялістичної революції... Вважаємо потрібним негайне оголошення Соціялістичної Республики.“

ник і дивлюся на його не так однолінійно та одноманітно, як деякі товариші. У якусь одну рубрику занести всього не можна. Ми, яко марксісти, не можемо триматися одної форми. Життя міняється — міняються й форми. Але життя тепер просто скакає. Треба мати при всьому цьому на увазі ще й те, що ми не тільки соціялісти, але й державники. Кожен з нас є, до певної міри, попечений соціяліст. Хіба ми рад не визнаємо? Хіба дух розвою працюючих, то не наш дух? Але як той, у кого пошкоджені легені, мусить насамперед лікувати їх, щоб орґанізм набрав нормального стану, так ми мусимо доконче вигоїти національне своє питання. Треба насамперед відшукати вдовольняючі форми державного розвитку. А для цього мусимо зєднати два елементи, два моменти: клясово-пролетарський і національний. Маємо перед собою ту саму картину, що й торік. Ріжниця тільки та, що пережили гетьманську реакцію. Гетьман — це утвір російського большевицького безчинства торік на Україні. Не будь цього напасництва, Центральна Рада, еволюціонуючи, знайшла б правильний шлях. Ми торік оперували правильним матеріялом. Більшість працюючих на Україні — селянство. І треба тепер все селянство зробити трудовим. Це — не буржуї, а законодавчі заходи наші і сугубо не зроблять з селянства буржуазії. Сьогодня ухвалено земельний закон, по якому буржуазність селянства буде опреділятись 5—15 десятинами землекористування, а не землеволодіння. Згідно цьому закону, заборонено продавати землю і передавати в спадщину. В основі — це є націоналізація, і не дурно один з міністрів соц.-рев. сказав з приводу ухвали цього закону: ‚Я мусів тут зробитись соціяль-демократом'. Але до здійснення ідеалів соціяль-демократії, очевидно, далеко, бо користування землею у дрібному селянському господарстві буде вестися капіталістичним способом.

Ми перш за все соціялісти. А найпершою умовою переведення соціялізму є захоплення влади, рахуючись з обставинами. Я не вважаю, що соціяльну революцію доконче мусять переводити совдепи. Ви пригадайте тільки, у чиїх руках не були у нас совдепи. Спершу меншевики, потім большевики, потім демобілізоване деклясоване салдацтво, потім комуністи і просто анархісти. Пригадайте і те, що у нас справжньою реальною силою є селянство, і скажіть: у чиїх же руках має бути влада? Яко дрібнобуржуазну верству, селянство треба знищити, а натомісць виробити з нього трудове селянство. Чи протирічать же соціяльній революції селяне, що мають у своїм землекористуванні 5—15 десятин? Чи протирічать такі селяне соціялістичним реформам? Ні! вони підпомагатимуть їм. Наше завдання, строючи на цьому нове селянство, втягти його в процес нашої національно-соціяльної революції. Перше — ми державники націоналісти; ми, яко національна особь, не хочемо умірати або підлягати болючій експеріментації. Це завше мусимо мати на увазі і в сучасних умовах мусимо опіратися на переважаючу реальну силу — на селянство. Чому не утворити совдепи?! Але що вийде? От що. У Київі, скажемо, совдепський конґрес. Приїздять селяне. Пропорція мусить бути, згідно статистичним вислідам: 1 металіст на 14 кухарок і на 50 (чи ще на більшу кількість) селян. Отже мусіла б бути, коли говорити про диктатуру пролетаріяту, диктатура над селянами.

Для чого ж ми боролися з гетьманом? Щоб у лещята взяти оте селянство, що кров свою лило?! Ми, українські соц.-демократи, партія пролетаріяту, в цьому разі віддали б владу тому пролетаріятові, котрий, може, літ через десять і змушений був би таки дати нам повні національні права. Бо не секрет же, скільки в нашу індустрію війна і московська політика вкинула не-українського робітництва. Це зробили б так ми. А инші? Скажемо конкретно: збірається Трудовий Конґрес і ухвалює: усунути від селян право на державну владу. Не кажу вже про селян, але січовики не стерпіли б і розігнали б конґрес. Почалась би страшна межиусобиця. На деклясовані банди опертись не можна. Сили не було б... Вихід? Вихід тоді який даєте? З Пятаковим і Антоновим я абсолютно не піду проти українських січовиків. Тут точка. Можете тоді мене виключати з партії.

От вам національний момент, як його малює льоґика. А кажуть, що Конґрес фальсифікація. Ні. На оборону прав народу, на охорону державної незалежности

в момент, коли орґанізованою волею демократичної більшости України має вирішится питання про владу, мусимо стати твердо. (Зачепивши далі питання про наступ на Україну „латишсько-китайського“ війська і зачитавши текст посланої від уряду Укр. Нар. Республики до Ради Нар. Комісарів Сов. Росії ноти в цій справі, Винниченко продовжує:) . . . Тут виразно ставиться питання про структуру влади і з цього штандпункту не варт сходити. Коротко: база — селянство; наше завдання — дбати, щоб село не стало дрібнобуржуазною силою, виробляти з його пролетарську масу, держати орієнтацію на західний і світовий високоіндустріалізований пролетаріят; ні в якім разі не на відсталий російський, бо коли з ним зв'яжемось, большевики російські нас росколять, роздавлять, відіпхнуть від влади наші сили. Тут тоді буде диктатура Пятакових, Антонових то що. Мусимо спіратися тільки на свою силу. Силу цю ми повинні дістати, коли дійсно зросла вона — своя — пролетарсько-демократична — за рік революційної боротьби. Коли ж її в дійсности немає, то й держави демократичної у нас не буде. А вже соціялістичної і поготів.“ („Роб. Газета“ N 434, 16. січня 1919 р.).

Більшість Конґресу пішла за Поршом — Винниченком — Петлюрою. Проект резолюції по сучасному моменту, запропонований фракцією незалежних (до цієї резолюції і взагалі характеристики позиції незалежних ми вернемося пізніще) було одкинуто, незалежні покинули Конґрес.

Правиця Конґресу ухвалила після цього слідуючу резолюцію по сучасному моменту: *)

„1. VI. Конґрес УСДРП визнає, що капіталістичний світ вже стає на шлях соціялістичної революції, неминучої по всіх країнах, але відмінної в кожній окремій країні, як по темпу, так і по формах та способах соціялістичної перебудови сучасного суспільства, відмінної, як через ріжниці в степені розвитку капіталізму, клясової структури громадянства і національного складу держав, так і в залежности від розмірів згубного впливу війни на всі боки господарчого і державного життя країни. 2. Історією і сучасним станом своєї власної революції, рівно як і розвитком революції на Заході, Україна входить в обсяг могутнього впливу неминучої всесвітньої революції, котрий має позначитися на всьому економичному і соціяльно-політичному житті українського народу. Але Україна займає в капіталістичному світі осібне становище, як з погляду економичного, так і з національно-політичного. Україна є країною дрібного селянства, котре впродовж цілої української революції було її могутньою підвалиною, для котрого українська революція означала перш за все і переважно революцію аґрарну. Роля індустріяльного пролетаріяту в господарстві є дуже обмеженою, а його вплив політичний на революцію та її напрям був і є надто незначним: малий розвиток індустріяльного капіталізму і через це невелика кількість пролетаріяту, панування в індустрії добуваючої і сільскогосподарської промисловости і через це мала свідомість і орґанізованість пролетаріяту, національна суперечність між містом і селом, отже й між пролетаріятом та селянством — такі головні причини цього зявища. Сучасна імперіялістична війна, яка економично виснажила навіть найрозвиненіщі країни, довела країни хліборобські, в тому числі й Україну, до господарчої катастрофи. Остаточна руїна кволої української індустрії (брак сировини і машинерії), руїна сільського господарства (живий і мертвий інвентарь), міліярди паперових грошей, нечувана руїна транспорту, шалена дорожнеча — такі гострі і катастрофичні наслідки світової війни на Україні. І в наслідок цього властива капіталістичному світові гостра суперечність між містом і селом дійшла до найгостріщих і найгрізніщих для долі революції розмірів. Український нарід, розірваний на части між ріжними країнами (в Галичині, Буковині, Угорщині, Бесарабщині, Кубані та Дону), простує серед найтяжчих фінансово-економичних і міжнародніх обставин, оточений імперіялістичними

*) Резолюція ця була запропонована так званою „катеринославською ґрупою“ конґресу (на чолі з Іс. Мазепою).

і контрреволюційними ворогами (польські, румунські, донські, добровольчі, антантські і совітські наступи на Україну), — простує до обєднання в національно-суверенних формах державного життя. 3. Виходячи з цих внутрішніх і міжнародніх обставин, український пролетаріят нині не може і не має права, не ставлячи під погрозу небезпеки долі революції, брати в свої руки народне господарство для рішучої і безоглядної соціялізації його в цілому, шляхом робітничої диктатури. Його завданням в сучасну хвилю є — беручи участь у державній владі і будівництві, підтримуючи з усієї сили процес національно-державного обєднання частин української нації, — прокладати шлях до панування трудової демократії в Українській республиці, поширювати робітничі організації, переводити обережну і повільну соціялізацію дозрілих галузів народнього господарства і втягувати селянство в процес всієї господарчої соціялізації.

Беручи на увагу все сказане, VI. Конґрес УСДРП постановив:

А. Про проблему влади: 1. З огляду на те, що соціялістичний переворот є процес довгий, який може бути переведений в життя лише орґанізованим і свідомим пролетаріятом за допомогою революційної демократії взагалі, — Конґрес вважає, що в даний початковий момент соціялістичної революції влада в центрі і на місцях повинна бути такою, котра могла б забезпечити цілком вільний розвиток сил демократії. Сучасна революція на Україні є лише початкова підготовча стадія соціялістичної революції, стадія здійснення в першу чергу всіх загально-демократичних реформ, стадія панування справжнього демократизму, через який і на підставі якого можливий успішний перехід до соціялізму. Виходячи з цього, Конґрес висловлюється за скликання в найближчому часі орґана всенародного представництва, парляменту, обраного на основі загального і т. д. виборчого права. Приймаючи ж на увагу важкий переходовий момент, який переживає тепер Україна, а також зважаючи на негайну потребу для уряду опиратися в своїй діяльности на орґанізовану базу з представників революційної демократії — Конґрес висловлюється за негайне скликання Всеукраїнського Трудового Конґресу з представників робітництва і селянства, як тимчасового законодавчого орґана. До скликання Трудового Конґресу вся влада належить Директорії, робота якої повинна бути направлена на закріплення здобутків революції і на негайне переведення ряда реформ в напрямку початкової стадії соціялістичної перебудови. Конґрес висловлюється за негайне переведення нових виборів до орґанів земського самоврядування. Власть на місцях, до перевиборів місцевих самоврядувань, повинна належати комісарам, котрі працюють в контакті і під контролем з місцевими трудовими радами, як орґанами обєднання революційної демократії, орґанізованими із пропорціонального представництва від робітників і селян. Комісари обіраються місцевими трудовими радами і затверджуються центральним урядом. Влада повинна бути централізована, при чому влада військова повинна бути підпорядкована владі горожансько-політичній.

Б. В справі проґрами внутрішньої політики: Конґрес вважає, що в теперішній переходовий момент більше, ніж коли, потрібна міцна орґанізованість робітництва для переведення таких великих завдань, які стоять перед пролетаріятом України, в напрямі підготовки соціялістичних реформ. В цілях наближення й найскоріщого підготування ґрунту для перебудування Української Народньої Республики в соціялістичну, завданням партії пролетаріяту являється: 1. Знищення всіх остатків поміщицько-самодержавного ладу у всіх його виявах і в першу чергу негайне рішуче чищення урядового апарату, як в центрі, так і на місцях, у всіх галузях порядкування, від контрреволюційних і антидержавних елементів; 2. негайне здійснення всіх реформ робітництва і селянства в напрямі проґрами партії, і в першу чергу негайне переведення земельної реформи в напрямі проґрами партії прийнятої IV. Конґресом УСДРП; 3. Негайна націоналізація найбільш дозрілих і підготовлених до цього паростей промисловости, як залізниць, цукроварен і инше; 4. Негайне переведення широких фінансових реформ в напрямі перенесення тягару на маючі кляси і в першу

черґу утворення власної валюти; 5. Негайна орґанізація сильної народньої армії на основах твердої дисціпліни для оборони обєднаної Української Народньої Республики від нападу ворогів зовні.

В. В справі проґрами міжнародньої політики: Стоючи на основі признання суверенности української нації, VI. Конґрес УСДРП обстоює повну незалежність Української Народньої Республики. Виходячи з цього, Конґрес ухвалює піддержувати стремління українського народу до повного самоозначення і боротись з усякими замахами на незалежність України, як з боку Совітської Російської Республики, так і з боку якоїсь иншої держави. VI. Конґрес УСДРП визнає, що держави Антанти переслідують на Україні тільки імперіялістичні цілі і що окупація України Антантою була б початком відновлення монархії й реакції на Україні.

У відношенню до Совітської Російської Республики й її політики на Україні, VI. Конґрес УСДРП мусить сказати своє слово осуду проти ганебних для партії пролетаріяту і соціялістичної влади захватних плянів, які має виконувати Совітське Правительство проти Української Народньої Республики. Совітська влада, не маючи змоги засипати вириту нею прірву між селянством і робітництвом Росії, аби продовжити час свого панування, хоче явним грабуванням українського селянства задовольнити потреби безробітного російського робітництва, чим і пояснюється наступ совітської армії на Україну. Протестуючи проти нападу совітської армії, Конґрес допускає миролюбні відносини і торговий обмін із Совітською Республикою тільки в тім разі, коли наступ російської армії на Україну буде припинено і коли чужоземне совітське військо буде виведено за межі України. Бажаною ціллю для всіх держав, які стали на шлях революції, VI. Конґрес УСДРП визнає найтісніще економичне обєднання в боротьбі з імперіялізмом держав Антанти, а через те політика правительства Російської Совітської Республики, намірена до завоювання України, розриває всяку згоду, нищить взаємне порозуміння і підриває надію на успіх міжнароднього пролетаріяту в боротьбі з імперіялізмом і капіталізмом. Українське робітництво вже раз пережило найлютіщу монархичну реакцію через завойовницьку політику совітської власти (гетьманщина) і тепер в годину грізної небезпеки для істнування витвору українського пролетаріяту і революційної демократії — Української Народньої Республики, — VI. Конґрес УСДРП заявляє, що українське орґанізоване робітництво буде всіма силами боротись з ворожими реакційними нападами, як з боку держав Антанти, так і з боку Російської Совітської Республики. Українське робітництво всі сили свої покладає, щоб урятувати основу свого нормального розвитку — Українську Народню Республику — від усяких імперіялістів, якими б гарними словами вони не прикривали свої зажерливі замахи на самостійність українського народу і українського пролетаріяту".

Так офіціяльна партія УСДРП заявилася рішуче проти соціялістичної революції, проти влади робітників і селян, навіть в формі трудових рад, за „справжній" демократизм, тоб-то за демократичні орґани самоврядування на місцях і за Установчі Збори, обрані на основі демократичної формули, за обережну і повільну „підготовку підвалин для соціялістичних реформ" в буржуазному суспільстві, за „поширення робітничих орґанізацій" в буржуазно-демократичній Українській Республиці. А ставши на цей ґрунт, офіціяльні с.-д. цим самим „поширили базу" під Директорією, під її опортуністичною, міщансько-буржуазною політикою, що до того мала опертя тільки в українській дрібній буржуазії та отаманії. Після наведених резолюцій с.-д. правиці Директорія мала тінь права говорити, що вона спірається і провадить політику . . . . „українського пролетаріяту". Правиця УСДРП підводила ґрунт під тріснувший вже було єдиний національний реакційний фронт. За правицею стояв голова Директорії „большевик" В. Винниченко, а за Винниченком корпус Січових Стрільців, а за цим останнім Головний

Отаман С. Петлюра з отаманією всієї „свободної України“, а за отаманами — українське міщанство, „хлібороби-демократи“, соц.-федералісти самостійники. Так творився нерозривний ланцюжок „державників“, по-за яким лишалось вже „мало що“: українське малоземельне та безземельне селянство і міський індустріяльний пролетаріят. Але на цих „перманентних уравнителів“ (як в свій час висловилась „Робітнича Газета“ про революційний сільський пролетаріят) та на „металістів і кухарок“ (як висловився по адресу пролетаріяту України В. Винниченко) можна було і не зважати „державним мужам“, що поставили своєю ціллю творити не якусь там „анархію“, а буржуазно-демократичну республику по західно-европейських, удосконалених буржуазією зразках.

Доповненням до наведених ліквідаторських постанов VI. Конґресу офіціяльної УСДРП являється відозва Центрального Комітету Партії „до населення Української Народньої Республики“, оголошена після Партійного Конґресу. В цій відозві правиця соціяль-демократичної партії, залишивши на боці декоративну фразеольоґію про соціялістичну революцію, вже просто доводила робітникам і селянам шкідливість радянської форми влади, аґітувала за „горожанський мир“, за „загальне, пряме, рівне і тайне виборче право“, намовляла робітників і селян відмовитись на майбутньому Трудовому Конґресі від проголошеної Директорією трудової системи влади, лякала анархією, голодом й иншими „большевицькими“ страхіттями в разі дальшого продовження боротьби працюючих проти поміщиків і капіталістів. Побіжно правиця „нищила“ в відозві фракцію незалежних, виставляючи її, як невеликий гурток збольшевичених „спасителів революції“. (I.)

Але поруч з неґативним, мав VI. Конґрес УСДРП і позитивне значіння. Намічений ще за часів Центральної Ради роскол в українській с.-д. партії стався на цьому Конґресі довершеним фактом. Коротка історія росколу в цім моменті представляється так.

Ще в грудні 1918 р. утворився в Харькові Орґанізаційний Комітет фракції незалежних. В своєму харьківському орґані — „Українська Народня Соціялістична Республика“ — Комітет цей різко зазначив свої „самостійницькі“ тенденції і неґативне відношення до політики російських большевиків на Україні і зокрема до областної орґанізації Російської Комуністичної Партії на Україні — до так званої Комуністичної Партії (большевиків) України. В своїй резолюції про відношення фракції незалежних до Російської Комуністичної Партії й до Комуністичної Партії (большевиків) України Тимчасовий Орґанізаційний Комітет писав:

„З цією партією фракція рішуче бореться з таких причин:

1. Є то партія антиукраїнська. Ідучи супроти національно-політичних прав українського народу, є то партія ворожа українській державі. Є то партія на послугах російського імперіялістичного большевицького уряду. Через те вона глибоко реакційна і цій партії немає місця на Україні.

2. Є то партія, що йде не до диктатури пролетаріяту та революційного селянства, а до диктатури частини пролетаріяту і своєї партії і через те глибоко насильнича і, замісць пролетарсько-диктатурного насильства над буржуазним ладом, вводить насильство невеликої купки.

3. Ця партія своїм незадуманим, безладним способом заведення соціялістичних реформ псує й руйнує господарство Росії і наміряється зробити те і з господарством України.

4. Є то партія двулична, яка весь час ламає свої ж принціпи. Признавши принціп самовизначення народів, втягнула одначе Україну у війну з Росією на підбиття України. Признавши на катеринославськім зїзді незалежність ,нею ж вигаданої' Української Робоче-Крестьянської Республіки — нікчемного підголоска петроградських большевиків, — вона знову потім і нині стоїть за реакційне домагання федерації, обєднання бувшої Росії.

З огляду на це партії не можна довіряти, навіть коли б вона знову перекинулась і визнала самостійність та незалежність України і право українського народу на самовизначення, аж поки вона орґанично не перетвориться і не зіллється з інтересами українського трудового люду. Тому недопустимі спільні з нею виступи, погодження, кандидатури і т. д." („Роб. Ґазета" No. 430, 7. січня 1919 р.).

Це критичне відношення незалежників до централістичної політики російських большевиків і до їхніх методів соціяльно-економичного будівництва, а разом з тим виразне і катеґоричне обстоювання самостійности і незалежности Української Республики і вязало незалежників довший час з Директорією, примушувало їх (а разом з ними і широкі робітничі українські маси, що формально хоч і не належали до фракції незалежних, але подібно до них відчували події) шукати коли не порозуміння з Директорією, то хоч використання утворених нею державних апаратів і майбутнього Трудового Конґресу для орґанізації справжньої робітниче-селянської влади в незалежній Українській Республиці. І коли б Директорія дійсно хотіла будувати робітниче-селянську державність і вести рішучу боротьбу з буржуазією (як вона про це заявляла), вона напевно поставилась би з увагою до лівої, незалежницької течії УСДРП. А поскільки цього в дійсности не було, Директорія зовсім не зважала на незалежників. так само які на с.-р. та селянську спілку, і натомісць охоче прислухувалась до голосу правиці української соціяль-демократії. до голосу соц.-федералістів, самостійників, стрільців та отаманів.

Директорія мала повну можливість вибірати між правицею і лівицею українських соціялістичних партій. І вона вибрала опортуністичну правицю з буржуазією. Лівиця ж відходила від неї все далі, опозиційні настрої її зростали все дужче, аж поки не закінчились збройною боротьбою з директоріянцями. Про останню спробу лівиці мирно договоритись до чогось з директоріянцями, зроблену на Трудовім Конґресі, скажемо далі.

Що до не-української демократії на Україні, особливо еврейської, то вона переживала, подібно до української, складний процес клясово-революційної діференціяції. В залежности від цього процесу не однаковим було по сути, хоч і однаково ворожим по формі, і відношення ріжних ґруп не-української демократії до директоріянського курсу політики. З російських партій на Україні в гострій опозиції до Директорії, з мотивів соціяльного характеру, стояли большевики, соц.-дем. інтернаціоналісти і ліві соц.-революціонери. Инші російські партії — народні соціялісти, соц.-дем. меншевики і праві соц.-рев. мало чим ріжнились від українських соц.-дем. (правих) і соц.-федер., отже, здавалось би, являлись природними союзниками Директорії: одначе вони також були в опозиції і не підтримували Директорії з мотивів національного характеру: вони не поділяли самостійницького курсу політики Директорії і стояли на плятформі відновлення єдиної Росії. Із еврейських партій

підтримувала Директорію тільки Євр. Соц.-Дем. Роб. Партія „Поале-Ціон“ (власне, її правиця), яка дала свого кандидата до кабінету міністрів, не зважаючи на протести инших єврейських партій, які передумовою співробітництва з Директорією ставили зміну курсу її політики що до робітництва і припинення погромів. Головний Комітет Єврейської Соц.-Дем. Партії „Бунд“ прийняв радянську форму влади (в першій половині січня), що викликало вихід з партії правих елементів. Конференція Обєднаної Єврейської Соціял. Партії (що відбулась в січні) більшістю також стала на плятформу влади рад і визнання соціялістичної революції. Всі не-українські радянські партії, звичайно, стояли, як і українські радянські партії в опозиції до Директорії. Як на спробу навязати якесь порозуміння між українськими й не-українськими соціялістами, вкажемо тут на спільну нараду делеґатів партії: УСДРП незалежних, „Бунда“, Обєднаної Євр. Соц. Партії і рос. соц.-дем. інтернаціоналістів, що відбулась в середніх числах січня 1919 р. в Київі. Нарада ухвалила підтримувати контакт між названими партіями з метою оборони робітниче-селянської революції на Україні, зглажування національної боротьби і виправлення політичної лінії і тактичних помилок рос. большевиків на Україні. Одначе реальних наслідків ця нарада не дала. Фактична реакційна політика директоріянських властей не залишала місця для порозуміння між Директорією й лівими соціялістами без національних ріжниць.

9. Трудовий Конґрес — похорон трудового принціпу. З Трудового Коґресу доля просто насміялася. Інституція, що покликана була утвердити на Україні диктатуру працюючих, орґанізувати тверду революційну робітниче-селянську владу і тим підвести міцний ґрунт під революцію, виповнила протилежні завдання: поховала ідею трудової диктатури, санкціонувала директоріянсько-отаманський режим, висловилась за горожанський міжклясовий мир — демократичний парляментаризм. Головною причиною такого „жарту“ був реакційний курс директоріянської політики, що геть здіскредитував Трудовий Конґрес ще до його скликання. З цієї причини не тільки робітництво (українське і не-українське), але навіть селянство поставилось пасивно до виборів на Конґрес, особливо на Лівобережжу, де „отаманами“ розганялись всі без розбору робітничі і селянські Зїзди. Революційні соціялістичні партії були позбавлені можливости повести відповідну аґітацію, а часто навіть і відбути встановлені законом повітові і ґуберніяльні виборчі зібрання. В часі виборів до Конґресу частина Лівобережжа вже була захоплена совітським військом, на частині ж селянство та робітництво вело війну з директоріянським військом: отже було не до виборів. На Правобережжу йшла брудна погромна хвиля. На півдні Французи і добровольці без перешкод займали повіт за повітом. При таких умовах, коли все базувалось на „осадних“, „обложних“ і „військових“ станах, що здушували цілком всякі прояви вільного громадського життя, коли утиски революційного робітництва і селянства не знали меж, коли розливалась хвиля погромів, звичайно, не можна було і думати про правдиве виявлення волі пролетаріяту і безземельного та малоземельного селянства України. В додаток до цього всього, не зважаючи на одно-

душні постанови селянських зїздів про те, щоб конґрес складався з представників селянста, робітництва і вояцтва, виборчих прав була позбавлена (на домагання Петлюри, Коновальця й инших отаманів) вся революційна республиканська селянська армія, найбільш свідомий і революційний елемент в селянстві. Натомісць було утворено спеціяльну курію так званої трудової інтеліґенції. Одночасно було закликано до участи на Конґресі з рішаючим правом голосу депутатів з Галичини від Національної Ради. Галичина переживала саме початкову стадію національно-буржуазної революції; перед вела там дрібна буржуазія яка зовсім не розуміла і не хотіла розуміти наддніпрянського „большевицького" селянства*). Сповняючи бажання Директорії, Національна Рада виправила до Київа спеціяльно „вишколену" антиреволюційну, націоналістично настроєну делеґацію. Так спільними силами соборної української дрібної буржуазії утворювався бажаний для Директорії і „отаманів" склад Трудового Конґресу.

Вибори депутатів мали бути куріяльні і переводитись: від трудового селянства на повітових селянських зїздах (з представників „безземельних і тих трудових селян, котрі до Великої Української Революції обробляли свою або заорендовану землю власними силами, не користуючись постійно чужою працею", — обраних на сільських сходах); від робітництва — на ґуберніяльних робітничих зїздах (з представників „від робочих, вибраних на заводах, фабриках, майстернях, конторах та инших галузях праці, а також від ремесників, які не визискують чужої праці"); від трудової інтеліґенції на ґуберніяльних зїздах трудової інтеліґенції (з представників „від робітників на ниві народньої освіти і служащих в народніх кооперативах, земських та мійських самоврядуваннях, та инших установах державних, громадських і приватних", при чому у виборах уповноважених на Ґуберніяльні Зїзди мали право брати

*) Ми вже згадували про те, що при роспаді Австро-Угорської монархії в осени 1918 р., Українці Східної Галичини утворили окрему державу, так звану Західну Українську Народню Республику, на чолі якої стала Національна Рада і утворене цією останньою правит льство — Державний Секретаріят. Утворення окремої української держави на території Східної Галичини викликало війну між Польщею і Західною Українською Народньою Республикою; польські імперіялісти не хотіли примиритись з утратою Галичини. Ця війна з Поляками, для успішного ведення якої ЗУНР не мала сил, а також і стремління широких народніх українських мас до обєднання в одне державне тіло примусили Державний Секретаріят шукати зближення з Великою Україною і допомоги від неї. Зближення це почалося ще за часів гетьманщини, коли в допомогу Галичанам з Наддніпрянщини було одправлено деякі військові частини між иншим на передодні повстання дав згоду на виїзд до Галичини полк січових стрільців, але полк, як ми вже згадували, не виїхав. Підчас повстання Державний Секретаріят ввійшов в зносини з Директорією і заключив 1. грудня 1918 р. в Хвастові „предвступний договір між Українською Народньою Республикою й Західною Українською Народньою Республикою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю". По злуці ЗУНР мала перестати істнувати, як окрема держава, одначе діставала територіяльну автономію. На Трудовім Конґресі справа злуки мала бути вирішена остаточно.

3. січня 1919 р. Українська Національна Рада на засіданню в Станиславові затвердила передвступний договір від 1. грудня і доручила правительству вжити заходів до реалізації злуки. В цій цілі до Київа було послано 16. січня особливу делеґацію.

участь „лише ті робітники інтелектуальної праці, котрі не визискують сами і не допомогають другим визискувати чужу працю і не володіють майном, яке приносить нетрудові доходи“). Виборчі права — активні і пасивні — давалися лише громадянам Української Народньої Республики, обох полів, не молодше 21 року (не позбавленим прав по суду за карні злочинства).

Згідно „Інструкції для виборів на Конґрес Трудового Народу України“ (затвердженій Директорією 5. січня 1919 р.), Конґрес мав складатися з 593 депутатів від трудового селянства, робітництва і трудової інтеліґенції, після слідуючого роспису депутатів по ґуберніях:

Ґубернії:	Число депутатів від			
	селянства	робітництва	трудов. інтеліґ.	Разом
1. Київщина	50	12	5	67
2. Поділля	47	8	4	59
3. Харьківщина	50	11	4	65
4. Херсонщина	37	11	4	52
5. Волинь	46	10	4	60
6. Чернигівщина	42	9	3	54
7. Полтавщина	46	8	4	58
8. Катеринославщина . . .	31	12	3	46
9. Таврія	14	3	1	18
10. Холмщина, Підляша і Поліська Округа	14	4	1	19
11. Всеукраїнського залізничого зїзду*)	—	20*)	—	20
12. Всеукраїнського почтово-телеґр. зїзду	—	10*)	—	10
Разом . . .	377	118	33	528
13. Від Західної Укр. Нар. Республики (Галичина, Буковина та Угорщина) . .	—	—	—	65
			Разом . .	593

*) Окреме представництво від залізничників і почтовиків пояснювалось в Інструкції особливими революційними заслугами робітників залізниць і почт підчас боротьби з гетьманщиною.

23. січня Конґрес (при участи приблизно 300 депутатів) відкрито святом обєднання Західної і Східної Українських Республик в одну Соборну Українську Народню Республику. Було відчитано відповідні Декларації Національної Ради ЗУНР і Директорії й урочисто закріплено злуку. Та свято злуки затемнювалось загальним тяжким станом Республики. Треба було не святкувати, а шукати порятунку від катастрофи, що наближалась. Конґрес хвилювався. Військова атмосфера, що панувала тоді в Київі, чутки про те, що січовики можуть розігнати Конґрес, коли він піде вліво, не сприяли продуктивній і спокійній роботі. Тимчасово сформовано колективну президію: обрано Д. Одрину (у. с.-р. — від селянської спілки), С. Вітика (від у. с.-д. — Галичанин), Т. Старуха (від бльока галицьких партій): одне місце було визначене для бльока лівих партій, одначе ці партії одмовились взяти участь в президії; голову мала намітити найбільша фракція — селянська (у. с.-р.), але до цього, так і не прийшло; у фракції йшов тяжкий внутрішній процес, який так і не закінчився через припинення Конґресу. Секретарями Конґресу були: С. Бачинський (тоді у. с.-р. — від селянської спілки), В. Злочанський (від у. с.-д.), І. Біск (рос. с.-д.), Л. Гаврилюк (від рос. с.-р.), Воронай (від соц.-сам.).

Засідання 25—28 січня були рішаючими. В ці дні під пресією військових подій і Директорії було рішуче і остаточно порвано з українською робітниче-селянською революцією, ліквідовано нещадно мрії директоріянської весни, поставлено дальшу боротьбу на старий, двічі за часів української революції переживший себе, ґрунт — „демократичного ладу і парляментаризму“.

Промова Голови Директорії, виголошена на засіданню Трудового Конґресу 25. січня, в великій мірі передрішала рішення Конґресу. Коротко її зміст був слідуючий (передаємо за „Червоним Прапором“ No. 2, 1918 р. 30. січня):

„Коли українська демократія переконалась, що влада гетьманська все більше поширюється і вживається на насильства над трудовим народом і коли стало ясно, що відбувається зрада нашій державі, збудованій з такими труднощами, — говорив В. Винниченко, — тоді вирішено було вжити всіх заходів, аби скинути ненависне ярмо. Довго обмірковувалось це питання ріжними партіями. Одні гадали, що ще час не настав, а друга частина демократії — соціялістична — гадала, що треба повстати і здобути волю народові. До цієї останньої думки вело ще й те, що через насильства гетьманських прибічників і ґерманських ґенералів український нарід загубив віру в свої партії, в своїх провідників. Отже для відновлення цієї віри, для обєднання партій з народом необхідно було роспочати боротьбу, бо, хоч би й побили нас в цій боротьбі, ця ціль — обєднання з народом — була би досягнута.

Представники партій, які рішили робити повстання, вели переговори і з Німцями і з представниками совітської влади, Мануїльським та Раковським. Німці пропонували залишити думку про повстання зовсім, а з Мануїльским та Раковським умовились в слідуючому: 1. Совітська Російська Республика признає самостійну Українську Народню Республику; 2. Признає демократичний лад на Україні; 3. В Українській Народній Республиці забезпечується вільне істнування і праця партії комуністів, з тим одначе, що цій партії не вільно захоплювати владу збройною силою; 4. Встановлюється товарообмін України з Росією і 5. Совітська Росія годиться на повний нейтралітет України. Що ж торкається реальної допомоги нам в боротьбі проти гетьмана, то представники совітської влади заявили, що вони не можуть зробити більше того, як тільки робити демонстрації на фронті з метою відтягнення частини гетьманського війська.

Після цього В. Винниченко переказує історію орґанізації Директорії та перших часів повстання, при чому зазначає, що на перших же часах большевики порушили вироблені умови і почали свій наступ на Україну. Зайнявши Гомель, Катеринослав та йдучи на Харьківщину, вони цим самим стромляли ніж в спину української революції. Далі почались звичайні для большевиків провакаційні виступи, а саме: коли було охоплено Правобережже повстанням, то Пятаков, Аусcем та инші випустили маніфест, в якому всі успіхи повстання, всю роботу, переведену нами, приписували собі. Та от і тепер ми маємо один з чергових документів провакаційної діяльности большевиків, документ, в якому говориться, що ніби то Директорія склала договір з Антантою, в якому є точки про федерацію з Росією, про вільну орґанізацію добровольчеських дружин на території України, про передачу орґанізованого українського війська до роспорядження обєднаного штабу з представників французької, добровольчеської, польської та української армії, про активну боротьбу з большевиками та инше.

Далі В. Винниченко довго спиняється на замірах большевиків та тих перешкодах, які роблять вони в роботі Директорії, направленій на переведення широких соціяльних реформ. Ті соціяльні реформи, каже Винниченко, які большевики вважають можливим перевести в життя тільки їхніми методами, тільки таким чином, як це вони роблять в Росії, тепер переводяться на заході і зовсім иншими способами. Закінчив він свою промову певністю в тому, що український нарід сам впорядкує своє життя, що він не дозволить нікому сісти собі на шию."

За В. Винниченком пішли инші „ура-патріотичні" промови. І знову, як і, приблизно, рік тому (в грудні 1917 р. на Всеукраїнському робітниче-селянському та салдатському зїзді соціяльно-економичний, клясовий момент в українській революції було затушковано моментом національно-політичним. Питання про радянську форму влади знов було цілком ідентифіковано з питанням національного поневолення України Московщиною. Національний момент робив такий вплив, що не то що промови представників радянських соціялістичних партій, а навіть промовці фракції української партії соціялістів-революціонерів центральної течії, що пропонували передати владу конґресові і орґанізувати владу в Українській Республиці в центрі і на місцях на трудовому принципі, не знаходили співчуття більшости конґресу. Підчас фракційних промов, що почались 26. січня, конґрес робив надзвичайно сумне враження. Фракція української партії соц.-революціонерів (центральна течія), що могла, при умові внутрішньої спаяности, ясности своїх позицій і рішучого переведення їх в життя, відограти рішаючу ролю в цім важнім моменті української революції, — розбавлена елементами з селянської фракції, розбилась, покололась на праве і ліве крила, які не могли знайти спільної плятформи, і в результаті виступала і голосувала (відповідно до свого поділу) за ріжні резолюції. Фракція українських соціяль-демократів (офіціяльна партія) прикладала всіх сил, щоб утворити на Конґресі дрібнобуржуазну, націоналістично-войовничу більшість, залучуючи до себе так звану галицьку фракцію (що зовсім не орієнтувалась в обставинах і складалась з представників дрібної, переважно селянської, галицької буржуазії) та правицю фракції селянської спілки. Пропозиції і промови представників радянських соціялістичних партій (промова лівого укр. с.-р. Тараненка, укр. незалежника Зіновєва, пізніще бундовця Рафеса) зустрічались криком та свистом. Найменший натяк на необхідність миру з Совітською Росією, на передачу влади в Українській

Республиці робітниче-селянським радам, викликав обурення з боку, розпаленої відповідними промовами й аґітацією галицької та соц.-демократичної фракції. Отамани — Петлюра та Коновалець — закликали до рішучої боротьби з російськими большевиками, вимагали від конґресу одобрення своєї контрреволюційної політики, погрожували репресіями лівим партіям і запевняли, що переможуть всіх і все.

Члени Директорії вели двуличну політику. Вони тільки для „годиться“ заявили, що готові уступити свою владу Конґресові, на ділі ж не тільки не виявляли бажання уступитись, а навпаки — все ясніще давали відчути (промови Петлюри на Конґресі, переговори с.-р. з Швецем з пропозиціями виходу з Директорії і т. д.), що вони й не думають уступати з своїх місць.

Таке загальне враження справляв Конґрес. Розумні, холодні слова губились в атмосфері підвищених націоналістичних, дрібнобуржуазних настроїв.

Докладніще представлення про позиції окремих фракцій Конґресу дають промови їх членів та фракційні деклярації, деякі з котрих ми тут і наводимо. Чи не найбільш докладно зазначили свою позицію укр. соц.-дем. незалежні; їхня деклярація зачитана Зіновєвим на Конґресі 26. січня, більш-менш відбивала загальний настрій лівиці Конґресу. Ось її зміст:

„Могутнім повстанням українського трудового селянства і робітництва зметено на Україні гетьмансько-поміщицьку реакцію, посажену тут силою німецького імперіялізму. Народні працюючі маси з нечуваною силою стали збройно на боротьбу з гнітом, визиском і неволею. Ця велика українська революція, відбуваючися в формах і межах національно українських, в той же час тісно звязана з ходом світових подій і з західно-европейською революцією. Повалений у Німеччині революцією німецький імперіялізм, ослаблений в своїй силі на Україні, дав відповідні умови для успіху української революції. В умовах европейської соціялістичної революції, що захопила вже велику частину світу, будучи тісно звязана з нею, українська революція набірає ознак соціялістичної революції і висовує завдання основного перетворення, як економичних, так і політичних відносин по принципу соціялістичному.

Соціялістична революція в першому своєму стані приводить до роспаду старих імперіялістичних держав і до утворення визволеними народами нових національно-державних орґанізмів, в формах і межах яких і відбувається дальший процес перетворення національної революції в соціяльну і перебудова економичного життя, і тому й українська соціялістична революція для свого успішного, пляномірного й орґаничного розвитку вимагає забезпечення для неї національно-державних українських форм. Таким чином, в сучасний період соціялістичної революції Українська Республика, не виключаючи угод і союзів для спільних цілей з иншими соціялістичними республиками, повинна в інтересах революції зберігти свою незалежність, як певний національний і економичний орґанізм.

Директорія У. Н. Республики зуміла правильно вибрати момент для кинення гасла повстання в українські народні маси; вона дала орґанізаційні зародки тої ячейки, круг якої виросла могутня народня збройна сила. Директорія відограла в українській революції свою велику орґанізуючу ролю. Але вона не змогла удержатись на тому шляху, яким повинна розвиватися українська соціялістична революція, вона не змогла оцінити тих завдань і цілей, які висунуто світовою революцією, вона не стала на твердий соціяльний ґрунт і тим розхитала той соціяльний фундамент, на якому лише й мала укріпитися революція. Причинами цього є, як сама структура влади Директорії, так і та обстановка, в якій їй довелося провадити свою діяльність. Характер складу Директорії, як коаліції національних революційних українських партій, і відсутність ясно вираженого клясового характеру її (а соціялістичну революцію тільки й може переводити клясова влада) опреділили хисткий

і нерішучий характер її політики, як внутрішньої, так і зовнішньої. Викинувши гасло диктатури трудового народу, Директорія ..... (кілька уступів, що характеризували політику Директорії, конфісковано цензурою. Автор.)

В великій мірі до цього ходу подій спричинилося міжнародне становище України. Опинившися між двома сторонніми силами — з одного боку, Совітська Росія, а з другого, імперіялістична Антанта — Директорія, з страху перед Антантою, не зайняла відносно неї рішучої позиції. В той же час наступ російського совітського війська і авантюра Правительства Пятакова спричинилися до того, що урядовий курс політики на Україні пішов вправо, а не вліво, як того можна було сподіватися. І в результаті ми маємо війну з соціялістичною Росією і можливість союзу з імперіялістичною Антантою. Ми не можемо цього допустити. Одинокий вихід з цього становища, який зможе удержати революцію і не дасть її роздушити, який дасть орґанізуючі гасла революційним масам і поведе їх до боротьби, — це є як найшвидча передача влади робітниче-селянським радам.

Трудовий Конґрес — це є плід хисткої й двохстороньої політики Директорії. Скликаючи Трудовий Конґрес, Директорія мала намір задовольнити, як соціяльні сили, так і імперіялістичні, і не задовольнила ні тих, ні других. Ми не можемо вважати Трудовий Конґрес правдивим представництвом революційних мас України, як по його конструкції, так і по умовам, в яких переходили вибори до нього. Невідповідне значінню в народньо-господарчому життю представництво робітництва; позбавлення прав участи в Трудовому Конґресі революційного війська; одночасне скликання Трудового Конґресу і руйнування орґанів трудового народу чи недопущення їх істнування на місцях: переведення виборів при умовах урядового нажиму, без свободи аґітації; скомканість і спішність виборів в несприятливих умовах військового часу, — все це позбавляє Трудовий Конґрес правдивого в ньому представництва революційних мас і не дає йому ніякої сили в його роботі, бо немає тих орґанів, на які б він міг опертися. Через те, коли Директорією буде передана йому вся повнота влади, Трудовий Конґрес не має права задержувати її в своїх руках, а повинен передати цю владу справжньому, єдиноздатному до переведення в життя величезних завдань української соціяльної революції представництва революційних мас — робітниче-селянським радам.

З огляду на все вищесказане, фракція незалежних української соціяльдемокр. роб. партії на Трудовому Конґресі вимагає од його слідуючого:

1. Одержавши од Директорії всю повноту влади в Українській Республиці, Трудовий Конґрес не задержує її в своїх руках, а передає єдино правдивому представництву сили й волі революційного селянства і робітництва — радам робітничих і селянських депутатів.

2. Трудовий Конґрес оголошує Україну незалежною Соціялістичною Республикою.

3. Трудовий Конґрес пропонує російському совітському урядові приступити до мирових переговорів і згоди між двома соціялістичними республиками.

4. Трудовий Конґрес вимагає виводу з України чужосторонього імперіялістичного війська і невтручання імперіялістичних держав в українські справи.

5. Трудовий Конґрес складає тимчасове робітниче-селянське правительство з представників партій і ґруп, які стоять на ґрунті влади рад, якому доручає перевести по певній, виробленій Конґресом інструкції, передачу влади робітниче-селянським радам і скликання Конґресу робітниче-селянських рад України, який вже і має утворити нормальний лад Української Соціялістичної Республики Рад і орґанізувати постійний уряд.

6. Після цього Трудовий Конґрес повинен розпуститися."

Як бачимо, позиція незалежних тотожня з тою позицією, яку зайняв ще перед Конґресом Центральний Виконавчий Комітет Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів.

Подібну позицію займали і українські соціялісти-революціонери ліві, бундовці й деякі инші не-українські радянські партії.

Що торкається українських соціялістів-революціонерів центральної течії, то, як ми вже згадали, вони, під натиском селянських депутатів, що всі записались до фракції соц.-революціонерів, роскололись на дві ґрупи: одну що йшла за директивами орґанізаційного ядра партії (центр. течії), і другу — зовсім праву, що наближалась до правих українських соціяль-демократів. Роскол стався саме на питанню про відношення до Директорії і радянської влади. Бурхливі засідання фракції, в яких особливо активну участь брав, як член Конґресу М. С. Грушевський, енерґійно обороняючи трудовий принціп й інтереси соціялістичної революції проти натиску Директорії, ясно показали, що в партії йде далі процес диференціяції: поруч з центром намічається цілком праве, угодовське крило партії, подібне до офіціяльної с.-д. партії. З великим трудом, після довгих дебатів більшістю голосів було ухвалено слідуючу декларацію фракції УПСР на Трудовому Конґресі (зачитану на Конґресі М. Любинським):

„Заслухавши справоздання голови Директорії про причини піднятого під її приводом повстання проти гетьманщини, про ті обставини, в яких воно розвивалось, про напрямок роботи окремих партій, ґруп і верств населення Української Народньої Республики, а також доклади народніх міністрів про міжнародне положення України і роботу уряду, як підчас повстання, так і після його завершення, фракція українських соціялістів-революціонерів центральної течії — виразниця волі трудового селянства і робітництва — обміркувала ці відомости на своїх засіданнях і, на підставі інформацій і наказів, одержаних депутатами на селянських зїздах, прийшла в своїх нарадах до таких думок:

1. Відновляючи свою діяльність у верховнім орґані Української Народньої Республики, перервану в Центральній Раді насильним актом ґерманського війська, фракція соц.-революціонерів перед усім пропонує Конґресові висловити протест перед усіма державами світу проти цього нечуваного ганебного насильства і порушення суверенности УНР, заподіяного ґерманським військом.

2. Продовжучи соціяльне і політичне будівництво Української Народньої Республики, розпочате Центральною Радою, виразницею волі трудового селянства і робітництва, і продовжене його новою революційною владою, Директорією, — фракція українських соціялістів-революціонерів ц. т. Трудового Конґресу підтримує гасла, під котрими йшла діяльність цієї фракції в Центральній Раді, обстоює відновлення законів Центральної Ради, стверджує закони, видані Директорією, як основу, і, стоючи на ґрунті охорони інтересів українського трудового народу та політичної незалежности, яко ґарантії переведення їх в життя, вважає завданням Конґресу — внести внутрішнє заспокоєння і привернути зовнішній мир, шляхом повного задоволення соціяльних потреб і національних ідеалів трудового люду України.

3. Але, беручи на увагу важні події, які зайшли в життю українського народу за останній рік: руйнуючу роботу буржуазних верств і тяжки кривди, заподіяні українському трудовому народові, і оцінюючи великий подвиг українського трудового народу, котрий виключно своїми силами визволив свою країну з-під гетьмансько-поміщицького ярма, фракція УПСР вважає, що цим повстанням трудового люду почалась нова ера соціяльного будівництва і національної творчости, і через це кладе в їх основу трудовий принціп, як єдину ґарантію успіху в будуванню нового життя.

4. В сфері соціяльного будівництва фракція стоїть на принціпі соціялізації землі, конкретизуючи його, згідно з умовами окремих місцевостей; в робітничому питанню фракція підтримує і провадить в життя принціпи, покладені в основу робітничого закону Центральної Ради.

5. Виходячи далі з покладеного в основу трудового принціпу і маючи на увазі інтереси робітництва, а також інтереси загально-державні, фракція вважає

за необхідне націоналізацію приватних залізниць, цукроварень, фабрично-заводських, фінансових та инших підприємств широкого суспільного значіння.

6. Для переведення в життя і закріплення соціяльних здобутків революції мусить бути відповідно сконструований державний апарат.

Беручи в основу принціп децентралізації влади і широкої областної автономії, зазначений в Конституції Центральної Ради від 29. квітня 1918 р., і розвиваючи його, згідно прийнятому трудовому принціпу, фракція визнає, що державні орґани влади — як в центрі так і на місцях — мусять належати колективам, складеним із представників трудового люду — селян і робітників, обраних на основі рівного, безпосереднього виборчого права, способом таємного і пропорціонального голосування*).

Такими колективами мусять бути сільські, волосні, повітові і ґуберніяльні трудові ради селян і робітників, котрі, маючи в межах своєї території певні права і підлягаючи одна другій по інстанціях, будуть підпорою і допомогою в переведенні зазначеного соціяльного будівництва і забезпеченням від адміністративної розрухи та анархії.

7. Орґаном верховної влади має бути Всеукраїнський Конґрес Трудового Народу із депутатів, обраних по вище зазначеному способу, а виконавчим орґаном — відповідальна перед ним Рада Народніх Міністрів.

Верховна влада за раз належить нинішньому Конґресу Трудового Народу України.

8. Стоючи на ґрунті суверенности та незалежности УНР, спіраючись на право самовизначення народів і маючи перед собою факт вільного прилучення західних частин УНР, фракція сподівається в скорім часі повного обєднання всіх українських земель в єдину Українську Трудову Республику.

9. Фракція зазначає, що український трудовий народ не має жадних ворожих аґресивних намірів і кладе в основу взаємовідносин з сусідніми народами нейтралітет і мирне співжиття, але всяке порушення такого нейтралітету буде обороняти збройною силою.

10. Для можливости переведення в життя намічених ідеалів, на думку фракції, являється необхідним утворення аполітичної та дисціплінованої народньої армії.

Зазначивши свою позицію в питаннях соціяльного будівництва і національних ідеалів, фракція УПСР центральної течії з цієї трибуни закликає трудовий народ України до оборони збройною рукою незалежности і нейтральности УНР, а Трудовий Конґрес до енерґійної та напруженої роботи в напрямку як найскоршого переведення в життя висловлених в цій декларації ідеалів.“

Позиція, як бачимо, компромісова. Боєве на той час питання про відношення до Совітської Росії, якій Директорія оповістила війну, зовсім замовчано в декларації. Пояснюється така компромісовість ріжноманітним, в значній мірі випадковим складом фракції, який не давав можливости, без розбиття фракції, формулувати позицію партії ясніще. Та й цей компроміс не врятував фракції від росколу. При голосуванню конкретних резолюцій про сучасний мент і зокрема про відношення до Директорії, частина фракція пішла за офіціяльними українськими соціяльдемократами, голосуючи за довірря Директорії, ухвалюючи взятий нею реакційний курс і домагаючись парляментарно-буржуазного устрою, друга частина зовсім утрималась від голосування, нарешті, третя запропонувала слідуючу, зачитану на Конґресі Арк. Степаненком резолюцію:

*) Таким способом через рівне виборче право фракція хотіла забезпечити в орґанах робітниче-селянської влади відповідне представництво малоземельному і безземельному селянству України і тим споріднити їх з селянством.

„1. Конґрес Трудового Народу України, заслухавши справоздання Директорії і Ради Народніх Міністрів, приймає їх до відома і висловлює Директорії подяку за орґанізацію і переведення повстання.

2. Доручає теперішній Раді Народніх Міністрів вести далі справи, доки буде сформований новий кабінет.

3. Для продовження діяльности Трудового Конґресу утворюється Малий Конґрес по пропорції 1 на 15 повного Конґресу, то значить з 41 члена; Малому Конґресу доручається скликати повне Зібрання Конґресу при найближчій можливости, а до того часу Трудовий Конґрес передає всі права верховної власти цьому Малому Конґресові.

4. Порядкування місцевими справами в межах Галичини, Буковини та Угорської України Трудовий Конґрес полишає місцевим орґанам демократично сконструованої влади.

5. До українських орґанізацій, які підняли боротьбу проти Директорії, Трудовий Конґрес звертається з закликом до порозуміння з ним, до залишення цієї боротьби і до спільної оборони Української Народньої Республики від зовнішніх імперіялістичних і внутрішніх контрреволюційних замахів.

6. Приймаючи власть від Директорії, Трудовий Конґрес негайно приступає до формування орґанів колективної влади на трудовім принціпі, згідно з декларацією фракції УПСР ц. т., виголошеною на Конґресі.“

Точки цієї резолюції про уступлення Директорії, про орґанізацію трудових рад на місцях, як орґанів влади, і про необхідність порозуміння з лівицею української демократії виявилися для лівиці Конґресу за дуже компромісовими і невиразними, а для правиці — „большевицькими“, і тому резолюція не зібрала більшости голосів.

Декларація фракції УСДРП (офіціяльної) розвивала точку погляду, зазначену в наведеній вище резолюції VI. Конґресу Партії по сучасному менту; конкретно: а) фракція висловлювалась проти радянської влади та трудового принціпу і за демократичний парляментаризм, б) за переведення в межах буржуазного суспільства „головніщих соціяльних реформ“, в) за залишення верховної влади в руках Директорії а на місцях, до перевиборів орґанів місцевого самоврядування, за владу комісарів, г) за оборону Республики „од ворогів з права і з ліва“.

Стероризований отаманщиною, позбавлений можливости спокійної праці наближаючимся до Київа фронтом, Трудовий Конґрес підписав собі 28. січня смертний вирок слідуючою резолюцією, запропонованою (С. Бачинським) від українських соціяль-демократів (офіціяльних) і частини фракції українських соціялістів-революціонерів центральної течії (правої):

„Конґрес Трудового Народу України, вислухавши справоздання Директорії та її міністерства і беручи на увагу заяву Директорії про її готовність скласти свої уповноваження, постановив:

1. Висловити своє повне довірря і подяку Директорії за її велику роботу для визволення українського народу від пансько-гетьманської влади.

2. Зважаючи на загрожуюче внутрішнє і зовнішнє положення нашої Республики, засідання свої припинити, виділивши зі свого складу комісії з законопідготовчими і контрольними функціями, які мають розробити законопроєкти для слідуючої сесії Трудового Конґресу, а також допомогати правительству в оздоровленню адміністративного апарату всієї Республики від контрреволюційних і антидержавних елементів. Повинні бути утворені комісії: 1. по обороні держави; 2. земельна, 3. бюджетова, 4. закордонних справ, 5. харчових справ

і 6. культурно-освітна. Загальний склад комісій укладається шляхом виборів після пропорціонального представництва від всіх фракцій Конґресу, по рахунку: 1 представник на 15 членів Конґресу. Поділ по окремим комісіям і вироблення порядку робіт встановляється на спільних зборах всіх обраних до комісій депутатів.

3. З огляду на небезпечний військовий час доручити власть і оборону краю Директорії УНР, яка, доповнена представником од Наддністрянської України, до слідуючої сесії Трудового Конґресу має бути верховною властю і видавати закони, необхідні для оборони Республики, при чім ці закони передаються на затвердження найближчій сесії Трудового Конґресу.

Виконавча влада УНР належить Раді Міністрів, котра складається Директорією і в часі первої сесії Конґресу відповідає перед Директорією.

4. Доручити президії Трудового Конґресу в порозумінню з Директорією в найближчий час, коли явиться змога нормальної роботи, скликати слідуючу сесію Трудового Конґресу України.

5. Конґрес Трудового Народу України стоїть проти орґанізації робітничої диктатури і висловлюється за демократичний лад на Україні. В цілях закріплення демократичного ладу, правительство УНР разом з комісіями має підготовити закон для виборів всенароднього парляменту Великої Соборної Української Республики.

6. На основі всенароднього голосовання, мають бути скликані нові орґани влади на місцях, а до того місцева власть, в інтересах національної оборони, повинна належати довіреним правительства УНР — комісарам, які повинні працювати в контакті і під контролем місцевих трудових рад, обраних пропорціонально від селян і робітників.

7. У відношенню до захватів української території військом держав Антанти, арміями совітськими, польськими, донськими, добровольчеськими та румунськими, Конґрес Трудового Народу України заявляє свій рішучий протест проти замахів на цілість, самостійність і незалежність Української Народньої Республики. Український народ хоче бути нейтральним і в дружніх відносинах з усіма иншими народами, але він не потерпить, щоб яка б не було держава накидала збройною силою свою волю українському народові.

8. З приводу своїх постанов Конґрес Трудового Народу України видає свій Універсал до українського народу і ноту до народів всього світу.“

Бльок фракцій Конґресу, які стояли на ґрунті влади рад (укр. с.-д. незалежні, укр. соц.-рев. ліві, соц.-рев. інтернаціоналісти і „Бунд“), в голосованню цієї резолюції зовсім не брав ніякої участи. Побачивши, що Конґрес цілком підпорядкувався отаманщині, бльок подав до президії Конґресу слідуючу заяву:

„Не визнаючи з самого початку правомочности Конґресу, що було зазначено нами в декляраціях, ми бачили своє завдання лише в тому, аби з трибуни Конґресу оголосити вимоги трудового селянства та пролетаріяту, що борються за соціялізм, за владу рад. Це завдання за два дні праці Конґресу виконано. З другого боку, з декляраціи фракцій, які складають більшість Конґресу, видно, що 1. Конґрес цілком ухвалює політику Директорії, котра веде боротьбу проти революційних мас, 2. Конґрес ухвалює війну з Совітською Росією і згоду з імперіялістичними урядами Антанти, прикриваючись машкарою нейтралітету. Уряд, що скликав цей Конґрес на непевних підставах при умовах репресій проти революційно-соціялістичних партій, досяг своєї цілі, здобувши покірну більшість. Ми ще раз заявляємо, що цей Конґрес не має права говорити від імени трудових мас України. Виконуючи наказ своїх виборців, зазначені вище фракції залишають Конґрес і складають з себе всяку відповідальність за постанови Конґресу та за їх наслідки.“

Таким чином, взятий Директорією з отаманами курс ліквідації революції й ідеї диктатури працюючих було стверджено правицею Конґресу. Українську Республику мала возглавляти й далі скомпромітована в край Директорія, а після — Установчі Збори, обрані „всенароднім

голосованням". Влада на місцях мала належати і далі не менш скомпромітованим отаманам і комісарам, а після — демократичним орґанам самоврядування. Утворені в процесі революції трудові ради на місцях мали залишитись тільки в силу необхідности, як тимчасові революційні орґани з неясними контрольними функціями; ради робітничих депутатів, очевидно, повинні були бути просто розігнані, як символи засудженої Конґресом „робітничої диктатури". В зовнішній політиці ухвалювалась і на далі політика директоріянського нейтралітету. А що то був за „нейтралітет", не було вже ніякого сумніву. „Червоний Прапор" (N 4. 2. II. 1919.) мав рацію говорити, що нейтралітет Директорії фактично виявлявся, головним чином, в боротьбі з „червоним імперіялізмом" і в співробітництві в тій чи иншій формі з своєю, російською і антантською буржуазією. Та й сама Директорія вже не ховалась з цим, а українські соціяль-демократи, ті самі, що в резолюції Конґресу так „задиракувато" виступами проти імперіялістичної Антанти, спокійно приймали до уваги доклад Військового Міністра, от. Грекова, Конґресові про зроблені вже з Антантою умови, після яких між иншим відступалося Антанті все Чорноморське Побережжа*) „в стратеґичних цілях союзників".

Вдоволена „признанням" своїх заслуг „вдячним Українським Народом", Директорія, охоче погодилась нести далі на своїх натружених плечах тяжкий тягар верховної влади. Від імени Директорії В Винниченко склав сердечну подяку Конґресові „за висловлене довірря" і приобіцяв „свято виконувати доручену справу", зазначивши задоволення з тої критики діяльности Директорії на Конґресі, яка „не могла скритикувати сути тієї діяльности, а зазначила тільки окремі помилки".

Наближення совітського війська до Київа не дало змоги продовжити далі цю ідилію єднання „народу з верховною владою". Конґрес припинив свою роботу, не вспівши перейти до инших точок порядку денного. Роспочато евакуацію Київа.

Так насміялася доля над Трудовим Конґресом. Конґрес відбувся, але того Конґресу, про який шла мова в дні революційного піднесення робітниче-селянських мас проти гетьманщини, Конґресу пролетаріяту і революційного селянства не було.

---

*) На засіданню Трудового Конґресу 25. січня отам. Греков говорив: „Після переговорів моїх з командуванням антантського війська в Одесі представники Антанти запропонували нам такі умови: 1. Зняти бльокаду з Одеси, бо одеська людність голодує. 2. Відновити залізничу комунікацію по лінії Київ-Одеса. 3. Дати змогу встановити звязок між ріжними ґрупами війська Антанти на півдні України, для чого потрібно передати Антанті для експльоатації залізниці Акерман — Одеса — Миколаїв . . . Директорія затвердила ці пункти переговорів". Спиняючись окремо на передачі Антанті залізниць, Військ. Міністр от. Греков пояснив, що то „е передача Антанті не залізниць, а лише права користування ними у військових цілях".

Розділ III.

Розвиток внутрішньої (української) горожанської війни.

10. Орґанізація Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії Незалежних. Поволі, але невпинно відбувався і розвивався в ході революції процес класово-революційної диференціяції в рядах українського суспільства. Поділ на ліву і праву фракцію, який Українська Партія Соціялістів-Революціонерів пережила ще за часів Центральної Ради і в дні гетьманського перевороту захопив і Українську Соціяль-Демократичну Партію. Формально відбувся він щойно після повалення гетьманщини, а саме в часі перебування Директорії Укр. Нар. Республики в Київі. Як ми вже зазначали, на VI. Конґресі УСДРП, що відбувся в першій половині січня 1919 р. в Київі, ліве крило партії, так звані незалежники, рішуче розійшлися з правим крилом партії, як в розумінню характеру української революції, так і в тактичних питаннях. Фракція незалежних запропонувала була Конґресові Партії слідуючу резолюцію по сучасному моменту:

„1. VI. Конґрес УСДРП визнає, що нині вся Европа переживає епоху соціялістичної революції, підготовленої всім попереднім розвитком капіталістичного господарства і світовою імперіялістичною війною.

2. Сучасна українська революція є одною з фаз соціялістичної революції в національних українських формах і, як така, ставить перед пролетаріятом України слідуючі завдання: а) перетворення суверенної, самостійної і незалежної Української Народньої Республики в суверенну, самостійну і незалежну Українську Соціялістичну Республику; б) орґанізацію влади на принципі диктатури міського і сільського пролетаріяту та незаможнього трудового селянства, орґанізованого в робітниче-селянські ради, з цілковитим усуненням від економичної і політичної влади буржуазії, поміщиків і заможнього селянства, при чому орґанізація влади рад має відбутись пляномірно з центру, конституційним шляхом, без дезорґанізаційних та анархичних самочинних захватів влади окремими радами на місцях; с) орґанізацію всього народнього господарства України на соціялістичній основі, для чого необхідна пляномірна націоналізація землі, кредіту всіх засобів продукції і транспорту з підпорядкуванням їх загальному плянові державного господарства.

3. Виходячи з того, що, згідно ходу світової революції і внутрішньому своєму розвиткові, Україна має бути соціялістичною республикою, де влада має належати пролетаріяту і революційному селянству, Конґрес УСДРП постановляє, що сучасний уряд повинен реорґанізуватися, на основі представництва революційних українських партій, які стоять на ґрунті: а) самостійности національної Української Соціялістичної Республики і б) влади робітниче-селянських рад. Цей уряд є тимчасовим до орґанізації влади Всеукраїнським Конґресом робітниче-селянських рад.

4. Стоючи на ґрунті незалежности Української Соціялістичної Республики і виходячи з моменту почавшоїся світової соціялістичної революції, УСДРП, боронячи всіма засобами незалежність Української Республики, вимагає від українского уряду: а) порозуміння з Російською Совітською Республикою, на підставі обопільного признання суверенности обох соціялістичних республик, повного взаємного невтручання у внутрішні справи сусідньої республики, негайного виводу російського війська з території Української Соціялістичної Республики і налагодження економичних відносин; б) вимоги від держав Антанти виводу війська з території України (включаючи й Крим), невтручання їх у внутрішні справи України і, в разі відмови, активної оборони Української Соціялістичної Республики супроти імперіялістичного нападу.“

Після прелімінарного голосування резолюції, фракція незалежних, маючи за свою резолюцію меншість голосів, ухвалила вийти зі складу Конґресу партії і залишила Конґрес.

12. січня відбулося окреме засідання меншости Конґресу, на якому було постановлено орґанізувати в партії фракцію незалежних, з власною політичною тактикою й окремим орґанізаційним центром. На цьому ж засіданню було обрано Орґанізаційний Комітет з пятьох чоловіків. 13. січня відбулося перше засідання Орґанізаційного Комітету фракції незалежних, на якому прийнято текст декларації фракції й ухвалено видавати власний орґан під назвою „Червоний Прапор“, з гаслами — „Пролетарі всіх країн єднайтеся“ і „Визволення робітників є справа самих робітників“. — (Перше число Орґану вийшло 22. січня 1919 р.)

В своїй декларації фракція незалежних писала:

„Більше року тому назад IV. Конґресу УСДРП зазначив, що світова війна, викликавши повну руїну капіталістичного господарства, привела до повного упадку орґанізаційних здібностей і змагань капіталізму і що в результаті капіталізм та імперіялізм збанкротували — і світова імперіялістична війна переходить у світову соціялістичну революцію.

Але в часи IV. Конґресу ще не визначився момент ліквідації війни, неясним було назрівання революції у високорозвинених капіталістичних країнах і через це й УСДРП на IV. Конґресі не стала виразно на шлях соціялістичної революції, а заняла вичікуюче становище, ставлячи собі в той же час завдання утворення внутрішньої орґанізації Української Республики, як необхідної умови для успішного ходу соціялістичної революції на Україні.

Дальший внутрішній розвиток України і цілий ряд міжнародніх обставин все більше й більше втягував Україну у вир міжнародньої боротьби і ставив її долю в тісний звязок з ходом різко визначеного переходу світової війни в процес соціяльної революції, з роспадом старих держав на національні орґанізми. Цей роспад старих, збудованих насильством ріжнонаціональних держав, і утворення нових національних республик є необхідною початковою стадією соціялістичної революції, яка може відбуватися тільки в інтернаціональному масштабі і однині тільки в формах і межах національних державно-економичних орґанізмів.

Момент початку соціялістичної революції в Німеччині і всі ознаки можливости її в инших країнах опреділили і дальший хід української революції, як революції соціяльної. Тим більше, що буржуазія за часи панування гетьманщини виявила повне своє банкротство і нездатність налагодити економичне життя країни; тепер ясно, що й Україна, не зважаючи на свій аґрарний характер і економичну відсталість, може вийти зі стану економичної руїни лише шляхом орґанізації народнього господарства на нових соціялістичних основах.

В епоху поділу всього світу на два ворожи табори — пролетаріят і буржуазію, яка вже кінчає своє панування; в часи, коли по всьому світові ростуть і котяться нові хвилі, не можливо зіставатися при старих формах економичного і політичного життя. Від нині кожна спроба їх реформування без знищення основ цього господарства — приватної власности на засоби продукції — неминуче потягне за собою економичну гибель України і підбиття її сильніщим державам. Отже саме життя поставило перед українським пролетаріятом і УСДРП завдання вийти з пасивного вичікуючого стану і перейти до активної й творчої боротьби за перебудову всього соціяльно-політичного й економичного ладу України по певному пляну, виходячи з цілей, завдань і розуміння того процесу, який захоплює всю Европу.

Найбільш гостро відчула ці нові завдання партії ґрупа незалежних УСДРП. Під впливом її і VI. Конґрес партії, що відбувся цими днями, мусів стати на ґрунт соціялістичної революції. Але, на жаль, він став на півдорозі, не роблячи з цього конечних висновків, не зважуючись рішуче стати на шлях нової творчости, постепенного, але на новім, правдивім соціялістичнім принціпі будування господарства. Більшість VI. Конґресу залишилася при безнадійних спробах, заховуючи

старий буржуазний лад, щось змінити в ньому латками, не керуючися розумінням єдности всього господарства держави, одночасно стараючися не розхитати старого ладу, а швидче скріпити його. Така робота оставляє життя на мертвій точці і не дає ні старому ладу укріпити себе, а ні новому рішуче двинутися в своїм, призначенім долею напрямі. Це вносить і вноситиме в господарче життя безладдя, анархію і занепад і оставляє нові реформаторські латки висіти в повітрі без реального і дійсного переведення їх в життя, без орґаничного защеплення їх в самому житті. Перед партією з усією гостротою поставлено питання: або старе, або нове, — і офіціяльна партія стала посередині між тим і тим. Тим самим спиняється і буде спинятись творча діяльність її — під нею підрізується твердий вплив на робітництво і селянство, які не можуть задовольнитись тим топтанням на місці, яке підносить офіціяльна УСДРП.

Ми Франція Незалежних Української Соц.-Дем. Роб. Партії, різко й виразно стали на новий шлях, і в цьому перше тактичне росходження наше з рештою партії. Ми мусимо стати на новий шлях, коли хочемо рятувати економичне й соціяльне життя України, а, значить, і національно-державне, бо одне з другим тісно звязано. Принціпіяльно наче б то і фракція незалежних і офіціяльна частина партії стоять на ґрунті соціялістичної революції, обидві частини партії визнають, що соціялістична революція на Україні може відбуватися лише в формі самостійної і незалежної Української Республики. Але той стан мертвої точки, на якому став VI. Конґрес, є тяжким ударом перш за все по самостійности і незалежности Української Республики, бо не дає Україні твердо стати в середині, а, значить, і на вні в цей момент, коли світова війна розбивається на цілий ряд частинних війн, на основі необхідности для соціялістичної революції переведення її в національно-державних формах.

Виходячи з спільного розуміння самостійности і незалежности України, як необхідної і конечної форми переведення соціялістичної революції, фракція незалежних, одначе, різко розходиться з офіціяльною партією в формах влади, здатних для переведення соціялістичної революції. Тоді як фракція незалежних єдино можливою формою влади в момент соціялістичної революції, принаймні в сучасну її стадію, визнає диктатуру пролетаріяту й селянства в формі робітничих і селянських рад, офіціяльна партія допускає цілу плутанину: Трудовий Конґрес і парлямент з чотирьох-хвосткою, а на місцях — і орґани самоврядування, і комісари, і трудові ради. Своєю тактикою офіціяльна партія руйнує ті орґани, на які вона лише і могла би опіратись, цеб то робітничі й селянські ради...*)

Ми, фракція незалежних, не можемо брати на себе відповідальність за це. Ми вважаємо, що коли вже УСДРП не може різко змінити напрямок урядового курсу, то вона повинна одкликати із уряду своїх представників і стати на шлях боротьби за справжню народню владу, за владу робітниче-селянських рад...*)

Офіціяльна партія гадає врятувати революцію, хапаючись за старі демократичні формули, боючись ясно й виразно стати на той шлях, який неминучим є в сучасний момент для партії пролетаріяту. Демократизм не дає і не дасть сильної централізованої влади, яка лише й може переводити революцію. Демократизм на Україні неминуче перетвориться в диктатуру середніх клясів громадянства, які, звичайно, не можуть бути чинниками соціялістичної революції. Народні маси при парляментарнім ладі також будуть відкинуті від творчости. Соціялістична революція вимагає централізованої влади, як в центрі, так і на місцях, але влади, на основі активної в ній участи основної маси працюючих; формою такої влади є влада рад. Тому, хто сказав ‚соціялістична революція‘, мусить сказати і ‚влада рад‘. В цьому в нас основна ріжниця з офіціяльною партією.

Не малу ролю в занятій VI. Конґресом неясної і двозначної позиції відограла боязнь перемоги на Україні городського не-українського елементу. Але влада рад зовсім не означає диктатуру пролетаріяту в її чистому вигляді, та й пролетаріят на Україні не весь чужонаціональний. Орґанізація влади рад можлива без віддання робітництву чисельної переваги в цих орґанах, а тим більше

*) „Червоний Прапор“ No 1, 22. січня 1920 р. Київ.

на Україні, де основну ролю грає трудове селянство. Пролетаріятові лише, як клясі, якій єдино призначено перевести соціялізм у повнім обємі, має бути забезпечений сильний вплив, відповідно його значінню в майбутній соціялістичній творчости. Зараз же, поки тягнеться переходова епоха, поки по всьому світі йде боротьба між соціялізмом і капіталізмом, пролетаріят на Україні може і мусить стати до влади тільки разом із революційним селянством. Правда, велика частина пролетаріяту на Україні засліплена ще шовінізмом та імперіялізмом російського большевизму, але обєктивно це робітництво з ходом розвитку української революції повинно все більше й більше втягуватись у всі форми внутрішнього життя на Україні. І ми певні, що все не-українське робітництво скоро позбавиться пережитків старої Росії і піде рядом з українським народом і пролетаріятом. Але для цього потрібна спільна позиція. Таку ясну і тверду пролетарську позицію даємо ми, українські соціяль-демократи незалежні.

За час революції на Україні большевики виявили всю недоречність і нікчемність своєї антиукраїнської тактики, яка вела робітництво на розгром. Не-українське робітництво самим розвитком подій мусить втягтися в роботу соціяльно-державного будування незалежної Української Республики. Повторення большевицьких антиукраїнських експеріментів самим ходом національного руху були б дуже скоро розбиті; робітництво ж не повинно йти на новий розгром. Ми думаємо, що момент можливости втягнення не-українського робітництва в роботу соціяльно-державного будівництва незалежної Української Соціялістичної Республики вже наступив і найшвидче та найкраще може відбутися лише через владу рад, де робітництву має бути забезпечено не менше третьої частини впливу у відповідних орґанах рад

Такі ріжниці у фракції незалежних з рештою партії. Ріжне розуміння соціялістичної революції і способів її переведення в життя примушують нас до утворення в межах УСДРП фракції незалежних з самостійною політичною лінією і тактикою. Ми не беремо на себе відповідальности за той курс політики, який узяв VI. Конґрес УСДРП, і вважаємо його шкідливим для української революції. Фракція незалежних УСДРП буде працювати серед мас на ґрунті своєї резолюції під гаслом боротьби за робітниче-селянську владу рад в незалежній самостійній Українській Соціялістичній Республиці. Але наша фракція остаточно не рве з партією, бо вважає, що і вся партія, ходом революції примушена буде стати на нашу позицію. Ми переконані також в тому, що українські робітничі маси будуть з нами, а не з тими офіціяльними керовниками партії, які думають врятувати Україну соціялістичними латками на буржуазній основі.

Наше відношення до українського уряду опреділяється загальною нашою позицією. Сучасний уряд України — ‚Директорію‘ — ми не піддержуємо. Своєю ясною критикою ми штовхаємо його на шлях увільнення від буржуазних пут, в той же час роскриваємо перед масами кожну його помилку, кожну зраду народнім інтересам*) . . . . . .

Розуміння наше соціялістичної революції різко ріжнить нас від партії большевиків-комуністів, робота якої є шкідлива для робітництва України, бо тягне вона до Росії і на вні, а не в середині України шукає собі опору. Через те робота цієї партії на Україні є імперіялістичною і тягне вона до підбиття України під Росію, чого ми — незалежні укр. соц.-дем. — допустити не можемо, бо ми є перш за все тією політичною ґрупою, яка тільки в масах українського робітництва і селянства бачить залог успіху революції і тільки на них спирається. Ріжнить нас од большевиків також і те, що ми не визнаємо зараз можливою чисту диктатуру пролетаріяту, а ставимо, як необхідність сучасного моменту, диктатуру пролетаріяту разом з революційним селянством — в формі влади робітниче-селянських рад.

*) Точки означають місця, поконфісковані цензурою (січових стрільців). Конфісковано ті місця декларації, в яких критикувалась політика Директорії.

Ми, незалежні у. с.-д., ідучи до робітничих і селянських мас, використовуємо кожну нагоду для впливу на маси. Через те не відкидаємо ми й участи в Трудовому Конґресі, хоч і не покладаємо на нього великих надій. Використати цей суроґат ми мусимо, бо все одно дні його короткі: він мусить уступити владу або вправо, або вліво. Ми, незалежні, не визнаємо тверджень про неполітичність армії. Армія — це ті ж робітники і селяне і боряться вони за свої робітниче-селянські інтереси. Через це ми домагаємося представництва від армії в політичних орґанах, в тому числі і в Трудовому Конґресі і в радах. Але ми відокремлюємо політичну ролю армії од стратеґічної техничної й оперативної. Тут повинна бути строга дисціпліна і повне підлягання військовим властям, поставленим робітниче-селянським урядом.

Отже, зазначивши свою політичну лінію, фракція незалежних закликає всіх товаришів робітників, революційних селян і вояків України до орґанізації і боротьби під нашим червоним прапором соціялізму і інтернаціоналу. Хай живе Українська самостійна і незалежна соціялістична Республика! Хай живе влада робітничих і селянських рад! Хай живе згода між соціялістичними республиками! Всі до боротьби проти реакції й імперіялізму!

Орґанізаційні Комітет Фракції Незалежних УСДРП.“ *)

Доповненням до цієї декларації служить наведена вище декларація фракції незалежних на Трудовому Конґресі.

Після того як вияснилося, що ніякою критикою не можна досягти „увільнення Директорії від буржуазних пут“, незалежники, вкупі з українськими соціялістами-революціонерами (лівими), повели серед робітництва, селянства і війська роботу, направлену на насильне повалення Директорії. Докладніще на цій роботі незалежників спинимось пізніще.

II. Українська Партія Соціялістів-Революціонерів (центральної течії) стає на ґрунт соціялістичної революції і приймає радянську форму влади. Трудовий Конґрес дав УПСР (ц. т.) техничну нагоду посунути наперед орґанізаційну й ідеольоґічну роботу по будові партії. Першу спробу намітити і зафіксувати нову ідеольоґічну позицію партії, яка диктувалась розвитком революції, було зроблено на самому Трудовому Конґресі, підчас вироблення декларації с.-р. фракції. Спроба ця ще раз показала, наскілько необхідним являлось скликання партійного зїзду і встановлення на ньому певних основних ідеольоґічних постулятів і тактики Партії. Партія й готовилась в цей час до зїзду (зїзд було призначено на 24. січня), але відбути його в нормальних умовах не вдалось. На зїзд прибуло всього до 58 делеґатів (переважно з Правобережжа) і з цієї причини зїзд, відкрившись 28. січня 1919 року в Київі, ухвалив назвати себе лише Конференцією УПСР Центральної Течії.

Конференція мала зовсім инший вигляд, ніж фракція. Тої розбіжности думок, як на Фракції Трудового Конґресу, не було. Докладчик (від Орґанізаційного Комітету Партії) по питанню партійної орґанізації і по сучасному моменту зазначив між иншим, що Партія повинна змінити свою тактику, визнати, що в світовому розмірі назріла соціялістична революція й що ознаки соціялістичної революції має й українська революція і, відповідно до цього, твердо стати на ґрунт радянської влади, як єдиної форми влади працюючих, покликаної для повалення сучасного капіталістичного суспільства й росчищення ґрунту для будови нового,

*) „Червоний Прапор“ No 1, 22. січня 1920 р. Київ.

соціялістичного суспільства. Конференція погодилась з докладом Орґанізаційного Комітету й ухвалила слідуючі резолюції: *)

„1. Конференція УПСР — 28. січня 1919 р. — заслухавши звіт Орґанізаційного Комітету, приймає його до відома; визнає, що творити окрему партійну орґанізацію на чолі з Орґанізаційним Комітетом було необхідністю; апробує ту роботу, котра була переведена Орґанізаційним Комітетом для зєднання українського революційного фронту в боротьбі з гетьмансько-німецькою реакцією і на дальше вважає потрібним стояти на ґрунті суверенности УНР, збудованої на тих соціяльних принціпах, які покладені в основу проґраму Української Партії Соц.-Революціонерів.

2. В справі обєднання Центральної Течії УПСР з Лівою Течією Партії Конференція визнає, що в даний момент немає змоги перевести повного злиття обох частин партії, але переобраний Центральний Комітет УПСР ц. т. повинен намагатись працювати в як найближчому контакті з Центральним Комітетом Лівих і прямувати до зєднання партії.

3. Обговоривши питання про проблему влади на Україні, Конференція УПСР констатує, що велика українська революція з національно-політичної розвинулась в революцію соціяльну, що зберегти і закріпити здобутки соціяльної революції зможуть лише клясові орґани, тому Конференція УПСР визнає за необхідне, аби влада перейшла до рук клясових орґанів, себ-то Рад Селянських та Робітничих Депутатів.

Маючи ж на увазі, що декларацією фракції УПСР ц. т. на Українському Трудовому Конґресі про створення клясових орґанів державної влади в формі Трудових Рад Селянських і Робітничих Депутатів, обраних на основі рівного, безпосереднього виборчого права, способом таємного і пропорціонального голосування, було визнано конче необхідним, утворення Трудових Рад з тим, щоб такі ради, маючи адміністративно-політичні і господарські функції в межах своєї території і підлягаючи одна другій по інстанціях, були підпорою і допомогою в переведенні соціяльного будівництва і забезпечили від адміністративної розрухи та анархії, — Конференція УПСР закликає всі партійні комітети до утворення таких рад в формі, як то зазначено в декларації УПСР ц. т., приймаючи зазначену в декларації назву ‚Трудових Рад Селянських і Робітничих Депутатів‘, не допускаючи сепаратних виступів до захвату влади.

4. З огляду на те, що пункти тої декларації не лягли в основу постанов Трудового Конґресу, Конференція констатує, що прийнята Трудовим Конґресом резолюція ставить УПСР в таке становище, коли вона, як партія, не може брати на себе відповідальности за урядову політику. Але, зважаючи на скрутний стан УНР і потребу інтелектуальних техничних сил для неї, УПСР дозволяє своїм членам входити у всі урядові орґани для орґаничної роботи, коли ця робота не стоїть на перешкоді орґанізації вищезазначених клясових орґанів.

5. Конференція УПСР закликає всіх партійних товаришів до відновлення старих партійних орґанізацій і закладання нових. Обовязком партійних товаришів є закладати орґанізації на селах, орґанізувати волосні, повітові і ґуберніяльні зїзди, вибірати на них комітети і звязуватись з Центральним Комітетом УПСР Центральної Течії.

Обовязком Центр. Комітету є як найскорше виробити статут партійних орґанізацій і розіслати його.“

Таким чином, Центральна Течія стала окремою радянською партією, на чолі з Центральним Комітетом, обраним на Конференції**). Поведені

*) Докладчиком від Орґаніз. Комітету виступав І. Лизанівський. В працях Конференції приймав діяльну участ М. С. Грушевський.

**) До Центр. Комітету було обрано: Н. Петренка, І. Лизанівського, Миколайчука, М. Любинського, Арк. Степаненка, Д. Одрину, І. Часника і О. Щадиліва (кандидатом до Ц. К. В. Голубовича).

новим Центральним Комітетом переговори з лівою течією партії не дали успішних результатів, і дві партії почали істнувати паралельно.

Визнавши за необхідне підтримувати радянську форму влади, Партія в той же час настоювала на тім, аби в радах селянських і робітничих депутатів українське трудове селянство мало представництво, відповідне його соціяльно-економичному значінню в життю краю. В цім своїм домаганню Партія виходила з міркувань двоякого роду: соціяльно-економичних і національно-політичних. Зважаючи на аґрарний характер України і випливаючу звідси малу чисельність мійського пролетаріяту, Партія вважала диктатуру пролетаріята на Україні не здійснимою без підтримки численної многоміліонової верстви безземельного та малоземельного селянства; тільки в тійсній злуці мійського пролетаріяту з трудовим селянством і спільній їх революційній праці в радах робітничих і селянських депутатів Партія бачила запоруку перемоги революції на Україні. З другого боку й момент національно-політичний штовхав Партію на шлях обстоювання відповідної участи трудового селянства в державно-господарчім і культурнім будівництві на Україні. Віддати всю складну справу будування нового суспільно-державного життя на Україні виключно в руки пролетаріяту, в частині не-українського національно, в частині зрусифікованого та зденаціоналізованого, українські соц.-революціонери вважали небезпечним для культурного, економичного й політичного розвою українських працюючих мас. Таке обезправнення селянства підкопувало ґрунт під державною незалежністю України, яку обстоювала УПСР, добачаючи в незалежности між иншим, реальну ознаку національного визволення українських працюючих мас і необхідну передумову завершення національно-визвольної боротьби українського народу й перетворення української революції в горожанську, клясову війну — в соціялістичну революцію.

Це останнє і явилось одною з причин пізніщої боротьби Партії з російськими большевиками на Україні.

12. Оружна боротьба українського робітництва й безземельного та малоземельного селянства проти Директорії. Розриваючи з українськими революційно-соціялістичними партіями, Директорія тим самим штовхала їх на шлях оружної боротьби з собою. Довший час одначе партії уникали такої боротьби в ширших розмірах і тільки тоді, коли робітниче-селянські маси, обурені реакційною політикою директоріянських властей на місцях, почали стихійно повставати і коли більш-менш остаточно вияснилось, що дійти до порозуміння з Директорією неможливо, українські с.-р. (ліві) і незалежники почали надавати орґанізованих політичних форм стихійному незадоволенню мас. Ще підчас гетьманщини Партією УСР (лівих) було утворено Головний Революційний Комітет в складі М. Шинкаря, Г. Михайличенка, В. Еланського, О. Шумського, М. Литвиненка і В. Лашкевича. Комітет цей брав діяльну участь в орґанізації повстання проти гетьманщини, хоч і вів свою роботу незалежно від Директорії. З часу, коли Директорія одмовила українським лівим с.-р. в леґальному істнуванню і взагалі повела ясно контрреволюційну роботу, Головний Революційний

Комітет вступив в контакт з російськими большевиками і орґанізував на всьому Лівобережжу повстання проти Директорії.

На Правобережжу центром протидиректоріянського руху стала Київщина, і чи не ті сами місцевости, які перші відгукнулись на заклик Директорії вставати на боротьбу з гетьманською реакцією. Відбулися спроби повстань і на Волині — в Житомирі і в Овручському повіті, де вони між иншим кінчились страшними єврейськими погромами, вчиненими директоріянсько-петлюрівсько-добровольчесько-гетьманським військом.

Коли стала вияснюватись фізіономія Директорії по діяльности її аґентів на місцях, Селянський Зїзд Київського повіту в Трипіллі, нагадав Директорії, що її будуть підтримувати доти, доки вона йтиме з революційним селянством та пролетаріятом. Незадоволення бідніщого селянства і місцевого пролетаріяту в цім повіті викликала діяльність комісарів Директорії Моргуліса (Губ. Коміс.) і Говоруна, що не були прихильниками радянської влади і, навіть, трудових рад, та вели свою роботу в напрямі реставрації так званних демократичних порядків: відновлення старих комісаріятів і орґанів земського і міського самоврядування. Помічалось незадоволення і в инших місцевостях. Діяльність військових властей — комендантів та отаманів — ще більше ніж цівільних властей, дратувала населення, викликаючи примару старих, ледве не гетьманських, реакційних порядків, образ повного свавільства. Робилося це якраз тоді, коли Директорія, здавалось, досягла вершин своєї слави і революційности, коли, здавалось, вона от-от стане рішучо на бік радянської, робітниче-селянської влади. Працюючі маси швидко переконались, що та „революційність“ Директорії, про яку писали деякі київські ґазети, коли й мала місце, то тільки на шпальтах ґазет, що вона була гарним словом без реального змісту — і що в дійсности — на місцях — йшло придушення революції й будування демократично-буржуазної державности, з усими властивими їй політичними й соціяльно-економичними порядками, з відпиханням робітництва і селянства від безпосередньої активної участи в державнім будівництві.

Як деморалізуюче, неґативно впливала ця фактично-реакційна політика директоріянської влади на революційне селянство, а разом з ним і на революційне республиканське директоріянське військо (робітниче-селянське, звичайно, а не на гетьманські-добровольчі отряди, що перейшли на бік Директорії), показувало так зване „збольшевичення“ багатьох військових частин, а в числі їх і Дніпровської дивізії, одної з найбільш революційних і активних військових частин. Виведена через революційний характер за межі Київа, ца дивізія, придивившись до тих порядків, які заводились на місцях директоріянською цівільною і військовою владою, остаточно „збольшевичилась“, покинула ряди директоріянського війська і зі зброєю в руках пішла додому. Після цього незадоволення селянства Київщини директоріянською політикою почало набірати зовсім виразних, широких і грізних форм. В селі Григорівці відбувся знов чималий селянський зїзд, який постановив домагатись, аби Директорія передала владу на місцях радам і приступила до націоналізації великих підприємств і взагалі до повного знищення основ буржуазно-капіталістичного ладу й будови нових, робітниче-селянських форм

суспільного життя. В кінці, зїзд цей (що відбувався, до речи, при співучасти козаків Дніпровської дивізії) ухвалив довести до відома Директорії, що в разі, коли вона не схаменеться і не стане за робітниче-селянську владу „озброєний нарід силою зброї буде домагатись своїх прав“. Тут же на цьому зїзді було обрано Революційний Комітет, Раду дивізії й „отамана“ дивізії — Зеленого.

Постанови Григорівського Зїзду наробили переполоху в Київі. В військових штабах (Петлюра і Коновалець) заворушились. Пішли „переговори“ з „бунтовщиками“ — обіцянки звільнити небажаних населенню комісарів і поробити инші дрібязкові уступки. Про зміну самої політики, основного курсу її, само собою розуміється, не було мови. Натомісць, поруч з „переговорами“ й обіцянками, йшло підготовлення справи обеззброєння Дніпровської дивізії і місцевого „збольшевиченого“ революційного селянства, — велась аґентами Директорії завзята аґітація між селяством і козаками, направлена проти членів обраного в Григорівці Ревкому, як „большевицьких запроданців“.

Через кілька днів було двинуто на Трипілля, де осівся Ревком, директоріянське військо з Київа і Білої Церкви. Трипілля попробувало було вступити в „оборонче-наступательний“ союз з сусіднім Переяславом (на Полтавщині), де також назрівало повстання проти Директорії. Але спроба, з техничних причин, не вдалася. Під Обуховом стався перший бій між директоріянським і — ще вчора бувшим директоріянським — а тепер народнім революційним військом. Директоріянське військо перемогло і забрало Обухів. Потім очистили від „повстанців“ Трипілля.

Революційний (Григорівський) Комітет перейшов після цього на лівий беріг Дніпра, до Переяслава. А тут — на Лівобережжу — директоріянська влада, давно обуривши проти себе селянство і робітництво, тратила ґрунт під ногами, вже не мала сили боротися з „збольшевиченим населенням“. Повставше селянство та робітництво мало вже тут перевагу на своїм боці. В Золотоноші обеззброєно Чорноморські директоріянські полки (що частково також „большевичились“). Було орґанізовано революційний штаб (цілком український), який почав швидко й з успіхом орґанізовувати народню революційну армію по клясовому принципу (між иншим, домагання орґанізації клясової, робітниче-селянської армії, було одним з основних домагань „Трипільців“: населення взагалі було дуже незадоволене влиттям в народню революційну армію бувших гетьмансько-добровольчеських елементів).

Золотоноша стала центром „червоного Лівобережжа“. Почались справжні бої українських повстанських загонів з директоріянським військом. Повстанці проти Директорії захопили Гребінку і зліквідували Лубеський директоріянський фронт. В той же час частина Дніпровської дивізії держала фронт в Ржищеві (на Київщині). Черкаси приєднались до повстанців.

В місцевостях, зайнятих повстанцями, творилися з місцевих людей — під проводом у. с.-р. лівих і незалежників — орґани робітниче-селянської влади, переводалась націоналізація підприємств, орґанізувались революційні трибунали.

Те саме робилось, ще раніш почавшись, на Харьківщині, Чернигівщині і Катеринославщині. Отаман Балбачан тікав з Харьківщини саме від селянсько-робітничих повстанських загонів, а не від російського совітського війська. Пізніще, в кінці січня, з наказу Боєвого Відділу УПСР (лівіх), оголосив війну Директорії „отаман“ Григоріїв, що оперував зі своїми загонами в районі Шпола—Бобриська—Знаменка—Перекоп — Алешки — Херсон — Миколаїв—Одеса—Овідіополь—Маяки—Роздільна. Загони Григоріїва складались з біднішого селянства Таврії і Херсонщини і спочатку виступали в повному контакті з Директорією (на чолі цих загонів стояв штаб, в склад якого входили, крім от. Григоріїва, Ю. Тютюнник і С. Савицький). Залицяння Директорії до Антанти, що сунула саме в тім районі на Україну з „золотопогонниками“ і поміщиками, вооружило проти Директорії все селянство Херсонщини, а в тому числі і в першу чергу партизанські загони от. Григоріїва. Не слухаючись Директорії, Григоріїв вступів у бій з Французами і добровольцями, а разом з тим і з директоріянським військом.

Директорія гинула. Совітське російське військо, що надвигалось на Київ з Харькова, тільки приспішувало день її загибелі.

Таке було значіння внутрішнього, цілком українського робітниче-селянського фронту в поваленню Директорії й підготовленню ґрунту для Радянської України. Хоч подані нами досі відомости і не дають вичерпуючого образу протидиректоріянського робітниче-селянського руху, проте і вони ясно і переконуюче свідчать, що загибель Директорії є ділом рук не тільки реґулярного війська Совітської Росії, що ґрунт для нової робітниче-селянської влади на Україні було підготовлено внутрішніми силами українських національних мас. І то вже инша справа, що на тому ґрунті зійшло не сіяне зілля — окупація України Совітською Росією.

13. Військові успіхи Тимчасового Робітниче-Селянського Уряду України. Директорія зробила все від неї залежне, аби підготовити ґрунт для мілітарних успіхів російського війська й Тимчасового Робітниче-Селянського Уряду, що йшов слідом за тим військом*). Коли в кінці

*) Що двигалась на Україну іменно російська армія, цього не ховали пізніще і сами большевики. Хоч в нотах Чичеріна до Директорії Совітське Правительство заявляло про свою незаінтересованність в українських справах (аби лише, мовляв, Директорія не противилась встановленню робітниче-селянської влади), на ділі справа стояла инакше.

В звязку з успіхами російського війська на Україні совітське правительство Росії розвинуло широкі економично-продовольчі пляни що до України. Все московське суспільство виявило надзвичайну радість з приводу „всесоединенія“ двох насильно розірваних частей „единого цілого“. Для характеристики московських настроїв того часу наводимо тут деякі документи. Так Московська Рада Робітничих та Червоноармійських депутатів писала в своїй відозві 6. лютого 1919 р.:

„Товариші! Перемога повстання робітників і селян на Україні, встановлення в Харьківській, Катеринославській, Полтавській ґуберніях і частині Донецького Басейна влади рад, відкриває шлях порятунку робітників і трудових мас Росії від голоду і господарської розрухи. Українська червона армія робітників і бідніщих селян відвоювала у німецьких імперіялістів і місцевих поміщиків, кулаків і буржуазії дуже великі запаси хліба, мяса, жирів, цукру, соли, кормів, вугілля, взагалі всього того, без чого голодує, хворіє та вимірає людність

грудня 1918 р. на самім початку 1919 року військо Совітської Росії з великим трудом подвигалось на територію України, зустрічаючи опір українських військ, то вже в середині січня війська ці продвигались по Україні побідним маршем при допомозі самого населення.

Тимчасовий Робітниче-Селянський Уряд України з тріумфом продвигався все глибше на територію України, розголошуючи по всьому світі про „свої“ перемоги над „контрреволюційною Директорією“.

Саме в той день, коли Трудовий Конґрес помирав безславною смертю, Тимчасовий Р.-С. Уряд оповіщав з Харькова — „всі народи та уряди і всіх, всіх, всіх“ про свої побіди слідуючою радіотелеґрамою:

„Боротьба за совітську владу на Україні скоро буде скінчена. Працюючі маси України, не зупиняючи ні на хвилину цієї боротьби, яка вилилась в формі стачок робітників і масових виступів селян в час гетьманської влади, охоплені в останній час по всій Україні пожежою загального повстання. З стихійного руху ця боротьба перетворилась в орґанізований, рішучий штурм проти панування буржуазії.

наших місць. Запаси продуктів перевищують десятки миліонів пудів. В цих запасах наш порятунок, наших родин, наших дітей, всієї нашої справи пролетарської революції.

Запаси ці треба взяти під рахунок, треба підвести їх, для чого треба допомогти залізничникам у їх трудній справі. Кожний завод, фабрично-заводський комітет, професійна спілка, районна рада і партійна ячейка повинні виділити дійсних робітників і послати їх на цю роботу. Нехай кожен завод, майстерня, робітничий гурток знають, що кожний робітник, обраний для цієї праці, є зайвим шмаком хліба, цукру, мяса для голодних.“

Московська Рада, на підставі відомостей Народніх Комісаріятів, запевняє:

„Коли ми незабаром пошлемо з Москви і ґубернії, з Петрограду, з Іваново-Вознесенська кілька сотень діяльних робітників, ми врятуємо себе від голодовки. За діло ж, товариші! Збірайте негайно зібрання, обірайте товаришів для праці по поставці. Передавайте відомости про цих товаришів до районних рад, до військово-харчового бюра професійних спілок.

Порятунок від голоду, від розрухи в наших руках! Він близько. Пильною працею, дисціпліною, орґанізацією ми переможемо голод. За діло ж, товариші!“

Про цей самий порятунок Московщини від голоду говорила в своїх нотах і Директорія, запевняючи Совітське Правительство в своїм бажанню приступити негайно до товарообміну з Росією. Та як бачимо, вся Московщина з тремтінням чекала не „товарообміну“, а зовсім иншого — прибрання до своїх власних рук економичних ресурсів України.

В той же час, як Московська Рада оголошувала наведену відозву, „Правда“ (орґан Центр. Комітету Російської Комуністичної Партії) писала:

„В тяжкій і крівавій боротьбі вона (червона армія) проложила шлях до хліба, бо вона здобула Україну. Вона проклала шлях до вугілля, бо вона повернула робітничій клясі три чверті Донецького басейну. Вона проламала стіну, котра відділяла нас від хлопка (бавовни), розчистивши шлях на Туркестан . . .“.

А ще трохи пізніще, коли вже почалося систематичне викачування московськими властями з України ріжних багатств, та ж сама „Правда“ (з 26. лютого 1919 р.) писала:

„Не буде помилковою гадка, що на Україні мається в сучасний мент хлібних лишків біля 250—300 мил. пудів . . . Але хліб не єдиний засіб України, котрим вона може допомогти голодаючим північним і центральним ґуберніям . . . По останнім даним, далеко не перебільшеним, Україна може дати голодаючій півночи і голодаючому центрові ще до весни певну кількість хліба, біля 200 тисяч пудів мороженого мяса, до 200 тисяч пудів сала, до 300 тисяч пудів сухих

Більшу частину Української території вже звільнено. Над Черниговом, Харьковом, Полтавою, Катеринославом, в Донецькім басейні вже має червоний стяг совітської влади робітників і селян. Зі сходу, півночи і заходу йдуть червоні українські совітські війська, які збільшуються приєднанням до них глав повставших робітників та селян, а також салдат, мобілізованих так званою „Директорією“, і знаходяться всього в декілька десятках верст від Київа, де остання буржуазно-капіталістична влада на Україні — Директорія, охоплена панікою і готується вже тікати.

Орґанізований в початку революції Тимчасовий Уряд, в звязку з поширенням території і ускладненням своїх завдань, визнав нині необхідним для успішности праці на користь українській революції, реорґанізуватись і усталитись в слідуючім складі: Голова Тимчасового Робочого і Селянського Уряду України і Народній Комісар Закордонних справ — тов. Раковський; Рада Народнього Господарства України — Пятаков, Квірінґ, Рухімовіч; Народній Комісаріят по військовим справам — Підвойський і Межлоук; Народній Комісар Совітської пропаґанди — Артем; Народній Комісаріят внутрішніх справ — Авдієнко і Ворошилів; Народній Комісар Народньої освіти — Затонський; Народній Комісар Земельних справ — Калеґаєв; Народній Комісар Судових справ — Хмельницький; Народній Комісаріят Продовольчих справ — Шліхтер і Бубнов; Народній Комісар

овочів, значну кількість картоплі, біля 7 мил. пудів цукру, цукерні вироби і небагато пшона.

Частину продуктів із запасів, котрі можна було швидко реалізувати, вже вивезено з України в Совітську Росію. Україна вже дала нам до 175 вагонів хліба і біля 2 мил. пудів цукру. Крім того на українських залізницях грузяться для півночі сіль, мясо, сало, дичина, картопля, сухі овочі, мило, молочні продукти, ріжні солодощі, сода і консерви. Соли грузиться 392 вагони, решта продуктів до 275 вагонів. Зрозуміло, що те, що вже дала нам Україна і що вона може дати в найблизчий час, є невелика частка тої кількости харчових продуктів, на котру має право рахувати Совітська Росія. Головне продовольче завдання, яке стоїть перед Совітською Росією на Україні, далеко ще не вирішено. Треба як найшвидче і як в найбільшій кількости одержати з України хліб і мясо. До розвязання цього завдання ми тільки ще приступаємо . . .“

Що Совітська Росія дивилась „на вільну і незалежну Українську Радянську Республику“ всього лише як на „тимчасово »отторгнутую« від Росії німецькою окупацією південну частину Східної Области“, вказує, між иншим, слідуючий документ, вміщений в „Правде“, No. 11, за 17. января 1919 р.:

„Охорона військового майна в реокупованних областях. До всіх правительственних установ і урядових осіб вільної, незалежної Української Радянської Республики. — Правительство Російської Соціялістичної Федеративної Совітської Республики оголосило не дійсним Берестейський договір, в наслідок якого Україна була зайнята ґерманським військом. Нині Ґерманія, не маючи змоги силою зброї примусити до виконання Берестейського договору, звільняє територію братньої Радянської Республики України. Російське Совітське Правительство, шляхом дипльоматичних зносин і натиску Червоної Армії, вживає заходів з одного боку до того, щоб землі братнього народу були швидче звільнені, а з другої — до того, щоб майно не було вивезено. Після одержаних відомостей, в звільнених місцевостях залишається маса, військового майна, що належить Російській Республиці і являється необхідним для збільшення міці Армії, котра нині бореться за волю працюючих і за звільнення з-під гніту імперіялізму. Російське Совітське Правительство направляє в звільнені области особливі комісії для учота і охорони, видачи частинам Червоної Армії і відправки для ремонта того майна, яке залишається і являється необхідним для військових цілей. Правительство Російської С. Ф. С. Республики, підкреслюючи, що вищевказане майно необхідне йому для виконання великого завдання освободження трудових мас від ярма імперіялізму, сподівається, що всі правительственні установи й урядові особи братської Радянської Республики України щиро допоможуть вказаним вище комісіям.“

Фінансів — Земит; Народній Комісар Шляхів — Жарко; Голова Верховної Соціялістичної Інспекції і Народній Комісар Контролю Республики — Скрипник; Командуючий військом Української Соціялістичної Совітської Республики — Антонов-Овсієнко; Революційний Військовий Совіт, Голова Антонов-Овсієнко; Члени уряду — Ю. Коцюбинський і Щаденко.

Тимчасовий Робітниче-Селянський Уряд від імени всього працюючого люду України оголошує, що робітники і селяне України, звязані міцним ланцюгом з робітниками і селянами всіх країв, твердо гадають жити в згоді з усіма народами. Уряд взиває через те народи і уряди всіх країн налагодити постійні дипльоматичні зносини з Українською Соц. Сов. Республикою і звертається окремо до совітських соціялістичних урядів Росії, Латвії, Білоруси, Естляндії і Литви з пропозицією утворити тісний оборончий союз проти всіх спроб скинути так тяжко здобуту владу робітників і селян.

Хай живе солідарність працюючих мас! Голова Тимчасового Робітниче-Селянського Уряду України і Народній Комісар Закордонних Справ Раковський.

У Харькові, 28. січня 1919 р.“

4. лютого впав Київ. В місто ввійшли російські совітська і так звана Таращанська дивізії (українська частина). 6. лютого 1919 року в київських ґазетах було вже надруковано повідомлення Виконавчого Комітету Київської Ради Робітничих Депутатів (за підписом Голови Комітету Бубнова і членів: П. Сидоренка, П. Дегтяренка, М. Майора, В. Чернявського, Г. Волкова, С. Касіора, А. Хейфіца, В. Шмана, М. Розмана, І. Хурґіна, М. Меркеля, Г. Михайличенка, П. Любченка, І. Качури, А. Чесхиса, І. Френкеля і М. Авдієнка) про те, що „Директорія вигнана з Київа“ і що в місто „вступають під проводом р.-с. Уряду України червоні радянські баталіони“.

До переїзду уряду з Харькова до Київа, Виконавчий Комітет Київської Ради Робітничих Депутатів призначив для догляду за міністерствами (залишеними після Директорії) особливих комісарів, в слідуючому складі:

1. По військовому міністерству — П. Любченка, Бубнова і Дехтяренка, 2. закордонних справ — Г. Михайличенка і Ю. Мазуренка, 3. по міністерству фінансів — Ю. Новаковського, 4. освіти — Драгомирецького і Хейфіца, 5. торгу і промисловости — Ковтуна, 6. міністерству харчових справ — Таращенка, Бреслера і Горбенка, 7. шляхів — Завального, 8. праці — Кагана, 9. почт і телеґрафів — Сидоренка, 10. по міністерству хліборобства — Клунного, 11. ісповідань — Мазуркевича, 12. внутрішніх справ — М. Авдієнка і Чернявського, 13. державному контролю — Ческиса і Френкеля, 14. по міністерству здоровля — Собченка, 15. державним секретарем — Ткаля, 16. по інтендантських справах — Зуба, 17. по комісаріяту еврейських справ — Хурґіна і Страшуна.

Ставши одною ногою в Харькові, а другою в Київі, Робітниче-Селянський Уряд швидко розвинув далі свої мілітарні успіхи, особливо в напрямку на південь. 4. квітня 1919 р. радянське військо взяло Одесу, а 25. квітня Севастополь. В цей же час радянське військо підійшло до кордонів Галичини, перемагаючи військо Директорії. Перед Радянським Урядом розгортались широкі перспективи інтензивного внутрішнього будівництва й щасливого маршу радянського війська з Одеси

на Буковину та на Бесарабію на зєднання з угорським червоним військом, яке саме в ті дні вело тяжку боротьбу з контрреволюційним румунським та чехословацьким військом.

Одначе тим надіям не судилось збутись. Невдала внутрішня політика Тимчасового Робітниче-селянського Уряду (на якій докладно ми спинимось в слідуючій книжці своєї праці) не дала йому змоги не то що допомогти Угорській Радянській Республиці, але навіть самому закріпитись на Україні. Та про це пізніще. Тим часом, як здавалось, Тимчасовий Уряд мав всі дані для зміцнення свого становища й для успішного радянського будівництва на Україні. Робітники та селяне України, впливова, діяльна лівиця українських соціялістичних партій збірались щиро підперти Тимчасовий Уряд, не зважаючи на його „московське“ походження.

На жаль, захопившись мілітарними успіхами, Робітниче-Селянський Уряд легковажно поставився до задачі консолідації під його проводом всіх робітниче-селянських соціялістичних революційних сил України. Наслідком цієї легковажности було те, що спроби українських лівих соціялістів досягти порозуміння й стати до співробітництва з Тимчасовим Урядом не дали бажаних наслідків. Спинимось тут на деяких моментах цих спроб.

14. Спроби українських лівих соціялістів стати до співробітництва з Робітниче-Селянським Урядом. Ґрунт для Робітниче-Селянського Правительства було підготовлено розвитком української революції, але повстало це правительство, як ми вже вказували, по-за цим ґрунтом — на Московщині. І то не тільки формально: ідеольоґічно воно керувалось в своїй діяльности виключно вказівками Російської Комуністичної Партії, в практичній діяльности спіралось, головним чином, на російську армію й російських „опытных советских роботников“, що сунули за ним з Московщини на Україну.

Ця „чужеродність“ радянського правительства була головною причиною той опозиційности, з якою ставились до нього всі ліві соціялістичні українські партії. Так орґан у. с.-д. незалежних „Червоний Прапор“ (N 5, 6. лютого 1919 р.) писав в дні вступу совітського війська в Київ: „Тепер іде до Київа нова сила, йде, як завойовник, як окупант, джерело якої Росія . . . Коли Директоріа безглуздо повторила торішню, засуджену вже історією політику, то й російські большевики пішли тим же шляхом, що й торік . . . До нас — під гаслами боротьби за владу рад — іде уряд, який називає себе українським і якого ми таким не вважаємо і вважати не можемо“.

Та не зважаючи на таку гостру опозицію до уряду Раковського, незалежники зовсім не відкидали можливости спільної праці з ним і навіть входження в уряд. В тому самому числі „Червоного Прапору“, в якому було надруковано вище наведені рядки, читаємо постанову Орґанізаційного Комітету Фракції Незалежних УСДРП, в якій, між иншим, сказано: „Входити в правительство і нести повну відповідальність за нього тільки в тім разі, коли:

1. Буде всіма офіціяльними орґанами вищої влади — не тільки української, але й російської — визнано незалежність і самостійність

Української Соціялістичної Республики; 2. коли на України буде вестися твердий національний курс, як і соціяльний, і офіціяльною мовою буде тільки українська.“

Наведені умови незалежників були, звичайно, нездійснимою мрією; чого-чого, а незалежности Української Республики Російський Совітський Уряд (а, значить, і уряд Раковського) визнати не міг, так само як не міг піти і на таку „контрреволюційну річ“, як декретування української мови державною в Українській Республиці. Урядові кола головною перешкодою до співробітництва з незалежниками виставляли як раз момент національно-політичний. Так член Виконавчого Комітету Київської Ради Робітничих Депутатів, російський большевик Ческіс, торкнувшись питання про можливість досягнення згоди між російськими большевиками і українськими радянськими партіями і зокрема з незалежниками, між иншим сказав (висловлюючи думку офіціяльних російських кругів):

„Більше труднощів в цьому питанню з незалежними українськими соціяль-демократами, котрі досі не відмовляються від національних завдань і самостійницького погляду на державний устрій України. Звичайно, коли незалежні відмовляться від останнього пункту своєї проґрами і ближче підійдуть до правдивої радянської плятформи, то їх участь в правительстві, безумовно, буде можлива“ *).

Так само і Х. Раковський, голова уряду, давав пізнати, що його уряд не має наміру йти на зустріч задоволенню національних домагань українських робітників та селян. **(2)**

Отже поскільки незалежні не могли робити російським большевикам „невеличкої уступочки“, — одмовитись від національно-політичних домагань — не могло бути мови про співробітництво між ними й урядом Раковського, хоч би незалежні й двічі були комуністами. На незалежних посипались з усіх боків обвинувачення в національному шовінізмі, в контрреволюційности, в дрібнобуржуазности. Російська большевицька преса на Україні почала вказувати „властям предержащим“ на чрезвичайку: мовляв, чого вона й досі не викорінила такого небезпечного і контрреволюційного зілля, яким являються українські соціяль-демократи незалежні. „Українські незалежники не визнають уряду: українські незалежні підбурюють робітництво і селянство проти уряду; українські незалежні аґітують проти допомоги голодаючій Совітській Росії хлібом з України; українські незалежні роспалюють національну ворожнечу; українські незалежні, обстоюючи постулят втягнення в революційне будівництво сільського пролетаріяту, виступають проти пролетаріяту“, — день у день ґвалтували московські большевики, вказуючи на чрезвичайку **).

---

*) „Черв. Прап.“ N 9, 9. лютого 1919 р.

**) Російським націоналістам підпомагали (і то дуже старанно) і деякі „землячки“, що перетворились в московських патріотів. З них особливо відзначався недавній укр. с.-д. Ларик, який настільки в той час вже „приспособився“ до московської націоналістичної політики на Україні, що в утворенню партії українських с.-д. незалежних бачив тільки „приспособленіе“ української буржуазії до радянських форм з метою підкопування їх, і закликав московську „чрезвичайку“ „не ловити ґав“.

Ще гірші відносини установились одразу ж між урядом Раковського і Всеукраїнською Радою Селянських Депутатів та Українською Партією Соціялістів-Революціонерів центральної течії. Обидві ці орґанізації не тільки обстоювали незалежність Української Радянської Республики, але ще в більшій мірі і більш катеґорично, як незалежники, обстоювали постулят притягнення до активної участи в орґанах влади Республики українського безземельного і малоземельного селянства. Здійснення ж цього останнього домагання мало того, що забезпечувало „твердий національний курс“ урядової політики на України, з необхідністю в той же час обмежило б в диктаторських правах Російську Комуністичну Партію на Україні [а в тому числі й її українську філію—Комуністичну Партію (большевиків) України]. Але про це останнє, про обмеження своєї партійної диктатури, російські большевики і думати не хотіли. Тут вже заходила мова про так зване „поширення бази“ під революцією. на необхідність чого вказувала не тільки українська, але й не-українська революційна демократія, і — треба сказати — так само безуспішно, як і українська*). Коли такого „поширення бази“ російські большевики боялись у себе на Московщині, то що вже могли вони сказати відносно цього на Україні! Наслідком його. мабуть, було б поголовне „безробіття“ російських большевиків на Україні, а хто ж пішов би добровільно на таке самогубство!

Та ні Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, ні соціялісти-революціонери центральної течії довго не хотіли вірити в повну неможливість їхнього співробітництва з радянським урядом, хоч би й московського походження. Ставши твердо на ґрунт соціялістичної революції й радянської форми влади, вони сподівались, що почуття соціялістичного обовязку в російських большевиків таки переможе їхню націоналістичну московську стихію і вони підуть хоч де в чім на уступки українським радянським партіям. Через це орґан Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів невтомно пропаґував серед селянства ідею радянської влади, а член Виконавчого Комітету Ради О. Щадилів закликав в своїх статтях селянство до активної участи в радах робітничих, червоноармійських і селянських депутатів на місцях. З цієї ж причини Центральний Комітет УПСР ц. т. (в кількости половини членів Ц. К., поповнений кандидатами), також закликав партійні орґанізації „до самої енерґійної і широкої діяльности на місцях“. На засіданою 12. березня Центр. Комітет Партії ухвалив видавати партійний неперіодичний альманах „Земля“, а також тижневу часопись „Народня Правда“. Гадаючи розвинути широку діяльність, Ц. К. поділився на відділи: преси, зовнішніх зносин, внутрішніх зносин, аґітаційний, секретарський і фінансовий. 28. лютого 1919 р. Центр. Комітет оголосив, в розвиток постанов Конференції, свою декляpацію, в якій з'ясував докладно

*) „Борьба“ — орґан так званих Укр. Соц.-Рев. Лєвих (лівих російських с.-р. на Україні) — підтримуючи національні домагання українських радянських партій, між иншим, підкреслювала необхідність того, щоб було забезпечено на Україні дійсну можливість „виявлення волі працюючих мас на України в напрямку державного самовизначення“ і щоб взагалі було поведено справу радянського будівництва на Україні так, щоб „не їх (працюючих мас) імям, а вони сами творили своє економичне і політичне життя“.

позицію партії, давав партійним орґанізаціям вказівки що до практичної роботи на радянській Україні, а також формулував вимоги партії до радянського уряду. Зміст цієї декларації слідуючий:

„Шлях соціяльної революції, на який ступила Україна, ставить її в ряди радянських держав і вимагає повної солідарности і спільної акції з ними в імя світової революції.

Революційна активність України на інтернаціональному фронті може виявитись з найбільшою силою лише при її суверенному істнуванні. Державної незалежности вимагає вся сучасна конюнктура: особливости національні, економичні й соціяльні, необхідність найскоршого залучення Галичини у вир соціяльної революції.

Порушення суверенности України неодмінно викличе нове загострення національно-політичної боротьби, що загрожує соціяльній революції на Вкраїні і відбивається шкідливо на всьому світовому соціяльному рухові.

Союз суверенних радянських держав для спільної боротьби проти світової контрреволюції — найліпша форма обєднання в сучасний мент, яка ґарантує максімум успіху.

Та ж сама вищезазначена конюнктура вимагає відмовлення від переведення соціяльної революції на Україні шляхом диктатури пролетаріяту в чистому виді. Лише поширення соціяльної бази і встановлення диктатури трудового селянства і робітництва забезпечить твердий хід соціяльної революції і не допустить небажаних ускладнень, які може використати буржуазія та контрреволюція.

Вся система радянської влади на Україні, на підставі досвіду з практичного переведення її в Російській Соціялістичній Радянській Республиці, а також з огляду на необхідність пристосовання її до місцевих умов, мусить прийняти відмінні форми, які забезпечили б для неї найміцніщий ґрунт. Ці форми перш над усе повинні будуватися з метою надання всій системі радянської влади характеру майбутнього устрою суспільства. Нівелювання людности до одного стану працюючих невідривно мусить сполучатися з відновленням сили демократичних принціпів.

Нещадна зовнішня й внутрішня боротьба з буржуазією і контрреволюцією в цей час — головне завдання радянської влади, яке потрібує величезної енерґії і кількости борців, тому ця влада мусить мобілізувати й притягти до активної праці як найширші маси трудових кляс, а також створити умови, які б сприяли співділанню всіх радянських партій.

Стоючи на цьому ґрунті, УПСР ц. т. буде боротися:

1. За Суверенну Українську Республику і союз її з иншими радянськими державами.

2. За диктатуру трудового селянства і робітництва в формі обєднаних рад селянських, робітничих і військових депутатів з відповідною пропорціональністю представництва.

3. За внутрішнє удосконалення рад шляхом демократизації їх, як то: забезпечення прав партійних меншостей в радах, прямі й тайні вибори, фактична залежність виконавчих комітетів рад від пленумів і т. д.

4. За незалежне істнування клясових професійних орґанізацій.

5. За соціялізацію всієї землі з запровадженням вільного переходу до колєктивної обробки землі.

6. За вжиття найрішучіщих державних заходів до інтенсифікації сільського господарства, піднесення кустарної промисловости і кооперативно-артільних підприємств ріжних родів.

7. За соціялізацію фабрик, заводів, будинків та инших підприємств широкого суспільного значіння.

8. За націоналізацію залізниць, копалень, фінансових установ та инших підприємств, які мають загально-державне значіння.

9. За введення трудової повинности для всіх громадян України

і 10. За утворення єдиної клясової української армії по принціпу загального призиву працюючих.“

В цей же час київська міська орґанізація УПСР ц. т. виставила домагання негайного замирення радянського уряду з Директорією, на основі визнання обома урядами незалежности Української Соціялістичної Республики з такою орґанізацією радянської влади в ній, при якій була б забезпечена участь у владі української революційної демократії, а в тому числі і головним чином українського трудового селянства*).

18. березня Центральний Комітет Партії виніс постанову, якою пропонував всім ґуберніяльним і повітовим партійним орґанізаціям „взятись до негайної, найбільш енерґійної, широкої діяльности на місцях і до міцної самоорґанізації". — „Партія УСР центр. течії, — зазначав Центральний Комітет, — як партія, що стоїть на радянській плятформі, згідно з Декляраціею Робітниче-Селянського Уряду має право леґального істнування і, таким чином, місцеві орґанізації мають переводити свою діяльність леґально."

За Українською Партією Соціялістів-Революціонерів і за Селянською Спілкою йшли, безумовно, дуже широкі маси українського безземельного і малоземельного селянства; навіть більше, — частина робітництва українського також солідарізувалась з тою позицією, яку займали українські соціялісти-революціонери центральної течії, про що яскраво свідчать хоч би постанови київського повітового Зїзду Ради Робітничих і Селянських Депутатів, що відбувся 24.—25. березня 1919 р. в Київі, в яких зазначено домагання незалежности і суверенности Української Соціялістичної Радянської Республики, а також встановлення відповідного представництва в радах і уряді від трудового українського селянства**).

Як бачимо, в гаслі незалежности Української Радянської Республики збірались, як в фокусі, всі ті численні домагання українського робітництва і селянства, які випливали з їх власного розуміння всіх особливостей української революції і необхідности пристосовання методів її здійснення до тих особливостей. Це не було голе гасло абстрактної державности. Ні. Самостійність державна висувалась на перше місце

---

*) „Могутній рух селянства і робітництва, — говориться в резолюції київської орґанізації УПСР ц. т., — робить Україну форпостом всесвітньої революції в її боротьбі проти всесвітнього капіталу. Рішучі кроки в справі переведення соціяльної революції шляхом диктатури трудового селянства і робітництва в формі рад селянських, робітничих і військових депутатів, з переважною більшістю селянства, як головного соціяльно-економичного чинника на Україні, нехтування яким може тільки пошкодити справі революції — мусять як найскорше зміцнити позиції інтернаціонального червоного фронту. — Разом з тим київська орґанізація УПСР ц. т. визнає, що національний рух і особливости соціяльно-економичного життя українського народу владно вимагають суверенности його і утворення незалежної Української Соціялістичної Республики, яка в тісному звязку з иншими радянськими державами боротиметься з всесвітнім імперіялізмом. — Замирення поміж воюючими нині Директорією і Робітниче-Селянським Урядом на зазначених вище принціпових підставах є чергова справа, до якої треба прикласти всі соціялістичні сили на Україні, бо лише тоді можна буде спокійно приступити, як до внутрішньої будови, так і до зовнішньої боротьби."

**) Резолюція цього зїзду по сучасному моменту звучить так: „Обміркувавши сучасне політичне становище, Київський Повітовий Зїзд Рад Селянських і Робітничих Депутатів вітає форму радянської влади на Україні і постановляє добиватись слідуючого: 1. Трудове селянство, яке на ділі доказало свою революційну здібність, яке весь час боролося з контрреволюцією і яке йде невпинно

тільки через те, що через здійснення її мислилось здійснення самостійности робітниче-селянської революційної творчости на Україні на всіх ділянках суспільного життя. Українська революційна демократія бачила, що доки провід революції на Україні буде перебувати в руках Москви (та її аґентів на Україні), доти не можна буде уникнути багатьох помилок, що гальмують революцію, доти не можна буде уникнути національної боротьби, налагодити нормальне економичне будівництво, засипати прірву між селом (українським і продукуючим) та містом (переважно не-українським, зголоднілим і давно не продукуючим). І зокрема, коли українські радянські партії (соц.-рев. ліві, с.-д. незалежні, соц.-рев. центр. течії, а також і Селянська Спілка) домагалися такої, на перший погляд здавалось би „несоціялістичної" річи, як допущення до впливової участи в орґанах радянської влади не тільки сільського пролетаріяту, але й малоземельного селянина, так званого середняка, чи трудового селянина. то було помилкою бачити в цих домаганнях всього тільки націоналістичну та дрібнобуржуазну природу названих партій, як це робили російські большевики на Україні. В цім своїм домаганню українські радянські партії виходили не тільки з інтересів забезпечення таким способом українського характеру української радянської державности, але й з глибокого переконання в тім, що диктатура нечисленного промислового пролетаріяту на Україні являється просто нездійснимою річу, як з погляду політичного, так і з економичного. Розуміючи добре, що втягнення так званого трудового селянства в активне радянське державне будівництво, а тим більше забезпечення йому поважного впливу в цім будівництві, може трохи зменшити розмах і, так би мовити, чистоту соціялістично-пролетарської революційної творчости, українські радянські партії бачили в цім втягненню і великі позитивні сторони, які полягали перш за все в поглибленню звязків між робітництвом і трудовим селянством, в утворенню єдиної трудової революційної семї з цих двох працюючих кляс, в зглажуванню ворожнечі між містом і селом, а разом з цим, поскільки революційне місто являлось не-українським, і в зглажуванню національної боротьби.

Російські большевики на Україні всього цього не хотіли розуміти. Вони свідомо йшли до встановлення на Україні не то що диктатури пролета-

---

до соціялізму, буде на ділі стояти на ґрунті радянської влади і захищати її, але, приймаючи на увагу велику численність селянської кляси на Україні, заявляє, що всі орґани влади, а особливо Ради Депутатів, як в центрі, так і на місцях, повинні складатись в переважній більшости з селянських представників. Зїзд закликає трудове селянство та фабрично-заводське робітництво до спільної революційної творчости і до непохитного прямування до соціялізму. — 2. Радянська влада не повинна підмінятись чиновничо-бюрократичним апаратом, тоб-то ні комісари, ні коменданти не повинні мати більше права в повітах, ніж Ради Депутатів. Радянська влада мусить бути децентралізованою. — 3. Зїзд постановляє прикласти всі зусилля до орґанізації радянської влади на місцях; повітові зїзди для виборів орґанів влади мають скликатися і відбуватися при повній волі виборів, без всяких нажимів з боку адміністрації. Кулаки у виборах не можуть приймати участи. — 4. Українська Соціялістична Радянська Республика мусить бути суверенною і не від кого незалежною, але в міцному союзі з иншими соціялістичними республиками." („З е м л я"—Альманах. Видання Центр. Ком. УПСР ц. т., Київ, квітень 1919 р.).

ріяту, а просто до диктатури своєї партії *). Така політика мала означати збереження чистоти комуністичних принціпів в переведенню соціялістичної революції на Україні, одначе в дійсности розбивала революційно-соціялістичні радянські сили на Україні і досягала тільки одного — бюрократизації радянських орґанів влади на Україні, потоптання національних прав українських працюючих мас, розпалення національної ворожнечи, жорстокої війни між містом і селом, яке (село), одсунуте від всякої участи в орґанах влади, від всякого впливу на напрям економичної політики радянського уряду, яке не було навіть поінформоване добре про ті пляни (комуністичним фаховцям з Москви це було не під силу), у відповідь на насильні, збройні реквізиції російським військом хліба, почало, нарешті, і собі відповідати збройно, копати кругом сел окопи, відгорожуватись від міста, від „насильників російських комуністів", а разом з тим і від всього пролетаріяту України і від соціялістичної революції. Тоді як, по-за всяким сумнівом, розумно поведена загальна і взагалі економична політика ніколи б не довела до таких сумних наслідків і зокрема до селянських повстань. Дійсний робітниче-селянський уряд ніколи не поповнив би тих великих помилок, які робив уряд Раковського. **(3.)**

Приобіцяне в Декларації радянського уряду заведення на місцях робітниче-селянських рад, а також леґальне істнування соціялістичних орґанізацій, які „чесно стали на ґрунт радянської влади", не здійснювалось через московське походження радянського уряду, який, з одного боку, боявся розвитку „націоналістичних самостійницьких" тенденцій, а з другого — боявся похитнути всесильну диктатуру російської комуністичної партії на Україні через здійснення правдивої робітниче-селянської влади на Україні. Всеукраїнську Селянську Спілку було через якийсь час роспущено, роботу для Української Партії Соціялістів-Революціонерів центр. течії унеможливлено, партію с.-д. незалежних постійними вказівками на чрезвичайку було просто терориізовано. Навіть

*) Як боялись рос. большевики селянства і як часом до смішного доходило бажання їх в той же час довести, що за ними йде „весь народ" (тоді як в дійсности вони навіть серед не-українського пролетаріяту великих міст мали не дуже великий вплив), показує представництво і сценка підрахунку кількости „комуністів" на Київському Ґуберніяльному Зїзди Рад Робітничих і Селянських Депутатів, що відбувся в Київі 25. лютого 1919 р. Подаємо її за „Червоним Прапором": „На Зїзд прибуло 162 члени, з них — 62 з провінції, а 100 депут. від Київської Ради Роб. Депутатів. Поміж тими 62 депутами, що прибули з провінції, селян майже не видно . . . Представник мандатної комісії повідомляє про партійний склад Зїзду:

— Незалежних українських соціяль-демократів — 12 чол., українських лівих соціялістів-революціонерів — 20, російських соц.-рев. — 13, непартійних — 9, бундовців — 8.

— А комуністів скільки? — питають з місць.

— А комуністів . . . комуністи всі инші . . . — відповідає представник мандатної комісії.

— Та скільки ж їх? — питають знов з місць.

— Коли всіх 162, то комуністів, значить, 99.

Зібрання відповідає на це сміхом, бо ясно ж, що з тої решти в 99 чоловік добра половина коли й була ‚комуністами' то по обовязку, а не після своїх комуністичних переконань".

Українська Партія Соціялістів-Революціонерів лівих, що з усіх сил стреміла до найтіснішого співробітництва з Комуністичною Партією (большевиків) України, не допускалася до влади, і даремно доводила вона день-у-день російським большевикам в своїм орґані „Боротьба“, що в інтересах революції російські большевики повинні порвати з політикою диктатури своєї партії і притягти до роботи й инші радянські партії і в першу чергу лівих українських с.-р., які „ідеольоґічно наблизились цілком до Комуністичної Партії (большевиків) України“ *). Російські большевики були тверді й уперті в своїй політиці, як колишні московські старовіри, і не хотіли ділитись владою з українськими „самостійниками“, хоч би вони були і справжніми комуністами.

Таким чином, українські революційні соціялістичні партії відпихались від участи в політично державнім радянськім будівництві, українське робітництво і вбоге селянство позбавлялось можливости впливати на соціяльно-економичну політику російських большевиків на Україні. Поруч з цим зоставались незадоволеними і національно-культурні домагання українського працюючого люду. В супроводі гарних заяв представників уряду Раковського про рівноправність всіх мов і навіть про те, що радянський уряд буде з особливою увагою плекати українську культуру, йшла повним ходом русифікація українського населення,

*) Ліва течія УПСР дійсно найбільш з усіх инших українських радянських партій наближалась ідеольоґічно до Російської Комуністичної Партії. Наводимо тут постанови двох загальних зборів київської орґанізації УПСР лівих, що відбулись в місяці лютому. Перші збори, що відбулись в першій половині лютого, між иншим ухвалили: „Через те, що з ідеольоґичного і тактичного боку, особливо за останні часи, Комуністична Партія (больш.) України наблизились до Української Партії Соц.-Революціонерів (це треба розуміти, звичайно, навпаки. Автор), — звернутись до Центрального Комітету УПСР з пропозицією, аби він, в інтересах всесвітньої соціялістичної революції і зокрема революції на Україні, вжив заходів до скликання Партійного Зїзду для розвязання питання про можливі форми обєднання діяльности обох партій — УПСР і КП(б)У.“ Другі збори київської орґанізації, що відбулись в другій половині лютого і на яких, між иншим, було обрано делеґатів на V. Партійний Зїзд, ухвалив таку резолюцію: „1. Не бачучи великих ріжниць між УПСР та КП(б)У в питаннях проґрамової тактики; 2. рахуючись з бажанням широких кол партії додати до назви ‚УПСР‘ назву ‚Комуністів‘ або відповідним чином переіменувати УПСР і зовсім; 3. застерігаючи партію, що при окремім її істнуванню, в опозиції до проводирів КП(б)У, події, а також і підтримка її з боку ‚надійних‘ елементів, неминуче приведуть її в табор контрреволюції, а також 4. беручи на увагу, що вже істнує ядро справжньої комуністичної партії, орґанізаційно звязаної з комуністичними партіями инших країн та їх правильними позиціями; 5. уважаючи своїм обовязком по змозі краще і повніще ці позиції підтримувати; 6. вважаючи своїм обовязком усунення дезорґанізації в УПСР, яка може виникнути через несвоєчасний вступ до КП(б)У окремих товаришів або ґруп УПСР, — збори, на підставі всього вищесказаного, маючи на оці інтереси успішного розвитку соціялістичної революції, ухвалили: — Вимагати від Центр. Комітету Партії, щоб він вступив в переговори з Центр. Комітетом КП(б)У з метою обєднання УПСР з КП(б)У і успішного переведення цього злиття на V. Зїзді УПСР.“ В цьому потягові до злиття відогравали велику ролю поруч з мотивами ідеольоґичного характеру також і міркування практичного характеру, зазначені в п. 3. резолюції. Не досягши згоди з КП(б)У, хоч би й ціною великих уступок, УПСР дійсно льоґично повинна була, як і инші укр. рад. партії, стати до боротьби з КП(б)У і перейти на нелеґ. становище. Партія хилиася в перший бік — в бік згоди за всяку ціну.

українська мова фактично викидалась з ужитку державних радянських установ. Високі урядові особи дозволяли собі демонстративно нехтувати українську мову, до чого кілька прикладів ми навели вже раніш. Як і при гетьманщині, українські культурно-освітні установи не знаходили собі притулку. Помешкання, яке займав український народній університет (в будинку Володимирського університету), було реквізовано (на початку березня) для 24. Авіаційної роти II. Гарматної школи, при чому на протести представників університету в Реквізиційній Комісії було заявлено (звичайно по-московськи), що „вони“ „не знають ніякого українського університета“ і можуть вільно роспоряджатись помешканням, як хочуть. Комісаріят Народньої Освіти, не задовольняючись „урівноправненням“ мов на Україні, переведеним в Декларації уряду в додаток до цього окремим обіжником (з Харькова, на початку березня) оповіщав про те, що права українського язика, яко державного, касуються. 20. березня в Київі було реквізовано помешкання вищої української школи — Економично-адміністративного Ірституту — для потреб „Военно-продовольчого Бюра Всеросійського Професійного Союзу“, при чому в оправдання цього акту було заявлено, що „місцеві орґанізації повинні відступати назад перед всеросійськими“. Того ж дня було реквізовано помешкання Українського Робітничого Клюбу в Київі (на Лукянівці) для . . . московської театральної трупи під орудою артиста бувшого Імператорського Театру п. Царева, а вечером зроблено збройний наскок одної московської військової частини на клюб. У „Всеукраїнському Літературному Комітеті“ українську секцію було віддано під догляд Голови Комітету, відомого україножера рос. с.-д. меншевика Рожіцина, який всіма способами гальмував роботу секції, не купуючи українських книжок для неї і одмовляючись запросити техничний персонал*).

Про цю боротьбу аґентів радянського уряду з українською культурою, про буйну хвилю розвинутої ними русифікації України, „Червоний Прапор“ писав:

„Коли б за наш хліб та цукор нам давали можливість вільно істнувату і розвивати творчі сили народніх мас, то хай іде цей хліб і цукор на здоровля голодному ‚брату‘. Але гірше всього те, що ці ‚братські‘ відносини занадто безцеремонні і посягають вони не лише на хліб і цукор, але й на душу народу. Такої шаленої і ганебної русифікації, яка йде тепер хвилею по всій Україні, ми не знали навіть за часів гетьманського панування в його останній ‚федеративній‘ фазі. Ні одної листівки на українській мові для українського таки селянина, ні одної брошурки, ні одної ґазети радянської влади на українській мові! Українська мова виганяється звідусюди, де б тільки вона не була. Ціла низка наказів про вживання ‚общепонятного‘ — це ознака часу. І на скромні вимоги українського громадянина забезпечити і йому такі ж, принаймні, національні й культурні права, які мають представники ‚братнього‘ народу тут на Україні, є лише одна відповідь: ‚шовінізм, буржуазність і контрреволюційність‘.“ („Черв. Прапор“ No 28, 9. березня 1919 р.).

*) „Боротьба“ No 59 (116) за 27. квітня 1919 р

Окупаційний режим з конечною необхідністю вироджувався в бюрократизм, в анархію в управлінню, яка утворювалась між иншим і в наслідок того, що Україною одночасно „правили“ і „Тимчасовий Р.-С, Уряд України“ і безпосередньо Московське Совітське Правительство, — в волокиту, хабарництво, в національний, культурний і політичний гніт. в економичний визиск (неупорядковані військові реквізиції), в так зване комісародержавіє; він вів до розпалення в страшних розмірах війни між українським селом і не-українським містом.

Заходи, яких вживало Тимчасове Робітниче-Селянське Правительство для знищення влади буржуазії, для орґанізації на соціялістичних основах господарства, не досягали своєї цілі, бо перше всього нікому було переводити тих заходів в життя. Комуністичні декрети залишалися на папері, а коли й здійснювалися московськими бюрократами і контрреволюціонерами, що засмітили Комуністичну Партію (больш.) України і запрудили всі радянські установи*), то тільки з тим результатом, що економичне життя руйнувалося ще глибше, а політичний терор захоплював не тільки — чи краще сказати — не стільки буржуазію, скільки робітництво, селянство, соціялістичні партії і то в першу чергу українські. Бувші царські жандарми, поліцаї, шпиґи, „охранники“, засівши в чрезвичайних комісіях (чека) зводили свої націоналістичні рахунки з українською інтеліґенцією. Утворювалась тяжка атмосфера загального запідозрювання, недовірря, шпиґунства, — так характерна для всякого окупаційного режиму і для всякої оліґархії, — в якій українському, національно свідомому робітникові і селянинові просто нічим було дихати . . .

Спроби співробітництва залишались безплідними. —

Розділ IV.

На революційних манівцях.

15. Кріза „верховної влади“ і кабінету міністрів. — УНР в антантських обіймах. Залишивши Київ, Директорія на початку лютого переїхала до Винниці, бувшої першої тимчасової столиці Директорії. Всього півтора місяці минуло з того часу, як в цій самій Винниці ця ж сама Директорія переживала свою революційну весну, коли навкруги все клекотіло, буяло свіжими силами, було переповнено надіями, було захоплено революційним ентузіязмом, коли голова Директорії — „на страх ворогам“ — складав поетичну „большевицьку“ Декларацію. І тепер . . . Так швидко минула революційна молодість, так швидко цвітуча весна перейшла прямо в розбиту, безнадійну і безсилу старість. Було вже навіть не до дзвонів і парадів. Евакуація, хаос, біганина, руїна, безсилля. Холодні, голодні і невдоволені люде — специфічна громада, витворена евакуацією . . .

Позаду — руїна. Попереду — майже ніяких надій: від мирової делеґації, посланої до Москви, нічого не чути; одеська антанта фамі-

*) В російських большевицьких ґазетах цього часу можна знайти скарги самих большевиків на те, що ряди Комуністичної Партії (больш.) України засмітила „контрреволюціонная сволочь“.

лярно бере під руку і пропонує не соромитись її товариства, обіцяє „допомогти“, але . . .

Члени трудового Конґресу — І. Мазепа (у. с.-д.) і С. Бачинський (тоді правий у. с.-р.) і міністри: військових справ — ґенер. Греков і народнього господарства — С. Остапенко привезли до Винниці з Бірзули дуже непотішаючі відомости. 6. лютого 1919 р. відбулася в Бірзулі, з ініціятиви французького командування, нарада названих директоріянських дипльоматів з французьким полковн. Фрейденберґом. Французьке командування поставило в ультимативній формі ряд вимог, більш-менш тих самих, як ставило їх і раніш в Одесі. В числі тих умов стояло: 1. Реорґанізація Директорії і правительства з виходом зі складу Директорії В. Винниченка, як „большевика“, С. Петлюри, як „бандита“, П. Андрієвського, як „самостійника“ і доповнення її новими членами після вказівок Французів (при чому нові члени Директорії мали б бути кандидатами тих гетмансько-буржуазних кол, які купчились в цей час в Одесі біля „союзників“); демісія голови уряду, „большевика“ Чеховського і взагалі реорґанізація уряду на таких самих основах, як і Директорії. 2. Скасування земельного закону і взагалі відмовлення від „большевицького“ курсу соціяльно-економичної політики Директорії в бік такої політики „яка не порушувала б економичних і соціяльних інтересів окремих ґруп суспільства“ і не вимагала б суспільних заворушень. 3. Підлягання армії Директорії „союзному командуванню“ нарівні з добровольчою армією і спільна з останньою боротьба з большевиками за відновлення великої Росії. 4. Встановлення на звільненій від російського совітського війська території України, що мала б бути під управою реорґанізованої Директорії, повного контролю французької буржуазії і правительства над всім фінансово-економичним життям краю. За все це обіцялась „технична“ і навіть військова допомога, а також приобіцювалось колись якось полагодити українську справу в майбутній великій Росії, відновлення якої, як виразно і раз-у-раз підкреслювали Французи, являється їх ціллю і причиною висадки десанта в Одесі. Директоріянські дипльомати просили вже від „союзників“ (як колись українська демократія від буржуазного російського Временного Правительства) тільки одного: „оголошення принціпу“, що, мовляв, велика і могутня Антанта визнає за Україною право на самоозначення і не ставиться вороже до Української Народньої Республики, як форми реалізації того права. Та, як колись російська буржуазія, так тепер „союзники“ цього самого „принціпу“ і не хотіли признати, а тим більше декларувати.

І немов би у відповідь на домагання Директорії визначити відношення „союзників“ до української державности, французьке командування оголосило 7. лютого свою знамениту „декларацію“ слідуючого змісту:

„Перша ґрупа дивізії. Ґенеральний Штаб. 3. бюро. No 6867/3. Ставка, 7. лютого 1919 р.

Загальний Наказ No 28.

Ґенерал д'Ансельм прийняв, починаючи від 15. січня 1919 р., командування арміями Полудневої Росії, а також військовими одиницями чужоземних націй.

Франція і союзники не забули змагань, які Росія зробила на початку війни, і нині вони прийшли в Росію, щоб дати всім благонадійним елементам і патріотам можливість відновити в краю порядок, який давно вже знищено страхіттями громадянської війни.

Для підтвердження: Ґенерал д'Ансельм, командуючий силами союзників Полудневої Росії; полковник Фрейденберґ, начальник Ґенер. Штабу. Печатка: Східна Армія. Перша ґрупа дивізій. Ґенерал Командуючий."

Отже становище було настільки ясне, як і безнадійне. Треба було або рішуче порвати з цими переговорами, або здатись цілком — з душею і тілом — на ласку французької і російської буржуазії. Момент був відповідальний. Українські революційно-соціялістичні елементи, що були ще в Директорії й уряді та біля Директорії — ці недобитки мусіли в останнє, здавалось, скласти іспит на свою революційність і соціялістичність. І склали. Підрізані безуспішністю переговорів з Совітською Росією, придавлені зростаючою українською реакцією, одірвані отаманською політикою від народніх мас, вони цілком дезорієнтувались, збились з соціялістично-революційного шляху і зробили „мудру" спробу „обійти історію" соціялістичними манівцями. Одкидаючи з обуренням реакційні умови французького командування, підносячи голос за повне невтручання Антанти у внутрішні справи України, вимагаючи, як передумови переговорів, визнання з боку Антанти Української Республики, підкреслюючи, що мова може йти тільки про техничну допомогу Антанти Україні, вимагаючи, нарешті, від Директорії, щоб вона перервала переговори „з невідповідальними представниками військового командування" і завязала зносини зі „справжніми" антантськими дипльоматами, недобитки української демократії, кінець-кінцем . . . були за продовження переговорів з Антантою.

Втративши віру в можливість досягнення порозуміння між „соціялістичним" правительством і буржуазною Антантою, директоріянські соціялістичні партії рішили відкликати своїх представників з уряду й передати міністерські портфелі на плечі більш підходящих до ситуації кандидатів української дрібної буржуазії й отаманії. Центральний Комітет УСДРП разом з членами Комісій Трудового Конґресу у. с.-д., обговоривши і одкинувши пункти погодження з Директорією, виставлені французьким командуванням, зазначив в своїй резолюції, що, на гадку Партії, „військовий і політичний союз УНР з иншими державами" можливий тільки при умові: 1. Визнання тими державами самостійности України. 2. Невтручання у внутрішні державні справи Української Народньої Республики. Таку саму резолюцію винесли і українські соц.-рев. центральної течії (7. лютого), власне частина членів Центр. Комітета Партії, які виїхали з Київа разом з Директорією. „Визнаючи неможливим втручання чужоземних сил у внутрішні справи України, і всяки союзи українського уряду з чужоземними імперіялістами, — читаємо в резолюції у. с.-р., визнаючи неможливим покликання чужоземного війська на Україну, яке поведе за собою окупацію України і неминучу реакцію та загрожує знищенням всіх національних і соціяльно-політичних здобутків української революції, — Центральний Комітет УПСР постановив: 1. Правительство УНР може вести переговори і вступати в згоду тільки з тими представниками держав, які мають на те відповідні уповноваження

від своїх урядів. 2. В основу згоди повинно бути покладено: а) визнання суверенности Української Республики, б) повне невтручання у внутрішні справи Республики, в) вивід чужоземного війська з території України, г) вирішення міжнародніх справ не військовою силою, а на основі демократичних принціпів.“

Про постанови инших „соціялістичних“ і „демократичних“ українських партій (соц.-самост., соц.-федер., народн. республ.) не доводиться вже й говорити. Вони ставили в справі переговорів тільки одну умову — признання з боку Антанти політичної незалежности України й формального невтручання у внутрішні справи Республики; всі ж инші умови Французів (особливо ж такі, як зміна складу Директорії й Уряду, скасування земельного закону, встановлення „твердої“ влади) були для них не тільки приемлемі але і бажані. Деякі з них, як от самостійники, саме носились в той час з проектами ліквідації Директорії взагалі і встановлення військової диктатури.

З усіх бувших в той час при Директорії соціялістичних партій тільки Єврейська Соц.-Дем. Роб. Партія „Поале-Ціон“ поставилась до справи переговорів з Антантою і взагалі до тої ситуації, в якій в той час опинилась українська революція, так, як належало поставитись дійсно соціялістичній і революційній робітничій партії. Головний Комітет партії в своїй резолюції зазначав: „Позаяк Директорія не може уникнути згоди з однією з насовуючихся на Україну сил, а також приймаючи на увагу ще, що Антанта веде явно реакційну політику, Головний Комітет Євр. СДРПартії ‚П.-Ц.‘ пропонує Директорії вступити в переговори з большевиками, прийнявши посередництво Совіту Народніх Комісарів, зазначаючи, що в межах совітського устрою можна обстояти самостійність України.“ Кінчалась ця резолюція заявою, що в разі, коли Директорія вступить до союзу з Антантою, Партія відмовить Директорії в дальшій піддержці. Та „Поале-Ціон“, звичайно, був не в силі змінити напрямок директоріянської політики.

Єдиним консеквентним висновком з тої імпотенціональної позиції, яку зайняли українські соціялістичні партії (головним чином у. с.-д., а почасти і ґрупа с.-р.), було відкликання своїх представників зі складу Директорії і правительства і розвязання рук українській дрібній буржуазії яка мала перебрати від соціялістів державну керму й справу переговорів з Антантою: инакшими словами — признання своєї повної поразки, безсилля і нездатности оборонити інтереси революційного селянства і робітництва *). Соціялістичні партії так і зробили. 9. лютого

*) Винниченкова „Робітнича Газета“ (No 450, 12. лютого 1919 р., Камянець) так виправдувала позицію уступлення с.-д. з кабінету і передачі влади українській дрібній буржуазії:

„Мусимо пристосувати свою тактику до надзвичайно тяжкого часу (який переживаємо), щоб не вийти з нього остаточно роздавленими, знищеними.

Присутність на півдні України французького війська, війська буржуазної республики, робить з неї форпост антантського імперіялізму на сході. Це надзвичайно збільшує сили наших буржуазних кол і тим самим (релятивно) зменшує наші сили, сили революційної демократії і без того розбиті, понівечені большевицьким наступом, большевицькою політикою на Україні. Серед таких умов со-

Центр. Комітет УСДРП постановив відкликати своїх представників з уряду. В резолюції з цього приводу Комітет констатував, що зовнішні сили „Німецький імперіялізм, зрадницький удар з боку Совітської Росії і, нарешті, Антантський імперіялізм, вкупі з Польщею, Румунією і Доном, розбили сили української революції і поставили українську демократію на роздоріжжу. Ще раніш відкликали своїх представників з уряду і українські соціялісти-революціонери. Після цього Кабінет Чеховського остаточно подався в одставку. Члени Директорії й уряду, що не схотіли скоритись постановам своїх партій (С. Петлюра, Ф. Швець, С. Остапенко) заявили про свій вихід з партій. В. Винниченко,

---

ціялістична влада на Україні вдержатись не може. Це починають вже розуміти большевики. Тепер з безсумнівністю виясняється, що цілий їх похід на Україну мав на меті не визволення українських ‚рабочих і крестян‘, а завоювання України для того, щоби можна було нею відкупитися від французьких імперіялістів. Через наші голови хотять большевики порозумітись з Антантою за наш кошт. Отже не тільки ми, українські соціялісти, є безсилі проводити у себе свою соціялістичну політику, але й большевики, що мають піддержку в Московщині, бачуть себе змушеними пожертвувати Україною для збереження своєї влади в Московщині. Отже так само, як здатися на ласку та неласку Франції, так само і капітуляція перед большевиками, згода з ними є зрадою українського народу, українського робітництва передовсім.

Перед нами стоїть ділема: або зуміти відкупитися від Антанти (передовсім Франції) і тим зберегти саме своє істнування, зберегти нашу самостійність, як базу нашого національного і соціяльного відродження, або дати змогу большевикам продавати нас гуртом і вроздріб, торгувати нами по своїй уподобі.

Що до Франції, відкупитися від неї буде тим лекше, що инші країни Антанти (Сполучені Держави, Анґлія, Італія) далеко не є безоглядними прихильниками плянів Франції що до України. Ідея самостійної України не зустрічає серед них, як зазначалося, опору вже нині. Одначе, так сказати б, зреалізувати їхнє непротивлення самостійній Україні і таки змусити Францію зійти з обраного нею шляху (що веде до єдиної неділимої) можливо при даних умовах лише тоді, коли заговорити до них їхньою мовою, мовою принайменше буржуазної демократії.

З попереднього ясно, що ми, соціялісти не тільки не в силі цьому противитись, але й не повинні противитись, бо инакше до них (Антанти) заговорить не буржуазна демократія, а ‚Протофіс‘ або спритні большевики, що і в тому і в другому разі означатиме віддання України на поталу французьких капіталістів, а під їх опікою і наших поміщиків та капіталістів.

Отже утворення у нас власти з елементів соціяльно-споріднених з нинішніми правлячами колами держав Антанти, це є, при даних умовах торжества імперіялізму і обезсилення революційної демократії у нас на Україні, одиноким шляхом спонукати держави Антанти до признання нашої самостійности, оскільки набере вона форми буржуазної республики. Те, що не можемо, безсилі, зробити ми — соціяльно-ворожі Антанті — може зробити лише українська буржуазна демократія.

А зберегти Українську Республику мусимо, бо лише в ній і через неї зможе українська революційна демократія, українське робітництво зберегти і розвинути свої сили, щоб при зміні світової обстановки, вернутись до влади знов, але не розбитими і обезсиленими, не скованими в своїй акції, а як справжні творці нового життя, як один із отрядів єдиної пролетарської армії, розгонова сила соціяльної революції.“

Після цієї статті каб. Остапенка не потрібув складати своєї „декларації“ — в основних рисах вона була вже намічена тут.

голова Директорії, не бажаючи виходити зі складу партії, скористувався нагодою, щоб вискочити з тієї каші, яку заварив своєю безладною політикою й розхльобувати яку не мав найменшої охоти: 11. лютого він вийшов зі складу Директорії, передавши свої повновласти на руки отамана С. Петлюри*).

Ця кріза „верховної влади“ і кабінету міністрів означала перш за все рішучу й остаточну ліквідацію всяких переговорів з Совітською Росією. Ця ліквідація наступила ще при В. Винниченкові і саме тоді, коли мировій делеґації під головування С. Мазуренка, після досягнення порозуміння з Радою Народніх Комісарів, нарешті вдалося після великого труду, довести до відома Правительства й Директорії про досягнення згоди. Після кількох невдалих спроб передати своє рішення безпосереднє Директорії, Рада Народніх Комісарів передала його нарешті, через Робітниче-Селянський Уряд України**). Голова Радянського Уряду Х. Раковський, передав, на початку лютого 1919 р., через командуючого українським фронтом Антонова, Директорії у Винницю (по телеґрафу) слідуючу депешу:

„Директорії, в місце побуту. Українське Робітниче-Селянське Правительство прийняло братнє посередництво Російського Совітського Правительства в справі згоди з Директорією при признанні слідуючих умов: 1. Признання з боку Директорії радянської влади на Україні. 2. Сувора нейтральність України з активною боротьбою проти війська Антанти, Денікіна, Краснова і Поляків. 3. Активна боротьба з контрреволюцією. Ці підстави були прийняті вашою надзвичайною місією на чолі з тов. Мазуренком і були передані по радіо Совітським Російським Правительством, як нам, так і Директорії. Ми вже заявили згоду на прийняття цієї плятформи і на перенесення переговорів в Харьків, з проханням передати вашій надзвичайній місії в Москві, що вона на території Української Совітської Республики буде користуватися всіма ґарантіями дипльоматичної недоторканости і можливістю зноситись з Директорією.

До цього від імени Робітниче-Селянського Правительства маю честь додати слідуюче:

Взяття Київа українським реґулярним радянським військом, приєднання до радянського війська отрядів отамана Григорєва й инших військових республиканських сил, загальне повстання у всій ще не визволеній Україні під гаслом совітської влади, наочно свідчать, що робітники і селяне України рішуче

*) Характерний для Винниченка, як політика, вчинок. Приблизно рік тому, в січні 1918 р., В. Винниченко так само, довівши, як голова уряду, своєю опортуністичною політикою край до повної анархії, роспаливши, як і тепер, війну з Совітською Росією, уступився з провідного місця в самий останній мент, коли большевицькі гармати ревли під Київом і УНР гинула.

За В. Винниченком чкурнули за кордон, мов ті миші з розбитого корабля, й инші „державні політики“ — в складі ріжних дипльоматичних, військових, торговельних, санітарних, закупочних і так далі місій, а то і без офіціяльних урядових доручень, але з державними коштами і обовязково в „сальонках“.

**) Є відомости, що ще підчас перебування Директорії в Київі Рада Народніх Комісарів і голова делеґації Мазуренко повідомляли Директорію про успішний хід переговорів, але Директорія з якоїсь причини (немов би з вини українських військових властей) не могла одержати ні телеґрафних, ні писаних повідомлень з Москви. Розповідають, що Мирова Делеґація посилала в січні до Київа навіть спеціяльних курерів для докладу, але немов би й їх українські „отамани“, в руках яких був телеґраф і справа перепусток через фронт, не пустили до Київа. Коли цьому правда, то слід було б вияснити для історії імена цих великих злочинців, що таким способом роздмухували війну.

стоять на боці совітської влади. Ми рахуємо, що ви перед цим, безумовно, переконуючим фактом признаєте дальше пролиття крови безцільним і некористним. Дальший опір з боку вашого війська затягує тільки горожанську війну і полекшує завдання імперіялістів, котрі захопили частину Української території не тільки на побережжах Чорного моря, але і в Бесарабії та в Буковині, — побільшує економичну розруху, розстроює транспорт, задержує справу відновлення економичних сил, соціялістичного будівництва на Україні.

Через те з нашого боку пропонуємо продовжити у Харькові початі в Москві переговори на основі признання совітської влади, конкретна орґанізація котрої повинна бути завданням Третього Українського Зїзду Совітів. З нашого боку підтверджуємо ґарантію недоторканости вашої делеґації при умові признання з боку Директорії Тимчасового Роб.-Сел. Уряду України і в той же час зобовязуємося ґарантувати особисту безпечність членам правительства Директорії, а також вільну діяльність партій, котрі входять до неї.

Голова Тимчасового Р.-С. Правительства України, Комісар Закордонних Справ Раковський."

Винниченко, одержавши цю депешу „вламався в амбіцію", надзвичайно обурившись проти кінцевого додатку її „від імени Робітниче-Селянського Правительства", в якому уряд Х. Раковського, як переможець, обіцяв В. Винниченкові „помилування" і леґалізацію. До Москви — С. Мазуренкові — дано було радіотелеґраму — наказ перервати всякі переговори. Немає сумніву, що кінець депеші був творчістю Пятакова (котрий взагалі являвся противником якого б то не було порозуміння з Директорією і, як ми вже згадували, нахвалявся швидко і жорстоко „росправитись" з республиканським військом) і свідомо був направлений на те, щоб зірвати переговори. Він тільки обурив членів Директорії, що й без того вже не мали великого бажання дійти до якогось порозуміння з комуністами, й укріпив їх в антантській орієнтації. До того ж і сама постановка питання правительством Совітської Росії, яке, замісць того щоб говорити про порозуміння між Росією й Україною, чого домагалась Директорія, перенесло питання виключно в площину взаємовідносин між Урядом Раковського і Директорією, погоджуючись лише на посередництво між ними, була „крутійською". Само собою розуміється, для такої постановки питання Російський Совітський Уряд мав багацько підстав, одначе він свідомо продовжував далі затушковувати таким чином одну з важних причин конфлікту — питання національно-державного буття України. А це останнє давало зброю в руки української дрібної буржуазії для поборення „русофильських і большевицьких" тенденцій українських революційних соціялістів.

Після цієї ноти В. Винниченко вже зовсім спокійно їхав за кордон, поблагословивши на „бранний подвиг" С. Петлюру. Правда, в останню хвилю — 9. лютого, після телеґрами з Москви, в якій Совітське Російське Правительство з свого боку сповіщало про досягнення згоди, було запитано С. Мазуренка про докладний зміст згоди, але відповіді на цю телеґраму ні Чеховський, ні Винниченко не захотіли дочекатись і подались до демісії. А осиротіла Директорія і зовсім нею вже не цікавилась*). Французький старшина Лянжерон, що

*) Та чого вже можна було вимагати від решти членів Директорії і буржуазного Уряду, коли с.-д. „Робітнича Газета" — орґан В. Винниченка

приїхав з Одеси до Винниці саме в день прибуття згаданої ноти Совітського Російського і Українського Урядів, відібрав всю увагу Директорії. До того ж був клопіт і з утворенням нового правительства.

13. лютого 1919 р. (Наказом Директорії за No 116) було призначено новий Кабінет Міністрів у такім складі: 1. Голова Ради Народніх Міністрів — С. Остапенко, 2. Міністр Військових Справ — О. Шаповал (у. самост.), 3. Міністр Внутрішніх Справ — Г. Чижевський, 4. Міністр Фінансів — др. С. Федак (галицький нац.-дем.), 5. Міністр Нар. Господарства — І. Фещенко-Чопівський (у. с.-ф.), 6. Міністр Земельних Справ — Є. Архипенко (у. нар. республ.), 7. Міністр Закордонних Справ — К. Мацієвич (у. с.-ф.), 8. Керуючий Мін. Юстиції — Д. Маркович (у. с.-ф.), 9. Керуючий Мін. Шляхів — П. Пилипчук (укр. нар. республ.), 10. Керуючий Мін. Освіти — І. Огієнко (у. с.-ф.), 11. Керуючий Мін. Культів — І. Липа (у. с.-сам.), 12. Керуючий Мін. Народнього Здоровля — О. Корчак-Чепурківський (у. с.-ф.), 13. Керуючий Мін. Морських Справ — М. Білінський (у. с.-сам.), 14. Керуючий Мін. Єврейських Справ — А. Ревуцький (євр. с.-д. р. п. „Поалє-Ціон"), 15. Керуючий Управл. преси й інформації — др. О. Назарук (гал. радикал), 16. Державний Контрольор — Д. Симонів (у. с.-сам.), 17. Державний Секретарь — М. Корчинський (у. с.-ф.). Через те, що др. Федак був захоплений Поляками у Львові і попав у полон, міністерством фінансів керував Б. Мартос, а після М. Кривецький (у. с.-ф.).

Почалася горячкова „робота" на зовнішньому і внутрішньому фронті. Всі члени Директорії раптом „заотаманували". С. Петлюра по традиції, П. Андрієвський взявся за орґанізацію добровільних „ударних" баталіонів, А. Макаренко конкурував з Петлюрою й Андрієвським своїми „залізно-дорожними курінями". Один тільки Ф. Швець, приставлений для „верховного догляду" за фінансами Республики, совісно продовжував далі доглядати за домашнім господарством Директорії. „Отаман" Ковенко почав наганяти страху винницькому населенню своїми наново-зорґанізованими пяними довгошличниками і кривошабельниками.

Щоб догодити французам і відкинути всякі підстави для запідозрення в „большевизмі", Директорія зовсім не відповіла на телеґрами мирової делеґації з Москви, яка вибивалась з сил, стараючись звязатись з Директорією, поінформувати правительство про хід переговорів і одержати дальші інструкції. Голова делеґації С. Мазуренко даремно просив вказати йому маршрут для особистого прибуття до Директорії, даремно закликав правительство продовжити переговори, запевняючи в щасливому закінченню їх. На всі телеґрами з Москви було дано врешті тільки одну відповідь: Директорія призначила Мазуренка послом до Фінляндії

— в день одержання зазначеної ноти Сов. Уряду доводила в передовій статті, що „капитуляція перед большевиками, згода з ними є зрадою українського народу, українського робітництва передовсім" („Роб. Газ." No 450, 12. лютого 1919 р.)

і пропонувала виїхати туди прямо з Москви*). Коли ж з риском для життя радник Мирової делеґації Ярослав (у. с.-р.) прибув (в другій половині лютого) з Москви через Київ до Винниці, як курер делеґації для докладу, з кіпою важних документів (протоколи засідань російської й української мирових делеґацій, текст умови погодження, підписаний обома делеґаціями і т. д.), „висока“ Директорія і антантсько-отаманське правительство навіть не захотіли заслухати докладу Ярослава, а привезені документи і текст досягнутого попереднього порозуміння, без докладного ознайомлення, положили „під сукно“. Це мало остаточно запевнити Антанту в щирости антантської орієнтації Директорії**).

Не одержавши жадної відповіді на свою пропозицію, довідавшись натомісць про відставку Чеховського та про „дружні“ переговори Директорії з Антантою, Радянський Уряд України і з свого боку радо припинив всякі заходи що до порозуміння з Директорією й звернувся „до війська Директорії і січових стрільців“ з особливою відозвою, в якій обвинувачував Директорію в контрреволюційній діяльности, в репресіях і утисках проти українського робітництва і селянства і, нарешті, в заключенню згоди з французькими імперіялістами в цілях придушення української революції.

---

*) 15. лютого Директорія одержала таку телеґраму від мирової делеґації (за підписом С. Мазуренка): „Строчно. Житомир-Винниця. Голові Директорії В. Винниченкові. Надзвичайна дипльоматична місія в Москві закінчила свою працю. Протоколи нарад, а також умова з Правительством Російської Совітської Республики про посередництво для скоріщого припинення горожанської війни на Україні, давно послано вам спеціяльним гонцем. Ваше радіо No 209, підписане Стрібчинським, затримує нас у Москві. Чекаємо строчно вказівок. Мазуренко“.

22. лютого своєю другою радіо-телеґрамою С. Мазуренко повідомляв Директорію ще раз про виїзд з Москви через Київ до Винниці старшого радника мирової делеґації Ярослава для докладу Директорії про перебіг переговорів і писав: „Народній Комісар Чичерін очікує вашої згоди на посередництво Ради Народніх Комісарів в замиренню Радянського Правительства України з Директорією. Місія запевняє, що зараз є дуже сприятлива ситуація для здійснення влади українських робітниче-селянських рад і дуже радить прийняти посередництво Ради Народніх Комісарів.“

**) Треба підкреслити, що після виходу зі складу Директорії В. Винниченка, все керування закордонною (як впрочім і внутрішньою) політикою Директорії перейшло до С. Петлюри, який спірався на військові круги. (Для підпертя своєї політики С. Петлюра пробував ввести в склад Директорії Коновальця, але той не вважав для себе можливим заступати в Директорії Галичан). Для ілюстрації того, яку цілком декоративну ролю в Директорії відогравали инші члени її — Макаренко, Швець і Андрієвський — може свідчити такий факт. Коли пізніще французьке командування подало свої вимоги до Директорії на письмі (про ці вимоги мова буде пізніще) і Директорія могла з написаного чорним по білому ще раз переконатись про архи-реакційну політику і гостро-вороже відношення Антанти, до УНР, три члени Директорії — Швець, Макаренко і Андрієвський (без Петлюри, який тоді був на фронті) — розглянувши умови Антанти, постановили: переговори з Антантою розірвати і звернутись до народів світу з нотою протестом проти імперіялістичної політики Франції і взагалі антантських держав відносно України. Голові кабінету С. Остапенкові було доручено скласти таку ноту. С. Остапенко спочатку остовпів, прочитавши цю постанову Директорії, а потім, опамятавшись, ударив на ґвалт; викликав з фронту Петлюру, почав погрожувати політичним переворотом. Приїхавши з фронту, С. Петлюра нагримав на „необачних політиків“ і справа моментально була перерішена в протилежному напрямку.

Так з тої й другої сторони було спалено всі мости, одрізано всі шляхи для порозуміння. Директорія й особливо її правительство остаточно і безповоротно взяли курс на антантський десант в Одесі *).

Щоб розвіяти всякі запідозріння з боку антантських кругів в „большевизмі“, кабінет Остапенка, взяв виразний реакційний курс внутрішньої політики. Перш всього правительство одмовилось опублікувати вироблений ще старим правительством і затверджений Директорією напередодні орґанізації нового правительства закон про Трудові Ради, що мали бути, після постанови Трудового Конґресу, орґанізовані на місцях, як Тимчасові контрольні орґани, для боротьби з контрреволюцією і допомоги правительству в переведенню ріжних його заходів на місцях. Хоч в останній точці цього закону і говорилось, що він вводиться в життя по телеґрафу, українська дрібна буржуазія не мала ніякої охоти здійснювати цього, і кабінет Остапенка „на одріз“ одмовився виконати волю „високої“ Директорії. Делеґації від Селянської Спілки і від українських с.-р. пробували були вплинути на Директорію (Швеця, Макаренка і Андрієвського), намовляли їх до більш енерґійного відстоювання своїх „верховних“ прав, але з того нічого не вийшло. Директорія не почувала себе особливо ображеною чи пониженою в своїх правах „неслухняністю“ правительства, і закона так таки й не було опубліковано (надрукували його соц.-рев. приватно, діставши копію закону з канцелярії якогось міністерства).

Одмовившись оголосити закон про Трудові Ради, правительство Остапенка одночасно приступило до ліквідації утворених вже в процесі революції трудових рад і рад робітничих депутатів па місцях, як самочинних і незаконно-істнуючих інституцій. Селянські і робітничі зїзди було зовсім викреслено з обіхідку. На місцях брався „твердий“ реакційний курс соціяльної й економичної політики, розвинутись якому в повній мірі не давали тільки військові події: швидка втрата території, якою без великого труду опанувало совітське військо. Міністр земельних справ Архипенко, вдоволений з того, що його попередник М. Шаповал нічого не зробив для фактичного здійснення земельного закону, намітив свій власний проґрам земельної реформи, що рішуче рвав з „есерівськими експериментами“ і був направлений на утворення міцних куркулівських селянських господарств. Міністр внутрішніх справ Чижевський, разом з „особливим комендантом“ м. Винниці от. Ковенком додушували ту нещасну пресу, яка виходила в той час в „столиці“ — Винниці. Не тільки російська, але навіть і українська соціялістична преса не мала змоги виходити через цензурні утиски. „Робітнича Газета“ кілька раз була розгромлена спеціяльними „цензорами“ — ватагами ковенковських кривошабельників. „Трудова

*) В цей час пробував знову відродитись (у Винниці) сумної памяти Український Національний Союз і вступити „в свої верховні права“ (на які, до речи, зазіхали і контрреволюційні комісії Трудового Конґресу). Ініціятором цієї спроби виступив Микита Шаповал, який, вийшовши з кабінету міністрів разом зо всіма иншими міністрами (підчас крізи кабінету Чеховського), хотів знову відновити свій титул і становище Голови Національного Союзу. Одначе після протесту і заборони Центрального Комітету, М. Шаповал мусів припинити свою акцію, і Національний Союз так вже і „не відродився“.

Республика“ — орґан УПСР (ц. т.) — почасти через техничні, а головно через ці „цензурні“ умови мусів після виходу одного числа зовсім припинитись.

Так українська дрібна буржуазія складала іспит на свою „спорідненість“ з „правлячими колами держав Антанти“, намагалась заговорити до імперіялістичних антантських держав „їхньою мовою“ і таким чином прихилити їх до ідеї незалежної української держави. Віра в силу цих нових методів „дипльоматичних переговорів“ з Антантою зовсім засліпила українську дрібну буржуазію. Директоріянські дипльомати немов би не помічали, що французькі військові старшини просто глузували з них. Головні дипльомати К. Манцієвич (с.-ф.) і ґен. Греков тішились з успіхів цієї своєї роботи в Одесі, манили „високу“ Директорію надією, що Антанта вже швидко „розведеться“ з російською доброволією і стане до співробітництва з Директорією. Голова кабінету С. Остапенко і в день і в ночі невтомно виглядав з Винниці французьких танків; французький старшина Лянжерон, вдоволений з тої уваги, якою його обдаровував уряд, весело бавився собі у Винниці, обіцяючи голові Ради Міністрів Остапенкові свою високу підтримку перед Францією і всім світом.

В дійсности переговори Директорії з французькими старшинами в Одесі були цілком безплодні, коли не рахувати їх руйнуючого впливу на українське республиканське військо та на директоріянське запілля. „Командування союзними силами в Полудневій Росії“ твердо стояло на своїх позиціях і обіцяло Директорії підтримку тільки при умові повного підпорядкування Директорії й політики українського правительства французькому правительству. Після виходу з Директорії В. Винниченка, „союзники“ почали катеґорично вимагати виходу С. Петлюри й Андрієвського та заміни їх гетьманцями. Ця остання умова — особливо що до виходу отамана Петлюри — була для правительства Остапенка одною з найбільших перешкод в досягненню згоди з Французами. С. Петлюра зовсім не думав відмовлятись від своїх „прав“. З другого боку — залишитись без Петлюри було якось боязко й самій українській дрібній буржуазії, яка жила під ґіпнозом його отаманської слави. С. Остапенко обережненько пробував робити натяки на те, щоб С. Петлюра „прислужився“ Українській Республиці й подався до демісії, але С. Петлюра удавав, що він цих натяків не розуміє.

Ведучи суперечку що до змін в складі Директорії, французьке командування вимагало в той же час від Директорії оголошення спеціяльної декларації (маніфесту), в якій Директорія мала покаятись „в своїх помилках“ і просити протекції Антанти. — Ось текст вимоги французького командування що до цього (доповнений ріжними „семейними“ ділами: клопотами за гетьманських міністрів, арештованих Директорією, епископів, пань і панночок):

„Командування союзними силами в Полудневій Росії. Ґенеральний Штаб. 14. лютого 1919.

Пан капітан Лянжерон — Премєр Міністрові Остапенкові.

Маю честь повідомити Вас, що я передав французькому командуванню передані через мене документи для маніфесту. Текст маніфесту продиктовано ґенералом Бертельо особисто. Він має бути зредаґований по-українському

й по-французькому, підписаний Директорією і приставлений до Одеси Комісією, що має прибути яко мога скорше для уреґулювання деталів умов згоди. Ось текст маніфесту:

„Познайомившись з Загальним Наказом No 28 Ґенерала-Командуючого першою ґрупою дивізіонів, Директорія, признаючи помилки, зроблені нею, просить у держав Антанти протекції своїй країні.

Вона настоює, щоб французьке командування безпосередньо провадило справи дипльоматичні, військові, політичні, економичні, фінансові, адміністративні й юридичні до кінця боротьби з большевизмом.

Директорія покладається на великодушність Франції й держав Антанти в тім, що вони при закінченню боротьби з большевизмом поможуть уреґулювати питання національні і справу границь.‘

Крім того, треба буде додати, що призначення членів Директорії буде піддане під апробату французького командування.

Що до бувших гетьманських міністрів, вирішено, що для форми вони яко мога скорше перейдуть через суд і потім яко мога скорше будуть увільнені й привезені ціло і непорушно до Одеси. Инші арештовані, крім тих, які підходять під право російське або польське, мусять бути негайно визволені.

Крім того, ґенер. д'Ансельм просить Вас, як тільки обставини дозволять, привезти до Одеси пані й пану Григоренко, що тепер у Київі — Інститутська 10, 2.

Курер, котрому доручено віддати вам цей текст, має наказ вернутись яко мога скорше до Одеси з Українською Комісією, що має уреґулювати деталі згоди між французьким командуванням і Директорією Української Народньої Республики.

Разом з митрополитом Антонієм, що мав бути відісланий до Праги, як було рішено, арештовано й приставлено до Бучача в Галичині також і Євлогія — архиєпископа Волинського. Я прошу Вас зволити добитись випущення його на волю*). Лянжерон, капітан.“

17. лютого Декларація Директорії була готова (Ухвалу її Директорія перевела таємно, так що ні політичні партії, принаймні деякі, ні громадянство про неї не знали).

Починалась вона так (до речи досить безграмотно):

„Правительство Української Республики в особі Директорії, одержавши відозву від Антанти та Сполучених Штатів Північної Америки в особі Верховного Військового Командування на Україні, щасливе тим, що може увійти в порозуміння з представниками Антанти та Сполучених Штатів Північної Америки в справі допомоги Україні усунути навалу російського большевизму і припинити большевизм на українській території, який виник під впливом російського большевизму, та спільної боротьби разом з другими державами проти большевизму до перемоги.“

Щоб переконати французьке командування в своїх давніх антантофільських симпатіях, Директорія розповіла далі історію відродження українського народу в такій „обробці“, що ніби дійсно всі українські правительства тільки те й робили, що підтримували Антанту і боролись з Німцями**). Намічаючи проґрам своєї внутрішньої політики після

*) Частину заарештованих гетьманських міністрів правительство Остапенка дійсно відправило з Винниці до Одеси, навіть не проробивши тої формальної судової процедури, на яку згожувались французькі капітани та ґенерали.

**) Так, приміром, в декларації заявлялось, що правительство Центр. Ради дбало з сіх сил пруо„те, щоб зберегти від роскладу російську державу, що воно взяло на себе „оборону бувшого Румунського та Південно-Західнього Фронту, а також готове було відкласти вирішення своєї долі до скінчення війни“, що російські большевики не дали можливости правительству сповнити свої обовязки перед Антантою, пішли війною на Україну, взяли Київ, обезсилили українське правительство, чим „скористувались віроломні Німці“, захопили Україну і завели гетьманський режим і що, нарешті, не можучи стерпіти такого віроломства Німців і глузування з своїх антантофільських симпатій, український народ під проводом Директорії скинув німецького гетьмана і знов готовий служити Антанті.

вказівок французьких ґенералів, Директорія писала, що одним з найбільших її завдань являється „скликання Парляменту України на підставі загального виборчого права“, який і має „забезпечити соціяльно-економичні реформи“. Закінчувалась декларація красномовними уступами з тексту маніфесту, складеного ґенер. Бертельо:

„Ми вручаємо державам Антанти та Сполученим Штатам оборону нашого законного права на всю фльоту Чорного моря . . . Ми певні, що наші Високі Союзники допоможуть нам, як з боку техничного, так і в справі зміцнення нашої валюти на всесвітньому ринкові.

Українське правительство нині задоволене тим, що шляхетна Франція, одушевляючись ідеалами свободи, культури і права, вкупі з другими державами Антанти та Сполученими Штатами Північної Америки готова підтримати нас і спільно вступити в рішучу боротьбу з большевизмом . . . Користуючись з нагоди, звертаємось до французького народу та инших народів держав Антанти з закликом допомогти нам в справі остаточного визволення нашої української нації й відбудування української державности та її економично-фінансових і політичних основ. Свій заклик ми опіраємо на традиційну повагу Французького Народу до права й справедливости і непохитного дотримання ним культурно-правних норм.“

Здавалось, Французи задовольняться цим і дадуть, врешті, давно сподівану допомогу, потреба в якій ставала вже неодкладною, з огляду на розклад республиканської армії і крайне обурення робітництва і селянства проти Директорії, викликані реакційною антантофільською політикою Петлюри-Остапенка-Мацієвича. Винниця мала от-от упасти перед натиском радянського війська і робітниче-селянських повстань в околиці. Та „великодушна і вільнолюбна“ Франція не поспішала з допомогою. У відповідь на Декларацію ґенер. д'Ансельм прислав правительству Остапенка слідуючого листа:

„Ґенеральний Штаб. III. Бюро. No 7070/3. 1. березня 1919 року. Ґенерал д'Ансельм, Командуючий Союзними силами Південної Росії.

Голові Ради Міністрів Української Народньої Республики!

Маю честь потвердити Вам отримання Декларації Директорії під No 854 з 17. лютого 1919 р., в котрій зазначено прохання про допомогу від держав Антанти і зокрема Франції для боротьби проти большевизму. Я одержав також додаткові умови, які були прикладені до неї. Обидва зазначені документи надіслані мною до п. Ґенерала Бертельо, Головного Командуючого військом в Румунії та в Південній Росії, який має сповістити мене про своє рішення.

По-за тим, взявши на увагу виявлення добрих намірів, які має правительство Української Зони, я надсилаю Вам кілька старшин, аби швидко ознайомитись з головними потребами і на місці знайти спосіб їх вирішення. Я навіть зовсім готовий раніш відповіді з Букарешту подати певну реальну поміч, як тільки п. п. Петлюра та Андрієвський перестануть брати участь в Директорії.

Прошу прийняти, пане Президенте, мої найвиразніщі почуття.

д'Ансельм“.

Отже ще тільки „трошки“, ще тільки „Петлюра та Андрієвський“ і справа була б залагоджена: на підмогу Шевцеві-Макаренкові й Остапенкові двинулись би з Румунії і з півдня французько-грецько-польсько-

добровольческе військо з тими гетьманськими міністрами, яких Остапенко „ціло й непорушно“ доставив до Одеси. Та саме цього „трошки“ і не можна було досягти. П. Андрієвський хитався, погожувався навіть вийти зі складу Директорії, але С. Петлюра не хотів і слухати про свій вихід.

Разом з листом ґен. д'Ансельм прислав текст проєкта договору, який мав бути заключений на підставі Декларації Директорії, між антантським військовим командуванням в Одесі і Директорією в справі допомоги Антанти Директорії для боротьби проти большевизму. Подаємо тут зміст цього інтересного документу:

„1. березня 1919 р.

1. Одержавши Декларацію Директорії України від 17. лютого 1919 р. за N 854, Головний Командуючий Союзними Силами в Південній Росії заключає згоду з Директорією по ріжним питанням, зазначеним в цій Декларації, а власне для боротьби проти большевизму.

2. У випадку змін в особистім складі Директорії на протязі часу боротьби з большевизмом вступ нових членів робиться після згоди Головного Командування Союзними Силами на Півдні Росії.

3. Всі війська Української Зони підлягають єдиному загальному командуванню, цеб-то наказам і контролю Командування Союзними Військами. Союзне Командування має контролювати та направляти залізниці. Воно відкомандировує, коли це знайде потрібним, комісарів стацій та офіцерів на двірцях та установах, котрі, маючи більше значіння, повинні бути під близшою управою.

4. Союзне Командування прикладе сили для впорядкування фінансів. Для цієї мети будуть призначені представники Франції з повними уповноваженнями.

5. Союзне командування допоможе Директорії надіслати Українську Місію на Мировий Конґрес.

6. Українська Армія що до своєї внутрішньої орґанізації творить окрему незалежну одиницю.

7. Мішана Комісія буде уповноважена розслідувати та списати всякого роду втрати, понесені за час війни і за час боротьби проти большевиків.

8. Союзне командування не буде противитись тимчасовим реформам економичним та соціяльним, які по своїй природі не будуть заколочувати порядку.

9. Місце перебування Директорії буде встановлено по згоді з Союзним Командуванням, беручи на увагу особливо потреби звязку.

10. Всякого роду матеряли, котрим загрожує небезпека впасти в руки ворога, будуть евакуовані, згідно необхідному плянові, встановленому французьким командуванням, котрим передбачається в потребі транспорт через Румунію.

11. Союзне Командування приложить всі зусилля, щоб припинити стан війни між Польщею та військами Директорії, і зажадає, щоб Комісія встановила умови перемирря, окупаційні межі, вирішила питання про Львів і т. д. Так само воно подбає про те, щоб привести до добросусідських відносин з Румунією.

12. Політичні вязні будуть обмінені.“

Становище утворювалось катастрофально безвихідне. Ні вихід Петлюри й Андрієвського зі складу Директорії, ні запропоновані умови договору, після яких Директорія, правительство і вся Україна (яка називалась то „Півднем Росії“ то „Українською Зоною“, але ніколи Українською Республикою) попадали в безконтрольне роспорядження французьких ґенералів та французької буржуазії, не могли бути прийняті Директорією не зважаючи на саме гаряче бажання п. Остапенка. А цим самим нищилась і надія на „реальну“ допомогу з боку Антанти. В той же час внутрішнє становище Директорії й правительства стало загрожуючим. Одіпхнувши від себе і обуривши своєю реакційною політикою українське робітництво і революційне селянство, довівши його до одвертих збройних повстань проти себе, Директорія в той же час не

знайшла міцної піддержки і в дрібнобуржуазних та міщанських колах. Останні не уявляли з себе настільки орґанізованої політичної сили, щоб могли опертись революційному робітниче-селянському рухові. Обіцяна соц.-федералістами, самостійниками і народніми республиканцями „могутня“ підтримка з боку „всіх творчих, державно-думаючих“ елементів українського суспільства, виявилася фактично в тій „підтримці“, яку могли дати Директорії Центральні Комітети цих партій, що разом з усіма своїми „масами“ вміщались в одному вагоні третьої кляси. Республиканське військо (власне його недобитки) розлазилось. Січові Стрільці, колишня гордість Директорії, втративши безславно Київ, самочинно, не слухаючись наказів Головної Команди Війська, мандрували в напрямку до галицьких кордонів, одбиваючись по дорозі від селянства та робітництва, яке на Січовиках мстилось за реакційно-погромщицьку політику Директорії*). Нові мобілізації не вдавалися: на них ніхто не хотів являтись. В Жмеринці, Проскурові, Могилеві й инших містах, що ще залишались під владою Директорії, піднімались робітниче-селянські повстання проти Директорії з гаслами радянської влади. До цих повстань часто приєднувались директоріянські військові відділи. Орґанізовані членом Директорії Андрієвським і от. Ковенком „ударники“, вийшовши ж „на фронт“ тоб-то за Винницю — зараз же розбігались зі зброєю, амуніцією й авансами хто куда попало, а через якийсь час знову верталися до Винниці, записувалися до инших отаманів, одержували миліонні аванси, піячили, шили довгі шлики, здобували десь криві шаблюки і знов повторювали урочистий вихід, зі співами і музикою, за околиці Винниці „на фронт“, щоб розтаяти там від невидимого ворога „яко віск від лиця огня“.

На місцях творилась жахлива орґія військового свавілля. Отамани й команданти тероризували населення, особливо єврейське. Ось один з отаманських наказів, який яскраво свідчить про те, що робилось на місцях під час Винниченківсько-Петлюрівського правування:

„Наказ по Запоріжській Козацькій Бриґаді Українського Республиканського Війська імени Головного Отамана Петлюри.

6. лютого 1919 р. м. Проскурів. Відділ залоговий.

§ 1. Місто Проскурів і повіт оголошую в стані облоги. Всякий рух після 7. г. вечора рішуче забороняю. Рух дозволяється тільки лікарям, акушеркам і служащим тих інституцій, в котрих у ночі провадиться праця; вони повинні отримати обовязково дозвіл від мого штабу.

§ 2. Всім інституціям, як військовим так і цивільним, наказую негайно приступити до праці. Страйки, як на залізницях, так і в майстернях, рішуче забороняються; такі будуть подавлятися озброєною силою.

§ 3. Зібрання і мітінґи мною рішуче забороняються і як такі розганятимуться скорострільним вогнем. Всякі труси й арешти без ордера повітового коменданта рішуче забороняю. Забороняю вести

*) Відступаючи з Київа на Волинь — в лютім місяці — Корпус Січових Стрільців примушений був вступати з селянами в справжні бої. Один з таких боїв відбувся між иншим в селі Коровинцях, Житомирського повіту (під Чудновом). Село озброїлось, орґанізувало полк і вдарило на Січовиків, які понесли при цім великі втрати. Варто зазначити тут те, що це саме село одне з перших орґанізувало підчас повстання проти Гетьманщини правильний полк в 16 рот, з старшинами і обозами й стало під провід Директорії.

аґітації, якого б роду вони не були. Всі аґітатори без суду будуть розстрілюватись. Грабіжникам і злодіям смерть.

§ 4. Наказую до 4-х годин знести всю зброю до мого штабу. Хто не знесе зброї і у нього після трусу буде знайдена така, той буде на місці розстріляний.

§ 5. Всяки труси і арешти вночі рішуче забороняю. Труси і арешти вночі можуть робитися тільки в негайних випадках. На такі труси й арешти мною буде видаватися особливий дозвіл.

§ 6. Пропоную населенню припинити свої анархичні вибухи, бо з вами у мене досить сил боротися; це більше всього зауважаю жидам. Знайте, що ви народ всіма націями не любимий, а ви робите такий бешкет між хрещеним людом. Хіба ви не бажаєте жить? Хіба вам не жалко своєї нації? Вас коли не чіпають, то й сидіть мовчки, а то така нещасна нація каламутить бідний люд.

§ 7. Всі склади, крамниці і базари повинні негайно працювати. Наказую в трьохденний термін переписати вивіски по-українському, і щоб я ні жадної московської надписі не бачив. Написати обовязково літературно, а заклеювати букви патрами я рішуче забороняю, бо де побачу на вивісці заклеєну букву, то я певен, що це зрадник і такий мною буде преданий військовому суду.

§ 8. Наказую не військовим обовязково зняти з себе одяг військового зразку і такову за одні сутки знести до Штабу Бриґади, бо багацько не військових ходе у військовій зодязі і під маркою військових роблять бешкети і аґітують. У кого після трусу буде знайдено військове майно: шинель, штани, більше двох пар білизни на кождого військового у семї, сукно військового зразку, то така людина буде предана військовому суду.

Оріґінал підписав Командір Запоріжської Бриґади Отаман Семесенко. З оріґіналом згідно: Осаум Бриґади Значковий Яценко.“

Цей „літературний“ наказ зявився після жорстокого подавлення большевицького повстання в Проскурові і еврейського погрому.

Що робилось в цей час в директоріянському запіллі взагалі, може найкраще видно, зі становища в м. Камянці на Поділлю. — Після офіціяльних документів подаємо тут деякі відомости про життя Камянця. З другої половини лютого в Камянці запанував трівожний настрій. Збігці (переважно військові) з ріжних закутків України (в тому числі і втікачі з Бесарабії) утворювали нездорову атмосферу. Ріжні „отамани“ (Шиленко, Євтухів і инші) формували „партизанські полки“, котрі нічим не одріжнялись від винницьких ковенковських кривошабельників: піячили, чинили заколоти, відбували „реквізиції“ нікого не слухались, погрожували еврейськими погромами. Населення Камянця стогнало від цих „партизанів“: ґуберніяльний комісар і начальник залоги христом-богом молили військове міністерство і Головного Отамана С. Петлюру видалити їх з Камянця. Після довгого хлопоту, нарешті, 3. березня „отаман“ Шиленко з своїм отрядом, сформованим переважно з бесарабців-втікачів, вирушив з Камянця, маючи наказ перейти в призначений йому район формування за Заслав-Острог (на Волині). Але, одійшовши на кілька верстов від Камянця, до м. Дунаєвець, шиленковські партизани спинились, заявили, що далі нікуди йти не хочуть і почали бешкетувати і грабувати в околишніх селах*).

*) Формуванням бесарабських частин відала спеціяльна невелика але тепла кумпанія, що звалась „Бесарабською Директорією“, в склад якої входили, в числі инших Лисяк і Маєвський (колишній с.-р., виключений з партії ще

Подільский Ґуберніяльний Комісар, прохаючи порятунку від „отаманів“, писав між иншим, в офіціяльному папері (від 5. березня 1919 р. за No 2751) до Начальника Залоги м. Камянця таке: „Отамани і штаби військових частин, котрі формуються, зовсім не рахуються з жадними законами і кожний отаман та вербовщик вважають себе за великих начальників. Робляться незаконні грабіжні реквізиції борошна, крупи, тютюну, цигарок. Робиться це таким чином: начальство видає козакам квитки на право реквізиції. Козаки тоді збіраються бандами, в кількости 15—20 чоловік, з крісами зявляються до крамниці і забірають все, що їм подобається. На протести торговців, а також міліції, ці банди погрожують розстрілом на місці і, між иншим, вже були спроби невідомих козаків, обеззброїти міліцію . . . В місті багато є ріжних старшин і козаків, котрі мешкають по готелях, нічого не роблять, але мають гроші і пянствують та роблять усякі орґії . . . Цівільна влада без допомоги вищої військової влади не в силах дати хоч би маленький відпочинок населенню, котре жиє під страхом погрому, або якого небудь вибуху. Злочинні большевицько-чорносотенного напрямку елементи, котрих є не мало в Камянці, ведуть страшенну аґітацію, обіцяючи змученому населенню від большевицької влади порядок та спокій . . .“

На цього інтересного листа начальник залоги відповідав не менш інтересним, в якому доповнював картину військово-отаманської сваволі вказівками на реакційний курс політики цивільних властей, на їх повну відірванність від працюючого населення.

„Населення — відповідав Начальник Залоги (Папер до Подільського Ґуб. Комісара від 10. березня 1919 р. за N 164, м. Камянець), — по відомостям, які маються у мене, прагне спокою й порядку, і коли большевики знаходять ґрунт для аґітації, то це через те, що населення одірване від адміністрації, не має з нею звязку і не знає, що, властиво, адміністрація збірається робити. Це дуже добре використовують большевики і, в результаті, — виступи селянства проти влади. Особливо добрий ґрунт для таких виступів утворено тепер, коли громадянство через винницькі ґазети та з докладів членів ‚Комісії Трудового Конґресу по Охороні Краю‘ широко повідомлено про утворення трудових повітових та ґуберніяльних рад, тоді як камянецькі ґазети досі мовчали про них через цензурні умови, та й досі немає ніяких роспоряджень про утворення рад*). Це дає большевикам надзвичайної ваги засіб для аґітації, сіє серед населення недовірря до влади, діскредитує її . . . Коли відсутність тісного звязку влади з населенням продовжиться і далі, ручиться за спокій неможливо. А як буде здійснено ще намір обеззброїти населення від збруча до Камянця (про це мені говорив д. Сіцинський), то я певен, що буде активний виступ . . . Населення зараз добровільно зброї не здасть, бо, не довіряючи адміністрації, боятиметься повторення минулого року, боятиметься загубити цілком навіть натяки на здобуту волю . . .“

В такій атмосфері було здано большевикам на початку березня Винницю. Урядові потяги потяглись на зустріч Антанті — по лінії Винниця, Жмеринка. Звідти звернули на Проскурів. Жмеринка повстала. Повстання було задушено кріваво. В Проскурові „вирізали жидів“.

в 1917 році). Ця „Директорія“ одержувала гроші на свою роботу від Директорії УНР і мала своїм завданням підняти повстання в Бесарабії.

*) Орґанізація трудових рад була заборонена спеціяльним таємним циркуляром остапенківського міністра внутрішніх справ Чижевського і старано гальмувалась тодішнім Подільським Ґуберніяльним Комісаром. Автор.

Підходив край. Курєри вже не могли вільно їздити до Антанти в Одесу. Греков і Мацієвич з великим трудом пробрались з Одеси через Жмеринку до Проскурова. Потішили тим, що в майбутньому можна сподіватись великих користей для України від їхньої теперішньої дипльоматичної роботи в Одесі: Антанта напевно визнає колись самостійність України. Що ж до сучасного, то, як сказав Греков, незалежно від дипльоматичних успіхів чи не-успіхів в переговорах, Антанта, коли б і хотіла, все одно не може дати ніякої реальної допомоги Директорії: десант в Одесі настільки незначний, що не може тримати самої Одеси; зброї й одежі, привезеної на Україну, Французи також не мають; військові частини в Румунії — більше балачки. До таких сумних висновків він, Греков, прийшов після власних двохмісячних переговорів і дослідів над становищем Французів в Одесі.

Доклади „дипльоматів“ були дійсно вбийчі. Надії на допомогу з Одеси розвіялись. Премєр Остапенко переживав траґедію. Він ще не хотів здатись. Він не хотів навіть вірити ґенер. Грекову. Він з жадобою вдивлявся в напрямку на Одесу і Румунію. Але звідти ніхто не показувався. „Великодушна“ Франція спокійно дивилася, як гине Директорія й антантофільський кабінет її.

Через кілька днів повстанцями було остаточно перерізано шлях на Одесу. Телеґрафичне сполучення між Проскуровом і Одесою ввірвалось. Кабінет Остапенка задубів в обіймах Антанти.

16. Спроби порвати з реакційним директоріянським курсом політики і зліквідувати саму Директорію. Опинившись без війська, втративши звязок з Одесою, оставлена революційним селянством та робітництвом, остапенківщина розбіглась з Проскурова хто куди: Голова Директорії і Головний Отаман С. Петлюра на Волинь, де ще було трохи республиканського війська під командою „отамана“ Оскілка; члени Директорії — П. Андрієвський до Галичини, Швець і Макаренко — застряли на лінії Ярмолинці—Гусятин; два міністри попали до Камянця, кілька опинилось в Галичині, решта зникла була десь без вісти. Так сама себе зліквідувала остапенківщина, а разом ледве не зовсім зліквідувала й українську державність, возглавляєму Директорією.

Хоч біля директоріянського центру купчилась головним чином дрібна буржуазія та отаманщина, одначе з нею не поривали звязків і деякі революційні соціялістичні елементи українського робітництва та селянства, одштовхнуті від Радянської України головним чином окупаційною московсько-великодержавницькою націоналістичною політикою Совітської Росії що до України*). Ці елементи були в постійній опо-

*) На директоріянській території весь час були в числі инших з укр. соц.-дем. незалежних М. С. Ткаченко і В. М. Чеховський; з укр. соц.-рев. (центр. течії) І. Лизанівський, Арк. Степаненко, В. Голубович, Н. Григоріїв, П. Христюк, О. Жуковський — перші два, як емісари Центр. Комітету Партії, частина якого, як ми вже вказували раніш, залишилась з самого початку в Київі, частина ж, що була у Винниці, залишилась також на території Рад. України після евакуації Винниці Директорією. З названих укр. соц.-революціонерів, що перебували весь час на території Директорії, урядові посади (техничні) займали за згодою Ц. К. Партії Григоріїв, Христюк і Жуков-

зиції до директоріянської реакційної політики і тільки через свою безсилість терпіли її. Скандальний роспад остапенківщини сам собою штовхав ці елементи (навіть найбільш поміркованї й опортуністичні з них, як, наприклад, українських соціяль-демократів) на повний розрив з дрібнобуржуазно—отаманською політикою, на духову і фактичну емансіпацію від дрібної буржуазії. Соціялістичні партії, що купчились біля директоріянського центру, і зробили таку спробу.

Ще в Жмеринці-Проскурові (10.—12. березня) українські соціялісти-революціонери через емісарів Центрального Комітету Партії — І. Лизанівського і Арк. Степаненка — (Центр. Комітет залишився на радянській території) поставили Директорії рішуче домагання негайно перервати переговори з Французами в Одесі і розпочати (власне відновити) переговори з Совітською Росією, на основі визнання радянського устрою Української Республики сторонництвом Директорії і незалежности та суверенности цієї Республики Совітською Росією. Українські соціяль-демократи, переконавшись, що з переговорів „української буржуазної демократії“ з Антантою нічого путнього не вийде, що спроба заговорити до французької буржуазії „зрозумілою їй мовою“ через кабінет Остапенком веде УНР, навіть в її буржуазній формі, до загибелі, після деяких вагань приєднались і собі (головним чином, під впливом незалежних с.-д. і зокрема тоді ще с.-д. Вікула) до домагання укр. соціялістів-революціонерів *). Центральний Комітет УСДРП (що майже в повному складі їздив за Директорією) в окремій, довгій, досить добре обґрунтованій постанові (надрукованій в Камянецькій соціялістичній ґазеті „Життя Поділля“) висловився рішучо за зірвання переговорів з Антантою і мир з Совітською Росією (підкресливши, одначе, що він погоджується на радянську форму влади в Українській Республиці тільки тактично, числячись з нею, як з фактом, і що українські соц.-дем. у випадку, коли згоди з Сов. Росією буде досягнуто, в радянських установих УСРР провідних місць не будуть займати). Постанови обох партій було доведено в формі докладної записки, до відома Директорії і правительства з ультимативним зазначенням строку для відповіді (не пізніще 17. березня).

Та Директорія (під впливом, головним чином, С. Петлюри), не звернула серйозної уваги на поставлені їй пропозиції (Проти домагань укр. соц.-рев. та соц.-демокр. висловився також і Е. Петрушевич, президент Національної Ради З. О. Української Нар. Республики, що саме тоді приїздив з Галичини на побачення з Директорією)**). Україн-

---

ський. П. Христюк керував короткий час (з 18. лютого по 16. березня 1919 р.) справами Директорії, Григоріїв завідував Інформаційним Бюро, а О. Жуковський був начальником залоги в м. Камянці.

*) 12.—15. березня 1919 р. на ст. Проскурів відбувались спільні наради Ц. К. укр. соц.-дем. з представниками у. с.-д. незалежних (в імени останніх виступав головним чином М. Ткаченко).

**) Між Директорією й урядом Галичини почалися саме в цей час тісніщі зносини. Е. Петрушевич приїхав до Проскурова (12. березня 1919 р.) на чолі спеціяльної делеґації, в склад якої входили, крім нього, секретарь заграничних справ М. Лозинський і секретарь судівництва А. Бурачинський. Директорії взагалі імпонував дрібнобуржуазний уряд Галичини, скрутне ж стано-

ська дрібна буржуазія і слухати не хотіла про мир з Совітською Росією та про Радянську Україну. Спритний премєр Остапенко ще успішно дурив „високі сфери“ і „народ“ (що їздив в директоріянському потязі) швидкою допомогою з Одеси, розповідав про „полки“, що „вже виступили“ з Румунії на Україну, відчитував „одержані“ з Одеси телеґрами. Міністр військових справ О. Шаповал погрожував у. с.-д. і особливо у. соц.-революц. арештами, називаючи їх зрадниками, внутрішніми ворогами, большевиками (тоді підготовлявся, між иншим, арешт у. соц.-рев. в Камянці — М. С. Грушевського, В. Голубовича й инших). Соц.-рев. Григоріїва обвинувачували в тому, що він, замісць поборювати большевизм, своєю роботою в Інформаційному Бюрі підбиває населення і військо до большевизму. Міністр внутрішніх справ Чижевський все ще пильнував, щоб часом не було де закладено Трудової Ради, і надсилав про це таємні роспорядження комісарам, доводячи на урядово-партійних засіданнях (у вагонах), що „народ“ ніяких рад не хоче і жде тільки одного — „твердої влади“. Довідавшись про ультиматум соціялістичних партій, кабінет Остапенка „образився“ і навіть заявив (14. березня) на знак протесту про свою демісію. Переговори з Антантою не сміють бути перервані — заявив Остапенко. „Пульс української державности бється в Одесі“ — красномовно заявив, підпираючи Остапенка, представник нар.-респ. партії на державній нараді в Проскурові 14. березня. Так Директорія і не дала формальної відповіді на „ультиматум“ двох соціялістичних партій, розбігшись хто куди.

Стоючи перед фактом роспаду „верховної влади“ і остапенківщини, соціялістичні партії, спіраючись на Камянецький Трудовий Конґрес, що саме тоді зібрався в Камянці і відбувався під проводом українських соціялістів революціонерів, членів місцевої орґанізації і приїзжих (М. Грушевського, Арк. Степаненка, І. Лизанівського), зробили спробу спочатку вплинути на Директорію в бажаним напрямку, а потім, коли Директорія з Урядом зникли і впливати вже було ні на кого, — спробу взяти політично-державний провід в УНР в свої руки.

Конґрес відбувся в днях 21.—22. березня 1919 р. На Конґресі було присутніх біля 100 делеґатів від селянства, 9 делеґатів від камянецької залоги (якою командував у. с.-р. О. Жуковський) і кілька делеґатів від робітництва (з цукроварень). Крім того, в склад Конґресу входили члени Всеукраїнського Трудового Конґресу від Поділля й инших ґуберній, які в той час перебували в Камянці. М. С. Грушевського було обрано почесним головою Конґресу. Таким чином Камянецький Конґрес виявляв в той час досить авторітетно волю і настрої робітниче-селянських українських мас, особливо коли взяти на увагу солідарні виступи на ньому у. с.-р. і у. с.-д., що перед тим спільними силами вели орґанізаційну роботу між робітництвом і селянством і видавали (при близькій участи — фактично в ролі редактора — М. С. Грушевського) соціялістичну ґазету в Камянці — „Життя По-

вище на фронті, яке могло примусити Директорію відступити до Галичини, примушувало числитись з поглядами галицьких секретарів ще дужче. До речи, в кінці березня Е. Петрушевич увійшов в склад Директорії, як представник Галичини (згідно з рішеннями Всеукр. Труд. Конґресу).

ділля". 21. березня соціялістичні фракції Конґресу внесли на ухвалу Конґресу резолюцію „про внутрішнє та міжнароднє становище Української Народньої Республики". Обговоривши цю резолюцію, Конґрес, за малими змінами, ухвалив її переважаючою більшістю голосів. Ось її зміст:

1. „Директорія повинна негайно зірвати переговори з французьким військовим командуванням в Одесі.

2. Директорія повинна негайно приступити до переговорів з большевицьким правительством Росії й України на таких умовах:

а) Україна єсть самостійною й незалежною Республикою, в якій вся влада належить обєднаним Радам Робітничих і Селянських Депутатів;

б) Українська Республика може федерувати з соціялістичними державами;

в) Українська державність має український характер;

г) Леґальне істнування українських соціялістичних партій;

д) Виведення російських військ з України;

е) Директорія повинна скласти новий Український Радянський Уряд, який тимчасово утворюється по згоді з українськими соціялістичними партіями. Постійний Уряд сформується другим Всеукраїнським Зїздом Робітничих, Селянських і Військових Депутатів.

3. Директорія повинна негайно скласти Уряд з двох соціялістичних партій — УПСР і УСДРП — для ведення загальних переговорів.

4. Рішуче домагатися, аби негайно було припинено вивід війська Камянецької залоги на злочинну бойню і негайно припинено боєві дії на всім фронті." *)

Наведені постанови мали бути реалізовані бльоком українських соціялістичних партій — УПСР ц. т. УСДРП і УСДРП незалежних**). Та саме в день їх винесення, 21. березня Директорія і правительство налякані втратою Жмеринки і наступом большевиків на Проскурів, а також чутками про „бунтівниче-большевицькі" настрої та наміри Конґресу, розбіглись хто куди, залишивши всі урядові інституції, евакуовані до Камянця, на ласку божу, без жадних вказівок. Стоючи перед фактом роспаду „верховної" влади і правительства, названі три соціялістичні партії, разом з Трудовим Конґресом і Козацькою Радою місцевої залоги, утворили, спільними силами, „Комітет Охорони Республики"

*) Перед ухвалою наведених резолюцій, Конґрес розглядав земельну справу (між иншим, з поясненнями виступав на Зїзді Міністр Земельних Справ Архипенко) і виніс резолюцію, в якій вимагав переведення земельного закону Директорії в життя, висловився проти встановленої законом трудової норми в 15 дес., як високої, й постановив домагатись зміни її; так само Конґрес постановив домагатись скасування окремого додаткового закону про наділ землею Козаків. В біжучих справах Конґрес знову займався земельно-господарчою справою (22. III.) і між иншим постановив „щоб всі млини поміщицькі й аренді перейшли до рук народа, а користь з них витрачалась на громадські справи."

**) Представники всіх цих партій брали діяльну участь в роботі Конґресу. Між иншим, в склад Трудової Ради Конґресом було обрано від УПСР І. Лизанівського й Арк. Степаненка, а від с.-д. незалежних М. С. Ткаченка.

Для характеристики тодішніх настроїв селянства додамо, що Конґрес, обравши Трудову Раду, доручив їй взяти владу в повіті в свої руки. Як директиву для Трудової Ради, було ухвалено низку постанов (про перегляд особистого складу міліції, про контроль в залізнодорожних інституціях, про учот запасу хліба, про повернення селянам здертих гетьманом контрибуцій, про забезпечення цукроварень буряками, про охорону лісів, то що). Інтересно, що деякі селянські депутати явились на Конґрес з мандатами обстоювати радянську владу в формі обєднанних селянсько-робітничих Рад.

в такому складі: Голова — В. Чеховський (у. с.-д. незалежник, хоч орґанізаційно належав до офіціяльних с.-д.), Заступник — Арк. Степаненко (у. с.-р.), Члени: Волошин (від Труд. Ради), Грищенко (у. с.-р. від залоги), Казимірів (від залоги), І. Лизанівський (у. с.-р.), Свистун, І. Мазепа (у. с.-д.), І. Романченко (у. с.-д.), М. Ткаченко (у. с.-д. незалежник), Секретарь — Є. Малик (безпарт. соціял.).

22. березня Комітет Охорони оголосив слідуюче своє повідомлення:

„Від Комітету Охорони Республики.

З огляду на дезорґанізацію державного апарату і можливі через це заворушення і порушення спокою — представники Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії і Української Партії Соціялістів-Революціонерів, купно з представниками Селянського Повітового Зїзду Камянецького Повіту на Поділлю, а також представниками Камянецької Залоги, утворили для тимчасового представництва центральної влади Республики Комітет Охорони Республики в складі — по два представники: 1. від Центрального Комітету УПСР, 2. від Центрального Комітету УСДРП, 3. від Камянецької Трудової Ради, обраної на Камянецькому Селянському Зїзді, 4. від Козацької Ради місцевої залоги.

Завдання Комітету: 1. охорона порядку і спокою; 2. роспорядження ріжним установам; переговори з Директорією про негайне припинення переговорів з французьким командуванням в Одесі і роспочаття переговорів з Радянським Правительством України на основі:

а) визнання Радянським Правительством України а також Російським (Правительством) самостійности й незалежности Української Соціялістичної Радянської Республики;

б) українського характеру державности України;

в) леґального істнування українських соціялістичних партій;

г) виведення російських військ з України:

д) складення нового Правительства України до остаточного сформування його на Другому Всеукраїнському Зїзді Рад Робітничих і Селянських Депутатів.

В цілях найкращого переведення того, Комітет Охорони Республики постановляє, що: 1. Фронт дієвий має бути захований твердо і міцно до закінчення переговорів з радянською владою України; 2. Всі військові частини в тилу так само повинні стояти твердо і непорушно; 3. Всі цівільні і військові установи мусять правильно функціонувати; евакуація тимчасово припиняється; державне майно має бути охоронено; 4. Всі місцеві залоги мають підтримувати спокій і лад, на основі розпорядку властей.

Оголошуючи про це до загального відома, Комітет Охорони Республики кличе всіх громадян заховувати спокій і дружно переводити в життя всі постанови Комітету.

Голова Комітету Охорони Володимир Чеховський. Товариш Голови Аркадій Степаненко. Члени Комітету: Лизанівський, Романченко, Свистун, Грищенко, Волошин, Казимірів, І. Мазепа, М. Ткаченко. Секретарь Комітету Є. Малик.

Камянець-Подільський, 22. березня 1919 року.“

Щоб зберегти від остаточного розвалу міністерські апарати, що перебували без міністрів в Камянці, і щоб бути в стані, на випадок потреби, взяти цілком державний провід в свої руки, Комітет призначив до міністерств своїх Комісарів*). Навязувалися також тісніщі звязки з військовими частинами, що стояли в Камянці, з робітництвом і селянством. Симпатії останніх видимо були на боці Комітета. Робітники зустрінули появлення Комітету з особливим задоволенням: в день засну-

*) В числі инших Комісарів було призначено Комісаром і П. Христюка (укр. с.-р.).

вання його можна було бачити на вулицях Камянця робітників з червоними стрічками на грудях. Місцева орґанізація большевиків виявила бажання увійти в контакт з Комітетом. Тверде бажання Комітета замирити з радянським урядом України і недвозначне визнання Української Соціялістичної Радянської Республики, що мала, після миру, заступити Українську Народню Республику, прихиляли до нього симпатії революційного козацтва, селянства і робітництва. Всі мали те переконання, що або Директорія виконає те, що намітив Комітет Охорони, або, коли вона остаточно розвалилась чи спробує зробити опір, Комітет самостійно переведе в життя проґраму миру і створення в порозумінню з большевиками єдиного тимчасового уряду єдиної Української Радянської Республики (зліквідувавши Директорію).

Та одначе ситуація була не цілком ясна і сприятлива для незломного і рішучого переведення наміченої лінії в життя. Перш за все ґарнізон, який стояв на боці Комітету, був нечисленний. Поруч з ним по Камянцю в той же час вешталось чимало ріжної отаманської наволочі, яка легко могла зібрати сотню — дві бандитів і вчинити в місті провокаційну різню — погром Жидів, про що вже одверто говорилося на вулицях міста. Доводилося брати на увагу також і деяку ворожість до Комітету з боку старших урядовців міністерств, які всі сили напружували до відновлення звязку з „своїми“ міністрами, не ждучи для себе добра від миру з Радянським Урядом і можливого переформування урядових апаратів. З вищими урядовцями йшли всі дрібнобуржуазні партії, готуючись, спільно з „отаманами“, до насильної ліквідації „незаконного узурпаторського гуртка“, як висловилась про Комітет Комісія Закордонних Справ Всеукраїнського Трудового Конґресу *). Нарешті, не відомо було остаточно, де саме перебувають члени Директорії, які наміри вони мають і, саме головне, які військові сили могли б кинути на Камянець „для усмирення бунтівників.“

*) Комісія Закордонних Справ Всеукраїнського Трудового Конґресу (що перебувала в Камянці) подала, в справі Комітету „до Високої Директорії УНР“ (Копія Кабінету Міністрів УНР і Президії Трудового Конґресу УНР) слідуючу заяву: „Закордонна Комісія Трудового Конґресу в складі всіх присутніх членів Комісії на засіданні 24. березня 1919 р., заслухавши інформації про захоплення в Камянці-Подільському влади так званим ‚Комітетом Охорони Республики‘, а також зачитавши відозву зазначеного Комітету, постановила: 1. Зауважити всьому трудовому люду України, що Комісія, стоючи на ґрунті постанов Трудового Конґресу, продовжує свою працю при Директорії УНР й її законнім уряді; 2. Одночасно Комісія зауважує, що так званий ‚Комітет Охорони Республики‘, який орґанізувався в Камянці-Подільському, є незаконним узурпаторським гуртком; 3. Зазначену постанову довести до відома Високої Директорії УНР, Кабінету Міністрів УНР і Президії Трудового Конґресу УНР. Голова Комісії (підпис), Секретарь (підпис).“

Взагалі треба підкреслити, що Комісії Трудового Конґресу явились найміцнішою підпорою реакційної отаманськo-директоріянської політики. Вони активно підпирали одесько-антантську політику Директорії, вони підпирали Кабінет Остапенка в його боротьбі з трудовими радами, вони були, нарешті, найбільшими ворогами української робітниче-селянської державности і миру з Сов. Росією і радянським урядом України. Пояснювалась така позиція Комісій їх реакційним міщанськo-буржуазним складом (між иншим, члени Комісій укр. соц.-рев. вийшли зі складу Комісій ще у Винниці — Одрина й инші — ті ж, що не вийшли, покинули Партію — Бачинський, Шиманович і т. д.).

З поїздки особливої делеґації Комітету (під головуванням Арк. Степаненка) для розшукання членів Директорії і переговорів з ними (делеґації вдалося відшукати Ф. Швеця в районі Гусятина), вияснилось що рештки останенківщини (і в першу чергу член Директорії П. Андрієвський, що вже цілком „зспівався“ з галицьким Державним Секретаріятом) збірають останні сили для боротьби з Комітетом і що, що найбільше, коли б вдалося ліквідувати конфлікт мирно, можна сподіватись утворення нового, більш лівого, ніж був, кабінету *). Потвердилось також, що Петлюра перебуває на Волині, де має в своєму роспорядженню певну військову силу (4).

Таким чином, на рішучу акцію, на цілковиту ліквідацію дрібнобуржуазного курсу політики (а разом з цим і Директорії) зважитись було трудно. Комітет це добре розумів і, щоб уникнути провокаційного і непотрібного пролиття крови, на засіданні своїм 26. березня вирішив розвязатись. 27. березня Комітет оголосив про це своє повідомлення, в якому, не сходячи з заявленої ним в першому повідомленню позиції, заявив, що переведення намічених ним заходів в життя він передає політичним партіям, які брали участь в Комітеті. Ось зміст цього останнього повідомлення Комітету:

„Від Комітету Охорони Республики.

Перед кількома днями, через відрізання Камянця і загрозу йому з боку большевиків, в державних справах утворилося безладдя й Центральні Державні Установи загубили звязок з Директорією; ніяких роспоряджень від неї й Уряду не було, місце пробування вищої влади Республики перестало бути відомим навіть Центральним Установам; в звязку з пораженням на фронті Жмеринки, заворушенням в Барі і Могилеві — значніщі відділи війська безладно насунули до Камянця. Все те утворило стан повної дезорґанізації державного апарату і представники, як від Центральних Установ, так і від місцевих військових частин та установ, стали являтися до Центральних Установ партій з запитаннями, що роботи і як запобігти можливим порушенням ладу і порядку, з огляду на відсутність Центральної Влади і невідомість навіть місця її перебування.

Комітет Охорони Республики в час цієї загальної паніки, коли весь державний апарат і майно Української Республики були під загрозою нападу всяких темних сил, постановив своєю ціллю припинити безладдя й моральним впливом партійних та громадських орґанізацій встановити спокій, як основу всякого громадського життя.

В переконанні, що встановлення трівалого, дійсного спокою та ладу можливе лише шляхом зміни дотеперішньої урядової політики, Комітет Охорони Республики вважав необхідним звернутись до Директорії з пропозицією розірвати переговори з французьким командуванням та розпочати переговори з совітським правительством на Україні. В цій цілі були послані делеґати Комітету до Директорії.

Оскільки трівожний настрій, який опанував був громадянством, зник в наслідок того, що на фронті республиканське військо одержало значні успіхи, оскільки звязок між центром та періферією налагодився і безпорадність перших днів евакуації з бігом часу була зовсім усунута, остільки безпосередня потреба в істнуванні Комітета Охорони Республики минула. Комітет виконав своє головне завдання збереження спокою та порядку в момент загального безладдя.

Стоючи твердо на своїй основній позиції що до зміни дотеперішньої політики в напрямку розриву з французьким командуванням і розпочаття в найбільш вигідний для Української Республики момент

*) Делеґація виїхала з Камянця в неділю, 23. березня, про що Комітет повідомив населення особливим оповіщенням. В дорозі делеґація була заарештована аґентами П. Андрієвського, через що ледве не дійшло до бійки.

переговорів з большевицьким правительством, Комітет вважає, що при данних умовах унормованого державного життя переведення відповідного впливу на правительство мусить перейти знову безпосередньо до рук політичних партій, що стоять на плятформі Комітету.

Дальше істнування Комітету в його нинішній формі в дану хвилю не тільки не сприятиме осягненню зазначеної мети, але лише може цьому перешкодити, оскільки встановлятиме двоєвластя, що, дезорґанізуючи громадянство та армію, може тільки до решти підірвати сили армії Української Народньої Республики і цим пошкодити визволенню Українського народу з-під чужоземного панування.

З огляду на все зазначене, Комітет Охорони Республики оповіщає населення, що з дня 28. місяця березня 1919 р. діяльність Комітету припиняється.

Комітет Охорони Республики закликає всіх громадян Української Народньої Республики заховувати спокій та порядок, здійснюючи свої політичні стремління орґанізованим шляхом через політичні партії. Разом з тим Комітет Охорони Республики звертається до товаришів Козаків Української Народньої Армії, щоби вони не на ступінь не відходили від виконання своїх обовязків в цей час, коли від того, чи буде фронт чи не буде, залежить доля Українського Народу в сучасному і в будучности.

Кожний громадянин хай непохитно виконує свої громадські обовязки.

Комітет Охорони Республики.

М. Камянець-Подільський, Року 1919, березоля 27."

В той же самий день, коли було оголошено наведене оповіщення Комітету, наспів (вже вдруге) до Камянця посланий членом Директорії П. Андрієвським „отаман" Хомадовський з наказом в корині задушити „бунт". Цей „отаман" заарештував 28. березня В. Голубовича, О. Жуковського, І. Мазепу і Арк. Степаненка і шукав за иншими „комітетчиками", щоб розстріляти їх, як „зрадників" та „большевиків" *). В той же день по постанові останенківських недобитків

*) В перший раз „отаман" Хомадовський прибув до Камянця 23. березня. На другий день він оголосив себе („з призначення Суверенної Української влади Директорії з дня 22. березня", як було написано в наказі Хомадовського і що, до речи, зовсім не відповідало дійсности, бо „призначив" Хомадовського особисто і на словах П. Андрієвський без відома і згоди инших членів Директорії) „особливим комендантом м. Камянця і його околиць" і оповістив місто й околиці на стані облоги. Одначе Начальник Камянецької залоги Олекс. Жуковський своїм контр-наказом від 25. березня (за No 46) оголосив наказ Хомадовського недійсним, посилаючись на те, що Хомадовський не подав ніяких документів від правительства і Директорії про своє призначення і, таким чином, являється самозванцем. Після цього „отаман" Хомадовський поїхав до „Суверенної Української Влади" і привіз „наказ" про своє призначення. Начальник залоги О. Жуковський не задовольнився тим „наказом" і знов намагався не допустити Хомадовського до виконання обовязків коменданта. В рапорті своєму (від 27. березня 1919 р.) до Військового Міністра начальник залоги, між иншим, писав про виданий „Суверенною Українською Владою" „Наказ" про призначення Хомадовського:

„Придивившись до документу, поданого Хомадовським, нахожу, що цей документ неправдивий і ось по яким мотивам: 1. Посвідчення підписане не Державним Секретарем (підпись якого мені відома), а якимось заступником; 2. Приложена печатка Міністерства торгу й промисловости, а не Канцелярії Директорії або Ради Народніх Міністрів; 3. Призначення затверджено тільки одним підписом п. Директора Андрієвського, почерк якого мені невідомий; другої підписі п. Директора Швеця немає, тоді як в Ходорові чи Гусятині, куди їздив Хомадовський, п. Швець був. Всі ці обставини, а головним чином те, що ніякої

(міністрів) в Гусятині було арештовано, як „комітетчиків“, І. Романченка (у. с.-д.) і П. Феденка (у. с.-д.), які їхали, як делеґати Центр. Комітету УСДРП в Станиславів на конференцію галицької соц.-дем. партії. Тільки надзвичайні заходи членів партій врятували життя „комітетчикам“, заарештованих Хомадовським. С. Петлюра, довідавшись про арешт, дав до Камянця наказ звільнити заарештованих і доставити в м. Рівне, куди почали спішно евакуватись з Камянця всі державні інституції. Головний отаман, попікшись на остапенківщині, збірався вже формувати в Рівному нове, „ліве“ правительство. Без „комітетчиків“ же — без укр. с.-р. і с-д. — такого правительства не можна було утворити. Арештованих було звільнено і відправлено до Рівного.

Так майже нічим скінчилась ця камянецька спроба революційно-соціялістичних партій емансіпуватись від української дрібної буржуазії.

Дуже інтересно, що майже в один і той же день такі самі спроби відбулись і в инших закутках директоріянського запілля. Після захоплення Жмеринки большевиками український фронт було розрізано на дві частини: північну і південну. Остання втратила після цього всякий звязок з Директорією та правительством. Шукаючи виходу з утвореної директоріянською політикою і поразками на фронті ситуації, весь південно-західний республиканський фронт став на ґрунт радянської влади, утворив Революційний Комітет, який звернувся до большевиків з пропозицією миру (в склад Комітету входили в числі инших — Волох, Донич-Донченко, Загородський, Колодій і Осмяловський; Комітет оголосив на ст. Вапнярка, 21. березня 1919 р., Універсал, в якому заявляв, що українське військо стає на ґрунт радянської влади і стремить до миру з радянським правительством). Одначе, з ріжних причин, і Революційний Комітет не перетворився в серйозний політичний осередок. Зі спроб його договоритись до чогось з російським совітським військом нічого не вийшло. У відповідь на пропозицію миру російське військо повело ще більш енерґійний наступ; окремі українські військові відділи, що перейшли на бік большевиків, було обеззброєно, багацько козаків з них перебито. Військо мусіло після цього шукати порятунку в Румунії*).

Згадаємо ще тут про „збольшевичення“ Січових Стрільців, що мало місце в ці ж дні. Мандруючи безладно від Київа (після віддання

телеґрами про призначення особливого коменданта в м. Камянець н./П. ні я, ні Ґуберніяльний Комісар не одержали від висших урядових інституцій — змушують мене віднестись з недовіррям до отамана Хомадовського“. У відповідь на „недовірря“ з боку Жуковського Хомадовський заарештував його.

*) Південна ґрупа українського республиканського війська оперувала на фронті — Балта-Ольгопіль-Вапнярка-Ямпіль. Через те, що кордони Румунії були зачинені для Українців, а Одеса та її околиці були зайняті Французами та добровольцями, ґрупа опинилась, після захоплення большевиками Жмеринки, в дуже тяжкому становищі. При цій ґрупі було дуже багацько всякого майна, евакуованого з Південної України військовими і цівільними установами. Головною складовою частиною південної ґрупи був Запоріжський Корпус. В боях з большевиками запорожці були притиснуті до Дністра в околицях Тирасполя. Румунське правительство згодилось перепустити це військо через Бесарабщину до Галичини, але без зброї. При переході Румуни розібрали його до ниточки і загальмували переїзд запорожців до Галичини.

його большевикам), Січовики, після безпосереднього болючого ознайомлення з настроями селянства, переконались, що війна, яку вони вели з „большевиками“ за самостійність Української Держави від зазіхань на неї Московщини, була в значній мірі — через реакційну політику Директорії — війною внутрішньою, українсько-горожанською, війною з українським робітництвом та революційним селянством; вони переконались, що робітництво та революційне селянство ставляться, безумовно, прихильно до радянської форми влади, як форми дійсно революційної, пристосованої до спеціяльних вимог боротьби працюючих з визискувачами. І от, щоб прихилити до себе населення, щоб одкинути всякі запідозрення в контрреволюційности, а тим паче в стремлінні до збройного подавлення соціяльно-економичних революційних стремлінь українського трудового люду, Січові Стрільці оголосили слідуючу свою декларацію:*)

„Декларація Січових Стрільців.

Супроти всяких поголосок, які кривдять й оскорбляють честь Січового Війська, особливо ж супроти закиду, немов би Січові Стрільці хотіли служити реакціонерам, заявляємо отсим прилюдно:

1. Січові Стрільці, які разом з масами українського народу скинули гетьмана, зломали його реакційний режим, виступивши проти гетьмана по проголошенню його маніфесту з 14. листопада 1918 року, яким він хотів прилучити Україну до Москви — боролись, боряться і будуть боротись за суверенність Українського Народу і за його самостійну Республику.

2. Стоючи принціпово на плятформі самостійної Української Народньої Республики і тим самим визнаючи суверенність Українського Народу в вирішуванню всіх справ політичних і господарських, уважають Січові Стрільці, що тільки Український Народ має право вирішувати по своїй волі і без усякого вмішування чужих сил, які б вони не були, також найважніщу з економичних справ, а саме справу земельну. Український народ має свої політичні й культурні сили, які без чужинців вирішать його життєві справи. Вся земля на Україні належить Українському Народові, і тільки Український Народ має право роспоряжатись землею. Во імя цих справедливих засад проливали Січові Стрільці свою кров, і від них ніколи і ні перед ким не відступали і не відступлять.

3. Стоючи на цих засадах, заявляють Січові Стрільці, що все будуть карним і слухняним військом кождого українського народоправного правительства, яке стоятиме на плятформі самостійности Української Народньої Республики й признання Українському Народові всієї землі в його розпорядимство. Що до форми влади, то Січові Стрільці були тими, які охороняли Трудовий Конґрес Українського Народа в часи, коли він не виявив був свого обличча, а тепер коли представники українського трудового народа знов підтвердили, що стоять на плятформі самостійности Української Народньої Республики, Січові Стрільці з тим більшим запалом підпиратимуть радянську владу на місцях, яка заводить лад і порядок.

Стомлені тяжкими боями, змучені недовіррям народу, який несправедливо думав, що Січові Стрільці схочуть піддержати ті сили, які стремлять до поневолення українського трудового люду, Січові Стрільці відійшли, щоб переорґанізуватись і з новими силами рішуче і твердо, як все, ударити на всіх, хто б посмів посягнути на здобутки революції Українського Народу.

З народом йшло, іде й буде йти Січове Стрілецтво.

---

*) В кінці своєї мандрівки Січовики прибились до Кремянця (на Волині), де й спинились для відпочинку.

В березні 1919 р. За Січову Раду: Отаман Евген Коновалець, Отаман Андрій Мельник, Д-р Осип Назарук.“ („Республика“, щоденна ґазета, Станиславів, второк 25. марта 1919.) *)

Так в ріжних місцевостях одночасно зявилися симптоми, які вказували в сути річи на одне й теж — на повне банкротство реакційної політики Директорії, на необхідність рішучих змін в тій політиці, на бажання широких верств української демократії звільнитись з-під впливу Остапенківщини. На жаль, та частина соціялістичної української революційної демократії, яка була на терені Директорії, не виявила (і не могла виявити через свою дезорґанізацію) стільки революційної сміливости, сили і духовної міці, щоб, прийнявши на увагу ті симптоми, одним рішучим ударом зліквідувати гнилий, скомпромітований, бездарний директоріянський центр і утворити на місце його новий — повний сил, енерґійний, справді революційний, нерозривно звязаний з робітниче-селянськими масами центр української революції.

17. Утворення нового соціялістичного Кабінету Міністрів, повстання проти нього української буржуазії і втрата українською республиканською владою території. Привезені до Рівного „комітетчики“ (с.-р. і с.-д.) повели переговори з С. Петлюрою й А. Макаренком про утворення нового соціялістичного Кабінету Міністрів (члени Директорії П. Андрієвский і Е. Петрушевич перебували в той час в Галичині і зовсім не хотіли їхати до Рівного; Швець же курсував між Рівним і Галичиною, утворюючи „кворум“ Директорії то в Рівному, то в Галичині). Перед тим, як дати згоду на вступ до кабінету, українські соціялісти-революціонери (емісари ЦК Партії) й українські соціяль-демократи (ЦК Партії) склали 5. квітня 1919 р. спеціяльні умови, що до прав майбутнього кабінету, взаємовідносин його з Директорією та реорґанізації складу самої Директорії. Зміст тих умов, поданих, як ультимативна вимога, Петлюрі, був слідуючий:

„I. Директорія. 1. Директорія складається з слідуючих членів: Голови, Отамана С. Петлюри, і по одному представнику — від Галичини, УПСР і УСДРП; 2. Директорія затверджує закони тільки після ухвали їх Радою Міністрів; 3. Директорія репрезентує суверенність УНР на вні, при чому всі відповідні акти контрасіґнуються Міністром Закордонних Справ; 4. Для Директорії встановляється цівільний лист, який проходить по згоді з Радою Міністрів; 5. В сфері управління члени Директорії видають свої роспорядження тільки через відповідні міністерства; 6. Всі члени Директорії рівноправні; 7. Повноправний кворум Директорії складається з трьох членів**).

---

*) Січове Стрілецтво було дійсно відданним Українській Державности військом: відважним, хоробрим, сміливим, свідомим своєї цілі, повним самопожертви. Одного тільки йому бракувало: клясової робітниче-селянської свідомости та соціялістичного виховання. Це останнє та безладність директоріянського правління і штовхало Січовиків на ріжні помилкові та шкодливі для української революції кроки; воно було також і причиною того, що Січове Стрілецтво не перетворилось з національного у велике національно-революційне робітниче-селянське військо.

**) Цей (I) розділ умов інтересний між иншим тим, що він свідчить про брак конституції УНР, про відсутність правил, реґулюючих управління Республикою й опреділяючих взаємовідносини між Радою Міністрів та Директорією. Голова Директорії В. Винниченко, а потім С. Петлюра уникали обмеження певною конституцією прав Директорії, хоч кабінети Міністрів починаючи ще

II. Рада Міністрів. 1. Премер-міністр призначається по згоді з партіями українських соц.-рев. і укр. соц.-демократів і формує кабінет в порозумінні і за згодою цих партій; 2. Політична Рада Міністрів складається з таких міністрів: міністр внутрішніх справ, закордонних, військових, земельних, народнього господарства, фінансів, юстиції, праці й освіти; 3. Рада Міністрів сама визначає місце своєї резиденції; 4. Права і обовязки військового міністра опреділюються ‚положенням про польове управління війська у військовий час'; 5. Всі кредіти на військову справу проводяться тільки через Раду Народніх Міністрів.

III. Проґрама внутрішньої і зовнішньої політики. 1. Кабінет кладе своїм завданням: а) припинення внутрішньої горожанської війни, б) можливо скорше замирення з Совітською Росією, в) неприняття наступательних союзів проти Совітської Росії; 2. Забезпечування леґального істнування всіх політичних партій, коли вони не йдуть проти суверенности УНР; 3. Негайна орґанізація місцевих конґресів і Рад Трудового Народу; 4. Перегляд закону про Трудові Ради; 5. Переговори з державами Антанти й иншими державами кабінет міністрів вестиме на умовах: а) визнання самостійности Української Народньої Республики; б) невтручання у внутрішні справи Республики; в) виведення війська з території УНР; г) коли умови з французьким командуванням в Одесі вже підписані уповноваженими УНР, то вони санкціонуються Директорією після затвердження новою Радою Міністрів."

Як бачимо, ці „умови" були вже зовсім не тим, чого вимагав час; в порівнянню з позицією Комітету Охорони Республики вони були надзвичайно компромісові. Директорія залишилась (хоч і в зміненому складі) під головуванням того ж самого С. Петлюри; про радянську владу вже не було й спомину (замісць неї, знов виринули трудові ради з контрольними функціями); про мир з радянським урядом України також не було вже мови, натомісць говорилось тільки про бажання миру з Совітською Роією; нарешті, про розрив переговорів з Антантою також не було згадки, навпаки — переговори ті леґалізувались і на далі (згадка про те, як має бути у випадку, коли згоду з Антантою вже підписано, являється фарисейством, бо в той час всі добре знали, що ніякої згоди в дійсности не підписано).

С. Петлюра на всі точки „умови" згожувався. На доказ своєї щирости посилався на оголошення закону про Трудові Ради, переведене ним військовим порядком (саме в час камянецьких подій), а також видав особливий „маніфест", в якому підкреслював великі заслуги перед Українською Революцією двох соціялістичних партій — укр. соц.-рев. і укр. соц.-дем. — і мотивував цим необхідність передачі влади в державі цим двом партіям.

9. квітня С. Петлюра з А. Макаренком затвердили неповний склад нового Кабінету*). Голова Ради Народніх Міністрів і міністр фінансів Б. Мартос (у. с.-д.), Заступник Голови і народній міністр юстиції Ан. Лівицький (у. с.-д.), нар. міністр внутр. справ

з Київа раз-у-раз вказували на цю аномалію й домагались невтручання Директорії в справи управління та встановлення певної конституції. На ґрунті такого „отаманування" Директорії і розцвіла пишним цвітом „отаманія" у всіх галузях державного життя, а в першу чергу у війську.

*) Ф. Швець приїхав з Галичини до Рівного пізніще і собі підписав наказ про призначення нового кабінету, вирішивши таким чином (хоч формально) спір між двома урядами — Андрієвським, Петрушевичем і останенківським кабінетом, котрий не хотів подаватись до демисії, з одної сторони, і Петлюрою, Макаренком та новим кабінетом Мартоса — з другої.

І. Мазепа (у. с.-д.), нар. міністр земельних справ М. Ковалевський (у. с.-р.), В. о. нар. міністра військ. справ Гр. Сиротенко (у. с.-д.). Вже при затвердженню цього складу Кабінету було порушено вироблені партіями „умови“: замісць соціялістичного есеро-есдеківського кабінету, утворено було есдеківсько-петлюрівський кабінет; в його складі був тільки один соц.-рев., та й то кандидат не партії, а А. Макаренка. Пізніще від укр. соц. рев. війшло до складу правительства ще три міністри, але головним чином на техничні посади, без права голосу в „політичному кабінеті“ (І. Лизанівський — керуюч. міністр. преси, І. Паливода — керуюч. міністр. почт та телеґрафів і Л. Шрамченко — міністр. народнього господарства), так що це входження не змінило петлюрівсько-есдеківського характеру нового Кабінету*).

12. квітня 1919 р. новий кабінет оголосив свою декларацію (затверджену Петлюрою й Макаренком) слідуючого змісту:

„Іменем Української Народньої Республики затверджуємо: Голова Директорії УНР, Головний Отаман Петлюра, член-секретарь Макаренко. 12. квітня 1919 р.

Декларація Правительства Української Народньої Республики.

Оборона Української Народньої Республики та потреба кращого упорядкування державного життя зробили необхідним для українських соціялістичних партій стати до орґанізації нового Народнього Правительства, яке мало б в собі представників найвизначнійщих партій України. Попередня Рада Народніх Міністрів не мала в своєму складі представників (цих) політичних партій, що не давало їй (змоги) вести свою роботу так успішно, як того вимагає відповідальне положення нашої Республики зовні й величезні завдання внутрішньої державної роботи.

Волею Директорії Української Народньої Республики в порозумінню з українськими соціялістичними партіями пове Народнє Правительство приступило до многотрудної державної роботи в цей тяжкий для нашої Республики час. Кабінет Народніх Міністрів, який обєднує соціялістичні партії України, оповіщає громадян Української Народньої Республики про ті завдання, які він буде виконувати по мірі своїх сил на добро і щастя загроженої зо всіх боків нашої Вітчизни.

Не хотів Український Нарід забирати собі чужі землі, не бажав він грабувати чуже добро: тільки за забезпечення свого права жити самостійним і незалежним життям боряться найкращі сини Українського Народа з усіма ворогами нашої волі. З одного боку, польське панство, котре не хоче помиритися з тим, що український люд — селяне і робітники Галичини, Холмщини і Волині не бажають бути в лядській неволі, оружною силою напало на споконвічні українські землі й забрало столицю Галичини місто Львів і другі міста й повіти нашої землі, политі потом і кровю Українського Народу. З другого боку, російське комуністичне большевицьке військо, не вдовольняючись грабуванням селян у Росії, напало на визволену з-під гетьманського ярма Україну. До цього часу тягнеться тяжка війна на два фронти, руйнуючи наш край, і без того збіднілий од панування чужинців. Комуністичне Правительство Росії, котре стало ненависним для російського народу настільки, що цілі армії комуністів-большевиків передаються зі зброєю та амуніцією хоробрим українським козакам**), рішило піддержати свою власть у Росії грабуванням трудящого україн-

*) Крім названих осіб, укр. с.-р. дали свого кандидата — П. Христюка — на посаду товариша міністра внутрішніх справ.

**) Дійсно, в ці дні в районі Гомеля-Мозиря кілька військових російських частин зі зброєю передались на український бік. Салдати цих частин Великороси були дуже вороже настроєні проти Євреїв і все рвалися на Бердичів (з Рівного), щоб погромити там Євреїв. Автор.

ського селянина. В тих місцях, де пройшло російське совітське військо, у селян, навіть у найбідніщих, забрано хліб і скот, на заводах та фабриках большевики забирають станки, не дають робити і не платять робітникам грошей. Зростає страшенна дорожнеча, як на харч, так і на всякі инші річи першої потреби. Не може стерпіти Український Нарід, що сам себе визволив від гетьманщини, нової большевицької неволі і піднімається зі зброєю в руках проти гнобителів чужинців — російських большевиків-комуністів.

Нове Народнє Правительство Української Республики бачить єдиний порятунок для Українського Народу, щоб спасти його волю і майно від нападів і грабунків хижих сусідів — в будуванню єдиної самостійної і незалежної Української Народньої Республики. На оборону своєї національної чести і порушених чужинцями економичних і соціяльних прав, повинно піднятись все трудове селянство і робітництво, щоб не дати чужинцям в кінець знищити наш Рідний Край. З цих причин нове Народнє Правительство Української Республики простягає руку всім українським соціялістам та селянам і робітникам, повставшим по той бік фронту, які, не стерпівши чужинецької неволі російських комуністів, піднялися на боротьбу за вільну і незалежну Україну. Нове Народнє Правительство України бажає мира, як з Поляками, так і з російськими комуністами-большевиками, але першою умовою згоди ставить, щоб ніхто з цих чужинців не втручався у внутрішні українські справи і не стояв на перешкоді вільному і самостійному життю українського народа.

Не бажаючи повторення чужого панування на Україні, нове Народнє Правительство торжественно заявляє, що не буде кликати собі на допомогу чужої військової сили з якої б то не було держави. Всякі договори з чужими державами Народнє Правительство заключатиме тільки на основі визнання ними самостійної України і невтручання в наші внутрішні справи.

Народні Міністри звертаються до нашої славної армії, до козаків, з подякою за їхню тяжку і кріваву працю для визволення України з-під рабства чужинців і кличуть всіх вірних синів України стояти твердо проти ворогів, які на нас напали. З свого боку Народнє Правительство зробить все для того, щоби кожний козак був забезпечений одежою, харчами і жалованням на службі Рідному Краєві, а також подбає, щоби семї призваних козаків мали средства на прожиток від казни; на случай недуги, каліцтва або смерти козака не тільки він сам, але й родина його буде мати державну допомогу від Правительства УНР. Цю допомогу воякам Української Республики Народнє Правительство поширює і на територію Галичини, фактичне зєднання з якою, після проголошення злуки обох Україн Трудовим Конґресом та Національною Радою, Правительство ставить своїм найближчим завданням.

З гарячим покликом звертаємось ми, представники українських соціялістичних партій, до всього трудящого люду України: ставайте до зброї проти насильників-гнобителів вашої свободи. І коли вас Народнє Правительство покличе на мобілізацію, всі, кому укаже закон, нехай ідуть, бо пізно буде, коли вороги-сусіди поділять нашу землю поміж собою. Запаліться святим вогнем любови до знесиленого Рідного Краю і єдиним революційним фронтом женіть геть чужинців-гнобителів, рятуючи Україну від повної руїни.

Беручи в свої руки керування державними справами, нове Народнє Правительство України оповіщає всіх громадян, що у внутрішній політиці воно буде стреміти до зміцнення демократичного ладу і в першу чергу ним буде вжито найенерґійніщих заходів, аби всюди орґанізувалися робітничо-селянські трудові ради для контролю над діяльністю місцевих властей. На цю справу Народнє Правительство призначає спеціяльні кошти по удержанню трудових рад, як державних інституцій. Народнє Правительство дбає про те, щоб всі пограбовані болшевицькими зайдами бідні селяне одержали державну допомогу для піддержки свого зруйнованого господарства. Обстоюючи порядок, спокій і законність, як необхідну умову вільного життя всіх громадян УНР, Народнє Правительство всіма силами буде боротися зі всяким порушенням спокою і ладу і винних у цьому розбійників, хуліганів, погромщиків і инших злочинців безпощадно каратиме судом народньої совісти. Зокрема Правительство не допустить погромів над еврейським населенням України і рішуче буде боротись з цим ганебним і протидержавним явищем, яке принижує

Український Нарід в очах культурних націй всього світа. Правительства УНР певно вірім, що Український Нарід, який сам пережив довгі роки національного поневолення і, оцінивши національну волю, перший оголосив національно-персональну автономію для оборони прав національних меншостей України, допоможе Урядові знищити погромні вчинки темних елементів.

Пограбована за царського уряду, знищена економично німецькими імперіялістами, Україна нині переживає третю грізну хвилю руйнування народнього господарства хижими чужинцями-Поляками та російськими комуністами-большевиками. Розуміючи, що основою добробуту народа й держави є упорядковане народнє господарство, нове Правительство УНР доложить усіх сил, щоби відновити продуктивну діяльність народнього труда. Для цього Народнє Правительство постарається при першій змозі допомогти фабрикам і заводам роспочати роботу, а з другого боку — торговими договорами з державами Европи й Америки здобути по дешевій ціні всякі товари, недостачу в яких так гостро відчуває пограбоване українське населення.

Нове Народнє Правительство України хоче демократичною земельною реформою справедливо задовольнити землею українське трудове селянство. Народні міністри наказують трудовому селянству продовжувати засів своєї й бувшої панської землі, яка законом Директорії УНР остаточно закріплена без викупу за трудящим селянством.

Безробіття і голод поширились серед робітництва України, після того як найважніщі центри нашої землі захоплені російськими завойовниками. В цій справі нове Народнє Правительство, поряд з відновленням промисловости, в якій би робітник знайшов собі заробіток, постарається забезпечити пролетаріят від безробіття державною допомогою та орґанізацією державних робіт. Народнє Правительство сподівається щирої допомоги від професійних робітничих союзів, роботу яких воно високо цінить і в контакті з якими гадає вести свою політику, направлену на добробут робітництва України. З свого боку, Народнє Правительство все зробить для того, щоб професійні союзи нормально провадили свою роботу і забезпечує повну волю професійного руху на Україні.

В наслідок війни ще й досі людність Волині, Поділля, Галичини і Холмщини не змогла відновити свого господарства. Народнє Правительство України, щоби полекшити долю пострадавших від війни, вживатиме всіх заходів для того, щоб допомогти збудуванню хат, дати живий і мертвий інвентарь зруйнованим війною жителям прифронтових місцевостей.

Означаючи напрям своєї роботи в найблизчій будучности, Народнє Правительство заявляє, що успішна його діяльність залежить в найбільшій мірі від того, чи зможе українська народня армія видержати напад чужих нам російських та польських армій. Забезпечення самостійности України є необхідною умовою спасення здобутків революції на Україні. Тільки самостійна Україна зможе зоставатись демократичною Республикою. Покорення нашої землі Поляками віддає нас під власть польського панства, а завоювання комуністами з Росії, де большевизм падає, неминуче доводить Україну до єдиної Росії з царем, під гнітом якого 300 років мучився Український народ. Взявши на себе важкий тягар власти в таку лиху годину життя нашої Республики, нове Народнє Правительство вірить, що ніколи не умре в нашім народі бажання і стремління до свободи. Твердо бється українська армія з ворогами нашого народа, здобуваючи собі і своїм нащадкам землю і волю. В цій силі народнього переконання і свідомости Народні Міністри черпають для себе віру в успішність справи визволення Українського народа з-під панування чужинців і надіються, що, не зважаючи на всі перешкоди і нещастя, які впали на Україну, дружними зусиллями Український Народ власною самодіяльністю вийде на широкий шлях самостійного і незалежного життя на основі справжнього народоправства, яке він заслужив кровію і муками своїх найкращих дітей.

Народнє Правительство Української Республики: Голова Ради Народніх Міністрів і Міністр Фінансів Б. Мартос, Заступник Голови і Народній Міністр юстиції А. Лівицький, Народній Міністр внутрішніх справ І. Мазепа, Народній Міністр земельних справ М. Ковалевський, В. о. Нар. Міністра Військових Справ Гр. Сиротенко. 12. квітня 1919 року.“

Таким чином, замісць переговорів з радянським урядом України, нове „Народнє Правительство“ посилало привіт селянам повстанцям проти окупаційної політики уряду Раковського й само готувалось до запеклої боротьби з большевиками. Вся декларація нового правительства пройнята орієнтацією на селянські повстання, проти большевиків, що, дійсно, в той час вже відбувались по всій Україні. Цю орієнтацію поділяли в однаковій мірі як соц.-дем., так і соціялісти-революціонери, хоч і росходились в своїх поглядах на той лад, який мав прийти на місце окупаційної большевицької політики у випадку успіху повстання й перемоги української республиканської армії. Чого хотіли соціяль-демократи, ми знаємо вже з їхнього поводження на Всеукраїнському Трудовому Конґресі, з декларації їхнього Центрального Комітету, оголошеної ще в Київі; про їхні ідеали говорить і наведена вище декларація „нового правительства“, складена і ухвалена соціяль-демократами. Праві українські соц.-демократи свідомо простували до збудовання української буржуазної Республики, з „справжнім народоправством“ (тоб-то парляментаризмом), з переведенням „демократичної земельної реформи“ з допомогою „фабрикам і заводам“ (тоб-то капталістам), з леґалізацією професійного робітничого руху. Про Трудові Ради українські соціяль-демократи згадували тільки з тактичних мотивів (з одного боку, на домагання с.-р., а з другого — щоб показати свою близькість до народніх трудових мас).

Инакше дивились на справу українські соц.-революціонери. Повстаючи проти окупаційної політики російських большевиків, приєднуючись до гасла навязання контакту з повстамцями, с.-р., згідно з ухвалами січневої партійної конференції, стреміли до орґанізації справжньої радянської робітниче-селянської влади на України (погоджуючись на Трудові Ради, як на компроміс), ціллю якої мало бути переведення тих глибоких соціяльно-економичних реформ, які намічені були Партією на київській січневій конференції Партії. Таким чином по своїй позиції с.-р. стояли далеко ближче до українських соц.-дем. незалежних, ніж до офіціяльних соц.-демократів. Вступаючи до співробітництва з останніми, с.-р. намагались ґарантувати себе від ес-деківських впливів ріжними „умовами“, що, до речи сказати, зовсім не досягало своєї цілі (с.-д. порушували їх раз-у-раз з надзвичайною легкістю). Одночасно с.-р. намагались вплинути на ес-деківську політику, в бажанім напрямі. Так, як ми вже вказували, тільки завдяки домаганням с.-р. було вміщено в Декларації нового Правительства заяву про те, що Правительство вживе заходів до орґанізації Трудових Рад і відпустить на них кошти з державного скарбу. Пізніще, майже виключно силами у. с.-р. провадилась і орґанізація Трудових Рад в тих повітах Волині, які перебували в той час під владою Української Народньої Республики*).

Треба підкреслити, що впливи укр. соц.-рев. на Кабінет Мартоса загалом були невеликі. Українські соціяль-демократи, підсилені приїздом до Рівного з Галичини галицьких с.-д. В. Темницького, О. Безпалка і радикала А. Крушельницького (всі ці особи ввійшли

*) Над орґанізацією Трудових Рад в той час багацько працювали с.-р. Ф. Сумневич (ґуб. комісар Волині) і Арк. Степаненко.

в склад нового Правительства), а також спіраючись на С. Петлюру, з яким працювали в повній згоді, не дуже зважали на укр. соц.-рев. і одверто повернули вправо *). Правда, про відновлення переговорів з Французами в Одесі вже не було мови (хоч і те треба взяти на увагу, що з Одесою не було ніякого звязку, а до того ж Французи вже тікали з України під натиском війська от. Ґриґоріїва), але так само і про мирові переговори з радянським урядом не було чути. Бажання с.-р. поширити (при виробленню закону) компетенцію Трудових Рад до перетворення їх в повноправні орґани державної влади на місцях, наткнулось на опір у. с.-д. (на чолі з міністр. внутрішніх справ І. Мазепою), які мріяли про відновлення влади демократичних земських і міських самоврядувань і через це погожувались що найбільше на надання Трудовим Радам, як тимчасовим орґанам, лише контрольних функцій. Точка „умови", яка торкалась змін в складі Директорії не здійснювалась, так само як нічого не робилось і для припинення, „внутрішньої горожанської війни", тоб-то для порозуміння в першу чергу з українськими с.-д. незалежними і українськими соц.-рев. (комуністами).

Одначе, не вважаючи на такий архи-поміркований, явно буржуазно-демократичний напрям політики нового правительства, українська дрібна буржуазія повела з ним рішучу боротьбу. Член Директорії П. Андрієвський просто не визнавав цього правительства, гуртуючи коло себе в Галичині бувших остапенківських міністрів і взагалі всіх незадоволених отаманів, бувших вищих урядовців і безробітних тепер буржуазних політичних діячів. Командуючий волинською ґрупою республиканського війська „отаман" Оскілко (бувший народній вчитель, соц.-самостійник, хлопчина літ 25) окружений старими царськими ґенералами так само не визнавав правительства, заявляючи, що в Рівному, як на фронті, він сам собі господарь і ніякого правительства не потрібує. „Соціялісти"-самостійники (Мацюк, Макаренко й инші) та народні республиканці (Ол. Ковалевський, Архипенко), спіраючись на Оскілка і віддавшись під його опіку, повели між військом, устним словом і через свій орґан, шалену аґітацію як проти правительства, так і проти С. Петлюри**). Коли правительство захотіло взяти дрібно-буржуазну

*) Малий вплив у. с.-р. на політику правительства пояснявся кількома причинами, з яких тут вкажемо на дві: 1. Перебування Ц. К. Партії на території Радянської України і 2. внутрішні партійні тертя. Що до цієї останньої причини, то вона дуже шкідливо впливала на діяльність Партії. Праве крило партії (те, що на Всеукр. Трудовому Конґресі висловилось за довірря Директорії і голосувало разом з правими с.-д.; і представники якого їздили за Директорією, як члени Комісій Конґресу) зовсім не рахувалось ні з ухвалами Парт. Конференції, ні з директивами Ц. К. Партії і з усіх сил вислужувалось перед українськими дрібнобуржуазними партіями, аж поки не утворило пізніще окремої так званої селянської соціялістичної партії.

**) Між иншим, було вміщено кілька статей проти С. Петлюри (в яких його обвинувачували в узурпації влади і... в большевизмі) проти М. Ковалевського (якому закидалось, між иншим, неморальне поводження з державно-народніми грішми), проти Г. Сиротенка (якого виставляли як цілковитого військового і політичного неука і як вчорашнього ворога українців: наводились чиїсь спогади про діяльність Г. Сиротенка в таборах полонених), проти І. Мазепи і т. д. Всім же міністрам взагалі закидався большевизм і нездатність до політично-державної роботи, при чому Кабінет Остапенка виставлявся, як зразок політично-державної мудрости і працездатности.

пресу під цензуру, Оскілко заявив, що то його штабні фронтові орґани і він не допустить ніякої цензури їх з боку правительства. Дрібна буржуазія (і ті ґенерали, що оточували Оскілка) заплескала в долоні, вихваляючи „геройство“ отамана.

Так назрівав конфлікт. Дрібна буржуазія (вкусивши плода від дерева безконтрольної власти за часів остапенківщини) боялась і намагалась недопустити закріплення позиції за соціялістичними (хоч би й поміркованими) партіями; боялась Трудових Рад, що вже почали в кількох повітах функціонувати і боялась перспективи бути надовго відсунутою від політично-державної влади.

При тім обставини складались, здавалось, немов навмисне в користь буржуазії. З одного боку — найбільша військова (волинська) ґрупа, можна сказати, єдина опора Республики, перебувала в руках „свого чоловіка“ — самостійника Оскілка й реакційного ґенер. Аґапієва (Начальник Штаба Оскілка). З другого — намацувалась нова сила, на яку, здавалось, можна було опертись в боротьбі за владу. Сила та була недалека і рідна, українська — галицька дрібна буржуазія, Галицький Державний Секретаріят, що так само воював у себе з революційним робітництвом та селянством (арешт і заборона провадити політичну діяльність Євшанові, що працював в контакті з УПСР), що так охоче і гостинно приймав у себе всяких гетьманців, Андрієвських, Балбачанів, Симонівих, Тимофієвих і так далі. Самостійники протягли (через П. Андрієвського, головним чином) нитки між Станиславовом (де тоді перебувало правительство Галичини) і Рівним і рішили виступити. В перспективі малювалась приваблива картина — орґанізація „твердої“ власти, хутірської України, найтіснішого союзу з „великою Антантою“*), в що, до речи, сліпо вірив і Галицький Уряд.

Ближчою причиною до повстання послужив наказ С. Петлюри про звільнення Оскілка з посади командуючого ґрупою. Дрібна буржуазія побачила, що з звільненням Оскілка усунеться з-під її ніг головна опора — „отаманське“ військо, і поспішила з виступом. Заявивши, що здає посаду, Оскілко, стягнувши перед цим до Рівного рештки війська з фронту, вчинив 29. квітня 1918 р. — в спільці з самостійниками (на чолі з представниками Центр. Комітету Партії Макаренком та Мацюком), ґенералом Аґапієвим, полковником Ґемпелем й иншими „отаманами“ та „полковниками“, при „моральній“ співучасти инших українських буржуазних партій (народніх республиканців в першу чергу, а потім і соц.-федер.), — державний переворот. Всіх міністрів і деяких політичних діячів (що належали до укр. соц. партій — с.-д. і с.-р.) було арештовано. „Отаман“ Оскілко оголосив себе „головним отаманом“ війська Української Республики і призначив при собі комісаром для справ цівільних (щось подібне до премєр-міністра)

*) Інтересно, що навіть в Рівному українська буржуазія не тільки була палко „закохана“ в Антанту, але все ще була переконана і в прихильности Антанти до УНР. — Представник Народньо-Республиканської Партії повторював 6. квітня в Рівному на міжпартійно-державній нараді точка в точку те саме, що він говорив в Київі, Винниці, Проскурові, а саме що „пульс Української державности бється в Одесі“ (це останнє, очевидно, в Рівному треба було розуміти „іносказательно“, бо Антанта тоді вже тікала з Одеси).

народнього республиканця Евг. Архипенка. Окремою грамотою оголосив членів арештованого правительства зрадниками, що „продавали Україну большевикам і Полякам (невідомо, чому „і Полякам“: очевидно, в той час Оскілко ще не думав тікати до Поляків і пропонувати їм свої послуги), а також виключив зі складу Директорії С. Петлюру і А. Макаренка, як спільників заарештованого правительства (С. Петлюра, А. Макаренко і Ф. Швець були в той час в Здолбунові — на сусідній з Рівним залізничій стації в напрямку на Галичину). Про вчинений переворот Оскілко зараз же послав кілька телеґрам до Галичини — Петрушевичеві та Андрієвському, сповіщаючи, що все „хвала Богові, йде успішно“. В одній з цих своїх телеґрам Оскілко висловлював бажання, щоб Петрушевич швидче обняв пост президента зединеної України.

В день перевороту вийшло в Рівному число ґазети нового „уряду України“ — Оскілка-Архипенка, з кількома грамотами Оскілка, які дають можливість судити цілком певно про ті наміри, які звязувала дрібна українська буржуазія з оскілківським переворотом. А наміри ті були досить поважні (хоч і безґрунтовні), ті самі, що виявили їх ще шеметівці (разом з соц.-самостійниками і соц.-федералістами) за часів Центральної Ради і які використав був ґенер. Скоропадський з Німцями. Оскілко мав відограти тимчасово ролю маленького гетьмана на шляху до створення сталої Української буржуазної держави. Через це навіть тоном своїм грамоти Оскілка нагадували грамоти ґенер. Скоропадського (виникає навіть питання: чи не навмисне Оскілко відбув своє повстання якраз в роковини гетьманщини — 29. квітня?): Мовляв, Рідний Край перебуває в анархії, люде хочуть спокою, ладу, твердої влади, певности за своє життя і маєток, а соціялістичне правительство не тільки не здатне дати порядку, а ще й продає Україну: на цій підставі, я, Оскілко, беру на себе тягар головного отаманства і державного будівництва. Наказую всім слухати мене, за що державно-думаючи творчі елементи будуть мати відплату: поперед всього селяне-господарі — землю у власність, далі — всі — тверду владу й инше, необхідне для спокійного життя буржуазії — великої й малої. Такий був проґрам „державного“ будівництва „маленької гетьманщини“. В основі його лежали властиві дрібній буржуазії й міщанству бажання та ідеали — непорушність й охорона права приватної власности (порушувати його дозволялось лише постільки, поскільки сільські куркулі виявляли бажання збільшити свої „хутірці“ на рахунок „панської“ земельки) мирне економичне співділання з великою буржуазією, повне збереження старих суспільно-економичних клясових відносин, бажання мати як найбільший (коли не виключний) вплив на державну політику в своїй „рідній Україні“.

Пізніще, коли оскілківщина не тільки провалилась, а ще й скомпромітувала себе пропозицією „союзу“ Польщі (яка вела війну з Україною), деякі дрібнобуржуазні партії, як соц.-фед., нар.-республ. і навіть соц.-самостійники, намагались одмежуватись від неї, виставити її, як сепаратний вчинок Оскілка з ґрупою отаманів, незадоволених, мовляв, не стільки правительством, скільки С. Петлюрою, як нездатним воєноначальником

і головою держави. Та таке одмежування штучне*). Незадоволення проти Петлюри дійсно було велике. Нелюбов до нього з боку дрібної буржуазії за його невірну службу їй та за залицяння до соціялістичних партій була весь час, а особливо після розриву Петлюри з остапенківським кабінетом, дійсно велика. Але Петлюра в оскілківському повстанню був тільки дрібницею. Головною ж ціллю повстання, як про це свідчать і грамоти Оскілка, і звязок оскілківщини з галицькою дрібною буржуазією. і вся попередня політична діяльність та виступи дрібної буржуазії (за часів Центральної Ради, при Директорії в Київі, за часів остапенківщини) і саме єство дрібнобуржуазної верстви, — було розірвати з революційно-соціялістичними партіями й „соборними“ силами української дрібної буржуазії утворити соборну українську буржуазну державу, в якій би влада, по можливости, спочивала в руках не великої, а дрібної буржуазії.

„Робітнича Газета“ так писала (після ліквідації оскілківщини) про виступ Оскілка:

„29. квітня 1919 р. є безперечно день народин нашої рідної української буржуазії. Це — день, з якого перестав істнувати навіть формально єдиний національний фронт. День, з якого клясові суперечности в середині самого українського громадянства, в середині так званої свідомої його частини, виявились з цілою своєю силою, у всій своїй непримиримости . . . Вся суть справи в тому, що нове правительство було соціялістичним правительством. Ось що змусіло обєднатися українські буржуазні кола, ось що пхнуло їх на повстання. Страх за свої маєтки й маєточки, за свої хутори, за свою земельку, за своє безтурботне життя доброго буржуа, за свій спокій, страх, що вже не вернуться золоті дні їхнього панування, — ось що обєднало наших панів і підпанків в їх спільній ненависти до соціялістів . . . Отже в день 29. квітня ми дійсно були свідками народин свідомої, орґанізованої в клясу української буржуазії, і в цьому полягає його історичне значіння“.

Звичайно, українська буржуазія народилась не в Рівному і не 29. квітня 1919 р.; вона народжувалась весь час революції — вона розганяла з Німцями Центральну Раду в 1918 р., вона погрожувала розігнати Трудовий Конґрес в Київі в 1919 р., вона створила остапенківщину і реакційну отаманщину при Директорії, вона дала ще силу й инших значніщих і дрібніщих доказів свого „народження“, свого політично-клясового усвідомлення й орґанізації. Але „Робітнича Газета“ мала слушність, коли кваліфікувала оскілківщину, як один з проявів народження української буржуазії і як одну з помітніщих ознак загострення в середині українського суспільства клясової боротьби (отже і народження внутрішньої горожанської війни, якої так боялись у. с.-д. і якої хотіли уникнути через свій „демократизм“). І українські соціялісти-революціонери цілком послідовно бачили в оскілківщині потвердження

*) Інтересно, що, коли самостійники почали відхрещуватись від оскілківщини, головні „оскілківці“ — члени ЦК партії Мацюк і Макаренко, разом з Оскілком, надрукували заяву, в якій протестували проти закидів в сепаратности виступу і запевняли, що виступ відбувся після рішення ЦК партії самостійників-соц.

своїх позицій — необхідности рішучого розриву з дрібною буржуазією, з „єдиним національним фронтом“ і утворення єдиного революційно-соціялістичного робітниче-селянського фронту, що мав знайти своє завершення в орґанізації влади в Українській Республиці на принципі диктатури працюючих мас. (Дивись статті в „Трудовій Громаді“ — орґані укр. соц.-рев. — Рівне, квітень-травень 1919 р.).

Зліквідувалась оскілківщина дуже швидко. Військо, якому було наказано новим „Головним Отаманом“ взяти Здолбунів і „визволити з большевицького полону Петлюру з Директорією“ (так брехав Оскілко козакам, боячись одверто сказати їм про переворот і свої наміри арештувати Петлюру з Макаренком), довідавшись, що його дурять, повернуло назад (з броневиком) до Рівного і счинило там заворушення. Більшість війська рівенської залоги оголосила нейтралітет (на чолі цієї частини війська стояла військова старшинська орґанізація, так званий Український Військовий Клюб), меншість активно виступила проти оскілківців. Роскидані з аероплянів проклямації С. Петлюри, в яких останній обвинувачував Оскілка в державній зраді і бажанню повернути гетьманські порядки, остаточно здеморалізували оскілківське запілля. Ґрунт з-під ніг (і той малий, що, здавалось, був спочатку) уснувся. Побачивши, що справу програно, Оскілко з купкою своїх прихильників (ґенер. Аґапієвим й иншими „отаманами“ та „полковниками“) втік до Польщі, проатаманувавши всього неповний день. В Польщі цих героїв було інтерновано, гроші (державні), які вони не забули захопити з собою, втікаючи, одібрано, в „союзі“ відмовлено, врешті . . . закинуто — кого до тюрми, а кого в концентраційні ляґери для військових полонених. Инші головніщі оскілківці з самостійників і нар.-республ. так само повтікали, хто в Польщу, а хто в Галичину (Макаренко, Мацюк)*).

Оскілківщина остаточно зліквідувала український фронт і довела до цілковитої втрати українським правительством території. В звязку з нею, чи без звязку, але зараз же за нею (днів через 5—6) було зрадницькі здано Полякам Луцьк з цілою холмською військовою ґрупою, складами амуніції, одежі, харчів. Совітське військо, скористувавшись одслоненням фронту, яке вчинив Оскілко, стягши військо до Рівного для переведення перевороту, на третій день після перевороту було вже під самим Рівним.

Правительство Мартоса з нечисленним військом одступило (під натиском Поляків і большевиків) до кордонів Галичини. По дорозі (в Радивилові) було виключено зі складу Директорії Андрієвського (після листа до Директорії, в якому він одмовлявся дати які будь пояснення про свою участь в оскілківщині).

Після деяких труднощів правительство здобуло від Державного Секретаріяту дозвіл на евакуацію урядовців, майна і війська до Галичини і 17. травня 1919 р. перейшло на терен „союзної“ держави (з Радивилова до Бродів, Золочева, Тарнополя). Поляки й большевики йшли слідом з усіх боків, займаючи останні повіти Великої України. . .

---

*) Для переведення слідства над справою оскілківського повстання було утворено спеціяльну „Державну Слідчу Комісію“ під головуванням П. Христюка (у. с.-р.).

Розділ V.

Останнє зусилля орґанізувати й оборонити Українську Народню Республику.

18. Робітниче-Селянський Уряд втрачає ґрунт під ногами. Розбивши народнє республиканське військо й зліквідувавши владу Директорії на Великій Україні, Робітниче-Селянський Уряд, здавалось, мав всі підстави для того, щоб цілком опанувати становище на Україні й зміцнити радянський лад переведенням в життя тих далекойдучих соціялістичних реформ, які були заповіджені Декларацією Тимчасового Робітниче-Селянського Уряду від 26. січня 1919 року, численними його декретами, законами та постановами Третього Всеукраїнського Зїзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (що відбувся 6.—15. березня 1919 року в Харькові) і, нарешті, Конституцією Української Радянської Республики, затвердженою тим же III. Зїздом Рад*). Але в дійсности в час найбільших успіхів на фронтах військової боротьби Робітниче-Селянський Уряд терпів вже повну поразку на фронті внутрішнього державного радянського будівництва. Першим і чи не найбільшим дефектом політики Робітниче-Селянського Уряду була нездатність його орґанізувати апарат правдивої робітниче-селянської влади в центрі і на місцях. Не зважаючи на те, що селянське-робітниче населення України виявляло велику прихильність до радянської форми влади й активно виявляло своє бажання взяти найближчу участь в орґанізації рад та в радянсько-державній праці (що підкреслював, між иншим, і сам Голова Уряду Х. Раковський в своїм інтервю з співробітниками київських ґазет) робітниче-селянських рад так і не було орґанізовано на Україні. З одного боку, військові події, які вимагали „упрощення“ апаратів влади на місцях, з другого — нахил правительства управляти краєм через своїх „вірних людей“ — комендантів та комісарів (здебільшого запозичених з Московщини), з третього — стремління Комуністичної Партії (большевиків) України зосередити всю політичну владу в Республиці виключно в своїх партійних руках; страх цієї Партії перед „націоналізмом“ та „сепаратизмом“ селянства й робітництва України (який диктував політику усунення їх від дійсної влади), — все це привело до того, що ради істнували тільки в більших містах України (в Харькові, Київі, Житомирі, Катеринославі, Полтаві, Чернигові) і то не стільки, як орґани робітничої влади, скільки, як радянські „говорильні“ з „дорадчим голосом“ чи при комісарах, чи при місцевих партійних орґанізаціях КП(б)У.

Третій Зїзд Рад, на який покладалось багацько надій, не вніс корінних змін в політику уряду Раковського. Утиски проти українських лівих соціялістів не припинились. Страхи перед українським „націоналізмом“ не зменшились. Навіть українські соціялісти-революціонери (ліві), що на V. Зїзді Партії в Харькові 6.—8. березня прийняли комуністичний проґрам і переіменувались в Українську Партію Со-

*) Головніщі декрети та закони Радянського Уряду, а також конституцію УСРР подамо в одному з слідуючих томів „Заміток і матеріялів“ при докладніщім огляді політики Роб.-Сел. Уряду.

ціялістів-Революцінерів (комуністів)*), не мали довірря і були допущені до влади тільки для людського ока, „лише для того, щоб хоч трохи прикраситись українським кольором“, як писав „Червоний Прапор“. „Комісародержавіє“, як було раніш, так залишилось і після III. Зїзду Рад. Ухвалена Зїздом Конституція Республики в життя не переводилась. В результаті прихильні до радянського уряду настрої робітництва й селянства почали спочатку спадати, а потім переходити в активне невдоволення.

Другим великим дефектом була загальна економична політика, а ще більше практика уряду Раковського, яка вела до повної руїни економичного промислового життя в містах і до селянських повстань по-за містами. Зокрема земельна реформа большевиків також викликала невдоволення серед селянства**). До цього всього з ріжних причин Робітниче-Селянський Уряд невтомно вивозив з України на Московщину все, що попадалось під руку : хліб, цукор, мясо, фабрично-заводські станки та струмент, сільсько-господарче знаряддя, меблі з будинків і навіть музичні струменти, — все це забіраючи та реквізуючи без жадної компензації. „Вивласнені“ робітники, ремісники, міщанство, а особливо селянство натурально почало „наїжачуватись.“

Так було підготовлено ґрунт для повстання проти Радянського Уряду під гаслом „геть чужинців, окупантів!“

Почалося повстання з сел та з тих радянських військових частин, які були укомплектовані з українського селянства й робітництва. Село повстало все поголовно. Розвиваючи гарні теорії про „разслоеніе украинскаго села“, про внесення внутрішньої горожанської війни в селянську масу, складаючи інструкції для „комбедів“ (комітетів селянської бідноти), що мали ту внутрішню війну провадити і гартувати в ній український сільський пролетаріят, уряд Х. Раковського (а власне московське совітське військо на Україні) своєю нещадною реквізиційною політикою на селі, політикою, що не розріжняла вбогого селянства від заможнішого й куркулів, що не рахувалась з „комбідами“ і впрощеним способом — військовою силою, після „розкладки“, переведеної першим ліпшим червоноармійцем забірала в українських селян все, що попадало під руки —

*) З N 59 (116) — від 27. квітня 1919 р. — орґан УПСР „Боротьба“ став виходити, як орґан Центрального Комітету УПСР (комуністів).

**) В земельній справі утворилось таке становище: На весні і влітку (1919 р.) ріжні місцеві ради (переважно робітничих депутатів) заявили, що вони беруть на радянські господарства до 1 міліона десятин землі; далі — біля 800 тисяч десятин бувших цукрових господарств націоналізовано Радою Народнього Господарства; коли додати до цих земель ще й ті землі, які одержали сільсько-господарські комуни, а також бувші державні землі й ліси (що так і залишились за державою), то 2.800.000 або й цілих 3.000.000 десятин нетрудових земель, тоб-то 25% нетрудового земельного фонду було удержавлено. Решту — 75% — радянський уряд був не в стані роспреділити між безземельним та малоземельним селянством, і земля ця була почасти в селянській оренді, почасти засіяна по праву захвату. Таким чином, така важна для селянства справа була розвязана незадовольняюче чи, можна сказати, навіть і зовсім не розвязана. В додаток до цього і стремління радянського уряду перетворити поміщицькі маєтки в „хлібні фабрики“ (будучи не пристосованим до конкретних умов української економичної дійсности), також кидало селянство в стан контрреволюції (В своїм „Універсалі“ от. Григорєв так і писав: „замісць землі — нам дали комуни“).

хліб, худобу, птицю, плуги, навіть жіночу одіж, — досягав протилежної цілі: не тільки ослаблення внутрішньої клясової боротьби в українському селі, але й обєднання ріжних ґруп селянства в одну міцну, майже військову громаду, перед якою стояла одна ціль: до останнього боронити своє майно від немилосердних реквізицій, котрі нищили селянський добробут. А що ті реквізиції робили не „свої“, а „кацапи“, обєднання села відбувалось тим лекше і селянські повстання, раз розпочавшись, розвивались тим успішніще.

В марті місяці вже повстало проти уряду Раковського селянство Київщини, Поділля, Волині почасти Полтавщини і Катеринославщини. Місцеві орґанізації, й окремі члени партій соц.-дем. незалежних і укр. соц.-рев. центр. течії, не ждучи нових директив від своїх ЦК (і всупереч даним раніще) брали діяльну участь в тих повстаннях.

В українських радянських частинах також почались заворушення, на ґрунті небажання розформуватись і вливатись в кадри російської совітської армії. Почалось з конфлікту з військовим відділом отамана Зеленого (укр. соц.-дем. незалежник). Як розвився цей конфлікт, видно з тогочасної київської радянської преси. Так „Київський Комуніст“ задоволено писав 8. березня, що „отаман Зелений зі своїм військом, розташованим в районі Обухова, Германівки й Трипілля, підтримує радянську владу і контакт з радянським військом . . .“. А 15. березня та сама ґазета повідомляла вже про „розгром банд Зеленого біля Кагарлика“, про те, що „Зелений втік з рештками банд на лівий беріг Дніпра“ і що, нарешті, „йде остаточна ліквідація зеленовщини“. „Червоний Прапор“ (орґан укр. соц.-дем. незалежн.), вказуючи на таку різку зміну відношення до от. Зеленого з боку урядової ґазети писав: Зелений стояв і стоїть на радянській плятформі. Причина непорозуміння — небажання Зеленого влитись в один з полків Червоної Армії, а чому ні — це відомо Антонову“. За „зеленівцям“ пішли „непорозуміння“ в инших українських радянських частинах і все на тому самому ґрунті небажання розформуватись і вливатись в Російську Червону Армію, на ґрунті домагання утворення окремої Української Червоної Армії (що обіцяв уряд Раковського в своїй декларації, але чого зовсім і не гадав виконувати) та — загалом на ґрунті домагання незалежности Української Радянської Республики.

В кінці березня (чи в перших числах квітня 1919 р.) три українських соціялістичних партії — соц.-дем. незалежні*), укр. соц.-рев. центр. течії**) і укр. соц.-дем. офіціяльні заключили в Київі проєкт договора „в справі спільної боротьби з окупаційним урядом Раковського“. В тому проєкті було написано:

„Зазначені три партії (УСДРП, УПСР і УСДРП Незалежних), стоячи на ґрунті оборони інтересів працюючих мас України, борючись за незалежну і самостійну Українську Республику і виходячи з необхідности як найрішучіщої й найактивніщої боротьби з окупаційною російсько-комуністичною владою,

*) В марті місяці 1919 р. Фракція Незалежних УСДРП переіменувалась в Укр. Соц.-Дем. Роб. Партію Незалежних.

**) Після того, як УПСР лівих на Установчому Зїзді в Харькові в березні переіменувалась в УПСР (комуністів), УПСР центр. течії одкинула, з квітня місяця 1919 р., додаток „центр. течія“ і називалась далі просто УПСР.

ухвалили для успішности переведення в життя зазначених завдань, особливо для найкращої орґанізації повстання працюючих мас України проти окупантів, — обєднатись на слідуючих умовах:

I. Замісць істнуючої зараз Директорії утворюється єдина для всієї України верховна влада під назвою — Рада Республики (або коли по міжнароднім обставинам міняти зараз назву неможливо, то лишається стара назва — Директорія).

II. Складається верховна влада — Рада Республики (або Директорія) із девяти осіб, по три відповідальних представника від кожної партії, які укладають цей договір.

III. Раді Республики (Директорії) тимчасово до утворення Верховного Законодавчого Орґану належить верховна і законодавча влада в незалежній національній Українській Республиці.

IV. Виконавча влада належить Раді Народніх Уповноважених (або Раді Народніх Міністрів), яка складається Радою Республики (Директорією) і перед нею є відповідальна до утворення нормального Верховного Законодавчого Орґану.

V. Для керування всіма військовими силами Української Республики Радою Республики утворюється Головна Військова Рада з правами Головного Командування.

VI. Завданням Ради Республики (Директорії) є очищення всієї України від окупаційних російсько-комуністичних військ, повалення істнуючої зараз на Україні російсько-комуністичної влади, оборона суверенности і незалежности національної Української Республики, боротьба з контрреволюцією і орґанізація народньої влади працюючих кляс України на слідуючих основах:

1. Рада Республики (Директорія) повинна перевести поділ всієї України на нові адміністративні округи (землі) по економичних і національно-побутових ознаках, скасувавши поділ на повіти й ґубернії, залишивши поділ на волості;

2. В селі влада здійснюється самим селянством через сільський сход, виконавцем постанов котрого і роспоряджень вищої влади є сільська Рада, в складі трьох чоловік — Голови, Секретаря і Скарбника;

3. У волості влада належить Волосній Раді Робітниче-Селянських Депутатів (та її виконавчому комітетові), вибраній прямими виборами від сел, містечок і заводів селянами і робітниками фізичної та інтелектуальної праці;

4. В землі (або, в разі неможливости негайного поділу на землі, в повітах і ґуберніях) влада належить Раді Робітниче-Селянських Депутатів (та її Виконавчому Комітетові), обраній на зїзді землі (повіту чи ґубернії) представниками селян і робітників від сел, містечок, міст;

5. Пасивним і активним виборчим правом користуються лише ті громадяне, які не живуть з чужої праці. При виборах додержується принціп пропорціональности.

VII. По переведенню вищезазначених завдань Рада Республики (Директорія) повинна скликати Конґрес Робітниче-Селянських Рад всієї України. Цьому Конґресові Рада Республики передає всю владу, а сама перестає істнувати.

VIII. Конґресом Рад має бути ухвалено конституцію Української Республики, встановлено нормальний лад і орґанізовано центральну владу Республики.

IX. Для успішного переведення повстання на території Української Республики, окупованій російсько-комуністичною владою, утворюються повстанські орґани: Центральний Революційний Комітет та Ґуберніяльні й Повітові Ревкоми із представників партій, підписавших цей договір, по два від кожної, при чому Ґуберніяльні і Повітові Ревкоми мають бути тимчасовими революційними орґанами влади на місцях (до орґанізації ними влади рад) і провідниками роспоряджень і законів центральної влади — Ради Республики (Директорії і Кабінету Міністрів).

X. У волостях і селах конструкція влади може тимчасово залишитись та сама, що істнує і при комуністичній владі, за винятком деяких персональних змін (усунення призначених комісарів-комуністів і т. д.), переведення яких належить до компетенції повітових Ревкомів.

XI. Політика підписавших цей договір партій, як в Раді Республики, так і в инших орґанах державної влади, повинна будуватись на слідуючих принціпах:

1. Укріплення й оборона незалежности і самостійности національної Української Республики;

2. Встановлення влади Трудового Народу (з виключенням елементів, які визискують чужу працю);

3. Орґанізація народнього господарства в інтересах працюючих мас і пляномірний перехід від капіталістичного ладу до соціялістичного, з негайною експропріяцією нетрудової земельної власности.

XII. На Центральний Революційний Комітет накладається обовязок по орґанізації й керуванню повстанням та по звязанню й підпорядуванню Раді Республики всіх повстанських мас."

Згідно пляну, виложеному в наведеному проєкті договора (підписаного в Київі представниками партій — по 2 від кожної — тільки умовно, з огляду на те, що Центр. Комітета правих укр. соц.-дем. не було в Київі), боротьба проти большевиків повинна була роспочатись одночасно по всій Україні; на території, окупованій російським військом боротьбою мав керувати Центральний Революційний Комітет, на території Директорії — Рада Республики, що мала бути утворена замісць Директорії (хоч би й під назвою Директорії). Ліквідація Директорії здавалась справою не трудною, після того, як це мали зробити три головніщі українські соціялістичні партії. Одначе на ділі справа показалась далеко труднішою. Центральний Комітет УСДРП, звязавшись з С. Петлюрою й прибравши владу майже виключно до своїх рук, не захотив визнати виробленого в Київі договору, тим більше що договір виразно говорив про встановлення радянської влади в Українській Республиці і про „перехід від капіталістичного ладу до соціялістичного" (що офіціяльні соц.-дем вважали нездійснимою утопією). Про переговори з правими соц.-дем, в справі наведеного договору докладніще скажемо пізніще, тим більше що й стали вони на реальний ґрунт далеко пізніще, вже по повороті кабінета Мартоса з Галичини знову на Велику Україну. Тепер же підемо далі за подіями, які розвивались на території Радянської України.

На початку квітня укр. соц.-рев. і соц.-дем. незалежні, не ждучи остаточного вирішення справи про угоду з правими соц.-дем., кинулись в повстання, з твердою вірою в те, що їм вдасться опанувати повстанням, взяти провід над робітниче-селянськими масами в свої руки і повести їх по шляху не тільки повалення „окупаційної російської совітської влади", але й будови незалежної, суверенної Української Радянської Республики. Спочатку було утворено Всеукраїнський Революційний Комітет і Головну Військову Раду при ньому, а трохи пізніще — Головний Повстанський Штаб. В своїх відозвах і наказах названі повстанські орґанізації закликали селян і робітників до повалення уряду Раковського і творення незалежної Української Соціялістичної Республики. В Наказі No 48, оголошеному Всеукр. Рев. Комітетом в першій половині квітня 1919 р., знаходимо заклик до боротьби не тільки „з окупаційним урядом Раковського", але й з реакціонерами, при чому в точці 5. цього наказу го-

вориться про боротьбу з аґентами „зрадницької Директорії, яка веде переговори з французькими й иншими імперіялістами“.

Повстання розгорнулось надзвичайно швидко по всій Україні. Через три-чотирі тижні Революційний Комітет опанував більш менш стало кількома повітами на Правобережжу (на Київщині). М. Сквира стала пунктом перебування Головного Штабу повстанського війська. На Півдні України на початку мая повстав проти большевиків от. Григорев, той самий, що повстав раніш проти Директорії й потім „скинув Антанту в море“ — захопивши Одесу і Миколаїв*).

25. червня 1919 р. Головний Штаб повстанського війська, на чолі з соц.-дем. незалежником Ю. Мазуренком, послав Х. Раковському в Київ ультиматум, в якому обвинувачував „так званий, Український Робітниче-Селянський Уряд“ Раковського в несоціялістичній і некомуністичній окупаційній політиці і пропонував протягом 24 годин зректись влади, передати її Повстанським Революційним Комітетам і вивести московське совітське військо з України**).

Так банкротував, розкладався з середини окупаційний режим російських большевиків на Україні й зникав ґрунт під ногами уряду Раковського. А тим часом зростали нові ворожі сили: з Півдня сунула російська реакція під проводом ґенерала Денікіна (в червні місяці Денікін захопив вже Харьків) з Заходу — з Камянця — побідно марширувало українське республиканське військо.

Обезсилений робітниче-селянськими повстаннями, уряд Х. Раковського не міг боронитись і під кінець літа втратив всю територію України (евакувавшись до Москви).

Українські радянські партії не досягли своєї цілі. Незалежники, побачивши, що на місце уряду Раковського йде царський ґен. Денікін з капіталістами й поміщиками, ухвалили (18.—19. липня 1919 р.) вийти з повстання. Трохи пізніще Орґанізаційний Комітет УСДРП незалежних цілком осудив повстанську тактику в своїй відозві (**6**).

19. „Згода“ Директоріянського Правительства з повстанцями. Втрачаючи останні повіти своєї території, правительство Мартоса одначе не тратило надії на свій швидкий поворот на Наддніпрянську Україну. Підставою для такої надії служили згадані вище повстання

*) 10. мая 1919 р. От. Григорев заняв своїм військом Елисаветград, Знаменку, Користовку, Пятихатку і намірявся йти на Київ і Харьків. В своїх „Універсалах“ (до речи, юдофобських) Григорев, обвинувачуючи уряд Раковського за його окупаційну політику, писав, між иншим, що „замісць волі і землі, трудовий нарід получив комуну і чрезвичайку“. У відповідь на універсал, Григорева було оголошено Рад. Урядом (11. травня) по-за законом.

**) Ультиматум Юр. Мазуренка починався так:

„Ультиматум Голові так званого Українського Робітниче-Селянського Уряду — Раковському. 1919 р. Червня 25. дня, м. Сквира.

Від імени повставшого українського працюючого народу заявляю вам, що робітники й селяне України повстали проти вас, як влади російських завойовників, котра, прикрившись святими для нас гаслами: 1) влади рад робітників і селян, 2) самовизначення народів, аж до відокремлення і 3) боротьби проти імперіялістів завойовників і грабителів працюючих мас, псує не тільки ці святі гасла й руйнує дійсну владу робітників і незалежних селян сусідньої держави, а ще й використовує їх в цілях, далеких від усякого соціялістичного устрою.“

по всій Україні, про які правительство Директорії не тільки знало, але й навязало деякі звязки з повстанськими ґрупами. Переходячи на терен Галичини і в той же час роблячи спроби відкинути совітське військо від кордонів Галичини, правительство писало в своїй відозві „До Народу Українського“ (від 13.—18. травня 1919 р.):

„Без співчуття народнього не могло боротись республиканське військо і разом з правительством народнім одступило далеко на чужину, щоб повернутись тоді, коли його покличе зневірений Український Народ... Та вже спала полуда в очей народніх, проснувся великий Український Народ і повстав од краю до краю за волю святу проти чужинців-грабіжників московських большевиків-комуністів. Запалала огнем народнього гніву вся Україна і кинулась в бій проти злодіїв комісарів, проти чужинецької неволі. Ваше Народне Правительство і славне республиканське військо спішать зєднатись з повставшими по всій Україні селянами і робітниками для останньої рішучої боротьби за щастя Рідного Краю, за долю працюючого люду... Напружуючи всі сили народні для останнього бою, соціялістичне правительство УНР вірить, що Україна не зможе загинути і не загине. Великий Український Народ, свідомий своїх прав, вийде могутнім побідником і переможцем в тяжкій боротьбі. І не буде на Україні деспота чужинця, не буде пана і не буде раба, буде єдина вільна самостійна Україна, і вільний Український Народ буде правити собою так, як сам того захоче. Вперед же до бою, за волю і землю! за соборну самостійну Україну! за народоправство! за соціялізм!“ *)

Селянські повстання, що захопили швидко й Поділля, дали правительству Директорії можливість в скорім часі розвинути ширшу військову акцію. Ще коли правительство перебувало в Золочеві, з Камянця й инших місцевостей Поділля приходили селянські й партійні (с.-р. та с.-д.) делеґації й радили та вимагали наступу на Поділля хоч би й невеликого числом, але реґулярного республиканського війська, запевняючи в своїй підтримці. В роспорядженню правительства були дуже невеликі сили: Січові Стрільці, деякі наново збиті з переїхавших з Румунії „запорожців“ військові частини, рештки инших військових частин, між якими, зрештою, було втрачено реґулярний звязок. З цими „недобитками“ правительство і почало свої операції в напрямку на Чорний Острів — Проскурів і на Камянець-Подільський.

Про попередню згоду трьох партій (с.-р., с.-д. і с.-д. н.), що сталась в Київі, а також про утворення Всеукраїнського Революційного Комітету, с.-д. і с.-р., що були при правительстві Мартоса, ще не знали і через це робили власну оцінку повстань і намічали власні пляни дальшої боротьби. Та оцінка й пляни в головних рисах зазначені були ще в рівенській квітневій Декларації правительства, але тепер до них було внесено деякі зміни, які виразно свідчили про здвиг урядового курсу ще далі вправо. Емісари Ц. К. соціялістів-революціонерів, здавалось, майже цілком здали свої позиції соціяль-демократам. В спільному листі Центр. Комітету УСДРП й емісарів ЦК УПСР до повстанських ґруп (написаному 20. травня 1919 р. в Галичині) знаходимо таку оцінку становища, утвореного на Україні повстаннями:

„Большевицька спроба орґанізувати власть в Росії та на Україні, спираючись на пролетарські елементи (диктатура пролетаріяту) терпить удари, як від

*) Відозва підписана Головою Р. Н. М. — Б. Мартосом і т. в. о. Державного Секретаря І. Лизанівським.

контрреволюції зовні, так і від внутрішнього здвигу в настроях мас. Диктатура пролетаріяту в країні з величезною більшістю селянських і дрібнобуржуазних елементів виявила свою найбільшу фіктивність у нас за Вкраїні, де поруч з соціяльною боротьбою загострилась боротьба національна. Диктатура пролетаріяту на Україні, при значнім числі пролетаріяту не-українського, віддає українську національну селянську та робітничу демократію під власть чужих національним інтересам Українського Народа елементів — російських і жидівських. Грабування селянства російськими комуністами, нездатність їх налагодити промисловість, нищення української індустрії через вивіз машин, металю і станків у Росію, загострило економичну суперечність між Росією й Україною і поставило для всіх на чергу дня свідоме і систематичне будування самостійної Української Республики. Особливу потребу самостійности відчули селяне, які бачуть, що всі чужинці грабують Україну, вивозять з неї все. Селянство, коли зустрічало большевиків і навіть пасивно допомогало їм, мало на увазі інтерес економичний. Всі сподівалися, що Росія дасть Україні мануфактуру і всякі инші товари. Не форма совітської влади притягала селян і робітників до російських большевиків, а надія на те, що большевики принесуть економичне поліпшення для України. Тепер надії ці не справдились. Селянство і робітництво йде проти большевиків-комуністів і проти їх диктатури. Ми рішуче зазначаємо, що думки деяких партій завести якийсь український комунізм, (ліві с.-р. і незалежні с.-д.) є цілковита фантазія: селянство не помириться ні з якими комунами, чи будуть вони ‚українські‘, чи ‚російські‘. Коли большевицька практика потерпіла тяжкі удари у себе дома — в Росії, тотим більше являється недопустимим для далекозорого політика запроваджувати її на Україні... Своєю боротьбою з дрібним селянством Комуністична Партія штовхнула селянство в обійми реакції і контрреволюції. Всякій партії, яка стане у нас на Вкраїні на ґрунті совітської влади, загрожує судьба партії большевиків. Большевизм в Росії падає, головним чином, через внутрішнє безладдя, через невдоволення селян проти совітської влади. Повторення після російської совітської власти української радянської влади є абсурдом, бо принціповотой і инший большевизм між собою не відріжняються.“

Переходячи далі до оцінки міжнародніх факторів, що могли впливати на хід революції на Україні, с.-д. і с.-р. писали повстанцям:

„Міжнароднє положення України також заставляє нас подумати і бути дуже обережними в рішенню питання про форму власти на Україні. Як відомо, большевизм в Мадярщині задавлений: Чехи і Румуни взяли Будапешт; в Ґерманії німецька соціяль-демократія розбила комуністів-спартаківців. Маємо певні відомости, що коли б радянську владу було оголошено в Галичині, то її зараз поділять між собою Польща і Румунія. Яка ж доля жде Україну, коли б у нас було проголошено українську радянську власть? Ось факти: Колчак іде на російських большевиків в контакті з Поляками, які наступають на большевиків з заходу. Польща має сорок-тисячну армію Галлера, прекрасно озброєну найновіщою военною технікою. Україні загрожує небезпека бути розділеною між Польщею та Росією Колчака. Большевицьке російське правительство переселяється до Київа. Совітська власть на Україні — це найкращий предлог для наших сусідів вмішатись у наші внутрішні справи.“

Справившись так з „закордонною політикою“, с.-д. і с.-р. наприкінці виложили таку плятформу для обєднання всіх протибольшевицьких повстанських сил:

„Від імени двох партій пропонуємо всім повстанцям проти большевиків не розєднувати сил, а обєднати їх кругодної ідеї — демократії і Української Народньої Республики. Лише на такій плятформі можна обєднати широкі народні маси і зберегти здобутки революції. Ми не передрішаємо питання про форми власти: нехай український трудовий народ виявить у своєму парляменті (трудовий конґрес) свою волю. Ми згодні реформувати Директорію й прийняти нових членів у соціялістичне правительство. Але

ще соціялістичне правительство має бути признане всіма повстанцями на Україні. В иншому разі нам, українській Республиці — реакція і розділ поміж імперіялістичними сусідами. Ми вважаємо необхідним, з огляду на заграничну політику, зоставити Директорію тимчасово, до скликання Трудового Конґресу. Всяка инша орґанізація власти в цей мент була би для Европи новиною і їй довелося б там ще себе популярізувати. Для всіх в цей мент повинно бути ясно, що найважніщою справою для щирої демократії є оборонити від реакції найважніщі завойовання революції. Реакція насовує, грозить нам, і горе буде, коли вона в останню тяжку хвилю застане нас розбитих, розєднаних і роспорошених. Отже ми, партії революційного робітництва і селянства України, звертаємось до вас з предложенням увійти з нами в дружний контакт і всі сили і ваше уміння віддати для спільної для всіх нас справи — будування разом з нами єдиної, вільної, самостійної й незалежної України без холопа і пана.“

Можна уявити собі після цього, якою несподіванкою для соц.-демократів був проєкт договора, укладений с.-д., с.-р. і с.-д. нез. в Київі і привезений до Тарнополя, через тиждень після одсилки до повстанців наведеного вище листа, самими „повстанцями“ — с.-р. Д. Одриною, Т. Черкаським, І. Часником й иншими. Центральний Комітет УСДРП, розглянувши проєкт договора, вніс до нього „поправку“ . . . а саме: запропонував скасувати Директорію і встановити замісць неї не Раду Республики, як то було в договорі, а диктатуру (чи як то було названо с.-д. — „президентуру“) С. Петлюри. В компензацію за це с.-д. згожувались, щоб „через відповідні вибори, на основі трудового принціпу, було орґанізовано сільські, волосні, повітові й ґуберніяльні Народні Ради, котрі обєднували б функції управління та господарства“, а в центрі щоби було скликано „Всеукраїнську Народню Раду з представників, обраних на спеціяльних повітових селянських зїздах та на зїздах робітників фізичної та інтелєктуальної праці“. Що ж до загальної політики партій, які мали би вступити до співробітництва, то с.-д., приймаючи відповідний пункт проєкту договору в цілому, знову вносили й до нього „маленьку поправку“, а саме — там, де говорилось, що партії будуть стреміти „до встановлення влади трудового народу, з виключенням елементів, які визискують чужу працю“, с.-д. запропонували поширити розуміння „трудового народу“ викинувши останні слова — „з виключенням елементів, які визискують чужу працю“.

Порозуміння з „повстанцями“ загальмувалось. Соціялісти-революціонери домагались приєднання до умов договору. Соціяль-демократи не відступали від „президентури“ і не виявляли ніякої охоти захоплюватись „українськими“ комуністичними та радянськими „фантазіями“. Навіть уступку про орґанізацію орґанів влади на місцях (Народніх Рад) на трудовому принціпі робили дуже неохоче, виключно з міркувань тактичного, біжучого характеру, щоб уникнути конфлікту з повстанцями.

Тимчасом наступ республиканського війська розвивався успішно. Зламавши опір совітського війська біля Волочиську, українське військо зайняло на початку червня Чорний Острів, а потім і Проскурів; з другого боку (від Боршева) було взято українським військом (3.—4. червня) Камянець-Подільський. Треба було спішити зі „згодою“, щоб вступити на терен України під прапором співробітництва і порозуміння уряду з повстанськими орґанізаціями. Найкращим доказом досягнення згоди було, звичайно, введення в склад

правительства представників повстанців, принаймні хоч би соц.-революціонерів. В цім напрямі й було поведено роботу.

9. червня 1919 р., в м. Чорному Острові, було укладено „додаткову умову між Центр. Комітетом УПСР і Центр. Ком. УСДРП, яку, з огляду на її інтерес для історії дальших стосунків між цими двома партіями, подаємо тут в цілому:

„З огляду на те — читаємо в „додатковій умові“, — що договір, заключений між партіями УСДРП, УПСР і УСДРПН в Київі, не підписаний ЦК УСДРП, а контр-пропозиція не може бути з формального боку ні одкинута, ні — тим більш — прийнята без порозуміння з Всеукраїнським Революційним Комітетом і Орґанізаційним Комітетом УСДРП незалежних, Центр. Комітет УПСР, не перериваючи переговорів з ЦК УСДРП, одсилає контр-пропозицію на обговорення Всеукраїнського Рев. Комітету.

Приймаючи ж на увагу те, що попередня умова, заключена між емісарами ЦК УПСР і ЦК УСДРП при вступі партії в уряд в Рівному, до цього часу не здійснена, а також те, що ЦК УПСР фактично звязаний в справі переведення повстання проти російських комуністів з УСДРП незалежних, яка (партія) не приймала участи в укладенню тієї (рівенської) умови, ЦК УПСР вважає, що нині наступив момент одкликання представників УПСР з кабінету.

Одначе безсумнівно, що таке відкликання катастрофично відбилось би на фронті, а тим самим і на всій справі боротьби за визволення України від окупантів.

Тому ЦК УПСР і ЦК УСДРП погодились на участи УПСР в уряді і надалі, при умові негайного здійснення згаданої умови (рівенської) з такими додатками: 1. Орґани місцевої влади мусять бути зорґанізовані на трудовому принціпі; 2. мусять бути леґалізовані всі партії (зокрема УСДРП нез.), які стоять на позиції захисту самостійности України, при умові, що вони збройно не виступатимуть проти уряду; 3. Ця додаткова умова мусить бути передана урядом Директорії.“

На підставі цієї „додаткової умови“, підписаної Центральними Комітетами обох партій, соціялісти-революціонери не тільки не відкликали своїх товаришів з кабінету міністрів, але дали ще двох нових: Д. Одрину (Голову ЦК партії) на пост Міністра Здоровля і Т. Черкаського (Секретаря ЦК партії) на пост Міністра Народнього Господарства. Поповнений таким чином кабінет міністрів ухвалив в Чорному Острові постанову про утворення на місцям колективних орґанів влади — Народніх Рад, обраних на трудовім принціпі, з політичними й господарчими функціями, які охоплювали б всі галузі місцевого життя. Партійна комісія в складі с.-д. С. Вікула, с.-р. Т. Черкаського і с.-д. нез. М. Ткаченка приступила до негайного вироблення проєкту відповідного закону.

Так справа згоди з „повстанцями“, що, здавалось, повинна була утворити нову еру в роботі українських соціялістичних партій, була зведена на манівці. Частковою угодою між с.-р. і с.-д. одкидались вбік с.-д. незалежні: їм приобіцювалось тільки леґальне істнування, при умові льояльного відношення до есеро-есдеківського уряду. З другого боку — українські соціялісти-революціонери покладаючись на паперові „умови“ і стаючи до реальної відповідальної державно-політичної роботи, не маючи підпертя зліва, ставали на слизький шлях безконечних компромісів.

Як показалося пізніще, ні одна з умов, ні одно з домагань УПСР не було переведено в життя.

Одначе с.-р. вірили в те, що їм вдасться настояти на переведенню в життя наміченого в „умовах“ проґраму і, таким чином, закласти міцні підвалини під українську робітниче-селянську державність. В Камянці (куди все правительство переїхало 12.—15. червня), Центральний Комітет УПСР оголосив (на початку липня) заклик до селян і робітників України, в якому так поясняв участь партії в складі правительства Директорії:

... „Коли ви, селяне і робітники, йшли проти Директорії, ми соціялісти-революціонери, не могли йти проти вас і вийшли з правительства.

Але що ж вам дали большевики?

Ви побачили, що вони є такі самі російські хижаки-імперіялісти, як і російська буржуазія — поміщики та капіталісти. Не свободи не совіти несли вони вам: їм потрібний був ваш хліб, ваше добро ... Проти грабіжа повстав народ. Селяне Полтавщини (Пирятинський і Переяславський повіти), Київщини (Київський, Васильківський, Канівський, Таращанський, Звенигородський та инші повіти), деяких місцевостей Поділля і Волині повстали й погнали від себе большевиків. І Українська Партія Соціялістів-Революціонерів пішла з народом.

Було закладено по згоді між українськими соціялістичними партіями Всеукраїнський Революційний Комітет, і в той Комітет Українська Партія Соціялістів-Революціонерів послала представниками своїх товаришів — членів Центрального Комітету Партії. Заразом з тим, Партія, визнаючи конче необхідним зєднання всіх сил України в боротьбі з московськими комуністами, по згоді з Директорією і партією соціяль-демократів, прийняла участь в складанні Всеукраїнського Правительства і послала в уряд пять товаришів міністрами. Після зложення цього соціялістичного уряду Партія, таким чином, обєднала повставший нарід з українським військом правительства, яке на деякий час примушене було одійти до Галичини.

Зараз це українське військо невпинно йде вперед, жене большевицьких розбійників з України. Те військо — то селяне й робітники України ... Українська Партія Соціялістів-Революціонерів звертається до вас, селяне й робітники України, з закликом словами батька Шевченка:

‚Вставайте, кайдани порвіте!‘

... Партія заявляє вам, що вона маючи своїх членів в уряді — міністрів — не допустить до того, щоб було однято у вас ваші права на вільну працю, на землю. Ви маєте управлятись Народніми Радами, де будуть лише ті, що працюють. Ви маєте зараз вибірати Волосні, Повітові і Ґуберніяльні Ради. І коли буде вигнано московського ворога, на Всеукраїнській Раді вами буде закріплено законами право трудящого люду на владу в своїй землі — в нашій Україні.“

Сил партії виявилось замало для того, щоб виконати заміри й обіцянки робітництву та селянству України. Соціяль-демократи, з одного боку, українська чорна сотня, що їздила слідом за Директорією і купчилась коло неї, з другого — не давали можливости зробити навіть ступня в напрямку здійснення постанов січневої партійної конференції й инших намічених пізніще заходів.

Політика уряду пішла фактично в напрямі використування повстань, а не згоди з повстанцями, поскільки останні мали свій орґанізований центр в особі Всеукраїнського Революційного Комітета (головна роля в якому належала укр. с.-д. незалежним). Натомісць почали шукати згоди з ближчим „сусідою“ — з українською буржуазією.

20. Робота української „соборної“ буржуазії. Українська наддніпрянська дрібна буржуазія придбала собі доброго „побратима“ в особі галицької буржуазії. Єднання цих двох „галузів“ одного народу набрало таких зворушливих форм, що коли кабінетові Мартоса і членам Дирек-

торії С. Петлюрі та А. Макаренкові довелося відступати на терен Галичини, то цих „большевиків“ Державний Секретаріят З. О. УНР спочатку просто не хотів пускати в „свою хату“, а коли потім і пустив, то давав на кожному місці відчути свою неприхильність до соціялістичного уряду, ледве терплячи його перебування на галицькій території (що, до речи сказати, з кожним днем все дужче зменшувалась під натиском польського війська). Оскілківці, що сховались під крило Державного Секретаріяту, користаючи зі своєї „духовної“ єдности з галицьким урядом, намовляли його просто арештувати правительство Мартоса і Петлюри з Макаренком і таким способом докінчити справу, яка не вдавалася в Рівному. Що правда, галицький уряд не зробив послуги „братам наддніпрянцям“: одначе, той же уряд зробив все від нього залежне, щоб дати змогу контрреволюційній наддніпрянській буржуазії зорґанізуватись в Галичині для ліквідації правительства Мартоса на території Наддніпрянщини. Характеристичним прикладом такої діяльности Державного Секретаріяту являється, між иншим, відношення Державного Секретаріяту до Контрольної Комісії під головуванням с.-д. Нянчура, висланої правительством УНР до Галичини ще з Рівного, метою якої було — проконтролювати діяльність аґентів правительства Директорії в Галичині, зібрати відомости про ріжних дезертирів-отаманів, які покрали державні гроші і повтікали до Галичини, ведучи там пяне, гуляще життя, і вжити заходів до повернення цієї „братії“ на Наддніпрянщину. Державний Секретаріят не захотів визнати уповноважень Комісії і всіма способами перешкоджав їй в роботі, ввійшовши в спілку з „отаманами“. Другим прикладом відношення Державного Секретаріяту до правительства Мартоса може служити забезпечення наддніпрянській буржуазній пресі в Галичині повної волі слова і матеріяльних можливостей для істнування, пресі, яка брудними помиями обливала не тільки соціялістичне правительство, але й все українське (наддніпрянське) робітництво та селянство, всю українську революцію. Так, наприклад, орґан народніх республиканців „Українські Вісти“ (що виходили в Тернополі) ганьблючи (в числі 30. з 26. червня) правительство Мартоса між иншим писали, що в цьому правительстві „військове міністерство доручено прапорщикові військового часу; міністром внутрішніх справ став вчитель малювання, а один з товаришів міністра навіть бувший шофер“. Все це була явна брехня, якою малось діскредитувати наддніпрянське правительство в очах галицьких „докторів“ і розважити галицький Секретаріят в його невдачах у війні з Поляками. Далі, в No 31. ті ж самі „Українські Вісти“ лаяли членів Директорії С. Петлюру і Макаренка за поєднання . . . „З українськими большевиками, політичними шантажистами, що ховаються під маскою українських соціялістів-революціонерів та українських соц.-демократів“ і так далі, все в тім же високо-патріотичнім стилі.

Під захистом галицької дрібної буржуазії виросла, нарешті, так звана Балбачанівщина — новий (правда, ще менш вдалий, ніж оскілківщина) контрреволюційний бунт неспокійної отаманщини. Ми вже згадували в свій час про „подвиги“ Балбачана на Правобережній Україні за часів перебування Директорії в Київі, які полягали в тому,

що Балбачан, злигавшись з російськими добровольцями, воював не стільки з російським совітським військом, скільки з українським селянством та робітництвом. Кінець тим подвигам було покладено арештом Балбачана (після донесення військових про те, що він готується до зради Директорії й переходу з державними грішми на бік добровольців) і висилкою його до Галичини, де він і знайшов прихильників свого „талану". Галицькі „державні мужі" на кожному кроці підкреслювали свої симпатії до цього „безневинно-постраждавшого" наддніпрянського „героя", „патріота" і „великого стратеґа".

Користуючись прихильністю Державного Секретаріяту, Балбачан (разом з иншими самостійниками й „співчуваючими") повів широку аґітацію серед старшин Запоріжського Корпусу, що саме вертав тоді з Румунії через Галичину на Наддніпрянщину, підготовляючи ґрунт для державного перевороту. Аґітація ця мала деякий успіх серед старшин. Змову було орґанізовано.

І от, ледве наддніпрянське республиканське військо зайняло Чорний Острів—Проскурів, як Балбачанові було наказано його однодумцями махнути булавою. 9. червня Балбачан явився в штаб Запоріжського Корпусу (що перебував тоді в Проскурові) і заявив, що Петлюра призначив його комендантом корпусу (ніякого призначення Петлюра в дійсности йому не давав, і це був тільки звичайний хід „отамана", направлений на те, щоб обдурити козаків). Спираючись на Запоріжський Корпус, як на найбільшу тоді військову частину, Балбачан думав перевести його силами арешт Петлюри і правительства. Старшини виявили готовність „визнати" нового „коменданта", але козаки, підозріваючи щось недобре, захвилювались, особливо, коли довідались, що Балбачан збірається арештувати правительство.

Плян не вдався. Самі козаки Запоріжського Корпусу арештували Балбачана і віддали до рук військових властей. Після присуду военно-полевого суду Балбачана було 24. червня розстріляно. В звязку з повстанням Балбачана було переведено деякі арешти і труси в Камянці, між иншим і в Університеті, що з „храму науки" став на деякий час штабом балбачанівців*). Пізніще слідство над співучасниками Балбачана (яких, до речи, без суду було помилувано С. Петлюрою) і заява самого Балбачана на слідстві свідчили, що Балбачан був тільки техничним (нещасливим) виконавцем не ним розробленого пляну державного перевороту.

Попікшись на оскілківщині й балбачанівщині, українська буржуазія перейшла на деякий час на леґальну „парляментарну" боротьбу з правительством „большевиків і шантажистів". „Професорська" (ес-ефівсько-самостійницько-народньо-республиканська) ґазета „Новий шлях" — пізніще „Трудовий Шлях" повела проти правительства енерґійну аґітацію, висловлюючи жалі за Балбачаном. „Професорів" підтримували „люде землі" — „громадські діячі Поділля", переважно земці. В червні місяці ці „діячі" подали до Директорії меморандум, в якому обвинувачу-

*) При трусі в Університеті було знайдено папери, які свідчили про звязки самостійників і взагалі балбачанівців та оскілківців з Державним Секретаріятом Галичини.

вали Директорію в „орієнтації на большевизм“ і радили поправитись, стати нарешті на правдивий шлях, на шлях „державно-творчої“ роботи, а саме: а) „скласти кабінет по персональному принціпу, з людей здібних, з необхідним виходом з партій, коли вони партійні“, б) скасувати Трудові Ради, в) передати селянам землю у власність і за викуп, г) встановити дружні відносини з галицьким урядом і так далі*). Замісць „орієнтації на большевизм“, українська чорна сотня в один голос вимагала орієнтації на Антанту. В тилу і на фронті велась завзята аґітація проти „партійного“ правительства і „партійної“ політики. Щоб не роспорошувати своїх сил, українська дрібна буржуазія обєдналась (в кінці червня) в так званий Український Національно-Державний Союз з метою „орґанізації української політично-громадської волі“, „обєднання всіх розпорошених українських сил і будування міцної демократичної української держави“ і за допомогою цього Союза почала надавлювати на Директорію і мостити собі стежку до влади. (7)

Головна робота української буржуазії була направлена на діскредитацію і повалення соціялістичного уряду і полягала у відповідній аґітації та поголовному саботажі. В той час, як роботи всюди було непочатий край, вчені „професори“ не хотіли вдарити пальцем об палець для допомоги урядові, а на запрошення на техничні посади в міністерствах й инших центральних урядових установах відповідали „патріотично“, що вони не на стільки „дурні“, щоб підпирати своїми знаннями „недосвідченних соціялістів.“

Про роботу української буржуазії в цей час с.-д. ґазета „Визволення“ між иншим писала:

„В той час, коли наше козацтво босе бється з ворогом, в тилу ті, що так не люблять політики і хвалять безпартійність, ведуть політику чисто партійну. Воскресають надії оскілківців та балбачанівців. Вони на кожному ступні шепочуться між собою про „переворот“. В армії роспускають найпровокаційніщі чутки . . . На які сили спираються ті, хто так веде тепер роскладову роботу серед суспільства та війська? Де ті маси, що підуть за ними? Чи може знову Антанта ввижається цим панам?“. . .

Перехід галицького уряду на терен Наддніпрянщини піддав ще більшого завзяття українській буржуазії в її контрреволюційній роботі. Про характер і наслідки цієї роботи скажемо докладніще далі.

21. Фінал „згоди“ з повстанцями (Арешт повстанського штабу, незалежників та есерів і вбивство с.-р. Я. Діяченка). Ми вже бачили, що петлюрівсько-есдеківські політики розуміли згоду з повстанцями проти большевиків виключно як підпорядкування повстанських загонів своїм стратеґічним і політичним плянам та як „асіміляцію“ повстанських провідників. Ні про які серйозні політичні та соціяльно-економичні уступки революційним робітниче-селянським масам соц.-демократи з головним отаманом С. Петлюрою не думали. „Асімілювавши“ перших повстанських посланців (Д. Одрину, Т. Черкаського, І. Часника),

*) Цей меморандум надруковано в „Трудовім Шляху“ за 23. червня 1919 р.

соціяль-демократи поставили своєю ціллю за їх допомогою підпорядкувати собі весь повстанський рух через Всеукраїнський Революційний Комітет, безпосередними шляхами.

Соц.-революціонери мали инші наміри, як то ми бачили з проєкту договору між с.-р., с.-д. нез. і с.-д., виробленому в Київі. Згідно з тим договором, вони взяли участь в повстанні і дали своїх представників до сформованого спочатку самими незалежниками Всеукраїнського Революційного Комітету і Головного Штабу повстанського війська; з другого боку, члени Центрального Комітету Партії прибули до правительства УНР, щоб підготовити тут ґрунт для обєднання сил Всеукраїнського Революційного Комітету і правительственного центру. Як ми бачили, соц.-революціонерам не вдалось досягти цього. Але надії на порозуміння між повстанським центром і поповненим с.-р. правительством вони не тратили й інформували Всеукраїнський Революційний Комітет у відповіднім напрямі. Брак певніщих інформацій і факт входження с.-р. в правительство УНР на певних умовах (орґанізації робітниче-селянських народніх Рад), утворював в повстанських кругах ілюзію досягнення якоїсь попередньої згоди*). Через це Всеукраїнський Революційний Комітет, переформований (після поповнення його представниками УПСР і Селянської Спілки) в Центральний Повстанський Комітет (і Головний Штаб повстанського війська), повели свою боєву акцію (з кінця червня місяця) в двох напрямках: на Київ і на Камянець (для звязку з правительством УНР).

Участь соціялістів-революціонерів в уряді УНР надалась як найбільше до того, щоб „розкласти“ повстанців політично, щоб дезорієнтувати їх. Вислані з Камянця С. Петлюрою і соц.-демократами в повстанські райони аґітатори повели свою роботу в напрямку розбиття Всеукраїнського Революційного Комітету, як політичного центру, підпорядкування повстанських загонів безпосередньо Головному Отаманові С. Петлюрі. При ріжнородности повстанської маси (від робітництва до селянських куркулів) і при участи частини повстанських провідників — ес-ерів — в правительстві УНР, така аґітація мала певний успіх. „Петлюрівщина“ почала з середини дезорґанізувати повстанський рух, збивати його з шляху боротьби за незалежну Українську Радянську Республику на шлях боротьби за „петлюрівську“ Україну.

Під натиском несприятливих обставин (неуспіхів на фронті і тяги повстанських загонів до найшвидчого сполучення з військом правительства УНР) Головний Штаб повстанського війська мусів відмовитись від операцій в напрямку на Київ і всі сили направив на те, щоб зєднатись з військом Директорії. В половині липня повстанці прорвали (біля Жмеринки) большевицький фронт і 18. липня Головний Штаб повстанського війська

*) 16. липня 1919 р. Українське Телеґр. Аґентство, повідомляючи про те, що здвигу вправо в курсі урядової політики не може бути, між иншим писало: „Всякий здвиг що до загального напрямку політики внесе непорозуміння як серед тутешнього війська і населення, так і особливо серед повстанців по той бік фронту, які прийняли сучасну політику уряду, як мінімум бажаного ними, біля якого гуртуються найширші активні кола“ („Вістник Укр. Нар. Республики“, No 17, 16. липня 1919 р.).

(Отаман повст. війська Юр. Мазуренко — с.-д. нез., Начальник Штабу Малолітко у. с.-р., Начальник повстанської дивізії Я. Діяченко, у. с.-р., член Центрального Повстанського Комітету О. Щадилів), з військом прибув до Камянця.

В Камянці повстанців зустріли з великою помпою. В театрі орґанізували їм урочисту зустріч. Але за зовнішнім виявленням радости в ріжних політичних ґруп ховалось ріжне відношення до повстанців, як певної орґанізованої політичної сили, що могла вплинути на політику уряду в той чи инший бік. За праві кола не доводиться говорити: вони не виявляли ніякого задоволення з приводу прибуття повстанців; адже повстанці були ще „гірші“ „большевики“, ніж зненавиджений ними есдеківсько-есерівський уряд. Нас інтересує тут відношення до повстанців с.-р. і соц.-демократів, котрі спільно зустрічали їх.

Есерівська „Трудова Громада“ писала в передовій статті:

„Вчора прибули до Камянця представники (?) від повстанческого штабу. Вони прибули не тільки для вияснення чисто військових завдань і координації спільної акції, а також і для встановлення певної єдности в дальшій політичній праці... Завдання соціялістичних партій в цей мент — остаточно і на місці зафіксувати згоду, щоб далі, вже фактично зєднавши фронт, продовжувати спільну працю. Обєднання революційних сил українського фронту єсть єдиний вихід, єдиний засіб зараз для оборони і зміцнення Української Народньої Республики.“

Есери сподівались зміцнення своїх позицій і реалізації прийнятих правительством постулятів внутрішньої політики і передовсім — орґанізації трудових рад на місцях і реорґанізації Директорії.

Инакше задивлялись на справу соц.-демократи. Найкраще своє відношення до повстанців схарактеризували вони сами, в статті „Повстанці“ („Визволення“, No 26. 25. липня 1919 р.). Ось цікавіщі виривки з цієї статті:

„Сталося так, як ми думали. Нам росписували раніще повстанців, як ‚українських большевиків‘, ніби ‚українські большевики‘ не погодилися з російськими большевиками — Раковським та Ко і підняли повстання проти них. Нам писали звідти ті, кому це було вигодно, що ‚мої не підуть на повстання, коли не буде радянських льозунґів‘. Ми сумнівались, ми не вірили, як той Хома Невірний: ‚не повірю поки не побачу власними очима і не торкнуся пальцями‘. Ми не вірили, бо нам здавалось безглуздим, щоб селяне схотіли сильних російських большевиків проміняти на кволий ‚український большевизм‘ тих, хто ad hoc став зватися чи лівим есером, чи незалежником... Ми заявляли ‚Головному Штабові‘ і ‚Всеукраїнському Революційному Комітетові‘, що вони стали жертвою самообмана. Селяне встали не за якусь там українську радянську власть, а за свої інтереси, як соціяльні, так і національні.

... Але ‚всеукраїнські‘ діячі ніяк не могли зрозуміти, що селянин встав проти большевика не за українську ‚комунію‘ а тільки через те, що російська ‚комунія‘ забирає у його корову. Вони мали (нагоду) перекопатися, що помилялися, тоді, коли повстанці рішучо повернули на зединення з нашою республиканською армією. Тоді вони почали аґітувати, що треба вернутися назад, бо, мовляв, ‚Зелений вже бере Київ і козаки Зеленого їздять на Деміївку пиво пити.‘ Але повстанці вперто йшли на захід. Тоді „всеукраїнські‘ почали казати, що ‚наберемо набоїв, вернемось назад і візьмем Київ вперед за Петлюру‘. Для цього складалося навіть правительство, котре мало взяти Київ. Повстанці все йшли на захід і загрожували розстріляти тих, хто буде аґітувати проти народнього правительства та отамана Петлюри...

Що ж за настрій привезли з собою козаки з Наддніпрянщини? Настрій віри й боротьби. Їм казали, що немає республиканського війська, їх лякали,

з них сміялися, що вони шукають неможливого. Але вони йшли своєю дорогою. Три місяці вони шукали і найшли таки своїх братів. Прийшла нова демократична сила, котра каже нашому правительству: ‚Стій твердо на своєму місці!‘ Ні вправо, ні вліво. Вправо підеш, загубиш самостійність, попадеш до Денікіна; ліворуч — підеш манівцями за тими фантастами, яким кортить зробити ‚справу‘ — посадовити український большевизм на згарищі російського большевизму.“

Так було складено акт обвинувачення проти провідників повстанців, обвинувачення за аґітацію проти Петлюри, за намір взяти Київ попереду Петлюри, за намір „здвинути Народнє Правительство з місця“, за „фантастичні‘ заміри „зробити справу“. На підставі цього акту, петлюрівська контррозвідка окружила вночі повстанські відділи що прийшли до Камянця, обеззброїла їх, арештувала проводирів (а разом і співчуваючих повстанцям „камінчан“) — Юр. Мазуренка, М. Ткаченка, А. Пісоцького (українські незалежники), Сердюка (у. с.-р.) й инших. А начальника повстанської дивізії с.-р. Я. Діяченка контррозвідчики потайки, без суду розстріляли кинувши труп на полі.

Арештованих теж мали розстріляти. Але соц.-революціонери загрозили виступом з кабінету, розривом з урядом і поставили катеґоричне вимагання звільнити арештованих. Отаманія здержалась. Заарештованих соціялістів-революціонерів було через кілька днів випущено. В справі вбивства Діяченка кабінет поставив (пізніще) Головному Отаманові (С. Петлюрі) вимогу розслідувати вбивство і покарати винних (звичайно, ніякого слідства не переводилось) *). Але с.-д. незалежних довший час не випускали з-під арешту і тільки через 38 днів, після нових домагань соц.-рев., соціяль-демократи рішили звільнити арештованих в надії, що вони „обєктивно“ можуть принести Петлюрі користь своєю боротьбою проти Денікіна, що за той час вже одібрав Київ „від Петлюри“**).

---

*) Справа вбивства Діяченка обговорювалась, як ми вже згадували, на Винницькій Конференції УПСР 7.—9. вересня. Правительство розглянуло її 22. жовтня 1919 р. В протоколі засідання Ради Нар. Міністрів читаємо: „Заслухано доклад — листа Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів в справі розстрілу Члена Центр. Ком. Селянської спілки Діяченка в київській ґрупі війська. Постановлено: просити голову Ради Народніх Міністрів звернутись до п. Головного Отамана з проханням про негайне призначення розсліду в справі розстрілу Діяченка“.

**) До питання про звязки директоріянського центру з повстанцями додамо ще тут про приїзд (14. вересня 1919 р.) до Камянця відомого ватажка повстанців Зеленого. В Труд. Громаді (No 62, 15. вересня 1919 р.) читаємо такий привіт Зеленому від Ц. Ком. Сел. Спілки й Ц. Ком. УПСР: „Привіт Зеленому. Вчора до Камянця прибув відомий керовник повстанських ґруп під Київом Зелений. Центральний Комітет УПСР і Ц. К. Селянської Спілки уже мали нагоду телеґрафно вітати шановного товариша — народнього героя, коли він був далеко і могутньо боровся з большевиками та чорною зграєю Денікіна. Тепер ми безпосередньо вітаємо товариша Зеленого, як народнього відважного борця за кращу долю рідного краю, за краще майбутнє народу. Коли народ має таких героїв, йому не страшні заходи ні чорної, ні червоної контрреволюції“. В тодішніх камянецьких ґазетах надруковано розмову співробітника УТА з Зеленим. В тій розмові Зелений заявив, що він приїхав до уряду в техничних справах, а саме в справі отримання для свого війська грошей і одежі. Про цілі своєї боротьби Зелений заявив: „Ми не складемо зброї доти, поки сам народ вільно не зможе утворити ту владу, яку сам схоче . . . Не дивлячись на те, що

Такий був фінал „згоди“ з повстанцями, з тими самими, що йшли на обєднання з Урядом УНР в надії спільної будови незалежної Української Радянської Республики *).

22. Суперечки соціялістів про „форму влади“ й реакційна дійсність. Саботаж і контрреволюційна робота української буржуазії знаходила добрий ґрунт в теорії горожанського миру, „щирої“ та „правдивої“ демократії, яку проповідували праві українські соціяль-демократи, і в безконечних суперечках та змаганнях між двома урядовими партіями — соц.-дем. і соц.-рев. про „форму“ влади, тоб-то в дійсности про основний напрямок соціяльно-економичної політики уряду — в суперечках, що геть паралїжували діяльність правительства, вносячи постійну неясність в його політику.

Всякими „умовами“, як ми бачили (а особливо згодою в Чорному Острові і відповідною постановою Кабінету Міністрів там же), соціяль-демократи „зобовязувались стати на трудовий принціп“ — в дійсности ставали на нього так, що від нього залишалось тільки одне мокре місце. Соц.-демократи були твердо переконані, що українська революція являється буржуазною (головним чином аґрарно-селянською) і, як така, не потрібує ні „совдепії“, ні трудового принціпу, і що єдиною формулою,

---

військо Директорії утримується від сутичок з Денікіном, ми повстанці, цілком свідомо бємось з ним“. Повернувшись з Камянця до повстанців, Зелений розвинув в районі Уманя (в другій половині жовтня) велику повстанську акцію проти Денікіна.

*) Подаємо тут розмову співробітника УТА з членом Центрального Повстанського Комітету Ол. Щадиловим (що прибув до Камянця разом з повстанцями), яка кидає світло на сподіванки повстанців від обєднання повстанців з правительством УНР:

„Центральний Повстанський Революційний Комітет орґанізувався два з половиною місяці тому і поставив собі завданням орґанізацію на окупованій большевиками комуністами території військ, якими можна було б звільнити Україну від окупантів.

З маленьких неорґанізованих партизанських загонів Повстанському Ревкому пощастило утворити кілька могутніх ударних дивізій з скількох десятків тисяч (люду), які цілком підлягають і керуються вказівками Центрревкому. Селянські дивізії, які нині перейшли на директоріянську територію, були орґанізовані почасти в Канівському повіті (на Київщині) Діяченком (с.-р.), почасти старим однопартійним Всеукраїнським Революційним Комітетом (складеним тільки з одних с.-д. незалежних) з селян Київського повіту та з червоноармійців Григорева та Тютюнника . . .

Настрій у селянства і повстанців яскраво проти-комуністичний, але одночасно і цілком виразно проти-реакційний. І керовники і військо твердо стоять на тому, аби на Україні був такий устрій, при котрому владу тримали б в своїх руках лише трудові кляси: робітники й селяне. На всіх зїздах, а їх відбулось багато, без всякого впливу згори виносилися постанови, що „ми повстаємо проти большевиків, але стоїмо за радянську владу“.

Сам Центральний Повстанський Комітет ясно і виразно стоїть на ґрунті орґанізації влади на трудовому принціпі . . . Денікіну, який здобув Катеринослав та Харьків і який несе нам реакцію і нове національне поневолення, Центральний Повстанський Комітет оголосив війну. Зараз бється з Денікіном наших два повстанських отряди — Миргородський і на Катеринославщині Нікопольський . . .

Прибув я сюди для обєднання фронту по цей і той бік при спільній політичній плятформі“ („Вістник Укр. Респ.“ No 24, 24. липня 1919 р.).

здатною повести за собою „широкі народні маси“ і тим забезпечити здійснення поставлених в розвитку революції завдань, являється формула „щирого, справжнього демократизму“, формула парляментаризма. Звідси послідовно випливали пляни відновлення діяльности демократичних орґанів самоврядування на місцях (земств і городських самоуправлінь) і взагалі старих апаратів влади і тільки міркування національного характеру та доцільности техніки адміністративно-господарчого управління на місцях примушували соц.-дем. йти на деякі „реформи“ в цім напрямі. А саме: соц.-дем. не були проти того, щоб утворити в ґуберніях і повітах (чи землях) замісць старих орґанів самоврядування нові, що обєднували б в собі територіяльно як компетенцію міст, так і повітів, складаючись з представників населення тих і других: цим способом в українській (селянській) більшости мало „роспуститись“ не-українське (переважно) населення міст. По-за цим соц.-дем. не мали нічого також проти того, щоб компетенцію таких нових демократично обраних орґанів самоврядування було поширено як в глибину, так і в ширину; а саме, щоб вони обєднали в собі функції всіх дореволюційних дуже численних орґанів влади на місцях (продовольчих та земельних комісій, воїнських присутствій і т. д.), утворивши відповідні відділи в своєму виконавчому апараті, і, врешті, як найповніще охоплювали справи місцевого управління і господарства. От і все, що ніби зближало соц.-дем. з соц.-рев., прихильниками „колективної форми влади“ на місцях. Одначе в рядах правої соціяль-демократії хоч і як добре вона „почистилась“ від „анархичних елементів“ на VI. Конґресі Партії (коли відокремились незалежники), залишались ще окремі революційні одиниці, і вони йшли на зустріч соц.-рев. більш щиро і більш далеко, намагаючись примирити свій „справжній“ демократизм з робітниче-селянською владою в формі трудових рад. Ці одиниці, у відповідні моменти впливали на „ортодоксальну“ більшість і підштовхували останню на всяки „умови“ та „згоди“ з соц.-революціонерами, ламали, коли можна так сказати, пряму і ясну політичну лінію соціяль-демократичної партії.

До наведених вище „умов“ між названими партіями згадаємо тут ще про постанови спільного засідання Центральних Комітетів обох партій, представників галицьких соц.-дем. (Вітик, Сіяк) і міністрів, яке відбулось в Камянці 2. липня 1919 р. Тими постановами знову потверджувалось а) необхідність негайного вироблення, затвердження і переведення в життя закону (конституції) про унормування компетенції й взаємовідносин між Директорією і Радою Міністрів (згідно рівенській умові), б) необхідність реорґанізації складу Директорії (замісць виключених з Директорії Петрушевича і Андрієвського мали ввійти: від галичан соц.-дем. Вітик, один представник від укр. соц.-рев.; рішення про вихід зі складу Директорії Швеця і Макаренка залишалось в силі, але „практичне переведення“ одкладалось „вважаючи на внутрішні і зовнішні обставини“ *), в) необхідність утворення Військової Ради, що мала припинити безконтрольну „стратеґію“ і хозяйнування більших і менших отаманів на фронті і, нарешті, г) „доручалось товаришам вжити всіх

*) Вважалось, що Е. Петрушевич вийшов зі складу Директорії фактом проголошення себе Диктатором ЗО УНР.

заходів до скоріщого внесення в кабінет закону про Ради — місцеві орґани побудовані на трудовому принціпі"*).

Соціяль-демократи, здавалось, щиро рішили зробити соц.-рев. „уступку" і взятись до „реформ", і в першу чергу в области питання про „форму влади". Соц.-демократичне „Визволення" навіть почало обґрунтовувати і доводити необхідність орґанізації влади на місцях на основі трудового принціпу. Так, в передовій статті — „проєкт закона про місцеве самоврядування" (в No 11 ґазети, за 5. липня 1919 р.) „Визволення" писало:

„В своїй внутрішній політиці наше правительство в цей момент зустрічає великі перешкоди. Ці перешкоди полягають у тому, що ні на кого спертись. На місцях немає тих авторитетних і здатних до роботи орґанів, які могли б охопити господарське й адміністративне життя повітів і ґуберній... Земські зібрання і городські думи, вибрані ще за Керенського, тепер, навіть з огляду формального, утратили своє право, бо їхні уповноваження перестали бути дійсними вже на 1. січня 1919 року. Вони не виявляють волі населення... Скрізь чується, що управи й земства прожили свій вік. Часто цілі волості не посилають своїх гласних, бойкотують земство, як орґан, який не виявляє їх волі, бажань і настроїв.

По новому законопроєкту, всі місцеві орґани адміністрації й господарства обєднуються в один. Переплутані функції земських, земельних управ, продовольчих комітетів, обєднуються в одній управі, яка ділиться на секції. Окрім того, комісаріят входить, як складова частина Управи...

Питання, як вибірати Народню Раду? По правильному, для мирного часу пристосованому виборчому закону виборів бути не може... Революція творить свої вимоги, і все, що стане їм на перекір, вона безжалісно стирає на своїм шляху. Техничні труднощі проведення виборів по загальному, рівному і т. д. принціпу дуже значні. Але є ще деякі міркування, котрі примушують соціяль-демократію, яка стоїть в принціпі за загальне виборче право, стати на допущення виборів по так званому трудовому принціпу."

Далі в статті викладались ті „деякі міркування", якими доводилось необхідність — в момент загостреної клясової боротьби, в момент постійних повстань української буржуазії проти соціялістичного народнього правительства, в момент одвертого саботажу буржуазією заходів правительства на місцях — орґанізації клясових, робітниче-селянських орґанів влади.

Та „трудовий туман" швидко вивітрився з соц.-дем. голів, і вони через якийсь тиждень знову міцно утвердились на „широму" демократизмі і поставили ціллю не допустити до орґанізації Трудових Рад на місцях.

В такій атмосфері було утворено, нарешті, в середніх числах липня місяця спеціяльну урядову комісію для остаточного вироблення „в найкоротший термін" закону про нові орґани влади на місцях — Народні Ради, — що мали бути обрані на основі трудового принціпу**).

---

*) Між иншим на цій нараді було ухвалено вжити заходів до „самороспущення" решток комісій Трудового Конґресу, а також утворити, в цілях підтримання постійного контакту з повстанцями, Повстанський Комітет під проводом Ц. Комітетів с.-д. і с.-р. (пізніще комітет складався з представників Селян. Спілки, ЦК УПСР і ЦК УСДРП).

**) В склад Комісії входили: Голова Комісії, тов. міністра внутр. справ — П. Христюк. Члени: тов. міністра внутр. справ — Д-р Макух (Державний Секретарь внутр. справ ЗО УНР), директори департаментів — М. В. С. Котляренко і Матвієвський, від міністерства праці — Д-р Вітошинський

В комісію було передано вже вироблений міжпартійною комісією (М. Ткаченком, С. Вікулом, Арк. Степаненком і П. Христюком) проєкт закону. Про комісії взагалі склалось на Україні (по російській традиції) негарна слава: „здати справу в комісію“ — се значить поховати її по першому розряду. Так вийшло і на цей раз, хоч і не з злої волі членів комісії. Поперед всього всі міністерства, ознайомившись з проєктом закону, не торкаючись основ виборів до майбутніх Народніх Рад, заявили своє бажання внести до нього свої поправки і уваги, що до компетенції тих відділів майбутніх управ, які безпосередньо торкались того чи иншого міністерства. На задоволення цього цілком законного бажання пішло більше місяця: деякі міністерства утворили свої окремі комісії для вироблення тих поправок, инші „не мали“ для цього часу і таким чином свідомо чи несвідомо гальмували роботу. Сама комісія розбилась на кілька підкомісій. Справа встановлення і розмежування функцій волосних, повітових і ґуберніяльних рад, справа визначення взаємовідносин між ними і центральними орґанами влади, нарешті питання компетенції і взаємних відносин Народніх Рад (зборами чи конґресами працюючих) і виконавчих їх орґанів — все це були питання, які годі було розвязати в один два тижні, тим більше, що більшість членів комісії (представники ріжних міністерств) не брали на увагу революційної необхідности як найшвидчого виготовлення закону і більше дбали про його юридично-зовнішню досконалість, чим дуже гальмували роботу. Так проходили тижні, місяці, а проєкт закону все був далекий до його закінчення*).

А тим часом на місцях залишались старі мертвяки (земства, городські думи які не могли ніяк зібрати своїх кворумів), ріжні комісії, ще за гетьманщини призначені воїнські начальники, ново-призначені коменданти та комісари, які здебільшого не рахувались не то що „з трудовим принціпом“, але взагалі ні з якими „принціпами“, саботували заходи уряду, сперечались, сварились і навіть билися один з одним, своїм „помпадурством“ дратуючи населення.

„Робітнича Газета“, поборюючи принціп орґанізації влади на трудовому принціп (бо, мовляв, Трудові Ради доведуть „до панування на Україні економично реакційного селянства“), в той же час впадала в розпуку від безладдя на місцях і „рішуче“ писала:

(Галич.), від мін. зем. справ — Вощенко, від мін. нар. освіти Чеховський, (с.-д., бувший премер-міністр), від мін. юстиції — Кириченко, від міністр. здоровля й опікування Морейніс (рос. соц.-рев.), від мін. фінансів — Куліченко, від Камянецької Губ. Народньої Управи — Павличенко і Сіроволко, Члени Київ. Губ. Нар. Управи — Кириченко і Тенянко, Голова Камянецької Мійської Управи Килимник (с.-д.) і непостійні представники від инших міністерств. Спочатку була думка включити в склад комісії й представників Центр. Комітетів с.-д. і с.-р. (від ЦК УПСР було визначено на члена комісії М. Любинського), але потім ця думка перепала.

*) Тов. Мін. Внутр. Справ Д-р. Макух, людина загалом розумна і досвідчена в адміністративних справах, особливо „мучив“ комісію своїми поправками та увагами (зрештою цілком з технично-ділового боку слушними). Щоб не вдарити „лицем в грязь“, д-р Макух підняв був навіть справу про вислання особливої делеґації в Західну Европу, яка мала привезти для комісії ріжні „матеріяли“ (і таку делеґацію було нарешті сформовано). Можна уявити собі після цього, яким „дореволюційним“ темпом йшла робота комісії взагалі.

„Одно з двох: або далі терпіти саботаж і провокацію місцевих сатрапів і гусарів, і тоді відійти від власти соціялістам — нехай гусари та улани будують державу, — або без дальших розмов припинити салдатство і сатрапство“.

Але як? Не „президентурою“ ж С. Петлюри? На це відповіді соц.-дем. не давали, коли не рахувати балачок про . . . перевибори старих орґанів самоврядування — земств і міських дум — на демократичних основах та далеких від життя проєктів „соціялістичних союзів“ на місцях (для контролю влади) і призначення орґанів самоврядування з центру — міністерствами. Погроз же соціяль-демократів уступитись від влади „сатрапи й гусари“ зовсім не боялись: „будування держави“ їм здавалось не такою вже трудною річчю.

Соціялісти-революціонери і Селянська Спілка, втративши надію на швидке вироблення і переведення в життя закону про нові орґани влади на місцях, висунули були, як тимчасовий засіб до „відживлення“ старих орґанів самоуправління, проєкт революційного поповнення їх представниками селянства і робітництва, обраними на відповідних зїздах. Але соціяль-демократична більшість правительства рішуче повстала проти такої „анархії“. „Трудова Громада“ (в статті „Пекуча потреба“) даремно писала:

„Коли по звільненню території від большевиків в повіти України зявились представники української центральної влади і відновляли міські та земські самоврядування без жадних корективів, що до їх складу, то це дивувало всякого щирого демократа, а тим більше Українця. Не приходиться говорити про те, що вони свій вік законний оджили, не треба нагадувати й про те, що вони вимагали багато кращого що до свого складу персонального, особливо з боку української державности . . . Ці установи цілком зруйновані тими реформами, які над ними провадились — спочатку гетьманом, а потім большевиками; після цих ‚реформ‘ в них залишилось часто два—три члени управи, та й то або цілковиті вороги української ідеї, або мягкотілі ‚теж Українці‘. Це треба добре знати представникам центральної влади, коли вони викликають до життя цих мертвяків без яких би то не було корективів . . . Щоб ожили ці громадсько-політичні мерці, необхідно освіжити їх ‚цілющою водою‘ — представниками активного елементу — селянства . . .

Давно представники цього елементу звертались до Центрального Уряду з вимогою, аби було оновлено місцеві самоврядування виборцями повставшого селянства, але наше міністерство внутр. справ зробилось на стільки послідовним та переконаним в принціпах парляментаризму, що перевершило навіть свого петроградського попередника за перших днів великої російської революції. Тоді революційним шляхом зразу було оновлено ‚столипінські‘ самоврядування, а наше міністерство цього зробити боїться чи не хоче . . .

В ґазетах давно вже промайнула звістка, що при міністерстві внутр. справ виробляється новий закон про вибори до місцевих самоврядувань, але все це робиться таким ‚ускоренним‘ темпом, який викликає в цей час по меншій мірі здивовання. Законопроєкт твориться місяцями, а пошесть летарґії з центру посовується на місця, і життя скрізь кволіє, нігде не чути живого гомону нового життя, а скрізь ‚благословенная‘ старина пишається. А населення жде . . . заведення сталих правових взаємовідносин. Його бажання не здійснюються, і місцями починається чекання ‚иншого‘, може навіть гіршого. А панове в ‚центрі‘ пишуть місяцями законопроєкти! А чи не буде пізно проводити ці нові удосконалені закони в життя?“ *)

*) „Тр. Громада“, No 6 (91), 26. жовтня 1919 р.

На домагання УПСР і Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів „оновити“ народні самоврядування революційним шляхом, соц.-дем. „Робітнича Газета“, спокійно відповідала:

„Вносити в істнуючий зараз виборчий закон якісь ‚поправки‘ з метою ‚демократизації‘ чи ‚революціонізації‘ земських зборів — немає жадної рації, з огляду на виробляємий новий виборчий закон, що має прийти з часом. На наш погляд, справі можна зарадити єдиним тільки способом, а саме: утворенням на місцях ділових, тимчасових орґанів самоврядувань, з місцевих діячів, яких сама державна влада призначає...“

Отже краще „призначити“ „ділових“ людей, замісць всяких там „демократизацій“ та „революціонізацій“, тим більше що система ділових призначень показалась на практиці „місцевих сатрапів та гусарів“ дуже підходящою для повної руїни якого б то не було ладу на місцях.

В результаті такої відданости ідеї „демократії“, на місцях утворилось таке становище, що та ж сама „Робітнича Газета“ примушена була, врешті, признати, що фактично „демократія“ переходить безпосередньо в саму чистісіньку реакцію.

... „Чи у нас устрій демократичний, чи реакція? — таке питання повстає у нас під цю хвилю на місцях. І, на превеликий жаль, не лише повстало, а вже й вирішається ясно: реакція, — писала „Роб. Газета“ 5. жовтня 1919. року. — ... І тому ми бачимо з одного боку в колах робітництва і соціялістичних партій поширення у великих розмірах аґітації большевизму й зріст недовірря до нашого правительства. а з другого боку, в колах ‚обивательських‘ росте певність, що немає ріжниці між нашим урядом, нашою системою управління і між денікінською ...

Звернімося до фактів. Візьмем таке центральне місто, як Винниця, нашу бувшу, а може скоро й будучу тимчасову столицю. Одного дня раптом арештовують цілий фах кравців (ігольний цех), усіх членів професійного союзу. Їх потім звільняють, але на призначене пізніще зібрання професіонального союзу друкарів уже ніхто не являється: не хочуть бути заарештованими. Наслідки ясні: професійні спілки починають працювати нелеґально, в підпіллі й, зрозуміло, повинні знову підпасти під вплив большевиків, які вже почали відповідну аґітацію.

На зборах жидівських соціяль-демократів ‚Поале-Ціон‘, партії, яка має свого представника в складі правительства, від імени ‚політичного відділу‘ забороняється промовляти по-жидівськи, при чому представник цього славного ‚відділу‘ заявляє, що він не знає нічого про істнування закону про національно-персональну автономію, а ні про міністерство еврейських справ і жидівських громад і що він певен, що таких явищ і нема, бо ‚ми живемо на Україні, а не в Палестині‘. Збори, звичайно, не відбулися, а другі соціялістичні партії вже й не мріють про леґальні збори при сучасних порядках.

6. вересня мали наші міністри у винницькій міській думі нараду з діячами самоврядування про спільну працю з правительством, про порозуміння з демократією ‚меншостів‘ — і досягла ця нарада бажаних наслідків. А 25. вересня робить пан сотник Юрченко, начальник винницької філії ‚Аґітаційно-Просвітнього Бюра‘ при комендантурі тилу штаба дієвої армії трус у тому самому самоврядуванні — в Голови, членів Управи (лише не-Українців), Секретарів і т. д. А коли Дума виносить протест проти цього обшукування помешкання Управи, столів, кишень і приватних помешкань, тоді пан Юрченко пише ‚листа до редакції‘, в котрому він заявляє, що ‚Дума, висловлюючи протест в печаті, зовсім забуває про те, що тим самим діскредитує престіж військової влади й розриває живий звязок армії з народом‘ ...

Що робить представник влади, міністерства внутрішніх справ? — запитає читач. Що йому робити, коли в нього самого, в повітового Комісара, в його відсутности робиться трус! В той же час без кінця, а головне без жадного порядку, йде реквізиція помешкань, ліжок й иншого ...

А боротьба з ‚большевизмом‘, яку переводять кілька інституцій одночасно, при чому арешти відбуваються по доносу першого ліпшого провокатора. А на чолі Слідчої Комісії, при обуренні всіх демократичних кол, продовжує свою працю реакціонер, замішаний в процесі Бейліса, прокурор Харбовський . . . А певність кожного аґента численних контррозвідок у повній безкарности за найбезосновніщі роспорядження? Що можна числити більш безглуздим, як арешт товариша міністра праці в потязі по підозрінню в денікінській аґітації аґентом, який уважає можливим вести під вартою товариша міністра до коменданта?

І та демократія, яка лише співчуває українському національному рухові, але по своєму національному походженню чи поглядам до його не належить — запитує: чи за демократію ми боремось, чи за ту реакцію, яка панує зараз?“

А „Трудова Громада“ (вже як орґан ЦК УПСР), ще раз вертаючись до питання про причини реакції на місцях і способи боротьби з нею, писала 4. листопада:

„Повідомлення з місць, зо всіх боків доносять крик: дайте владу на місце!... На місцях повна розєднаність державних апаратів. Земство тягне в один бік, земельні управи — в другий, комісар — в третій і так далі. Цей хаос сприяє військовій сваволі... Населення все це бачить, зневіряється, до всього ставиться недовірчиво, а потім і просто страждає від хаосу, сваволі, відсутности влади. Так здеморалізовано всі заходи нашого уряду до встановлення влади на місцях.

УПСР передбачала такий кінець цим заходам, коли вони підуть шляхом реставрації старих форм влади, старих установ і ставила урядові вимогу негайно орґанізувати владу по иншому — скоріш, доцільніш і більш авторітетно для селян і робітників, притягнувши їх до цієї влади.

. . . Зрадницьке поводження буржуазії, страх пролетаріяту і селянства перед її пануванням, що давалось вже в знаки (наприклад, при гетьманщині), вимагали виключення впливів всіх петрудових елементів на боротьбу селянства і пролетаріяту (робітництва) за своє соціяльне і національне визволення . . . От через що ми ставили тактикою моменту, доки буржуазію не буде остаточно зломлено, доки вона буде уявляти з себе деяку силу — трудовий принціп, як виборчу формулу і як метод боротьби під сучасну переходову добу, до конечної перемоги*).

. . . Але чад перемог (Жмеринка, Винниця, Козятин, Бірзула, Фастів, Умань і . . . Київ) впевнив кола українських соціяль-демократів, що на Україні зараз не можлива боротьба без угодовства, а що навпаки — можлива тільки з притягненням буржуазних кол, з коаліцією з ними. Тоді почалась шалена кампанія, підперта ‚правими‘ та військовою диктатурою, проти УПСР . . . Фактична ініціятива в державному будівництві перейшла до УСДРП . . . Орґани влади на місцях від того часу перебувають у тім самім стані“ . . .

Ще раз показалося, що справа правдивого порозуміння між УПСР і УСДРП й намічення спільної лінії внутрішньої й зовнішньої політики була безнадійною.

Військові успіхи зміцнили позицію українських соц.-демократів. В спільці зі „своїм“ Головним Отаманом Петлюрою вони почули себе певніще і через те повели „атаку“ на соц.-революціонерів більш рішуче, ніж до того часу (про соц.-дем. незалежних нічого вже і говорити — вони просто викидались з обрахунку — про відношення до них скажемо пізніще). Замісць порозуміння з „повстанцями“ по той бік фронту, с.-д. поставили своєю ціллю досягти порозуміння з „повстанцями“ „по цей бік фронту“ — з українською буржуазією — соц.-федералістами, народ-

*) Спеціяльно на цю статтю і на це місце її „Робітн. Газета“ відповідала, що УПСР хоче йти до соціялізму утопічним і шкідливим шляхом диктатури реакційного селянства над пролетаріятом.

німи республиканцями і так далі, а також . . . з Антантою, старою „приятелькою“.

2. серпня, підчас успішного наступу республиканського війська на Київ соц.-демократи запропонували ЦК УПСР нові „умови, що до дальшого співробітництва в Кабінеті Міністрів УНР Української Партії Соціялістів-Революціонерів і УСДРП“, в яких, між иншим, стояли такі точки:

. . . „2. В правительство запрошуються персонально особи не с.-р. і не с.-д. (неурядових українських партій і ґруп), за порукою с.-р. і с.-д. Ці особи мусять визнати нинішню політику правительства обовязковою для себе і ні аґітувати, ні виступати проти неї не можуть. Число цих осіб може бути від 2 до 3 в Раді Міністрів і Кабінеті.

3. Знищення військової сваволі шляхом встановлення певних правних взаємовідносин між Урядом і Командуванням. Сувора кара за порушення військовими особами урядових плянів і законів правительства. Зміцнення інститута Державних Інспекторів, як в правнім розумінню, так і практично.

4. Негайне і рішуче розмежування компетенції Кабінету і Директорії, на підставі рівенської умови (між с.-д. і с.-р.), з додатком, виробленим в Чорнім Острові. Директорія в першу чергу негайно поповнюється представниками с.-р. і с.-д.“

Соціялісти-революціонери погодились на ці умови, але перед підписанням їх с.-д. відступили назад. Хоч своєю згодою на наведені умови с.-р. і йшли вже фактично на великі уступки — на коаліційний буржуазно-демократичний кабінет (замісць коаліції с.-д., с.-р. і с.-д. нез.), проте вони не здавали ще своєї головної позиції — трудового принціпу не годились на урядове проклямування парляментаризму, як основи будівництва УНР, чого настійно домагались с.-д., заявляючи, що без цього не може бути досягнено ні коаліції з українською буржуазією, ні тим більше ласки від антантських держав*). Щоб наочно переконати с.-д. в прихильности робітниче-селянських мас до радянської, трудової форми влади і тим збити твердження с.-д, що немов робітництво і селянство „не хочуть ніяких рад“, с.-р. запропонували с.-д. скликати

*) Радіючи з перемоги українського війська над большевиками, „Роб. Газета“ писала 25. серпня 1919 р.: „Перемога на нашім боці. VI. Конґрес нашої Партії, що відбувся в Київі в січні цього року, став перед дилемою: диктатура або демократія. Ми зважили всі ‚pro i contra‘. Постанова зїзду робітничої партії була за демократію, проти диктатури пролетаріяту. ‚Робітнича партія проти робітничої диктатури — це ж абсурд, це буржуазність‘, — говорили нам наші ‚ліві‘ товариші. Многочисленні тоді ‚течії‘ партії с.-р. посоромились, не встояли перед докорами з боку ‚лівих‘ за буржуазність і прийняли були ‚трудовий принціп‘. Але соц.-демократія показала свою політичну зрілість. Вона глянула в ‚корінь‘, аналізувала економичне положення України, спосіб продукції і сказала: диктатури пролетаріята на Вкраїні не може бути. Пролетаріят не зможе вдержати власть в своїх руках, коли він ліліпут у порівнянні з великим селянством. Наші ‚ліві‘ теж бачили цю небезпеку і тому видумали якусь кумедну форму пролетарської диктатури: селянсько-робітничі ради, де дві третини (місць) належить селянам, а одна третина робітникам. Це значить . . . творити соціялістичні форми життя без творця, при помочи селянства, яке йде проти цих форм . . . Хвилі анархії з Росії залили були Україну, але історія, як ми передбачали, пішла по Марксу, а не по Леніну“ . . .

негайно (не пізніще 15. серпня) на території, звільненій від большевиків, Трудовий Робітниче-Селянський Зїзд, заявляючи наперед свою готовність на проголошення урядом парляментаризму у випадку, коли Зїзд заявиться проти трудових рад і за парляментаризм. Соціяль-демократи поміркували і катеґорично одмовились перевірити свою демократичну правовірність таким способом. Натомісць прислали соціялістам-революціонерам (6. серпня) нові „умови", на цей раз вже в формі ультиматума (сказано „отаманська" партія), в якому писали:

„ЦК УСДРП ставить слідуючі умови дальшого співробітництва двох соціялістичних партій у правительстві:

Першою умовою ЦК УСДРП ультимативно ставить визнання правительством, складеним з с.-р. і с.-д. принціпа широкої демократії (загальне, рівне, пряме і тайне виборче право), який надалі стає в основу державної роботи кабінета.

Друге: По загальному виборчому праву мають бути проведені вибори в Народні Ради на місцях і в Центральний орґан Народнього Представництва" *).

Далі йшло повторення пунктів, зазначених в попередній умові (від серпня).

Постановою ЦК УПСР від 7. серпня 1918 р. есери заявили про „цілковиту неприємлемість пакту про чотирьохвостку", про „остаточний перерив переговорів з у. с.-д." і про свій вихід з кабінету „в звязку з кабінетською крізою і демісією Голови Кабінету т. Мартоса". Але потім . . . „здались", під спільним натиском с.-д., отаманів на чолі з С. Петлюрою й дрібнобуржуазних партій, які знову зміцнили свої позиції (**8**).

Одержавши з закордону від своїх партійних товаришів (що відбули саме конференцію в Чехії) і від дипльоматичних місій та посольств інформації і вказівки що до необхідности негайної зміни курсу внутрішньої політики Уряду УНР, в напрямку проголошення парляментарного ладу і створення коаліційного буржуазно-демократичного правительства (за що закордонні дипльомати обіцяли „безумовно" прихилити Антанту до визнання УНР і підтримки її), соціяль-демократи постановили „не проґавити" слушного часу й пішли, як то кажуть, на пролом. 11. серпня 1919 р. Центральний Комітет УСДРП писав до Центрального Комітету УПСР:

„З огляду на відповідальний момент, коли сучасне загальне положення — як внутрішнє так і зовнішнє рішуче вимагає, щоби Правительство стало на шлях виразної демократичної політики, Центр. Комітет Укр. Соц.-Дем. Роб. Партії вимагає від Центрального Комітету УПСР обовязати соц.-революціонерів, членів Кабінету, взяти позітивну участь в ухвалі кабінетом не пізніще 12. серпня відозви про загальне виборче право, проєкт якої сьогодня посилається до ЦК УПСР додатково.

Центральний Комітет УСДРП цим зазначає, що коли б міністри, члени партії соц.-рев., відмовилися прийняти комунікат про загальне виборче право, то Центр. Комітет УСДРП в такім разі доручає міністрам

*) Цей „ультиматум" було підписано членами Центр. Комітета УСДРП — І. Мазепою, Шадлуном, Ф. Романченком і П. Феденком.

членам партії соц.-демократів самим прийняти ту відозву, беручи таким чином на себе відповідальність за наслідки цього акту“ *).

На перший погляд могло би здатись, що на заяву соціяль-демократів повести самостійно намічену політичну лінію, на свою „власну відповідальність“, соціялісти-революціонери могли відповісти контр-заявою в тім же дусі, що, мовляв, в разі незгоди с.-д. на виразне декларування правительством принціпа соціялістичної революції і радянської форми влади, соц.-рев. доручають своїм товаришам, членам кабінету, „самим прийняти таку відозву“ в імени правительства УНР, „беручи таким чином на себе відповідальність за наслідки цього акту“. Але відповісти так соц.-рев. не могли і з багатьох причин. Відповідь така значила б збройне повстання проти петлюрівсько-есдеківського уряду, це була в той час річ неможлива. Ще так недавно соц.-револ. закликали селянство і робітництво до підтримки цього самого уряду і одразу повстання — в момент військових успіхів — це було б необачним кроком, авантурою. За соц.-дем., поскільки вони боролись з лівіщими від себе партіями, стояла вся українська буржуазія, стояв сам „головний отаман“ з меншими отаманами.

Отже зоставалось тільки два шляхи: або вийти зі складу правительства, розвязати с.-д. руки і самим перетворитись у „відповідальну“ чи „не відповідальну“ опозицію, або залишитись в уряді, „коректувати“ його роботу, в надії на ліпші обставини, які дали б змогу диктувати свою волю.

Соціялісти-революціонери вибрали останнє.

12. серпня було підписано „Погодження“ представників Центральних Комітетів українських соціяль-демократів і українських соціялістів-революціонерів. Соціялісти-революціонери згодились на декларування принціпу парляментаризму (демократичні вибори до парляменту і орґанів самоврядування) і на коаліційний кабінет (в кабінет мало бути

---

*) В цьому ж листі соц.-демократи вказували на практичні висновки проголошення парляментаризму і давали пояснення що до політики майбутнього „демократичного“ коаліційного правительства: . . . „2. Практичні висновки з того оголошення слідуючі: а) вибори в реформовані місцеві орґани самоврядування по загальному виборчому праву негайно після прийняття нового закону про місцеве самоврядування. Суть реформи що до поширення компетенції й обєднання орґанів місцевого самоврядування залишається в силі; б) правительство негайно приступає до розроблення законопроєкту про вибори до парляменту на підставі загального, прямого, рівного, тайного і пропорціонального виборчого права.

3. Соціяльні й економичні реформи ЦК УСДРП передбачає в тім же напрямі, що і в декларації правительства, оголошеній в Рівному.

4. Закликання правих (до кабінету) мається зробити по принціпу персональному, в числі не більше 2—3 осіб, так що de jure і de facto правительство зістається соціялістичним і веде ту ж політику, що і раніш.

5. В питанні про взаємовідносини правительства та Директорії ЦК УСДРП вважає необхідним: а) складення конституції (про права та відносини правительства і Директорії), б) проведення закону про цівільний лист (для Директорії), в) до видання конституції вважати актуальним правило, що Директорія видає свої роспорядження тільки через відповідні міністерства“.

В кінці йшов пункт відносно „розмежування властей військових і цівільних“ і боротьби з військовою сваволею.

введено одного або двох правих, решта портфелів ділилась пополам між с.-р. і с.-д.) *).

Цього ж таки дня (12. серпня 1919 р.) було ухвалено Кабінетом Міністрів і оголошено декляраціо Правительства УНР, якою правительство заявляло, що воно кладе в основу державного будівництва УНР принціпи широкого демократизму та парляментаризму і приобіцювало негайно перевести вибори, на основі пятичленної виборчої формули, до нових, реорґанізованих орґанів самоврядування, а потім, при щасливіщих обставинах, і вибори до парляменту. 14. серпня Голова Директорії С. Петлюра в листі до Міністра-Президента Б. Мартоса „скріпив“ і „затвердив“ новий курс політики уряду УНР.

27. серпня сталась „кріза“ кабінету: президентське місце соц.-дем. Б. Мартоса (який залишався міністром фінансів) зайняв соц.-дем. Мазепа (зостаючись мін. внутр. справ). В „рескрипті“ на імя нового премєра, „висока Директорія“ вказувала на необхідність реалізації наміченого 12. серпня курсу політики і зокрема на необхідність „закликання до державної праці широких українських демократичних кол“, тоб-то утворення коаліційного кабінету.

В акті 12. серпня і в заходах над утворенням коаліційного буржуазно-демократичного кабінету І. Мазепи**) знайшла своє повне завершення перемога соціяль-демократичної політики горожанського миру, „справжнього та щирого демократизму“ й неґації української революції, як соціялістичної, над політикою робітниче-селянської революції і трудового принціпу соціялістів-революціонерів. Після такої „перемоги“, соц.-дем. заспокоїлись, маючи тверду певність, що українська революція, раз

*) Згадане засідання відбулось в складі с.-р. — Одрини і Арк. Степаненка, с.-д. — Мазепи і Шадлуна, в присутности премєр міністра Мартоса (що до певної міри відогравав в ці дні ролю „третейського“ судді між с.-р. і с.-д., хоч сам і був с.-д.). В „погодженню“ було зазначено і ще кілька точок, що безперервно фіґурують у всіх попередніх „умовах“, „згодах“, „постановах“ і так далі.

**) Коаліція Мазепі не вдавалась. Відступ українського війська від Київа, перспективи нової втрати території не були заохочуючими чинниками для української буржуазії. Після настійних домагань коаліційного кабінету в час — успіху війська, буржуазія раптом втратила охоту до власти і на всі заходи Мазепи втягти її до правительства, відповідала ухильчивістю. Через це кабінет Мазепи мало чим ріжнився від кабінету Мартоса; склад його був слідуючий: Голова Ради Нар. Міністрів і Мін. внутр. справ — І. Мазепа (у. с.-д.), Мін. зем. справ — М. Ковалевський (у. с.-р.), Мін. фінансів — Б. Мартос (у. с.-д.), Міністр праці — О. Безпалко (у. с.-д. Галичанин), в. о. Військ. Міністра полк. Петров, Міністр юстиції і Кер. Мін. зак. справ — А. Лівицький (у. с.-д.), Мін. шляхів — С. Тимошенко (у. с.-д.), Мін. нар. госп. — М. Шадлун (у. с.-д.), Мін. здор. і опік. — Д. Одрина (у. с.-р.), Кер. Мін. почт і телеґр. — Паливода (у. с.-р.), Мін. преси й пропаґанди — М. Черкаський (у. с.-р.), Мін. культів — І. Огієнко (у. с.-ф.), Мін. євр. справ — П. Красний (Jüdische Volkspartei), в. о. Мін. освіти Н. Григоріїв (у. с.-р.), Держ. Секр. — Л. Шрамченко (у. с.-р.). Через деякий час в цьому кабінеті стались такі зміни: місце полк. Петрова зайняв, як військ. Мін. полк. Сальський; М. Ковалевський подався в одставку і обовязки Мін. зем. справ якийсь часъ виконував, як радник міністерства, Арк. Степаненко (у. с.-р.) на посадах тов. міністрів працювали у. с.-р. І. Часник (мін. преси) і П. Христюк (мін. внутр. справ).

ставши вже вільно „на шлях, вказаний Марксом, а не Леніном“, швдко дійде до своєї остаточної перемоги.

Натомісць зовсім зле почували себе соціялісти-революціонери. Ні одно з давніх домагань партії не здійснювалось. Директорія не переформовувалась: персональна політика Петлюри (якого соц.-дем. день-у-день на всі способи вихваляли в своїм орґані, запевняючи, що С. Петлюра є покликаний визволити і сотворити Україну) не знаходила ніякого обмеження. В кабінеті всім керували соціяль-демократи, маючи всі головніщі портфелі в своїх руках й не допускаючи до впливу на політику соц.-рев. (так С. Петлюра ні за що не хотів затвердити на посаді міністра військових справ соц.-рев. О. Жуковського, кандидатуру якого видвигав ЦК соц.-революціонерів). Ніякої конституції не вироблялось. Домагання соц.-рев. про скликання Ради Республики — тимчасового представницького орґану — не задовольнялось. Соціялісти-революціонери бачили, що гублять всякий вплив на петлюрівсько-есдеківську політику.

7.—9. вересня (1919.) відбулась у Винниці районна конференція УПСР*). Питання сучасного менту викликало бурхливі дебати. На жаль, конференція „не вдалася“: між членами її не було не то що єдности, але навіть сталої більшости: правиця, центр і лівиця були майже рівними по числу голосів.

Правиця конференції обстоювала позицію більшости Центрального Комітету — необхідність визнання принціпу парляментарної демократії (вказуючи на те, що при аґрарному характері країни, при малій чисельности пролетаріяту, при малорозвиненій промисловій індустріяльній продукції являється утопічним стремління до переведення соціялістичної революції, — отже зайвим являється пролетарська диктатура і вистарчаючим — парляментарна демократія); лівиця обстоювала постанови січневої партійної конференції (вказуючи на те, що диктатура працюючих потрібна і необхідна з чисто практично-адміністративних міркувань, незалежно від характеру української революції й соціяльно-економичної структури України, — і одмежовуючись від комунізму); центр (Селянська Спілка) став на роздоріжжі: в „принціпі“ він був за „трудовий принціп“ — селянську диктатуру, в „практиці“ — за парляментаризм (сподіваючись, що і при парляментаризмі селянство матиме потрібний вплив на державну владу і політику).

Відповідно до зазначеного поділу конференції на „течії“, було внесено і три резолюції по біжучому політичному моменту.

Першу резолюцію (лівиці) вніс Н. Петренко (про орґанізацію влади). Ось її зміст:

„1. Радянська комуністична політика підчас свого панування на Україні цілком зруйнувала старі форми (влади) на місцях і знищила бувші до того часу апарати народнього (земського) і міського самоврядування, а також і всі старі місцеві орґани центральної влади. Натомісць за сім місяців свого панування комуністи роспочали будівництво місцевих орґанів влади в нових формах, на радянському принціпі, поклавши також своєю метою обєднання в одному апараті керування як технично-господарськими, так і адміністративно-політичними місцевими справами.

*) В склад Президії Конференції в числі инших входили: Д. Одрина, Л. Христюк, Л. Шрамченко.

2. Необхідність обєднання місцевої влади в одному орґані, при певному, звичайно, розмежуванню сфер компетенцій влад — загально-державного і місцевого значіння, — диктувалась не лише теоретичними міркуваннями чи особливістю комуністичної політики, а в значній мірі практичними вимогами орґанізаційної роботи, а саме: бажанням усунути відірваність центра від періферії, уникнути безсилля влади на місцях, усунути паралелізм в роботі і всю плутанину, яка утворилась наслідком історичного ріжноманітного напластування старих орґанів влади на місцях. Потреба ‚единства‘ влади на місцях вияснювалась ще до захоплення влади комуністами на селянських зїздах, на зїздах діячів народнього самоврядування і на зборах партійних товаришів, особливо тих, що безпосередньо стояли на місцях у влади, біля практичної роботи. Ці спостереження, а також розуміння нового характеру II. Української Республики, що перенесла центр боротьби з площі національо-політичної в бік соціяльно-економичний, примусило Конференцію 28. I. 19 року, а також і Центр. Комітет Партії, визнати колективізм в орґанізації місцевої влади і стати на ґрунт Трудових Рад, з функціями не лише господарчого, але й адміністративно-політичного характеру.

Події останніх шости місяців показали, що боротьба трудового селянства проти комуністично-окупаційного уряду, як проти диктатури одної комуністичної партії, національно-чужої і ворожої, йшла у всякім разі не по лінії боротьби з радянською владою, як певною формою влади, а навпаки — льозунґ: ‚хай живуть дійсні ради селян і робітників!‘ — був одним із льозунґів повставшого селянства.

3. Така радянська плятформа трудового селянства не виявляє будь якого комуністичного змісту, чи взагалі анархо-большевицьких настроїв, а навпаки — в розумінні трудового селянства уявляється, як притягнення місцевої людности до праці, як реалізація всіх тих урядових льозунґів, що проголошували орієнтацію на власні сили і перенесення соціяльної бази в бік трудового селянства, а все це свідчить про здорову тенденцію селянських мас роспочати, нарешті, спільними колективними силами, в формі проклямованих раніш трудових рад, налагодження пляномірного відбудовання місцевого господарського, економичного і громадсько-політичного життя.

Виходячи з вищезазначеного і беручи також на увагу, що соціяльно-революційна боротьба не скінчилась, а ріжні реакційні елементи в середині УНР підіймали й підіймають голову, конференція УПСР визнає, що:

I. Необхідність утворення колективних клясових орґанів влади — Трудових Рад — диктується як міркуваннями практичного, так і проґрамово-принципового характеру. Практична робота по налагодженню місцевого життя вимагає ‚единства влади‘, усунення колізії між представниками військової і цівільної влади на місцях і забезпечення від тої військової диктатури, котра вже раз себе здіскредитувала. Реставрація зруйнованих в кінець апаратів земського і мійського самоврядування з практичного боку являється коли не цілком неможливою, то у всякім разі затяжною і, крім того, недоцільною, особливо, коли мати на увазі майбутню перебудову нинішнього адміністративного поділу України з ‚ґуберній і повітів‘ на ‚землі і волости‘. Крім того, реставрація земських і мійських самоврядувань, вибраних ще в 1917 році з уповноваженнями лише до 1. січня 1918 року, означала б покликання до життя формально безправних і фактично відірваних від політичного життя останнього часу орґанів влади.

Все це говорить за необхідність, чисто в практичних цілях, негайного утворення апарату єдиної місцевої влади, в формі Трудових Рад, а також за те, що не минула ще потреба в клясових колективних орґанах (влади), котрі забезпечували б нормальний хід соціяльно-економичного будівництва Трудової Української Республики, були б на місцях міцною базою для центрального соціялістичного уряду і ґарантували б конечну перемогу як в боротьбі з комуністичною диктатурою, так і з денікінсько-добровольчою й иншою контрреволюцією, котра загрожує і національним і соціяльним здобуткам працюючих мас України.“

Друга резолюція, внесена І. Лизанівським, мала такий зміст:

„Беручи на увагу внутрішнє відношення, як також заграничне Української Народньої Республики, Конференція УПСР, зібрана у Винниці 7.—9. вересня,

визнає, як необхідність в боротьбі за Українську Республику і за закріплення всіх її соціяльно-економичних і політичних основ на користь трудових мас, при сучасних обставинах станути на парляментаризм з пятихвосткою, що має в сучасний мент лягти в основу державного будівництва. Орґанізацію влади на трудовім принціпі має бути положено в основу максімальних домагань, тому що клясова влада трудящих має закріпити соціялістичний устрій і знишити капіталістичний.“

Нарешті, третій проєкт резолюції, внесений О. Щадиловим (Головою ЦК Всеукр. Ради Сел. Депутатів) був такий:

„Районна Конференція УПСР, розглянувши і обговоривши справу про основу будування УНР, твердо стоїть на постановах попередньої Конференції від 27. I. 1919 р. і надалі залишається на трудовому принціпі будови УНР.

Але з огляду на обєктивні умови сучасного менту і (зовнішні) умови, в яких перебуває УНР, а також зважаючи на те, що проґрам партії не змінений, Конференція признає пятичленну формулу виборів до парляменту і в реформовані орґани місцевого самоврядування.“

Після голосування цих резолюцій, ні одна з них не одержала більшости. Врешті погодились на тому, що прийняли (більшістю 33 голосів, проти 3, при 1 утрамавш.) резолюцію О. Щадилова з додатком Петренка й Черкаського, який (додаток), повторюючи в скороченій формі мотиви, виложені в другій частині проєкту наведеної вище резолюції Н. Петренка, кінчався словами, що конференція визнає „необхідність утворення на місцях клясових орґанів влади — Трудових Рад“, „складених по принціпу соціяльному, з представництвом від працюючих шарів людности України“. Додаток цей ясно суперечив тій частині ухваленої резолюції О. Щадилова, яка говорила про демократичні вибори до реформованих орґанів самоврядування. Таким чином, конференція немов би висловилась за демократичні вибори до центрального представницького орґану Республики (парляменту) і за орґанізацію влади на місцях на основі трудового принціпу. Переголосувати резолюції ще раз, в остаточній їх редакції, не було можливости. Лівиця протестувала проти „неправильного“ голосовання, але більшість не хотіла вже переголосовувати прийнятих резолюцій*).

Так конференція і не розвязала поставленого перед нею питання, не намітила виразної політичної лінії для партії. Центральний Комітет (поповнений на конференції) немов би дістав санкцію на вчинені ним акти (і зокрема на „парляментарний“ курс політики), одначе партія почувала себе „не в своїх“. Місцеві орґанізації (зокрема і головним чином камянецька) виявляли незадоволення „щиро-демократичним“ курсом політики Центрального Комітету і вимагали „возстановлення“ в правах

*) Крім цієї резолюції, конференція винесла ще кілька постанов по питаннях біжучого характеру: 1) про скликання Демократичної Ради з функціями парлямента (в цілях „припинення особистої політики і контроля в справі державного будівництва“), 2) про необхідність утворення єдиного соціялістичного революційного фронту і леґалізації усіх тих українських і не-українських соц. партій, які стоять на ґрунті самостійности України, 3) про боротьбу з військовою диктатурою і отаманством, 4) протест проти єврейських погромів, 5) домагання слідства над вбивцями коменданта повстанського загону с.-р. Я. Діяченка, 6) про недопустимість яких би то не було територіяльних уступок Польщі, особливо на рахунок Галичини, 7) про необхідність енерґійного переведення земельного закону Директорії в життя і відповідної реорґанізації апарату Міністерства Земельних Справ.

„трудового принціпу“ *). Частина членів Центрального Комітету Партії (Н. Петренко, Т. Черкаський, І. Часник) також вимагала перегляду рішень конференції, що до трудового принціпу. Партія переживала тяжкий час внутрішньої кризи. Виразної політичної лінії не було і соц.-дем. мали підставу обвинувачувати соц.-революціонерів в „шатости“, „непостоянстві“ (в чому соц.-рев. перед тим з великим успіхом обвинувачували соц.-дем.).

„На засіданні представників соціялістичних комітетів, — писала „Роб. Газета“ 16. жовтня, — представники українських есерів заявили, що вони ‚проти демократії‘.

Ми знаємо, що є в партії соціялістів-революціонерів (і в Центр. Комітеті) поважні особи, яким буде незручно чути і читати про ці витівки. Але що ж поробиш? Факт.

Вони іменем ЦК УПСР заявили, що демократії прийняти не можуть. Вони, бачите, за диктатуру, хоч би тимчасову . . . за ‚диктатуру трудових мас . . .‘. Де-хто ‚не додумався до краю‘ і мріє про ‚диктатуру селянства‘.

З другого боку соц.-рев, підписують акти про загальне виборче право. Де ж виступає справжній ЦК? чи проти демократії, чи за демократію? Це ж панове, не політика соціялістів . . .“.

Та поволі партія знову почала навертатись на свій справжній шлях — шлях робітниче-селянської революції.

Соціяль-демократи ж послідовно йшли все більш і більш в бік „чистого“ демократизму. 9.—13. вересня відбулася у Відні конференція членів УСДРП (В. Винниченко, Б. Матюшенко, П. Дідушок, М. Порш, В. Левинський, В. Мазуренко, Крутій, І. Калинович і С. Вікул), яка ухвалила резолюцію про вихід соц.-демократів з уряду **). Центральний Комітет Партії, обговоривши резолюцію одкинув її, зазначивши, що вихід с.-д. із кабінету був би шкідливим кроком „в сучасний момент важної боротьби з Денікіном“. Загальні збори камянецької орґанізації УСДРП (з участю евакуованих с.-д. і членів ЦК Партії та уряду), які відбулись 12. жовтня (під головуванням В. Чеховського), своєю більшістю приєднались до позиції ЦК Партії.

Вертаючись ще раз до питання про радянську форму влади на Україні, „Роб. Газета“ 25. жовтня писала:

„За українськими ‚совдепами‘ пролетаріят і селянство не піде так само, як і за російськими. Тут, як вже вказано, діло не в назві, а в системі. Коли ми,

---

*) В той же час (вересень—жовтень) Партія мобілізувала всіх своїх членів для роботи на фронті і в провінції — в селах і повела широку орґанізаційну роботу. В справі питання про форму влади ЦК Партії звернувся до місцевих орґанізацій з спеціяльним обіжником (No 2, від 31. жовтня 1919 р.), в якому прохав місцеві орґанізації повідомити Комітет про їхні та місцевого робітниче-селянського населення погляди на справу орґанізації влади.

**) Між иншим, члени конференції В. Винниченко і В. Левинський разом з иншими виступили рішучими противниками радянської влади (пропозицію про визнання радянської форми влади було внесено В. Мазуренком). В. Левинський обстоював парляментаризм, Винниченко — трудовий принціп. Більшість зібрав Левинський з М. Поршом (останній особливо гаряче обстоював „демократизм“).

замісць цієї ідейної каші, яку підносять нам наші ліві ґрупи, звернемось на фронт, то бачимо слідуюче: босе козацтво, народ бється з Денікіном. Той же босий козак бився з большевиками . . . Невже ж то він бється за новий терор, за нові совдепи? Ні, він бється за демократію, а не за большевизм великий і маленький . . .

Ті самі, що носятьтя з ,трудовим принціпом', ті, що ,поділяють соціяльну плятформу комуністів', — всі вони силою обєктивних обставин мусять орієнтуватись на демократію" . . .

А ще через днів кілька та ж сама „Роб. Газета" (No 532, 5. листопада 1919 р.) повчала с.-р.:

„Трудовий принціп, як метод і средство соціялізації народнього господарства, є карикатура, шкодлива й непотрібна, на справжній правильний перехід до соціялізму. Трудовий принціп на Вкраїні є ніщо инше, як панування економично-реакційного селянства, з яким до соціялізму не так уже легко йти, як думає ,Трудова Громада' . . . Коли лишень селянство візьме в свої руки землю і закріпиться на ній, то весь революціонізм з селянства спаде, як спадає в Дніпрі вода після весняного розливу."

Такими „ультра-революційними" міркуваннями праві українські соц.-демократи обґрунтовували свій нестримний потяг до коаліції з буржуазією. А тим часом всюди панувала реакція, для якої навіть коаліційне правительство було заліве.

23. Загострення відносин з галицькою диктатурою. Відносини між урядом Наддніпрянщини і галицьким Секретаріятом зіпсувались, як ми вже зауважували, ще з часу перебування уряду Директорії в Рівному — формування Кабінету Б. Мартоса й повстання Оскілка. Пізніще, в часі перебування уряду в Галичині, вони ще погіршились. Таки напружені відносини між двома урядами виростали на ґрунті неоднакової їх соціяльної структури. Галицький уряд був типовим міщанським, дрібнобуржуазним і через те навіть політику соц.-демократів і Петлюри вважав большевицькою. У себе дома, в Галичині він вороже ставився до руху робітництва та селянства і поборював галицьких соц.-демократів. До чого доходила буржуазна заскорузлість галицького уряду, видно між иншим, з заборони Державним Секретаріятом галицькому робітництву сформувати залізничий робітничий полк, зробленої в той час (24. травня, 1919 р. в Станиславові), коли польська армія вже оточувала Станиславів і загрожувала зайняти рештки галицької території, що ще залишалась під владою Секретаріяту. Показчиком неприхильного відношення його до правительства наддніпрянського може служити ще такий факт: коли Поляки захопили майже всю територію Галичини і притиснули галицьких Секретарів, на чолі з диктатором Петрушевичем (на цю посаду Петрушевича посадили Секретарі в червні місяці) відійти до Заліщиків, галицький уряд, не маючи великого бажання відступити з військом на територію Наддніпрянщини, просився до Румунів (Румуни, що були в спільці з Поляками не задовольнили цього прохання Диктатури).

Перейшовши на територію Наддніпрянщини (в першій половині місяця липня), галицький уряд поставив своєю ціллю зберегти свою юридичну й фактичну (поскільки це можна було досягти на території Наддніпрянщини) самостійність і незалежність (від уряду УНР). Диктатор Петрушевич не вірив в справу державного відродження Великої України і через те хотів мати вільну руку перед „великими

державами“ в одстоюванню державної самостійности свого „галицького князівства“, як говорили галицькі соціяль-демократи. Тому він не хотів випустити з своїх рук і проводу над галицьким військом, що перейшло на територію Великої України. Отже про якесь зближення, щиру співпрацю Петрушевича з урядом УНР не можна було й думати.

Правительство УНР, разом з галицькими соц.-демократами, зовсім не поділяло „самостійницьких“ тенденцій Петрушевича. Соціялісти-революціонери й соціяль-демократи поставили домагання „фактичної злуки“ обох республик, тоб-то, в першу чергу — обєднання під одним проводом армії обох республик і спільної закордонної політики. Диктатура мала бути знищена (Петрушевичеві при певних умовах могли дати змогу вернутись в склад Директорії), а для керування галицькими справами (поскільки вони мали місце підчас перебування Галичан на теритсрії Наддніпрянщини) мало бути утворене міністерство по справах західної области УНР. В галицькому війську малось ввести інститут державної (політичної) інспектури, що вже істнувала в наддніпрянській армії.

В цім напрямі й було поведено роботу, на перекір диктаторові Петрушевичеві, галицьким „отаманам“ і наддніпрянським буржуазним колам. Що до цих останніх, то вони перевернулись у великих галицьких „самостійників“. Ще в червні місяці камянецькі соціялісти-федералісти ухвалили резолюцію в справі взаємовідносин між Галичиною і Наддніпрянщиною. В цій резолюції, всупереч своєму „федералізмові“, вони заявляли про своє небажання „федеруватись“ . . . з Галичиною. З огляду на те, що Галичина „підготована до самостійного державного життя“, говорилось в резолюції, федералісти домагаються „незалежности Зах. Обл. УНР в її внутрішній та зовнішній політиці“. Федерація з Галичиною відкладалась до того часу, коли Наддніпрянщина також „підготовиться“ Оскілками, Балбачанами, Скоропадськими до „самостійного державного життя“.

Не зважаючи на протести й обурення „соборної“ буржуазії, 9. липня було встановлено Міністерство по справах З. О. УНР. С. Вітика (члена президії Трудового Конґреса, с.-д.) було призначено міністром. Диктатор Петрушевич порахував це за особисту для себе образу. Відносини ще дужче загострились. С. Петлюра, Головний Отаман, домагався підпорядкування Галицької Армії собі: соціялістичні партії домагались поширення державної інспектури на неї. Міністерство фінансів (в звязку з цим, чи без цього) затримувало безпосередню видачу Галицькій Начальній Команді коштів на утримання армії. У відповідь на ці заходи Начальна Команда Галицької Армії повела свою оперативну і постачанську політику. Без згоди міністерства земельних справ і народнього господарства тилові комендантури галицької армії забірали в бувших поміщицьких маєтках хліб: цілі повіти в тилу брала комендантура в своє „посідання“, іґноруючи місцеву владу українського наддніпрянського правительства.

С. Вітик, Б. Мартос і Сіяк (комендант галицького залізничого робітничого полку, що влився в склад наддніпрянської армії ще до переходу галицького уряду до Камянця) стали центрами безпосередньої боротьби з боку галицької Диктатури. (Боротьба „літературна“

лежала на обовязку гал. радикала д-ра О. Назарука). Усунення цих осіб з їх провідних місць, арешт Сіяка було виставлено передумовою для поліпшення відносин. Через якийсь час галицькій Диктатурі було зроблено цю уступку: Б. Мартоса попросили податись „на відпочинок“ (на його місце поставили більш підходящого для галицької буржуазії І. Мазепу), вітиківське міністерство скасували вітиківську „Боротьбу“, — припинили; Сіяк не був розстріляний Петрушевичем тільки через те, що зумів (хоч і з великими труднощами) втікти.

Але всі ці „реформи“ та „кабінетські кризи“ не поліпшили відносин і не могли поліпшити. Галицькі політики, що купчились коло Диктатора, почували себе весь час незадоволеними: скаржились, що їх „обдурено“, що, замісць зміни цілого курсу політики уряду й складення нового, буржуазного, поставлено на місце одної неприємної особи (Мартоса) другу, так само неприємну (Мазепу). В своїй пресі вони безперестанно лаяли наддніпрянське правительство за його „безладну політику“ і за „нездатність налагодити управління краєм“, підхвалюючи в той самий час ріжних денікінців (під прапором преклонення перед їхнім „фаховим“ досвідом).

Ці постійні непорозуміння шкідливо одбивались на фронті, нервували суспільство, гальмували Мазепі справу утворення коаліційного кабінету (праві кола задовольнялись коаліцією з Петрушевичем). Соціялісти-революціонери попробували були ввійти в порозуміння з галицькими радикалами (Макухом, Когутом й иншими) в справі ліквідації диктатури, але радикали були зовсім инших поглядів, ніж галицькі соц.-демократи і, погоджуючись „в засаді“ з необхідністю скасовання диктатури, практично підтримували її (покликаючись на те, що не можна зібрати кворума Виділу Національної Ради З. О. УНР, який тільки, на думку радикалів, і мав право скасувати диктатуру).

Питання не можна було ніяк розвязати; його можна було тільки розрубати. Але розрубувати ніхто не одважувався (крім С. Вітика). Кабінет І. Мазепи, під впливом неудач на фронті, зробився більш уступчивим: диктатура, з ріжних причин, — більш непримиримою*).

24. Відносини з єврейською демократією (боротьба з погромами). У відношенню єврейської демократії до національно-державних змагань українського народу не можна добачити специфічної ворожости, як то прийнято вважати в деяких українських правих колах. Навпаки, треба підкреслити, що загалом вся єврейська демократія — від правіщих аж

*) Загалом же, по-за офіційними стосунками, відносини між Галичанами й Наддніпрянцями були цілком добрі. Багацько галицької інтеліґенції стало до праці в міністерствах та в комісаріятах на провінції. Відносини між галицькими й наддніпрянськими козаками були якнайкращі. Відносини між галицьким військом і населенням (селянством) були також гарні; спочатку населення поставилось до галицьких жовнірів з де-яким недовіррям, але потім швидко (в великій мірі через відповідну аґітацію українських соціялістичних партій, а також дякуючи посередництву між козаками і населенням спеціяльних представників міністерства внутрішніх справ, прикомандірованих до галицьких частин на початку їх перебування на Наддніпрянщині) звикло до них і відносилось з прихильністю; селянам імпонувала дісціплінованість галицького війська, і вони шанували його за „порядок“. З наддніпрянської преси багацько прихильних до галицької демократії статтей містила „Трудова Громада“ (орґан с.-р.).

до комуністичних партій — ставилась до національно-визвольної української боротьби співчуваюче. В цім вона дуже сильно і вигідно відріжнялась від засліпленої московським шовінізмом російської інтеліґенції та перебуваючих під її впливами буржуазних і робітничих російських кол на Україні. Конкретні прояви цього загального співчутливого відношення були, звичайно, ріжними з боку ріжних ґруп, в залежности від клясово-політичного характеру тих ґруп. Комуністичні, радянські еврейські партії боролись проти Директорії і натомість підтримували українських комуністів в їх національних домаганнях, поставлених до радянського уряду. Праві еврейські партії й помірковані соціялістичні (меншевицького толку) підтримували Директорію і боролись з радянським урядом України. Коротко кажучи, відношення еврейської демократії до того чи иншого українського уряду в основі в значній мірі опреділялось тими самими причинами, що і відношення ріжних українських політичних партій та перебуваючих під їх впливами робітниче-селянських мас.

Коли з боку еврейської демократії і виявлялась часом немов би загальна неприхильність до Уряду УНР, то завше тільки в наслідок погромів, від яких правительство УНР не в силі було ґарантувати еврейське населення. Давня ворожість деяких ґруп українського населення до „жида“, — ворожість (що виростала на ґрунті соціяльно-економичних відносин і підтримувалась політикою старого царського режиму), під впливом злочинної аґітації реакційних елементів (від яких не могла увільнитись українська республиканська армія), вибухала, в обставинах горожанської війни, в формі погромів еврейського населення. Та обставина, що склад Армії УНР постійно мінявся, що армія раз-у-раз переходила з місця на місце, що вона була дуже часто голодна і завше в своїй більшости обірвана та боса, що в армії служило багацько старих реакційних старшин, — все це не давало правительству УНР можливости виховати армію чи хоч ввести в ній потрібну карність, яка ґарантувала населенню непричастність армії до погромних ексцесів. Зрештою, все це добре розуміла й еврейська демократія, і через це та її частина, яка, по своїм клясово-економичним інтересам чи соціяльно-політичним переконанням, була споріднена з тими українськими ґрупами, які творили УНР, ніколи не одмовляла в прихильности і підмозі українському республиканському правительству, вгамовуючи в собі гірке почуття заподіяної погромами кривди, обурення, гніву.

Поворот (в червні місяці) на Наддніпрянщину українського республиканського війська ознаменувався кількома погромами еврейського населення, вчиненими почасти військовими частинами, почасти ріжними бандитами. В Камянці, Городку, Смотричі і в инших містечках було пограбовано еврейське населення, було забито десятки Євреїв *).

Правительство ще в Рівному (в квітні місяці) звернуло увагу на те, що якісь невідомі особи ширять між населенням і військом погромні проклямації і тоді ж, разом з міністром еврейських справ, повело рішучу боротьбу з погромною аґітацією. Війську Дієвої Армії було видано 10. квітня наказ — „всіх, хто тільки провадитиме погромну аґітацію

*) За вчинення погрому в Городку і Смотричі було розстріляно українським військом 24 злочинці, спійманих на гарячім вчинку.

проміж козаками, задержувати і негайно віддавати до надзвичайного суду". В наказі (підписаному т. в. о. Наказного Отамана Мельником і за Нач. Штабу Дієвої Армії Сінклером) пояснювалося, що погромну аґітацію ведуть ріжні провокатори з метою знищення Української Народньої Республики. В Камянці знов було помічено, що між військом ширяться погромні проклямації того самого змісту, що й в Рівному. Ясно було, що хтось погромну аґітацію має за свій фах. Хто ж саме?

„Робітнича Газета" відповідала на це питання такою здогадкою:

„Чи не криється вся ця справа в тій установі при Дієвій Армії, де тепер знову служить знаменитий прислужник Оскілка, Шапула, відомий садист, у якого в Рівному був електричний стілець для допитів. Тільки Шапули та їм подібні, усунуті тоді з посад, а тепер знов прийняті якимсь невидимим родом на службу, можуть піти на таку гнусну і ганебну провокацію, випускаючи погромні відозви. Провокаторська рука мусить бути відрубана. Або народнє демократичне й соціялістичне правительство, або погромщики Шапули."

Вказівка „Роб. Газети" на контр-розвідку при Штабі Дієвої Армії мала рацію. Не тільки в контр-розвідці, але і взагалі серед військових „отаманів" було чимало відомих погромщиків: Паліенко, Симосенко, Біденко, Козирь-Зірка і так далі. Прямим обовязком вищих військових властей було, що найменше, садовити отаманів-погромщиків до вязниці. Одначе військові власти не виявляли особливого завзяття в боротьбі з погромщиками-отаманами. Так, на домагання правительства названі вище перші три отамани були заарештовані і посажені до камянецької вязниці, але через деякий час їх випущено без предявлення обвинувачення. Старшинський склад української республиканської армії мав в собі багацько старих царських та гетьманських реакціонерів. і з їхнім отруйним впливом трудно було правительству боротись, тим більше, що ще з перших днів істнування Директорії військо було віддалене від правительства і весь час, не зважаючи на введення Інститута Державної Інспектури, творило „автономну" „отаманську" орґанізацію*). Соціялістам-революціонерам коштувало багацько труду добитись введення політичної інспектури в армії і таким чином взяти хоч під частковий контроль правительства армію. Введення державної інспектури ріжні „отамани" зустріли надзвичайно вороже: деякі з них просто не пустили інспекторів до своїх частин. Мотивували своє обурення тим що, мовляв, інспектура ображає їх, як ознака недовірря з боку правительства і що вона підриває авторітет старшин у війську, отже і карність війська, і так далі. Але немає сумніву, що головною причиною ворожости було небажання коритись політичному контролю, який вязав „отаманам" руки, як у випадку ріжних „переворотів", так і . . . в погромній їхній діяльности. Все ж інспектура, як ми вже сказали вище, була введена і дуже прислужилась до спинення погромної діяльности ріжних „отаманів"**).

*) Так в ґазеті Штаба Дієвої Армії „Україні" було вміщено (в No 34, за 21. вересня 1919 р.) передову статтю „єдиний вихід" цілком погромного характеру. Ґазету було потягнуто за вміщення цієї статті до карної відповідальности.

**) На чолі Державної Інспектури стояв Кедровський (с.-р. за часів Центральної Ради, безпартійний, знов с.-р. і знов безпартійний, за часів Дирек-

Правительство Мартоса і Мазепи (і соціялістичні партії — с.-р. і с.-д.) безупинно боролись проти погромів. Ґазети були переповнені статтями, направленими проти погромщиків. 18. серпня Рада Народніх Міністрів ухвалила, по докладові Міністра єврейських справ Красного, 1. видати до населення відозву від правительства в справі погромів; 2. запропонувати Головному Отаманові Війська видати наказ Дієвій Армії, щоби „командірів окремих військових частин, починаючи з молодших і до вищих, винуватих в бездіяльности або допущенні погромних ексцесів, негайно заарештовувати, як зрадників Батьківщини, і віддавати під надзвичайний військовий суд з самою суворою відповідальністю, включно до кари на смерть, і щоб розправлятись з погромними аґітаторами і ріжними погромними бандами залізною рукою“; 3. „скласти негайно особливу урядову комісію з найширшими уповноваженнями для розслідування і боротьби з погромами“, яка „повинна виїхати на фронт“ для розслідування погромних ексцесів на місці; 4. запропонувати управлінню преси й інформації найширше розвинути діяльність проти погромної аґітації.

Зазначені Радою Міністрів заходи було переведено в життя. Правительство звернулось з спеціяльною відозвою до населення, в якій повідомляло про свої заходи, направлені на боротьбу з погромами, і закликало українське населення остаточно побороти погромні події, котрі руйнують країну і ставлять істнування Республики у велику небезпеку, а єврейське — до мирного співжиття з українським і спільної оборони Республики*). Головний Отаман Республиканського Війська (С. Петлюра)

торії); він орґанізував всі апарати Інспектури, закликавши до праці переважно соціялістів — с.-д. і с.-р.

*) Наводимо уривок з цієї відозви: „Соціялістичне правительство, котре стоїть на чолі Республики, веде разом з Головним Отаманом Петлюрою рішучу боротьбу з погромами. Для розслідування всіх погромних подій, погромної аґітації та передачі винних до надзвичайного військового суду, утворена Особлива Слідча Комісія з широкими правами. У комісію входять також представники єврейської демократії. В армії заведено важливий Інститут Державних Інспекторів, котрий енерґійно бореться з погромами і погромними елементами в армії. Останній зїзд інспекторів приєднався до пропозиції єврейського міністерства, щоб міністерство це мало своїх представників при Інспектурі. Головний Отаман видав низку наказів, у котрих він вимагає знищення в пні всякої спроби до погромів . . . Надзвичайний військовий суд виніс ряд смертних вироків — багато погромщиків вже розстріляно . . . Правительство готове активно допомогти Всеукр. Центр. Комітетові при євр. міністерстві в справі допомоги постраждавшим від погромів . . . Як тимчасову допомогу, асіґновано з державних коштів більш двадцяти міліонів гривень. — Уряд твердо стоїть на ґрунті закону про національно-персональну автономію і готовий допомогти повному здійсненню її в житті. Єврейське населення активно підтримує УНР. В цілому ряді декларацій всі єврейські політичні партії висловились за цілковиту самостійність України. Єврейська демократія на чолі з Бундом, Обєднанцями, Поале-Ціон і Фолькс-Партай підтримує народне правительство; представники названих партій входять в Раду Єврейського Міністерства; єврейська демократія має своїх визначних діячів на відповідальних посадах у міністерствах“ . . . Вказавши далі на поширення погромних настроїв в большевицькому війську і на зменшення їх в українській армії, а також на те, що в рядах галицької армії бється багацько жовнірів Євреїв, правительство закінчувало закликом до єврейських громадян: „Памятайте, що єдина для вас путь — це путь мирного співжиття з українським народом, котрий мусить бути і буде самостійним і ні від кого незалежним. Памятайте, що путі українського і єврейського народів тісно звязані і мають за собою триста років

звернувся до війська з спеціяльною відозвою, в котрій складав вину за погроми на ворогів УНР, зокрема на большевиків (які немов би навмисне, підкупали злочинні елементи, орґанізовували єврейські погроми в тилу української армії), повідомляв про те, що єврейські політичні партії стоять на ґрунті української державности, що єврейське населення допомогає українській армії, піклуючись про ранених козаків, і закликав до рішучої боротьби з погромщиками і до братерського співжиття двох народів. „Кара на смерть мусить упасти на голову погромщиків і провокаторів, — писав Петлюра. — Більше карности й дісціплінарности я вимагаю від вас (старшин і козаків) в цьому відношенню, щоб ні один волос не впав з голови невинного. З Богом на велике і святе діло визволення народів з ярма большевицького!“ *) Головна Команда Війська УНР також видала наказ про сувору боротьбу з погромщиками**).

знущання і гніту над ними російського царизму. Як рівні громаляне республики, захищайте разом з українським народом вашу спільну батьківщину. Хай живя Самостійна УНР! Хай живе братерське і рівне співжиття українського і єврейського народів на Україні! Хай живе нац.-перс. автономія! Хай живе зеднанне робітництва всіх націй на Україні! Хай живе соціялізм! Голова Р. Н. М, Б. Мартос. Нар. Міністр Євр. Справ П. Красний. Камянець-Подільський-Серпень, 1919 р.“

*) Відозва Головного Отамана від 27. серпня 1919 р.

**) Наводимо тут цілком цей документ: „Наказ Головної Команди Війська. УНР 26. серпня 1919 року, ч. 131. — Українське хоробре військо, скуте національною свідомістю свого великого визвольного завдання, освячене кращими заповітами своїх прадідів, непереможно й швидкою ходою посунуло вперед, до кращої долі, здобуваючи її своєю і вражою кровю. Самою історією судилося нашому славетному козацтву принести на своїх баґнетах волю й щастя своїй рідній землі і всім тим, хто на ній з давніх давен мирно оселився. А бандити всього світу, спіймані на гарячому вчинку, — большевики, наче б ті полохливі злодії, нестримано тікають на північ, в свій темний закуток. Проте на вільній, але занапащеній нашій землі ще залишився сморід конаючого звіря-ворога. Йому було мало чесної крови вояцтва, — йому захотілося ще крови невинної, ні в чому неповинного населення. Темні люде — чорносотенці і червоносотенці — (одна зграя), ріжні провокатори, кинувши зброю, повилазили зі своїх закутків і роспочали ганебну працю на иншому ґрунті. Вони завзято снують своє ганебне павутиння провокації, викликаючи погроми єврейської нації і часом підбурюючи на це страшне діло і деякі несталі елементи нашого війська. В такий спосіб вони хочуть оплямити перед усим чесним миром нашу боротьбу за волю і загубити нашу національну справу. Старшина й козацтво! Час нам знати, що єврейство, так само як і більшість нашого українського населення, зазнало лиха від большевицько-комуністичного навалу і зрозуміло вже, де правда. Найкращі єврейські партії, як ось: ‚Бунд‘, ‚Обєднанці‘, ‚Поалє-Ціон‘, ‚Фолкс-Партей‘, рішуче стали на бік Української Самостійної Державности і руч-об-руч з нами працюють на користь їй. Час вже зрозуміти, що мирне єврейське населення — їхні діти, їхні жінки, так само як і ми, — були зневолені і позбавлені своєї національної волі. Йому нікуди йти від нас, воно залишається з нами з давніх давен, поділяючи з нами долю й недолю нашу. Лицарське військо, що несе всім націям України братерство, рівність і волю, не повинно спокійно слухати всяких пройдисвітів і провокаторів, жадаючих людського мяса. Так само воно не може спричинитися до тяжкої недолі Євреїв. Хто ж допускається такого тяжкого злочину, той є зрадником і ворогом нашого краю і мусить бути усунений від людського співжиття. Старшина й козацтво! Весь світ дивиться і не надивується на ваші визвольні подвиги. Не плямуйте ж їх, хоча б і випадково, ганебним ділом і не завдавайте нашій Державі пекучого сорому на весь світ. Наші численні зовнішні і внутрішні вороги вже використовують погромні події; вони вже тичуть

Особлива Слідча Комісія по справах погромів приступила до розслідування погромних ексцесів. В парі з цими заходами йшла матеріяльна допомога постраждавшому від погромів єврейському населенню. 30. липня 1919 р. асіґновано з коштів державної скарбниці на допомогу єврейському населенню міст і містечок 11.460.000 гривень; 24. жовтня на ту саму потребу — 20 міліонів гривень.

Всіми цими заходами, викликаними, безумовно, щирим бажанням правительства і українських соціялістичних партій покласти край ганебним погромам, було досягнуто багато. Погроми, як такі, як масове грабіжництво і вбивство єврейського населення, припинились. Відбувались ще тільки окремі погромні ексцеси, які чинились почасти окремими невеликими військовими бандами, почасти невідомими темними елементами. В більших містах, як в Камянці, Винниці, про погроми вже не могло бути й мови. Напружені відносини між ріжними „отаманами" і „контррозвідчиками" і єврейським населенням продовжувались (деякі „отамани" були твердо переконані, що „Україна — не Палестина", і на цій підставі, коли не можна було чинити єврейських погромів, старались иншим способом „допекти" єврейському населенню: заборонами зборів єврейських соціялістичних партій, безпідставними трусами і арештами єврейських громадських діячів), але й з цим велась боротьба.

Почуття образи і гніву викликане погромами серед широких мас єврейського населення вгамовувалось, і натомісць виразно виявлялось стремління певних (споріднених урядові УНР) кол єврейського громадянства до активної підтримки правительства, активної участи в державнім будівництві та в обороні Республики. Ще 17. липня єврейська делеґація (Равін Ґутман, представник Камянецької Єврейської Громади — Клейдерман, представник сіоністів — Ольтман, трудового єврейського населення — Крайз, Робітничої Партії Поале-Ціон — Драхлер, представник Бунда і Зєднаних Соціялістів — Боград) однодушно заявила, що всі представлені делеґацією ґрупи єврейського населення стоять на грунті самостійности Української Народньої Республики і стремлять до мирного співжиття і спільної творчої праці

в нас пальцями і цькуються на нас, ніби ми не гідні на незалежне державне істнування і мусимо знов запрягтись в ярмо неволі. Я, ваш Головний Отаман, кажу вам, що якраз тепер на міжнародньому суді розвязується справа — бути чи не бути нашому державному незалежному життю. Старшини й козацтво! У ваших руках ця справа. Виступайте зі зброєю проти справжнього ворога і памятайте, що наше чисте діло вимагає і чистих рук. Будьте певні, що всіх ворогів краю застане сувора законна кара народнього суду, а помста, часто-густо не обміркована, це не козацьке діло. Всіх же, що підбурюватимуть вас на погроми, рішуче наказую викидати геть з вашого війська і віддавати під суд, яко зрадників Вітчизни. Суд же нехай судить їх по їхніх вчинках, не жаліючи для злочинців найсуворіщих кар закону. Уряд УНР, розуміючи всю шкоду для Держави від погромів, видав до всього населення краю відозву, в якій закликає виступити проти всіх заходів ворогів, що підіймають погроми єврейського населення. Наказую всьому вояцтву пильно прислухатися до цієї відозви і найширше росповсюдити її серед населення та серед товариства. Наказ цей прочитати у всіх дивізіях, бриґадах, полках, курінях та сотнях, як наддніпрянської й наддністрянської армії, так і серед повстанських частин.

Головний Отаман Петлюра.
Начальник штабу Головного Отамана, Отаман Юнаків."

з українським народом, і прохали правительство вжити рішучих заходів до припинення єврейських погромів і тим дати єврейському населенню змогу вільно і спокійно віддатись праці, якої вимагає час — праці будови демократичної української республики і відновлення господарчого життя в ній, а також взяти участь в активній обороні Республики*). Після цього відбулось кілька конференцій єврейських політичних партій, зборів єврейських громад то що, які також заявилися за підтримкою УНР і соціялістичного уряду її.

С. Золотаренко (єврейський соціяліст, псевдонім), писав 20. липня у „Вістнику Української Народньої Республики" (No 21, 1919 р.):

„Зараз, коли почався знову наступ української армії і коли жидівські кола побачили, що нове соціялістичне правительство твердо і рішуче бореться з погромами, а армія так само розуміє вже, як шкідливі погроми для української народньої справи, почався серед жидівських трудових кол і робітництва прихильний до УНР рух. Всі жидівські соціялістичні партії, а також трудова частина жидівської громади Камянця заявили, що активно підтримують наш соціялістичний уряд і обстоюють незалежну Українську Республику.

Цей новий рух в жидівських колах прийме досить великі розміри і, треба сподіватись, скоро знову ми побачимо українських і жидівських робітників і взагалі трудовий нарід на спільній праці по будуванню нашої держави."

Наводимо кілька фактів про політично-громадську діяльність єврейської демократії в час перебування уряду УНР в Камянці. 15. липня трудова ґрупа камянець-подільської єврейської громадської ради оголосила свою Декларацію (підписану Я. Крайзом — головою трудової ґрупи) в якій закликала єврейські трудові маси порвати з політикою „байдужого невтралітету" і стати поруч з українським трудовим народом за самостійну, незалежну демократичну українську республику. 21. серпня відбулось, в Проскурові зібрання Єврейської Громади, яке заслухало й обміркувало доклад про діяльність Міністерства Єврейських Справ і висловило подяку Міністерству за його роботу, направлену на досягнення мирного співжиття єврейського і українського народів. Там же — в Проскурові відбулися 23. серпня загальні збори місцевих орґанізацій Бунда і Обєднанних Єврейських соціялістів, які ухвалили підтримувати соціялістичний уряд УНР, приймати участь в державній роботі, допомогати найшвидчій реалізації закона про національно-персональну автономію (поза цим збори висловились за обєднання в одну орґанізацію обох партій). В двадцятих числах вересня відбулась в Камянці Ґуберніяльна Конференція Партії „Цейре-Ціон" (сіоністів), яка займалась переважно орґанізаційно-партійними справами. 17. жовтня відбулась в Камянці конференція Євр. Соц.-Дем. Роб. Партії „Поале-Ціон", яку вітали представники укр. соц. партій і уряду (від УПСР — Н. Петренко, від УСДРП — П. Феденко, від уряду Міністр Праці О. Безпалко і Міністр Євр. Справ Красний). 1. вересня відбулась партійна конференція „обєднаного Бунда",

*) При цьому представники соціялістичних партій вказували на необхідність додержання правительством справді демократичного і соціялістичного курсу політики. Равін Ґутман, в своїй промові (виголошеній на древній єврейській мові) лаяв большевиків (за те, що вони „опоганили Божество") і поклявся, що „в віруючій частині єврейства немає большевиків".

яка в резолюції по політичному моменту зазначила, що еврейська демократія повинна брати участь в українськім державнім будівництві при умові, що уряд поведе дійсно соціялістичну і демократичну політику*). Вже з цих неповних відомостей бачимо, що між українськими соціялістичними партіями і співзвучними їм еврейськими було осягнуте повне порозуміння, що еврейське демократичне життя входило в свою нормальну колію.

В урядових установах УНР, особливо в ріжних законодавчих комісіях і в самих міністерствах (праці, народнього здоровля і опікування, народнього господарства, внутрішніх справ, не кажучи вже про міністерство еврейських справ), працювало багацько соціялістичної еврейської інтеліґенції.

Підчас війни з Денікіном еврейське населення (в Бердичеві й инших містах) охоче йшло в ряди української республиканської армії; еврейські ремісники багацько працювали для постачання армії одежі і чобіт. Еврейське жіноцтво доглядало ранених по шпиталях.

Так поліпшувались відносини між українським і не-українським громадянством на директоріянському боці. З часом безумовно дійшло б до тісного зближення та до спільної праці обох ґруп, коли б російська реакція (під проводом Денікіна) не зліквідувала другої УНР**).

---

*) З огляду на інтерес цієї резолюції, подаємо її тут цілою: „Зрадницька політика російської буржуазії в перший період російської революції з одного боку, та гетьманська реакція, котра спіралась на німецькі реакційні баґнети з другого боку — підготовили психольоґічно ґрунт для большевизма на Україні.

Обєктивні умови українського життя та короткозора політика комуністичних лідерів привели до повного розгрому в рядах робітничої демократії, загострили взаємовідносини між містом і селом та підготували ґрунт для чорної реакції.

В ліквідації большевизма на Україні беруть участь чорні сили, котрі, спіраючись на західно-европейську реакцію Антанти, ґрупуються коло Денікіна і Поляків і ведуть боротьбу з демократією на Вкраїні.

Приймаючи все це на увагу, нарада вважає, що для жидівської робітничої демократії, можливо і необхідно йти поруч зо всіма соціялістично-демократичними силами всієї Вкраїни, щоб будувати самостійну, правдиво-демократичну Україну і рятувати останні здобутки революції, при слідуючих умовах:

1. Українська соціялістична демократія повинна катеґорично відмежуватися від тих реакційних та шовіністично-дрібнобуржуазних елементів, котрі в процесі українського руху присмоктались до української демократії і в деякі моменти зводили її з революційного шляху.

2. Повинні бути відбудовані всі політичні, професійні та культурні робітничі орґанізації, арештовані робітники — звільнені, винні в належности до комуністичних орґанізацій — амністовані.

3. Орґанізуються робітничі ради для контролю за продукцією та за здійсненням робітничого законодавства. Конституція робітничих рад вироблюється в найближчім часі при участи представників професійних та політичних орґанізацій.

4. Як можна скоріще видається закон про Українські Установчі Збори і призначається термін їх скликання.

5. В питаннях, які мають відношення спеціяльно до жидівського життя, рішаюче слово належить жидівській демократії“ („Роб. Газ.“ No 492, 9. вересня 1919 р.).

**) Згадаємо ще тут про затверджений Директорією в травні місяці 1919 р. закон про еврейське громадське самоврядування, який являється доповненням і розвитком закону про національно-персональну автономію. По цьому закону було дуже поширено компетенцію еврейських громадських рад і прирівняно їх — в сфері їх компетенції — в правах і обовязках до мійських громадських самоврядувань.

Додатки до тексту.

1. Ось виривки з цієї відозви:

„Перед Трудовим Конґресом УНР стоїть питання про орґанізацію — як в центрі так і на місцях — такої власти, як б могла довести до визволення робітництво і селянство нашої землі. Пролетаріят і селянство України, піднявши повстання проти гетьмана і панів, добилися знищення власти цих гнобителів народа, але своєї твердої революційної власти демократія України ще не орґанізувала. Якої ж власти треба добиватися робітникам і селянам?

Революційна демократія України повинна установити таку власть, котра мала б силу знищити горожанську війну, бо вже дуже багато розлилося селянської та робітницької крови в цій межиусобній боротьбі в середині революційного народу. Правительство гетьмана було урядом горожанської війни, бо там сиділа невелика купка найбагатших панів, яка панувала над всім трудовим народом України. Не помирилися ми з цією властю і скинули її. Але в той час, коли ми цю власть скидали, ми бачили другий спосіб орґанізації власти, який нам пропонують большевики і ті люде, що до їх пристали. Це рада робітничих і селянських депутатів. Цілий рік ці ради є в Росії і ми бачимо, що власть рад є безконечна гражданська війна.

Справді, як орґанізовані ради депутатів у Росії? До останнього часу там не було рад селянських депутатів, бо їх большевики розганяли, як ‚буржуйські‘. Цілий селянський кляс, якого найбільше в Росії, було відкинуто від голосування в ради депутатів. Большевики кажуть, що там є ради робітничих депутатів. Але й робітничі ради, коли не послухають в чім большевиків, зараз ж розганяються найнятими китайцями та латишами. Совітська власть в Росії являється пануванням большевицької партії над робітництвом і селянством. Через те в Росії вічна війна. Встають не ‚буржуї‘, а селяне, заявляючи, що власть большевицьких рад є насильство купки людей над всім народом.

Тепер менша частина Української Соціяль-Демократичної Партії, думаючи ‚спасти революцію‘, відділилась на VI. Конґресі нашої партії, який відбувся 9.—12. цього січня, в окрему фракцію ‚незалежних‘ (всього 10 делеґатів) і стоїть за заведення на Вкраїні власти рад робітничих і селянських депутатів.

Нічим иншим ця ‚власть рад‘ не може бути на Вкраїні, як перенесенням большевицького панування на Вкраїну з усіма наслідками його: голодом, зростаючим безробіттям і невпинною горожанською війною в середині саме тих кляс, які зробили українську революцію. А що так станеться, коли б у нас було заведено режим рад, видно з того, що сила військова находиться в руках большевиків, які прийдуть зі своєю ‚червоною армією‘ із Москви і встановлять не таку власть. якої хочуть деякі наші товариші, а якої забажається московським большевикам. Почнуться реквізиції хліба і всього, чого треба большевикам, бо всі стремляться на Україну для того, щоб на дурницю поживиться її багатствами.

Всяка спроба завести на Вкраїні власть рад означає гражданську війну і панування російських большевиків, які встановлять тут ‚диктатуру пролетаріяту‘ — власть города над селом. І це на Вкраїні, де селянства більше, як 80 процентів. Те селянство, яке, може, ще не розуміючи, йде за льозунґами ‚совѣтов‘, саме одвернеться від них і стане ту ‚власть рад‘ проклинати, як це є в Росії. Знову на Вкраїні запанує внутрішня горожанська війна, яка буде найкращим приводом для імперіялістів усіх країн вмішатись у внутрішні справи України. Знесилена кровавою внутрішньою боротьбою українська демократія — селянство та робітництво — знову попаде в неволю до чужоземних і своїх капіталістів, які ждуть собі допомоги з Одеси, де висадилося французьке військо. Знову через незгоду загине з таким трудом здобута незалежність і єдність українського народа. Шлях, на який ведуть нас партії горожанської війни, що стоять за диктатуру

рад депутатів, буде загибіллю для Української Революції і джерелом великого лиха для нашого робітництва і селянства, яке, ослаблене і дезорґанізоване, може легко попасти в ярмо імперіялістів і загубить всі свої соціяльні й національні здобутки... Нам потрібен єдиний соціялістичний фронт, потрібна демократія, а не диктатура, власть всенародня, а не терор купки авантюристів. Революційна демократія України повинна встановити на Вкраїні власть усього народу, орґанізувати народоправство. Тільки при повній рівности громадян Української Республики в справах можливо припинити горожанську війну. Проти рівноправности стоїть буржуазія, проти рівноправности стоять большевики, бо й буржуазні партії й ті партії що йдуть з большевиками, являються партіями гражданської війни. Єдиний порятунок в переживаємий час Українська С.-Д. Робітнича Партія бачить не в диктатурі одної кляси над другою, а в повній демократії, в народоправстві.

Пролетаріят сільський і городський, во імя успіху нашої революції не повинен обявляти своєї клясової диктатури. Ми — бідний і темний український народ — не бачили справжньої демократії, бо жили весь час то під царським, то під гетьманським пануванням, і ми мусимо всі сили покласти на те, щоб у найскоршому часі був скликаний всім народом вибраний парлямент України. Так само на місцях власть має належати орґанам всенароднього демократичного представництва (народнім управам котрі негайно перевибіраються), а не радам депутатів... Ми маємо перед собою добрий приклад — Ґерманію, де революційна демократія стоїть не за власть рад, а за владу демократично вибраних усього народа. В Ґерманії скликається Установче Зібрання і ради депутатів там провадять тільки контрольну роботу. Хоч капіталістичний світ і стає на шлях соціяльної революції, але ніде — окрім Росії, не має диктатури рад депутатів і по всьому світі в цей початковий момент соціялістичної перебудови селянство і робітництво бореться не за диктатуру окремих кляс, а за власть всенародню, за демократію. Тільки цей шлях демократії може нас урятувати від анархії, зберегти незалежність УНР і положити початок орґанізації народнього хазяйства на основах, які б довели нас до повного торжества соціялізму. Хай живе загальне, рівне, пряме, тайне виборче право! Нехай живе демократія. Хай живе соціялізм!

Центральний Комітет Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії" („Роб. Газ." No 441 — 25. січня 1919 р.).

2. Свої погляди на українську національну справу Х. Раковський висловив між иншим на засіданню Київської Ради Роб. Депутатів (13. лютого), на якому були присутні, крім Раковського, й инші члени уряду — Пятаков, Коцюбинський, Скрипник, Затонський, Бубнов і Щаденко. На початку засідання голова уряду Раковський виголосив довгу декляраційну промову, в якій зовсім не зачепив національної справи. У відповідь на промову виступили представники фракцій, які, зазначаючи відношення фракцій, до наміченої Раковським політики радянського уряду, вказували на замовчування національної справи. Представник Єврейської с.-д. Партії „Поале-Ціон" вказав на торішні помилки радянської власти на Україні, яка пішла проти національних здобутків української революції. Тепер проклямовано Українську Радянську Республику, — сказав він наприкінці своєї промови, — але цього мало. Треба припинити політику ізолювання певних партій від участи в роботі; треба всіх притягти до спільної праці. Представник російських соц.-дем. інтернаціоналістів підкреслив, що на Україні творчою владою може бути „тільки спілка пролетаріяту й селянства, а не диктатура пролетаріяту над селянством". Лівий укр. соц.-рев. Качинський гостро критикуючи промову Раковського і декляpацію, сказав: „Багато там говорено, та мало сказано. Про взаємовідносини України й Росії не сказано нічого, не сказано того, що треба було сказати ясно, а саме що тільки вільний соціялістичний союз цих двох держав повинен лягти в основу їх взаємовідносин. Так само про мову на Україні по суті нічого не сказано". Лівий „Бундовець" Рафес, закликаючи комуністів не одпихати від роботи инших радянських партій, не кидати їм докорів „в приспособляємости", закінчив свою промову словами: „Горе тій партії, тій владі,

яка не візьме на увагу всіх особливостей країни! Ми визнаємо, що тільки на цій основі, на узглядненню всіх місцевих умов і особливостей, при співробітництві всіх радянських сил — зможемо закріпити радянську владу на Україні". У. с.-д. незалежник Авдієнко зауважив, що в декларації Уряду і в промові Раковського цілком поминуто „важливе на Україні національне питання і питання про ролю пролетаріята в розвязанню національної справи". „Боротьба з буржуазією в кожній країні є справа пролетаріяту тих країн. Для успіху тої боротьби треба орґанізувати пролетаріят кожної країни. Між тим т. Раковський нічого не сказав, що має зробити тимчасовий уряд, щоб зорґанізувати і притягти до революційної боротьби український пролетаріят", — закінчив Авдієнко. Представник Обєдн. Євр. Соц. Роб. Партії Литваков сказав: „Проти декларації Раковського чи з приводу неї нічого не можна сказати, бо в ній нема нічого певного". В оборону „Тимчасового Уряду" виступив один тільки промовець — комуніст Хейфец, який між иншим заявив, що комуністи рішуче не допустять, аби було підкреслювано українське походження українського пролетаріяту і селянства".

Невдоволений такою критикою, Голова Тимчасового Р. С. Уряду України Х. Раковський виголосив другу промову, в якій, висміяв національні домагання українських соціялістів, назвав питання про мову в школі і в урядах Української Республики „лінґвістичною музикою" і заявив, що „декретування української мови, яко мови державної, є реакційним, нікому непотрібним заходом".— „Кому потрібце це? — запитав Раковський. — Тій імпровізованій інтеліґенції та бюрократії, яка творилася самостійною Україною? . . . Я особисто, пробувши в Київі всього 5 місяців, вільно розумію кожного Українця . . . Тут посилаються на селянство, але ж селянство вважає себе руським" . . .*) Далі Раковський навів низку давно відомих заялозених і цілком безпідставних арґументів, направлених проти українського народу як нації й проти української культури. Промова ця справила дуже прикре враження на присутніх.

Гарний принціп про рівноправність всіх мов на Україні, мав фактично неґативне значіння, поскільки ним прикривалось іґнорування культурних потреб українських робітників і селян. „Червоний Прапор" слушно писав з приводу цього:

„В заявах Уряду про недопущення ніяких привілеїв для мов та про рівноправність всіх мов на Україні, криється найгірша привілея для вихованої царською русифікацією, як тутешньої, так і перевезеної гетьманом з Петрограду і Москви інтеліґенції, — привілея — не знати і не хотіти знати тієї мови, на якій говорять десятки миліонів народу . . .

Нам говорять про привілеї; але коли ця привілея є в інтересах культурного розвитку десятків миліонів селян, тисячів робітників, то ми не боїмося її. Коли не боїмося зробити соціяльне насильство над буржуазією, то так само не

---

*) Подібні погляди розвивав Х. Раковський і в пресі. В „Известиях В. Ц. И. К. С." No 2 (554), 3. січня 1919 року вміщено статю Х. Раковського — „Безнадежное дело". В цій статті він (арґументами представників старої царської імперіялістично-гнобительської Росії) пробує довести, що українського народу власне немає. „Поперед цього, — пише в цій статті Х. Раковський, — етноґрафичні відміни Українців від Руських являються сами по собі незначними . . . Що ще більш важно, це те, що між українським селянством бракує того, що зветься звичайно ‚національною свідомістю' . . . Український пролетаріят являється, по своєму походженню, чисто руським. Відомо також, що міське населення в Київі на три четверти не-українське, а в Одесі українців всього 10%. Відомо теж врешті, що в межах України, тієї України, котру собі рисували автори третього Універсалу, тоб-то в межах 8 губ. і 9. таврической без Крима, після статистики 1897 р., мешкало поверх двох миліонів Великоросів . . . Врешті навіть поверхово знаючим Україну відомо, що промислова буржуазія і більша частина поміщицької кляси — руського, польського або жидівського походження"... Після наведених арґументів Раковський робить висновок, що українська справа разом з Україною являється не стільки реальним фактом, скільки вигадкою української інтеліґенції.

боїмося зробити і невелике насильство над тою ж буржуазією та інтеліґенцією, примусивши її знати мову того народу, на кошт якого вона живе.

І комуністи, розуміється, не насильства тут бояться. З-за їхнього космополітизму виглядає ні що инше, як не дуже прикрита русифікація". („Чер. Пр." No 12, — 15 — II — 1919 р.)

Практика радянської влади цілком виправдала побоювання українських соціялістів. Ось приклади: Перший. — На листі Комісара Головної Військової Санітарної Управи під числ. 3453, з 10. лютого 1919 р. до Комісара Головного Інтендантського Управління, адютантом Начальника Ґарнізона м. Київа було покладено таку (до речи безграмотну) резолюцію: „Комісару. В Советской Россіи пишут только русским языком, расходывать народныя деньги не разрѣшается для найма переводчиков. Прошу писать по русски. Адютант (підпис)". („Черв, Пр." No 10 — 13 — II — 1919 р.) Другий приклад: „Із Харькова No 1077, 30, 18, 17, 24. Циркулярно. Завгубпочтель Харьків, Київ, Катеринослав, Полтава, Чернигів і Інспот Харьків, Київ. Пропоную розпорядитись підлеглим установам, щоб все діловодство та службові зносини велись виключно на російській мові. No 1362. Завпотель України Кролевецький". Додати до цього документу не можна нічого, хіба тільки те, що написаний він був, паном завідуючим почтами на України, звичайно, на „русском языкѣ" і поданий нам в перекладі. Третій — „До всіх відділів бухгалтерії та статистики. В наслідок розпорядження керуючого ділами Надзвичайної Комісії по харчуванню Київського військового району, прошу керуючих відділами усі виходячі папери — листування від Надзвичайної Комісії до військових установ та частин військ, перебуваючих у Київі, провадити виключно на російській мові. Завідуючий ділами Колеґії Добровольській, Діловод Соболев". („Ч. П." No 19, 25 — II — 1919 р.). В оправдання і пояснення цього документу можна вказати хіба тільки на те, що по скільки в Київі і на Україні взагалі перебували в той час московські, а не українські війська, являлось природним писати до військових установ на Україні на їхній рідній мові — московській. Інтересна деталь. Всякі „фаховці", що запрудили державні установи на Україні з часів гетьмана і були примушені німцями „ізображать Українців" тоб-то вести діловодство хоч і покаліченою, а всеж українською мовою, з приходом „українського" радянського уряду Раковського рішили, що минув час українського „насильства" над ними і одразу перевели все діловодство на „общепонятний" язик. Це так кидалось у вічі всім, що навіть колеґи Раковського мусіли инколи спиняти таку спритність добровольческо-гетьманської „братії". Ось наказ-циркуляр по комісаріяту контролю: „До всіх товаришів Комісарів і завідуючих контрольними відділами. Лютого 28. дня 1919 р. No 677. Виявлено, що деякі контрольні установи почали знов вести своє діловодство на російській мові, не зважаючи на те, що до цього часу діловодство велось на українській мові. Бажано було б, щоб мова в діловодстві залишалась та, яка була до переходу влади в руки Роб.-Сел. Рад, але кожна установа повинна давати відповідь на тій мові, на якій було відношення. Уповноважений Нар. Комісаріяту Контролю Ландер. Завідуючий канцелярією А. Кондратенко". Звичайно, з того „бажано було б" нічого не виходило: русифікація державних установ йшла повним темпом.

3. Вказуючи на початок селянських повстань на Україні проти окупаційно-реквізиційної політики „Робітниче-Селянського Уряду" і звязуючи ці повстання з загальною націоналістично-московською політикою цього уряду, що йшла в розріз з основним домаганням українського робітництва і селянства — незалежности Української Соціялістичної Радянської Республики, „Червоний Прапор" (орґан у. с.-д незал.) писав про ти мотиви, які спонукували незалежних обстоювати постулят незалежности УСРР слідуюче:

„Перше заперечення, яке нам виставляють зараз проти суверенности Української Соціялістичної Республики, так це те, що Радянська Росія зараз голодає, а ви тут, мовляв, ‚незалежність' свою лаштуєте та всякі кордони муруєте. Це є зовсім зайве і контрреволюційне.

Ні, ніяких кордонів не треба, а значить і ніяких рахунків і товарообмінів нема чого розводить. А все робиться просто. Є хліб на Вкраїні, значить треба його дати і російському голодаючому робітнику, і дати стільки, скільки йому

треба. А позаяк ця справа невідкладна, то і товарообміни розводити нема коли, а просто бери у кого можна, особливо у селянських буржуїв і вивозь.

І от з усіх інформацій, які надходять до нас з місць, видко, що на селах в деяких місцях зараз робиться щось неймовірне. Приходять купки озброєних людей і беруть не тільки хліб, а все, що тільки можна взяти, і вивозять. Селяне, не розуміючи в чім річ, обурюються так цими одвідувачами, що в деяких селах, як передають сами ж селяне, вже і окопи приготовані самими селянами проти таких претендентів. Річ в тім, що береться хліб без всякого пляну, самочинно і без грошей в більшости. Береться хліб і мішочниками, береться і урядовими аґентами, але береться все захватом, неорґанізовано і так виливає на селян, що навряд чи довго такі хлібні операції будуть можливі. Та і взагалі треба сказати, що насильством, примусовими мірами з нашого селянина багато не візьмеш.

Отже хліб то хліб, але як його взяти краще і більше, це вже залежить од тих способів, од тієї системи, по яким переводиться ця хлібна операція. І от звичайно, всіми засобами дбаючи про негайну допомогу Російській Соціялістичній Республиці хлібом і иншими продовольчими предметами, ми все ж таки в першу чергу мусимо звернути увагу на хибність тих методів, які для цього вживаються. Бо хоч Робітниче-Селянський Тимчасовий Уряд України і є наче б то, по заявам Затонського і Скрипника, суверенним, але в роботі біжучій цього і не видко. Бо в першу чергу уряд мусів і мусить зараз звернути увагу на налагодження правильного товарообміну з Росією і, в першу чергу, наділення Росії хлібом. Але для цього необхідно закласти умови, ці умови розяснити українському робочому селянському люду, щоб видно було, що це не грабіжництво, як деякі вороги радянської влади на Україні зясовують, а що це необхідна і неминуча добровільна допомога одної незлежної і суверенної соціялістичної радянської республики другій — такій же. Треба, щоб хліб і инші продукти, які необхідні в дану хвилю для Радянської Росії, були дані добровільно українським революційним робітництвом міста і села, а це можливо тільки в тому разі, коли наше, особливо селянське, робітництво бачитиме ясно, куди цей хліб іде, кому його дадуть, скільки його треба і що за цей хліб, чи за инший продукт вони, робітники селяне Української Республики матимуть від робітників і селян Російської Республики. А це можливе тільки тоді, коли Україна не на словах, а на ділі буде суверенною, коли сами робітники України будуть господарями в своїй соціялістичній республиці, а не сторонні претенденти.

Отже питання суверенности, а в звязку з ним і ясність умов товарообміну між соціялістичними республиками є головною передумовою в справі наділення Росії хлібом і иншими продуктами. Нам зараз же закинуть, — а, так ви за таможні; кордони хочете будувати між республиками в той час, коли це треба зробити негайно, бо инакше там вимре людність, вимруть найкращі революціонери і соціялісти. На це ми мусимо відповісти, що від того, що буде учот і реґістрація вивозу, ще не значить, що будуть таможні, яким немає місця в соціялістичній республиці, а що до кордонів, то звичайно, коли ми маємо діло з суверенним правительством, то зрозуміло, що і держава, значить, суверенна, а коли це є, то, звичайно, мусять бути і кордони в державі. Далі нам скажуть, що ви, значить, стоїте за те, щоб вам за хліб та зараз і матерія була з Росії, чи инші товари, і взагалі ви за кожну зернину чи паляницю хочете зараз же в такій кількости і одержати товар з Москви, а це вже не тільки буржуазна формальність, а навіть і контрреволюція, бо цим ви проволікаєте час і морете голодом людей Росії і губите всю пролетарську справу.

На це наша відповідь така, що мати правильний товарообмін і учот вивозу, це не значить, що треба зараз же і одержувати за кожну паляницю чи зернину. Ні, це значить, що можна негайно вивезти 50 миліонів пудів хліба і знати, що його вивезено і здано робітникам Росії, а за це не тепер, так згодом, а робітники Української Республики одержуть і ліс, і мануфактуру і все, що тільки зможе дати робітник Росії. Коли ж він ні тепер, ні згодом не зможе повернути продуктами за все те, що взяв, то значить немає і не може бути правильного соціялістичного товарообміну. Тоді може йти питання про одноразову чи постійну допомогу робітників одної соціялістичної держави другій. Так це теж треба ставити ясно і одверто. Допомога, так допомога і коли вона необхідна, то селянський

український робітник мусить її дати, але знов таки тільки орґанізованим порядком і учотом, а не самочинними реквізиціями і мішочними операціями.

Отже, чим швидче і чим ясніще буде поставлена політика Уряду України, як незалежної соціялістичної республики, чим швидче буде проведено політику правильного товарообміну, тим швидче й успішніще піде справа з наділенням хлібом і всім необхідним робітників Російської Соціялістичної Республики.“ („Червоний Прапор“, за 28. лютого 1919 р.).

4. Для характеристики зазначеного моменту подаємо тут текст телеґрафної розмови між Начальником Камянецької Залоги О. Жуковським (Камянець) і членом Директорії А. Макаренком — від 25. березня 1919 р. — Турбуючись справою ліквідації Комітету і утворення нового кабінету, А. Макаренко говорив О. Жуковському (соц.-рев. — начальникові камянецької залоги):

„Я сам — Макаренко. Доброго здоровля, Олександр Тимофієвич! Я хотів перебалакати з Аркадієм Степановичем (Степаненком) в справі орґанізації кабінету міністрів. Я умовився, що буду в Камянці 23. березня. Тепер виявилось досить скрутне становище через те, що Остапенко і Мацієвич своєчасно не поїхали до Одеси і таким чином тепер не ясно: що ж воно — чи є згода з Антантою, чи нема. А від цього залежить в значній мірі позиція нового кабінету.

Одначе, час не жде і зараз необхідно провадити (далі) діяльність міністерств, особливо військового та земельного, бо вже намітився перелом в настрою народу до большевиків; необхідно заводить дійсний лад життя в звільнених від большевиків місцевостях.

Зараз в деяких напрямках провадиться блискуче наступ нашого війська; населення веде активну боротьбу разом з нами. Але необхідно допомогти йому (населенню) культурно-освітною працею і особливо матеріяльними засобами. І от цю роботу можна буде найуспішніще провадити, коли міністерством будуть керувати щирі демократи. Мені здається, що новий кабінет, по сумі даних, які ми маємо, не піде на розрив з Антантою, а може лише змінити тактику в переговорах . . . Що ж до внутрішньої політики, то ми вже вмовилися з представниками соц.-рев. центр. течії й есдеків. Очевидно наше положення на фронті полекшить нам справу обєднання партій в державній роботі.

Ті партії, що працювали раніш в контакті з большевиками, тепер вони (Шинкарь та однодумці його) зрозуміли вже заміри московських большевиків окупувати Україну виключно в своїх матеріяльних інтересах. Це, а так само і зміна настроїв селянства, особливо тепер, коли воно вбачає можливість здійснення земельної реформи, мусить переконати наших лівих в антибольшевицьких настроях широких мас. От тільки задача — скоріще налагодити наш державний апарат і одночасно повести роботу по обєднанню нашого єдиного національного державного фронту.

Я дуже прохаю Вас, Олександр Тимофієвич, взятись активно до великої роботи і допомогти як найскоріще зорґанізувати правительство. Я балакав з М. Ковалевським і Б. Мартосом і вони згодились охоче увійти в кабінет.

Я гадаю, що той кабінет, про який одержані відомости і який викинув аншлаг, задається, ‚кабінет спасенія революції‘ (мова йде про Комітет Охорони Республики — Автор), — склався в бажаному складі і свою фірму та якісь спеціяльні завдання поставив тільки через те, що вбачав кілька день тому повну катастрофу нашого фронту. Тепер же, коли велика (військова) операція буде виграна і виявиться дійсно антибольшевицький рух селянства, члени кабінету певно погодяться на тому, щоб провадити внутрішню і зовнішню політику так, як то намічалось на спільній нашій нараді, себ-то: ми не перериваємо з Антантою, а може переносимо тільки переговори до Парижу, а коли згода в Одесі відбулась на умовах невтручання в наші внутрішні справи і забезпечення, само собою розуміється, оповіщених Директорією соціяльних реформ, ми годимось з тим; що до внутрішньої політики, то йдемо на порозуміння з нашими лівими партіями, і коли б московські большевики хотіли замиритися з нами, ми пішли б на зустріч, не перериваючи добрих відносин з другими державами.

По відомостях, які я одержав у Станиславові (в Галичині), большевизма, в його московській формі, не можна сподіватись ні в одній европейській державі

навпаки, всі провідники соціялістичних партій сподіваються незабаром реакції. Антантські держави, в згоді між собою, вирішують долю всіх народів, які брали участь у війні. Окремі члени (урядів цих держав) мають добрий погляд на нашу державність, але не допускають можливости иншої форми влади, як парляментаризм. Ви знаєте вже, що з пропозиції Антанти відбулось порозуміння на польсько-галицькім фронті і що представники Галичан їдуть до Парижу; отже значить роспочнеться на Мировій Конференції наша українська справа. З огляду на це Галичане жахаються від думки, що наш уряд може поставитись вороже до Антанти. І, справді, від Антанти очевидно багато залежить наша державність. При її участи в найблизчім часі буде встановлено межі від Польщі, Чехії, Угорщини і Румунії, а там далі, як можна сподіватись і від Росії.

Новий Уряд Угорщини, який називають большевицьким, зразу ж пішов на поклон до Антанти; єсть також відомости, що й російські большевики зробили нову пропозицію Антанті, якою уступають Антанті дуже багато території, особливо нашої — на Півдні, в формі окупації; крім того уступають територію Румунії й Польщі. От яка ситуація, як обережно треба намічати внутрішню й особливо зовнішню політику.

Я багато дав би Вам матеріялу, який пояснює неминучу загибіль большевизму, але певен, що Ви й сами то добре знаєте. Скажіть, що порішили соціялістичні партії і який мають погляд на продовження роботи. Мушу зазначити Вам, що на місцях партійної роботи зовсім не помітно. Село живе своїм життям; ніяких інформацій од наших партій немає, і було б великою помилкою центральних (партійних) комітетів вирішати серйозні питання що до форми влади і настоювати на заведенню чогось подібного до московських совдепів, не перевіривши, чи дійсно потрібна селянству московська форма влади і чи можливо зараз рискувать одкинути симпатії деяких держав до нас одкинувши парляментаризм. Я кінчив.“

Подібні міркування викладав і член Директорії Швець делеґації Комітету. А ще більше віри до Антанти та ворожости до „совдепів“ було в С. Петлюри та П. Андрієвського. Останній зачисляв до „совдепщиків“ не тільки укр. соц.-рев., але навіть і укр. соц.-дем., вимагаючи рішучої боротьби з ними.

5. Питання про місце й значіння терору в практиці російських большевиків заслуговує на серйозну увагу як з практичного так і з теоретичного боку. Як відомо, катування жертв було введено „чрезвичайками“ майже в принціп. В „Еженедельнику Всеросійской Чрезвичайной Комисии“ серйозно дебатувалось питання про „введение в систему диктатуры пролетариата пыток“ (Б. Камков: „Органическій недугъ“. — Збірник лівих російських соц.-рев. — „Республика Совѣтовъ“, берлинське видання). Немає сумніву, що тут маємо до діла з психопатальоґією. На Україні терор „чрезвичайок“ набрав загалом далеко більш жахливих форм, ніж на Московщині, що треба пояснити коли не цілком то в великій мірі національною ворожнечою й окупаційними моментами радянського режиму. Про жорстокости „чрезвичайок“ на Україні в цей час оповідались жахливі речі. Наводимо тут уривок з оповідання укр. с.-д. К. Кошевського про „роботу“ Київської Чрезвичайної Комісії (в момент перед залишенням Київа Радянським Урядом):

„Праця чрезвичайок була розвинена в загально-державному масштабі: у всіх орґанізаціях, установах, урядових і приватних інституціях, домових комітетах, військових частин — були утворені ‚комячейки‘ і завзято працювали ‚секретні співробітники‘ чрезвичайок. Це була вакханалія яка тяглась сім місяців і наслідком якої є більш як тридцять тисяч замордованих, забитих жертв тільки в одному Київі. Чрезвичайка міцно оплела весь Київ, майже на кожній вулиці була філія Київської Ґуберніяльної Чрезвичайної Комісії, які завжди були переповнені увязненими.

Людині, що пише ці рядки, прийшлося цілих три місяці пробути в лабетах чрезвичайки і все, що тут говориться, є щира правда, яку пережив сам автор.

Арешти робилися переважно вночі. Людину хапали з ліжка і зробивши трус, забравши все, що можна було взяти автомобілем, одвозили в чрезвичайку. Але це були звичайні арешти, так би мовити ‚біжуча праця‘. Арешти чинилися

скрізь, де тільки збиралося більше однієї людини. Ловили на вулицях, в театрах, кінематоґрафах, садах, каварнях, в трамваях, словом всюди, де було повітря. За сім місяців свого царювання чрезвичайка розкрила кілька сот ,контрреволюційних' змов, які всі мали ціллю ,свергнуть советскую власть'. Були заговори і українські, і польські, і чорносотенно-монархичні, і, навіть, в останній час було розкрито ,бразильську' змову, наслідком чого був розстріл всього бразильського консульства.

Головна резиденція чрезвичайок містилася в кращій частині Київа — Липках. Тут містилась Всеукраїнська Чрезвичайна Комісія, а також і знаменитий ,особий відділ', котрий не випустив ні одного з заарештованих живим. Тут також катували і вбивали в пяти місцях — на Левашовській вул., Садовій, Катериновській і Лізаветинській.

Арештованих тримали у темних льохах без вікон, в яких завжди горіла електрика. Першим запитанням вязнів до новоприбувшого було: — ,Що зараз, день чи ніч?' Умови пробування в ,камерах' чрезвичайки були абсолютно неможливі; набивали людей так повно, що не можна було не тільки лежати, але навіть сидіти. Вентиляції не було ніякої. Крім того, старанно морили голодом. Їжа була така, що її свіжа людина не могла їсти кілька день, поки пекельний голод не примушував їсти...

Допити ,народніми слідчими', які (слідчі) були переважно з відомих київських злодіїв, нагадували святу інквізицію. Слідчим допомогали допитувати присяжні кати, знаменита пятьорка: ,товариші' Терехов, Михайлов і Равер і ,товаришки' Роза і Соня. Ця пятьорка кокаїністів морфиністів, садистів, словом деґенератів і божевільних в найширшому розумінні, була великим фаховцем свого діла, про що свідчать трупи з одрізаними половими орґанами, поздираною шкурою, попеченим та обвареним тілом і таке инше. На допитах ці звірюки попадали в екстаз. Виродкам мало було тільки вбивати. Їм вже потрібні були муки жертв, котрих вони катували з насолодою. За кожну жертву кат одержував тисячу карбованців.

На вбивання вязнів брали в спеціяльний час, у вечері — від 10. до 12. г. Що робилося у ці дві години в камерах, розказати неможливо; люде сивіли, божеволіли, вмірали до розстрілу від розриву серця; це був червоний жах. Для того, що присуди не обявлялись, то кожний вязень що дня у вечері чекав своєї смерти. І все це робилося іменем робітників і селян, а в більшости жертвами чрезвичайок були робітники й особливо багато було селян... З початку вбивали тільки в чрезвичайках, а потім почали і в концентраційному лаґері і в міліцейських районах.

За два тижні перед кінцем, як уже в повнім розвою була евакуація Київа*), утворилася Верховна Слідча Комісія, яка мала розгрузити всі місця увязнення. В склад комісії увійшли: Мануїльский, Фелікс, Кон і Йоффе. Комісія поділила всіх вязнів на три катеґорії: 1) розстріляти, 2) вивезти ,заложниками' до Москви, 3) звільнити. І тільки тут виявилося, що у більшости увязнених нема навіть так званих ,діл'. Почалась переписка, реґістрація і т. п. Врешті Комісія, не встигши нічого зробити, передала всю справу слідчому чрезвичайки Варнадицькому, котрий за хабарі повипускав всю чорну сотню, яка була арештована, євреїв спекулянтів, а також, мабуть по симпатії, всіх уголовних злодіїв і бандитів. Крім того було звільнено всіх прокравшихся комісарів і комуністів.

В останні дні всіх, що рахувалися за чрезвичайкою і сиділи в Лукянівській вязниці, перевели до концентраційного лаґерю (з якого вивезли всіх закладників) і там — ,Комісія' з трьох матросів, поділивши вязнів на три катеґорії, ,розгрузила': буржуазну частину арештованих випустили, а останніх поділили — молодших на фронт, а старших — розстріляли. В останню ніч було розстріляно більше пятьсот душ. Зістались живими тільки ті, що сиділи у Лукянівці і рахувались за Революційним Трибуналом: цих не дала розстріляти сторожа, яка складалася в більшости з робітників...

---

*) При наступі на Київ українського республиканського війська — в другій половині серпня 1919 р.

Нарешті 31. серпня все скінчилося, і хто зостався живий, вийшов на волю. Після втечі комуністів, весь Київ кинувся до чрезвичайок, які були відчинені нашим військом для огляду широкій публиці. І тільки тепер Кияне побачили на власні очі все те, про що могли балакати тільки пошепки.

Хто всього не бачив власними очима, то не зможе уявити всієї картини чрезвичайки. В помешканнях, де вбивали, були зроблені спеціяльні цементові підлоги з рівчаками для крови. Стіни і підлога були заляпані шматками мозку і залиті кровю. В саду лежали напівзаконані трупи з слідами знущання. Кияне створили паломництво до місць загибелі тридцяти тисяч жертв. Кілька днів народ ходив і шукав серед трупів своїх близьких... В анатомичному театрі було повно трупів, від яких за кілька кварталів чути було сморід. Сюди замикали на ніч, між трупами, арештованих.

Чрезвичайка на довго лишиться в памяти людей; довго будуть згадувать ‚аванґард пролетарської революції‘, як бучно Лацiс і Петерс величали чрезвичайку, котра в дійсности на користь контрреволюції зробила більше, ніж всі контрреволюціонери взяті разом. („Робітнича Газета“ — Орґ. Центр. Ком. УСДРП, No 497, 16. вересня 1919 р.).

В числі инших, жевтвою чрезвичайки (і провокації) впав в Київі К. Корж (у. с.-р.), якого товариші в жарт називали „святий Кузьма“, за його криштально-чисту, високоморальну вдачу.

6. Подаємо тут уривки з документів пізніщого часу, які кидають світло на справу участи УСДРП незалежних в повстанню проти правительства Х. Раковського. В листі до Х. Раковського та Мануїльского Головний Отаман Повстанських Військ, незалежник Юр. Мазуренко між иншим писав (з Серпухова, 27. грудня 1919 р. про участь партії в повстанню:

„... В начале апреля сего (1919) года партия ‚У. С. Д. Р. П. независимых‘, учитывая создавшееся положение и видя начавшееся возстание, самонадеянно бросается в закипающую стихию, надеясь предотвратить от захвата ее контрреволюционными силами и занять руководящую роль в возстании, опершись на сельский пролетариат и беднейшее крестьянство; Партия ‚независимых‘ идет в трудовую крестьянскую массу с пролетарскими лозунгами: ‚диктатура пролетариата и беднейшаго крестьянства‘ и ‚Украинская Социалистическая Советская Республика‘, стараясь направить возстание не против советской власти, как таковой, не против власти коммунистической, а против власти данного правительства, как власти окупационной. Организовавшийся ‚Всеукраинский Революционный Комитет‘ и при нем ‚Главный Военный Совет‘ а позже ‚Главный Повстанческий Штаб‘, выпускают целый ряд воззваний и издают прикази в духе программы ‚независимых‘. И это не слова, которые говорятся в данный момент, — имеются документы, подтверждающие, что партия ‚независимых‘ искренне шла под этим лозунгом: знаменитый Приказ No 48 Всеукревкома, изданный в первой половине апреля сего (1919) года призывает как к борьбе с данной окупационной властью, так и к борьбе с изменниками трудящихся масс, при чем пункт 5-ый этого приказа говорил об арештах агентов ‚изменнической Директории, ведущей переговоры с французкими и иными империалистами‘.

... Все это я привожу в опровержение распространяемых слухов, что партия ‚независимых‘ вела борьбу против советской власти, как таковой.

В начале казалось, действительно, партия ‚независимых‘ в большинстве районов захватила стихию в свои руки, но дальнейшия события показали обратное: сначала есеро-есдековская агитация, а позже и петлюровско-деникинская внесли развал в повстанческое движеніе и контрреволюционный дух и направление... Партия не расчитала своих сил, не учла достаточно обэктивных условий и последствий, могущих произойти от ея ошибочнаго шага, принуждена была признать себя побежденной и разбитой и отступать с остатком сил.

На совещаниях 18.—19. июля с. г. некоторых членов Организационнаго Комитета (партии ‚независимых‘) и ответственных работников было принято решение выйти из возстания (признать свою ошибку) и опубликовать об этом; но привести это в исполнение тогда же не было возможности по невисящим об-

стоятельствам. Петлюра испугался присутствия ‚независимых‘ на его ‚территории‘, обезоружил небольшой отряд, а членов партии арестовал.

В повстанческих лагерях уже господствовала контрреволюция и деморализация; по этому господа положения там были довольны нашим арестом. Только возможность столкновения с Деникиным заставила агентов Петлюры через 38 суток освободить нас из под ареста, надеясь на нашу поддержку в этой борьбе. После освобожденія большая часть товарищей выехала в Киев для работы под Деникиным.

В Киеве был созван Организационный Комитет Партии, который постановил принять представленый двумя товарищами проект программы У. К. П. Одновременно наши товарищи должны были начать переговоры с представителями ‚боротьбистов‘ и К. П. У. о совместных действиях против контрреволюционных сил. Последующие события оторвали меня и тов. Ткаченко*) от нашего центра на два месяца и мы не знали, что ими сделано в этом отношении.

И так партия ‚независимых‘, пройдя тяжелую школу и получив хороший урок, в конечном итоге своей еволюции пришла до логического конца.“ („Черв. Прапор“ No 9, 11. березня 1920 року).

В грудні ж місяці 1919 року „Червоний Прапор“ (орґан УСДРП незал.) писав про участь партії в повстанню:

„Незадоволення потреб широких шарів дрібно-буржуазного селянства, що хиталось від Петлюри до большевиків, і по своєму економичному становищу неминуче мусить перейти до єдиного фронту пролетаріяту, стихійно привело його до повстання, яке аґенти контрреволюційної буржуазії використовували, щоб нанести удар в спину радянській владі, що всі сили напружувала, аби одбити денікінські банди від наступу на Слобожанщину.

Деякі незалежницькі орґанізації взяли на себе задачу надати повстанческому рухові змісту ідейної боротьби проти окупаційної політики радянської влади на Україні. Вони хотіли примусити цим радянську владу до зміни своєї тактики, але, не маючи сили опанувати стихією, були сами вибиті з неї петлюрівською контрреволюцією, яку, в свою чергу, вибила денікінська контрреволюційна армія . . . Орґанізаційний Комітет УСДРП нез. після приходу денікінців осудив повстанческу тактику в своїй відозві.“ („Черв. Прапор“ No 63, 25. XII. 1919 р.).

7. Своєю удаваною непартійністю українська дрібна буржуазія хотіла, звичайно, досягти лише одного: замаскувати стремління до захоплення державної влади в свої руки. Камянецька „Трудова Громада“ (орґан укр. соц.-рев.), вказуючи на це маскування дрібної буржуазії, писала:

. . .„Нам кажуть, що треба залишити всі ‚сварки‘, всі партійні рахунки і зєднатись під одним прапором, під гаслом самостійности Української Республики . . . Політично-партійні суперечки наші поясняють нам тим, що, мовляв, ми не жили ще політичним життям, що немає у нас політично-громадського виховання . . . В дійсности ж причина боротьби двох ґрупіровок українських партій — та сама, що панує й у всьому світі — клясова суть і клясова протилежність змагаючихся сторон українського суспільства. І цим тільки й можна зясувати вперстість цієї боротьби . . . І партійна боротьба мусить продовжуватись, мусить загострюватись і кристалізуватись і було б злочинством і зрадою соціялістичних партій, або дійсно політичною недозрілістю піддатись на цю досить нехитру і наївну політику наших політичних ворогів. З цієї точки погляду — з точки погляду клясової боротьби і може розглядатись гасло Української самостійної Республики . . . Для одних це гасло — ідея чистого націоналізму, гасло вільного розвитку української буржуазії . . . для других — для пролетарських мас — це засіб розвитку мас, піднесення їхньої свідомости . . . Буржуазні кола української суспільности більш всього, розуміється, протестують і обурюються проти того, коли хто нескромною рукою торкнеться, хоч трохи підійме покривало, яке так старанно і щільно прикриває облича молодої, ще неоформившоїся ‚красуні‘ — української буржуазії . . . Для неї самостійність Української Республики — засіб забезпечення своїх клясових інтересів, засіб замкнути круг використовуючих дану територію, вигнати конкурентів-чужинців; для нас — спосіб клясової боротьби і знищення буржуазії

*) М. Ткаченко так і помер в Серпухові, в вагоні, від тифу. Автор.

[„Тр. Гром.“ No 13, 9. липня 1919 р. — стаття „Чим зясувати?“ В. Нестарого (В. Голубовича)].

А кількома днями пізніще, та ж „Трудова Громада“ писала (в звязку з орґанізацією „Українського Національно-Державного Союзу“):

„Перед нами лежить ‚Статут Українського Національно-Державного Союзу‘. Ще одна спроба української дрібної буржуазії та здеклясованої інтеліґенції затушкувати клясові суперечности і притишити соціяльну боротьбу, що відбувається ось вже два з лишнім роки на Україні... Та революційна українська демократія, яка поставила собі цілею оборону прав працюючих і звязану з цим перебудову дореволюційних соціяльно-економичних відносин на нових, забезпечуючих інтереси праці, основах, не може дати обдурити себе гарною балаканиною про сумнівний демократизм, парляментаризм та ‚орґанізовану українську політичну громадську волю‘, як сказано в Статуті Нац.-Держ. Союза. Демократія знає (знає це й буржуазія, та тільки замовчує в своїх власних інтересах), що всюди у всіх народів і державах і завше істнувала й істнує тільки одна воля — воля клясів. Є воля тих, хто обливається потом в полі, хто до перевтоми працює на фабриках, заводах, копальнях — є воля робітника і селянина, воля працюючих верств суспільства, і є ще друга воля, ворожа цій першій — воля капіталіста, фабриканта, поміщика, воля немилосердного визискувача і гнобителя. І ніколи не можна поєднати цих ворожих, цілком протилежних одна одній воль... Боротьба між визискувачами і визискуваними мусить бути закінчена перемогою працюючих... Боротьба ця ведеться не на життя, а на смерть, на смерть гнобителям, визискувачам, всім тим, хто звик жити з чужої праці — цілком чи частково. Не дивно отже, що її так лякається не тільки велика буржуазія, капіталісти, але й дрібна буржуазія, міщанство, здеклясована інтеліґенція... Отже робітникові і селянинові не по дорозі з тими, хто нині збірається фабрикувати мифічну єдину українську волю“. („Тр. Гром.“ No 23, 22. липня 1919 р., стаття „Дрібнобуржуазна туга“ — П. Костенка [П. Христюка]).

Натиск української буржуазії взагалі не залишався без сліду, зокрема впливав він і на закордонну політику правительства. Не без впливу правих українських кол кабінет Б. Мартоса вислав до Президента Мирової Конференції в Парижу (через голову Української Делеґації на Мирову Конференцію Г. Сидоренка) — 27. червня 1919 р. — слідуючу ноту, в якій підносив значіння УНР в боротьбі з большевизмом і скаржився на недружнє відношення до УНР Антанти та її васалів — Польщі й Румунії:

„Голові Української Делеґації на Мировій Конференції в Парижі пану Сидоренкові.

Прохаємо Вас передати Пану Президенту Мирової Конференції слідуюче:

‚На території бувшої Росії в жовтні місяці 1917 р. большевики захопили владу в свої руки і торжественно проголосили, що визнають за народами Росії право на суверенність при умові переведення ними в життя диктатури большевицької партії. Центральній Українській Раді, якій тоді належала вся повнота влади на території України, досить було поступитись своїми демокрктачними гаслами, аби врятувати Український Нарід од крівавої війни, від довголітньої руїни. Але вільний Український Нарід молодим чуттям своїм визнав російських большевиків за гнобителів народньої волі і всесвітніх авантюрників, не стерпів свавільного втручання правительства Леніна в свої внутрішні справи і роспочав завзяту боротьбу в той час, коли инші народи ставились до російського большевизму цілком байдуже.

Майже два роки тягнеться ця боротьба перед очима всієї Европи. Майже два роки Український Нарід одиноко, власними силами, не маючи необхідної зброї й набоїв, голими грудьми боронить свій Рідний Край від чужинської неволі. Як в минулі історичні часи лицарське козацтво України рятувало всю Европу від татарської неволі, так тепер молоде Українське Республиканське Військо напружує всі сили для оборони Батьківщини і всієї Західної Европи від московських варварів і од російської анархії.

Здавалося, що весь культурний світ, а особливо держави Антанти, які побідно закінчили всесвітню війну і оголосили рішучу війну большевизму і право всіх народів на самовизначення, підтримають морально і матеріяльно Директорію УНР. Але, на превеликий жаль і на диво демократії всього світу,

Антанта, вважаючи на наклепи ворогів України, російських та польських імперіялістів, затягує справу визнання суверенних прав Українського Народу і тим чинить йому великі перешкоди в боротьбі з російськими большевиками.

Представники великоросійської реакції і виразники ідеї механичного обєднання всіх народів бувшої Російської Імперії, проводять жорстоку боротьбу проти переведення в життя великих принціпів самовизначення народів, проголошених президентом Вільзоном. Російські централісти напружують всі сили, аби довести всьому світові, що сорокамиліонний Український Нарід не має права на суверенне самостійне державне життя. Вони не можуть примиритись з думкою, що багата, плодюча Українська Земля буде самостійною Республикою, а не великою кольонією Московської Держави. Не насмілюючись боротись з большевиками власними силами російського народу, московські імперіялісти покладають надії лише на допомогу чужоземної військової сили. Коли ж Український Нарід вперто продовжує боротьбу з арміями Совітської Росії, вони своїми інтригами псують всю справу боротьби проти російських большевиків і неправдивими інформаціями досягли того, що Українська Народня Республика до цього часу не визнана самостійною державою.

Користуючись з такого стану України, держава протежируема Антантою, — Румунія затримала вивезене з Київа майно і зброю Українського Корпусу, який, відходячи перед переможними большевицькими силами, переходив з Південного Фронту через Румунію до Головної Ставки Української Армії за згодою французького командування і дозволом Румунського Правительства. Не дивлячись на заходи і настоювання представників Українського Правительства, Румунія до цього часу не повернула майна і зброї й залишила безоружною двадцяти-тисячну армію, яка рветься до бою з російськими хижацькими окупантами і може бути рішучим чинником на україно-большевицькому фронті.

Друга держава, протежируема Антантою, — Польща, не оголошуючи війни, двічі вже посилала своє військо в спину Українській Армії в мент, коли Український Нарід напружував усі сили, аби остаточно розбити й знищити московських большевиків. Проводячи невпинну війну проти України, Польща примушує Українське Головне Командування вести боротьбу на два фронти, залишаючи Українську армію, що оперує проти большевиків, без необхідної бази, без незагроженого тилу.

Тільки свідомі союзники російських большевиків-комуністів могли допустити такі ворожі виступи проти українського республиканського війська під час його рішучої схватки з запеклим ворогом. Завдяки такій щирій допомозі (з боку) Румунії та Польщі, большевики захопили більшу частину Української землі, все близче насовуються до Західної Европи, загрожують Польській та Румунській територіям і вже мріють запалити всеевропейську большевицьку пожежу.

Але українське військо в цей траґичний момент історії України повело новий успішний наступ проти ворога, а Український Нарід, зазнавши на собі весь тягар московської окупації, повстав по всій Україні проти окупантів. Великі загони повстанців під проводом отаманів Григорєва, Соколовського, Зеленого, Трепета, Ангела та инших, прогнали большевиків зі значної частини Херсонщини, Київщини, Чернигівщини і Полтавщини. Військо Директорії захопило вже значну частину Поділля і Волині і своїми передовими загонами наближається до Берцичіва і Винниці. Куди побідно підходить республиканське військо, селяне, з своєї доброї волі, збіраються з усіх околиць до армії, горять помстою до гнобителів, невпинно рвуться до бою.

Але, щоби поставити до війська всих бажаючих, необхідні зброя, набої, амуніція. Український Нарід пролитою в боротьбі з большевками кровю всіх своїх найкращих синів заслужив право на те, щоб народи світу в цей мент останньої боротьби допомогли (йому) як морально, так і матеріяльно. Тому народне правительство УНР звертається до держав світу і до Антанти зокрема з законним домаганням негайно визнати суверенність Українського Народу і тим полекшити міжнародні зносини УНР-і дати можливість відшукати засоби для дальшої рішучої боротьби з московськими большевиками.

Правительство УНР сподівається також, що Парижська Мирова Конференція вплине на Румунію, в цілях повернення Українській Армії військового

майна, і на Польщу в цілях припинення незрозумілої війни і примирення на підставі принціпів, проголошених президентом Вільзоном. Разом з визнанням державами світу суверенних прав УНР, Український Нарід одержить велику моральну допомогу і знайде в собі сили, аби одкинути московських окупантів і, таким чином, урятувати народи Европи від російської анархії, як в давньому минулому Україна мала своїм історичним завданням рятувати Европу від татарської навали.

Голова Ради Народніх Міністрів Б. Мартос. В. о. Мін. Закорд. Справ А. Лівицький. — М. Камянець-Подільський. Червня 27. дня 1919 р.“ („Труд. Шлях“ No 6, 9. липня 1919 р.)

8. На скільки виросла за час революції і клясово „поспіла“ українська дрібна буржуазія, видно між иншим і з „Відозви до громадянства“ Подільської Ґуберніяльної Управи Української Народньої Партії (Проґрам Партії було ухвалено орґанізаційними зборами 15. травня 1919 р. на еміґрації — в Галичині — в Станиславові; свою родословну УНП веде від Всеукраїнського Союза Хліборобів-власників, який повстав в жовтні 1918 р. в наслідок розколу поміщицького „Київського Областного Союза Хліборобів-власників“; УНП являється рідною сестрою Української Партії Хліборобів-демократів і ріжниться від останньої тільки тим, що до спілки селян кулаків хотіла-б притягти й мійську дрібну буржуазію, навіть не-українську). — Ось текст цієї відозви:

„Завданням Української Народньої Партії є захист національно-політичних та суспільно-економичних інтересів дрібної буржуазії власними силами її самої. Ці сили роспорошені.

Дрібна буржуазія на Україні розпадається на мійську й сільську, яка економично й національно ріжниться між собою, навіть ворогує. Проби запровадити комуну на селі або соціялізацію з-млі показали, що це загрожує голодом місту. Знищивши панські маєтки та сільських дрібних і середніх власників, місто само повинно перетворитися в самостійну комуну, значить зникнути. Позаяк те й друге є згубне для культури й противно інтересам мійського населення, то всі соціялістичні спроби мусять упасти. Але й панських маєтків, які давали найдешевший хліб, вже не повернеш. Для віддалення голоду і комуни міщанин повинен підтримувати сільського власника, головно середнього. Таким чином виникає спільність економичних інтересів мійської та сільської буржуазії, якої раніш бракувало. Лишається ріжниця національна.

Сільська буржуазія є національно мало свідомою, українською, а мійська або національно свідомою не-українською, або зденаціоналізованою українською, навіть ворожою українству. Большевицькі навали та реакційні політичні напрями Колчака-Денікина замінили ворожість до України й прихильність до Росії на недовірчивість до обох, навіть зневірря у їх сили. Мійська буржуазія почула, що національний рух український та російський переживають хоробливий стан, виникають один з другого й мусять перейти в нові форми державного будування. Потяг до твердої державної влади все зростав, але належного опертя в народніх масах дрібна мійська буржуазія не думала шукати, все таки покладаючи надії на сторонню силу російську та західно-европейську. Між тим ці дві сили взаїмно нейтралізувалися, бо перша ніяк не сходила з позиції азіятського деспотизму, централізму й насильства в державнім життю, а друга, проводячи европейські принціпи державного й суспільного ладу, потрібувала парляментаризму, лібералізму та федералізму. Україна, яко національна одиниця, була по середині між ними.

Українська дрібна буржуазія мійська була полишена власними силами рішати національно-державну справу. Єдине розумне рішення цієї справи для мійської буржуазії є стати на чолі сільської дрібної буржуазії в національно-державній роботі. Всякі сподіванки, всякі мрії мусять бути негайно забуті й змінені на реальну роботу — орґанізацію своїх сил.

Головна мета такого орґанізування в сучасний момент є оздоровлення нашого державного життя. Народ мусить бути нами покликаний до влади, а не до поділу чужої власности, як це робилося до цього часу. Влада народу на Україні, заснована на дрібнобуржуазних верствах, повинна бути щиро демократичною. — Зразки її вже вироблені в Західній Европі. Основні

принціпи її: парляментаризм, політичні права громадян, вільна клясова боротьба в політичних формах. Значить перша наша вимога — установлення основних законів всенародніми зборами — Установчими Зборами, а не Трудовим Конґресом. Проґрама Партії заздалегідь визначає переведення земельної реформи, як розпродажу землі панської по дешевим цінам, дрібними участками. Це зміцнить українські дрібнобуржуазні верстви і разом зробить ці верстви зацікавленими в підтримці української державної влади. Партія визнає, що парляментаризм є засіб, а не мета, — він корисний тоді, коли зміцнює державну владу. В перші часи парлямент, яко законодавча влада на Україні, буде лише підготовляти форми нового політичного життя. Керувати життям громадським і суспільним, розбурханим, виведеним з колії, повинна міцна, зверхня політична влада. Це нам показав досвід французької революції. Партія в своїй проґрамі не визначила остаточно устрою зверхньої політичної влади. Зорґанізована сільська дрібна буржуазія всієї України рішить це питання, як і багато инших, остаточне вирішення яких належиться Всенароднім Установчим Зборам.

Наше головне завдання — орґанізація народніх дрібнобуржуазних мас на українській національній основі. Зорґанізувавши їх під національним льозунґом, ми станемо на европейськім ґрунті, здобудемо належну допомогу звідти. Ми вийдемо тоді з того стану несвідомого большевизму, заснованого на політичній пасивности народу, в якім перебуваємо і який економично й душевно тяжко гнітить нас. 1919 р., 16. серпня.“

Не зважаючи на політичну безграмотність цієї відозви, клясові апетити української дрібної буржуазії, виложені в ній, як бачимо, з вартою похвали одвертістю.

7. вересня 1919 р. Головна Управа УНП винесла довгу резолюцію про „внутрішнє й зовнішнє положення України та завдання нашої політики“, в якій засуджувала зовнішню й внутрішню політику кабінета Мартоса і Мазепи і домагалась „від урядових кол“:

„1. Радикальної зміни курсу внутрішньої політики в напрямі дійсного забезпечення демократизму, парляментаризму, правности й порядку.

2. Припинення соціялістичних експеріментів у внутрішній економичній, фінансовій та земельній політиці й забезпечення приватної ініціятиви й коштів в справах розвитку українського народнього господарства.

3. Проголошення того, що потрібні для розвитку Української нації соціяльні реформи будуть вирішені й остаточно закріплені Українськими Установчими Зборами.

4. Прийняття мір до того, аби широкі кола населення відчували не лише свої права, але й обовязки перед Українською Державою.

5. Не опиратися в національно-державній роботі на диктатуру поодиноких кляс, партій і політичних ґруп.“

Далі УНП домагалась зміни курсу політики відносно Галицького Уряду, а також „належних змін дипльоматичних і торговельно-фінансових місій.“

Документом, який характеризує домагання дрібної буржуазії в серпні, являється „Записка“, подана в половині серпня 1919 року С. Петлюрі Головною Радою Національно-Державного Союза. Ось зміст цієї записки:

„Обміркувавши сучасне траґічне, а в недалекому майбутньому може і катастрофичне становище Української Держави, Головна Рада Національного Союза зазначає, що воно є наслідком:

1. Цілковитої відірваности Головного Отамана не тільки від широкого громадянства, а й від цілого народу.

2. А це приводить до претенсії на диктатуру Центральних Комітетів Партій соціялістів-революціонерів та соціяль-демократів, а в дійсности є одна лиш зневага до політично-здорового та реально-мислячого громадянства.

3. Повного розвалу місцевої цівільної влади і спроби большевицьких експериментів (трудові ради) над місцевим самоврядуванням, яке відіграло велику ролю в відродженню української державности та набрало широкої популярности серед населення.

4. Тенденційної політики що до повстанчого протибольшевицького руху по той бік фронту і яскрава тенденція виставити його в світлі українського большевизму, що перед державами всього світу цей протибольшевицький рух лиш компромітує і тим самим обезцінює ідею Української Держави.

5. Відсутности всякого контролю що до марнотратства народніх грошей та відповідальности урядових осіб.

6. Відсутности якої б то не було системи в орґанізації апарату по народньому господарству та самої орґанізації справи постачання армії й запілля.

7. Ділетантської фінансової політики, яка веде лиш до обезцінення української валюти.

8. Руйнуючої земельної політики, яка виявилась в скасуванню права власности на землю, цієї головної підвалини всього економичного добробуту Української Держави і народу.

9. Елементарної і далекої від свого безпосереднього завдання справи інформації населення, яка є лиш аґентом большевицької політики, а не політики, що справді будує Українську Державу, чим поглибшує недовірря народу до найвищої української влади та війська і своїми непослідовними та провокаційними інформаціями компромітує останню.

10. Елементарної, нетактовної та некоректної політики відносно Галичини, галицького народу та його війська й правительства, яка, недооцінюючи його, як реальну військову силу, лиш ображає його героїчне національно-державне почуття.

11. Делітанського і короткозорого відношення до справи міжнародніх стосунків, яке дійсно дає повне право представникам инших держав дивитись на політику теперішнього Українського Уряду як на большевицьку на підставі:

а) ясного й недвозначного окреслення цілком большевицької тактики, як в офіціозній, так і в офіціяльній пресі, та через аґенство УТА;

б) повної несталости і легковаження в міжнародніх зносинах, яке не дає ніяких ґарантій що до здійснення наших обіцянок, що можуть даватися иншим державам світа у всіх галузях державного життя;

в) ясного зазначення стремління не до громадянсько-парляментарного життя, а до так званої диктатури Центральних Комітетів С. Р. та С. Д. по шляху орієнтації на міжнародню світову революцію;

г) трактування українського руху переважно як руху соціяльного, а не національного, яко ґарантії що до національно-державного самовизначення Українського Народу.

Всі ці вищезазначені факти свідчать, що сучасна політика теперішнього Українського Уряду є не тільки помилкова з боку відсутности в ній державного розуму, але й шкідлива, бо вона не сприяє відбудованню Української Держави, лиш губить саму ідею української державности. Для того, щоб уникнути такої катастрофи, необхідна не персональна зміна тих або инших осіб уряду, але кардинальна зміна самої політики, як внутрішньої так і зовнішньої, а саме:

1. Зазначення ясного і недвозначного принціпу демократичности і парляментаризму (Установчі Збори), який в ідеї своїй та на підставі пятичленної формули реального переведення в життя носить і трудовий принціп.

2. Повна консолідація від верху до низу всіх творчих, зєднаних до праці сил.

3. Реальне вирішення земельного питання в формі ясного зазначення принціпу трудової дрібної власности.

4. Упорядкування фінансів за допомогою земельної реформи та через відновлення монополії на цукор, горілку, тютюн та инші продукти, а також і через податки.

5. Упорядкування внутрішнього ладу й спокою через заведення працездатної, чесної і цим самим авторітетної централізованої влади на місцях та твердої дисціпліни.

6. Упорядкування народнього господарства через повну підтримку місцевих самоврядувань.

7. Упорядкування справи продовольчого постачання через консолідацію всіх орґанів, їх повної персональної реорґанізації по принципу їх працездатности, чесности та місцевого за ними контролю.

8. Упорядкування державного контролю в широкому розумінню цього слова для знищення державного марнотратства і переведення ревізії всіх державних видатків, особливо по-за бюджетових і таємних.

9. Реальне переведення тісного зєднання з Галичиною на підставі повного контакту та згоди що до діяльности в справі боротьби з большевиками та утворення Української Держави.

10. Удосконалення міжнародньої політики, на підставі якої инші держави світу бачили б не тільки рішучу боротьбу з большевиками, але справжній державний розум та повні ґарантії в тому, що Правительство УНР стоїть на сталій і непохитній протибольшевицькій плятформі, широко демократичного парляментарного устрою та справжнього реального будування Української Держави.

Коли дальша політика теперішнього українського правительства буде провадитися у вищезазначеному напрямку, то Головна Рада Національно-Державного Союза передбачає остаточний крах самої ідеї Української Держави, бо теперішня антидержавна політика цю ідею компромітує не тільки перед иншими державами світа, але навіть і перед всім Українським Народом, і це все веде до певної ізоляції всіх творчих сил України, до повної анархії та руїни, за наслідки чого вся відповідальність перед історією й народом паде на Найвищий Уряд УНР, який не спинив своєчасно цю руїну, а допустив на її поталу весь Український Народ."

Так „безробітні" оскілківці, балбачанівці та шеметівці — фаховці від державних переворотів — прикриваючись інтересами Української Держави та Українського Народу і прискаючи ядом ненависти до соціялістів („большевиків", „провокаторів", „антидержавників", „руїнників" і т. д.), вимагали щоб було передано їм — українській буржуазії та міщанству — монополію на „державний розум" і „державну" політику з „орієнтацію" замісць „міжнародньої світової революції", на внутрішню і міжнародню світову контрреволюцію та реакцію. Дебют кабінета Остапенка не давав цим „державникам" спати. Національно-Державний Союз хотів збутись за всяку ціну соціялістичного уряду і С. Петлюри; місце останнього (власне місце президента УНР) мав зайняти Е. Петрушевич, диктатор Галичини.

9. До § 6 подаємо слідуючі додатки, які характеризують відношення до справи державної самостійности України московських (А) і українських (Б) соціялістів.

А. Як тяжко було російському інтелеґентові, в тім числі й комуністові, призвичаїтись до думки про самостійність України й про необхідність орґанізувати господарство Московщини на нових основах (без України), показують дебати на цю тему на Першому Всеросійському Зїзді Совітів Народнього Господарства, що відбувався в Москві від 26. травня до 4. червня 1918 року.

На цьому Зїзді видатний московський економист П. Милютін зробив спробу обґрунтувати (в своєму докладі про „Економичне становище й економичну політику Совітської Росії") тезу, що Московщина може істнувати економично незалежно від своїх бувших окраїн і в першу чергу незалежно від України. Наводимо тут дещо з цього інтересного докладу (за „Трудами I. Всерос. Сезда Советов Народн. Хозяйства"):

„Для того, щоб уявити собі наше сучасне економичне становище, — говорив Милютін, — конче потрібно підвести підрахунок всього того, що ми нині маємо . . .

Я починаю з хліба. По обчисленням Лосицького потреба для Росії в хлібі виносить в круглих числах 3.400 миліонів пудів хліба. Для прохарчування населення потрібно 1.734.920 тисяч, а для засіву і проживання 1687 миліонів пудів. Отже для цілої Росії потрібно 3421 миліонів пудів хліба (Голос: ‚Це статистичні відомости для 1913 року'). Милютін: — Ні, це цифри запотребовання для 1916 року. Вони обіймають населення Росії без Польщі, без місцевостей, захоплених ворогом. В 1917 році збір хліба виносив 3503 миліони пудів. Звичайно, це тільки круглі цифри. Україна сама дає нам приблизно до 516 миліонів пудів хліба. На Вкраїні завше були лишки хліба, якими вона годувала Росію. Правда, цих лишків хліба ми тепер в ніякому випадку дістати не можемо, але

правда й це, що окрім України, мають лишки хліба й инші місцевости Совітської Росії. І так в 1917—1918 роках збір хліба у Совітській Росії був досить значний: на північному Кавказі було 261 миліонів пудів хліба, а в центральній хліборобській Росії — 52 миліони пудів збору хліба, а також на Сибіру були більші запаси хліба. Понадто остався старий запас хліба з попередніх літ — в Самарі, Уфі, на Томщині: тут доходили ці запаси до 132 миліонів пудів хліба. З цього видно, що ми маємо досить хліба. Коли візьмемо наші запаси хліба до нових жнив, і коли візьмемо всі наші хлібні ресурси і навіть припустимо, що половину хліба ми вже зїли, так чи инакше спожили, то все ж таки, беручи на увагу всі ті обставини, ми повинні сказати, що запасів хліба у нас хватить до нового збору. І коли в теперішньому часі ми бачимо цілу низку городів і ґуберній, які голодують в буквальному значінню цього слова, так: голодує Петроград, не вистарчає хліба для Москви і т. д., то це діється не з причини браку запасів збіжжа, але в наслідок неудосконаленої орґанізації, через те, що наша орґанізація не зовсім приладжена до того, щоб одержувати хліб з села для населення голодуючих ґуберній. Таким чином, підраховуючи всі ті обставини, ми можемо сказати, що Совітська Росія має хліб і його хватить до нового збору, але для цього потрібним є поліпшення продовольчої орґанізації.

Тепер перейду я до палива. З топливом на перший погляд справа стоїть зовсім зле. Але більше докладний аналіз приводить нас до зовсім инших висновків. На першому пленарному засіданні Ломов, роблячи висновки на підставі доклада Радека, сказав, що з відокремленням Півдня і Донецького басейну ми тратимо 90% нашого топлива і що для цілої Совітської Росії остається тільки 10%*). Я повинен сказати, що всі ті, що так говорять, роблять глибоку, громадську помилку, вони забувають зовсім про ту обставину, що Південь потрібує сам більшої скількости палива. Я наведу вам цілий ряд цифр. За 1917 рік Донецький басейн дав 1426 миліонів пудів вугілля (коксу й антрациту), центр дав нам 45 миліонів пудів вугілля, Урал — 98 миліонів пудів, по за цим: Кавказ дає нам по 4 миліони, Західний Сибір — 82 миліони, Східний Сибір — 116 миліонів пудів вугілля. Таким чином, за 1916 рік здобуток вугілля виносив: для Совітської Росії 348 миліонів пудів, а для Донецького басейну — 1643 миліони; в 1917 році — тільки 1426 миліонів пудів вугілля. Але разом з тим ми бачимо, що хоч Донецький басейн і Україна давали нам більшу скількість вугілля, але рівночасно вони сами запотребували значну скількість цього вугілля. Коли ми візьмемо цифрові данні, то побачимо, що Південь сам потрібував слідуючої скількости вугілля: заводи — 173 мил. пудів, залізничі шляхи — 420 мил. пудів, решта запотребування вугілля виносить 79 миліонів пудів. Таким чином для себе Південь потрібує 700 миліонів пудів, тоб-то приблизно половину з того, що добуває. Я повторяю, що всі ті, що говорили про втрату 90% нашого топлива, робили велику помилку. До відокремлення від нас Півдня ми, в кращому випадку,

*) Радек в своєму докладі — „Економичні наслідки берестейського договору“ — говорив: „Не буду вам нагадувати, скільки втратила Росія, втративши Польщу, Литву, Прибалтийський Край, Україну і загубивши, поки що фактично, Донецький басейн. Це означає втрату в 40% промислового пролетаріяту і промислової продукції. Це означає втрату важних джерел сирівця як Донецький басейн, котрий доставляв нам чавун і вугілля. Ви розумієте добре, що значить, коли Росія втратила 90% цукрової промисловости. Ви розумієте добре, що значить втрата цих областей, з котрих Росія одержувала лишок хліба, який служив засобом для торговельного балянсу. Теріторіяльні втрати Росії дуже великі і кольосальні втрати продукційних сил Росії. В першу чергу Росія втратила 40% кваліфікованих робітників. Сирівця і специяльно чавуна та сталі ми втратили коло 70%... Між відірваними частинами Росії істнує глибока економична звязь, вони складали навіть в цьому громадянстві протиріч, яким являється капіталізм, один економичний орґанізм“.

Ломов же говорив: „Україна являлася тим резервуаром, з відки Великоросія черпала свої хлібні запаси... Взаїмне тяготіння України з Великоросією на стільки велике, що ці два райони будуть з необхідністю змагати до зєдинення...“

діставали 60—70 миліонів пудів вугілля на місяць з Донецького басейну, себ-то 50% з його здобичі; і хоч ми давали залізним шляхам прикази і припоручення що до вивозу цих 60—70 миліонів, але залізниці не завше виконували ті накази. З цього прихожу я до висновку, що втрата, яку ми несемо через відділення України, виявляється що до опалу приблизно в 300—350 мил. пудів вугілля для потреб всієї країни. Совітська Росія в кращому випадку буде мати власний московський вугіль, з Уралу і з Західного Сибіру, а тим самим ми будемо мати від 300—350 миліонів пудів вугілля. При переговорах з Україною ми повинні жадати мінімальну скількість вугілля, яку ми бажаємо одержати від неї — до висоти 300 миліонів пудів вугілля. Вияснити питання про потрібну для нас кількість палива можна таким чином. Залізні шляхи Совітської Росії потрібують по докладному підрахунку, коли мати на увазі всю потребу, — 250 миліонів пудів вугілля. Промисловість потрібує 400 миліонів пудів вугілля. В дійсности, як бачимо, цифри сходяться і недостачу вугілля в 300 миліонів пудів доведеться нам покрити або через установлення товарообміну з Україною, або деревляним опалом. В области нафти наша продукція доходить до 600 миліонів пудів. В теперішньому часі наше становище таке, що нам необхідно для залізних шляхів до 150 мил. пудів нафти, далі 400—500 мил. пудів ми мусимо вивезти, решта 150 мил. пудів нафти виносить запотребування самого Кавказу. Нині на Кавказі маємо до 120 мил. пудів запасу нафти. Вивезли ми за перший період з Астрахану 14 мил. пудів. За останній час нам доведеться вивезти ще приблизно 400 миліонів пудів нафти. Нарешті, відносно дров я мушу сказати, що залізничі шляхи Совітської Росії потрібують до одного миліона кубичних метрів на рік. Зважаючи на недостачу вугілля необхідно довести заготовку дров до 2 миліонів кубічних метрів, а коли прийняти на увагу потребу цілої промисловости, необхідним буде заготовити коло 5 миліонів кубічних метрів дров. В области опалу, значить, наше положення зовсім не безнадійне. Недостача буде відчуватися найбільш гостро в каміно-вугляній справі, але коли ми обрахуємо потребу України в мануфактурі та в инших виробах, які давала їй промисловість Росії — Центральної Росії, то маємо підставу сподіватись, що тих 300 миліонів пудів вугілля ми одержимо з України.

Як стоїть справа з метальом? Тут нам також малюють безнадійну картину, коли говорять, що 70 процентів металю ми тратимо з відокремленням Півдня і твердять далі, що в области металю наше становище безнадійне. Тут роблять вже другу грубу помилку. Не тільки забувають про потреби самої України, як в справі палива, але забувають також про зміну характеру продукції під сучасну хвилю. До жовтневого перевороту більш ніж 50 процентів металю йшло на непродуктивні витрати, йшло на потреби військового часу, на виріб набоїв, на воєнну фльоту, для артилерійського відомства то що. Більше 50 відсотків металю йшло на цю потребу, і коли говорять, що загальна продукція сталі й заліза виносить 265 миліонів пудів на рік, з чого Південь давав 160 миліонів пудів річно, а Совітська Росія виробляє коло 100 миліонів на рік, що, таким чином, з відірванням Півдня залишається біля 35 відсотків, — то при тому зовсім забувають про те, що Південь сам потрібував до 35 процентів заліза і сталі і далі, що з тої кількости, котра залишалася для центра — воєнне відомство забірало більш чим 50—60 процентів цілої продукції. Тільки 30—38 відсотків йшло на потреби продукції в краю. Мені довелося підвести підрахунок сучасного запасу заліза, сталі й чавуна в Совітській Росії і цілої металічної продукції по самим песимістичним обчисленням. В 1915 році Південь випродукував 161 миліонів пудів заліза і сталі, а Совітська Росія, Урал і Центр — виробили 98 миліонів пудів заліза і сталі. В 1917 році продукція впала пересічно на 24 відсотки, після на чверть і виріб звівся прибизно до 210—217 миліонів пудів заліза і сталі. Запас наш зостався без зміни. На 1918 рік продукція заліза і сталі принесе Совітській Росії до 70 мил. пудів, Урал дасть більш 40 миліонів пудів (в 1916 році Урал випродукував 50 миліонів.) Я зменшив цю цифру, я рахую, що він дасть в цьому році тільки 40—42 миліони пудів. Центр давав до 41 миліонів. Я зменшив і цю цифру; отже загально виходить, що ми одержимо до 70 миліонів пудів заліза і сталі, а разом з запасами ми будемо мати коло 82—83 мил. пудів заліза і сталі. Підраховуючи все це, я прихожу до висновку, що ми будемо

мати можність задовольнити нашу потребу в залізі й сталі. Такіж само висновки доводиться зробити і відносно чавуна. Продукція чавуна виносить пересічно 200 миліонів пудів річно. Південь давав 150.000 миліонів пудів, Урал до 40 миліонів пудів і Центр до 10 миліонів пудів. Запаси виносять до 15 миліонів пудів. Отже після моїх підрахунків ми будемо мати чавуна в Совітській Росії 60—70 миліонів пудів. З цих чисел ми бачимо, що коли полишимо на боці Південь, котрий нам нічого не дає, припускаючи навіть найгірше лихо, а саме, що ми будемо абсолютно відрізані від Півдня, цим зовсім не зміняються наші ресурси, котрі, після докладного вияснення зачепленого питання, дають нам можливість дальшого економичного розвитку нашої країни.

І зовсім не утопія думати, що промислові центри, через те, що ми відрізані від Півдня, в більшій чи меншій степені будуть ізольовані від центра і повинні бути перенесені дальше на схід, бо саме життя примусить нас зробити нашою базою Урал і Західний Сибір. І тому, не помиляючись можна напевно сказати, що наша практична діяльність мусить числитися з тою обставиною і головну увагу свою повинна звернути на дальший розвій продукційних сил на сході і туди направити всі робучі сили. Ми повинні перенести їх на Урал і зробити цей район базою нашої продукції, бо де добувається топливо і руда там — в тому районі повинні ми створити і умови для широкого розвою промислового життя".

Висновки з свого докладу П. В. Милютін зформував коротко в формі резолюції, запропонованої на ухвалу Зїздові. Ось головна точка цієї резолюції:

„Із більших наслідків берестейського договору доводиться рахувати відділення України і Польщі, котре радикальним способом міняє розвиток промисловости в инших районах Росії. Через це відділення московська промисловість губить значну частину свого топлива (до 70 відсотків загальної добичі вугілля). Наслідком цього являється конче необхідним переміщення головних центрів нашої промисловости в райони добування вугілля і руди — на Урал і в Сибір — та усильний розвиток продукційних сил в цих областях".

Проти такого нецеремонного поводження П. Милютіна з „продукційними силами" гаряче запротестували всі московські націонал-большевики. Як? Допустити, що Московщина, ergo й Україна можуть істнувати окремо і незалежно одна від одної. Та це ж суперечить всій психиці пануючої нації, це ж іде в супереч найглибшим переконанням московських патріотів, що до єдности і неподільности великої Росії! „Продукційні сили Московщини" — та це ж якесь непорозуміння, це ж якась економична каліч, коли одірвати їх від продукційних сил України; це ж половина одної неподільної економичної душі, а хіба одна половина живого орґанізму може істнувати без другої? Це ж чоловік з одною ногою! Треба не на Урал та Сибір пертись, а на Україну; треба думати і дбати про одне — про возстановлення попраної вищої справедливости — про „возсоединения Московщини і України".

Речник цих націонал-большевиків, співдокладчик П. Милютіна Оболенський, збиваючи твердження Милютіна, говорив:

„На відірвання України т. Милютін дивиться як на певну історичну конечність, з якою тільки приходиться рахуватись і котра тільки пересуває центр ваги хазяйства. Коли ви візьмете тези його реферату, то ясно побачите: раз Україна від нас одійшла, так воно так і треба; катастрофи тут ніякої немає, хазяйство неодмінно буде розвиватись в другому напрямкові. Він дивиться на справу під знаком вічности. Розуміється, можна сказати, що раз у людини відрізали одну ногу, то стало конечним, щоб вона ходила на одній нозі. Але я думаю, що ходити на одній нозі не можна, і мені здається, що на одній нозі можна тільки скакати і то досить лихо скакати. І тому я цілком не поділяю точки погляду Милютіна . . . Україна уявляє собою саме область з одного боку надвишки хліба, а з другого — область, що виробляє сировину. У відношенню до Півночі, що переробляє сировину, до промислової Півночі, Україна являється джерелом постачання обробляючої промисловости . . . Через розрив з Україною ми прийшли до ще більшої економичної руїни. І для мене з цього випливає, що не можна вмовляти в наших селян і робітників ту думку, що немов би ми все те направимо „власними засобами". Навіть щоб хоч трохи ди-

хати, щоб жити, для цього є конечним привернення звязків між Україною і Великоросією, привернення, розуміється, не шляхом імперіялістичної военної політики і ,національного підйому‘. Иншим шляхом повинно бути переведене привернення цього громадянського звязку, шляхом революційної боротьби робітників і селян всієї Росії. Замісць того, щоби повторювати робітникам: ,як ви зберете 25.000 людей і заснуєте продовольчий отряд, то здобудете хліб‘, замісць цього всю енерґію треба ужити для того, щоб сказати: ,ви повинні революційним шляхом, відповідаючим революційній діяльности робітників і селян України, стремити до привернення нарушеного звязку і тільки тоді будуть у вас і хліб і праця‘. Як ми це скажемо просто, це буде корисніще, ніж будувати рожеві утопії відносно того, що ми зуміємо обійтися своїми силами“.

Як вислід зі свого докладу Оболенський запропонував на ухвалу Зїздові таки „едино-неділимческу“ резолюцію:

„Розчленення Великоросії й України довело до найбільшої гостроти розстроєнність суспільного обміну і зробило майже безвихідним економичне становище Півночі (Московщини) — района обробляючої промисловости. Тільки привернення суспільного звязку між цими двома частинами економичного орґанізму, що склався історично, дасть можність нормально жити і функціонувати“.

Ця резолюція перепала на Зїзді, бо була на той час цілком безпредметовою, не давала ніяких вказівок відносно порятунку на сьогодня, залишаючись при елеґійному зітханні за „добрими старими часами“, коли Україна не була одірвана від Московщини „коварними Німцями“. Правда, льоґічним висновком з співдоклада Оболенського і численних його прихильників була одна цілком практична порада: йти збройно на Україну і кровю та залізом привернути „суспільний звязок“ між двома частинами „единого економичного орґанізму“, але ця порада на ті часи була нездійснимою: на кордонах гетьманської України стояли німці. Отже для більшости Зїзду не лишалось нічого, як тимчасово, з великим жалем в душі, визнати гірку правду, що Московщина, наперекір „продукційним силам“ може істнувати без України, а остання без Московщини.

Так в світогляді, в психиці московських большевиків в їх відношенню до української проблеми немов би сталась зміна. Та варто було знищити німецьку мілітарну силу на Україні, варто було російським большевикам переконатись, що Директорія не оборонить кордонів України від Московщини, як старі переконання, старі звички, стара единонеділимческа психика взяли гору над тимчасовими „заблужденіями“ і фатально попхали Совітську Росію на шлях окупації України.

Б. Обстоювання незалежности УНР було одною з самих головніщих причин, які вели українську революційну демократію (навіть найлівіщу її частину) до боротьби з російськими большевиками і Совітською Росією. Російські комуністи пояснювали ці „самостійницькі домагання“ української демократії виключно дрібнобуржуазною психольоґією та націоналізмом чи навіть шовінізмом української демократії. Доля правди в цих закидах московських комуністів єсть, але тільки одна незначна доля. В дійсности до обстоювання постуляту незалежности України українську демократію спонукували не тільки вплив загостреного національного почуття чи може несвідоме бажання відстояти через незалежність України інтереси дрібної української буржуазії, але й мотиви глибшого, соціялістичного характеру. Наведемо тут уривок зі статті одного укр. с.-д. (в той час, коли було написано цю статтю УСДРП була ще единою), віміщеній в „Роб. Газеті“ на початку січня 1919 р. (тоб-то в момент загострення відносин з Сов. Росією). Можна без помилки сказати, що виложені в цій статті мотиви обстоювання незалежности України поділяли в той час всі українські соціялісти:

„Серед деяких соціялістичних кол, — писала „Роб. Газета“ в зазначеній статті, — до цього часу дуже поширеною була думка, що розвиток світового господарства, втягуючи всі країни в загальний коловорот економичних відносин, сприяє обєднанню малих держав в більші й дужчі і врешті повинен привести до знищення кордонів і обєднання всіх держав в єдиний орґанізм, реґулюючий хід світового господарства. Це останнє має настати після соціяльної революції

і заведення соціялістичного ладу. Але вважалося, що й до соціяльної революції всякі змагання нації до утворення власних національних держав суперечать з нівелюючою, централізуючою і обєднуючою тенденцією економичного розвитку і тому є реакційні . . .

Життя не виправдало цих поглядів і як в теорії так і в практиці соціялістичного руху довелося признати в національних рухах і змаганнях поневолених націй до утворення власних держав, і революційність, і поступовість і відсутність перешкод до економичного розвитку. Що до останнього, то можна сказати, що економичний централізм зовсім не обовязково повинен іти поруч з централізмом політичним, і всі твердження про розрив ‚єдиного цілого‘ економичного орґанізму через сепарацію політичну — ніяких економичних підстав не мають, а прикривають лише певні політичні змагання. Бо і справді: відокремлення політичне, скажемо, України від Росії, зовсім не означає поривання економичних звязків, коли такі єсть, бо економичні інтереси не рахуються з політичним кордоном. Але правдивим є той факт, що відокремлення політичне України і самостійна економична політика її дозволяють їй увільнитись з під економичного визиску її московськими центрами, який міг істнувати завдяки певній політиці насильства. І революція в Росії і Австрії показала, що як тільки прес централістичного панування над окраїнами стає слабшим, так зразу виявляються розбіжні сили, і великі держави кольоси розпадаються, а визволені народи спішать до створення власних держав і до увільнення їх од економичного впливу бувших центрів. Треба признати, що для бувших центрів, які істнували паразітарно на кошт увільнених країн, такий розпад і сепарація дуже тяжкі, але для тих країн, які виділяються, він несе лише увільнення. Так, скажемо, Україна нічого не втратила від відокремлення від Росії, але Росія втратила від цього багато, бо вона втеряла те, що можна було визискувати, а економичне зруйнування Петрограду наочно свідчить про те, що бувша його економична міць підтримувалась штучно коштом визиску бувших окраїн.

Переходячи тепер до періоду соціяльної революції, в полосу якої ми зараз вступаємо, треба сказати, що повалення буржуазії, яко кляси визискувачів, ще не означає знищення визиску взагалі. В даному разі пролетаріят, який стає до влади на місце буржуазії, не може, одмовитись від тієї економичної спадщини, яку лишила йому буржуазія і по інерції продовжує її політитику визиску. Правда, визиск в даному разі має характер не клясовий, а територіяльний.

Що до України, то боротьба Совітської Московщини проти її самостійности — і самостійности перш за все в економичному змислі, а не в політичному — виявляє увесь імперіялістичний характер її з боку Московщини. Тоді як Україна не зазіхає ні на які цінности Московщини і всіма силами старається встановити з нею добрі відносини, не поступаючись одначе своєю незалежністю, Московщина в той час йде на Україну за хлібом, вугіллям і цукром, за які не бажає нічого платити. Отже навіть соціялістична революція в Росії і на Україні не знищує економичного визиску однієї країни другою, коли та країна, яка визискується, не забезпечить собі повної політичної незалежности, а разом з тим і самостійности економичної політики. Не говорячи про національні інтереси українського народу, але й його економичні інтереси вимагають незалежности України. А поскільки соціялістична революція повинна знищити всякого роду гніт і визиск, то здійснення цього можливе лише при повній незалежности Української Республики. Лише договорним шляхом між двома республиками, без навязування однією своєї волі другій, можна вийти на шлях мирного їх співжиття і уникнути визиску.

Без сумніву, що соціялістичний лад, коли врешті буде встановлений в Европі, знищить кордони між окремими державами, знищить і сами держави, як апарати для визиску і на їх місце поставить орґани, які будуть реґулювати народньо-господарче життя. Але до встановлення справжнього соціялістичного ладу навіть при успіхові сучасної соціяльної революції пройдуть може цілі десятиліття на протязі яких мають бути розвязані всі ті ‚проклятї‘ питання, які залишив нам буржуазно-капіталістичний лад і має перебудуватись на новий лад все суспільне життя. І до того часу Україна без усякого сумніву повинна бути самостійною й незалежною народньою і соціялістичною Республикою. Лише повна

незалежність Української Республики допоможе їй розвязати всі свої проблеми соціяльного і національного життя і розірвати ті пута економичного визиску, які накладені на неї з Півночи, яка до того ж і зараз не може одмовитись од використання цих пут. Отже, вступаючи в епоху соціяльної революції, високо підносимо своє гасло: Хай живе незалежна Українська Соціялістична Республика!" („Робітнича Газета", орґан Центр. Комітету УСДРП, No 430, 7. січня 1919 р., стаття: „Самостійна Україна в епоху соціяльної революції").

ЗМІСТ:

Розділ I.

Стор.

Диктатура працюючих чи буржуазна демократія?

1. Революція переступає межі, визначені їй Українським Національним Союзом. — 2. Невдала спроба Директорії не відстати від розвитку революції (Декларація Директорії). — 3. Революційна Декларація і контрреволюційна дійсність („Піддеклярація" Директорії й сформування Кабінета Міністрів). — 4. Контрреволюційна діяльність аґентів директоріянської влади (боротьба з пролетаріятом; єврейські погроми). — 5. Директорія, Антанта й Совітська Росія . . . . . 3—31

Розділ II.

Курс на парляментарний демократизм і світову буржуазію.
(Розрив Директорії з революційним селянством і робітництвом).

6. Війна з Совітською Росією. — 7. Випрохування „техничної" допомоги в Антанти. — 8. Розрив Директорії з революційним селянством і робітництвом. 9. Трудовий Конґрес — похорон трудового принціпа . . . . 31—68

Розділ III.

Розвиток внутрішньої (української) горожанської війни.

10. Орґанізація Української Соц.-Демократичної Робітничої Партії незалежних. — 11. Українська Партія Соц.-Революц. (центральної течії) стає на ґрунт соціялістичної революції й приймає радянську форму влади. — 12. Оружна боротьба українського революційного селянства та робітництва проти Директорії. — 13. Військові успіхи Тимчасового Робітниче-Селянського Уряду. — 14. Спроби українських лівих соціялістів стати до співробітництва з Тимчасовим Р.-С. Урядом . . . . . 69—90

Розділ IV.

На революційних манівцях.

15. Кріза „верховної влади" й кабінету Міністрів. — УНР в антантських обіймах. — 16. Спроби порвати з реакційним курсом політики Директорії й зліквідувати Директорію. — 17. Утворення нового соціялістичного Кабінету Міністрів. Повстання проти нього Української буржуазії. Втрата директоріянською владою території . . . . . 91—128

Розділ V.

Останнє зусилля орґанізувати й оборонити УНР.

18. Робітниче-селянський уряд України губить ґрунт під ногами. — 19. „Згода" правительства Директорії з повстанцями. — 20. Робота української „соборної" буржуазії. — 21. Фінал згоди з повстанцями (Арешт повстанського штабу, незалежників та есерів і вбивство с.-р. Я. Діяченка). — 22. Суперечки між УПСР і УСДРП про „форму влади" й реакційна дійсність. — 23. Загострення відносин з галицькою Диктатурою. — 24. Відносини з єврейським суспільством (боротьба з погромами) . . . . . 129—170

Додатки до тексту . . . . . 171—192

М. ЛОЗИНСЬКИЙ

ГАЛИЧИНА В РР. 1918-20; РОЗВІДКИ І МАТЕРІЯЛИ

Переднє слово.

В сій праці поклав я собі за задачу дати огляд політичної історії української Галичини в часі творення української державности.

Оброблення праці не є рівномірне. На скільки я сам був учасником подій, має вона до деякої міри мемуарний характер. Там знов, де треба було опиратися виключно на документи (акти державної влади, преса і т. п.), я мусів обмежитися матеріялом, який міг зібрати в еміґраційній обстанові. Через те окремі части праці не однаково повні й оброблені.

Та все таки я думаю, що ліпше видати працю в такім виді, в якім я її тепер міг написати, ніж відкладати її до того невідомого часу, коли можна буде зібрати й використати весь матеріял. І в такім виді — сподіюся — вона сповнить свою задачу.

В кінці ще одно:

В звідомленню „До українського громадянства“, яке я оголосив *), усунувшися від урядової діяльности, я заповів, що докладне звідомленнє з моєї урядової діяльности буде подане в моїх двох працях: 1) „Справа Східної Галичини на Мировій Конференції“ і 2) „При державній праці (Львів-Станиславів-Париж)“.

Випускаючи сю працю, я до певної міри сповняю також висше зазначену обітницю, бо представленнє справи Східної Галичини на Мировій Конференції ввійшло в цілости в сю працю, а так само ввійшла сюди значна часть матеріялів і уваг, які мали ввійти в другу з заповіджених праць.

Гайдельберґ, май 1921.

Др. Михайло Лозинський.

*) „Вперед“ ч. 120 з 25. мая 1920. і „Громадська Думка“ ч. 121 з 24. мая 1920.

Від Видавництва.

Отся книга М. Лозинського служить доповненнєм праці П. Христюка, що подає загальний начерк історії революції на великій Україні. Український Соціольоґічний Інститут бажав би доповнити сей начерк подібними працями про розвій подій в тих же роках в таких краях як Закарпатська Україна, Бесарабія, Крим, Кубань, українські кольонії на Далекім Сході. Досі переговори, ведені з місцевими громадськими діячами, ще не запевнили йому таких праць, тому він звертається отсею дорогою до всіх, що розпоряджають відповідним матеріялом до історії революційної доби в котрімсь з отсих країв і готові були б дати її начерк, аби зволили зголоситися до Інституту, щоб порозумітися ближче в сій справі.

Як праця П. Христюка так і отся книга М. Лозинського видається Українським Соціольоґічним Інститутом на гроші зібрани нашими земляками в Сполучених Державах Півн. Америки, Канаді і Бразилії для „Комітету Незалежної України“, котрі сей комітет передав Укр. Соціол. Інститутови при своїй ліквідації. Вдячна згадка від усіх, хто користатиме з сих праць, належиться отсим американським жертводавцям.

I. Часть.

Галичина в світовій війні.

Розділ I.

Положенне Галичини в Австрії.

Українську Галичину заняла Австрія при першім розділі Польщі в 1772. р., покликаючися як на правний титул на права угорської корони до сього краю з часів галицько-волинської держави і з пізнійших договорів між польськими й угорськими королями.

Адміністративно злучено її з польськими землями, набутими Австрією при розділах Польщі і з набутою від Туреччини Буковиною. В кінці, після ріжних експеріментів і плянів, утворено в 1850. р. з сих територіяльних набутків Австрії два „коронні краї“: „Королівство Галичину й Володимирію з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським і Заторським“, яке обнимало набутки Австрії при розділах Польщі, і „Князівство Буковину“, яке обнимало висше згаданий набуток від Туреччини.

Таким чином українську Галичину злучила Австрія з польськими землями, набутими при розділах Польщі, в один край, в якім підчас конституційної перебудови Австрії на основі автономії „коронних країв“ вся політична власть, дякуючи мішаному складові населення [1]), соціяльній перевазі польського елементу [2]), політичній будові австрійської держави [3]) і політиці австрійського правительства [4]), дісталася в польські руки.

До часу заведення загального і рівного виборчого права в Австрії (1907.) сю власть виконувала польська шляхта. Опісля перейшла вона на польську демократію, яка виробила відповідну до сього політичну теорію, а саме: що те, що в періоді свого панування здобула польська шляхта, є загально-національним добром польського народу,

---

[1]) Менше більше половину населення творили Українці, а половину Поляки і Жиди. Територія була в двох третіх українська, в одній третій польська.

[2]) Висші соціяльні кляси в цілім краю були тільки польські (поміщики) і жидівські (промислово-торговельна буржуазія), які на-зверх приймали польську культуру.

[3]) Політична перевага вищих соціяльних кляс.

[4]) Після періоду боротьби між галицькими Поляками і австрійським правительством довершилась в 1861.—1873. між обома сторонами угода: за ціну підпирання династії і правительства проти инших народів і проти демократичних змагань в загально-державній політиці Поляки одержали політичну власть в Галичині.

т. зв. „національним станом посідання“, який оберігати і розширяти має обовязок кожда нова кляса, яка приходить до політичної власти.

Словом, від часу конституційної будови Австрії (1861.) до її розпаду (1918.) австрійський „коронний край“ Галичина оставався під політичним пануваннєм Поляків, творячи суроґат польської держави під Австрією. Се польське пануваннє опиралося на отсих підставах:

На основі виборчого закона до австрійського парляменту Поляки творили більшість представництва Галичини в австрійськім парляменті. Се відношеннє не могло бути змінене без їх згоди. [1])

При розбиттю австрійського парляменту на велику скількість національних і політичних ґруп Поляки, які в справі польського національного стану посідання в Галичині все зберігали одноцільний національний фронт, були таким сильним чинником, що проти їх волі парлямент і правительство були безсильні і все мусіли платити їм ціну, яку вону жадали, себ-то оберігати і розширяти їх національний стан посідання в Галичині.

В склад австрійського правительства все входили 1—2 міністри Поляки з портфелями, які оберігали польські інтереси в правительстві і перед короною.

Крім того від 1871. р. входив у склад австрійського кабінету міністер Поляк, який de iure був міністром без портфелю, та de facto польським міністром для Галичини з широкими компетенціями і правом „veto“ у всіх справах, які відносилися до Галичини.

Цісарським намісником для Галичини, який був шефом цілої державної адміністрації в краю, був призначуваний усе Поляк.

На основі виборчого закона до галицького сойму Поляки мали забезпечену подавляючу більшість у соймі, що віддавало в їх руки автономне законодавство і адміністрацію в краю.

Польське представництво в австрійськім парляменті і галицькім соймі творило орґанізацію, яка мала вплив на призначеннє і відкликаннє польських членів австрійського правительства і галицького намісника.

Окремі закони і розпорядки забезпечували пануюче становище польської мови в державних і краєвих установах Галичини.

Супроти українського народу в Галичині продовжали Поляки політику бувшої польської держави, на скільки се було можливо з огляду на українське національне відродженнє, на політичні поняття і відносини 19. віку і на австрійську конституцію. Ся конституція, хоч проголосила правно-державний принцип рівноправности народів держави тільки теоретично, не переводячи його в практиці державного життя, одначе все таки давала кождому народові держави, особливо в области мови і культури, ряд управлень і змогу боротися за оберіганнє й розширюваннє їх.

В половині 19. віку політика галицьких Поляків супроти Українців стояла ще на становищі заперечування істнування української нації як культурної одиниці; на тодішню польську думку шлях укра-

[1]) Постанова виборчого закона з 1907. р.

їнського племени до культури повинен вести через польонізацію; культурний тип людини з українського племени повинен бути „gente Ruthenus natione Polonus“ [1]).

Коли показалося, що се становище супроти національного розвитку українського народу не вдержиться, польська політика заняла становище ставлення як найбільших перешкод розвиткові української мови і культури, розуміючи дуже добре, що на певнім ступні сього розвитку український нарід розпічне боротьбу за політичну власть.

Коли-ж ся боротьба за політичну власть на добре розгорілася, польська політика від початку 20. віку рішила відібрати українському народові теригоріяльну підставу боротьби за політичну власть: одноцільну національну територію, змагаючи до того, щоб українська Галичина через польонізацію українського і жидівського елементу по містах і насаджуванне польського сільського елементу шляхом кольонізації поміщицьких маєтків польським селянством стала територією національно на стільки мішаною, щоб Українці не могли сягати по політичну власть на сій території.

Основним змаганнем української політики в Австрії було змаганне до поділу „коронного краю“ Галичини на національні складові части українську й польську й до утворення з української Галичини автономного українського „коронного краю“, в якім політичну власть виконував би український нарід.

В 1848. р, коли тодішня революція уможливила галицьким Українцям виступленне на арену політичного життя, українська політична орґанізація, Головна Руська Рада, поставила те домаганне в такій формі, щоби з української Галичини, української части Буковини й української території Угорщини, себ-то з усіх українських земель Австрії, утворити одноцільний автономний український коронний край.

Се домаганне, яке Головна Руська Рада, підпирана цілим українським населеннем, дуже енерґічно заступала перед короною, правительством і австрійським Установчим Державним Соймом, було тоді близьке до здійснення. Прихилялося до нього передовсім австрійське правительство, яке тим способом думало зменшити територіяльну підставу політичної сили Поляків у державі, обмежуючи її на польську етноґрафічну територію; так само мало воно прихильників в Установчім Державнім Соймі. Одначе в рішаючу хвилю не знайшло воно в нім більшости і т. зв. кромерижський проект австрійської конституції [2]) полишав українські й польські землі, набуті Австрією при розділах Польщі, як один „коронний край“.

Зломивши конституційні змагання і привернувши абсолютизм (1851.), австрійське правительство закинуло також плян поділу Галичини.

---

[1]) Було се становище, анальоґічне до становища російського правительства і більшости російського громадянства царської Росії супроти українського народу.

[2]) Ухвалений на засіданню 4. Марта 1849. в місті Кромерижі в Моравії, куди Установчий Державний Сойм переніс був свої засідання з Відня.

Примушене через 10 літ до конституційних реформ, воно — як уже вище зазначено — помирилося з Поляками і віддало їм політичну власть в Галичині.

Від сього часу домаганне утворення автономного українського „коронного краю“ в Австрії відсунулося в сферу будучности, коли національна боротьба між народами держави примусить її до перебудови на основі автономії національних територій. Домаганне такої передумови, яке в 1899. р. австрійська соціяльна демократія приняла в свою проґраму, мало в галицьких Українцях горячих прихильників. Одначе було воно поки-що домаганням будучности.

Ще в дальшу будучність відсуненим домаганнєм, радше далеким ідеалом ніж реальним домаганнєм було з'єдиненнє всіх українських земель в одну незалежну державу, якого одні сподівалися від загально-европейського военного конфлікту, другі від соціяльної революції. Одначе сей ідеал що-раз сильнійше вростав в уми й серця галицьких Українців, даючи їм силу до важкої щоденної боротьби за національне і соціяльне визволеннє.

Ся боротьба йшла за демократизацію виборчою права до австрійського парляменту й галицького сойму, за оберіганнє й розширюванне управнень української мови, за здобуваннє змоги розвитку української культури, за оґранізацію широких селянських мас до боротьби проти соціяльного поневолення, за оборону здобутих прав перед насильством польської адміністрації.

В сій боротьбі були періоди великого загострення і траґічних подій, коли українським населеннєм, особливо селянством і студенством, заповнювалися вязниці, лилася кров і падали жертви українські. Так було цілі 1890-і роки при виборах до австрійського парляменту і галицького сойму, ціле перше десятилітте 20. віку в боротьбі за український університет, в масових страйках українського селянства і в наймогутнійшім з усіх українських масових рухів того часу — русі за загальне і рівне виборче право до австрійського парляменту і галицького сойму. З українського боку ся боротьба зазначилася вистрілом українського студента Мирослава Січинського в цісарського намісника Галичини, польського ґрафа Андрія Потоцького (12. цвітня 1908.).

Національний бік сеї боротьби зливався з соціяльним: та сама кляса польського народу, польська шляхта, кляса польських поміщиків, виконувала політичну власть в краю і панувала соціяльно над українським селянством.

До кінця 19. віку инші кляси польського народу: міщанство, селянство і робітництво, майже не мали політичної сили і для скріплення своїх позицій кликали Українців до „спільної боротьби“ проти „спільного ворога“: польської шляхти, яка „однаково гнете оба народи: польський і український“. В ті часи для освідомлення й орґанізації польського селянства й робітництва вложили чимало праці визначні українські громадяни (Іван Франко, Михайло Павлик, Микола Ганкевич і ин.). Та коли в міру демократизації політичного життя Австрії польська демократія почала приходити до політичної сили, вона разом з польською шляхтою стала одним фронтом проти українських націо-

нальних і соціяльних визвольних змагань в обороні польського „національного стану посідання“.

Результатом сеї боротьби в публично-правній области було здобутте представництва в австрійськім парляменті й галицькім соймі (в скількости по-над одну четверту цілого галицького представництва, — що очевидно далеко не відповідало праву українського народу на основі демократичного принціпу), української народньої школи (з великими обмеженнями в користь польської мови і польського політичного духа), кількох українських середніх шкіл, кількох українських катедр на теольоґічнім, фільософічнім і правничім факультетах львівського університету, права зносин з державними установами українською мовою, права державних підмог для українських культурних і економічних інституцій і т. и.

Ще важнійше від тих здобутків було те, що в боротьбі за них і дякуючи їм творилося українське громадське життє, росла національна, політична і соціяльна свідомість, орґанізувалися українські народні маси, розвивалася українська культура, творилися в усіх областях громадського життя в українській національній формі загальні цінности.

В се творенне українського національного життя вносили великий ідейний і фактичний вклад Українці з Росії, які через репресії царської Росії над Україною мусіли переносити значну часть своєї діяльности в Галичину.

Зносини між галицькими і російськими Українцями істнували, почавши від половини 19. віку, і чим далі ставали що-раз інтензивнійші. Вистане згадати імена Костомарова, Куліша, Драгоманова, Кониського, Грушевського, які мали живі звязки з Галичиною. В 1880-их і 1890-их рр. багато українських письменників з Росії містили свої твори в галицьких виданнях, особливо в „Зорі“, „Народі“, „Життю і Слові“, „Літературно-Науковім Вістнику“. Від 1900. р. Львів стає еміґраційним центром Революційної Української Партії й инших українських політичних ґруп, аж доки революція 1905. р. не дала їм змоги перенести всю свою діяльність на Україну.

Так спільними силами синів цілої України творилися в Галичині всеукраїнські цінности.

Одначе обі части України, розділені кордоном, все таки за мало зжилися з собою, за мало злилися в одну цілість. Се відбилося траґедією непорозумінь між ними в хвилі, коли упадок Росії й Австро-Угорщини кликав до обєднання в один національно-державний орґанізм.

Австрійські і зокрема галицькі політичні відносини: велика сила консервативно-клерикальних елементів, національна боротьба між усіми народами держави, недостача революційного духа в демократичних і соціялістичних партіях, важка щоденна політична боротьба за дрібні реформи, використуванне виступів якоїсь ґрупи серед одного народу проти його національних змагань взагалі ґрупами другого народу [1]). все те наложило свою печать на політичну ідеольоґію і психольоґію галицьких Українців.

[1]) Прим. кождий рішучійший виступ галицьких Українців під прапором демократизму чи соціялізму денунціювали польські консервативно-клерикальні

Під партійно-політичним оглядом галицькі Українці ділилися на пять ґруп: чотири українські й одну москвофільську, яка стояла на становищі неістнування окремої української нації, була під суспільно-політичним оглядом реакційна і зрештою відгравала все меншу й меншу ролю в життю українського народу Галичини.

Партії, які стояли на українськім національнім становищі були, числячи з права на ліво: християнсько-суспільна, національно-демократична, радикальна і соціяльно-демократична.

Перша з них, се дитина невдачної польсько-української угоди з 1890. р. Коли загал партії народовців, побачивши, що польська сторона не додержує угоди, перейшов до опозиції, — вірною угоді осталася невеличка ґрупа інтеліґенції, переважно урядовців, яка в дальшім розвитку приняла назву християнсько-суспільної партії. Консервативно-клерикальна під суспільно-політичним оглядом і угодова супроти польського панування, не мала вона майже ніякого політичного значіння.

Найсильнійша була партія національно-демократична, яка опановувала майже все громадське життє українського народу в Галичині. В її рядах знаходилася переважна часть духовенства і світської інтеліґенції, як також більша часть селянства. Історично беручи, був се центр українського національного табору в Галичині, т. зв народовців. Коли в процесі партійної діференціяції творилися праві й ліві ґрупи, центр приняв також форму партійної орґанізації. В 1899. р. партія народовців відновилась доплывом молодших радикальних елементів з інтеліґенції, приняла назву національно-демократичної (народньої) партії й ухвалила проґраму, яка своїм демократизмом майже не ріжнилася від т. зв. мінімальних проґрам соціяльно-демократичних партій. В марті 1919. національно-демократична партія приняла назву трудової народньої партії і змінила проґраму відповідно до потреб будови української держави, остаючи на тім самім ідейнім ґрунті демократизму.

Радикальну партію заложили в 1890. р. прихильники Драгоманова. Партійна проґрама признає своєю основою соціялізм. Одначе в практичній діяльности сей соціялізм був вивіскою без змісту. Радикальна партія внесла цінний фермент радикальних ідей в ціле громадське життє галицьких Українців. Одначе сильною політичною орґанізацією не змогла стати.

Соціяльно-демократичну партію заложили в 1899. р. ті нечисленні українські соціяльні демократи, які до того часу працювали або в польській партії або були діячами української радикальної партії. Зріст української соціяльно-демократичної партії спинювала її залежність — ідеольоґічна й фактична — від польської соціяльної демо-

---

круги перед австрійською династією і правительством як „анархізм“, домагаючися репресій на цілий український рух. Польські демократи й соціялісти тоді, очевидно, мовчали. За те вони пильно підхоплювали кождий прояв українського консерватизму чи клерикалізму як доказ „реакційности“ цілого українського руху, який треба поборювати в імя поступу. Тоді знов мовчали польські консервативно-клерикальні круги.

кратії. Осуджуючи різкійші прояви української визвольної боротьби проти польського гнету як „націоналізм“ і „шовінізм“, вона дискредитувала себе в широких кругах українського громадянства і позбавляла себе допливу інтеліґентних сил. Українського пролетаріяту по містах не могла орґанізувати, бо він — національно неосвідомлений — був бажаним матеріялом для польської соціяльної демократії, яка пильно берегла його перед національним освідомлюваннєм. За право орґанізувати український міський пролетаріят в кінці таки розгорілася боротьба між українською й польською соціяльною демократією, доводячи навіть до хвилевого розпаду української соціяльної демократії на дві ґрупи: національну і польонофільську. В кінці український сільський пролетаріят (в точнім значінню слова) був за мало численний і занадто темний, щоб могти дати оперте для сильної політичної орґанізації.

Се представленнє партійних відносин показує, що загал українського громадянства в Галичині оставався під впливом демократичних і навіть почасти соціялістичних проґрам.

Одначе діло не в самих проґрамах, а в тім, як вони формують політичну ідеольоґію і психольоґію громадянства. В сій области українське громадянство — під впливом висше зазначених австрійських і галицьких відносин — не стояло на висоті своїх проґрам. Недостача живих звязків з радикальними політичними і соціяльними рухами культурного світа, відсутність широкого розмаху, революційного пориву, обережність на всі сторони, розмінюваннє на щоденну дрібну монету, — ось що характеризувало, з малими виїмками, громадянське життє галицьких Українців. Вони жили неначе в тюрмі важкої чорної щоденної праці, куди тільки здалека доходив відблиск сонця нових ідей. Їх життє було занадто відмінне від того, де родилися ті ідеї, щоб вони могли мати безпосередній вплив на нього. Тому нові ідеї не перетворювались тут в нові життєві цінности, в нові політичні сили, тільки звичайно кінчалося компромісом між старим і новим. Молодіж, перейшовши роки молодечого радикалізму, ставала переважно в ряди національно-демократичної партії, яка одинока давала готовий орґанізаційний апарат громадянської праці. Старе відновлялося, але нове не творилося. І коли прийшла хвиля, яка кликала творити на руїнах старого нове, старі сили при найліпшій волі не могли як слід відповісти новим задачам, а нових сил, здібних до сього, не було.

В сім лежала також одна з причин траґедії непорозумінь між Великою Україною й Галичиною в українській революції.

Життє української Буковини розвивалося в подібних відносинах, як життє української Галичини. Галицькі Українці боролися проти польського гнету, буковинські мали проти себе австрійсько-німецьку бюрократію, яка тут збереглася ще з часів абсолютизму, і Румунів. Культурне життє буковинських Українців розвивалося під впливом Галичини.

Українці на Угорщині, придавлені страшним гнетом Мадярів, відрізані від яких-небудь звязків з иншими українськими землями, ледви животіли життєм темної етноґрафичної маси. Їх громадянське життє не вийшло по-за національно-церковну стадію з закраскою симпатій до Росії

Розділ II.

Галицькі Українці в світовій війні.

На протязі 19. віку, в процесі розвитку української національної свідомости, витворився ідеал Самостійної України. Здійснення його — як уже зазначено — одні сподівалися від загально-европейського военного конфлікту, другі від соціяльної революції.

З вибухом світової війни всі українські партії Галичини й Буковини стали на становищи, що надійшов час використати світовий военний конфлікт для здійснення ідеалу Самостійної України. В сій цілі стали вони по боці Австро-Угорщини й Німеччини, виходячи з того, що визволеннє й усамостійненнє України можливе тільки після розбиття Росії, отже побіда центральних держав над Росією лежить в інтересі українського народу. Тому український нарід повинен стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини, які за се повинні — на випидок побіди над Росією — помогти йому утворити самостійну українську державу.

Ся австрофільсько-ґерманофільська орієнтація має свою історію.

В 1848. р., підчас дебат в австрійськім Установчім Державнім Соймі над проєктом австрійскої конституції, ніхто инший, тільки тодішні провідники чеського народу, Паляцький і Ріґер, заступаючись за український нарід перед польськими змаганнями, мотивувати потребу свобідного розвитку Українців в Австрії власне зі становища тої орієнтації. Паляцький висловив надію, що український нарід „розвиватиме свої значні здібности й робитиме швидкі поступи, братиме участь в західно-европейській культурі і творитиме в руках австрійського правительства таран проти австрійських ворогів, що має безконечно далекосягле значіннє, коли взяти під увагу їх вплив на їх соплемінників у Росії“ [1]). По словам Ріґера українська література, „навіяна свободою, розтопить лід російского абсолютизму, стане Архімедовою шрубою, що оберне царизм в руїну, відриваючи від нього міліони кріпаків Українців у Росії. Се найважнійше в цілій справі, — упадок того ворожого европейській свободі деспота зовсім близький, коли се племя вступить в ряди инших славянських племен“ [2]).

Таку ролю в міжнародній політиці призначували Чехи галицьким Українцям тоді, коли провідники Головної Руської Ради так далеко думкою зовсім не забігали.

Після видання указів 1863. р. і 1876. р. про заборону української мови й літератури в Росії думка про визволеннє України з російської неволі при помочи Австрії й Німеччини почала звертати на себе увагу українських діячів на Великій Україні [3]). При кінці 1880-их

---

[1]) Protokolle des Verfassungsausschusses im österreichischen Reichstage 1848.—1849. Herausgegeben und eingeleitet von Anton Springer. Leipzig 1885. Стор. 26—27.

[2]) Там-же, стор. 30—32.

[3]) Див. допис з-над Дніпра п. н. „Австрія і доля України“ в львівській „Меті“ за січень 1864. р.

і з початком 1890-их рр., коли заносилося на конфлікт між Австрією й Німеччиною з одного і Росією з другого боку, підкріпила сю думку головно стаття німецького фільософа Гартмана, за яким мав стояти Бісмарк, про потребу розбиття Росії й утворення української держави [1]). Одначе ширших кругів на Україні ся думка не захопила.

Драгоманів, критикуючи в 1890-их рр. ті українські круги по обох боках кордону, які надіялися на сепаратизм і поміч Австрії, вказував на слабість ідеї сепаратизму на Великій Україні і на трудність здійснення її та остерігав перед прибільшеними надіями на побіду Австрії над Росією [2]). В 1891. р. він писав:

„Сподіватися, щоб навіть велика коаліція европейська, — в котрій в усякім разі не буде Франції, а може й Анґлії, — могла відірвати від Росії всі українські землі по Дін і Кубань, може тільки божевільна або дитинська фантазія. Увесь ‚поділ Росії‘, який можна припустити, може обійтися на тому, що від Росії відірвуть Царство Польське, Бесарабію та яку блидочку землі на Волині й Поділю. Так тоді власне національність Українців заплатить кошти сього поділу, бо в Бесарабії подністрових Українців віддадуть на румунізацію, а коли Царство Польське злучать з Галичиною і назвуть цілий край Королівством Польським, то Поляки стануть там у такій більшости проти Українців, що Українцям ще важче буде встоювати за себе ніж тепер. Блидочка Волини й Поділя не змінить пропорції“ [3]).

Після того, як російську революцію 1905.—7. рр. перемогла реакція, і рівночасно зростаюче напруженнє між обома европейськими коаліціями [4]) грозило кождої хвилі воєнним вибухом, думка визволення й усамостійнення України через побіду центральних держав над Росією почала знов займати уми українського громадянства в Австрії. Прихилялися до сеї думки також одиниці й гуртки між українським громадянством в Росії.

При кінці 1912. р., коли грозив воєнний конфлікт, всі українські партії Галичини й Буковини в заяві з 7. грудня 1912. р. зазначили, що в конфлікті між Австро-Угорщиною й Росією інтереси українського народу згідні з інтересами Австро-Угорщини.

На з'їзді українського студенства в літі 1913. р., в якім взяли участь делеґати з обох боків кордону, принято резолюцію про потребу використання воєнного конфлікту для визволення й усамостійнення України.

Світова війна виставила істнуваннє Австро-Угорщини на пробу, якої вона ідеольоґічно вже на самім початку не видержала. Тільки два народи, які угодою 1867. р. витворили дуалістичну форму монархії і поділили в ній пануваннє між себе, — Німці в Австрії, Мадяри

---

[1]) Журнал „Gegenwart“ XII, 1887. і I, 1888.

[2]) „Неполітична політика“, „Чудацькі думки про українську національну справу“, „Листи на Наддніпрянську Україну“.

[3]) „Неполітична політика“, ряд статей в „Народі“ з 1890. і 1891. рр.

[4]) З одного боку потрійний союз: Німеччина, Австро-Угорщина й Італія, з другого — потрійне порозуміннє: Росія, Франція й Анґлія.

в Угорщині, — тільки вони бажали дійсно побіди монархії, бачучи в сім свій національний інтерес: скріпленне монархії на зверх і скріпленне свого панування кождий в своїй половині монархії. Всі инші народи або бачили свій національний інтерес в ослабленню чи навіть розбиттю Австро-Угорщини, або, хоч бажали їй побіди, то не в її, тільки в своїм інтересі.

До першої катеґорії належали Чехи, Південні Славяни, Італійці й Румуни.

Чехи розуміли, що здійсненне чеського державного права чи в межах Габсбурґської монархії [1]) чи через утвореннє самостійної чеської держави можливе тільки — в першій формі при ослабленню, в другій при розбиттю Австро-Угорщини, бо в побідній Австро-Угорщині Німці й Мадяри на здійсненне чеського державного права не згодяться.

Південні Славяни змагали що найменше до з'єдинення всіх південно-славянських земель Австро-Угорщини в південно-славянське королівство під Габсбурґами [2]), вважаючи своїм національним ідеалом з'єдиненне південно-славянських земель Австро-Угорщини з Сербією в одну південно-славянську державу. Перше було можливе тільки при ослабленню, друге при розбиттю Австро-Угорщини.

Італійці з тугою дожидали хвилі, коли можна буде завершити визволенне італійського народу з неволі Габсбурґів і будову з'єдиненої Італії.

В кінці Румуни так само змагали до з'єдинення румунських земель Австро-Угорщини з румунською державою в Велику Румунію.

Всі сі народи, примушені як громадяни Австро-Угорщини складити заяви вірности і стверджувати їх кровю своїх синів на полях бою, рівночасно бажали розгрому Австро-Угорщини і навязували зносини з антантою, щоб на випадок її побіди забезпечити собі здійсненне своїх національних змагань. Весь час війни вели вони відповідно до того подвійну політику: формально льояльну, в дійсности ворожу до Австро-Угорщини.

В особливо корисним положенню були Поляки, яким обі воюючі сторони обіцювали національне визволенне.

Галицькі Поляки від часу помирення з Австрією були тим елементом, на який Австро-Угорщина особливо числила на випадок війни з Росією. З вибухом світової війни з сього як щось самозрозуміле вийшло т. зв. австро-польське становище, себ-то, що Поляки стають при Австро-Угорщині й Німеччині, при яких помочи Польща має визволитися з російської неволі і відзискати державну самостійність. Питанне, в якій формі ті части Польщі, які належали до Австро-Угорщини й Німеччини, мають взяти участь у самостійнім державнім істнуванню Польщі, відсувалося на пізнійше.

---

[1]) З'єдиненне країв чеської корони, Чехії, Моравії і Шлеска, в чеське королівство, злучене з иншими частями Габсбурґської монархії реальною унією через особу монарха, який коронувався би як чеський король.

[2]) Злучене з иншими частими Габсбурґської монархії так само монархічною реальною унією.

Всі польські партії Галиччини з'єдинилися в Начальний Національний Комітет, який проголосив війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії війною за відбудуваннє Польщі і покликав до життя польські леґіони, які під проводом Пілсудського, теперішнього президента Польщі, мали помагати центральним державам визволити Польщу з-під Росії.

Одначе рівночасно також Росія відозвою начального вожда російської армії вел. кн. Миколи Миколаєвича до польського народу проголосила як свою воєнну ціль визволеннє польських земель з-під Австрії й Німеччини й утвореннє з'єдиненої Польщі як окремої державної одиниці в близше неозначеній злуці з Росією. За сею заявою стояла ціла антанта і в Парижі заснувався Польський Національний Комітет для її здійснення.

Таким чином міжнароднє положеннє дало Полякам змогу поставити свою будучність на воєнні карти обох воюючих сторін. Оба польські табори, австрофільсько-ґерманофільський і руссофільсько-антантофільський, з яких кождий мав своїх прихильників і свої орґанізації (явні або тайні, залежно від лінії фронту) в усіх частях Польщі, хоч назверх себе поборювали, в дійсности працювали для одної цілі, стараючися — один в центральних держав, другий в антанти — як найліпше забезпечити як найкориснійше здійсненнє відбудування Польщі.

На скільки австрофільсько-ґерманофільський табор Поляків і бажав побіди Австро-Угорщини, то ся побіда мала бути рівночасно її ослабленнєм, бо вона повинна була відступити Галичину для будови польської держави.

В найгіршім положенню були галицькі Українці.

Їх бажання не могли бути по боці антанти, бо побіда антанти означала побіду Росії і прилученнє до неї українських земель Австро-Угорщини, що несло також сим українським землям таке поневоленнє, в якім знаходилася Велика Україна. На зміну відношення побідної Росії до України не було ніяких надій. Так само не було надії на те, щоб західні держави хотіли й могли вплинути на Росію в сім напрямі.

Зрештою Росія з самого початку війни виявила в цілій повноті своє вороже відношеннє до українського народу. Ту дрібку свободи українського слова й українських товариств на Великій Україні, яка збереглася після революції 1905.—7. р., з вибухом війни знесено. В занятій Галичині заведено такий самий режім. А міністр закордонних справ Сазонов, вичисляючи в Державній Думі в лютім 1915. р. причини, які заставили Росію до війни з центральними державами, як одну з причин назвав також те, що в Галичині „за німецькі гроші" повстав ворожий Росії український рух.

Словом, відношеннє Росії до української справи не могло не диктувати австрійським Українцям бажання ослаблення й розбиття Росії, бо тільки ослаблена Росія пішла би на уступки супроти України і тільки на руїнах розбитої Росії можна було збудувати самостійну українську державу.

Одначе побіда Австро-Угорщини й Німеччини над Росією ще зовсім не означала здійснення українських змагань. Не тільки до ук-

раїнської Галичини, але й до цілого Правобережя, на скільки Австро-Угорщина й Німеччина відірвали би його від Росії, підносили претенсії Поляки в імя відбудування історичної Польщі. А що політика Австрії супроти українського народу до того часу йшла по лінії польських бажань, то треба було побоюватися, що таке саме становище займе Австрія також на випадок побіди над Росією.

Тому рішитися стати на боці Австро-Угорщини й Німеччини не було легко.

Одначе рішити було треба, бо остатися пасивним значило би тільки нести воєнні обовязки громадян Австро-Угорщини без користи для української справи.

При тім входила в гру ще одна обставина, а саме, що галицькі Поляки, виступаючи активно по боці Австро-Угорщини й Німеччини, використали би пасивність Українців як доказ ворожого відношення до Австро-Угорщини. Що се значило, се пізнали Українці зараз на початку війни, коли, не вважаючи на заняте ними становище, українське населеннє, дякуючи акції Поляків, почато масово арештувати, розстрілювати, вішати, мучити по таборах для ітернованих як прихильників Росії і ворогів Австро-Угорщини. На скільки страшнійші були б сі переслідування, коли б Українці не були заняли австрофільського становища, яке все таки давало їм змогу оборонятися перед ними.

З усіх сих причин українські партії Галичини й Буковини рішилися активно стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини, щоб їх війну проти Росії використати для української справи.

Се проголосила Головна Українська Рада, зложена з представніків усіх українських партій Галичини, маніфестом з 3. серпня 1914., який кликав український нарід стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини до боротьби проти Росії за визволеннє України.

Головна Українська Рада утворила орґанізацію Українських Січових Стрільців, яка мала стати завязком української армії, закликаючи вступати до сеї орґанізації тих здатних до зброї Українців, які не були обовязані до військової служби в австро-угорській армії, бо сі мусіли ставати в ряди армії.

Поруч галицьких Українців став гурток українських політичних еміґрантів з Великої України, які підчас своєї діяльности на Великій Україні були членами українських соціялістичних ґруп. Тепер вони утворили орґанізацію Союз визволення України, яка також стала по боці Австро-Угорщини й Німеччини, виходячи з того, що тільки воєнний розгром Росії уможливить визволеннє і самостійність України.

Одначе Союз визволення України не знайшов одобрення серед українського громадянства в Росії і через те не міг здобути поважного політичного становища при центральних державах. Його діяльність полягала передовсім у веденню пропаґанди української справи в центральних державах, в опіці над полоненими Українцями жовнірами російської армії, в орґанізаційній і просвітній праці серед них і т. д. Такого політичного значіння в центральних державах, яке

мали анальоґічні комітети чеський і польський в державах антанти, він не осягнув. Не маючи звязків з українським громадянством, він не відіграв також ролі в заключенню мира між центральними державами і Україною.

Тимчасом уже перші тижні війни принесли для сеї конечністю подиктованої орієнтації австрійських Українців важкий удар.

Головна Українська Рада і Союз визволення України закликали український нарід до боротьби проти Росії, українська молодіж ставала в ряди Українських Січових Стрільців, українська інтеліґенція мусіла тікати з Галичини перед російською армією, боячись пімсти Росії, — а рівночасно Поляки, як виконавці австрійської державної власти в Галичині, почали арештувати українське населеннє як ворогів Австрії, які спочувають і помагають Росії.

Почалися сі арештування з початку не сміло, звертаючися ніби-то тільки проти москвофільської ґрупи серед українського народу [1]), але швидко, вже при кінці серпня 1914., стали вони масові й обхопили все українське населеннє без ріжниці партій.

Відступ австро-угорської армії на захід попереджали масові транспорти арештованих — селян, народніх учителів, священиків і міської інтеліґенції, старців, жінок і дітей — яких серед голоду і знущань вивозили в табори для інтернованих в західні краї держави. Багато з тих, то тікали перед російською армією, попало в сі транспорти по дорозі. Польська адміністрація на тій теригорії Галичини, яка ще була в австрійських руках, утроювала просто лови на сих українських збігців, щоб їх арештувати.

Скільки перед тим згинуло на місцях від розстрілів і на шибеницях, — хто міг знати! Військові власти, відступаючи перед російською армією, щоб чимсь виправдати свою невдачу, радо підхопили клич про „зраду“ українського населення і вішали кождого, хто мав нещасте попасти їм на очи. Особливо, що скрізь у військових частях були польські офіцири, які з якоюсь садистичною розкішю виливали всю свою, віками накоплену, читаннем творів Сенкевича про бої Поляків з козаками розбуджену ненависть до українського народу. Тільки один польський військовий суддя, Заґурскі, який перед війною був адвокатом у Львові, сам видав над 100 присудів смерти на Українців і сам був присутний при їх виконанню.

Так галицькі Поляки, маючи великий вплив в Австрії, використовували війну, щоб одним замахом позбутися противника, який ставав що-раз небезпечнійший для польського панування в українській Галичині, а тепер, з вибухом війни, піднявся до боротьби за державну незалежність України.

Представити Українців як зрадників держави, винищити шибеницями, розстрілами і катуваннем по таборах для інтернованих як найбільше число української інтеліґенції, щоб на випадок побіди Австрії могти без перешкоди з українського боку посунути границі польської

[1]) Польських діячів, відомих з російської орієнтації, очевидно не арештовано.

держави як найдалі на схід, — отсе був плян галицьких Поляків, для якого здійснення вони вжили всего свого впливу й сили, яку мали в Австрії.

Переїхавши з Галичини, занятої російською армією, до Відня, Головна Українська Рада і Союз визволення України застали такий образ: В урядових сферах всесильний вплив Поляків, які одні з усіх Славян вважалися певною підпорою держави. Відношенне до Українців неприхильне або в найліпшім разі холодне. Українським діячам говорили: „Ми віримо, що ви хотіли би при нашій помочи збудувати самостійну Україну, але ваш загал спочуває й помогає Росії". Українські збігці розкинені по західних краях Австрії опинились без засобів до життя. А в Талергофі, в сьому пеклі, в яке вкинено українських інтернованих, пропадали в страшнім режімі українські діячі з усіх повітів української Галичини.

Скільки заходів було треба, заки — як не розбито, то бодай захитано польську леґенду про „українську зраду", звільнено хоч частину українських діячів з інтернування, а для маси інтернованих здобуто ліпший режім і правну опіку і в кінці проти страшного опору Поляків виборено право утворити для орудування підмогою, яку держава призначала для збігців, українські комітети і таким чином визволити українських збігців з-під польської „опіки", в яку хотіли їх узяти Поляки.

Рівночасно йшла орґанізаційна й політична праця. Вислідом її було утворенне Загальної Української Ради, в якої склад увійшли делеґати всіх українських партій Галичини й Буковини і делеґати Союза Визволення України.

В проґрамовій заяві з 12. мая 1915. Загальна Українська Рада поділила свої домагання на дві части: 1. для українських земель, які Австро-Угорщина й Німеччина визволять оружною силою з під Росії, домагалася вона державної самостійности; 2. для українських земель Австрії — з'єдинення в окремий автономний український край.

Таке поставленне української справи диктували важкі, несприяючі обставини, серед яких приходилося працювати Загальній Українській Раді. Австрійські урядові круги стояли на тім, що коли б центральним державам пощастило відвоювати від Росії українські землі, то вони не на те приносять воєнні жертви, щоби, утворивши з тих земель українську державу, відступити їй українську Галичину. Числячися з сим становищем Австрії, Загальна Українська Рада зреклася з'єдинення Галичини й Буковини з Великою Україною, домагаючися тільки з'єдинення й автономії сих українських земель під Австрією.

Так само, числячися з становищем угорського правительства, Загальна Українська Рада зреклася включити в проґраму своїх домагань українські землі Угорщини, бо угорське правительство вважало своїм ворогом кождого, хто в звязку з воєнними цілями втягав у дискусію справу цілости угорської держави, з чим мусіла числитися навіть Австрія й Німеччина, а не то Українці.

В яких важких відносинах прийшлося працювати Загальній Українській Раді, найліпший доказ, що її проґрамова заява появилася тільки на правах рукопису [1]), бо в пресі цензура її не пустила. Для характеристики сих відносин треба зазначити, що з вибухом війни всі конституційні свободи включно з парляментом завішено і Австрія стала абсолютистичною державою. А в сій абсолютистичній державі побіч Німців найбільшу політичну силу і вплив мали Поляки. З сього можна собі уявити, як сей абсолютизм, направлюваний проти Українців польськими руками, давив Українців.

Серед таких обставин прийшлося Загальній Українській Раді заступати австрофільсько-ґерманофільську орієнтацію. А одначе иншого виходу вона не бачила. Бо антанту супроти України представляла Росія, а Росія нищила — як на Великій Україні так і в Галичині й Буковині — все українське життє. Загальна Українська Рада мусіла держатися Австро-Угорщини й Німеччини, щоби бодай по сей бік фронту оберігати українське життє, яке тут хотіла знищити Польща руками Австро-Угорщини й Німеччини.

Одначе при всім своїм примусовім положенню українське громадянство Австрії повинно було старатися навязати зносини також з державами антанти. Коли б в Австрії завважили, що держави антанти цікавляться українською справою, відношенне Австрії до українського населення і української справи мусіло би змінитися на ліпше. Крім того такі зносини Українців з антантою були би мали велике значінне для будучности.

Проґрама Загальної Української Ради була в даних обставинах тільки „музикою будучности“, на яку дійсність не подавала особливих надій. В міру того, як Австро-Угорщина й Німеччина здобували від Росії українські землі, що-раз голоснійше лунали польські претенсії до сих земель. Давній польський режім вернув не тільки в Галичину, але перенісся й на Волинь, Холмщину, Підляше, словом, на всі українські землі по сей бік лінії фронту. Австро-Угорщина й Німеччина скрізь годили Полякам, щоб відвернути їх від антанти, а Українцям кидали тільки останки, бо ж їм усе одно нікуди дітися, ніхто за них не дбає, і як би мало їм не давати, вони мусять бути вдоволені, бо по той бік фронту Росія несе їм повну національну смерть.

В кінці прийшов удар. Письмами обох цісарів, Австро-Угорщини й Німеччини, проголошено 4. падолиста 1916. утворенне польської держави і розширенне автономії Галичини.

В письмах про утворенне польської держави, оголошених німецькими властями у варшавськім і австро-угорськими у люблинськім ґенерал-ґубернаторстві [2]), говорилося:

---

[1]) „Programmatische Erklärung des Allgemeinen Ukrainischen Nationalrates“ з 12. мая 1915.

[2]) Австро-Угорщина й Німеччина, занявши територію Польського Королівства, поділили її на два ґенерал-ґубернаторства: варшавське під німецькою і люблинське під австро-угорською окупацією. Власть останнього розтягалася й на сумежні українські землі.

„Його Цісарська Величність Цісар Австрії і Апостольський Король Угорщини і Його Цісарська Величність Німецький Цісар, переняті сильною вірою в кінцеву побіду їх оружя й оживлені бажаннєм, щоби польським областям, які їх хоробрі війська серед тяжких жертв вирвали з-під російського панування, утворити щасливу будучність, умовилися, щоби з тих областей утворити самостійну державу з дідичною монархією і конституційною формою правління. Докладнійше означеннє границь Польського Королівства застерігається. В прилученню до обох союзних держав нове королівство знайде запоруки, яких потребує для свобідного розвитку своїх сил.“

В письмі австрійського цісаря про розширеннє автономії Галичини, зверненім до президента міністрів д-ра Кербера, — після згадки про утвореннє польської держави і після слів подяки для „краю Галичини“ за „багато доказів віддання і вірности“ і за „багато великих і тяжких жертв“ підчас війни, — було сказано:

„Є отже Моєю волею в хвилі, коли повстає нова держава, рівнобіжно з сим розвитком подій також краєви Галичині надати право самостійного уладжування своїх краєвих справ аж до повної міри того, що годиться з його приналежністю до цілости держави і з її корисністю, і дати сим населенню Галичини запоруку національного й економічного розвитку.“

Сі цісарські письма означували лінію політики Австро-Угорщини й Німеччини на сході, зовсім протилежну українським інтересам.

Перед українськими землями, відірваними від Росії, ставала перспектива прилучення до польської держави, на що всі свої зусилля звертали Поляки.

Розширеннє автономії „краю Галичини“ означало перекресленнє пляну утворення окремого автономного українського краю в Австрії і оставленнє української Галичини під скріпленим польським пануваннєм, бо розширеннє автономії Галичини означало скріпленнє польського панування в Галичині.

Загальна Українська Рада була актами 4. падолиста зовсім заскочена.

Австрійський президент міністрів ґраф Штірк, убитий д-ром Фрідріхом Адлером 21. жовтня 1916., — весь час годував її обіцянками про утвореннє українського автономного краю в Австрії. На засіданню 6. падолиста 1916. голова Загальної Української Ради д-р Кость Левицький подав до відомости, що ґр. Штірк в половині вересня 1915. заявив устно д-ру Костеви Левицькому, д-ру Евгенови Олесницькому і Миколі Василькови, що на нараді австрійського президента міністрів ґр. Штірка, угорського президента міністрів ґр. Тіси, австро-угорського міністра закордонних справ бар. Буріяна і представника німецького правительства рішено перевести поділ Галичини. По сій лінії йшли також усі пізнійші запевнення ґр. Штірка.

Новий австрійський президент міністрів д-р Кербер, який обняв уряд 31. жовтня 1916., отже очевидно застав уже справу цісарських письм з 4. падолиста 1916. зовсім готовою, поставив Загальну Українську Раду перед доконаний факт.

Запротестувавши проти актів з 4. падолиста 1916., Загальна Українська Рада розвязалася, бо більшість ґруп, які її складали, відкликали з неї своїх делеґатів.

Політичний провід що-до Галичини перейшов на Українську Парляментарну Репрезентацію, яка під вражіннєм актів з 4. падолиста 1916. утворилася через з'єдиненнє дотеперішніх клюбів національно-демократичного і радикального.

Щоб зазначити, що політика Української Парляментарної Репрезентації повинна бути инша, ніж політика Загальної Української Ради, при виборі до президії поминено провідників Загальної Української Ради, — в першій мірі д-ра Костя Левицького, який як голова Народнього Комітету, себ-то управи Національно-Демократичної Партії, голова Національно-Демократичного Клюбу і голова Загальної Української Ради з'єдиняв у своїх руках весь політитичний провід.

Тому передовсім на нього зложено відповідальність за акти 4. падолиста 1916. перед українським народом: він — мовляв — повинен був про них знати і заздалегідь покликати громадянство до відповідної акції, а не вколисувати запевненнями, що все буде добре.

Другим, на кого зложено відповідальність, був провідник українських послів з Буковини Микола Василько, який як заступник голови Загальної Української Ради вів акцію спільно з д-ром Костем Левицьким.

Провід української політики обняв тепер д-р Евген Петрушевич з ґрупою національно-демократичних послів, які доси творили опозицію супроти політики д-ра Костя Левицького і Миколи Василька, домагаючися опозиційної політики супроти Австрії за її підпираннє Поляків проти Українців. Після короткого періоду, в якім головою Української Парляментарної Репрезентації був найстарший український парляментарист Юліян Романчук, віцепрезидент австрійського парляменту, а Петрушевич заступником голови, факт віддання політичного проводу в його руки знайшов повний вислів у тім, що він — після зречення Романчука — став головою Української Парляментарної Репрезентації.

Від тепер зарисувалося противенство між Українською Парляментарною Репрезентацією і Народнім Комітетом, де головою остав д-р Кость Левицький. Се противенство усунено аж через реорґанізацію національно-демократичної в народню трудову партію на з'їзді в марті 1919.

Українські посли з Буковини остали по-за Українською Парляментарною Репрезентацією як окремий клюб. Галицькі посли вважали їх, головно через особу їх провідника Василька, нездібними до тої політики, яку мала почати Українська Парляментарна Репрезентація.

Убійство ґр. Штірка і смерть цісаря Франца Иосифа (21. падолиста 1916.) принесли ту зміну в австрійській внутрішній політиці, що новий цісар Кароль скликав парлямент. Так українські посли відзискали парляментарну трибуну для оборони прав народу.

Революція в Росії і приступленнє Злучених Держав Америки до війни по боці антанти змінили міжнароднє положеннє.

Твореннє української державности, висуваючи українську справу на одно з перших місць міжнародньої політики на сході Европи, давало

українській політиці в Австрії нове оперте в змаганню до державного усамостійнення і з'єдинення українського народу.

Тепер політика Українців Галичини і Буковини не мусіла за всяку ціну — як до революції в Росії — держатися Австро-Угорщини й Німеччини, тільки діставала свободу руху на міжнародній арені.

З другого боку приступленнє Злучених Держав до війни по боці антанти означало, що антанта рішилася за всяку ціну побити Австро-Угорщину й Німеччину. Коли-ж показалося, що Берейстейський мир не став початком загального мира ані не дав центральним державам змоги вибороти почесний мир, тоді стало ясно, що Німеччина буде обезсилена, а Австро-Угорщина перестане істнувати. Се було зовсім ясне по крайній мірі від весни 1918. р.

Для української політики в Австро-Угорщині се була крайня пора навязати зносини з тим силами, — і внутрі Австро-Угорщини і на міжнародній арені, — які будуть рішати про розділ австро-угорської спадщини, щоб оборонити своє право на незалежність і з'єдиненнє з цілим українським народом перед польськими претенсіями.

Вже тоді чим далі тим яснійше ставало, що сповненнє задач, які ставило те змінене положеннє, було Українській Парляментарній Репрезентації не під силу. Тепер, з історичної перспективи, се зовсім очевидне.

Нове положеннє вимагало нових людий, з новим способом думання, визволених з дотеперішніх політичних шабльонів, з розмахом і запалом, які відповідали би вазі історичного перелому, здібних запалити і повести цілий нарід. Таких людий не було ні в Українській Парляментарній Репрезентації ні в громадянстві — з причин, які зазначено висше.

В Українській Парляментарній Репрезентації змінилися особи, але не змінилися методи. Як перед тим вірено словам ґр. Штірка, так тепер вірено запевненням кождого президента міністрів, особливо, що вони були потверджувані ласкавими принятями у цісаря Кароля. Як перед тим, так і тепер провідним мотивом політичної тактики була думка, що Австрія, хоч занадто слаба, щоб виграти війну, одначе все ще занадто сильна, щоби при помочи Поляків знищити Українців, і тому треба уникати конфлікту з нею. Сей мотив опановував Українську Парляментарну Репрезентацію аж до останньої хвилі істнування Австрії.

З сеї причини не використано як слід парляментарної трибуни для поставлення перед суд світа тих страшних знущань, які впали на український нарід з початком світової війни за „спочутте і поміч Росії", щоб не стягнути на себе закиду оборони „зрадників держави".

Далі не використано в цілій повноті цілого періоду творення української державности на Великій Україні від утворення Центральної Ради аж до заключення Берестейського мира. Не навязано звязків з Центральною Радою. Не поставлено натиску на з'єдиненнє Галичини й Буковини з Великою Україною

Становище Української Парляментарної Репрезентації в тім часі означене в промові д-ра Евгена

Левицького, виголошеній на засіданню австрійського парляменту 19. грудня 1917. в дебаті над справою допущення народів Австрії до мирових переговорів. Д-р. Евген Левицький, виступаючи як заступник голови Української Парляментарної Репрезентації, означив се становище ось-як:

„Східна Галичина з історичного погляду творить колишнє самостійне староукраїнське князівство галицько-володимирське, яке довший час було складовою частю великої староукраїнської київської держави. Теперішня Східна Галичина — правильно кажучи, властива Галичина — творить таким чином в цілости неподільну і непозбутну спадщину української нації і тому може або в цілости остати при Австрії або так само в цілости бути влучена в Українську Народню Республику, що відповідало би найвисшому ідеалови української нації.“

„Що до Східної Галичини на випадок, коли-б дійсно мало прийти до мира з Росією без ніяких анексій і пересунень границь на галицькій границі, Українська Парляментарна Репрезентація домагається, щоби реституувати староукраїнське королівство галицько-володимирське і разом з українською північною Буковиною і евентуально також иншими українськими областями монархії влучити як окремий державний орґанізм в загально-державний звязок . . .

„Тим більше мусить Українська Парляментарна Репрезентація заложити святочне застереженнє і як найсильнійший протест проти того, щоб хоч-би кусень сеї української землі як українських земель взагалі мав бути відданий будучій польській державі . . .“

„Коли-б, не вважаючи на найсвяточнійші протести українського народу, при абсолютистичнім веденню закордонної політики монархії, все таки розважувано евентуальне пожертвуваннє українських земель для Польщі, тоді український нарід Галичини домагається, щоби Східну Галичину вважати з міжнародного погляду спірною областю й українському народови шляхом запорученого свобідного голосування населення Східної Галичини, в дусі права самовизначення, дати змогу самому рішити, до якої з держав край має належати“.

В сій заяві з'єдиненнє з Великою Україною поставлено в формі такого далекого ідеалу, що реально найдальшим домаганнєм було властиво утвореннє українсьної автономної провінції в Австрії [1]).

З другого боку також Українська Центральна Рада ставила справу прилучення українських земель Австро-Угорщини до Української Народньої Республики в дальшу чергу, коли прийде до мира на основі самовизначення народів. Причиною сього були ті величезні трудности державного будівництва, перед якими стояла Українська Центральна Рада на своїй власній території, а також відсутність рішучого становища австрійської України. Коли-ж прийшло

---

[1]) Що твореннє української державности на руїнах Росії викликало потребу иншої політичної концепції, на доказ сього наведемо отсі факти:

31. мая 1917. відбулась в Відні тайна нарада гуртка молодих Українців офіцирів австрійської армії з метою заложити орґанізацію, яка змагала би до відірвання Галичини від Австрії і з'єдинення з Великою Україною. Пляновано повести відповідну пропаґанду серед українських військових частий. Одначе ся орґанізація не вийшла по-за початкову стадію. Боячись відкриття, розвязалася.

Загальні збори студентського товариства „Січ“ у Відні 3. грудня 1917. ухвалили заяву, що одинокою владою для всіх Українців є Українська Центральна Рада. Сю заяву, поміщену в львівській українській пресі, польські урядовці австрійської цензури сконфіскували. Рівночасно проти учасників зборів розпочато в Відні вступне слідство про державну зраду. На домаганнє Української Парляментарної Репрезентації слідство припинено.

Таких проявів української думки було більше, тільки вони були укриті.

до мирових переговорів в Берестю, Австро-Угорщина стала так рішуче на становище недоторканости своєї території, що Українській Центральній Раді, яка сама була в скрутнім положенню, прийшлося з сим становищем помиритися.

Все, що могла делеґація Української Центральної Ради в Берестю осягнути для Галичини, се був тайний додатковий договір, яким Австро-Угорщина обовязалася перевести поділ Галичини й утворити українську автономну провінцію.

Перемінившися з союзника в окупанта, Австро-Угорщина вже в гетьманськім періоді сей додатковий договір уневажнила.

Становище, означене в заяві д-ра Евгена Левицького з 19. грудня 1918., займала Українська Парляментарна Репрезентація аж до останніх хвиль істнування Австрії.

До гетьманського перевороту на Великій Україні поставилася Українська Парляментарна Репрезентація пасивно. За те в її орґані, львівськім „Українськім Слові", член її президії (секретар) посол д-р Лонґин Цегельський, головний редактор сього часопису, вів завзяту кампанію за гетьмана Скоропадського.

Ся кампанія зверталася з одного боку проти Української Центральної Ради, з другого боку проти „Діла", орґану Народнього Комітету, яке під моєю редакцією від гетьманського перевороту до кінця червня 1918. займало ясне й рішуче становище за Центральну Раду, проти гетьмана і Німців. З початком липня 1918. редакцію „Діла" обняв начальний редактор д-р Василь Панейко [1]), який зараз зробив рішучий повотор за гетьманщину. В українськім громадянстві Галичини думки були поділені.

Як становище в справі будучности Галичини так і в справі гетьманщини було висловом пасивности політичної думки: нехай инші перебудовують світ, нехай инші будують Україну, — ми за слабі, щоб заважити на рішенню сих справ. Коли-б тільки оборонити наш рідний куток перед польськими претенсіями, на більше нас не стати.

Тимчасом власне для осягнення сеї цілі треба було виступити з як найбільшою активи істю як у всеукраїнській так і в міжнародній політиці.

Одначе стверджуючи нездібність Української Парляментарної Репрезентації до виповнення сих нових задач, треба з другого боку ствердити, що обставини, в яких треба було сповняти ті задачі, були справді незвичайно важкі. Австрія держала нас у відокремленню як від Великої України так і від цілого світа. Вже після заключення Берстейського мира на Велику Україну дістатися було дуже важко, особливо, на кім була хоч тінь підозріння в неблагонадійности супроти Австрії. А в підозрінню були всі українські діячі, з дуже малими виїмками [2]).

---

[1]) Підчас гетьманського перевороту Панейко був на відпустці і редакцію вів я. В липні я виїхав на відпустку і він обняв редакцію. З того, що зі зміною особи редактора так рішуче мінялося становище „Діла", видно, що в міродатних українських політичних кругах не було ясної думки і рішучости в сій справі.

[2]) Для характеристики згадаю, що австро-угорський міністр закордонних справ Чернін, який сам спровадив Василька на переговори в Берестю, зазначує в своїх споминах, що його здивувала націоналістична метаморфоза Василька під впливом української мирової делеґації.

Ще важче, майже неможливо, було дістатися до Західної Европи. В кінці Поляки, при першій нагоді, були-б як кровожадні собаки кинулися на Українців при першім об'яві невдоволеня з Австрії, щоб під маскою оборони австрійських державних інтересів ослабити свого ворога. Все те треба мати на увазі, оцінюючи політику Української Парляментарної Репрезентації.

Та все таки та політика, особливо останніх кілька місяців перед розпадом Австро-Угорщини, могла і повинна була бути инакша, а саме — як уже зазначено — шукати як у внутрішній так і в міжнародній політиці звязків з тими, хто буде рішати про розділ спадщини Австро-Угорщини, і рівночасно приготовляти сили, які в слушний час могли би взяти власть в українській Галичині й обороняти її перед польськими претенсіями.

Розділ III.

Розпад Австро-Угорщини. Утворенне Української Національної Ради.

В вересні 1918. почався воєнний розгром центральних держав.

Перший упав болгарський фронт і Болгарія підписала 29. вересня 1918. подиктоване їй державами антанти перемирє.

Протягом жовтня 1918. воєнний розгром центральних держав довершився. Рівночасно довершився розпад Австро-Угорщини, яка 1. падолиста 1918. вже не істнувала.

Австро-Угорщина звернулася циркулярною нотою з 14. вересня 1918. до президента Вільзона з предложеннями мира. За нею пішла Німеччина. Обі вони заявляли готовість заключити мир на основі відомих заяв Вільзона про основи світового мира. Найважнійшою з сих заяв було 14 точок Вільзона з 8. січня, потім 4 точки з 12. лютого, в кінці 5 точок з 27. вересня 1918.

В 14 точках відносилися безпосередно до Австро-Угорщини отсі точки:

„9. Поправа границь Італії має перевестися до очевидно виразних національних ліній.

10. Народам Австро-Угорщини, яких місце в зборі народів бажаємо бачити охороненим і забезпеченим, має бути дана змога автономічного розвитку.

13. Треба утворити незалежну польську державу, яка мусить містити в собі области, заселені без сумніву польським населеннєм . . .“

Австрійське правительство, під проводом президента міністрів Гусарека, думало погодити істнуванне Австро-Угорщини з тими точками таким способом, щоб утворити коаліційне правительство з усіх національних ґруп, які через своїх представників у правительстві заявляться за дальшим істнуваннєм Австро-Угорщини. Сей плян Гусарека розтягався тільки на Австрію; Угорщина ще мала сказати своє слово.

Зокрема Польщу думав Гусарек приєднати тим, щоби з'єдинені польські землі утворили державу, злучену реальною унією з Австро-

Угорщиною. В сім випадку Австрія готова була відступити Польщі цілу Галичину.

Про поділ Галичини й утворенне окремого автономного українського краю не було мови. В переговорах з Українською Парляментарною Репрезентацією Гусарек обіцював галицьким Українцям національну курію в галицькім соймі, українську секцію в галицькій Шкільній Раді і заложенне українського університету.

До ідеї Коаліційного Кабінету представники народів Австрії віднеслися з тактикою пасивного опору. Ті з них, що мали зносини з антантою і запевненне від неї про здійсненне змагань до державної незалежности, се-бто Чехи, Поляки, Південні Славяни, добре знали, що Австро-Угорщина перестане істнувати.

В таких обставинах почалася 1. жовтня 1918. сесія австрійського парляменту. Всі ґрупи поставили внесення в справі мира. Почалися дебати.

Президент міністрів Гусарек виступив з заявою про потребу реорґанізації держави на основі національної автономії, не означуючи близше, як її розуміє. Зокрема під адресою Поляків звернувся з запрошеннєм до унії з Австро-Угорщиною.

Промовці окремих національних ґруп говорили загально про потребу здійснення своїх національних домагань міжнароднім шляхом на основі точок Вільзона. В подробиці пляну реорґанізації Австрії не запускалися, маючи певність, що вона розпадеться.

Дня 4. жовтня 1918. прийшов до голосу голова Української Парляментарної Репрезентації д-р Евген Петрушевич. Вказавши на все попереднє поведенне Австрії супроти галицьких Українців, далі на поведенне австро-угорських окупаційних властий на Великій Україні, в кінці на зломанне зобовязання про поділ Галичини, — він заявив, що коли Австрія хоче далі істнувати, то „мусіла би бути перемінена в союз народів.“

„Колиж Австрія — говорив він — схоче остати старою Австрією, Австрією нинішнього дня, коли вона також не захоче перевести поділу Галичини, тоді український нарід в Австрії мусів би втратити останню надію на ліпшу будучність у сій державі, — і на сей випадок ми вже нині реклямуємо найсвятійше для нас як для кождого народу право на з'єдиненне всіх українських земель в самостійну українську державу і домагаємося прилучення всіх українських земель австро-угорської монархії, отже також української землі в Угорщині, до української держави.“

Значить, голова Української Парляментарної Репрезентації заявився в першій мірі за перебудовою Австрії і тільки на випадок віддання української Галичини для Польщі — за з'єдиненнєм з Великою Україною.

Ту саму заяву повторив 9. жовтня 1918. другий представник Української Парляментарної Репрезентації д-р Кость Левицький. Він сказав:

„Те, чого ми Українці ждали від надходячої державно-правної перебудови Австрії, є повна національно-теріторіяльна самоуправа на наших з'єдинених національних землях австро-угорської монархії. Сюди належить поділ несправедливо злучених коронних країв Галичини й Володимирії з великим князівством Краківським і князівствами Освенцінським і Заторським. Поділ Галичини є для нас conditio sine qua non, і коли Австрія не може або не хоче перевести поділу

Галичини, то заявляємо тут святочно, що наша дорога не веде до Варшави, але до Київа. Далі заявляємо, що не будемо входити в ніякі переговори з Поляками, щоб загинути в польській державі як польські піддані, бо ми маємо рівне право як і Поляки, щоби змагати до свободи й незалежности. Коли нас проти нашої волі хотять прилучити до польської держави, заявляємо, що те насильство може бути зроблене по наших трупах.

На сей випадок мусить український нарід втратити надію на ліпшу будучність у сій державі і на основі права самовизначення піднести свій клич з'єдинення всіх українських земель в самостійній українській державі.

Та коли австрійське правительство в справі державно-правної перебудови є зовсім безчинне і показалося нездібним, народи монархії мусять самі довести до розвязки.

Ми мусимо самі приступити до переведення думки про право самовизначення і в цій цілі в найблизшім часі скличемо українські національні збори, які мають обняти всіх народніх заступників усіх українських областий в австро-угорській монархії. Таким способом покличемо до життя українську національну конституанту, яка рішить про утворенне української держави з усіх українських областей".

В кінці 11. жовтня 1918. промовляв пос. Семен Вітик, український соціяльний демократ, який заявив, що Українці „вибрали шлях, який веде до з'єдиненої вільної України."

Про сю заяву говоритимемо низше в звязку з иншими заявами тогож змісту.

Заповіджену д-ром Костем Левицьким акцію рішила Українська Парляментарна Репрезентація перевести на нарадах 10. жовтня 1918. На сих наралах рішено скликати на 19. жовтня 1918. до Львова з'їзд мужів довіря з усіх українських земель Австро-Угорщини і на сім з'їзді покликати до життя українську конституанту під назвою Української Національної Ради, яка виконала би і перевела би право самовизначення українського народа на українських землях Австро-Угорщини. Про склад Української Національної Ради рішено, що вона повинна складатися з Українців членів обох палат (палати послів і палати панів) австрійського парляменту, галицького і буковинського сойму і по трьох представників від управ українських партій Галичини й Буковини. З Українцями з Угорщини не було звязку.

На 12. жовтня 1918. цісар Кароль запросив до себе провідників парляментарних клюбів, щоб почути їх думку про політичне положенне.

Чехи заявили, що вони домагаються утворення самостійної чехословацької держави. Окремі національні держави, які утворяться на території Австро-Угорщини, повинні переговорювати про свої спільні справи.

Поляки заявили, що вони відходять від Австрії до з'єдиненої польської держави.

Німці радили ждати рішень мирової конференції.

Про становище Українців, яке представили посли д-р Евген Петрушевич і д-р Евген Левицький, повідомляє „Діло" (ч. 234. з 15. жовтня 1918.) в дописі з Відня:

„Оба посли заявили, що є горяче бажання всіх Українців, щоб утворити самостійну українську державу, зокрема зі Східної Галичини, північної Буковини і також північно-західної Угорщини."

Се неясне звідомленне треба очевидно розуміти так, що згадані посли конкретно домагалися утворення української держави в рамах

Австрії, згідно з висше наведеними заявами від імени Української Парляментарної Репрезентації в парляменті.

Се розумінне потверджує д-р Кость Левицький, який в своїх споминах про ті часи[1]) пише: „Цісарська авдієнція не вдоволила нас, бо цісар Кароль не заявився за поділом Галичини.“

Дня 13. жовтня 1918. на зборах українського студентства у Львові ухвалено в справі назріваючих політичних подій отсю резолюцію:

„Українське студентство, стоячи на ґрунті самовизначення народів, ставить одиноко оправдане, доцільне, невідкличне і справедливе домаганнє з'єдинення всіх земель, заселених українським народом, в одну державну цілість, від нікого незалежну демократичну українську державу.

В змаганню до сього українське студентство прилучається згідно з постановою відповідальних українських чинників до скликання на день 19. с. м. з'їзду мужів довіря до Львова, котрий рішить про скликання конституанти, яка спрямує змагання українського народу Австро-Угорщини по лінії повного самовизначення народів.

Почуваючи себе громадянами цілої української території і синами великого народу, який як рівнорядний чинник виступає на світову арену, ставимо домаганнє, щоб відповідальні чинники державної України в як найкоротшім часі скликали конституанту або державний парлямент на як найширшій демократичній основі для полагодження внутрішніх і зовнішніх справ української держави в дусі бажань широких народніх верств.“

Коли Українська Парляментарна Репрезентація як конкретну задачу ставила утвореннє української держави в рамах Австрії, сі ухвали студентства являются висловом змагань до з'єдинення з Великою Україною.

Шукаючи ратунку для Австро-Угорщини, цісар Кароль рішився на перебудову Австрії в звязкову державу, зложену з окремих національних держав, надіючися вдоволити сим домагання Вільзона про автономію народів Австро-Угорщини. Про се рішеннє сповістив цісарський маніфест з 16. жовтня 1919.

Згадивши про свої змагання до мира, цісар говорить:

„Важкі жертви війни мусіли нам запевнити почесний мир, на якого порозі ми при божій помочи сьогодня стоїмо. Тепер мусить негайно початися перебудова вітчини на її природних і тому найпевнійших основах.

Бажання австрійських народів належить при сім старанно погодити та довести до здійснення. Я рішився перевести се діло при свобідній співучасти моїх народів в дусі тих засад, які приняли союзні монархи в мировім предложенню.

Австрія по волі своїх народів має стати звязковою державою, в якій кожде племя на области, яку заселює, творить свій власний державний орґанізм. З'єдиненнє польських областий Австрії з польською державою сим ніяк не пересуджується. Місто Трієст зі своєю областю відповідно до бажань його народів одержує окреме становище.

Ся перебудова, яка ніяк не нарушує інтеґральности країв святої угорської Корони, має запоручити кождій національній державі її незалежність; одначе вона буде успішно берегти спільних інтересів і зазначувати їх усюди, де спільність є життєвою конечністю окремих державних орґанізмів. В першій мірі вказане є з'єдиненнє всіх сил, щоби всі великі задачі, які повстають як наслідки війни, полагодити успішно на основі засад права і справедливости.

---

[1]) Розпад Австрії і українська справа (Політичні спомини з 1918. р.). — Віденська „Воля“ 1920, том III, ч. 1 (3. липня 1920.) і 2 (10. липня 1920.).

Доки не переведеться сеї перебудови законним шляхом, остають в силі без ніякої зміни урядження, які істують, для береження загальних інтересів. Моє правительство одержало порученнє приготовити негайно праці для перебудови Австрії.

До народів, на яких самовизначенню буде основана нова держава, звертаю мій заклик, щоб вони співділали в сім великім ділі через Національні Ради, які утворені з послів до Державної Ради кождої нації, мають заступати інтереси народів у відношенню до себе та до мого правительства".

Цісарський маніфест, як бачимо, говорив тільки про перебудову Австрії в звязкову державу, не торкаючися Угорщини. В самій Австрії він ішов на зустріч польським змаганням до з'єдинення, числячися з одного боку зі становищем Вільзона, а з другого може надіючися на унію Польщі з Австро-Угорщиною.

Через те, що Поляки підносили претенсії на цілу Галичину, справа участи української Галичини в плянованій цісарським маніфестом звязковій Австрії була невияснена.

В дусі попередніх заяв Української Парляментарної Репрезентації відповіло на цісарський маніфесть „Діло" [1]). Зазначивши, що цісарський маніфест вимагає від галицьких Українців великої жертви, а саме відречення від осягнення національно-державної єдности, залежности від віденського центра і оставання в рамах держави, зруйнованої війною, воно заявляє:

„Рішитися приняти на себе всі ті важкі наслідки могли би ми тільки під сею умовою, коли-б за акт сей австрійська держава безпроволочно і раз на все реальними ґарантіями поклала край польському верховодству над українськими областями Холмщини і Галичини (Лемківщина!). Тільки під сею умовою (і ніякою иншою), під умовою оконечного забезпечення західних окраїн української землі перед напором польонізації, наше поколіннє могло би надіятися, що будучі покоління зрозуміли би і виправдали би таке рішеннє нашої нинішньої політики."

Для 18. жовтня 1919. з'їхалися до Львова члени ґруп, які по проєкті Української Парляментарної Репрезентації мали утворити Українську Національну Раду як конституанту українських земель Австро-Угорщини, а саме: члени обох палат австрійського парляменту, галицького і буковинського сойму і по трьох представників управ українських партій Галичини і Буковини. З угорської України не прибули делеґати, тільки прийшло письмо від ґрупи діячів, які заявляли, що Угорська Україна солідаризується з Галичиною і бажає входити в склад української держави.

Зібрані згідно з проєктом „Української Парляментарної Репрезентації рішили уконституватися як Українська Національна Рада і проголосити утвореннє з українських земель Австро-Угорщини української держави. Се проголошеннє звучить:

„Стоячи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада як конституанта постановляє:

I. Ціла етноґрафічна українська область в Австро-Угорщині, — зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученнєм Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини — творить одноцільну українську територію.

---

[1]) Ч. 238. з 19. жовтня 1918., стаття „Провізоричний акт" з підписом В. П., себ-то д-р Василь Панейко.

II. Ся українська національна територія уконституовується отсим як українська держава. Постановлється поробити приготовні заходи, щоби се рішеннє перевести в життє.

III. Взивається всі національні меншости на сій українській области, — при сім Жидів признається за окрему національність, — щоби уконституувалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в скількости, відповідаючій їх числу населення.

IV. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної сим способом держави на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом і правом національно-культурної автономії та з правом заступництва при правительстві для національних меншостий.

V. Українська Національна Рада жадає, щоби зорґанізована отсе в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрови заграничних справ бар. Бурянови відмовляється права переговорювати іменем сеї української території.“

В дебатах підносилися голоси, щоби відразу стати на становищі з'єдиненя українських земель Австро-Угорщини з Великою Україною. Одначе перемогла думка Української Парляментарної Репрезентації, щоби сеї справи тепер не рішати. В основу сеї думки лягло міркуваннє, що коли антанта рішить лишити Австрію при життю, то українські землі проти волі Австрії й антанти не тільки не зможуть з'єдинитися з Великою Україною, але ще погіршать своє положеннє в Австрії. Далі вказувано на те, що державність Великої України не сконсолідована й непевна, отже проголошувати тепер з'єдиненнє означало би рішитися на непевну будучність. В кінці підношено й той арґумент, що Велика Україна берестейським миром стягнула на себе гнів антанти; за те Українці Австро-Угорщини, з огляду на становище антанти до народів Австро-Угорщини взагалі, можуть сподіватися допущення на мирову конференцію.

В сих міркуваннях виявилася та пасивність політичної думки, про яку я вже згадував.

На другий день, 19. жовтня 1919., був скликаний до Львова з'їзд мужів довіря з цілого краю. По первісному пляну власне на сім з'їзді мала бути утворена конституанта і проголошена українська державність. Одначе орґанізатори з'їзду, себ-то Українська Парляментарна Репрезентація, боячися, що з'їзд у питанню з'єдинення не піде однодушно за ними, а може навіть дати більшість проти них, звели його до чистої формальности. А саме поставили справу так, що Українська Національна Рада як конституанта українських земель Австро-Угорщини вже утворилася і про державність сих земель уже рішила, а з'їзд має тільки бути місцем всенароднього проголошення сих рішень.

Реферат про утворення Української Національної Ради виголосив її голова д-р Евген Петрушевич[1]).

---

[1]) Президію Української Національної Ради віддано попереднього дня президії Української Парляментарної Репрезентації.

Мотивуючи рішення Ради, підніс висше зазначені арґументи, кладучи особливий натиск на слабість, несконсолідованість і непевність державности Великої України.

Після сього дістав голос Микола Ганкевич, представник української соціяльно-демократичної партії, яка, стоячи за проголошенне з'єдинення, рішила не брати участи в Українській-Національній Раді. Він відчитав заяву, яка означувала становище соц.-дем. партії. Ся заява звучала:

„В великій історичній хвилі, де валяться основи старого світа і на його руїнах зростає нове життє вольних, самостійних народів, що самі рішають про свою долю й будучність, Національні Збори Українців австро-угорської монархії проголошують торжественно перед цілим світом, що домаганнєм і цілю всіх Українців є з'єдиненнє всіх українських земель — між иншим українських земель австро-угорської держави — в одну державу, що цілю наших національних змагань — з'єдинена, вольна, самостійна українська республика.

Здійсненнє сих завітних бажань і змагань українського народу австрійсько-угорської монархії, — а тільки таке рішеннє українського питання є достойне української нації в теперішню велику історичну хвилю, — має обняти Конституанта, Український Національний Сойм, вибраний на підставі загального, рівного, безпосереднього, тайного, пропорціонального виборчого права, яке має прислугувати жінкам так само як мущинам. Суверенний український нарід рішатиме суверенно про свою долю й будучність, — так само, як він запевнить широким хліборобським масас аґрарною реформою землю, а робочим масам сільським і фабричним дасть через 8-годинний день праці та робітниче законодавство охорону робочої сили, що є найвисшим скарбом суспільности й народу.

Суверенний український нарід запевнить на просторах своєї держави повну культурну волю всім національним меншостям, дасть їм державно-правну запоруку повного національного розвитку.

Український нарід домагається місця на міжнародній мировій конференції з рішаючим голосом, бажаючи в згоді з демократією народів цілого світа поладнати міжнародні взаємини на основах волі, рівности і братерства. Український нарід хоче через свою суверенну державу порішити згідно і мирно сусідські взаємини з польським суверенним народом, так, як хоче сього полагодження з усіми сусідніми народами Східної Европи, зокрема з великою російською республикою.

Тільки на основах волі, рівности і братерства виросте трівкий мир, що по крівавій воєнній траґедії розпічне нову добу в історії людства.“

Після відчитання сеї заяви з'їзд проголошено закритим. Се викликало протести части зібраних, які домагалися дебати і голосування над рішеннями.

Того самого дня відбулися збори української соціяльно-демократичної партії, в яких взяли участь прихильники проголошення з'єдинення без ріжниці партій. Рішено 1) закладати „Комітети з'єдинення українських земель“, 2) вислати до Київа депутацію, зложену з представників усіх партій, з заявою про прилученнє українських земель Австро-Угорщини до Великої України, 3) вислати письма до всіх соціяльно-демократичних партій держав антанти і центральних держав з представленнєм справи з'єдинення українських земель.

Так почав зарисовуватися між українським громадянством поділ на прихильників плятформи Української Національної Ради і прихильників проголошення з'єдинення. До першої ґрупи належали провідники національно-демократичної і радикальної партії; до другої — часть національних демократів і радикалів, соціяльна демократія, студенство і Січові Стрільці.

Одначе коли проаналізуємо плятформу прихильників з'єдинення, себ-то висше подану заяву, яку відчитав Микола Ганкевич на з'їзді мужів довіря, — то побачимо в ній таку абсолютну пасивність політичної думки, що вона ніяк не могла стати плятформою політичної акції.

Щоб довести будову „з'єдиненої, вольної, самостійної української республики" до тої хвилі, коли вже воля українського народу знайде вислів в „установчім Українськім Національнім Соймі", до сього було треба тимчасових орґанів української державної влади, які з'єдинили би українські землі, перевели вибори до Установчих Зборів і передали їм державну владу.

Зокрема що-до українських земель Австро-Угорщини, то на випадок, як би Австро-Угорщина мала вдержати своє істнуваннє, треба було орґанізованої української революційної влади, яка сі землі відділила би від Австро-Угорщини і прилучила до Великої України. Колиж Австро-Угорщина не вдержиться, то було ясно, що польська адміністрація, маючи весь апарат державної влади в українській Галичині в своїх руках, не віддасть сього апарату в руки „суверенного українського народу", тільки задержить його в своїх руках від імени польської держави, себ-то прилучить українську Галичину до Польщі. Що-до сього заяви польського правительства в Варшаві і польського парляментарного представництва в Австрії, — про що низше, — не оставляли ніякого сумніву. Отже на сей випадок так само треба було орґанізованої української революційної влади, яка усунула би з української Галичини польську адміністрацію, сама обняла владу в краю і довела його до злуки з Великою Україною.

Таким орґаном української влади була Українська Національна Рада. Треба було тільки відповідно спрямувати її акцію як з одного боку проти Австрії і польських претенсій, так з другого — на з'єдиненнє з Великою Україною.

Українська соціяльна демократія, яка не ввійшла в Українську Національну Раду і почала гуртувати кругом себе прихильників з'єдинення, не давала навіть концепції утворення орґану української влади, який мав би з'єдиненнє перевести.

Через се дальший хід подій віддав владу Українській Національній Раді, до якої вступила тоді також українська соціяльна демократя.

Таки 19. жовтня 1918. Українська Національна Рада відбула у Львові нараду, на якій рішено утворита 1) виконуючу делеґацію Української Національної Ради в Відні, 2) галицьку делеґацію Української Національної Ради у Львові і 3) буковинську делеґацію Української Національної Ради в Чернівцях. Виконуюча делеґація мала занятися орґанізацією української держави і заступати її перед Австрією та її народами; галицька й буковинська мала вести справи в краю по вказівкам виконуючої делеґації.

Виконуюча делеґація уконститувалася у Відні 25. жовтня 1918. під проводом д-ра Евгена Петрушевича; галицька — у Львові

27. жовтня 1918 під проводом д-ра Костя Левицького; буковинська — в Чернівцях 29. жовтня 1918. під проводом Омеляна Поповича.

Тимчасом процес розпаду Австро-Угорщини пішов так незвичайно швидко, що Українська Національна Рада не могла поспіти в своїй орґанізаційній праці відповідно до потреб хвилі. Крім того наслідком сього процесу розпаду звязок між виконуючою делеґацією в Відні і краєвими делеґаціями у Львові й Чернівцях урвалися, і в рішаючу хвилю кожда з сих делеґацій мусіла працювати самостійно.

Сей процес роспаду Австрії прискорила нота американського державного секретаря Лянсінга з 18. жовтня, оголошена урядово в Австрії 21. жовтня 1918. Ся нота містила відповідь президента Вільзона на заяву австро-угорського міністерства закордонних справ з 7. жовтня 1919., що воно готове заключити мир на основі 14 точок Вільзона, де говориться про потребу забезпечення автономного розвитку народам Австро-Угорщини. На се предложеннє Лянсінг відповів:

„Президент уважає своїм обовязком повідомити австро-угорське правительство, що він не може займатися предложенням сього правительства, бо від часу його заяви з 8. січня сталися де-які події найбільшого значіння, які з конечности змінили компетенцію і відповідальність правительства Злучених Держав. Між 14 умовами, які тоді президент сформулував, була отся: ‚Народам Австро-Угорщини, яких місце в зборі народів бажаємо бачити охоронемим і забезпеченим, має бути дана змога автономічного розвитку.‘ Від часу, коли сі слова були написані і проголошені перед конґресом Злучених Держав, правительство Злучених Держав признало, що між Чехо-Словаками з одного боку і Німеччиною й австро-угорською державою з другого істнує воєнний стан та що чесько-словацька Національна Рада є de facto ведучим війну правительством, яке має відповідний авторітет вести військові й політичні справи Чехо-Словаків. Воно признало також найдальше йдучим способом національні визвольні змагання Югославян. Тому президент не може вже признати самої ‚автономії‘ сих народів підставою до мира, тільки він примушений стояти на сім, що вони, а не він, повинні бути суддями, яка акція зі сторони австро-угорського правительства вдоволить змагання і розуміннє тих народів про їх право і їх місце як членів сімї народів.“

Коли президент Вільзон від імени держав антанти віддавав дальше істнуваннє Австро-Угорщини в руки Чехів, Югославян і Поляків, то було ясно, що Австро-Угорщина розпадеться.

Другого дня після оголошення ноти Лянсінга, 22. жовтня 1918., промовляв у парляменті президент міністрів Гусарек, заявляючи, що доки перебудова Австрії, заповіджена в цісарськім маніфесті з 16. жовтня 1919. не буде переведена законним шляхом, мають зіставатися в силі дотеперішні державні установи.

„Але отсей останній апель президента міністрів в австрійськім парляменті — пише в згаданих споминах д-р Кость Левицький — був голосом вопіючого в пустині, бо у відновленнє давньої Австрії майже ніхто вже не хотів вірити.“

Мабуть тільки одна президія Української Парляментарної Репрезентації, яка була також президією Української Національної Ради і в поширенім складі виконуючою делеґацією Ради, не втратила ще тої віри, про що свідчить її дальша діяльністьу Відні. [1])

[1]) Сю діяльність представляю на основі згаданих споминів д-ра Костя Левицького.

А саме вона повідомила президента міністрів Гусарека про утворенне Української Національної Ради і проголошенне української держави на українських землях Австро-Угорщини й почала з ним переговори про здійсненне сеї справи, очевидно, в дусі цісарського маніфесту.

Переговори стали на тім, що для Східної Галичини буде призначений цісарський намісник Українець, який обійме адміністрацію краю і в порозумінню з Українською Національною Радою переведе нову орґанізацію державних властий.

Сим президія Української Парляментарної Репрезентації вдоволилася і ждала дня 25. жовтня 1919., коли президент міністрів Гусарек мав вернути від цісаря.

Одначе замість сього він уступив і на його місце представився того ж дня новий президент міністрів проф. Лямаш, який узяв на себе задачу перебудови держави в дусі цісарського маніфесту, — перебудови, яка перемінилася в ліквідацію.

Президент міністрів Лямаш запевнив президію Української Парляментарної Репрезентації, що все піде по її бажанням. Коли ж вона зажадала рішаючої постанови австрійського правительства про передачу Східної Галичини під управу Української Національної Ради, ся справа прийшла на денний порядок засідань австрійської Ради міністрів 31. жовтня 1919.

Про її рішення говорять протоколи з сих засідань, які подаємо в дословнім перекладі.

„I. Протокол Ради Міністрів, яка відбулася в Відні 31. жовтня 1918. під проводом президента міністрів д-ра Лямаша (M. R. Z. 67).

При III. точці наради переходить президент міністрів до депеші польської управи, яка уконституувалася як ліквідаційний комітет для краю, та до бажання Українців про поділ адміністрації, що остає з сим у звязку. Він вносить, щоб на сю депешу відповісти по сій думці:

Правительство не підносить ніякого заміту проти того, щоби, відповідаючи думці з'єдинення польських областий Австрії з незалежною польською державою, адміністрація сих областий уже тепер перейшла в руки польських заступників, і воно радо заявляє готовість увійти в переговори з сим заступництвом про невирішені питання. Одначе правительство при сім безумовно застерігається, що польське заступництво не буде розтягати своєї діяльности на українські области, признаючи рівне право української нації до утворення самостійного державного орґанізму, якого границі будуть установлені на основі порозуміння націй або мировим договором.

Отсим визначується рівночасно провідну лінію, як належить віднестися до українських бажань.

Міністер суспільного здоровля [1]) оспорює, наче-б таке ставленне справи було можливе до приняття для Українців.

Міністер д-р Галецкі [2]) думає, що також з польської сторони піднесеться опір проти сього становища. Але в усякім разі він є готов особисто заняти се становище, бо воно покривається з заповідженнями найвисшого маніфесту з 16. жовтня.

Після довшого прояснювання, в якім брали участь майже всі члени кабінету, переважаюча більшість кабінету одобрює предложення президента міністрів.“

Того самого дня відбулося друге засідання Ради міністрів, про яке дає звідомленне отсей протокол:

---

[1]) Українець д-р Іван Горбачевський, професор чеського університету в Празі.

[2]) Польський міністер для Галичини.

„II. Протокол з 31. жовтня 1918. під проводом президента міністрів д-ра Ляматша; неприсутний міністер суспільного здоровля д-р Горбачевський (M. R. Z. 68).

Президент міністрів до III. точки наради заявляє, що Українці не приняли формули, установленої на останній Раді що-до передачі Полякам адміністрації в Галичині. Вони добачують у сім тільки академічне признаннє, яке не має ніякої практичної вартости, бо Поляки дійсно мають у своїх руках адміністрацію. Вони обстають з найбільшою рішучістю, щоби вже тепер установити розмежуваннє. Вони готові запоручити Полякам означені свободи, одного Поляка приймити до свого правительства та признати йому право „veto“ у всіх польських справах.

Після довшого пояснення цілого ряду питань президент міністрів ставить запитаннє, чи не було би можливе піти на зустріч безперечно оправданому домаганню Українців про власну адміністрацію тим способом, щоби староства, переважно заселені Українцями, обсадити Українцями.

В дальшім ході дебати Рада міністрів рішає дати Українцям отсі признання: правительство негайно припоручає намісникови у всіх областях Східної Галичини з українською народністю обсадити староства і повітові дирекції фінансів урядовцями української народности, в порозумінню з Українською Національною Радою. Один з сих старостів буде призначений начальним орґаном.

Також на залізничих стаціях сих повітів будуть призначені залізничі урядоці української народности, на скільки такі знайдуться. На скільки основний закон про судейську власть сьому не противиться, будуть у сих повітах назначені судді української народности, коли такі будуть до розпорядимости.

Про відповідний приріст у всіх згаданих катеґоріях постарається.“

Читаєш сі рішення Ради міністрів і питаєш, де були тоді голови тих міністрів.

Що-до першого рішення, то як можна сказати, що „польське заступництво не буде розтягати своєї діяльности на українські области“, а рівночасно не означити границь, де кінчаться польські і зачинаються українські области?!

Та коли при першім рішенню бодай ясно, що Полякам віддається дійсну власть, а Українцям признається тільки голе право, — то друге рішеннє просто безглузде. Бо щоби намісник міг перевести в життє ті признання, які Рада міністрів рішила для Українців, треба, щоб Австрія задержала власть в Галичині. А тимчасом та власть — згідно з першим рішеннєм — переходила на польське заступництво.

Про політичну вартість тих признань для Українців нічого й говорити, — так вони відбігають від здійснення української державности, проголошеної Українською Національною Радою. Все те обовязана була Австрія дати Українцям на самім початку свого конституційного істнування, себ то 60 літ перед тим!

Як бачимо, австрійська Рада міністрів радила так, неначе-б Австрія ще справді істнувала й рішення Ради міністрів мали значіннє, коли в дійсности держава, якої міністрами вони були, вже не істнувала.

Та найважнійше, — що заставило президію Української Парляментарної Репрезентації і виконуючу Делеґацію Української Національної Ради переговорювати з тою Радою міністрів, домагатися від неї рішень і — як побачимо далі — давати краєви вказівку: ждати рішення австрійського правительства?! Невже ж вона думала, що хоч-би австрійське правитель-

ство приняло й найкориснійше для української справи рішенне, то польська адміністрація Галичини сього рішення правительства неістнуючої держави послухає?!

Ждучи рішення української справи від австрійського правительства, президія Української Парляментарної Репрезентації і виконуюча Делеґація Української Національної Ради остала зовсім по заду подій, які тимчасом розвивалися революційним шляхом, шляхом руйнування Австро-Угорщини і будування на її руїнах нових держав.

Німці, Мадяри, Чехи, Південні Славяни, Поляки, Італійці, Румуни, — словом, усі народи Австро-Угорщини творили своє державне житте, здійснювали ідею свого національно-державного з'єдинення, не оглядаючися на стару Австро-Угорщину.

Українців Австро-Угорщини ждала на сім шляху боротьба з тими народами, які доси панували на українських землях, отже з Поляками в Галичині, з Румунами на Буковині, з Мадярами на Угорщині.

Центром сих державно-творчих змагань Українців була українська Галичина, за яку ждала український нарід неминуча боротьба з Поляками.

Як тільки вияснилося, що центральні держави мусять здатися на ласку й неласку антанти, польська Реґенційна Рада в Варшаві, утворена центральними державами як найвисший державний орґан проголошеної ними польської держави, видала 8. жовтня 1918. маніфест до польського народу, яким проголосила незалежність з'єдиненої Польщі, покликуючися на принціпи Вільзона.

„У відношенню до Польщі — говорить сей маніфест — ведуть сі принціпи Вільзона до утворення незалежної держави, яка обняла би всі польські землі, з доступом до моря, з економічною і політичною незалежністю, як і територіяльною цілістю, запорученою міжнародніми договорами“.

Хто знав польську національно-державну ідеольоґію, для того не було ніякого сумніву, що під „усіми польськими землями“ маніфест розуміє землі історичної Польщі і в кождім разі ті західні українські землі, на яких Поляки дійсно панували (Галичина, Холмщина).

Зрештою самі Поляки поспішилися розвіяти всякі сумніви і поставити справу ясно, що вони не думають замикатися в своїх етноґрафічних границях.

Т. зв. польське коло, представництво австрійських Поляків в австрійськім парляменті в заяві з 9. жовтня 1918. означило як ціль польської політики „злучити (в польській державі) землі, на яких польський нарід історично й культурно має домінуюче становище.“

В згаданій дебаті в австрійськім парляменті над справою мира в жовтні 1918. промовець польського кола Гломбінський, відповідаючи на уваги українського посла д-ра Теофіля Окуневського, заявив, що українське питанне є міжнародне, одначе Галичина не належить до України і польсько-українське питанне в Галичині є „внутрішня польська справа.“ Другий польський промовець, соціяльно-демократич-

ний провідник Дашинський, „потішив“ посла Окуневського тим, що під демократичною Польщею галицьким Українцям легко буде прийти з Поляками до згоди.

На згаданім принятю в цісаря 12. жовтня 1918. представники польського кола заявили в імени цілої Галичини, що вони відходять від Австрії до з'єдиненої Польщі.

В кінці 28. жовтня 1918. на нараді в Кракові галицькі Поляки утворили Польську Ліквідаційну Комісію, яка мала перевести перехід Галичини від Австрії до Польщі. Польська Ліквідаційна Комісія з одного боку видала до всіх державних установ у Галичині заклик, щоб вони на далі виконували власть від імени польської держави; з другого боку — як ми бачили — звернулася до австрійського правительства з домаганнем передати їй державну власть у Галичині.

Факт утворення Української Національної Ради Польська Ліквідаційна Комісія зовсім знехтувала.

Обнятте влади в Галичині від імени польської держави польське правительство в Варшаві призначило на день 1. падолиста 1918. Свідчить про се приказ шефа Головного Польського штабу Розвадовського до ґенерала ґр. Лямезана у Львові[1]). Ся телеґрама звучала:

„Ґенерал ґр. Лямезан, Львів.

Варшава, дня 1. падолиста 1918. Год. 10 м. 45 перед полуднем. Телеґрама ч. 15.

Князь Вітолд Чарторискі призначений ґенеральним комісарем для цілої Галичини і зараз обнимає управу краю з рук ґенерал-полковника намісника Гуйна.

Начальну команду війска в Галичині обнимає аж до дальшого зарядження ґенерал дивізії Пухальскі. Польським військовим командантом в краківськім окрузі є бриґадієр полковник Роя. Для Львова призначений ґенерал ґр. Лямезан.

Польське війско має бути негайно святочно заприсяжене на основі формули присяги з 12. жовтня. Треба завізвати населенне оголошеннями, при ужиттю всіх способів, до супокою й порядку. Населенне не-польської народности треби вважати заприязненим, доки збереже супокій. Відмарш австро-угорського і німецького війска наступить після повного управильнення відносин. Переїзджаючі транспорти того війска мають бути негайно пропущені. Польське війско має носити однострій давного помічного корпуса, а коли се не дасться перевести, що найменше польського орла на шапці. Українське війско, на скільки появиться, треба вважати заприязненим, — на скільки збереже найповнійшу невтральність. На випадок конфлікту треба постаратися розоружити його, перешкодити кождому виступови, проступки карати безоглядно, запевнити функціонуванне державних установ. Саботаж і грабування треба карати негайною дорогою.

Підпис: Ексцеленція Розвадовскі, шеф Головного Польського Штабу.“

І так на випадок розпаду Австрії українській Галичині грозила небезпека насильного прилучення польською адміністрацією до Польщі.

Провідні круги Української Парляментарної Репрезентації й Української Національної Ради думали усунути сю небезпеку тим, що австрійське правительство поділить Галичину і в польській части передасть владу польській державі, а в українській части Українській Національній Раді. Ті їх заходи представлені висше.

---

[1]) Розвадовський і Лямезан — Поляки, ґенерали австрійської армії.

Та було ясно, що якби навіть так сталося, то се ще не усувало небезпеки. Бо чи польська адміністрація, польські військові части і ціле польське громадянство послухають такого зарядження австрійського правительства? Тільки сила української державної влади могла б їх заставити скоритися сій владі.

Та хоч названим українським провідним кругам найважнійшою справою видавалося одержати державну владу в українській Галичині з рук австрійського правительства, отже шляхом леґальної передачі влади, і за сею „найважнійшою справою“ питанне про вдержання влади непаче оставало в тіни, — одначе, розуміється, в краю йшла праця для переведення орґанізації української державної влади.

Сю працю вела львівська делеґація Української Національної Ради, одначе події випереджували її. Так прим. повітових орґанізаторів скликано до Львова на 1. падолиста 1918., щоб дати їм інструкції; орґанізаційні збори по повітах для переведення повітових і громадських орґанізацій Української Національної Ради назначено на 6. падолиста 1918. Як показали дальші події, все те було припізнене.

На щастє ще перед утворенням Української Національної Ради почала працю військова орґанізація, утворена офіцирами Українських Січових Стрільців і українських частин австро-угорської армії. Сій праці треба завдячити, що українська Галичина, заснувши одного для під Австрією, не пробудилася другого під Польщею.

Взагалі ж уся ся орґанізаційна праця для утворення української державної влади відбувалася в дуже не прихильних умовах. Вся державна адміністрація української Галичини знаходилася в польських руках. Українських офіцирів в українських військових частях було мало і тільки на низших становищах. Українські Січові Стрільці стояли на Буковині. Кождої хвилі ся орґанізаційна праця могла бути відкрита і придушена польськими властями „в імя Австрії“. При тім мішали також настрої серед провідних українських кругів, які надіялися перше всего на Австрію [1])

Коли так львівська делеґація Української Національної Ради працювала над орґанізацією української державної влади [2]) і ждала на вказівки виконуючої делеґації з Відня. — 31. жовтня 1918. одержано відомости, що австрійський намісник Гуйп мав одержати від

---

[1]) Для характеристики наведу отсей просто неправдоподібний факт, який знаю з зовсім певного жерела: В останніх тижнях істнування Австрії, коли її розпад уже був очевидний, в одній віденській кофейні в товаристві кількох Українців офіцирів австрійської армії зійшла розмова на те, що з огляду на розпад Австрії треба би подумати про орґанізацію українських військових частин. На се один з найбільш заслужених українських діячів старшого покоління, також тоді австрійський офіцир, встав з такою заявою: „Панове, не забувайте, що я є австрійський офіцир і на такі розмови не можу позволити. Дякуйте Богу, що я з сих Ваших слів не роблю службового ужитку!“ І відійшов. Хочеться думати, що се все таки був відокремлений факт.

[2]) Так 29. жовтня 1918. утворено Український Харчовий уряд. 30. жовтня 1918. видано поклик до українських урядовців, щоб не слухали поклику Польської Ліквідаційної Комісії, яка приказувала державним установам Галичини урядувати в імени Польщі.

австрійського правительства приказ передати владу тій національній орґанізації, яка перша зголоситься і дасть запоруку вдержання порядку.

Відомість не була певна, але викликала затрівоженнє.

Друга відомість була та, що 1. падолиста 1918. має приїхати до Львова делеґація Польської Ліквідаційної Комісії, щоб обняти власть над Галичиною в імени польської держави [1]).

Не було ніякого сумніву, що намісник Гуйн передасть владу Польській Ліквідаційній Комісії. А як і не захотів би, то вона візьме її силою. При тім треба було числитися з настроєм, який серед польського громадянства Львова викличе святочний обхід з приводу свята „задушних днів“ на кладовищи в память польських повстанців.

Наслідком сих відомостий зійшалася 31. жовтня 1918. перед полуднем ґрупа членів Української Національної Ради на нараду. Присутний був також пок. Дмитро Вітовський, який тільки перед пару днями приїхав з місця постою Січових Стрільців до Львова, щоб обняти провід над військовою орґанізацією.

Для учасників наради [2]) було ясно, що як ми нині не візьмемо Львова, то завтра його візьмуть Поляки.

Правда, з Відня мав приїхати по полудни посол д-р Льонґин Цегельський з відомостями, як стоїть справа з передачею української Галичини Українській Національній Раді австрійським правительством, — одначе більшість учасників наради рішила незалежно від того повести акцію по такому пляну:

Українська Національна Рада при помочи військової орґанізації бере сьогодня власть у Львові. З формального боку сьогодня по полудни йде депутація Української Національної Ради до намісника Гуйна з домаганнем законної передачі влади на основі цісарського маніфесту з 16. жовтня 1918. Коли він се домаганнє сповнить, тоді наступає переняттє влади. Коли ж ні, — що було найправдоподібнійше — то вночи з 31. жовтня на 1. падолиста 1918. українська військова орґанізація при помочи українських військових частий розоружить усі инші військові части, займе всі державні установи. арештує намісника і всіх инших представників австрійської влади і так обійме владу в імени Української Національної Ради.

Рівночасно розіслано довірених людий у всіх залізничих напрямах на провінції, щоб по всіх повітових містах таку саму акцію перевели українські повітові орґанізації,

Про успіх нашого рішення ми не були певні. Військова орґанізація ще не була переведена як слід. При тім Львів був польським центром — політичним, бюрократичним, військовим. Але всі ми були свідомі того, що сьогодня остання година, коли ми можемо як не перемогти, то хоч з честю упасти: завтра нас з підданих Австрії

---

[1]) Подана висше телеґрама Розвадовського до Лямезана стверджує, що ся відомість була вірна.

[2]) Д-р кость Левицький, Іван Кивелюк, Володимир Сінгалевич, д-р Сидір Голубович, д-р Степан Баран, я, пок. Вітовський; чи ще хто був — не тямлю.

перемінять у підданих Польщі і ми будемо безсильні опертися сьому. І тому ми рішилися.

Очевидно, завдячити треба се рішеннє військовій орґанізації і її провідникови Вітовському. Коли б вона не була заявила готовости перевести се рішеннє, воно не могло би бути приняте. Та вона зробила ще більше, — вона настоювала на принятте сього рішення супроти тих, то ще вагалися.

По полудни приїхав з Відня д-р Цегельський і привіз відомість, що власне сьогодня, 31. жовтня 1918, австрійська Рада міністрів має рішити передати владу в українській Галичині Українській Національній Раді; завтра, 1. падолиста 1918., урядовий курієр має привезти се рішеннє з цісарським підписом до Львова і вручити намісникови Гуйнови. З огляду на се виникла думка, яку заступали д-р Кость Левицький[1]) і д-р Льонґин Цегельський, чи не ліпше послухати вказівки виконуючої делеґації Української Національної Ради і ждати завтрішнього дня. До ґрупи, яка була за виконаннє пляну сеї ночи, прилучився Вітовський, який заявив, що до виконання сього пляну все так підготовлене, що вже неможливо його відложити, та що він на випадок відложення не може взяти на себе відповідальности за дальший хід подій, бо завтра ми вже можемо бути безсильні супроти польської переваги. Дякуючи сьому перемогла думка, що таки сеї ночи треба перевести порішену акцію.

Вночи команда української військової орґанізації заняла Народній Дім на свою кватиру і приступила до виконання пляну заняття Львова. Акція принесла повний успіх. Українські військові части під проводом українських офіцирів розружили всі инші військові части, заняли казарми, обсадили всі важнійші державні будинки і ратуш, арештували австрійського намісника Гуйна й австрійського команданта міста Пфеффера і обняли власть в місті від імени Української Національної Ради.

На основі представлених подій, треба ствердити, що Українська Парляментарна Репрезентація і Українська Національна Рада не використали як слід останніх тижнів розпаду Австро-Угорщини для української справи. Вони повинні були знати, що розпад Австро-Угорщини порішений, і не ждати нічого від австрійського правительства, а заявитися за розпадом Австро-Угорщини і з'єдиненнєм усіх українських земель і з одного боку шукати міжнародніх звязків для запевнення собі участи в спадщині Австро-Угорщини, з другого ж під кличем з'єдинення орґанізувати українські народні маси до боротьби за з'єдиненнє і незалежність. Замість того вони тратили час на переговори з австрійським правительством, даючи Полякам змогу дискредитувати їх перед иншими народами Австрії й на міжнародній арені як прихильників Австрії.

Се невикористаннє останніх місяців і тижнів істнування Австро-Угорщини для того, щоб заінтересувати справою української Галичини міжнародню політику, було одною з причин дальших невдач галицько-української політики на міжнародній арені.

---

[1]) Див. його згадані спомини в „Волі".

II. Часть.

Західно-Українська Народня Республика.

Розділ IV.

У Львові.

Заснувши 31. жовтня 1918. під австрійською державною владою, виконуваною Поляками, населенне Львова прокинулося 1. падолиста 1918 під владою Української Національної Ради. Як символ сеї влади маяв на вежі ратуша український синьо-жовтий прапор. Такі самі прапори маяли на важнійших державних будинках. По місті ходили українські військові патрулі.

Вся ся переміна була великою несподіванкою для всіх Львовян без ріжниці національности й віроісповідання. Плян, порішений попереднього дня, тільки тому удався, що був тайною для всіх, за виїмком невеликого гуртка членів Української Національної Ради й українських офіцирів. Навіть не всі члени Української Національної Ради знали про нього. Така строга тайна була зберігана тому, бо тільки вона давала вигляд на успіх. Коли б про сей плян перед виконаннєм його довідалися Поляки, вони мали аж забагаго сили, щоб не допустити до його виконання.

Ані цісарський намісник ґр. Гуйн ані комендант міста ґенерал Пфеффер нічого не сподівалися і спокійно спали, коли українські військові відділи явилися над раном у їх мешканнях і арештували їх [1]).

Так само спокійно спали всі польські політичні діячі й урядовці. Хоч вони — як побачимо низше — не виключали „українського замяху“ на Львів і Східну Галичину, одначе не допускали, що Українська Національна Рада сягне по державну владу вже сеї ночи.

Тому перший день української влади минув спокійно. Вона не зустрічала ніякого опору.

Одначе вже по полудни почали приходити відомости, що в околиці головного залізничого двірця, в міській школі ім. Конарського дається що-раз більше відчувати акція польської військової орґанізації. Ся акція швидко перемінилася в польсько-українську війну за посіданнє Львова, яка велася від 1. до 22. падолиста 1918. і скінчилася польською перемогою. Хід і важнійші епізоди боротьби будуть представлені низше.

Тепер перейдемо до представлення праці над орґанізацією державного життя в сім короткім періоді. Сю працю прийшлося вести самій галицькій делеґації Української Національної Ради, бо звязок з президією й виконуючою делеґацією в Відні був перерваний.

---

[1]) Вони оставали під почесним арештом і швидко виїхали до Відня.

Приступаючи до сеї праці, Українська Національна Рада [1]) доповнилася і що-до партійного складу і що-до осіб.

Як було зазначено висше, українська соціяльна демократія не вступила до Української Національної Ради при її оснуванню. Тепер вона вислала до неї своїх делеґатів, так, що Українська Національна Рада, приступаючи до орґанізації державного життя, з'єдиняла в собі всі партії.

Крім того Українська Національна Рада рішила доповнити свій склад рядом визначних діячів, партійних і безпартійних, які були потрібні для праці в Раді [2]).

Праця Української Національної Ради в львівськім періоді велася в дуже важких обставинах. В самім Львові шаліла що-раз завзятійша боротьба, так, що приходилося працювати під обстрілом, а крім того боротьба за Львів що-раз більше утруднювала звязки з краєм.

Обняттє державної влади у Львові і в цілій новоутвореній українській державі оголосила Українська Національна Рада населенню міста Львова отсею відозвою:

„До населення міста Львова.

Волею українського народу утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава.

Найвисшою властю Української Держави є Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Дальші зарядження видадуть цивільні і військові орґани Української Національної Ради.

Взивається населеннє до супокою й послуху тим зарядженням.

Під сею умовою безпечність публичного порядку, життя і маєтку як також заосмотреннє в поживу вповні запоручається.

Львів, дня 1. падолиста 1918.

Українська Національна Рада."

Того самого дня оголошено другу відозву до українського народу цілої держави. Вона звучала:

„Український Народе!

Голосимо тобі вість про твоє визволеннє з віковічної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19. жовтня твоєю волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава і її найвисша власть Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український Народе!

Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усі ворожі замахи на Українську Державу.

Заки будуть установлені орґани державної власти в законнім порядку, українські орґанізації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імени Української Національної Ради виконувати власть.

---

[1]) В львівськім періоді під Українською Національною Радою треба розуміти тільки членів, присутних у Львові.

[2]) На сій основі ввійшов також я в склад Української Національної Ради як безпартійний.

Де сього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути усунені.

Всі жовніри української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлених нею військових властий Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовнірів з фронтів відкликається отсим до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до оружя українське населеннє має утворити боєві відділи, які або ввійдуть в склад української армії або на місцях оберігатимуть спокій і порядок. Особливо мають бути оберігані залізниці, почта й телеґраф.

Всім горожанам української держави без ріжниці народности і віроісповідання запоручається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність.

Національні меншости Української Держави — Поляки, Жиди, Німці — мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.

Аж до видання законів Української Держави обовязують дотеперішні закони, на скільки вони не стоять у противенстві до основ Української Держави.

Як тільки буде забезпечене й укріплене істнуваннє Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його проґраму оголоситься.

Український Народе!

Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!

Львів, 1. падолиста 1918.

Українська Національна Рада."

Того самого дня пополудни делеґація Української Національної Ради під проводом голови д-ра Костя Левицького пішла до намісника Гуйна, домагаючися, щоб він урядово передав управу краю від імени Австрії Українській Національній Раді. Намісник відповів, що він знаходитися під арештом і тому не може виконувати ніяких правних актів. Свою власть рішився він передати віцепрезидентови намісництва Володимирови Децикевичеви. Акт сеї передачі власти підписав він в присутности делеґації Української Національної Ради.

Децикевич сповнив домаганнє делеґації, заявляючи, що на основі цісарського маніфесту з 16. жовтня 1918. і однодушного бажання українського народу передає власть від імени Австрії Українській Національній Раді. Про се списано урядовий протокол, який підписали: Децикевич як заступник намісника і д-р Сидір Голубович, д-р Кость Левицький і д-р Льонґин Цегельський від імени Української Національної Ради.

Недостача попереднього підготовлення, оружна боротьба у Львові, переговори з Поляками, недостача орґанізованого звязку з краєм і непривичність діячів попереднього часу до революційної акції спричинили, що аж 9. падолиста 1918. утворено правительство, якому надано назву: Тимчасовий Державний Секретаріят.

Доси Українська Національна Рада була не тільки законодатним, але й виконуючим орґаном. Тепер виконуюча компетенція перейшла на Державний Секретаріят, а Українська Національна Рада задержала для себе загально приняту парляментарну компетенцію, себ-то компетенцію законодатну і контрольну.

Склад Державного Секретаріяту був такий: Президія і фінансові справи — д-р Кость Левицький. Внутрішні справи — д-р Льон-

ґин Цегельський. Закордонні справи — д-р Василь Панейко. Судові справи — д-р Сидір Голубович Віроісповідні справи — Олександер Барвінський; йому ж доручено також управу шкільних справ, для яких рішено утворити окремий державний секретаріят. Військові справи полковник Дмитро Вітовський. Земельні справи — д-р Степан Баран. Торговля і промисл — Ярослав Литвинович. Публичні роботи — д-р Іван Макух. Праця і суспільна опіка — Антін Чернецький. Суспільне здоровлє — д-р Іван Куровець. Шляхи — Іван Мирон. Почта і телеґраф — Олександер Пісецький. В кінці в склад Державного Секретаріяту ввійшов д-р Степан Федак як президент утвореного ще перед тим Харчового Уряду.

З партійного становища Державний Секретаріят був коаліційний, одначе з рішаючою перевагою національно-демократичної партії, до якої належало 8 державних секретарів. По-за ними Вітовський і Макух належали до радикальної партії, Чернецький до соціяльно-демократичної партії, Барвінський до християнсько-суспільної партії.

Сей слад Державного Секретаріяту був очевидно тимчасовий і більше припадковий ніж пляновий; вибиралося людий, які були під рукою. Одначе з другого боку відбивав він перевагу національної демократії в громадянстві. А що національно-демократичні діячі виросли й постарілися в передвоєнних австрійських відносинах, то се відбилося також на їх теперішній діяльности, до якої треба було людий революційного виховання.

З технічного боку склад Державного Секретаріяту був завеликий. Творилося окреми секретаріяти так як „у людий“, — себ-то в великій упорядкованій державі. Тимчасом на той час більше надавався виконуючий орґан, зложений з малого числа людий.

В неділю, 10. падолиста 1918. мав Державний Секретаріят зложити урядове приреченнє.

Се дало привід до дебати в Українській Національній Раді про справу з'єдинення з Великою Україною.

В дійсности принціпіяльних противників з'єдинення в громадянстві зовсім не було. Була тільки ріжниця в поглядах, в яку чергу ставити сю справу: чи вважати її найважнійшою й негайною, чи ждати слушного часу. Якби Велика Україна була впорядкованою державою, тоді негайне з'єдиненнє було би самозрозуміле, одначе непевність внутрішнього і міжнароднього положення Великої України спричиняла, що не всі ставилися до справи з'єдинення однаково.

Найгорячійше ставилося до сеї справи військо. Се зрозуміле. Військові старшини — се була та сама академічна молодіж, яка від початку 20. століття найгорячійше переймалася ідеєю з'єдинення. Крім сього багато з них побувало на Великій Україні з австро-угорською окупаційною армією, так що вона була їм реально рідна, а не тільки ідейно, як діячам старшого покоління.

Перед тим, заки Державний Секретаріят зложить урядове приреченнє, військо хотіло мати справу з'єдинення на стільки виясненою щоб Державний Секретаріят мав у сій справі ясно визначений шлях.

Йдучи сьому бажанню війска на зустріч, Українська Національна Рада на засіданню 10. падолиста 1918., перед актом службового приречення Державного Секретаріяту, приняла в справі з'єдинення отсе рішенне:

„Українська Національна Рада, як найвисша влада українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганню до здійсненя національного ідеалу всего українського народу, поручає Державному Секретаріятови поробити потрібні заходи для з'єдинення всіх українських земель в одну державу."

Після сього відбувся в бувшім паміснництві, яке тепер стало осідком Державного Секретаріяту, акт зложення службового приречення Державним Секретаріятом. Се приреченне зложили державні секретарі на руку найстаршого члена Української Національної Ради Юліяна Романчука.

Побіч біжучих справ Державний Секретаріяріят занявся перше всего виробленнєм проєкту тимчасового основного закона про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії. Сей проєкт приняла Українська Національна Рада на засіданню 13. падолиста 1918. Був се перший закон, який ухвалила Українська Національна Рада. Він звучить:

Тимчасовий основний закон

про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13. падолиста 1918.

Артикул I.

Назва.

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19. жовтня 1918. року, обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву Західно-Українська Народня Республика.

Артикул II.

Границі.

Простір Західно-Української Народньої Республики покривається з українською суцільною етноґрафічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мармарош, — як вона означена на етноґрафічній карті австрійської монархії Карла барона Черніґа, Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k. k. Direktion der administrativen Statistik. Wien 1855. Maßstab 1 : 864.000.

Артикул III.

Державна суверенність.

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народню Республику.

Артикул IV.

Державне заступництво.

Права влади іменем Західно-Української Народньої Республики виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного,

безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без ріжниці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народньої Республики. До часу зібрання установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріят.

Артикул V.

Герб і прапор.

Гербом Західно-Української Народньої Республики є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печать має довкола гербу напис: „Західно-Українська Народня Республика“.

Сей тимчасовий основний закон треба оцінювати як тимчасовий. Тому містить він тільки постанови, найконечнійші для законного ствердження державної самостійности українських земель бувшої Австро-Угорщини.

Для характеристики сього закона найважнійша постанова про назву новоутвореної держави. Називаючи її „Західно-Українська Народня Республика“, Державний Секретаріят, який виробив проект закона, і Українська Національна Рада, яка його приняла, виявили свою волю, що новоутворена держава має бути народньою республикою, себ-то має бути збудована на таких самих основах, на яких будувалася Українською Центральною Радою Українська Народня Республика на областях Великої України. Під враженнєм упадку монархізму в Середній Европі і відомостий, що Український Національний Союз готовить повстанне проти гетьманщини Скоропадського, в Українській Національній Раді запанувало в той час переконанне, що гетьманщина була тільки антрактом, після ліквідації якого вестиметься далі будова Української Народньої Республики, почата Українською Центральною Радою. На таких самих основах повинна будуватися й Західно-Українська Народня Республика, яка в можливо найкоротшім часі повинна з'єдинитися з Українською Народньою Республикою в одну державну цілість.

Артикул IV висше поданого закона заповідав вибір установчих зборів на основі 5-членної демократичної формули. Одначе переведенне виборів до установчих зборів вимагало довшого підготовлення. До того часу заступництвом народу оставала Українська Національна Рада. Одначе вона розуміла, що її дотеперішній склад не вистарчає, щоб як слід нести обовязки заступництва народу.

Тому вона рішила доповнитися представниками повітів і міст. Представники громад кождого повіта мали вибрати одного члена Української Національної Ради. Так само по одному членови мали вибрати більші міста, при чім Львів мав вибрати 4 членів, Чернівці і Станиславів по двох. Вибори назначено на час 22.—26. падолиста 1918.

Крім сього Українська Національна Рада ухвалила ще два закони: „закон з 16. падолиста 1918. про тимчасову адміністрацію областий Західно-Української Народньої Республики“ і „закон з 21. падолиста про тимчасову орґанізацію судів і власти судейської“.

Закон про тимчасову адміністрацію оставляв у правній силі доси обовязуючі закони і розпорядки, на скільки вони не противляться державности Західно-Української Народньої Республики (§ 1); підчиняв всі адміністраційні уряди Республики Державному Секретаріятови у Львові як найвисшій державній інстанції (§ 3); установляв, як начальний повітовий орґан політичної адміністрації аж до уладження державно-правних відносин, державного повітового комісаря (§ 4), якого іменує й усуває державний секретар внутрішніх справ.

Таким чином місце „цісарсько-королівського старости“ займав державний повітовий комісар; по-за сим адміністрація оставала поки-що без зміни.

Таку саму ціль: установити замість австрійської державної власти українську, не нарушаючи поки-що самої орґанізації, мав закон про тимчасову орґанізацію судів і судейської власти.

Головні постанови сього закона такі:

Закони і розпорядки, на яких основі виконувано судівництво в бувшій австрійскій державі, остають в правній силі, на скільки не противляться державности Західно-Української Народньої Республики (§ 1). Всі закони і разпорядки, які мали на цілі охорону прав і інтересів бувшої австрійської держави, її армії та її орґанів, як також охорону прав і інтересів бувших її коронних країв, мають від тепер анальоґічно примінюватися для охорони прав і інтересів Західно-Української Народньої Республики, її армії та її орґанів (§ 2). Всі суди на території бувшого цісарсько-королівського Висшого Краєвого Суду у Львові стають судами Західно-Української Народньої Республики і в її імени виконують судівництво (§ 3). Всі справи бувшого австрійського міністерства судівництва переходять на державний секретаріят судівництва (§ 4). Дотеперішні суди: „цісарсько-королівський повітовий суд“, „цісарсько-королівський окружний (у Львові й Черпівцях: „краєвий“) суд“ і „цісарсько-королівський висший краєвий суд“ перемінюються на повітовий, окружний і висший суд Західно-Української Народньої Республики (§ 6). Як найвисша інстанція має бути утворений окремим законом Найвисший Державний Суд у Львові (§ 10).

В сі дотеперішні орґанізаційні форми адміністрації й судівництва, які поки-що оставляли наведені закони, мали внести нового духа нові люди, члени українського народу, які мали управляти сими установами замість дотеперішньої польської бюрократії.

Занятте Львова польським військом перервало дальшу законодатну працю Української Національної Ради у Львові.

Тепер перейдемо до представлення оборони Львова.

Українське військо заняло Львів під командою отамана Дмитра Вітовського, який одержав за се ступінь полковника. Занедужавши з перевтоми, Вітовський зрікся команди, яку переняв полковник Григорій Коссак. Під кінець оборони Львова на команданта покликано отамана Стефанова, дотенерішнього команданта Золочева, надаючи йому ступінь полковника.

Як уже сказано, українське військо опанувало Львів дуже незначними силами. Сталося се тому, що Поляки не сподівалися такої рішучости з боку Українців і через те спізнилися з своєю акцією.

Того самого 31. жовтня 1918., коли Українська Національна Рада рішила заняти Львів, польські військові орґанізації мали нараду в справі акції на випадок „українсько-австрійського замаху на Львів і Східну Галичину, який заповідається“ [1]). Ся нарада була в мешканню отамана Снядовського (вул. Личаківська, ч. 16.) в 6. годині вечером. На ній були заступлені отсі польські військові орґанізації: 1) польські військові кадри, 2) польська військова орґанізація, 3) команда польського війска і 4) незорґанізовані леґіоністи, противні складанню присяги варшавській Реґенційній Раді. Нарада мала за ціль осягнути одноцільність акції, на яку згодилися представники всіх орґанізацій, з виїмком представника команди польського війска, який домагався підчинення всіх инших орґанізацій своїй орґанізації. Більшість, яка згодилася на одноцільність акції, вибрала вождом сотника Мопчинського. Дальшу нараду назначено на 10. годину вечером того самого дня.

Ся нарада доказує, яка конечна була та рішучість, яку проявила Українська Національна Рада. Инакше Львів були би заняли Поляки.

Далі доказує вона, що Поляки готовилися до акції та що польське повстанне проти Української Національної Ради у Львові не було таким „чудом“, яким його опісля представляли Поляки, вихваляючися, що Львів „оборонили польські діти і жінки.“ Не „польські діти й жінки“, а польські військові орґанізації, яким прийшло на поміч польське військо, вислане польським правительством з Польщі.

Рішаючи заняти Львів, Українська Національна Рада числила на се, що українське військо, яке було у Львові, зможе держатися, заки надійдуть на підмогу значнійші українські сили з краю і з фронтів Зокрема числено на українських Січових Стрільців, які тоді знаходилися на Буковині. Вислано також делеґатів з просьбою за підмогу до Київа.

Одначе поміч з краю надходила не так швидко і не в такій силі, як було треба. Кождий повіт потребував передовсім сил для себе, щоби в себе укріпити українську державну владу. Українські части австро-угорської армії стояли в части на італійськім фронті, в части на Великій Україні. Заки вони прибули до Галичини й переорґанізувалися, Львів був уже в польських руках. Часть Українських Січових Стрільців, яка вспіла прибути до Львова, не змінила відношення супроти переважаючих польських сил, які наспіли з Польщі.

Не сповнилися також надії на поміч з Київа.

---

[1]) Протокол з сеї наради поміститоо львівське „Słowo polskie“, ч. 508 з 1. падолиста 1920.

Говоренне про „українсько-австрійський замах“, се звичайна польська інсинуація, ніби то Австрія підпирає Українців проти Поляків. Сеї інсинуації вживали Поляки, які всю свою силу в Галичині завдячували Австрії, особливо в своїх протиукраїнських заходах перед антантою.

Делеґати Української Національної Ради д-р Осип Назарук і інженер Володимир Шухевич, які виїхали зі Львова 5. падолисте 1918., звернулися в Київі, згідно з своїми інструкціями, з просьбою за поміч до гетьмана Скоропадського.

„Коли я — описує свою місію д-р Назарук [1]) — представив гетьманови ціль нашого приїзду, він запитав: ‚Скажіть отверто: хочете вирізати панів?‘ — ‚Хочемо будувати українську державу‘, відповів я здивований.

Він усміхнувся, але сказав, що на таку ціль допомогу дасть: добрий полк Січових Стрільців, які тоді стояли в Білій Церкві, буде висланий до границі Галичини буцім то на те, щоб очистити залізницю від полонених. Сей полк може опісля перейти без дозволу на галицьку землю. Таку здержність уважав гетьман потрібною, щоби не вмотатися в війну з Польщею. При чім додав іще, що вилучить Січових Стрільців зі своєї армії, коли вони перейдуть Збруч.

Від гетьмана пішли ми до ‚Національного Союза‘, де застали Винниченка. Коли я оповів йому вислід авдієнції в гетьмана, він схопився за голову й почав кричати, що ми завалили українську справу. Чому? Бо проти гетьмана, який має чорносотенно-російську орієнтацію, приготоване вже повстаннє і Січові Стрільці мали бути аванґардом сього повстання. Сього ми не знали. По гострій виміні слів що-до ваги Львова й Галичини ми погодилися на тім, що Шухевич піде до гетьмана й заявить, що нам вистане половина січової формації (крім ‚техніки‘, броневиків і т. п.).“

З Київа галицькі делеґати поїхали до Білої Церкви. Тут „Стрілецька Рада“ „відкинула проєкт висилки до Галичини якої-небудь частини, виходячи зі становища, що Січове Стрілецтво, хоч походить з Галичини, звязане передовсім з державними ітересами Великої України, та що Київ важнійший ніж Львів, а висилка одної частини загону до Львова могла би довести до того, що й Київа не здобудуть і Львова не вдержать“.

Не маючи нізвідки більшої підмоги, українське війско, яке заняло Львів, не змогло здавити польського повстання у Львові і піти на підмогу Перемишлеви, який перший упав жертвою польською наїзду [2]).

---

[1]) Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції. Відень 1920. — Стор. 6—8.

[2]) Перша проба заняти Перемишль в ночи з 30. на 31. жовтня 1918. українським курінем австро-угорської армії, який стояв у сусідній Журавиці, скінчилася невдачно, бо австрійський ґенерал Пухальський, Поляк, виставив проти нього два мадярські курені. 1. падолиста 1918. заключено в Перемишли польсько-українську угоду, на якої основі містом мала управляти комісія, зложена з 4 Українців і 4 Поляків. Одначе Поляки зовсім не держалися угоди, тільки почали орґанізувати свою армію і захоплювати власть в місті. Тоді Українці вспіли заняти місто по сей бік Сяну, а на Засянню укріпилися Поляки. 4. падолиста 1918. заключено польсько-український роз'єм, приймаючи Сян за демаркаційну лінію. Та сей роз'єм істнував тільки доти, доки не надійшли польські сили, зорґанізовані в Кракові. 11. падолиста українська команда дістала від польської команди ультимат, щоби віддала місто до 12 годин. На сей ультимат Українці не дали відповіди, рішаючи обороняти місто. Тоді Поляки, заосмотрені у всі технічні засоби (панцирний поїзд, артилерія і т. п.)

Польське повстанне у Львові почалося — як сказано — таки 1. падолиста 1918. по полудни. Його гнїздом була міська школа ім. Копарського коло головного залізничого двірця. Здавити повстанне в самім зароді не було сил, і воно почало розростатися. Через кілька днів утворилася в середині міста формальна боєва лінія. Поляки вспіли заняти західну часть міста з головним залізничим двірцем. Українці держали в своїх руках середмістє і східну часть з Високим Замком і залізничим двірцем Львів-Підзамче. Спершу обі сторони уживали тільки ручного оружя (кріси, ручні гранати, машинові кріси); в дальшім розвитку боїв почали також грати гармати.

Бої були для української сторони дуже важкі. Українські жовніри, переважно діти села, чужі й безрадні в великім місті, в якім зовсім не вміли орієнтуватися і в якім більшість населення, Поляки і спольщена часть жидівської інтеліґенції, відносилася до них вороже, — мали проти себе польських повстанців, переважно Львовян і взагалі дітий міста, які знали кожду вуличку, кождий перехід в камениці і при тім мали по своїм боці симпатію й поміч більшости населення. Український жовнір почував себе окруженим ворогами, від яких не знав і не мав де сховатися; польський повстанець знав, як ховатися, і скрізь знаходив приятельське приняттє. В боях проти Українців брало всякими способами участь польське населеннє. На них сипалися стріли зза вугла, з коридорів, з вікон, з дахів і пивниць камениць.

Ось пару примірів:

По Академічній вулиці йде український жовнір, студент, який тільки сьогодня взяв кріс у руки як доброволець. Нагло з заду прискакують до нього два Поляки в цивільнім одязі, хапають за руки, і один з них прикладає йому револьвер до чола і стріляє. Все те діється на очах польських прохожих, які не ховають своєї радости.

По Зеленій вулиці йде двох українських жовнірів. Нагло вискакує з одної камениці Поляк в цивільнім одязі, влучними стрілами ззаду кладе обох трупами і знов зникає в одній з камениць.

Не вважаючи на те, українське військо поводилося дуже людяно. Ніяких самосудів, ніяких зловживань, ніяких грабувань. Смертні присуди военного суду були дуже нечисленні, хоч по военному праву кождий, хто помагає неприятелеви, винен смерти. Одначе Українці приміняли сю постанову военного права тільки в найяркійших випадках. Не було також масових юстифікацій, хоч неодна камениця поведеннєм своїх мешканців заслужила на се. Не взято заложників, ані з початку, ані навіть тоді, коли польські повстанці окружили митрополичу резиденцію і проголосили всіх мешканців заложниками.

Польська преса, яка виходила в українській части міста, була заборонена аж тоді, коли помістила мобілізаційний приказ команди польських повстанців. Кожда инша команда поставила би за се редактора перед военний суд і розстріляла.

приступили до здобування міста. Здобувши його, устроїли український погром і всіх визначнійших Українців арештували й вислали до табору інтернованих в Домбю. Так закінчилася перемиська ідїлля польсько-української угоди.

Се очевидно не перешкодило кричати Полякам на весь світ про українські варварства і відплачувати українську людяність найстрашнійшими знущаннями над українським населеннєм.

Рівночасно з боями велися весь час польсько-українські переговори.

Таки 1. падолиста 1918. вечером зголосилася до Української Національної Ради польська депутація, яку Рада зараз приняла. В салі засідань Ради в будинку Ставропігії явилися краєвий маршалок Незабітовський, члени Краєвого Виділу Домбський і ґр. Козебродзький і радник Краєвого Виділу Савчинський.

Незабітовський заявив, що він і його товариші прийшли до нас, щоби шукати шляху до якогось бодай тимчасового порозуміння, — заки спір між обома народами рішать ті, що рішають про долю світа, себ-то побідні держави антанти, — і таким способом уникнути дальшого проливу крови, який уже розпочали де-які „шалені голови“.

„Шалені голови“ — відносилося до польських повстанців.

На сю заяву Незабітовського відповів заступник голови галицької делеґації Української Національної Ради Іван Кивелюк, вказуючи на те, що помиреннє з Поляками можливе тільки на тій основі, що Поляки признають українську державну владу. Про поворот до вчерашнього дня нема мови.

Далі промовляли инші члени польської депутації, яким знов відповідали члени Української Національної Ради.

З заяв польських промовців виходило, що вони також не думають про поворот до вчерашнього дня. Шлях до порозуміння при добрій волі дасться знайти. „Ми вже маємо проєкт відозви до польського населення“, — заявив Домбський, вказуючи на папір в кишени.

Стало на тім, що на другий день обі сторони зійдуться в соймовім будинку для дальших переговорів.

2. падолиста перед полуднем явилося в соймі з обох сторін багато осіб. З Українців, під проводом голови галицької делеґації Української Національної Ради, д-ра Костя Левицького, були: д-р Лев Ганкевич, д-р Михайло Лозинський, д-р Роман Перфецький, д-р Льонґин Цегельський, на короткий час явився також митрополит Шептицький. З Поляків крім членів учерашньої депутації прийшли всеполяки д-р Адам, д-р Сталь і проф. Хлямтач, демократи д-р Стеслович і д-р Шляйхер.

На самім початку стало видно, що Незабіговський і тов. усунулися в тінь. Так само не було мови про їх вчерашню примиримість. Адам, Сталь і Хлямтач, які висунулися на перше місце, заявили в своїх промовах, що вони не мають права говорити в імени галицьких Поляків, бо се належить до польського правительства в Варшаві. Вони могли би що найбільше приступити до утворення тимчасової комісії, зложеної з Поляків і Українців, яка тимчасово управляла би цілою Галичиною замість дотеперішнього австрійського намісництва.

Сю плятформу Українці відкинули, стоячи на становищі державної самостійности Східної Галичини.

Тоді Поляки передложили, щоби питаннє державности Східної Галичини оставити на боці, а взятися поки-що до умиротворення

Львова і вибрати польсько-український комітет для переведення сеї задачі. Українці на се згодилися і таки зараз вибрано комітет та уложено відозву, яку він мав видати в обох мовах до населення міста Львова.

Відозва вийшла того самого дня вечером. Одначе заки її розліплено, комітет уже перестав істнувати.

Просто з наради д-р Сталь мав удатися до польських повстанців, повідомити їх про заложенне комітету і візвати до спинення боїв.

Та коли комітет війшовся вечером на засіданне в Торговельній Палаті, Адам і Сталь заявили, що „польське військо“ стоїть на тім, що політики не мають мішатися до його акції. Що-до спинення боїв, то польський командант готов згодитися на завішенне оружя, одначе хоче переговорювати про се безпосередно з українським командантом.

Так за одну добу „шалені голови“ перемінилися в „польське військо“. Поляки, заскочені несподіваним заняттєм Львова, прийшли вже до себе і стали до боротьби. З огляду на се дальше істнуванне комітету стало зайве.

Українська команда сподівалася що-хвилі підмоги з краю, отже хотіла зискати на часі й дати відпочити втомленим жовнірам, які вже дві доби без перерви робили службу. Тому згодилася на предложенне польської команди, зроблене очевидно з тою самою ціллю, щоб зискати на часі. Пізно вночи з 2. на 3. падолиста полковник Вітовський і командант польських повстанців Мончинський заключили 12-годинне завішенне оружя.

Після сього почалися знов бої і знов переговори.

З української сторони вели їх з припоручення президії Української Національної Ради, а опісля Ради Державних Секретарів д-р Степан Витвицький, д-р Лев Ганкевич, д-р Михайло Лозинський, д-р Роман Перфецький, д-р Льонґин Цегельський і Антін Черпецький, одначе так, що на всі засідання ходили тільки Ганкевич і Лозинський, а инші тільки в разі потреби чергувалися. Після утворення Державного Секретаріяту Цегельський, який став державним секретарем внутрішніх справ, перестав брати участь у переговорах.

З польської сторони учасники переговорів також мінялися. Взагалі брали участь у переговорах доцент д-р Дубанович і поміщик Ценський від т. зв. „Подоляків“, себ-то особливо україножерно настроєних представників східно-галицьких польських поміщиків, д-р Адам, д-р Сталь і проф. Хлямтач від всеполяків, д-р Стєслович від демократів, Гавзпер, Клінґер і Щирек від соціяльних демократів.

Швидко стало ясно, що переговори до нічого не доведуть.

Полякам ходило про те, щоб „умиротворити“ Львів так, щоб вони після сього могли зліквідувати українську державну владу у Львові і зі Львова опанувати цілу Східну Галичину. Вони ставили такі умови: управу міста веде дотеперішня міська рада, в якій Українці мали тільки кілька місць. Порядок у місті вдержує міська міліція, яку утворить маґістрат в національнім складі відповідним національному складови населення міста. Польське і українське військо остає у Львові в визначених казармах, — кожде або в необмеженім або в рівнім числі.

Се значило, що завтра після заключення такого перемиря польське цивільне населеннє зорґанізується в боєві відділи й нападе на державні будинки, щоби зліквідувати українську державну владу. Міська міліція очевидно не буде її обороняти, а коли на її оборону виступит українське військо, то проти нього виступить знов польське військо і бої зачнуться наново, тільки серед обставин, для Українців далеко більше некорисних.

Українці годилися на привернення дотеперішньої міської ради і на міську міліцію, домагаючися тільки рівної участи Поляків, Українців і Жидів. Одначе застерігали собі право держати у Львові державну поліцію. В кінці що-до війска домагалися розвязання польського війска, а справу українського війска, як справу української держави, виключали з переговорів.

В дальших переговорах пішли Полякам на уступку на стільки, що годилися на те, щоб у Львові остала невелика, чисельно обмежена польська військова формація.

17. падолиста Поляки предложили 3-денне завішеннє оружя. Українці предложеннє приняли. Завішеннє оружя почалося 18. падолиста рано і кінчилося 21. падолиста рано. За той час мала вияснитися можливість заключення перемиря. На спільнім засіданню 19. падолиста Поляки подали в останній редакції свої умови. Засіданнє 20. падолиста було призначене на відповідь Українців і — коли обі сторони погодяться — на заключеннє умови перемиря.

Якраз в сім часі появився у Львові аґент французької місії в Румунії, французький поручник Віллем, який приїхав до Львова наслідком польських заходів, в товаристві Поляка Сокольницкого, який був польським аґентом при згаданій місії. В державнім секретаріяті закордонних справ він заявив, що приїхав тільки як обсерватор і не має ніяких повновластий для посередництва, одначе було би йому приємно своїм посередництвом спинити розлив крови. В самій справі він видомо стояв по боці Поляків, хоч старався в розмовах з Українцями се закривати.

20. падолиста Рада державних секретарів, вислухавши звідомленнє команданта полковника Стефанова про воєнне положеннє, рішила відкинути польські умови і предложити свої [1]).

Стефанів заявив, що українське військо може держатися у Львові що найменше два тижні. За той час очевидно прийде поміч з краю.

Польські умови в ніякім випадку не могли бути приняті. Вони означали би капітуляцію і відреченнє від будови української держави в Східній Галичині.

Одначе тактика в дальшім веденню переговорів залежала від воєнного положення. Коли-б воно було некорисне, треба було би тягти переговори далі, щоб бодай перевести як слід евакуацію Львова.

Відкидаючи польські умови, треба було бути готовим на те, що 21. падолиста рано розпічнуться дальші бої. Виглядів на приняття

---

[1]) Умови обох сторін обертались в висше поданих межах. Не маючи з собою тодішніх записок про переговори, подав я тільки загальний нарис тих умов.

українських умов Поляками не було, а дальше йти в уступках супроти Поляків Рада державних секретарів не могла.

Поляки також були певні, що переговори розібються. В сій хвилі вони самі хотіли сього. Як показалося опісля, вони вже мали запевнену підмогу польського війска з Польщі і предложили 3-денне завішеннє оружя тільки на те, щоб, заки та підмога надійде, не проливати даром крови своїх львівських частий.

Маючи певність, що після зірвання переговорів вони здобудуть Львів, рішили вони відбути акт зірвання з певною парадою, в присутности делеґата антанти, перед яким скинули би вину на Українців. Отже предложили, щоб на засіданню 20. падолиста був присутний Віллем, на що Українці згодилися.

Засіданнє розпочалося моєю заявою, що Рада державних секретарів не може приняти умов, предложених Поляками, зате готова заключити перемиреє на отсих умовах (тут я відчитав українські умови).

На сю заяву відповів Хлямтач широко закроєною політичною промовою, призначеною в першій мірі для Віллема, який розумів польську й московську мову і також говорив сяк-так по московськи. Хлямтач найбільший натиск клав на те, що Польща на сході заступає і боронить ідеали антанти та що Поляки своїми умовами дають такий доказ миролюбивости, що можуть з чистою совістю здатися на суд присутного делеґата антанти. Після умиротворення Львова Поляки мали готовий плян умиротворення цілого краю. Та хоч умиротворенне Львова з вини Українців не може бути осягнене, польська сторона відчитає свій плян умиротворення краю, щоб перед делеґатом антанти дати доказ своєї миролюбивости.

Сей польський проєкт польсько-українського перемиря для цілого краю відчитав Дубанович. Було се розробленне предложеного Хлямтачем на нараді 2. падолиста проєкту утвореня польсько-української комісії для управи краєм до часу рішення мирової конференції.

Очевидно, що польська адміністрація слухала би не сеї комісії, тільки польського правительства в Варшаві. В найліпшім разі комісія була би маріонеткою без власти. Та в дійсности комісія мала бути тільки способом, щоб заманити Українців зліквідувати українську державну владу, після чого прийшла би ліквідація самої комісії і перехід Галичини під владу польського правительства.

Після моєї відповіди на політичні виводи Хлямтача і ще кількох польських і українських промов забрав голос Віллем, який промовляв почасти по російськи, почасти по французьки. Промовляв як суддя, який в імени антанти видає присуд в користь Польщі. Між ин. зазначив, що Польщу антанта визнала, а України не визнала і не визнає. Тон його промови був такий провокаційний, що я йому перервав і звернув його увагу, що він забувається і виходить по-за межі ролі, в якій він бере участь в засіданню.

Засіданнє скінчилося ствердженнєм, що сторони не прийшли до порозуміння.

Вночи з 20. на 21. падолиста прийшло від Поляків нове предложеннє переговорів, яке підписав ґр. Скарбк в імени Польської

Ліквідаційної Комісії. Українці відповіли, що готові почати переговори. Одначе замість нових переговорів наступили рішаючі воєнні події. Взагалі який змисл мало те предложенне ґр. Скарбка в хвилі, коли Поляки готовилися здобути Львів, годі знати.

21. падолиста рано закінчилося завішенне оружя й почалися знов бої. Аж тепер українська команда відчула, що має діло не з самими львівськими повстанцями, тільки з дуже переважаючими польськими силами, які грозять українському війску окруженнем і замкненнем у Львові. З огляду на се українська команда рішила як найшвидше евакуувати Львів.

В таких обставинах евакуація не могла ні з політичного ні з військового боку відбутися як слід.

З політичного боку — не переведено плянового вибору осіб, які повинні вийти зі Львова для дальшої праці в будуванню держави.

З військового боку — оставлено багато всякого державного майна, між ин. поживи, яку, коли-б і не можна було її вивести, ліпше було роздати між українське населенне ніж оставляти Полякам.

Се була помилка української команди, що вона не зорієнтувалася, що на поміч польським повстанцям надходять такі сили, перед якими українські оборонці Львова не вдержаться, і не перевела заздалегідь розумної евакуації.

Вночи з 21. на 22. падолиста українське війско вийшло зі Львова в східнім і північнім напрямі. З ним вийшла зі Львова часть членів Української Національної Ради і майже всі члени Державного Секретаріяту [1]).

22. падолиста рано польське війско заняло Львів і почало погроми українських товариств і жидівських вулиць.

Жидівські погроми були карою за те, що Жиди — крім спольщеної части інтеліґенції — зберігали невтральність у польсько-українській боротьбі за Львів, утворивши власні війскові части для охорони жидівської части міста перед обома воюючими сторонами. Українці віднеслися до сього жидівського становища прихильно. Зате Поляки вважали його ворожим актом супроти польських інтересів і відплатили за се Жидам 3-денними погромами.

Так закінчився львівський період будування української держави в Галичині.

Рішучість, з якою занято Львів, не була на жаль прикметою дальшої діяльности національно-демократичних відповідальних кругів. Вирісши в леґальній політичній боротьбі з Поляками, вони не освідомили собі, що тепер місце політичної боротьби займає

---

[1]) Евакуацію переводжено „австрійською методою“, держачи все в тайні. Хто припадково довідався, як справа стоїть, той старався винестися зі Львова. Через те де-хто остав проти своєї волі і з великою небезпекою для себе. До сих належав і я. Того дня я був недужий і не міг вийти з хати. Всі мої заходи довідатися, як справа стоїть, були безуспішні. Ніхто не подумав, щоб повідомити мене й вивезти зі Львова. Наслідком сього я чотири місяці мусів ховатися перед арештуваннем.

війна, — війна на життє або смерть. Поляків уважали вони далі політичними противниками, а не воюючою стороною, супроти якої треба примінити всю строгість военного права. Польське повстаннє видавалося їм місцевим явищем і вони сподівалися, що як у Львові вдасться осягнути порозуміннє, що все буде добре. Велику роль в них грала при сім надія, що супроти ясних точок Вільзона Польща не посміє сягнути по Східню Галичину. З другого боку увага на авторитет антанти вязала їм руки: кожде зарядженнє оцінювали вони з того становища, що скаже на се антанта.

Навіть тоді, коли вияснилося, що Поляки уважають угоду тільки способом до ліквідації української державности в Галичині і ніякої иншої угоди не заключать, Державний Секретаріят прикладав велику вагу до львівських переговорів, думаючи, що все залежить від переговорів у Львові. Тимчасом переговори треба було вести зі свідомістю, що вони до нічого не доведуть і є тільки тактичним маневром для зискання часу.

Коли-б Державний Секретаріят мав таку свідомість, він не повинен би був сидіти у Львові, де всю його увагу забирала боротьба за місто і звідки зносини з краєм були що-раз важчі, тільки треба було оборону Львова оставити війску й місцевому політичному комітетови, а осідок Державного Секретаріяту й Української Національної Ради перенести до иншого міста в краю, звідки свобідно можна би вести працю над будовою держави.

Аж упадок Львова отворив згаданим відповідальним кругам очи на тверду дійсність: що за Галичину треба вести війну з Польщею і треба орґанізувати державне життє для того, щоб могти вести сю війну.

Розділ V.

Боротьба за теріторію Західно-Української Народньої Республики.

На основі ухвали Української Національної Ради з 18. жовтня 1918. і тимчасового основного закона про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії з 13. падолиста 1918. (арт. I і II), Західно-Українська Народня Республика мала обнимати всі українські землі бувшої австро-угорської монархії, себ-то українську часть Галичини, українську часть Буковини і українську часть Угорщини.

Одначе, хоч Австро-Угорщина перестала істнувати, український нарід висше названих земель не міг свобідно рішати про свою долю. З претенсіями до панування над його землями виступили ті народи, які панували над ним за часів істнування Австро-Угорщини, а саме: Польща пішла війною на здобуттє Східної Галичини, Румунія заняла українську часть Буковини, а українську часть Угорщини з одного боку не хотіла випустити з під свого панування Угорщина, з другого ж забажала прилучити до себе Чехо-Словаччина.

1. Східна Галичина. Війна Польщі з Західно-Українською Народньою Республикою почалася польським повстанням 1. падолиста 1918. у Львові. Тимчасом польське військо здобуло Перемишль і прийшло на поміч польським повстанцям у Львові, що рішило про долю Львова.

Зорґанізувавши армію, українське правительство поставило сильний вал проти дальшої польської іввазії. Так повстав польсько-український фронт, який тягнувся по правім боці Сяну здовж західного погранича української території, вигинаючися на схід здовж границі між Східною Галичиною і Холмщиною і здовж залізничого шляху між Перемишлем і Львовом. Сей фронт утворився в грудні 1918. р. і держався без більших змін до цвітня 1919. р., коли почалася польська офензива, яка скінчилася заняттєм цілої Східної Галичини. Про важнійші моменти сей війни буде мова далі.

В часі, коли сей фронт держався, чотири українські повіти (Сянік, Добромиль, Перемишль, Чесанів) опинилися по польськім боці фронту, а в повітах Львів, Городок, Мостиска, Рава, Сокаль, Лісько виконуваннє державної власти було утруднене. По-за сим державна власть Західно-Української Народньої Республики розтягалася на цілу територію Східної Галичини.

2. Українська часть Буковини. Після утворення Української Національної Ради у Львові утворилася — як відомо — буковинська делеґація Української Національної Ради в Чернівцях. Вона почала переговори з румунськими послами австрійського парляменту й буковинського сойму про поділ Буковини. Переговори велися без успіху, бо Українці домагалися цілої української части Буковини з Чернівцями, а Румуни годилися віддати їм тільки чотири повіти: Кіцмань, Заставну, Вашківці над Черемошем і Вижницю. Безуспішність переговорів лежала ще і в тім, що румунські посли не мали ніякого впливу на румунське громадянство, яке стояло за прилученнє цілої Буковини до Румунії.

Висловом сих змагань була Румунська Національна Рада, утворена 27. жовтня 1918. Президент Ради Фльондор звернувся до австрійського президента краю ґр. Ендорфа з домаганнєм передачі власти. Одначе сей відповів, що має від свого правительства наказ передати власть тільки представникам обох народів краю.

Українці плянували обняти власть в українській части краю 4. падолиста 1918. При сім числили головно на Українських Січових Стрільців, які стояли в Чернівцях.

Відомість про обнятте власти Українською Національною Радою у Львові викликала в Чернівцях велике одушевленнє. Одначе рівночасно втратили черновецькі Українці свою військову силу, бо Українські Січові Стрільці вибралися на поміч українським оборонцям Львова.

3. падолиста 1918. відбулася в Чернівцях велика українська маніфестація. Ухвалено злучитися з Галичиною, признати львівський Державний Секретаріят своїм правительством і змагати до як найшвидшого з'єдинення з Великою Україною.

Того ж для делеґація Української Національної Ради обняла власть у Чернівцях і в українській части краю.

Рівночасно зроблено угоду з румунським демократичним політиком Ончулом, який обняв власть в румунській части краю.

Одначе Румунська Національна Рада не згодилася на сю угоду, тільки стояла на тім, що вона має обняти власть в цілім краю і від себе віддасть Українцям управу чотирох висше названих українських повітів.

Про дальший розвиток подій рішило румунське правительство. 8. падолиста 1918. явився над Чернівцями румунський літак і розкинув проклямацію команданта румунської 8-ої дивізії, ґенерала Задіка, з заявою, що він дістав від свого короля наказ обсадити цілу Буковину. Далі говорилося в заяві, що занятте краю не має ніяких політичних цілий, тільки має за задачу поборювати анархію та вдержувати порядок.

Делеґація Української Національної Ради у відповідь на сю проклямацію вислала до ґен. Задіка протест проти заняття української части краю; в протесті стверджено, що в українській части краю панує повний порядок. Сей протест доручено ґен. Задікови 9. падолиста 1918. Не зважаючи на нього, Румуни заняли 11. падолиста 1918. Чернівці і до тижня цілу Буковину.

Український відділ, який вспіла за той час зорґанізувати делеґація Української Національної Ради в числі коло 400 людий, не міг очевидно ставити опору румунській армії.

Румунське правительство виступило проти Українців з політикою терору і національного поневолення, яку веде й доси.

Правительство Західно-Української Народньої Республики, заняте війною з Польщею, не могло виступити в обороні української части Буковини перед румунською окупацією. Треба було обмежитися дипльоматичними протестами і ждати рішення Мирової Конференції.

Делеґація Української Народньої Республики на Мирову Конференцію в Парижі нотою з 25. лютого 1919., в якій повідомляла про акт з'єдинення українських земель з 3. січня 1919., запротестувала як проти польського наїзду на Східну Галичину так проти заняття української части Буковини Румунією, домагаючися від Мирової Конференції заряджень для охорони української державної території.

Нотою з 18. марта 1919. Делеґація запротестувала проти терору румунського правительства супроти українського населення.

В кінці нотою з 17. мая 1919. Делеґація запротестувала проти наміру віддати українську часть Буковини Румунії і поставила до Мирової Конференції домаганнє, щоби окрема комісія антанти установила границю між Румунією й Україною, а доки се станеться, щоб установлено демаркаційну лінію між обома державами та щоб румунське військо уступилося з української части Буковини і віддало власть правительству Західної України [1]).

Сі українські протести не змінили долі української части Буковини.

---

[1]) Згадані ноти оголошені в двох випусках публікації: „Notes présentées par la Délégation de la République Ukrainienne à la Conférence de le Paix à Paris“. Париж 1919.

Правда, мировий договір в Сен-Жермен (арт. 59.) признає Румунії тільки близше неозначену часть Буковини, оставляючи означенне границь сеї части на пізнійше. Одначе проєкт статута для Східної Галичини говорить уже тільки про управильненне галицько-буковинської границі. А вся дальша політика антанти й Румунії робить вражіннє, що антанта вважає всю Буковину частю румунської держави.

3. Українська часть Угорщини. На установчім зібранню Української Національної Ради у Львові 18. жовтня 1918. не було представників угорських Українців. Занадто важко налягав на них мадярський режім і вони не мали змоги вступити в орґанізаційні звязки з галицькими й буковинськими Українцями. Ґрупа українських діячів з Угорщини прислала тільки на се зібраннє письмо, в якім, представивши важке положеннє народу, писала: „Значить, що ви, наші рідні браття, повинні стати за нами і з'єднати з собою. Наш нарід дожидає того спасення, щоби вже раз висвободитися від ярма другого народу“

Упадок старого режіму і проголошеннє демократичної республики в Угорщині розвязав руки і уста також угорським Українцям. 8. падолиста 1918. утворилася в Пряшеві „Руська Народня Рада“, яка на зборах 19. падолиста 1818. виставила отсі домагання: 1) домагається в етноґрафічних границях права свобідного самоозначення; 2) відповідно демократичним часам домагається повної національної свободи та хоче участи в тій самій долі, які осягнуть инші народи Угорщини; 3) протестує проти можливого розриву національної території чи прилучення проти волі до чужих народів; 4) домагається представництва на Мировій Конференції.

Як видно з сих домагань, „Руська Народня Рада“ заняла становище місцевого патріотизму. Домагаючися права самовизначення, вона не заявила, в якім напрямі угорські Українці повинні се право виконати.

Очевидно, угорське правительство не захотіло втратити української части Угорщини. Щоби її вдержати при собі, рішило воно надати їй автономію. Виданий в грудні 1918. закон творив з комітатів Марамарош, Угоча, Берег і Уг автономну „Руську Країну“. Про приналежність українських частий инших комітатів мала би рішити Мирова Конференція. Автономним законодатним орґаном мала бути „Руська Народна Рада“; спільні справи (закордонні, військові, фінансові, державне громадянство, судівництво, господарські і соціяльно-політичні справи) мав рішати угорський парлямент. Виконуюча власть в „Руській Країні“ мала належати ґубернаторови, якого назначувало угорське правительство. В угорськім кабінеті мав засідати міністер для справ „Руської Країни“. Переведеннє автономії не пішло далі того, що угорське правительство призначило ґубернатором „Руської Країни“ Августина Штефана, міністром для справ „Руської Країни“ д-ра Ернеста Сабова і віцеміністром просвіти д-ра Гіядора Стрипського.

Після радянського перевороту в Угорщині радянська влада в „Конституції Угорської Соціялістичної Федеративної Радянської Республики“ старалася розробити прінціп автономії народів Угорщини і їх

федерації. Одначе ся конституція не мала для української части Угорщини практичного значіння, тому не спинююся тут над нею [1]).

Утворенне „Руської Країни“ не вдоволило угорських Українців. Ідея злуки з усіми иншими землями Україні почала і тут здобувати ґрунт.

На засіданню Української Національної Ради 3. січня 1919. в Станиславові, де ухвалено акт з'єдинення, були також делеґати угорських Українців. Один з них виступив з привітом, в якім говорив: „Ми ваші браття, що були під пануваннем ворога, прийшли сюди, щоб ви дали нам раду. І ми дістали свободу і хочемо збудувати славну будучність. Одноголосно ми голосили, щоб українські цвіти леліли на Карпатах, щоби кожний Українець жив славно під одною з'єдиненою Україною. Наше серце тягне до України. Поможіть нам. Подаємо вам братню руку. Нехай живе одна одностайна Україна!“

Маніфестацією за з'єдиненнем з Україною були „всенародні збори угорських Українців“, які зійшилися 21. січня 1919. в Хусті. На сі збори прибули 420 делеґатів, з яких кождий представляв 1000 українського населення. Збори ухвалили отсі резолюції:

„1. Всенародні Збори угорських Українців з дня 21. січня 1919. ухвалюють з'єдиненне комітатів: Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шаріш, Спіж і Абауйторна з Соборною Україною, просячи, щоби нова держава при виконанню сеї злуки узглядпила окремішне положенне угорських Українців.

Всенародні Збори заявляють, що український нарід Угорщини не признає ‚десятого закона‘ про ‚Руську Країну‘, даного в Будапешті в 1918., бо ухвалено його без волі народа і без його заступництва.

2. Відповідно до сього рішення Збори постановляють, що український нарід не вишле своїх послів до угорського парляменту.

3. Всенародні Збори просять, щоби українське війско обсадило комітати, заселені Українцями, і щоби заосмотрило населенне, яке живе в важких обставинах поживою.

4. Всенародні Збори витають всі визволені народи Австро-Угорщини: Чехо-Словаків, Юго-Славян, Румунів, Поляків і Німців.

5. Збори витають мадярське народне правительство, яке, стоячи на демократичних основах, признало право самовизначення народів і не уживало ніяких насильств проти політичного орґанізування українського народу і проти висловлення його правдивої волі.

6. Збори висловляють подяку всім державам антанти і їх союзникам, що боронили демократичний дух і вибороли пригнобленим народам свободу, та просять, щоб вони помогли здійснити постанову всенародніх зборів.

7. Всенародні Збори вибирають для ведення справ українського народу Центральну Народню Раду зі 100 членів і дають їй повновласть заступати угорських Українців усе і всюди, де сього буде потрібно перед усіми народами, і зробити все, що кождого часу в інтересі українського народу уважає за потрібне.“

Головою Центральної Народньої Ради вибрано д-ра Михайла Бращайка.

Збори ухвалили вислати делеґацію на Мирову Конференцію під проводом д-ра Юлія Бращайка [2]).

---

[1]) Цікавих відсилаю до статті Мик. Шрага „Слова і діла соціялістів в національній справі“. — „Борітеся-поборете“ ч. 2 за жовтень 1920.

[2]) Див. станиславівський часопис „Республика“, ч. 2. з 4. лютого 1919.

Одначе рішень сих зборів не довелося перевести в життє. Українські відділи, які з Галичини вступили були на територію угорської України, мусіли уступити перед переважаючими силами Чехів і Румунів, які з двох сторін, з заходу і сходу, посунулися на українську часть Угорщини.

Тимчасом чеське правительство розвинуло сильну міжнародню акцію за прилученням української части Угорщини до чесько-словацької республики. Президент Масарик вже в грудні 1918. в своїм посланію до чеських Національних Зборів зазначив, що т. зв. Карпаторуси, себ-то угорські Українці через своїх представників в Америці заявилися за злукою з Чехо-Словаччиною. Масарик мав на думці договір, який він заключив в Америці з д-ром Жатковичем, провідником українських еміґрантів з Угорщини. На основі сього договору призначено Жатковича на голову автономного правительства Закарпатської України, якій договір обіцював автономію в рамах чесько-словацької республики.

Се становище Масарика віднесло успіх на Мировій Конференції. Договором у Версаю (арт. 81.) і в Сен-Жермен (арт. 53.) прилучено Закарпатську Україну до Чехо-Словаччини, застерігаючи їй автономію.

Чеське правительство покликало на ґубернатора Закарпатської України д-ра Жатковича, одначе автономії не перевело в цілости й доси. До кінця 1920. р. не переведено навіть виборів до автономного сойму.

Делеґація Української Народньої Республики на Мирову Конференцію в Парижі нотою з 5. марта 1919. запротестувала проти намірів Чехо-Словаччини й Румунії заняти Закарпатську Україну.

Після оголошення проєкту версайського договору Делеґація нотою з 9. мая 1919. запротестувала проти пляну прилучення Закарпатської України до Чехо-Словаччини.

Після підписання версайського договору Делеґація нотою з 5. липня 1919. запротестувала проти артикулу 81-ого, яким прилучено Закарпатську Україну до Чехо-Словаччини [1]).

Так українським землям Австро-Угорщини не довелося з'єдинитися в один самостійний державний орґанізм. Західно-Українська Народня Республика, проголошена на всіх українських землях Австро-Угорщини, в дійсности виконувала власть тільки на території Східної Галичини.

Розділ VI.

Орґанізація державної влади.

Члени Державного Секретаріяту, які вийшли зі Львова, вибрали тимчасовим осідком правительства Тернопіль.

Тут в грудні 1918. уступив зі становища президента Ради державних секретарів д-р Кость Левицький. Се становище заняв тимчасово на основі рішення членів Ради державних секретарів д-р Сидір Голубович.

---

[1]) Див. згадану публікацію „Notes . . .“

Після навязання звязку з президією Української Національної Ради, яку події 1. падолиста 1918. заскочили були у Відні, і переведення доповняючих виборів до Української Національної Ради на основі львівської ухвали Ради рішено перенести осідок державної влади до Станиславова.

Сюди скликано на початок січня 1919. Українську Національну Раду, яка мала перевести важні державно-орґанізаційні справи.

Українська Національна Рада в своїм теперішнім складі числила над 150 членів. По титулі приналежности складалася вона з отсих ґруп: 1. парляментарні представники українського народу в Австрії: а) члени австрійської палати панів, б) члени австрійської палати послів, в) члени галицького сойму, г) члени буковинського сойму; 2. делеґати українських партій; 3. вибрані делеґати повітів і міст.

По національнім складі всі члени Української Національної Ради були Українці.

Національні меншости — Поляки, Жиди і Німці — не вислали делеґатів до Української Надіональної Ради: Поляки як непримиримі вороги української державности, які стояли на тім, що Східна Галичина має бути частю Польщі; Жиди й Німці з боязни перед пімстою Польщі на випадок її перемоги.

По соціяльнім складі в Українській Національній Раді були за ступлені всі верстви українського народу з перевагою верств національно й політично найбільше вироблених, себ-то середнього селянства [1]), духовенства і світської інтеліґенції.

Сьому соціяльному складови відповідав склад партійний. Найсильнійша була ґрупа національно-демократична (від партійного з'їзду в марті 1919. — народня трудова), далі ґрупа радикальна, за нею ґрупа соціяльно-демократична, в кінці селянсько-радикальна ґрупа, яка під проводом д-ра Кирила Трильовського відкололася від радикальної партії. Члени дрібнійших партійних формацій і безпартійні порозміщувалися по сих ґрупах або оставали „дикими".

Найважнійшим рішеннем новоскликаної Української Національної Ради була ухвала про з'єдинение Західно-Української Народньої Республики з Українською Народньою Республикою. Сій справі буде присвячений слідуючий розділ.

З законів про орґанізацію державної влади, ухвалених на січневій сесії Української Національної Ради, найважнійший був закон з дня 4. січня 1919. про Виділ Української Національної Ради. Сей закон звучить:

„Українська Національна Рада постановила:

§ 1.

Українська Національна Рада вибирає з-посеред себе Виділ з 9 членів, якому проводить, як десятий член, Президент Української Національної Ради, а на случай його перешкоди найстарший віком його заступник.

---

[1]) Треба тямити, що в Галичині до середнього селянства зачисляються вже 2—5-моргові господарі.

§ 2.

До компетенції Виділу Української Національної Ради належить:

а) іменувати членів правительства;

б) приймати й уділяти їм димісії;

в) виконувати право амнестії й аболіції, а то на внесенне Державного Секретаріяту судівництва. В справах військового судівництва може Виділ Української Національної Ради перенести право виконування амнестії на Раду Державних секретарів;

г) іменувати начальників верховних державних урядів цивільних і військових;

д) удостоверяти й оповіщувати закони.

§ 3.

Виділ Української Національної Ради скликує в міру потреби Президент Української Національної Ради, а в случаю його перешкоди найстарший віком його заступник. Він репрезентує Виділ і підписує його письма.

§ 4.

Виділ Української Національної Ради вибирається на час її каденції, а влада його гасне з хвилею вибору нового Виділу новою Радою.

§ 5.

Рішення Виділу западають більшістю голосів, а в случаю рівности голосів стає рішеннем те внесенне, за котрим голосував президент.

До важности рішень треба присутности що-найменше шести членів Виділу.

§ 6.

Отсей закон входить в силу з днем ухвалення."

Законом про Виділ Української Національної Ради утворено установу, яка мала виконувати владу голови держави.

Склад Виділу Української Національної Ради, вибраного на основі сього закона, був такий: Президент Української Національної Ради д-р Евген Петрушевич (нац.-дем.), д-р Лев Бачинський (рад.), Семен Вітик (соц.-дем.), д-р Антін Горбачевський (нац.-дем.), Гриць Дувіряк (рад.), д-р Михайло Новаковський (безп.), д-р Теофіль Окуневський (нац.-дем.), Омелян Попович (нац.-дем.) Андрій Шмігельський (рад.) і о. д-р Степан Юрик (нац.-дем.).

Далі ухвалено закон з дня 4. січня 1919., доповняючий статут Української Національної Ради. Сей закон зміняв постанову § 4-го статута Української Національної Ради так, що президія Української Національної Ради має складатися з президента і чотирох заступників президента: для ведення канцелярії, протоколів нарад і діловодства Ради вибирається двох секретарів і одного заступника секретаря.

На основі сього закона президентом Української Національної Ради вибрано д-ра Евгена Петрушевича; заступниками президента: д-ра Льва Бачинського, Семена Вітика, Омеляна Поповича і Андрія Шмігельського; секретарями д-ра Степана Витвицького, Степана Сілецького і Осипа Устияновича.

Закон з дня 4. січня 1919. про спосіб оповіщування законів і розпорядків постановляє, що закони, ухвалені Українською Національною Радою, і розпорядки державних секре-

тарів оповіщується в Вістнику державних законів і розпорядків; закони підписує президент Української Національної Ради і один член Виділу Української Національної Ради, розпорядки — дотичний державний секретар.

В кінці треба зазначити ухвалення закона з дня 4 січня 1921. про незайманість членів Української Національної Ради.

Після утворення Виділу Української Національної Ради приступлено до утворення нової Ради державних секретарів. Тимчасовий президент Ради державних секретарів Голубович вніс до Виділу димісію цілої Ради державних секретарів, а Виділ, принявши димісію, поручив Голубовичеви скласти нову Раду державних секретарів.

Склад сеї Ради державних секретарів був такий: Президент, державний секретар фінансів і державний секретар торговлі і промисловости д-р Сидір Голубович. Закордонні справи д-р Василь Панейко. Державний секретар без портфелю і управитель державного секретаріяту вакордонних справ д-р Льонґин Цегельський (Панейко виїхав був на Мирову Конференцію до Парижа). Внутрішні справи д-р Іван Макух. Військові справи полк. Дмитро Вітовський. Судівництво Осип Бурачинський. Просвіта і віроісповідання д-р Агепор Артимович. Шляхи, почта і телеґраф Іван Мирон. Земельні справи Михайло Мартинець. Публичні роботи Маріян Козаневич.

По партійній приналежности Голубович, Панейко, Цегельський і Бурачинський були національні демократи; Макух і Вітовський радикали; Артимович (директор ґімназії), Мирон (залізничий інженер), Мартинець (радник дирекції домен і лісів) і Козаневич (гірничий інженер) — всі бувші австрійські урядовці, які в політичнім життю не брали участи.

Політично сей кабінет треба схарактеризувати як коаліцію національних демократів і радикалів при співучасти фаховців. Соціяльні демократи відмовилися від участи в кабінеті, тільки Козаневич увійшов до кабінету як кандидат, поручений провідником соціяльних демократів Вітиком.

Новий кабінет представився Українській Національній Раді на лютовій сесії, яка почалася 4. лютого 1919.

В лютім і марті 1919. наступили в складі кабінету такі зміни:

На засіданню Української Національної Ради 13. лютого 1919. президент Української Національної Ради подав до відомости, що державний секретар військових справ Вітовський і державний секретар Цегельський внесли димісію, яку Виділ Української Національної Ради приняв.

Державним секретарем військових справ призначив Виділ полковника Віктора Курмановича, шефа ґенерального штабу. А що він, перебуваючи в головній кватирі, не міг постійно вести справ секретаріяту, то рівночасно призначено отамана Петра Бубелу товаришем державного секретаря військових справ і поручено йому управу секретаріяту.

На засіданню 10. марта 1919. Виділ Української Національної Ради призначив д-ра Михайла Лозинського товаришем державного секретаря закордонних справ і поручив йому управу секретаріяту.

В такім складі остала Рада державних секретарів аж до кінця свого істнування.

З законів, ухвалених Українською Національною Радою на лютовій сесії, заслугують на увагу: закон про мову державних установ і закон про основи шкільництва. Оба закони наводимо в цілости:

„Закон з дня 15. лютого 1919. про уживаннє мови у внутрішнім і внішнім урядуванню державних властий і урядів, публичних інституцій і державних підприємств на Західній Области Української Народньої Республики.

Українська Національна Рада постановила:

§ 1.

Державною мовою на Західній Области Української Народньої Республики є мова українська.

§ 2.

Сеї мови вживають у внутрішнім і внішнім урядуванню всі державні власти й уряди, публичні інституції і державні підприємства.

§ 3.

Законно признаним національним меншостям полишається свободу уживання як устно так і в письмах їх матірної мови в урядових зносинах з державними властями й урядами, публичними інституціями й державними підприємствами.

§ 4.

Сей закон обовязує з днем його оповіщення.“

„Закон з дня 13. лютого 1919. про основи шкільництва на Західній Области Української Народньої Республики.

§ 1.

Всі публичні школи на Західній Области Української Народньої Республики є державні, а учителі державними урядниками. За дозволом верховних шкільних властий можна засновувати приватні школи.

§ 2.

Викладова й урядова мова у всіх державних школах є українська. Національним меншостям признається право на школу в рідній мові. Близші постанови про школи для національних меншостий вирішить окремий закон.

§ 3.

Сей закон входить в життє з днем його оповіщення.“

В кінці треба зазначити, що в короткім часі правительство зорґанізувало поважну, коло 100.000-ну армію.

Перші основи під сю орґанізацію поклав державний секретар військових справ Дмитро Вітовський і його співробітники, українські старшини австро-угорської армії і Українських Січових Стрільців.

В дальшій праці брали учать також ті нечисленні старшини австро-угорської армії німецької народности, які за часів Австрії

служили в українських частинах і тепер рішилися разом з сими частинами служити українській державі як її громадяни. З огляду на недостачну українських військових старшин з висшою військовою освітою вони були цінним набутком для української армії, хоч з другого боку треба зазначити, що стара австрійська військово-політична школа доводила їх часом до непорозумінь з українськими військовими старшинами.

Головним командантом армії Західно-Української Народньої Республики швидко став Придніпрянець Омелянович-Павленко, бувший ґенерал російської армії. Шефом ґенерального штабу був спершу також Придніпрянець полковник Мишковський; опісля покликано на се становище галицького Українця Віктора Курмановича, полковника австро-угорської армії, якого призначено також державним секретарем військових справ.

Армія Західно-Української Народньої Республики складалася почасти з українських жовнірів австро-угорської армії, яких при їх повороті з фронтів зараз реорґанізовано в українську армію, почасти з нового набору на основі загальної мобілізації від 18—35 літ, яка мала на увазі тільки Українців.

Так наладжено державний апарат; зорґанізовано правильну працю Української Національної Ради як законодатної влади; утворено Виділ Української Національної Ради для виконування функцій голови держави; покликано кабінет на основах парляментарного правління; законами про адміністрацію, судівництво, шкільництво, урядову мову й иншими покладено основи для управи держави; зорґанізовано армію для оборони держави перед польським наїздом.

Правда, сей апарат не відзначався глибокими політично-соціяльними змінами попереднього ладу.

Та треба тямити, що він був тимчасовий, призначений служити тільки доти, доки Східна Галичина не зіллється з Великою Україною в одну державну цілість. Від сього, який політично-соціяльний лад буде в обнимаючій всі українські землі українській державі, залежатиме й політично-соціяльний лад її галицької частини.

Так думали творці сього апарату.

Крім того головною їх журою була війна з Польщею, яка дуже болюче нагадувала їм тимчасовість їх державної творчости. Все залежало від того, чи вдасться захистити рідний край від польського завоювання.

Та були справи, яких не можна було відкладати. Особливо, що на Великій Україні справа державного будівництва не наладжувалася і не було виглядів на негайне загально-державне полагодженне сих справ. Сюди належали передовсім: заступити Українську Національну Раду орґаном всенароднього вибору і полагодити земельну справу. Сим справам рішено присвятити найближчу сесію Української Національної Ради.

Розділ VII.

З'єдиненнє Західно-Української Народньої Республики з Українською Народньою Республикою.

Скиненнє австрійсько-польського ярма в Східній Галичині і успішне повстаннє Директорії проти гетьмана Скоропадського викликали могутню хвилю одушевлення для ідеї з'єдинення всіх українських земель в одну державу.

Маючи на увазі ухвалу Української Національної Ради з 10. падолиста 1918., Рада Державних Секретарів зараз після приїзду до Тернополя розпочала з Директорією переговори в справі з'єдинення. Що переговори відповідали настроєви обох сторін, найліпше видно з того, що вже 1. грудня 1918. заключено отсей „передвступний договір“:

„Передвступний договір, заключений дня 1. грудня 1918. року в м. Фастові між Українською Народньою Республикою й Західно-Українською Народньою Республикою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю, такого змісту:

1. Західно-Українська Народня Республика заявляє сим непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республикою, значить, заявляє свій намір перестати істнувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією й населеннєм, як складова частина державної цілости, в Українську Народню Республику.

2. Українська Народня Республика заявляє сим рівнож свій непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Народньою Республикою, значить, заявляє свій намір приняти всю територію й населеннє Західно-Української Народньої Республики, як складову частину державної цілости, в Українську Народню Республику.

3. Правительства обох Республик уважають себе звязаними висшими заявами, то значить: уважають себе посполу обовязаними сю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло, так, щоби можливо в найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4. Західно-Українська Народня Республика з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними й соціяльними ріжницями окремішности життя на своїй території й її населеннє, як будуча частина неподільної Української Народньої Республики, дістає територіяльну автономію, якої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республик в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодатними і правительственними державними орґанами обох Республик. Тоді також установлені будуть детальні условини злуки обох держав.

5. Сей договір, списаний у двох примірниках, як двох окремих ориґіналах, по одному для правительств кождої з обох держав, може бути опубликований за згодою обох правительств, т. є. Директорії Української Народньої Республики й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республики.

Директорія Української Народньої Республики: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, С. Петлюра, отаман українських республиканських військ.

Повновласники Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республики: Д-р Льонґин Цегельский, Д-р Дмитро Левицький“.

Справа з'єдинення була першою справою, яку полагодила новосклика на Українська Національна Рада. На засіданню 3. січня 1919. приняла вона одноголосно отсю ухвалу:

„Ухвала Української Національної Ради з дня 3. січня 1919. про злуку Західно-Української Народньої Республики з Українською Народньою Республикою.

Українська Національна Рада постановила:

Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно з'єдиненнє з нинішнім днем Західно-Української Народньої Республики з Українською Народньою Республикою в одну, одноцільну суверенну Народню Республику.

Зміряючи до найскоршого переведення сеї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народньою Республикою і Українською Народньою Республикою дня 1. грудня 1918. у Хвастові, та поручає Державному Секретаріятови негайно розпочати переговори з Київським Правительством для сфіналізування договору про злуку.

До часу, коли зберуться установчі збори з'єдиненої Республики, законодатну владу на території бувшої Західно-Української Народньої Республики виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріят, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орґан".

Після одноголосного приняття сеї ухвали президент Української Національної Ради д-р Евген Петрушевич заявив: „Ухвалений закон полишиться в нашій історії одною з найкращих карт. По лінії з'єдинення не було між нами двох гадок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня істнує тільки одна Українська Народня Республика. Нехай вона живе!"

Треба зазначити, що ухвала Української Національної Ради з 3. січня 1919. — хоч носить назву ухвали, а не закона — оголошена в „Вістнику державних законів і розпорядків Західної Области Української Народньої Республики" [1]) в формі, яку закон з 4. січня 1919. про спосіб оповіщування законів і розпорядків приписує для оголошування законів. Значить, ся ухвала є поставлена на рівні з законом.

Рівночасно вибрала Українська Національна Рада делеґацію, зложену з 65 членів, яка мала нотифікувати ухвалу про з'єдиненнє Директорії.

22. січня 1919. на Софійській площі в Київі відбулося святочне проголошеннє акту з'єдинення. З сього приводу Директорія видала отсей універсал:

„В імени Української Народньої Республики проголошує Директорія цілому українському народови велику подію в історії нашої української землі.

Дня 3. січня 1919. року в місті Станиславові Українська Національна Рада Західно-Української Народньої Республики, як представниця волі всіх Українців Австро-Угорщини і як найвищий законодатний їх орґан, святочно проголосила з'єдиненнє Західно-Української Народньої Республики з українською придніпрянською Народньою Республикою в одну суверенну Народню Республику.

Витаючи з великою радістю сей історичний крок наших західних братів, Директорія Української Народньої Республики рішила приняти до відома се з'єдиненнє і ввести його в життє згідно з умовами, які означено в ухвалі Української Національної Ради з дня 3. січня 1919.

Від нині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західно-Українська Народня Республика (Галичина, Буковина

---

[1]) 1. Випуск. Виданий 31. січня 1919. Річник 1919.

й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Від нині є єдина, незалежна Українська Народня Республика. Від нині український нарід, увільнений могучим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єдинити всі змагання своїх синів для утворення нероздільної, незалежної української держави на добро і щастє робочого народу".

Після проголошення з'єдинення Директорією, делеґація Української Національної Ради взяла участь в Трудовім Конґресі як представництво Західно-Української Народньої Республики.

На першім засіданню Трудового Конґресу, 23. січня 1919., після відкриття Конґресу і вибору президії, до якої з делеґації Української Національної Ради ввійшли Семен Вітик (соц.-дем.) і Тимотей Старух (нац.-дем.), — д-р Степан Витвицький від імени делеґації Української Національної Ради прочитав ухвалу Ради про з'єдиненнє, а секретар Конґресу Золочанський універсал Директорії про з'єдиненнє. Оба акти Трудовий Конґрес приняв одноголосно.

До справи з'єдинення відноситься ще 3-ій уступ „закона, ухваленого Конґресом Трудового Народу України на засіданню 28. січня 1919. року про форму української влади". Сей уступ звучить:

„З огляду на небезпечний військовий час доручити власть і оборону краю Директорії Української Народньої Республики, яка, доповнена представником від Наддністрянської України, до слідуючої сесії Трудового Конґресу має бути верховною властю і видавати закони, необхідні для оборони Республики, при чім сі закони передаються на затвердженнє найблизшій сесії Трудового Конґресу. Виконавча влада Української Народньої Республики, належить Раді Народніх Міністрів, котра складається Директорією і в час перерви сесії конґресу відповідає перед Директорією".

Після проголошення з'єдинення змінено назву „Західно-Українська Народня Республика" на „Західна Область Української Народньої Республики" [1]).

Всі сі акти про з'єдиненнє не утворили нової, з'єдиненої, з дотеперішніх двох українських держав зложеної Української Народньої Республики, а тільки проголошували утвореннє її і намічали шлях до її утворення.

Утворити сю нову, з'єдинену Українську Народню Республику мали установчі збори, скликані з територій обох держав так, як коли б сі території творили вже одну державу.

Про час і спосіб скликання Установчих Зборів мали очевидно рішати правительства обох держав на основі обопільного порозуміння.

Тільки з хвилею, коли рішення Установчих Зборів про утвореннє одної держави з дотеперішніх двох українських держав набудуть правної сили, дотеперішні обі держави мали би перестати істнувати, зливаючися в одну державну цілість.

Про устрій держави, яку Установчі Збори мали утворити з двох дотеперішніх українських держав, знаходиться в актах про з'єдиненнє

---

[1]) Правний акт, яким заведено сю зміну, мені невідомий. З юридичного погляду повинен би се бути закон, який зміняв би арт. 1 тимчасового основного закона про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії з 13. падолиста 1918.

тільки одна згадка, а саме в передвступнім договорі говориться, що територія Західно-Української Народньої Республики має одержати автономію.

З сього виходить, що наміром сторін, які заключали передвступний договір і проголошували дальші акти про з'єдиненнє, не було творити федеративну державу, зложену з двох складових держав: Української Народньої Республики і Західно-Української Народньої Республики, тільки одноцільну державу, в якій територія бувшої Західно-Української Народньої Республики мала би тільки автономію.

До часу утворення одної держави Установчими Зборами обі держави оставали окремими державами, незалежними одна від другої. Про се говорить ухвала Української Національної Ради з 3. січня 1919. в останніх двох уступах, застерігаючи до часу Установчих Зборів незалежність законодатної і виконуючої влади Західно-Української Народньої Республики.

Ся ухвала одержала потвердженнє Директорії і Трудового Конґресу, отже стала обовязуючою для обох сторін.

Виключаючи на території Західно-Української Народньої Республики яку-небудь иншу владу, ся ухвала тим самим обмежує владу Української Народньої Республики її власною територією. На сій своїй території ся влада так само незалежна, бо видається недопустимим, щоби в той сам час, як влада Української Народньої Республики виключається від впливу на територію Західно-Української Народньої Республики, ся остання мала який-небудь законний вплив на територію Української Народньої Республики.

Одначе се недопустиме допустила до певної міри Директорія включивши делеґацію Української Національної Ради в склад Трудового Конґресу, який потім ухвалив, що Директорія має бути доповнена представником Наддністрянської України.

Таким чином делеґація Української Національної Ради одержала законну змогу впливати на законодатну діяльність Трудового Конґресу, яка відносилася тільки до території Української Народньої Республики.

На се нарікали опозиційні ліві ґрупи трудового конґресу, вказуючи на те, що делеґація Української Національної Ради причинилася до перемоги демократичного принціпу над радянським і політики згоди з антантою над політикою згоди з Совітською Росією.

Так само Українська Національна Рада через президента Петрушевича, якого Виділ Ради призначив як представника Придністрянщини в склад Директорії, одержала законний вплив у Директорії, якої влада розтягалася тільки на Українську Народню Республику.

Сей законний вплив Західно-Української Народньої Республики на владу Української Народньої Республики допустили Директоря і Трудовий Конґрес очевидно тому, щоби найвисші орґани влади Української Народньої Республики, Трудовий Конґрес і Директорія, своїм складом представляли символ з'єдинення.

Дійсного політичного значіння, — поминувши висше зазначену роль делеґації Української Національної Ради на Трудовім Конґресі,

— сей законний вплив не мав, бо Трудовий Конґрес більше не збирався, а Директорія, після уступлення Винниченка, ввійшла в стадію занепаду, в якій що-раз більше набирало сили єдиновласте Головного Отамана Петлюри.

З усего висше сказанного виходить, що проголошенне з'єдинення не нарушало незалежности обох держав.

До часу здійснення з'єдинення через утворенне одної держави Установчими Зборами ся незалежність була обмежена тільки тим, що правительства обох держав мали обовязок перевести з'єдиненне, з чого випливав для них обовязок робити все, що веде до з'єдинення, і не робити нічого, що йшло би проти з'єдинення.

Одначе, не нарушуючи незалежности обох держав, проголошенне з'єдинення мало велике політичне значінне як вислів волі цілого українського народу творити одну державу і вложенне обовязку на правительства обох держав сповняти сю волю у внутрішній і закордонній політиці.

До часу Установчих Зборів способом сповнювання сеї волі було видаванне законів, розпорядків і заряджень на основі обопільного порозуміння.

Сим шляхом і йшли оба правительства, доки їх дороги не розійшлися.

Очевидно, де нема одної державної влади, а тільки з'єдиненне має здійснюватися двома незалежними владами на основі порозуміння, там мусять бути також непорозуміння. Коли б українська державність на територіях обох українських держав укріплялася, тоді непорозумінь було би що-раз менше і в кінці швидке скликанне Установчих Зборів було би з'єдинило обі держави в одну. Одначе українська державність не укріплялася, обі українські держави під натиском Польщі і Росії тратили територію і наслідком сього попадали в хаос і в сім хаосі непорозуміння росли, аж доки не довели до повного розриву.

Ми не будемо перечисляти всіх справ, які правительства обох українських держав полагоджували на основі обопільного порозуміння. Скажемо тільки, що таким способом полагоджувано багато справ в усіх областях державної адміністрації, переводячи таким способом з'єдиненне. Закордонна політика, військо, фінанси, господарські справи, — скрізь були покладені основи з'єдинення.

Одним зі способів переводження з'єдинення було покликуванне Галичан і Буковинців Директорією на урядові становища в Українській Народній Республиці, почавши від членів Ради Народніх Міністрів. Сі покликування відбувалися на основі партійних комбінацій або особистих заходів і державна влада Західної Области не мала на них впливу.

Зокрема що-до закордонної політики відносини між правительствами обох держав склалися так, що справа війни з Польщею за Східну Галичину і права до спадщини по Австро-Угорщині були справою Західної Области, всі ж инші справи справою цілої Української Народньої Республики.

Згідно з сим становищем Директорія не виповіла війни Польщі, хоч я, обнявши управу закордонних справ Західної Области, заступав

погляд, що з правного становища ціла Українська Народня Республика знаходиться в війні з Польщею. Сей погляд був тим більше оправданий, бо Польща заняла також західні части Української Народньої Республики, признані їй берестейським договором.

Так само згідно з висше зазначеним становищем у державах, які повстали на території Австро-Угорщини, Західна Область удержувала свої заступництва.

Коли де, то власне в закордонній політиці акти про з'єдинення мали найбільше значінне і обовязували оба правительства при кождій нагоді маніфестувати волю народу творити одну державу. Тому справа компетенцій обох правительств була їх внутрішньою справою, на зверх мали вони обовязок виступати солідарно. Такий був мій погляд на закордонну політику в переходовій стадії від часу проголошення з'єдинення до часу його здійснення і сей погляд я старався переводити в житте підчас моеї управи закордонними справами Західної Области.

Як мав прицювати апарат закордонної політики, про се свідчать ухвали, приняті на засіданню Ради Державних Секретарів Західної Области 30. марта 1919. в присутности членів Директорії Андрієвського, Петрушевича і Швеця і членів Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республики Фещенка-Чопівського (міністра народнього господарства, який тоді заступав також президента Ради міністрів і міністра закордонних справ), Симонова (державного контрольора) і Корчинського (державного секретаря), і затверджені опісля Радою Народних Міністрів у Рівнім та нотифіковані в цвітні 1919. віденським послом Української Народньої Республики представникам усіх держав, акредитованих у Відні [1]).

Сі ухвали звучать:

„I. Нотифікувати всім державам світа обєднанне обох частин України. Нотифікуванне перевести в Швайцарії послам чужих держав акредитованим при швайцарськім правительстві. Поручити се виконанне віденському послови Західної Области Української Народньої Республики М. Василькови і швайцарському послови Української Народньої Республики д-ру Лукашевичеви.

---

[1]) Сі ухвали подаю на основі віденського „Українською Прапора“ (ч. 24. з 27. марта 1920.) з сим застереженнем, що не маючи ані урядових актів ані записок з того часу, не можу з памяти ствердити, чи їх текст автентичний. В кождім разі тямлю, що проект таких ухвал на засіданню, на якім були вичислені особи, справді дебатувався і був принятий (чи дефінітивно — не пригадую) як плятформа діяльности в области закордонної політики. Та чи той проект дословно покриваеться з текстом в „Українськім Прапорі“, чи він був затверджений Радою Народніх міністрів і чи був нотифікований віденським представникам держав, сих подробиць собі не пригадую.

Був се час, коли Західній Области грозила польська офензива, якій ми не могли протиставити відповідних сил і тому всю нашу увагу займала справа перемиря з Польшею, за-для чого я вибирався власне до Парижа. Рівночасно Директорія і її кабінет наслідком що-раз сильнійшого натиску Совітської Росії і партійних відносин знаходилися в стані гострої кризи. Кабінет Остапенка знаходився в стані димісії і був розсипаний в ріжних місцевостях. Члени Директорії, розсипані також в ріжних місцевостях, не могли погодитися на новий кабінет. В таких відносинах годі все затямити.

Одначе в кождім разі подані ухвали, загально беручи, вірно представляють плян наладження апарату закордонної політики.

II. Поручити послови Василькови, при нагоді доручення ноти про обєднаннє України, вияснити в Швайцарії відношеннє чужих держав до української справи, приготовити ґрунт для приняття в державах антанти і невтральних українських дипльоматичних місій, наладити в Швайцарії апарат для звязку Міністерства Закордонних справ УНР і Державного Секретаріяту закордонних справ Західної Области УНР та експозитури сих обох центральних орґанів закордонної політики у Відні [1]) з українською місією для мирових переговорів у Парижі.

III. Аж до дефінітивного обєднання обох частин України на Загально-Українських Установчих Зборах подвійність дипльоматичного представництва обох сих частин за границею допускається на стільки, на скільки сього вимагають спеціяльні інтереси сеї чи иншої частини, і там, де се дійсно потрібне (прим. в державах утворених на території бувшої австро-угорської монархії); по-за тим діяльність українських дипльоматичних тіл обнимає цілість української справи, а істнуючі паралельні дипльоматичні представництва працюють в тіснім контакті і роблять спільні виступи в справах дотикаючих цілої обєднаної України.

Увага: Ся ухвала передається до відома за підписом Міністерства Закордонних Справ і Державного Секретаріяту закордонних справ всім українським послам і головам місій і входить до ноти про обєднаннє.

IV. Українська дипльоматична місія для участи в Мировій Конференції в Парижі є спільною для обох частин України і називається: Делеґація обєднаної Української Народньої Республики на Мирову Конференцію в Парижі та заступає на конференції цілість української справи, з тим, що попереднє полагодженнє справ Західної Области, її міжнароднього признання і державно-правного становища належить до делеґації, яку призначить Державний Секретаріят Західної Области [2]).

Увага: Ся ухвала має міститися в повновластях, якими наділиться спільних уповновласнених до Парижа.

V. Делеґація Обєднаної Української Народньої Республики на Мировій Конференції в Парижі, згідно з попереднім рішеннєм, складається з пяти повновласних делеґатів, а саме: Сидоренка (голови), Панейка (заступника голови), Шульгина, Матюшенка і Марголина та полагоджує свої справи колеґіяльно на підставі ґенеральної і спеціяльних інструкцій Міністерства Закордонних Справ і Державного Секетаріяту закордонних справ. Приділеними до делеґації спеціялістами і політичними дорадниками та канцелярійним персоналом делеґація розпоряджає після свого узнання.

Увага: Мають бути виставлені нові повновласти делеґатам, вироблена інструкція (наказ) з поданнєм внутрішньої орґанізації, способу представництва, орґанізації помічних орґанів (спеціялісти) і ин.“

Розділ VIII.

Справа перемиря з Польщею.

I. Комісія Бертелемі у Львові.

Найбільшою журою правительства Західної Области Української Народньої Республики була — як сказано — війна з Польщею.

Спершу головні надії покладано на поміч Великої України, числячи, що при такій помочи вдасться виперти Поляків аж до етно-

---

[1]) Був плян утворити таку експозитуру в Відні.

[2]) Тут малося на думці делеґацію під моїм проводом, яку висилано до Парижа наслідком рішення Ради чотирох з 19. марта 1919. Про все те докладно низше.

ґрафічних границь Східної Галичини і заставити їх заключити як не мир то бодай перемире на основі забезпечення етноґрафічних границь української території. Решту зробить Мирова Конференція в Парижі, куди Українська Народня Республика вислала свою делеґацію. Мирова Конференція визнає Українську Народню Республику і згідно з принціпом самовизначення народів управильнить справу границь.

Одначе влада Директорії на Великій Україні не укріплялася; навпаки, перед натиском військ Совітської Росії Директорія 1. лютого 1919. покинула Київ і уступала що-раз близше до галицької границі. В такім положенню надія на поміч Великої України все меншала; навпаки, Західна Область мусіла посилати військову поміч Директорії.

Правда, поки-що український фронт держався добре і українська команда мала надію відібрати від Поляків Львів і виперти їх аж на Сян. Одначе все таки відчувалося, що довгої війни сама Східна Галичина проти цілої Польщі вести не може.

В такім положенню очи правительства Західної Области звертались до Мирової Конференції. Вона повинна виступити з посередництвом і довести до заключення перемиря, очевидно на основі етноґрафічних границь.

Коли одначе українська сторона не мала з Мировою Конференцією і державами антанти ніякого звязку, то Польща, маючи потрібний звязок, засипувала від самого початку війни і Мирову Конференцію в Парижі і аґентів держав антанти в містах середньої, східної й південної Европи просьбами о поміч проти Українців, яких представляла очевидно в як найчорнійшім світлі.

Спершу приїздили на територію війни тільки низші військові аґенти держав антанти, збирали інформації й від'їздили. Їх проби посередництва були несмілі й не опиралися на ніякі авторитетні повновласти.

Згадати треба, що в грудні 1918. ґр. Скарбяк від імени Польської Ліквідаційної Комісії звернувся до Державного Секретаріяту в Тернополи, навязуючи до свого предложення, зробленого у Львові вночи з 20. на 21. падолиста 1918. На се президент Державного Секретаріяту д-р Кость Левицький відповів, що Державний Секретаріят готов розпочати переговори, коли Поляки признають українську державність на території Східної Галичини. Ся відповідь викликала велике польське обурення і на тім скінчилося.

До поважних переговорів про перемире прийшло аж при кінці лютого 1919.

В січні 1919. приїхала з повновластями для доведення до польсько-українського перемиря антантська комісія в такім складі: голова комісії представник Франції ґенерал Berthélemy, представник Анґлії Carton de Wiart, представник Америки проф. Lord, представник Італії Stabile.

Ся комісія, після кількатижневого побуту в Варшаві і Львові, звернулася 22. лютого 1919. до української сторони з домаганнем завішення оружя в цілі ведення переговорів про перемире. Домагання

завішення оружя було поставлене катеґорично, як conditio sine qua non ведення переговорів про перемире; коли українська сторона на се домаганне не згодиться, то се буде значити, що вона відкидає інтервенцію Мирової Конференції, і на неї впаде відповідальність за дальше веденне війни.

Українське військове положенне було тоді корисне; польське — некорисне. Українська армія держала цілу Східну Галичину майже по Сян; в сю українську державну теріторію врізувався тільки польський клин здовж залізничого шляху Перемишль-Львів; українська армія власне облягала Львів і мала надію швидко його здобути, після чого той польський клин перестав би істнувати.

Заключити в такій хвилі завішенне оружя означало спинити корисні для української сторони воєнні операції і дати польській стороні змогу скріпити свої сили. Тому українське правительство тільки під натиском погрози комісії антанти згодилося на заключенне завішення оружя, яке почалося 25. лютого в 6. годині рано.

I. Наради про премиря. Того самого дня приїхала до Львова делеґація Державного Секретаріяту Західної Области Української Народньої Республики для ведення переговорів про перемире в такім складі: державний секретар судових справ Осип Бурачинський, д-р Степан Витвицький, д-р Михайло Лозинський, д-р Володимир Охримович [1]), Володимир Темницький, полк. Гужковський, отаман Рожанковський, полк. Слюсарчук, підполк. Фідлер і як перекладач о. Бонн.

Вступне засіданне комісії Бертелемі і нашої делеґації було таки 25. лютого у вечері. На сім засіданню комісія установила таку проґраму нарад: Найперше вона матиме з нами інформаційне засіданне, на якім ми їй подамо відомости про нашу справу і наше становище в справі перемиря. Потім буде засіданне нашої і польської делеґації, бо комісія хотіла би, щоб обі воюючі сторони погодилися самі, без її інтервенції. Коли ж на тім засіданню не прийде до порозуміння, тоді комісія подиктує обом сторонам умови перемиря.

Інформаційне засіданне комісії й нашої делеґації тягнулося цілий день 26. лютого. На нім ми переконалися, що комісія Бертелемі вже так основно поінформована Поляками, що наші інформації не матимуть на її рішення ніякого впливу.

Зокрема треба зазначити, що комісія поводилася иноді дуже нечемно.

Від нашої Команди приходили до нас що-хвилі відомости, що Поляки ломлять умови завішення оружя. В кінці прийшла формальна заява, яку ми мали вручити комісії, що коли комісія не спинить того польського зловживання, наша Команда буде примушена зірвати завішенне оружя. Коли ми текст сеї заяви перекладали устно Комісії, представники висококультурних націй заходу зірвалися з місць, почали стукати пястуками о стіл і заявивши, що коли ми до пяти мінут не

---

[1]) Охримович і я були у Львові і ввійшли в склад делеґації на основі повновластий, привезених делеґацією. Ся повновласть уможливила мені виїзд на український бік.

візьмемо тої заяви назад, вони зривають переговори, — опустили салю конференції, тріскаючи дверми. Се все зробили вони, не дослухавши нас навіть до кінця, бо ми заявою нашої Команди хотіли їм тільки зілюструвати вагу положення і заставити їх прискорити доведеннє переговорів до кінця.

Що-до самого перемиря, наша делеґація на основі привезених інструкцій обстоювала як демаркаційну ліпію для перемиря лінію Сяну, зазначуючи рівночасно, що державна границя між Україною й Польщею повинна йти значно далі на захід, згідно з етноґрафічним розграниченнєм обох народів. Лінія Сяну, загалом беручи, відповідала висше зазначеному військовому положенню; від неї відхилявся тільки польський клин здовж залізничого шляху Перемишль-Львів. Домагаючися уступлення Поляків з сього клина, наша делеґація давала пізнати, що за ціну сього уступлення ми готові поступитися де-чим в користь Поляків при означуванню демаркаційної лівії.

Того самого дня ввечері було засіданнє нашої й польської делеґації. Польська делеґація, під проводом ґр. Скарбка, найперше домагалася, щоб засіданнє відложити, мотивуючи се тим, що так швидко годі було підібрати відповідний склад делеґації, та що такої важної справи не можна рішити за один вечір, коли учасники вже перетомлені працею цілого дня. Та на наше рішуче домаганнє засіданнє таки було.

Тут знов виявилася культурність представників держав антанти. Не розібравши навіть в чім діло і думаючи, що се ми не хочемо вести переговорів, представник Анґлії, до якого звернулися обі сторони, знов застукав пястуками о стіл.

Обі сцени, висше описана й ся, були такі, що оставалося тільки так само стукнути дверми і перестати говорити з такими культурними миротворцями. Сього не зроблено, боячися пошкодити справі.

Дякуючи Полякам, які очевидно були певні прихильности комісії Бертелемі для своєї справи, се засіданнє було тільки прикрою комедією. На наше домаганнє лінії Сяну Поляки відповіли домаганнєм лінії Збруча. Коли ж наша делеґація, не вважаючи на сі очевидні кпини, почала далі поважно дискутувати і вказала на можливість висше зазначених уступок при визначуванню демаркаційної лінії, Поляки, як найдальшу уступку, подали лінію Гора Попадя—Калуш Галич—Рогатин—Перемишляни—Берестечко. Очевидно, що засіданнє закінчилося ствердженнєм, що сторони не можуть осягнути порозуміння.

27. лютого комісія Бертелемі з нашою делеґацією виїхала до Ходорова, тодішнього осідку галицько-української головної квартири, щоб побачитися з головним отаманом Петлюрою, який тоді був як-раз туди приїхав разом з президентом Української Національної Ради Петрушевичем і президентом Державного Секретаріяту Голубовичем.

Наша делеґація хотіла при сій нагоді поділитися своїми враженнями і порадитися про дальше становище.

Для характеристики антантської комісії треба зазначити, що вона конче настоювала на тім, щоби на її конференції з Петлюрою

крім українського перекладача був присутний як перекладач також польський офіцир, якого привезла з собою.

Конференція комісії з Петлюрою була держана в загальнім тоні, без ніяких конкретних предложень. Комісія хотіла знати, яку силу представляє армія Петлюри для боротьби з Совітською Росією. Петлюра знов клав головний натиск на те, що Україна представляє велику моральну силу, яку можна перетворити в дійсну мілітарну силу залежно від того, чи антанта визнає державність Української Народньої Республики і дасть молодій державі фінансову і технічну допомогу.

Що-до Галичини Патлюра зазначив тільки загально, що український нарід тільки тоді зможе всю свою силу звернути проти большевизму, коли буде мати забезпечне національне істнуваннє від заходу. Так виразно, як сього домагалися від Петлюри Петрушевич і Голубович, він справи не поставив і не заявив, що вдержаннє Східної Галичини в етноґрафічних границях при Українські Народній Республиці є безумовним домаганнем цілої України.

Здається, що вже тоді Петлюра готов був піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за них одержати мир з Польщею і визнаннє антанти.

Вечером комісія Бертелемі і наша делеґація вернули до Львова.

28. лютого комісія вручила українській і польській делеґації — кождій на окремім засіданню — проект перемиря.

Врученнє проекту перемиря українській делеґації попередив ґен. Бертелемі отсею промовою:

„Ми, представники держав антанти, себ-то Анґлії, Франції, Америки й Італії, совісно і докладно розслідили справу, яку маємо рішати. Ми вимагаємо жертв від обох сторін; сі жертви будуть тільки тимчасові, до рішення Мирової Конференції. Се правда, що ваше положеннє є сьогодня добре, одначе воно може змінитися на вашу шкоду. Між Поляками й Чехами вже заключено перемирє, і Поляки можуть транспортувати муніцію через чеську територію. Так само вже швидко буде заключене перемирє між Поляками й Німцями. Большевики ще не наступили на ніяку часть польської території і ніщо не заставляє Поляків післати безпосередно армію проти большевиків. Поляки все се знають, і ся певність дає їм надію й силу. Коли ви не приймете нашого предложення, будете відповідати за сей крок перед цілою антантою. Ви будете мати війну з Поляками, які матимуть поміч відважної й добре зорґанізованої армії Галлера, зложеної з шести дивізій. Ми в Франції переконалися про відвагу сеї армії. З другого боку йдуть большевики, які вже мають Київ і найбільшу часть вашої території і знаходяться перед вашими брамами. Коли ж ви приймете наше предложеннє, ми робитимемо заходи, щоби була признана ваша суверенність. Факт, що ми переговорюємо з вами і звертаємося до вас з сим предложеннєм, є вже до певної міри признанем вашої держави, бо не переговорюється з кимсь, хто зовсім не істнує. Далі з нашою помічю ви переможете большевиків, відзискаєте завойовану територію і не явитеся перед Мирову Конференцію з порожними руками. Наше рішеннє вплине на вислід переговорів Директорії з пред-

ставниками антанти в Одесі, бо наші повновласти йдуть далі ніж повновласти одеських делеґатів. Ми робитимемо заходи, щоб ваших представників допустили на Мирову Конференцію. Ми пішлемо до вас місію, яка остане в вас і даватиме звідомлення нашим державам про ваші потреби. Ми наладимо зносини між вашим правительством і державами антанти. Памятайте приповідку: „Помагайте собі і небо вам поможе.“ Се небо — се союзні держави. Ваше рішеннє буде початком нового життя для вас і для вашого національного щастя. Ніколи ніде не будете мати такої нагоди до сього як сьогодня. Ся хвиля є велика і святочна. Доля вашого народу знаходиться в ваших руках.“

Вже ся промова вказувала на те, що рішеннє комісії випало не на нашу користь. Щоби нас заставити приняти те некорисне рішеннє, ґен. Бертелемі змалював яркими красками з одного боку силу Поляків, яка на нас готується, і гнів антанти, який на нас упаде, з другого ж ті благодати „неба-антанти“, які нас ждуть, коли ми рішеннє приймемо.

Чи ті благодати були би здійснилися, не можна тепер сказати.

Зате плян знищення нас на випадок неприняття рішення Польща при допомозі Франції і за згодою Мирової Конференції перевела.

2. Проєкт перемиря Комісії Бертелемі. Проєкт, який доручила українській делеґації комісія Бертелемі в французькім оригіналі й українськім перекладі, складався з двох поясняючих записок, договору перемиря, додаткового договору і карти.

Всі чотири документи подаємо в дословнім перекладі.

Львів, 28. лютого 1919.

Комісія Союзників до Делеґацій польської і української для перемиря.

Після того, як між обома сторонами заключено завішеннє оружя, Комісія Союзників, принявши до відомости мілітарні точки погляду обох воюючих сторін, має честь подати вам рішення, які вона приняла в справі установлення перемиря між ними, в реченци 4 днів, числячи від 1. марта 1919., 8. год. рано.

Комісія пригадує, що Мирова Конференція застерігає собі дефінітивне рішеннє політичних і територіяльних питань, які тепер розділяють сторони та що вона дав своїй делеґації тільки уповажненнє здійснити припиненнє ворожних кроків й установленнє тимчасового перемиря, виключно військового, якого постанови не будуть мати ніякого впливу на кінцеве рішеннє Конференції.

Комісія ждатиме у Львові до 5. марта, 8. год. рано, уповажнених обох воюючих сторін, заосмотрених в повновласти для підписання сього перемиря.

Ми, представники чотирох держав: Америки, Англії, Франції й Італії, звертаємо наново Вашу увагу, на випадок відмови, на незвичайну відповідальність, яку Ви візьмете на себе, і на трудність Вашого положення супроти Мирової Конференції, яку ми представляємо.

(Підписи): Представник Америки: Robert Lord. Представник Анґлії: Carton de Wiart. Представник Франції: Général Berthélemy. Представник Італії: Commandant Stabile.

Львів, 28. лютого 1919.

Комісія Союзників у Львові до української делеґації.

Комісія Союзників уважає своїм обовязком додати одно слово в справі проєкту додаткового договору, який є долучений до договору перемиря.

Сей проект є тільки нарисом, поданим для інформації. Він буде дефінітивно установлений Комісією Союзників тільки після анкети, відбутої на місци.

(Ті самі підписи).

Договір перемиря.

Щоби спинити пролив кров і покласти кінець ворожим крокам, підписані делеґати (тут оставлено вільне місце на імена делеґатів), належно уповажнені до сього своїми урядами, підписали отсе перемирє, якого постанови слідуючі:

Арт. 1. Перемирє є чисто військове і його умови не можуть впливати ніяким способом на рішення, які має приняти Мирова Конференція.

Вона зачнеться другого для після підписання, скінчиться після того, як Мирова Конференція повідомить про своє рішенне в справі Галичини.

Арт. 2. Військова демаркаційна лінія, яка розділятиме теперішні військові сили обох сторін на час перемиря, подана на долученій карті 1 : 200.000.

Вона йтиме здовж ріки Буга від границі Галичини до устя потока, який перепливає попри Ясеницю Польську, далі здовж сього потока до залізничого моста Холоїв-Камінка, далі здовж сього залізничого шляху (часть шляху приналежна до Українців) до моста на ріці Бузі, далі здовж залізничнго шляху (часть шляху приналежна до Поляків) від сього останнього моста до моста на ріці Камінці, далі здовж сеї ріки до границі, яка ділить політичний повіт Жовківський від Камінецького, далі здовж сеї границі, далі здовж границі між політичними повітами Львівським і Камінецьким, далі здовж границі між політичними повітами Львівським і Перемишлянським до залізничого шляху Львів-Перемишляни, звідси здовж границі між політичним повітами Бобрецьким і Перемишлянським до Солової (ся місцевість належить до Укроїнців, Миколаїв до Поляків), далі здовж потока Білого до Соколова (ся місцевість належить до Українців), далі здовж шляху Соколівки до залізничого двірця в Вибранівці (дворець і місцевість належать до Поляків), далі здовж шляху з залізничого двірця в Вибранівці до Гути Щирецької (ся місцевість належить до Українців) і звідси здовж південної границі політичного повіту Львівського і далі здовж східної границі політичних повітів Дрогобицького і Турчанського.

Арт. 3. Українські сили мають бути усунені по-за сю лінію в реченци 14 днів від початку перемиря. Після сього реченця не може бути підчас перемиря ніякої концентрації війска в полосі по однім і другім боці демаркаційної лінії в віддаленню 3 кільометрів від сеї лінії. Обі сторони не можуть оставити в сій полосі як тільки відділи потрібні для місцевої поліції, без артилерії. Комісія Союзників, передвиджена низше, управильнятиме подробиці виконання і рішатиме в останній інстанції.

Арт. 4. Всі воєнні полонені обох сторін мають бути увільнені. Їх поворот буде предметом договору, який мають заключити обі воюючі сторони зараз після підписання перемиря.

Арт. 5. Особи інтерновані, взяті як закладники, придержані або увязнені підчас війни з політичних мотивів будуть негайно увільнені.

Арт. 6. Не можна буде робити ніякої перешкоди поворотови до місця їх осідку з-перед часу воєнних кроків ані користуванню всіми правами для осіб одної чи другої сторони, як також для громадян націй союзних чи принятих до союза (des nations alliées ou anonsées), навіть коли вони брали участь у війні; всі сконфісковані маєтки мают бути їм віддані або має їм бути дане відшкодуванне.

Арт. 7. Ніхто не може бути нарушений ні непокоєний в своїх правах ані в маєтку з причини своєї народности або участи в війні.

Арт. 8. Будуть заборонені і признані згори неважними на землях Східної Галичини, поставлених під контролю обох сторін, на час сього перемиря, всі трансакції що-до маєтків приналежних до неприятелів держав союзних і принятих до союза: власности движимі і недвижимі, участи в інтересах, права, користи з яких-небудь контрактів і т. д., — з виїмком операцій конечних для безпосередних потреб експльоатації сих маєтків (купно сирівців, продаж продуктів і. т. д).

Арт. 9. На тих самих землях, підчас сього перемиря, не буде давана концесія на право експльоатації на нафтових теренях, по-за приватною власністю.

Арт. 10. З застереженнєм, що нафтові інсталяції і всі залізничі шляхи не підлягли ніякому важному ушкодженню, польські військові власти, за цілий час сього перемиря, матимуть обовязок доставляти українським властям, що-місяця, за заплату, залізницею і на залізничий дворець в Стрию, якусь тонажу нафтової ропи і її виробів.

Ся тонажа, як також ціна нетто купна нафтової ропи, її виробів, товарів, які можуть бути доставлені титулом заплати, і умови для управильнення сеї трансакції будуть предметом додаткового договору, обовязкового для обох сторін, який буде установлений Комісією Союзників для виконання перемиря, після анкети на місци. Вони мають бути такі, щоб українські власти за весь час сього перемиря мали далі ті користи, які їм давало протягом місяця січня володіннє відступленими нафтовими теренами.

Арт. 11. Українська армія матиме обовязок охороняти підчас евакуації евакуовану полосу й особливо експльоатації й інсталяції нафтові проти всякого замаху, всякого знищення і всякого нарушення; при своїм відході вона передасть береженнє порядку місцевим цивільним властям.

Арт. 12. Комісія Союзників, зложена з 1 члена військового і 1 члена технічного від кождої з націй союзних або принятих до союза, буде берегти виконаннє постанов сього перемиря і матиме всю власть рішати в останній інстанції всі питання, які можуть бути піднесені і які не є управильнені в висше поданих постановах. Вона зможе делеґувати підкомісії, які в разі потреби мають по-за нею управильняти окремі справи.

Арт. 13. Французький текст, висше поданих 12 артикулів, є одиноко урядовий.

Додатковий договір що-до нафти.

Арт. 1. Польські військові власти матимуть обовязок доставляти українським військовим властям, що-місяця, за заплату, залізницею і на залізничий дворець в Стрию, . . .[1]) вагонів-цистерн або . . .[1]) тон нафтової ропи.

Українські військові власти матимуть змогу жадати, щоб така скількість нафтової ропи, яка їм подобається, була заступлена відповідною скількістю її виробів. Вони матимуть доплатити кошти рафінажі, вільні від всіх такс.

Арт. 2. Ціна купна за нафтову ропу або її вироби, доставлені українським властям, може бути заплачена, по їх вибору, товарами або монетою, яка має курс в Польщі.

Арт. 3. Ціни нетто за вагони на залізничім двірци в Стрию, фактуровані для нафтової ропи і її виробів; ціни нетто товарів, доставлених в заплату, за вагони, так само на залізничім двірця в Стрию, будуть такі[1]):

Арт. 4. Полякам буде заборонений всякий вивіз нафти і її виробів з другої сторони установленої військової демаркаційної лінії.

Арт. 5. Всі вагони-цистерни, які знаходяться в дні підписання сеї трансакції на території Східної Галичини, будуть списані і поставлені польській дирекції залізниць, за заплату за кождий вагон польськими властями ціни установленої Комісією Союзників.

Виїмок буде зроблений для скількости вагонів-цистерн, потрібної для руху на нафтових теренах, положених на схід від демаркаційної лінії, і для транспорту нафти, доставленої Українцям, зі Стрия. Ся скількість буде означена Комісією Союзників, яка візьме на увагу інструкції про рух вагонів на австрійських залізничих шляхах Галичини. Комісія Союзників рішатиме всі питання про уживання і рух вагонів-цистерн і вагоів з товарами.

Дня . . . лютого 1919.

(Ті самі підписи на кождім з 5 листів тексту головного й додаткового договору).

---

[1]) Ся тонажа і сі ціни будуть установлені, згідно з постановами артикулу 10-ого договору перемиря, Комісією Союзників після вислухання нею українських і польських знавців і закінчення анкети, яку вона має зарядити на місци.

Про сей проєкт перемиря з українського становища буде мова далі. На сім місци треба тільки прослідити історію його повстання.

У вступнім листі Комісія Союзників пише, що вона предкладає проєкт перемиря, „принявши до відомости мілітарні точки погляду обох воюючих сторін.“ Тут комісія сказала свідомо неправду. Коли взяти на увагу, що комісія закінчила наради з українською делеґацією у вечері 26. лютого, що цілий день 27. лютого до пізного вечера заняла поїздка до Ходорова, а 28. лютого комісія предложила проєкт перемиря, — то стане ясно, що на рішеннє і виготовленнє проєкту в французькім ориґіналі і в українськім та польськім перекладі комісія в часі після нарад з українською делеґацією не могла мати часу. З сього виходить, що комісія зладила проєкт перед приступленнєм до переговорів з українською делеґацією, а тільки на основі порозуміння з Поляками.

Вказує на се також одна подробиця в самім проєкті. Під проєктом „додаткового договору що-до нафти“ дата означена: „Le . . . Février 1919“. Тимчасом сей додатковий договір мав бути заключений аж після заключення перемиря, а підписаннє перемиря мало наступити 5. марта. Коли-б отже проєкт додаткового договору виготовлювано аж після нарад з українською делеґацією, то не ставлено би під ним як дату місяць лютий, тільки март.

Що більше, навіть вступний лист „до Делеґацій польської і української“, який містив останні зарядження комісії, не був виготовлений в дні датування, тільки швидче, бо дату машиновим письмом означено „Leopol, le . . . Février 1919“, а число „28“ вставлено опісля рукою.

З усего сього виходить ясно, що проєкт перемиря, предложений комісією Бертелємі, був односторонним диктатом, який комісія на основі порозуміння з Поляками рішила накинути Українцям. А комедію переговорів з українською делеґацією устроєно вже тоді, коли проєкт був рішений і виготовлений.

3. Становище Державного Секретаріяту. Одержавши проєкт перемиря, українська делеґація того самого дня виїхала зі Львова, щоби предложити його Державному Секретаріятови.

Делеґації було ясно, що Державний Секретаріят проєкту в такій формі не прийме. А що ультимативна форма вручення проєкту виключала дальшу дискусію і надію на річеві уступки, то на заключення перемиря не було виглядів.

Тому з Ходорова вночи з 28. лютого на 1. марта наша начальна команда вислала виповідженнє завішення оружя, щоб могти знов вести воєнні операції, яких припиненнє, як уже зазначено, на думку команди виходило тільки на користь Полякам.

Одержавши виповідженнє завішення оружя, комісія Бертелємі прислала українській команді отсей ультимат:

„Коли найвисша команда розпочинає ворожі кроки, переговори зараз будуть зірвані. Коли виповідженнє завішення оружя не буде взяте назад до півночи 1. марта, місія 2. марта опустить Львів. Місія робить українське правительство відповідальним перед чотирма державами антанти за піднятте ворожих

кроків, які антанта наказала спинити. Комісія робить українське правительство, зокрема начального команданта галицького фронту особисто відповідальним за безпечність проїзду місії в окремім вагоні під прапором антанти.“

Сей ультимат остав без відповіди, війна почалася наново, комісія Бертелемі виїхала зі Львова.

Відповідь на проект перемиря Державний Секретаріят вислав радіотелеґрамою. Ся відповідь звучить:

Станиславів, 4. марта 1919.

До правительств Франції, Анґлії, Злучених Держав Північної Америки і Італії і до всіх инших правительств союзних держав, як також до правительств держав цілого культурного світа.

Державний Секретаріят Західної Области Української Народньої Республики в Станиславові має честь довести до Вашої відомости ось що:

Від 1. падолиста 1918. ми стоїмо в війні з польською державою, яка хоче завоювати і заанектувати нашу територію. За сей час польська армія може виказатися тільки незначними успіхами. В її руках знаходиться тільки вузький коридор здовж залізничої лінії від граничного міста Перемишля до столиці нашої держави Львова, який лежить 93 кільометри на схід від Перемишля, при чім згадана залізнича лінія знаходиться постійно під нашим огнем, а місто Львів з усіх боків обложене нашим військом; крім того Поляки держать тільки незначну полосу нашої території на північнім заході.

Дня 22. лютого, коли наші операції під Львовом розвивалися як найкраще, до нашої начальної команди приїхала зі Львова місія антанти, зложена з панів (тут подані імена), виделеґована варшавською місією антанти до Львова в цілі спинення военної акції на польсько-українськім фронті.

Місія заявила, що хоче нам і Полякам предложити проект перемиря і в тій цілі жадає завішення оружя, додаючи, що коли ми на завішенне оружя не згодимося, то се буде рівнозначне з нашим зірванням з антантою.

Хоч при згаданім стані операцій завішенне оружя було для нас зі стратеґічних причин некорисне, одначе ми згодилися на се в надії, що справедливе рішенне місії покладе кінець війні, яку нам накинули Поляки.

Завішенне оружя почалося 25. лютого в 6. год. рано.

Того самого дня наша делеґація явилася у Львові для переговорів і заключення перемиря. 26. лютого відбулася конференція місії антанти з нашою делеґацією у Львові. 27. лютого місія антанти виїхала до осідку нашої начальної команди, де відбула конференцію з Головою Директорії Української Народньої Республики і Головним Отаманом української армії Петлюрою, як також з президентом Української Національної Ради Західної Области УНР д-ром Петрушевичем і президентом Державного Секретаріяту д-ром Голубовичем [1]). 28. лютого місія антанти предложила нашій делеґації у Львові проект перемиря з Поляками, жадаючи нашої відповіди до 5. марта.

Сей проект перемиря установляє отсю демаркаційну лінію: (туд іде означенне демаркаційної лінії).

З огляду на се, що проект віддає добру половину нашої території в польські руки, та що він тому без дальших переговорів не міг би бути основою перемиря, — наша Начальна Команда виповіла завішенне оружя, уважаючи продовжуванне завішення оружя некористим зі стратеґічних причин.

На се місія антанти прислала нам ультимат з 1. марта, в якім заявляє, що коли ми розпічнемо военні кроки, то всі переговори в цілі перемиря зриваються, та що українське правительство несе всю відповідальність перед чотирма державами антанти за дальше веденне війни, якої покінчення антанта приказала.

---

[1]) В дійсности між членами комісії і Петрушевичем та Голубовичем відбулася тільки формальність представлення.

Проти цілого висше представленого поведення місії в сій справі Державний Секретаріят Західної Области УНР в порозумінню з Директорією УНР має честь звернутися до правительств Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки й Італій з жалобою і протестом, а саме:

Місія антанти інформувалася про нашу справу тільки у Поляків у Варшаві і Львові. Приїхати на довше до правительства нашої держави і тут поінформуватися основно про нашу справу місія, не зважаючи на нашу кількакратну просьбу, не вважала за вказане. Польська преса ще перед рішеннєм місії представляла справу так, що місія приїхала наказати Українцям сповнити польські домагання.

На конференції з місією наша делеґація переконалася, що всі відомости місії про нас походять з польського жерела, для нас очевидно крайне ворожого.

Відповідно до того випало також рішеннє місії.

Демаркаційна лінія, означена місією, не є лінією військовою, тільки політичною. Фронт іде з півдня на північ східною стороною ріки Сяну, вигинаючися на північ від Перемишля де-що на схід. Тільки від Перемишля до Львова йде здовж залізничої лінії вузький коридор, який знаходиться в руках Поляків. Тимчасом демаркаційна лінія, означена місією, сягає далеко на схід від Львова і віддає Полякам великі простори нашої території, яку міцно держить наша армія. Ся демаркаційна лінія відповідає політичним бажанням Поляків, які офіціяльно і неофіціяльно заявляли, що мусять заанектувати до Польщі українську землю що найменше до лінії Буга і Стрия, щоб забезпечити собі посіданнє Львова і нафтових теренів у Бориславі. Се політичне бажаннє Поляків сповнила місія антанти, наказуючи нам віддати Полякам добру половину нашої території з столицею Львовом і з Бориславом. Сим рішеннєм половина нашої території і наших громадян мала би підпасти під адміністрацію польської окупаційної власти, яка показалася по-над усяку міру безоглядною супроти українського населення. Сим рішеннєм наша держава, позбавлена такої значної части своєї території з такими жерелами доходу, як копальні нафти в Бориславі, втратила би як популяційну так і господарську основу свого істнування і не могла би виконати своїх задач державного будівництва, зокрема не могла би зорґанізувати сильної армії, потрібної для забезпечення границь Української Народньої Республики від сходу і взагалі для тих задач, які намічаються для Української Народньої Республики в переговорах Директорії УНР з антантою.

Сим рішеннєм місія потоптала принціп самовизначення народів і стала по стороні польського імперіялізму. Сим рішеннєм місія посіяла в нашім народі недовірє до антанти і до тих високих принціпів справедливости, які антанта проголосила.

В імя сих принціпів протестуємо проти сього рішення місії, зокрема протестуємо проти ультимативної заяви місії, що ми несемо перед державами антанти відповідальність за дальше веденнє війни.

Ми примушені воювати з Поляками в обороні нашої землі.

З державами антанти ми хочемо жити в мирі і приязни і сподівалися від них помочи проти польського наїзду.

Тому просимо правительства Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки і Італії вислати до нашої держави окрему місію, яка, не підлягаючи польським впливам, безсторонно розслідила би наші відносини.

Ми готові кождої хвилі спинити воєнні кроки проти Поляків, але на основі справедливого рішення, яке увільнить нашу територію з-під польської інвазії.

Д-р Голубович, президент Державного Секретаріяту.

Опісля, коли війна з Польщею скінчилася втратою цілої Галичини, доводилося зустрічатися з поглядом, що Державний Секретаріят зробив помилку, відкинувши предложеннє комісії Бертелемі. Говориться, що принятте того предложення було би уможливило нам укріпити свою державність на тій части території, яка нам оставала, і зберігти її до часу вирішення політичного укладу европейського Сходу.

На се треба передовсім сказати, що становище Державного Секретаріяту відповідало настроєви цілого українського громадянства по обох боках фронту, зокрема настроєви війска. Панувало загальне переконанне, що воєнне положенне не примушує нас годитися на таке перемирє, що ми нині-завтра візьмемо Львів і тоді одержимо инакші умови перемиря. Залякуванне комісії, яка грозила нам гнівом антанти, пояснювано так, що комісія конче хотіла нам накинути польський диктат, і вірено, що Мирова Конференція, розслідивши справу, певне стане на иншім становищи і вимірить нам справедливість.

Сим загальним настроєм було переняте також правительство. Можливо, як би Петлюра був поставив рішуче домаганне, що в інтересі цілої Української Народньої Республики треба конче покінчити війну з Польщею і тому треба безумовно підчинитися рішенню комісії антанти, то се було би поважним арґументом за принятте проєкту перемиря, бо Петлюра користувався тоді великим авторитетом.

Одначе Петтлюра, як на конференції з комісією антанти не виступив рішуче в обороні Східної Галичини, так не мав також рішучости виступити з домаганнєм приняття проєкту комісії антанти. Мабуть для нього самого тоді ще не була ясна його пізнійша орієнтація: через Польщу до антанти за всяку ціну.

Зрештою, якби правительство було оцінило положенне инакше і — маючи на увазі з одного боку ті наслідки, якими грозила комісія антанти, коли ми не приймемо її проєкту, з другого ж боку ті користи, які вона обіцювала, коли ми проєкт приймемо, — рішилося приняти проєкт, то насувається питанне, чи воно могло би своє рішенне перевести в житте.

Настрій серед війска, яке було під вражіннєм, що накинене комісією антанти завішенне оружя перешкодило йому здобути Львів, був такий ворожий всякій „угодовости“, що воно готово було відмовити послуху правительству. Подібний настрій був серед громадянства. Легко міг повстати розвал, з якого певне скористали би Поляки, щоб заняти край „для заведення ладу й порядку“.

В кінці, якби навіть перемирє заключено й переведено, то се ще зовсім не обезпечувало би нашої державности. Знаючи Поляків, можна бути певним, що вони, запевнивши собі мілітарну перевагу, були би зломили перемирє і заняли нашу територію. Чи не могли би вони прим. через своїх аґентів зорґанізувати пару польських повстань в більших містах, які ми мусіли би були здавляти, — і тоді піти на нас війною „для визволення братів“, яких ми „катуємо всупереч умовам перемиря“?! Примір Вильна свідчить, що польській віроломности нема границь.

Також треба поставити питанне, чи вдержалася би тоді наша державність супроти натиску Совітської Росії.

Словом, навіть тепер, коли для оцінки справи можемо покористуватися подіями, які опісля наступили, не можна сказати, що принятте проєкту комісії Бертелемі було би вратувало нашу державність на території на схід від лінії Бертелемі.

Тодіж, коли правительство стояло перед рішеннєм, все скадалося за те, щоби проєкт комісії Бертелємі відкинути.

II. Телеґрама Найвисшої Ради з 19. марта 1919.

Розпочавши наново бої, українська команда рішила напружити всі сили, щоби здобути Львів, відібрати Полякам коридор здовж залізничого шляху Перемишль-Львів й установити таку лінію фронту, якої ми домагалися як демаркаційної лінії в переговорах про перемирє. Тоді — думалося — і Поляки і комісії антанти стануть податливійші, і перемирє можна буде заключити по нашій волі.

Рішаючі бої велися між 10. і 20. марта. Нашій армії вдалося проломити польські становища здовж залізничого шляху Перемишль-Львів і таким чином окружити Львів з усіх сторін. Одначе до рішаючої побіди не стало сили. Поляки відзискали свої становища і наші сили мусіли відступити на позиції, які займали перед тим.

Так плян здобутти Львова не здійснився. Перед нами стояло важке питаннє: Що далі?

Саме в сю критичну хвилю українська начальна команда одержала від Найвисшої Ради Мирової Конференції в Парижі отсю радіотелеґраму:

Париж, 19. марта 1919.

ҐЕНЕРАЛ ПАВЛЕНКО,

комендант українських сил під Львовом.

Підчас засідання 19. марта Найвисша Рада Мирової Конференції рішила запросити обі сторони під Львовом заключити завішеннє оружя після одержання сеї телеґрами.

Наслідком сього шефи союзних і принятих до союза правительств звертаються до Ґенерала Павленка, щоб подати йому до відомости запрошеннє Найвисшої Ради Мирової Конференції негайно спинити, на скільки се залежить від нього, ворожі кроки під містом і в околиці Львова; таке запрошеннє вислано рівночасно до польського ґенерала Розвадовського, команданта площі у Львові.

Підчас завішення оружя війска обох сторін остануть на своїх позиціях, при чім рух залізничим шляхом між Львовом і Перемишлем має остати в кождім разі свобідний в розмірах точно потрібних для щоденного виживлення міста.

Найвисша Рада додає, що вона готова вислухати представлення територіяльних бажань обох сторін в сій справі і посередничити в Парижі при делеґаціях українській і польській, або через таке уповажнене представництво, яке сторони уважатимуть за потрібне вибрати, щоб завішеннє оружя перемінити в перемирє.

Вислуханнє українських і польських представників в справі їх спірних бажань є зрештою підчинене формальній умові негайного понехання ворожих кроків.

Woodrow Wilson. Lloyd George. Clemenceau. V. Orlando.

Ся телеґрама прийшла неначе відповідь на питаннє: Що далі? І так приняли її наші політичні і військові круги.

Військове положеннє було важке. Польська держава консолідувалася, а на Україні йшов розвал. Серед таких відносин вигляди на побіду над Поляками слабшали.

Телеґрама Найвисшої Ради вказувала инший вихід. Справу рішить не оружє, тілька Мирова Конференція. І рішить її, очевидно,

згідно з своїми принціпами свободи і самовизначення народів, отже в нашу користь. Сього можна надіятися хочби тому, що Найвисша Рада обіцює нове рішенне, отже зносить рішення комісії Бертелемі, очевидно, як несправедливе.

Сю надію ще скріпив лист, який рівночасно одержав державний секретар закордонних справ Панейко від секретаря Вільзона.

Панейко, висланий на Мирову Конференцію як заступник президента Делеґації Української Народньої Республики, вислав з Берна, де він тоді ждав французького дозволу на приїзд до Парижа, до Вільзона представленне справи в звязку з поведеннем і рішеннем комісії Бертелемі.

На се дістав від секретаря Вільзона отсю відповідь з дня 17. марта 1919:

„Президент Вільзон одержав Вашу телеґраму з 13. марта, в якій говориться про відносини між Україною й Польщею і про місію ґенерала Бертелемі. Президент хоче, щоб Ви були певні, що він вповні здає собі справу про положенне і через те зараз буде вислана на місце окрема місія антанти, щоби перевести доходження про цілу ту справу. Президент є певний того, що в дожиданню приїзду сеї місії і в загальнім інтересі Україна зараз спинить мілітарну акцію. Президент сподіється, що Україна матиме довіре до доброї волі коаліційних правителств довести до вдоволяючої угоди між Полящею й Україною та через справедливе полагодженне справи усунути конфлікт між обома націями.“

Маючи найліпші надії, Державний Секретаріят дав на телеґраму Найвисшої Ради отсю відповідь:

Станиславів, 22. марта 1919.

До Пана Президента Вільзона і високих правительств антанти в Парижі.

Правительство Західної Области Української Народньої Республики приймає предложенне Найвисшої Ради в справі спинення ворожих кроків під Львовом, розуміючи його так, що се спиненне обнимає весь польсько-український фронт. В сій справі дано відповідні повновласти п. ґенералови Павленкови.

Підписане правительство так само приймає предложенне, щоби представити українські бажання Найвисшій Раді Мирової Конференції в Парижі через уповажнених делеґатів, яких імена будуть подані до вашої відомости негайно після одержання повідомлення, що Поляки приняли се предложенне.

За правительство Західної Области УНР. Голубович.

Згідно з зазивом Найвисшої Ради українська начальна команда звернулася до польської команди з предложеннем переговорів в справі завішення оружя. Та тут зустріла її несподіванка. Польська команда не спішилася сповнити волю Найвисшої Ради і почала проволікати справу. Аж за посередництвом американського ґенерала Кермена, який тоді був у Варшаві і дістав з Парижа припорученне занятися справою завішення оружя, прийшло 27. марта до переговорів у Хирові.

В переговорах, які велися в присутности ґен. Кермена і його адютанта, українську сторону заступали: ґен. Гембачев, підполк. Фідлер, майор Долежаль, поручник Малецький і політичний делеґат д-р Михайло Люзинський, а також як перекладач о. Бонн; польську сторону заступали: полк. Кулінський, майор Маріянський, капітан Роз-

вадовський, поручник д-р Короткевич і політичний делеґат ґраф Скарбк.

Сі перегорори були для нас знов несподіванкою.

Ми були певні, що Поляки так само як ми готові сповнити волю Найвисшої Ради, і тому заключенне завішення оружя піде зовсім гладко.

Тимчасом вони заявили, що польська сторона може заключити завішенне оружя тільки під умовою, що наше правительство до трьох днів від заключення завішення оружя заявить готовість заключити перемире на основі проєкту комісії Бертелемі, який Поляки вважають єдиною основою дальших переговорів.

Ми на се відповіли, що для нас є міродатне становище Найвисшої Ради, отже тепер ми готові заключити завішенне оружя, а про перемире будемо говорити в Парижі.

На се польська делеґація заявила, що на заключенне завішення оружя на основі нашого предложення не має повновластий і мусить звернутися до свого правительства за новими інструкціями. Про вислід повідомить нас через парляментаря.

Так переговори в Хирові скінчилися нічим і війна велася далі.

Про вислід сих переговорів наша команда повідомила радіотелеґрамою Найвисшу Раду, зазначуючи, що вина за дальше веденне війни паде на Поляків.

Наше правительство в радіотелеґрамах до Парижа і в представленнях до ріжних низших аґентів держав антанти, які були під той час на нашій території, все на ново заявляло готовість заключити завішенне оружя на основі телеґрами Найвисшої Ради і взивало антанту заставити Поляків приняти ту основу.

Одначе парляментар, який мав нам передати польське предложенне про дальші переговори, не являвся. Замість того являлися познаки, що Поляки готовляться не до завішення оружя, але до нової военної акції.

Тимчасом Державний Секретаріят займався висилкою делеґації до Парижа, для полагодження тих справ, про які говорила телеґрама, себ-то для заключення польсько-українського перемиря і взагалі полагодження польсько-українського спору за Східну Галичину [1]). В склад делеґації ввійшли: товариш державного секретаря закордонних справ д-р Михайло Лозинський як голова, полковник Дмитро Вітовський як член і військовий знавець, Олександер Кульчицький як секретар.

Спершу була думка, що делеґація виїде аж після заключення завішення оружя, коли вже буде ясне положенне на фронті, і тому її від'їзд відкладано з дня на день. Коли одначе справа завішення оружя ставала що-раз безвиглядніщою, делеґація виїхала зі Станиславова 17. цвітня з порученнєм як найшвидше дістатися до Парижа і старатися звідти припинити военну акцію, підготовлювану Поляками.

В звязку з сею задачею нашої делеґації мою увагу заняла одна важна подробиця. А саме в телеґрамі Найвисшої Ради знаходився отсей уступ:

[1]) Див. висше ухвали Державного Секретаріяту з 30. марта 1919.

„Підчас завішення оружя війска обох сторін остануть на своїх позиціях, при чім рух залізничим шляхом між Львовом і Перемишлем має остати в кождім разі свобідний в розмірах точно потрібних для щоденного виживлення міста.“

Сей уступ свідчив, що Найвисша Рада, приймаючи своє рішеннє, мала на увазі той стан военної акції, коли наші війска, проломивши польські становища між Львовом і Перемишлем, окружили Львів і відтяли його від всякого звязку з Польщею, так що містови грозив голод і польській залозі капітуляція. Якраз в сю хвилю Найвисша Рада наказувала спинити дальші бої і відновити залізничий рух між Львовом і Перемишлем. Виглядало се так, що причиною інтервенції Найвисшої Ради було положеннє польської армії у Львові, а цілю зберегти Львів в руках польської армії.

Та заки рішеннє Найвисшої Ради прийшло до обох воюючих сторін, Поляки для оборони Львова вже його не потребували. Зате тепер воно було потрібне Українцям і треба було його використати.

Одначе вже в Хирові збудився в мене сумнів, чи воно нам що поможе. Чому Поляки відкидають наше предложеннє завішення оружя? Адже Найвисша Рада виразно наказує його заключити! Хиба що вони мають певність, що сей непослух приказови Найвисшої Ради їм не пошкодить.

Мої сумніви потвердив ґраф Скарбк у приватній розмові, яка завязалася між нами підчас того, як списувано протокол переговорів.

Коли я висловив здивованнє, що Поляки відкидають наше предложеннє, зроблене згідно з рішеннєм Найвисшої Ради, він віповів:

„Ви помиляєтеся в оцінці положення. Коли Найвисша Рада приймала своє рішеннє, положеннє було зовсім инакше ніж тепер. Тоді здавалося, що Львів мусить упасти в Ваші руки; тепер, як знаєте, йому вже ніщо не грозить. Тепер для Вас останній час згодитися на лінію Бертелемі. Майте на увазі, що ми, предкладаючи Вам таку згоду, йдемо проти нашого громадянства, яке готово нас за се укаменувати. Але ми маємо добре оправданнє, що се воля Найвисшої Ради. Коли ж Ви тепер не заключити перемиря, то за місяць ми будемо мати армію Галлера і тоді викинемо Вас з Галичини“.

Сі слова ґр. Скарбка не тільки говорили, що рішеннє Найвисшої Ради було видане в інтересі Поляків. Вони також ясно натякали, що тепер, коли сього рішення вже Полякам не треба, Найвисша Рада буде вважати його безпредметовим і не буде настоювати на тому, щоб Поляки його послухали.

Коли я в Станиславові переповів слова ґр. Скарбка, вони в урядових кругах не зробили враження. Се, мовляв, звичайна тактика залякування противника. На лінію Бетелемі в кождім разі ще маємо час. Треба пождати, що скаже Найвисша Рада.

Готовлячися до виїзду до Парижа, я переглядав матеріяли, які відносилися до справи. І вони потверджували мої сумніви і самопев-

ність ґр. Скарбка. Антанта доси інтервеніювала тільки тоді, коли Поляки були в скрутнім положенню, і так, як се було Полякам потрібне. Чи вони настоюватиме на виконанню свого рішення, коли се потрібне не Полякам тільки нам?

Та в даних обставинах не було иншого виходу, як тільки розпочатий шлях до антанти перейти до кінця і як найшвидше дістатися до Парижа, щоб вияснити справу.

Дальші події показали, що мої сумніви і самопевність ґр. Скарбка були оправдані.

Телеґрама Найвисшої Ради показалася безвартним „листом паперу", який Найвисша Рада сама передерла.

Розділ IX.

Остання сесія Української Національної Ради.

Нова сесія Української Національної Ради почалася 25. марта і скінчилася 15. цвітня 1919. Ся сесія була призначена передовсім на орґанізацію нового законодатного орґану Західної Области Української Народньої Республики, який заступив би Українську Національну Раду, і на полагодженне земельної справи. Обі сі справи Українська Національна Рада полагодила, ухвалюючи відповідні закони. Крім того ухвалила закон про виконуванне громадянських прав і обовязків в Західній Области Української Народньої Республики, закон про заведенне 8-годинного робочого дня і ряд инших законів, яких вимагали біжучі потреби.

1. Сойм Західної Области Української Народньої Республики. Над полагодженнем справи нового законодатного орґану працювала Українська Національна Рада цілу сю сесію. Закони, якими вона полагодила сю справу, ухвалено на останнім засіданню, 15. цвітня. Були се: закон про вибори до сойму і закон про скликанне сойму. Треба зазначити, що полагодженне сеї справи переведено на основі порозуміння між всіми ґрупами Української Національної Ради, так що згадані закони принято одноголосно. Крім того, підчас комісійних праць над сими законами, вислухано також голосу представників жидівських орґанізацій, щоби постанови про виборчі права жидівського населення відповідали його бажанням. З представниками польського населення не можна було навязати порозуміння з огляду на їх непримиримо-вороже відношенне до української державности.

На основі згаданих законів законодатним орґаном Західної Области Української Народньої Республики мав стати сойм, вибраний на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального виборчого права громадян обох полів.

Право вибирати посла до сойму (активне виборче право) мали громадяни, які покінчили 20-ий рік життя; право бути вибраним (пасивне виборче право) мали громадяни, які покінчили 28-ий рік життя.

Сойм мав складатися з 226 послів, з того 160 Українців (70·8 %), 33 Поляків (14·6 %), 27 Жидів (11·9 %), 6 Німців (2·7 %).

Число членів сойму розділено законом між окремі народности, щоби при виборах не було ніяких національних конфліктів. Для кождої народности утворено національні виборчі округи, в яких виборче право мали тільки виборці даної народности.

Виборчі округи покривалися територіяльно з округами окружних судів (прим. виборчий округ Львів обнимав територію окружного суду у Львові — і т. д.)

Українські виборчі округи: 1) Перемишль вибирав 12 послів. 2) Львів — 22 послів. 3) Золочів — 13 послів. 4) Тернопіль — 9 послів. 5) Бережани — 12 послів. 6) Чортків — 12 послів. 7) Коломия — 14 послів. 8) Станиславів — 20 послів. 9) Стрий — 12 послів. 10) Самбір — 13 послів. 11) Сянік — обнимав судові повіти Лемківщини і вибирав 9 послів. 12) Буковина обнимала українські судові повіти і вибирала 12 послів.

Польські і жидівські виборчі округи: 1) Тернопіль-Золочів-Бережани вибирав 10 польських, 6 жидівських послів. 2) Львів вибирав 7 польських, 5 жидівських послів. 3) Станиславів-Стрий-Чортків вибирав 6 польських, 7 жидівських послів. 4) Коломия-Буковина вибирав 1 польського, 4 жидівських послів. 5) Самбір-Сянік-Перемишль вибирав 9 польських і 5 жидівських послів.

Німецький виборчий округ творила ціла Західна Область Української Народньої Республики з 6 послами.

В кождім виборчім окрузі виборці кождої народности творили окреме виборче тіло.

Примір: В українськім окрузі Тернопіль всі українські виборці творили одно виборче тіло, яке вибирало призначене для свово округа число українських послів; в окрузі Золочів так само; в окрузі Бережани так само — і т. д. Всі польські виборці в польськім окрузі Тернопіль-Золочів-Бережани творили знов окреме виборче тіло, яке вибирало призначене для сього округа число польських послів. Всі жидівські виборці в жидівськім окрузі Тернопіль-Золочів-Бережани творили знов одно виборче тіло, яке вибирало призначене для сього округа число жидівських послів.

Таким чином українські, польські, жидівські і німецькі виборці творили окремі національні виборчі тіла, які не мали один до другого ніякого діла і не могли мати між собою ніяких конфліктів.

В кождім національнім окрузі вибори були пропорціональні. Примір: В українськім окрузі Львів українські виборці вибирали 22 послів пропорціональною системою, себ-то кожда партія мала право виставити 22 кандидатів і посольські місця розділювалися між окремі партії пропорціонально до одержаних кождою з них голосів.

Перші вибори до сойму мали відбутися в червні 1919.

Безпосередно після переведення виборів президент Виділу Української Національної Ради мав скликати сойм.

З сею хвилею на сойм переходили всі права Української Національної Ради, яка переставала істнувати.

Так на місце тимчасового законодатного орґану, Української Національної Ради, утворено постійний законодатний орґан, Сойм Західної Области Української Народньої Республики.

2. Громадяни Західної Области Української Народньої Республики. Для переведення виборів до сойму Західної Области УНР треба було означити, хто має виборче право, себ-то хто вважається громадянином Західної Области УНР.

Сю справу полагодив закон з 8. цвітня 1919. про виконуванне громадянських прав і обовязків у Західній Области УНР.

На основі сього закона громадянином Західної Области УНР була кожда особа, яка в дні оголошення сього закона мала право приналежности в одній з громад Західної Области УНР.

Коли хто з тих осіб не хотів стати громадянином Західної Области УНР, мав до 20. мая 1919. зложити заяву, що почувається громадянином иншої держави. Коли його заяву принято до відомости, він уважався чужинцем.

Ся постанова мала уможливити національним меншостям, в першій мірі Полякам, заявити, чи вони хотять бути громадянами Західної Области УНР чи чужницями.

Відповідно до того оцінювалися би їх права і обовязки в державі.

З огляду на проголошенне з'єдинення з Українською Народньою Республикою § 2 закона постановляв: „Особи, які мають право громадянства на основі законів, виданих Центральною Радою, є одночасно громадянами цілої Української Народньої Республики і громадянські права й обовязки в Західній Области УНР, виконують на рівні з усіми громадянами, коли одна з громад сеї Области прийме їх в свій звязок відповідно до обовязуючих в сій области постанов про наданне громадської приналежности“ [1]).

Ся постанова розширяє право громадянства в Західній Области УНР на всіх громадян Української Народньої Республики. Одначе виконуванне громадянських прав і обовязків у Західній Области УНР громадянином Української Народньої Республики — Придніпрянцем ставилося в залежність від того, чи він постарається о приналежність в якійсь громаді Західної Области УНР, значить, в залежність від його волі.

Ся постанова була, очевидно, тимчасова, доки законодатний орґан цілої Української Народньої Республики не управильнить сеї справи.

---

[1]) Для точности зазначу, що не маючи „Вістника державних законів і розпорядків“, цитую сей § з проекту, виготовленого Державним Секретаріятом внутрішніх справ.

3. Земельна справа. Земельну справу полагодила Українська Національна Рада законом з 14. цвітня 1919., якого ухваленне попередили як дебати на повних засіданнях Ради, що почалися ще на попередній сесії в лютім 1919., так і праці комісії, наради партійних ґруп і т. п.

Сей закон не полагоджував земельної справи в цілости, тільки означав основи земльної реформи, оставляючи подрібні постанови будучому законодатному порішенню.

Провідні ідеї сього закона були: 1. вивласненне великої земельної власности, 2. наділенне землею безземельних і малоземельних селян на правах приватної власности.

Вивласненне вступало в законну силу негайно: вивласнені землі, на скільки не припадали державі, ставали земельним фондом Західної Области УНР.

Наділенне землею мало початися аж після закінчення війни і повороту жовнірів до дому.

Головне питанне вивласнення: з викупом чи без викупу? — оставлялося на рішенне будучого сойму Західної области УНР. Так само будучому законодатному рішенню оставлялися питання: висоти наділу, який повинен бути оставлений де-яким катеґоріям вивласнюваних власників; висоти наділу безземельним і малоземельним селянам; чи і скільки селяни мають заплатити за наділ — і т. и.

Рішенне сих питань зустрічало великі партійно-політичні і практичні трудности. Тому оставлено їх будучому соймови, який, вийшовши з всенароднього вибору, буде більше компетентний рішити їх.

До того часу правительство повинно було підготовити практичне переведенне земельної реформи.

Зокрема рішенне питання, чи вивласнювати з викупом чи без викупу, відложено також з огляду на міжнародню політику. Ухваленне вивласнення без викупу, яке відносилося би головно до поміщиків Поляків, послужило би для польського правительства як арґумент проти Західної Области УНР перед антантою. Тому відложено справу на пізнійше, коли міжнароднє положенне виясниться.

Очевидно, що будучий сойм мав право змінити хочби всі постанови закона в 14. цвітня 1919.

Значіпне сього закона лежало головно в тім, що він проголошував вивласнение великої земельної власности.

Повний текст закона такий [1]):

„§ 1. Західня область Української Народньої Республики бажає наділити землею всіх тих рільників, які землі зовсім не мають або яких посілість не вистарчає на проживленне їх родин, як також вести у власнім заряді господарку у всіх лісах, положених на области держави.

---

[1]) Не маючи „Вістника державних законів і розпорядків“, де земельний закон з 14. цвітня 1919. був оголошений, цитую проєкт земельної комісії в тій редакції, в якій він мав стати законом. Коли б у сім проєті пороблено ще які зміни (про що не знаю), то все таки головні постанови, які характеризують цілий закон, остали ті самі.

§ 2. В сій цїли вивласнюється, без огляду на те, чи їх власники є особи фізичні чи правні:

1. всі посілости, що є виключені з громадського звязку і творять по думці закона з 12. серпня 1866., В. Кр. з. ч. 20., двірські обшари, разом з прилученими до них рустикальними ґрунтами;

2. всі посілости мертвої руки, себ-то фондаційні, монастирські, епископські, церковні і ерекціональні землї;

3. всі землї, які їх дотеперішні власники набули для спекуляції;

4. посілости, яких їх власники чи посідачі не обробляють своїми силами, хочби вони не підпадали під припис першого уступу;

5. всі посілости, які своїм простором переступають означену границю, на скільки вони не підходять під ніякий з попередніх родів посілости.

Посілости наведені під 1., 2. і 3. вивласнюється з правила в цілости, а розмір вивласнення посілостий під 5. означить окремий закон.

Про розмір вивласнення посілости під 4. порішить Областна Комісія після вислухання дотичної повітової і громадської Комісії.

§ 3. Областна земельна комісія може оставити на цїли загально-громадського господарства держави, громад або загально-користних економічних, культурних і добродійних заведень, для творення взірцевих господарств, рільничих шкіл, промислових, освітних, добродійних і загально-користних заведень і т. и., конечний для сповнення їх завдань простір землї.

§ 4. Вивласненню підлягають означені в § 2-ім сього закона посілости без огляду на їх культуру, разом з лїсами, водами та підземними багацтвами.

§ 5. Вивласненне земельних посілостий, означених в § 2-ім сього закона, не нарушує гіпотечних вірительностий і инших тягарів, забезпечених на вивласненій землї, а тільки відсотки від грошевих гіпотечних вірительностий мають бути обнижені до висоти процентової стопи, яку в часі від 1. серпня 1918. признавали від щадничих вкладок щадничі каси.

Про розмір і спосіб сплати тих тягарів порішить окремий закон.

§ 6. Контракти аренди, заключені без дозволу власти після дня 1. падолиста 1918., тратять правну силу. Давнїйші контракти аренди розвязуються з днем довершеного вивласнення. В обох випадках правіжі [1]) арендаторів з титулу засівів, меліорацій та инших вкладів у землю творять вірительности посілости в розумінню § 5-ого сього закона, і про спосіб заспокоєння їх рішить окремий закон.

Всі инші правіжі з виїмком правіжі за відшкодуванне з титулу утрачених зисків задержує арендатор проти дотеперішнього власника.

§ 7. Вся вивласнена земля, на скільки вона на основі сього закона не припадає на річ держави, творить Земельний Фонд Західної Области Української Народньої Республики, яким до часу розділу між управнених орудують під наглядом правительства областна і повітові та громадські земельні комісії відповідно до постанов сього закона.

§ 8. Областна Земельна Комісія складається з 9 членів, а саме 5 членів вибраних Українською Національною Радою і 4 членів вибраних відпоручниками повітових земельних комісій, по одному від кождого повіта.

Голову Областної Земельної Комісії вибирають члени Комісії з-поміж себе.

На засіданнях Областної Земельної Комісії має Державний Секретар земельних справ право і обовязок сам або висланий ним його заступник являтися, і коли б ухвали комісії противилися законови, має право завісити ухвали комісії. В такім випадку прислугує голові комісії право відклику до Української Національної Ради.

§ 9. В склад повітових земельних комісій входять:

а) шістьох (6) членів і трьох (3) заступників, вибраних відпоручниками всіх громадських земельних комісій, по одному від кождої комісії;

б) трьох (3) членів, призначених областним правительством з фахових рільничих, технічних і правничих кругів.

§ 10. Громадська земельна комісія складається з сімох (7) членів і трьох (3) заступників. Шістьох (6) членів і трьох (3) заступників вибирають всі мешканці

---

[1]) „Правіж“, слово утворене галицько-українськими правниками, означає стільки, що правна претенсія.

даної громади загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосуваннєм, а семим членом стає кождочасний начальник громади. Голову і його заступника вибирають члени комісії з-поміж себе.

§ 11. Областна і повітові земельні комісії урядують три роки, громадська один рік.

Близші постанови про утворенне, права і діяльність земельних комісій означить розпорядок цілого Державного Секретаріяту Західної Области Української Народньої Республики.

§ 12. З Областного Земельного Фонду наділяється землею безземельних і дрібноземельних українських громадян, приналежних до Західної Области Української Народньої Республики, які займалися рільництвом перед оголошеннєм сього закона, а саме в такій черзі:

жовнірів-інвалідів, що втратили своє здоровлє у війнах, ведених Українською Народньою Республикою;

вдови і сироти по тих, що полягли в сих війнах або наслідком їх;

жовнірів-інвалідів зі світової війни, веденої в часі від 1914. до 1919.;

сироти і вдови, що їх батьки або мужі втратили життє в тій війні або наслідком її;

сироти і вдови невоєнні;

инших безземельних і дрібноземельних рільників, що не служили при війску і не стали каліками;

в кінці призначується в міру потреби відповідні простори вивласненої землі на означені в § 3-ім цілі загального громадського господарства.

Особи, покарані за дезерцію з української армії та за те, що від служби в сій армії ухилялися, дальше особи, покарані за злочини проти української держави і її оружної сили, як також особи, що стали співвинними тих злочинів або до їх сповнення причиняли і за се були покарані, в кінці громадяни чужих держав — не мають права до наділу вивласненою землею.

§ 13. Пасовиска і полонини, на скільки вони на основі § 2-ого сього закона не лишаться при приватних власниках, як також простір вивласненої землі, призначений земельними комісіями на пасовиска, переходять на власність громад або звязків сусідуючих з собою громад, які при означуванню користування ними мають узгляднювати спілки дрібних годовців худоби.

§ 14. Вивласнені ліси не творять предмету наділу. Вони переходять на власність і в безпосередний заряд Західної Области Української Народньої Республики. Спосіб користування та потребу і розмір усяких инших сервітутів у хосен населення у вивласнених та належних уже тепер до держави лісах означить виконуючий розпорядок Державного Секретаріяту Західної Области Української Народньої Республики.

Вивласнені ліси, що не творили і не творять комплексу, який надається до раціональної або охоронної лісової господарки, можуть земельні комісії оставити в руках приватних власників.

§ 15. Земельні комісії можуть полишити з вивласнених посілостий відповідний простір до залісення і віддати його на власність і під заряд держави, особливо в тих околицях, де лісів зовсім нема або де їх дуже мало.

На сю ціль належить ужити неужитки, збочі, яруги і береги рік, які до сього надаються, також і громадські, — сі останні за відповідним відшкодуваннєм.

§ 16. З вивласнених посілостий переходять:

1) потоки і несплавні ріки на громади, через які перепливають;

2) стави, озера і болота на громади, в яких лежать або на спілки громад, які з ними граничать.

§ 17. Постанови що-до способу і часу розділу вивласненої землі (§§ 12 і 13), що-до висоти наділу землею в кождім повіті чи полосі краю, висоти його ціни та способу сплати, що-до переняття і використання підземних багатств державою, в кінці що-до обмежень свободи розпоряджування посілостями приватних власників актами між живими і на випадок смерти застерігається окремному законови або законам.

§ 18. Наділеннє землею не може розпочатися перед покінченнєм війни і поворотом жовнірів і полонених до дому.

§ 19. Рішеннє питання відшкодування дотеперішніх власників чи посідачів рішить законодатне тіло Західної Области Української Народньої Республики, яке буде вибране на підставі нового виборчого права.

§ 20. Без огляду на те, як і коли буде рішене питаннє про відшкодуваннє власників чи посідачів вивласненої землі (§ 19), вивласнена земля переходить уже тепер в заряд держави, яка через свої орґани передасть сей заряд громадським земельним комісіям.

До часу видання передвижених в § 17-ім окремих законів і довершення наділу землею можуть земельні комісії за затвердженнєм Державного Секретаріяту Західної Области Української Народньої Республики оставити в користуванню дотеперішніх власників чи арендаторів такий простір вивласненої землі, який конче потрібний для удержання власника, його родини і служби та для ведення істнуючих під сю пору на вивласненій посілости промислових заведень.

При перебранню вивласненої землі в безпосередній заряд держави належить ствердити докладно стан їх управи і інвентаря.

§ 21. Самовільне захопленнє, діленнє вивласнених на основі сього закона земель та нищеннє лісів, будників, інвентаря і земних плодів на них, на скільки не становить вчинків, які підлягають карному законови, мають карати адміністраційні власти карою арешту до 6 місяців, з якою може бути получена грошева кара до 10.000 корон.

Крім сього може бути оречена утрата права до наділу землею.

§ 22. Сей закон обовязує з днем його оголошення.

§ 23. Переведеннє сього закона поручається цілому Державному Секретаріятови Західної Области Української Народньої Республики, з тим, що виконуючий розпорядок має бути виданий до . . . [1]) 1919. року."

Ухвалюючи закон про сойм, Українська Національна Рада сама признала свою задачу в державній будові Західної Области Української Народньої Республики закінченою і виявила свою волю передати дальше веденнє сеї задачі соймови, вибраному на найширшій і найсправедливійшій — по поняттям демократії — всенародній основі.

Визволеннє Східної Галичини з-під польського панування, установленого Австрією, орґанізація державної влади, проголошеннє з'єдинення з Великою Україною, основи земельною закона і в кінці закон про сойм, — при постійній обороні краю перед цольським наїздом — се головні моменти піврічної державно-творчої праці Української Національної Ради.

Сесія Української Національної Ради, яка закінчилася 15. цвітня, мала бути остання. В червні мав бути вибраний Сойм Західної Области Української Народньої Республики і він мав вступити в функції, які виконувала Українська Національна Рада.

Судилося инакше. Ся сесія Української Національної Ради була остання тому, бо територія Західної Области Української Народньої Республики впала жертвою польською наїзду.

Розділ X.

Між антантою і большевизмом.

Коли в хвилі проголошення української державної влади у Львові обєдинилися всі українські партії, що знайшло вислів у коаліційнім характері першого Державного Секретаріяту, — то Державний Секре-

[1]) Тут мав бути означений день і місяць.

таріят, утворений в Станиславові, був уже тільки бльоком національних демократів і радикалів. Соціяльна демократія застерегла собі вільну руку і творила в Українській Національній Раді опозицію супроти правительства.

Рівночасно виростав новий опозиційний центр, „Селянсько-Робітничий Союз“ [1]), з орґаном „Республіканець“.

Коли всі инші українські партійні орґанізації мали за собою довголітні традиції, „Сел.-Роб. Союз“ був дитиною нових відносин. Склад його був дуже ріжнородний, а обєднувало сі ріжнородні елементи тільки невдоволенне з Української Національної Ради, з Державного Секретаріяту, з партій, з усего, що діялося на Західній Области Української Народньої Республики.

Як провідники „Сел.-Роб. Союза“ виступили люди, які доси не відгравали ролі в українськім політичнім життю: Дмитро Демянчук, доси зовсім невідомий чоловік з невеликою самоосвітою. Осип Устіянович, соціяльний демократ, провідник станиславівської орґанізації українських залізничників і Володимир Гадзінський, відомий доси як принагідний автор музичних рецензій.

В виступах нової орґанізації проґрамові і тактичні елементи соціяльної демократії, соціялістів-революціонерів, большевиків зливалися в хаотичну плинну масу.

Ся хаотичність кидалася вже в очи в титулі „Республіканця“. Він то називав себе „соціялдемократичним часописом“, то виставляв у титулі клич соціялістів-революціонерів: „Боротьбою здобудеш ти право своє“, то додавав до нього поклик Маркса: „Пролетарі всіх країв, єднайтеся“.

Такою хаотичністю визначалися і статті „Республіканця“. Розібравшися в сім хаосі, можна було в нім знайти отсі провідні думки:

Політика Української Національної Ради, се політика української буржуазії, ворожа українському селянству і робітництву. З сього становища оцінювалося все, що робила Українська Національна Рада й Державний Секретаріят; у всім бачилося ворожі наміри і пляни супроти селянства і робітництва.

Чому Українська Національна Рада не уступає місця соймови, вибраному загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням? Бо українська буржуазія, захопивши державну владу, не хоче передати її в руки селянства і робітництва.

Чому не вивласнено великих земельних власників? Бо українська буржуазія держить з польськими поміщиками.

Чому не заведено 8-годинного робочого дня? Бо українська буржуазія не хоче визволення робітництва.

Все те писалося тоді, коли українська Національна Рада працювала і над законом про сойм, і над земельним законом, і над законом про 8-годинний робочий день.

---

[1]) Зазначу, що моя характеристика „Сел. Роб. Союза“ не може бути повна. Для сього нема в мене потрібних матеріялів, а мої особисті спостереження обнимають тільки півторамісячний побут на українській державній території.

Чому Українська Національна Рада веде переговори з Польщею, чому приймає посередництво антанти? Бо українська буржуазія, замість віддати владу селянству і робітництву, яке побило би Польщу, волить подати руку польській і антантській буржуазії.

Українська політика повинна орієнтуватися не на буржуазну антанту, а на революційний міжнародній пролетаріят, якого аванґардом є Совітська Росія. Не антанта охоронить нас перед Польщею, а союз з большевиками, які поможуть нам побити Польщу.

Тут провідна думка заломлювалася. „Республиканець“ визнавав Директорію Української Народньої Республики, протестував проти наїзду російських большевиків на Україну, а рівночасно уважав київське большевицьке правительство українським правительством, радив увійти з ним в порозуміннє і вказував на союз з большевиками як на єдиний ратунок перед Польщею.

Ідейно „Сел.-Роб. Союз“ не доходив ані до комунізму ані до радянської форми влади. Його політичні домагання були демократичні: його соціяльно-економічні домагання не виходили по-за ступневе здійснюваннє соціялізму.

За те його тактика була „большевицька“ в вульгарнім значінню. Він старався здискредитувати, ослабити, розбити противника, не числячися з тим, що значить така громадянська війна для нової держави, яка перше всего мусить оборонити своє істнуваннє перед зовнішнім ворогом, що загрожував не українській буржуазії, якої в Східній Галичині в західно-европейськім розумінню не було (була тільки дрібно-буржуазна ідеольоґія більшости української інтеліґенції), тільки тому самому українському селянству і робітництву, з якого складався український нарід.

Ся тактика була небезпечна тим, що „Сел.-Роб. Союз“ з усіми невдоволеними, які гуртувалися кругом нього, був заслабий, щоби взяти державну владу в свої руки і творити далі державне життє. Треба було боятися не того, що „Сел.-Роб. Союз“ одержить перемогу над Українською Національною Радою, а того, що та перемога була би розвалом держави, бо переможці були би заслабі і нездібні до державно-творчої праці.

Соціяльна демократія, побачивши, що впливи „Сел.-Роб. Союза“ зростають, рішила використати його для своїх партійних цілий. Окремі члени партії ввійшли в „Сел.-Роб. Союз“, щоби зробити його оруддєм своїх політичних впливів. Соціяльна демократія як партія оставала далі на становищі коректної парляментарної опозиції, відсуваючи від себе відповідальність за діяльність „Сел.-Роб. Союза“, хоч напрям тій діяльности давали визначні партійні діячі (прим. пізнійший міністр праці в кабінеті Мартоса Безпалко).

По стороні „Сел.-Роб. Союза“ були також симпатії Придніпрянців, які, тікаючи від большевицького наїзду, напливали до Галичини. Були се переважно соціяльні демократи і соціялісти-революціонери, які, не знаючи галицького ґрунту, на якім виросла дрібно-буржуазна ідеольоґія української інтеліґенції, радо приставали до тих, що воювали

з „галицькою реакцією“, надіючися через „Сел.-Роб. Союз“ „поглибити революцію в Галичині“.

Тимчасом настрій загалу галицької інтеліґенції був такий, що колиб соціяльним демократам і соціялістам-революціонерам було вдалося забезпечити українську державність на Великій Україні, тоді вони мали би за собою всю галицьку інтеліґенцію. Національний момент мав у неї таку перевагу над усім иншим, що їй було все одно: монархія чи радянська республика, — колиб тільки Україна була самостійною, незалежною державою. Та тепер, коли придніпрянська соціялістична інтеліґенція тікала до Галичини перед російськими большевиками, її бажанне „поглиблювання революції“ в Галичині не могло знайти симпатій в загалу галицької інтеліґенції: погубили, мовляв, свою країну, а тепер хотять ще й нашу погубити.

Сим настроєм зручно користувався „Сел.-Роб. Союз“, щоби представити себе як єдиного оборонця єдности з Великою Україною перед „сепаратизмом буржуазної Української Національної Ради.“

З другого боку сим настроєм користувалися праві придніпрянські партії, щоби знайти опору в галицькім правительстві для своєї боротьби з соціялістичними партіями за вплив у Директорії і правительстві Української Народньої Республики.

Так творилися і зростали настрої які почали ділити галицьке громадянство на тих, що орієнтувалися на антанту, і тих, що орієнтувалися на большевиків.

На антанту орієнтувалася більшість Української Національної Ради і Державний Секретаріят.

Ся ґрупа, бачучи, що й найлівійші українські партії не можуть зговоритися з російськими большевиками, що Директорія в боротьбі з большевицьким наїздом тратить день за днем територію, що з сього боку не можна сподіватися ніякої помочи проти Польщі, — думала, що треба в антанти шукати помочи, щоби вратувати Галичину від польського і Велику Україну від большевицького заливу. Коли б Польща по приказу антанти заключила з правительством Західної Области Української Народньої Республики перемирє, коли б антанта визнала Українську Народню Республику і дала їй фінансову і військово-технічну допомогу, тоді Західна Область, маючи спокій від Польщі, могла би стати підставою для орґанізації успішної боротьби проти большевицького заливу.

Та чи антанта все те зробить? Поведенне комісії Бертелемі робило сю орієнтацію безнадійною. Телеґрама Найвисшої Ради з 19. марта знов подавала промінь надії.

Одначе якби лівим українським партіям удалося довести до порозуміння з Совітською Росією, осягнути від неї признанне державної незалежности України, якби наслідком сього Польщу можна було вигнати і з Галичини, і з Холмщини, і з Підляша, взагалі з цілої української території власною оружною силою, — з якою радістю ся ґрупа повитала би такий хід подій!

Такий був настрій ґрупи, яка орієнтувалася на антанту.

Проти неї стояв „Сел.-Роб. Союз“ і всі невдоволені з політики Державного Секретаріяту.

Ся ґрупа справедливо вказувала на безнадійність орієнтації на антанту. Одначе при сім не хотіла бачити безвихідности положення і несправедливо закидала Державному Секретаріятови, що він, переговорюючи з Польщею й апелюючи до посередництва антанти, зраджує народні інтереси.

Замість сього вказувала вона на потребу союза з большевиками. Одначе як се зробити? Чи через голову не тільки Директорії, але й тих лівих придніпрянських партій, які, хоч стояли лівійше Директорії, одначе не могли порозумітися з большевиками? Чи ждати, аж ліві придніпрянські партії знайдуть шлях примирення між Директорією й большевиками?

А тимчасом справа посередництва антанти для перемиря з Польщею не могла ждати, бо Поляки готовилися до офензиви, яка мала нам завдати рішаючий удар.

Зрештого ся большевицька орієнтація кругів, які ґуртувалися коло „Сел.-Роб. Союза“, була більше тактичним способом поборювання Державного Секретаріяту, ніж позитивною політичною плятформою. Так прим. найзамітнійшна політична індивідуальність в сих кругах, відомий соціяльно-демократичний діяч Безпалко, ставши міністром праці в кабінеті Мартоса, перейшов на становищі міністра всі етапи Петлюрівської політики аж до Тарнова. Одно з двох: або він своєї большевицької орієнтації з часу поборювання Української Національної Ради і Державного Секретаріяту не брав поважно, або, ставши міністром Директорії, змінив свій погляд і перемінив свою большевицьку орієнтацію на польонофільську.

Серед таких настроїв „Сел.-Роб. Союз“ скликав до Станиславова на 30. марта 1919. „Селянсько-Робітничий (трудовий) З'їзд“. Оголошенне, яким скликувано з'їзд, звучало:

„Товариші Селяни й Робітники!

В сей важний момент, коли валяться основи світового капіталізму, коли трудовий народ, селяни й робітники, хватають державну владу в свої руки і на колишніх престолах могутніх царів і королів повівають пролетарські прапори, взиваємо Вас на областний Селянсько-Робітничий (Трудовий) З'їзд до Станиславова, що відбудеться дня 30. марта с. р. зі слідуючим порядком дневним:

1. Відкриттє і вибір президії.
2. Інформаційний реферат про сучасне політичне становище.
3. Реферат про земельне питаннє.
4. Внески й інтерпеляції.

В кождім селі, місточку й місті мають відбутися збори, на яких мається вибрати делеґатів на з'їзд. Села вибирають по 3, місточка по 5, а великі міста по 10 делеґатів. Політичні і фахові орґанізації вибирають по одному делеґатови від 200 членів. Кождий делеґат мусить одержати леґітимацію, підписану президією зборів (головою і секретарем) або управою даної орґанізації.

Вибирати і бути вибраним мають право тільки Українці — безземельні й малоземельні селяни, робітники фабрик, копалень, міські, залізничі, торговлі, промислу, умові; словом, хто жиє з праці рук і ума, а не користується визиском, кому лежить на серці Самостійність України та забезпеченнє свого політичного й матеріяльного істнування.

Товариші Селяни й Робітники! Рішайте самі про свою долю, будуймо власними руками Самостійну Україну!

Областна Управа Селянсько-Робітничого Союза."

Як видно з оголошення про з'їзд, мав він бути представництвом цілого трудового українського населення Західної Области Української Народньої Республики, на взірець Трудового Конґресу в Київі. Та перевести вибори на з'їзд так, щоб він справді був представництвом цілого трудового українського населення, на се „Сел.-Роб. Союз" не мав орґанізаційного апарату. Тому в дійсности з'їзд був звичайними зборами тих кругів, на які розтягалася сфера впливу „Сел.-Роб. Союза". А те, що оголошено його як представництво цілого трудового українського населення, послужило орґанізаторам з'їзду тільки до поставлення домагання, щоб Українська Національна Рада доповнилася делеґатами, яких вибрав з'їзд, як представниками трудового населення.

Перед з'їздом про пляни орґанізаторів з'їзду ходили ріжні трівожні відомости, які зводилися до того, що Селянсько-Робітничий З'їзд проголосить себе владою Західної Области Української Народньої Республики і розпічне громалянську війну з Українською Національною Радою і Державним Секретаріятом. Доходили відомости, що по краю мають ширитись анонімні проклямації з покликом вибиратися на 30. марта до Станиславова „валити" Українську Національну Раду.

Якраз в тім часі відбувся большевицький переворот на Угорщині, який полягав на тім, що тимчасовий демократичний президент угорської республики Каролі, не маючи відваги взяти на себе відповідальність перед нацією за сповнення домагань антанти, передав владу большевикам, числячи на те, що антанта побоїться большевизму в центрі Европи і піде на уступки супроти Угорщини. Сей переворот російське совітське правительство пояснило як тріумф большевизму, і рівночасно московське радіо з 25. марта 1919. оголосило дальший тріумф большевизму, а саме, що селянство й робітництво Східної Галичини повалило Українську Національну Раду, арештувало Державний Секретаріят і проголосило радянську республику.

Насувався здогад, що в Москві поспішилися оголосити як довершений факт те, що мав перевести 30. марта Селянсько-Робітничий З'їзд

Серед таких поголосок і настроїв збирався Селянсько-Робітничий З'їзд.

Ухвали з'їзду по основним питанням державного життя не принесли нічого особливого [1]). В політичній области з'їзд домагався негайного скликання Сойму Західної Области Української Народньої Республики і переведення з'єдинення; в земельній справі — вивласнення без викупу; в робітничім питанню націоналізації фабрик і охоронного робітничого законодавства.

Характеризували з'їзд не сі ухвали, а тон, в якім їх з'їздови подавано, а саме, що Українська Національна Рада і Державний Секретаріят є той ворог селянства і робітництва, якого треба побороти, коли ті ухвали мають бути здійснені.

[1]) Не маючи тексту ухвал, мушу обмежитися переповідженнем їх.

Провідну ролю відгравали на з'їзді визначні соціяльно-демократичні діячі: Безпалко, Темницький, д-р Яросевич і ин.

В справі закордонної політики з'їзд ухвалив дві резолюції: одну з зазивом до російського совітського правительства припинити війну з Україною і другу з заявою, що „з'їзд бажає увійти в тісні зносини з українським радянським правительством і висилає за-для сього своїх трьох представників до Київа.“

Ся ухвала остала тільки ухвалою.

Політично найважнійшим рішеннем з'їзду було, щоби Українська Національна Рада приняла в свій склад 61 делеґатів, вибраних для сього з'їздом. Се домаганнє з'їзд мотивував тим, що в Українській Національний Раді нема представників трудового селянства і робітництва, що представництвом трудового селянства і робітництва являється власне з'їзд і тому з'їзд домагається, щоб Українська Національна Рада доповнилася представниками трудового селянства і робітництва в числі 61 делеґатів, вибраних з'їздом.

Се домаганнє з'їзду, підперте соціяльно-демократичною ґрупою Української Національної Ради, не знайшло прихильности більшости Ради. Арґументи проти сього домагання були такі: По-перше справа якого небудь доповнювання Ради в хвилі, коли Рада має ухвалити закон про сойм і уступити місце соймови, являється безпредметовим. По-друге, коли б навіть признати потребу доповнення Ради представниками безземельною селянства і робітництва, то не можна такими представниками признати делеґатів, вибраних з'їздом, який по своїм складі зовсім не був правильно вибраним представництвом трудового селянства і робітництва, а тільки зборами кругів, на які розтягалася сфера впливу „Сел.-Роб. Союза“. Щоби не викликати конфліктів і полагодити справу компромісово, більшість Ради готова була згодитися на те, щоби склад Ради доповнено якимсь числом представників безземельного селянства і робітництва, вибраних на основі закона, який Рада негайно ухвалила би. Та на сей компроміс призначені на членів Ради делеґати з'їзду і соціяльно-демократична ґрупа Ради не хотіли піти. Вони поставили справу ультимативно: або Рада згодиться на домаганнє з'їзду, або орґанізатори з'їзду „витягнуть з того консеквенції“. Тоді більшість Ради відкинула домаганнє з'їзду.

Боротьба проти антантської орієнтації Української Національної Ради і Державного Секретаріяту, котру вели круги „Сел.-Роб. Союза“, в значній мірі спиралась на непорозумінню. Бо Українська Національна Рада і Державний Секретаріят не мали вільного вибору, тільки знаходилися в примусовім положенню. Я вже зазначував, що коли б були ліпші вигляди на оборону перед Польщею і укріпленнє української державности через союз з большевиками, Українська Національна Рада і Державний Секретаріят були б вибрали сей шлях. Одначе вибору не було, — в сім наглядно переконала інтервенція угорського большевицького правительства.

Угорські большевики, опинившися при владі, зрозуміли, що ні соціяльна будова їх країни ні міжнародні відносини не сприяють

укріпленню їх влади та що вони швидко проваляться, коли не дістануть підмоги від Совітської Росії, звідки вони недавно приїхали з полону, де й приняли науку Леніна. Та між ними й Росією стояла Україна, яка була в війні з російськими большевиками. Зовсім природно вони мусіли бажати помирити Совітську Росію й Україну і таким чином помогти собі.

В сій справі правительство Белі Куна звернулося до бувшого президента Директорії, Винниченка, який тоді жив у Відні і був відомий з своєї еволюції в напрямі большевизму. Сам Винниченко так описує сей епізод:

„Мадярський уряд звернувся до мене з пропозицією взяти участь у справі реорґанізації радянської влади на Україні. Він заявляв бажанне бути посередником між лівими українськими соціялістичними течіями і Російським Совітським Урядом в справі сформування на Україні справжнього українського національного совітського правительства. Се правительство мало би ліквідувати Директорію, галицький Державний Секретаріят, притягти на свій бік усі соціялістичні українські течії, а головним чином галицьку армію. Таким чином зробився би один суцільний совітський фронт: Угорщина, Галичина. Україна й Росія. Я пропозицію Мадяр приняв і виставив в основі переговорів такі головнійші умови: визнанне самостійности й незалежности Української Радянської Республики; український національний совітський уряд: дефензивно-офензивний військовий союз радянських республик; тісний економічний союз; наступ на Галичину“ [1]).

Сю пропозицію Винниченка переслав Беля Кун через радіо до Москви в такій формі, що, мовляв, один визначний український письменник і діяч хоче знати, як совітське правительство поставилося би до таких і таких пропозицій.

Між большевицьким угорським правительством і Державним Секретаріятом продовжувалися далі ті сусідські зносини, які були навязалися між Державним Секретаріятом і демократичним правительством Каролі.

Рівночасно з висланнем пропозицій Винниченка до Москви угорське правительство звернулося до Державного Секретаріяту через його представника в Будапешті також з пропозицією своєї інтервенції між Державним Секретаріятом і Совітською Росією. Державний Секретаріят відповів, що такої важної справи не може рішати, не порозумівшися з Директорією.

Тимчасом на пропозицію Винниченка прийшла з Москви відповідь такого змісту: Совітське правительство зі здивуваннем приняло запитанне українського письменника, бо ж прецінь совітське правительство визнало незалежність Української Радянської Республики й остає в союзі з її правительством. Зрештою совітське правительство, заки дасть конкретну відповідь на ті пропозиції, хотіло би знати, на якій

---

[1]) В. Винниченко, Відродження нації. Часть III. Стор. 322.
Під „наступом на Галичину“ розумів мабуть Винниченко наступ на Польщу для оборони Галичини.

території виконують державну владу і якою армією розпоряджають ті українські круги, від яких імени промовляє український письменник.

Відповідь — ясна [1]).

Державний Секретаріят оставав далі в сусідських зносинах з угорським большевицьким правительством і заключив з ним договір про товарообмін.

Підчас перебування угорської делеґації в Станиславові для заключення сього договору голова делеґації знов говорив зі мною про те, якби се добре було, коли б за посередництвом його правительства було можна помирити Совітську Росію й Україну. Він підніс думку, чи не можна би було бодай довести до того, щоб залізниче получення між Москвою й Будапештом (через Київ і Галичину) зневтралізувати. Сей плян видався мені нездійснимим. А при тім він мав на увазі тільки користи для Угорщини. Було се вже перед самим моїм від'їздом до Парижа і я не міг далі слідити за сею справою. В кругах Державною Секретаріяту на се угорське предложенне, яке зрештою було зроблене поки що тільки приватно, не звернули уваги.

Все висше сказане свідчить, що на швидке і для української державности корисне порозуміннє з большевиками не було в той час ніяких виглядів. Се й заставляло Державний Секретаріят шукати охорони перед Польщею в антанти.

Так стояли одні і другі — і ті, що ждали ратунку від антанти, і ті, що як на ратунок вказували на союз з большевиками, — безсильні супроти подій, які на них насувалися.

Ті, що надіялися на антанту, в хвилях особливо важкої безнадійности говорили: Нічого не остається, як получитися з большевиками! Чулася в сих міркуваннях людий, що виросли на дрібно-буржуазній ідеольоґії, фільософія розпуки: Коли бог не хоче помогти, то може чорт поможе!

А ті, що так голосно розсипали перли большевицької фразеольоґії, як вони були би зраділи на відомість, що антанта наказала Польщі спинити офензиву і визнала Україну!

Словом, з якої сторони не заяснів би був промінь надії, — всі були би кинулися туди.

---

[1]) З сього приводу справедливо пише Винниченко: „Коли тепер пригадати, який надзвичайно важний був тоді момент не тільки для угорської чи української, але для всесвітньої революції, то не можна простити тим, хто упустив його через свої особисті чи національні інтереси. А момент був, дійсно, надзвичайно важний, критичний і дуже сприятливий для соціялістичної революції в цілій Европі. Німеччина була обхоплена вогнями спартаківських повстань. В Мюнхені пролетаріят захопив владу. В Болгарії, Сербії, Чехії маси хвилювалися і що хвилини готові були вибухнути революцією. Коли б Угорщина змогла схопитися за руку Совітської Росії й підкріпитися, вона могла би подати другу руку Совітській Баварії й самому Берлінови. Тоді Німеччина, розуміється, мира з антантою не підписала би й Европа розбилася би на два табори: буржуазний і соціялістичний. А хто кого перемігби, то се не піддягає великому сумніву: пролетаріят Франції й Анґлії не пішов би так сліпо за своїми імперіялістами проти робітниче-селянських соціялістичних держав, як то він робив проти монархічних. Та хто знає, чи не було би втягнуто й сі держави в ґрандіозний біг революції й у союз соціялістичних держав?“ (Відродженне нації, III, стор. 323—324).

Траґедія лежала в тім, що ні антанта ні большевики не хотіли допустити до державної самостійности України і тому не думали сповняти тих надій, які на них покладано.

Розділ XI.

Утрата території. Проголошеннє Диктатури.

Коли делеґація Державного Секретаріяту була в дорозі до Парижа, щоб на основі телеґрами Найвисшої Ради з 19. марта довести до польсько-українського перемиря, — Поляки, діставши в Франції армію Галлера, розпочали офензиву, яку заповів у Хирові ґр. Скарбк, щоби викинути Українців зі Східної Галичини.

Найперше дав себе почути польський натиск на відтинку Львова, який все ще з трьох сторін облягали Українці. На сам Великдень, 20. цвітня, закипіла кругом Львова страшна боротьба, в якій Українці мусіли відступити від Львова на дальші позиції.

30. цвітня Поляки витали тріумфально у Львові самого ґенерала Галлера. На святочнім приняттю, в окруженню високих французьких офіцирів, він виголосив промову, в якій сказав:

„Як птахи з далеких країв прилетіли ми до Вас, щоби в сім місті звити гніздо, з якого полетимо далі на схід, щоб там означити границі нашої держави, де вони мусять бути признані.“

Так святкували Поляки першу побіду своєї офензиви і заповідали дальший похід на схід.

Тимчасом 25. цвітня Державний Секретаріят в Станиславові одержав з Парижа, від державного секретаря закордонних справ Панейка, радіодепешу, яка одначе була так переплутана, що тільки можна було догадатися, що вона вказує на потребу предложити Полякам завішеннє оружя.

Щоб не помішати чим акції в Парижі, про яку треба було вносити з радіодепеші, Державний Секретаріят поручив Начальній Команді вислати на польський фронт парляментарів і предложити завішеннє оружя. Се предложеннє передано польській стороні 1. мая. Поляки відповіли, що порозуміються з Варшавою і дадуть відповідь. Виждавши на фронті 4 дні на польську відповідь, українські парляментарі вернули з нічим.

Аж 7. мая Державний Секретаріят через кур'єра з Відня дістав повний текст радіодепеші Панейка, висланої ним за посередництвом американської делеґації 19. цвітня. Ся радіодепеша звучала:

„Падеревський заявив офіціяльно в імени польського правительства представникови Найвисшої Ради, що Поляки приймають заклик Найвисшої Ради з 19. марта до воюючих сторін в Галичині, щоби негайно спинити ворожі кроки і заключити перемирє, та що польська армія в Галичині держиться тільки в дефензиві і не робить офензиви. Отже я наслідком доброї ради делеґації Злучених Держив предкладаю Секретаріятови дати команді нашої армії наказ в означеній

годині спинити стрілянину і всякі ворожі кроки з повідомленнєм польської команди, що українські відділи доти здержуватимуться від ворожих кроків, доки польські відділи будуть поводитися так само. Предкладаю також вистати негайно до Парижа одного офіцира з нашого Ґенерального Штабу, який знав би положеннє на фронті, по змозі Тарнавського або Курмановича. Віза й потрібні дозволи на їзду орієнт-експресом дасть американська місія у Львові. Після спинення ворожих кроків зачнуться на другий тиждень в Парижі переговори в справі дефінітивного перемиря.“

Тепер Державний Секретаріят знов поручив Начальній Команді зробити Полякам предложеннє спинення боїв у такій формі, як се поручала радіодепеша. 9. мая українська Начальна Команда передала польській стороні заяву, що готова спинити бої, коли Поляки зроблять те саме, назначуючи речепець на польську відповідь на день 14. мая.

На сю українську заяву відповіли Поляки 14. мая офензивою на цілім фронті.

Польська офензива була вже до останніх подробиць підготовлена, коли прем'єр Падеревський приїхав з Парижа і заявив, що він обовязався не вести офензиви і ждати на заключеннє польсько-українського перемиря. В соймі і пресі піднялася буря проти зобовязання Падеревського і проти Мирової Конференції, яка хоче позбавити Польщу овочів певної побіди. Падеревський загрозив димісією. Вихід з сього положення знайшов начальник держави Пілсудський. Він не прийняв димісії Падеревського і заявив, що як начальний командант бере відповідальність за военну акцію, бо не є се ніяка офензива, тільки контр-офензива, спровокована офензивою Українців.

Так Пілсудський і відповів Мировій Конференції, коли та від нього зажадала вияснення, чому Польща не додержала слова, даного Падеревським. І Мирова Конференція удала, що йому вірить.

Підготовляючи офензиву, Польща запевнила собі також поміч Румунії. І тепер, коли польська офензива робила поступи, Румунія завдала нам удар в плечі.

23. мая, в 6 годині по полудни, Державний Секретаріят в Станиславові одержав депешу, яку українська команда в Коломиї одержала від румунського команданта буковинського фронту. Депеша звучала:

„Найвисша команда в Коломиї. Примушені конечністю установити звязок між буковинським фронтом і фронтом північної Трансільванії і тому, що сей звязок може бути забезпечений тільки через посіданнє лінії Коломия—Мармарош Сиґот, наші війська, які заняли Буковину, одержали приказ 24. мая рано вирушити в похід і заняти комунікаційні лінії. Рівночасно Начальна Команда румунської армії приказує, щоби при виконанню сеї задачі, яка має чисто військову ціль, ми уникнули конфліктів з Вашими відділами. Я маю честь довести се до Вашої відомости і просити Вас видати зарядженнє, щоби українські відділи, які в сій хвилі знаходяться між давною границею Буковини і залізничою лінією Станиславів-Надвірна, негайно уступили за ту лінію. Командант фронту Буковина-Хотин, ґенерал дивизії Н. Петале. 22. мая 1919.“

Делеґат, висланий для переговорів з румунською командою, не осягнув нічого. В заповідженім часі, 24. мая, зі сходом сонця почався румунський похід.

Всі українські військові сили були на польськім фронті і ставити оружний опір румунському наїздови було неможливо.

Треба було як найшвидше евакуувати Станиславів.

Настрій в Станиславові найліпше характеризує отся повновласть, виставлена Виділом Української Національної Ради і Радою Державних Секретарів:

ч. 1526/19. Станиславів, 24. мая 1919.

Повновласть.

Виділ Української Національної Ради і Рада Державних Секретарів надають отсим Державним Секретарям: Осипови Бурачинському, Михайлови Мартинцеви, а також в разі потреби д-ру Агенорови Артимовичеви, Маріянови Козаневичеви, д-ру Василеви Панейкови і д-ру Михайлови Лозинському повновласть заступати правительство Західної Области Української Народньої Республики, ділати від імени сього правительства і сповняти урядові правні акти.

За Виділ Української Національної Ради:
(підпис).[1])
За Раду Державних Секретарів:
(підпис).[1])

Що говорить ся повновласть?

В Станиславові думали, що може статися так, що Виділ Національної Ради і Рада Державних Секретарів можуть попасти в польський або румунський полон і держава остане без законного правительства. На сей випадок видано сю повновласть паведеним Державним Секретарям. Панейко і Лозинський були в Парижі, а Бурачинський, Мартинець,[2]) Артимович і Козаневич мали через Карпати старатися дістатися до Відня. Коли б правительство дісталося в полон, вони в такім складі, в якім знайдуться за границею, мають заступати правительство.

26. мая президент Української Національної Ради Петрушевич з правительством опустили Станиславів.

Місто зайняла зараз місцева польська міліція, яка вже перед тим тайно зорґанізувалася.

З Станиславова правительство подалося до Бучача, звідси до Заліщик, звідси до Чорткова.

Відворот української армії ставав щораз траґічнійший. Жовнір, який після невдачі здобуття Львова оставав тільки в дефензиві і ждав перемиря, побачивши з двох сторін переважаючі сили ворогів, утратив віру в побіду. До того, наслідком внутрішньої політичної боротьби, захиталося в нім довіре до правительства.

Армії грозив розвал, а перед правительством стояло питаннє: що робити?

Одинокий вивід, який випливав з проголошення з'єдинення, був: іти на Велику Україну, коли б прийшлося втратити всю галицьку територію.

---

[1]) В мене є тільки копія сеї повновласти, на якій не зазначено, хто підписаний.

[2]) Мартинець попався в Карпатах в руки польського відділу і був — разом з кількома иншими інтеліґентами — розстріляний без суду.

Одначе ту невелику територію, на яку ще розтягалася влада Директорії, могли кождої хвилі захопити большевики, а крім того між Директорією і правительством Західної Области відносини що-раз більше псувалися.

Серед вагань в кругах правительства виринула думка, щоби перейти до Румунії і капітулювати перед антантою. Вислано навіть делеґатів до Румунії. Але справа не наладжувалася. Сей плян викликав тільки велике обурення серед армії, яка хотіла йта на Велику Україну.

Тимчасом почала кристалізуватися думка диктатури президента Української Національної Ради Петрушевича.

Дотеперішня Рада Державних Секретарів, наслідком невдач, що-раз більше тратила популярність. Творити новий Державний Секретаріят, коли тратилося територію, не мало цілі. І як звичайно в таких хвилях, насунулася думка утворення диктатури в особі Петрушевича.

Сю думку здійснено актом з 9. червня 1919., який постановляв [1]):

„З огляду на вагу хвилі й на небезпеку грозячу вітчині, для скріплення й одностайности державної влади, — президія Виділу Української Національної Ради Західної Области Української Народньої Республики і Державний Секретаріят постановили надати право виконувати всю військову й цивільну владу, яку виконував доси на основі конституції Виділ Української Національної Ради і Державний Секретаріят, уповновласненому Диктаторови.“

Так перестали виконувати владу установлені конституцією установи і вона перейшла на одну особу, уповновласненого Диктатора.

Акт 9. червня 1919. назвав Диктатора уповновласненим, бо він не оголосився Диктатором сам, шляхом державного перевороту, а одержав диктаторську владу волею Президії Виділу Української Національної Ради і Державного Секретаріяту.

Зі становища права можна би поставити питанне, чи Президія Виділу Української Національної Ради і Державний Секретаріят мали право установляти владу уповновласненого Диктатора. На основі конституції не можна їм такого права признати. Але наука державного права признає стан найвисшої державної конечности, в якім той, хто має владу, має моральне право вийти по-за межі закона, коли сього вимагає оборона держави.

Через те, що диктатуру установлено шляхом перенесення влади, влада Української Національної Ради і Державного Секретаріяту не вигасла, тільки стала завішена. Коли б настали нормальні відносини, Диктатор має обовязок зложити владу, яку вони йому передали, знов у їх руки. Оцінка, коли се має статися, залежить від Диктотора.

Для виконування державної влади Диктатор утворив уряд Головноуповажнених Диктатора. Головноуповажнені виконували функції міністрів, одначе без міністерської самостійности і відповідальности, тільки як урядовці Диктатора.

Головноуповажненим для всіх справ, що відносяться до внутрішньої управи держави, став дотеперішній президент Ради Державних

---

[1]) Не маючи повного тексту сього акту, мушу обмежитися виписскою, яку знайшов у часописі „Галицький Голос“, ч. 3 з 4. вересня 1919.

Секретарів Голубович, головноуповажненим для шляхів — дотеперішній Державний Секретар шляхів Мирон, головноуповажненим для закордонних справ д-р Степан Витвицький, директором військової канцелярії Диктатора отаман Долежаль.

В тім самім часі, коли дозрівала думка про диктатуру, воєнне положенне де-що поправилося. Польська офензива ослабла і українська армія вспіла перевести дух.

Диктатор перевів зміни в начальній команді армії, назначуючи на місце ґен. Павленка начальним командантом ґен. Грекова, і зарядив контр-офензиву.

Ще підчас перебування правительства в Бучачи приїхала сюди делеґація кабінету Директорії з предложеннєм, що вона від імени Петлюри готова виступити як посередник для переговорів з Поляками. Правительство згодилося під умовою, що задача тої делеґації буде чисто інформаційна. Для інформації приділено до делеґації галицьких офіцирів.

Делеґація поїхала до Львова і тут заключила договір про завішенне оружя [1]).

Договір, якого повний титул звучить: „Договір в справі спинення воєнних операцій, заключений у Львові 16. червня 1919. між делеґацією Великої Головної Кватири Польської Армії і Делеґацією Великої Головної Кватири Української Армії“, — в першім розділі постановляє:

„Польська делеґація приймає предложенне української делеґації спинити ворожі кроки на основі лінії фронту з 1. червня 1919.

Ся лінія йде через Залізці (здовж Серету) до Чистилова, який остає по польськім боці, — далі через причілок Тернополя (місто остає при Поляках), — триґонометрична точка 379 Волова Долина, — триґонометрична точка 368 Щур, — триґонометрична точка 370 Загіре. На південь здовж дороги Тернопіль—Микулинці до Острова, який остає при Поляках. Від Острова на південь від залізничого шляху Острів—Козова до Литятина (остає при Поляках). Від Литятина здовж залізничого шляху до Заставчика над Золотою Липою. Польські передні сторожі йтимуть 1 кільометер на схід зглядно на південь від залізничого шляху. Від Заставчика здовж Золотої Липи до її устя до Дністра, далі здовж Дністра з причілком Нижнів до румунської границі коло Незвиск.“

Спиненне боїв мало початися 21. червня 1919. в 6 годині рано.

Договір передвиджував дальші переговори в Варшаві.

З того, що між заключеннєм договору і реченцем спинення боїв було 5 днів, треба вносити, що договір мав бути ратифікований. Що з ним сталося далі, я не міг вияснити. Певне тільки те, що Диктатор його не признавав. Підчас розвитку офензиви, зарядженої Диктатором, польська команда через парляментаря покликувалася на той договір, домагаючися спинення боїв.

---

[1]) Сей договір польське правительство поспішилося післати до Парижа на доказ, що між Польщею й Україною наладжуються мирні відносини, яким тільки мішають „віроломні Галичани“. В моїх руках є власне копія французького перекладу тексту договору. Був се початок тої польської гри, в яку що-раз більше втягався Петлюра, аж доки не дійшов до признання справи Східної Галичини „внутрішньою справою Польщі.“

Українська офензива розвивалася знаменито. Поляки не були приготовані на таке геройство української армії і відступали.

Офензива мала за ціль здобути через Стрий полученнє з Чехо-Словаччиною. Сю ціль масковано походом на Львів. Українські стежі доходили до Бібрки, Ходорова, Миколаїва.

Одначе сили української армії показалися заслабі супроти переважаючих сил ворога. При тім українській армії кінчилася муніція. При кінці червня почався знов відворот.

Вислід війни був поки-що рішений. Українська армія відступала в напрямі Збруча, щоб перейти на Велику Україну.

В сім часі[1]) київське большевицьке правительство звернулося до Петрушевича з предложеннем союза. Одначе він рішився держатися далі дотеперішнього курсу, себ-то вважати владою України Директорію й орієнтуватися на антанту.

Сей епізод представляє Назарук, який тоді стояв близько Петрушевича, ось як[2]):

„Умови большевиків були такі: 1) Галицький уряд зриває з Петлюрою і відкликає всіх Галичан від нього; 2) оповіщує се прилюдно, як також союз з українським большевицьким урядом; 3) заключає з ним союз проти Польщі й Румунії; 4) творить з українськими большевиками спільну армію в тім розумінню, що буде одна команда; 5) в орґанізаційні частини Галицької Армії посилає український большевицький уряд з Київа своїх комісарів; 6) у внутрішні справи Галичини київський уряд не мішається.

‚Ви иншого виходу не маєте, тільки або піти з нами або героїчно погибнути‘, переказував київський уряд галицькому.

Відповіди не одержав, хоч з заходу вже прийшли вісти, що справа Галичини погребана. Така міцна була гіпноза сили антанти.

Ділав і опір Петлюри та його ‚лівого‘ правительства, зложеного з с.-д. і с.-р. Першу скрипку в руках мали с.-д. Дійсно трудно дивуватися, що галицький уряд, який був у руках націоналдемократів, не зважився йти з большевиками, коли не робили сього такі революційні партії як українські с.-д. і с.-р. В тім часі Гол. От. Петлюра і по два рази в добу приїздив до Диктатора з просьбою о допомогу проти большевиків, приїздили і його міністри, прирікаючи все, чого Диктатор хотів . . .

Петрушевич не міг зрозуміти, як се можливо, щоб Союз Народів, який виграв війну під справедливим гаслом освободження поневолених націй, мав тепер, коли Европа порядкується на нових основах, віддати таку стару українську землю як Галичина її споконвічним ворогам Полякам. Уважав се хвилевим маневром антанти, яка зле поінформована в нашій справі Поляками. Словом, в нім було заглибоко вкорінене почутте права і справедливости, щоб міг повірити в те, що діялося. Провідників великих народів заходу, як Вільзона, Лойда Джорджа і ин. не міг уважати аж так нестійкими в слові. Твердо вірив, що наша справа невдовзі поліпшиться (я кілька разів звертав йому увагу на те, що він оптиміст) і що ми в короткім часі повернемо в свою Галичину як її правні хазяїни. Як повернемо? Зі зброєю, з італійськими полоненими.

В силу большевиків Диктатор не вірив. Уважав большевиків хвилевим полумєм, яке довго горіти не може.

Чи мимо того не був би дав себе наклонити піти з большевиками для ратування українського народу в Галичині від мук? Думаю, що так. І що Петлюра перешкодив розвиткови внутрішнього болю Диктатора в тім напрямі. ‚Ціла Україна проти большевиків‘, говорив йому Петлюра, як мені оповідав Диктатор. ‚Се озна-

---

[1]) Себ-то в першій половині липня; докладної дати не міг я установити.
[2]) „Рік на Великій Україні“, стор. 178 – 181.

чало би зраду проти українського народу.' Се був для Петрушевича сильний арґумент, бо він сильно відчував свою відповідальність перед історією."

Виясняючи причини, які заставили Петрушевича відмовитися від союза з большевиками, Назарук не входить в саму суть большевицьких умов. Вони були такі, що коли б Петрушевич був їх приняв, то за короткий час не було би уряду Петрушевича ані взагалі ніякого самостійного галицького уряду. Точка про „невмішуваннє київського уряду у внутрішні галицькі справи" є пустим звуком, коли взяти під увагу, що галицька армія стала би частю большевицької армії та що орґанізаційні части галицької армії оставали би під доглядом большевицьких комісарів.

Чи і на скільки сей мотив мав також вплив на рішеннє Петрушевича, годі сказати.

Нарешті 11. липня прийшла до української армії, відрізаної від світа, знесиленої в нерівній боротьбі з ворогом, який всупереч усім поняттям права і справедливости напав на її землю, так довго ждана відомість від Найвисшої Ради, від того найвисшого міжнародного трибуналу, який телеґрамою з 19. марта взяв на себе обовязок справедливо розсудити польсько-український спір і на якого справедливий суд українське правительство покладало всі надії.

Того дня польська команда передала українській рішеннє Найвисшої Ради з 25. червня 1919., яким Найвисша Рада уповажила Польщу „продовжати свої операції аж по Збруч", себ-то заняти цілу Східну Галичину.[1])

На се рішеннє відповів Петрушевич отсею радіодепешою[2]):

„До Найвисшої Ради союзних і принятих до союза держав у Парижі.

Відповідь на ноту з 25. червня 1919.

11. липня 1919. в 8 годині 15 мінут вечером польська воююча сторона передала нам урядово рішеннє Найвисшої Ради з 25. червня 1919. в такім тексті:

„До Президента Української Республики!

Щоби охоронити особисту безпечність і маєток мирного населення Східної Галичини перед звірствами большевицьких банд, Найвисша Рада антанти і її союзників порішила уповажнити провідників польської республики продовжати свої операції аж по Збруч. Се уповажненнє ніяк не торкається рішень, які Найвисша Рада думає видати в справі політичного становища Галичини."

Ся нота містить, що правда, признаннє, що Східна Галичина не належить до Польської Республики, одначе в дійсности є вона страшним засудом на знищеннє для міліонів мешканців мирного українського і жидівського населення Східної Галичини.

Передовсім стверджуємо з найбільшою рішучістю, що в Східній Галичині большевицьких банд не було досі нема тепер, тільки навпаки, що тут є дисциплінована українська армія, яка охороняє мирне населеннє Східної Галичини на два фронти, а саме проти большевиків і проти Поляків, які звірством, в якім вони забулися супроти мирного українського і жидівського населення, багато разів перейшли большевицькі банди.

Про слушність сього твердження могли би делеґати Найвисшої Ради легко переконатися, коли б тільки в самім Львові в товаристві українських провідників

---

[1]) Про се докладно в III. части.

[2]) Перекладаю з німецького комунікату Українського Пресового Бюра в Відні, ч. 165 з 9. серпня 1919.

відвідали ті льохи і погреби, де Поляки мучять голодом і важкими тілесними карами тисячі українських священиків і учителів, також жінок без ріжниці віку, без ніякої вини, все те, очевидно, в тій цілі, щоби винищити українське населеннє; далі коли б ті делеґати в товаристві жидівських перекладачів оглянули жидівську дільницю, в якій польське військо устроїло страшний погром. Майже вся українська інтеліґенція Львова є заарештована, між тим також два урядові представники нашої републики: д-р Студинський і д-р Охримович. Переслідування стають з кождим днем острійші. 24. червня Поляки зрабували всі мотори з української Ставропигійської друкарні, так що через се перестала істнувати остання українська друкарня. Того самого дня арештовано в кавярні українського посла Вячеслава Будзиновського. У Львові заборонено всі українські часописи, а в Перемишли завішено часописи ,Український Голос' і ,Наш Голос'. Друкарню Василіян в Жовкві зареквіровано, а бібліотеки й архіви монастиря Василіян в Крехові забрано. Господарські і просвітні товариства ,Сільський Господар', ,Союз господарсько-торговельних спілок', ,Просвіта', ,Бесіда' і український театр у Львові замкнено. Грошеві депозити і склади насіння тов-а ,Сільський Господар' засеквестровано. Всім львівським банкам заборонено виплачувати українським клієнтам і фінансовим інститутам по більше як 4000 корон. Поляки зареквірували українську ґімназію, український ,Народній Дім', український духовний семинар, українську народню школу ім. Шашкевича і бурсу ,Народнього Дому'. Реквізиції українських публичних будинків ведуться далі. Тюрми переповнені Українцями, які терплять не тільки голод, але також найбільші муки. Арештованих бють і мучать, полонених обрабовують. На залізничім двірци побито нелюдським способом інтернованого залізничого інженера Малішевського. В громадськім життю Українці позбавлені найпримітивнійших прав, українська мова усунена з усіх шкіл і урядів, навіть слово ,Україна' є в дійсности заборонене. З університету усунено всіх професорів і доцентів, які відмовилися від присяги польській державі, така сама доля постигла всіх урядовців судових, залізничих, почтових, фінансових і політичних.

Одначе все те, що Поляки витворяють у столиці, хоч яке воно страшне, зникає в порівнанню з польськими звірствами на провінції, прим. в селі Черчі рогатинського повіту, яке польські леґіоністи підпалили з трьох сторін і ловили малі діти та кидали в палаючі доми.

Дрожить рука при описі тих подій, які можно доказати, тих злочинів, яких допускаються на мирнім населенню Східної Галичини ті, яким Найвисша Рада дала мандат зробити зі Східної Галичини Македонію. Найвисша Рада дала той страшний мандат, не розслідивши перед тим відносин, не запитавши нас, корінних мешканців краю, ані представників жидівського населення, які мусять терпіти майже такі самі муки і звірства від Поляків, що не жахаються обливати живих людий бензиною і живцем палити.

Протоколи тих польських звірств посилаємо окремими кур'єрами, при чім завважуємо, що в наших руках знаходяться ориґінали приказів польських команд, де польським жовнірам приказується вбивати без пардону українських полонених.

Поляки систематично винищують усе українське. Вони палять або вивозять усі українські старинности и цінні документи. Між Жовквою і Креховом валялися на дорозі в болоті цінні книги з Василіянської бібліотеки. На приказ польських інспекторів мусіли ученики приносити всі шкільні книжки в українській мові до громадського уряду, де їх окрема комісія палила. За уживаннє української мови бють Поляки всіх, навіть високо поставлені особи. Польські леґіоністи обходяться по звірськи з українськими родинами, особливо з дівчатами. Були випадки, як прим. в Винниках, де вони домагалися 5000 корон окупу від одної української родини, щоб охоронити її перед звірствами своїх товаришів.

Як верх усіх наведених злочинів польська воююча сторона повідомила нас урядово, що вона інтернувала всю українську інтеліґенцію.

А Найвисша Рада дала воюючій з нами стороні мандат до пацифікації краю, що є рівнозначне з його зруйнуваннєм.

Завважимо, що Польща є наш історичний ворог, з яким боремося від століть, що Польща як держава не має функціонуючого апарату й означених границь, отже не може вважатися впорядкованою державою. А одначе Польщі

дано мандат руйнувати наш бідний край, який останніми силами своїх синів захищав Европу перед большевизмом.

На основі принціпу ‚audiatur et altera pars‘ просимо, щоби бодай після проголошення присуду негайно вислано комісію, яка в товаристві наших делеґатів мала би ствердити польські жорстокости, яких в такій мірі не могли би допуститися навіть большевицькі банди.

В кождім разі маю честь заявити, що український нарід і його армія до останньої людини вестимуть боротьбу за свою державу проти польських наїздників, при чім закладаю протест проти мандату, даного польським розбійникам на знищенне українського краю, стверджуючи, що відповідальність за наслідки того страшного присуду, виданого без переслухання обох воюючих сторін, впаде не на мене.

В постою Начальної Команди Галицької Армії, дня 15. липня 1919.

Уповновласнений Диктатор Західної Области
Української Народньої Республики
Д-р Евген Петрушевич.“

Дня 16. липня 1919. в само полудне, почала галицька армія переходити Збруч.

„Були то страшні дні. З одного боку напирали Поляки, з другого большевики. Територія обох українських держав займала вже тільки дуже малий простір по обох боках Збруча. На тім просторі чути було гук гармат і від сходу й від заходу . . .

Нескінчені ряди галицьких обозів тягнулися . . .

Здалека долітав глухий гук гармат: то галицька артилерія здержувала дійсно безприкладним геройством польський напір, щоб мали час вицофатися наші обози з хорими й раненими, з майном. Артилерія мала ще трохи муніції. А піхота вже ні. Вона білою зброєю помагала, де могла, нашій артилерії здержувати напір Ляхів. І своїми трупами вкривала останні поля галицької землі . . .“ [1])

Перехід галицької армії через Збруч на Велику Україну тягнувся три дні.

З військом ішло також багато цивільного населення, особливо інтеліґенції, яка служила в українських державних установах. Хто міг, спасався перед польською пімстою.

Так на теригорії Східної Галичини перестала істнувати українська державна влада.

Український край попав у ярмо найстрашнійшої сваволі польської окупаційної влади.

---

[1]) Назарук, Рік на Великій Україні, стор. 182 і 184.

III. Часть.

На Мировій Конференції.

Розділ XII.

Делеґація Української Народньої Республики.

Перше всего кілька пояснень про саму Мирову Конференцію.

Коли вона збиралася, українське громадянство уявляло собі її як збір рівноправних делеґацій усіх тих дотеперішніх і нових держав, які заінтересовані в заключенню мира і впорядкуванню міжнародніх відносин. Тимчасом був се трибунал, зложений в першій мірі з делеґацій т. зв. „головних держав антанти", себ-то Анґлії, Франції, Америрики, Італії й Японії; далі з делеґацій цілого ряду менших держав, які або дійсно вели війну по стороні головних держав антанти, або формально прилучилися до них, не маючи нагоди вести війни; в кінці з делеґацій тих нових держав, які повстали наслідком побіди головних держав антанти та які антанта признала своїми союзниками (Чехо-Словаччина і Польща). В сім трибуналі побідних держав рішаючий голос мали тільки делеґації головних держав антанти; рівноправність делеґацій усіх инших держав була тільки формальна.

Другою ґрупою делеґацій на Мирову Конференцію були делеґації побіджених держав: Німеччини, Німецької Австрії, Угорщини, Болгарії і Туреччини. Сі делеґації були покликані до Парижа тільки на те, щоб одержати від трибуналу побідних держав мировий договір і підписати його. Вони були інтерновані в призначених на се поміщеннях місцевостий (німецька в Версаю, австрійська в Сен-Жермен і т. д.), від яких носять назву також заключені з ними мирові договори. Мирова Конференція не входила з ними в ніякі особисті зносини, не відбувала з ними засідань, не вела дискусії, тільки передавала їм на письмі свої предложення, на які вони письменно відповідали, — з малими і незначними виїмками без успіху. Одинокою особистою стрічею між сими делеґаціями і Мировою Конференцією був акт підписання мирового договору.

В кінці третю ґрупу делеґацій творили делеґації нових держав, які повстали на території російської держави. Сих держав не вважали головні держави антанти своїми ворогами, але не вважали їх також державами в розумінню міжнародного права. Відповідно до сього делеґації сих держав уважала Мирова Конференція не дипльоматичними заступництвами держав в розумінню міжнародного права, а політичними комітетами, що заступають інтереси територій і народів, яких державне положенне не є вияснене. Сі делеґації містилися в приватних поміщеннях, які самі собі повинаймали, мали свободу рухів, але не мали привілеїв дипльоматичних заступництв. Їх зносини з Мировою

Конференцією полягали на тім, що Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції приймав ноти, які вони присилали, й иноді присилав їм письменне потвердженне про одержанне тих нот. Конференції сих делеґацій з представниками держав антанти мали переважно неофіціяльний характер. Офіціяльні зносини Мирової Конференції з сими делеґаціями були виїмкові; сюди належать зносини з Делеґацією Української Народньої Республики в галицькій справі.

До сеї останньої ґрупи делеґацій належала також Делеґація Української Народньої Республики [1]).

Ся Делеґація, утворена окремим законом Директорії, — наслідком паспортових трудностий, як також инших обставин (прим. занадто великого складу її) прибула до Парижа не вся зразу, а частями, і не в такім повнім складі, в якім була утворена.

Першим урядовим виступом Делеґації була нота з 10. лютого 1919., підписана президентом Делеґації Сидоренком, який найшвидше дістався до Парижа. Ся нота, даючи короткий історичний огляд українського державного життя [2]), домагалася визнання Української Народньої Республики і допущення її делеґації на Мирову Конференцію [3]).

Якби навіть Директорія була укріпила свою владу на цілій Україні, і тоді не можна було числити на те, що Мирова Конференція зразу визнає Українську Народню Республику, так, як визнала Чехо-Словаччину і Польщу. Бо в відношенню до території бувшої російської держави мали головні держави антанти плян відбудування російської держави в передреволюційних границях (за виїмком Польщі і може Фінляндії), а крім того на їх відношенне до України впливав факт заключення берестейського мира між Україною й центральними державами. Маючи се на увазі, треба допускати, що Українській Народній Республиці прийшлося би довший час добиватися визнання Мировою Конференцією, потім якийсь час вдоволитися фактичним визнаннем і аж опісля одержати повне міжнородньо-правне визнанне.

Та в обставинах, де столиця Української Народньої Республики знаходилася в руках Совітської Росії, де Директорія з кождим днем тратила територію, акція для осягнення визнання, почата згаданою нотою, мала що-раз менші вигляди на успіх.

Не могучи підперти сеї акції вказаннем на факт, що Україна є дійсно незалежною державою під владою Директорії, Українська Делеґація мусіла від ролі того, що домагається, що-раз більше переходити до ролі того, що просить. Свою акцію арґументувала вона передовсім тим, що тільки Україна може покласти тверду таму большевизмови, який загрожує Европі; треба тільки, щоб антанта допомогла Україні через визнанне і потрібну матеріяльну допомогу (фінансову, технічну і т. п.)

---

[1]) Дальші виводи про Делеґацію УНР не дають, очевидно, вичерпуючого образу ані дипльоматичної діяльности Делеґації ані її внутрішних відносин, а тільки те, що потрібне для зрозуміння галицької справи.

[2]) Згадка про київську і галицьку державу і про козаччину і докладнійший опис подій від утворення Центральної Ради до в'їзду Директорії до Київа.

[3]) Див. згадану публікацію „Notes . . .“

стати такою тамою. Таким чином національний характер наїзду Совітської Росії на Україну відсувано на дальше місце і висувано на перше місце соціяльно-культурний характер боротьби з большевизмом, як з соціяльно-культурною небезпекою для Европи.

Коли я, підчас моєї участи в працях Делеґації, звертав увагу на те, що таке ставленнє справи є невірне, що треба акцентувати передовсім національний характер боротьби України проти Совітської Росії як боротьби за національне визволеннє, ті члени Делеґації, що мали звязки в кругах Мирової Конференції, відповідали, що коли Мирова Конференція взагалі цікавиться нами, то тільки зі становища боротьби з большевизмом як соціяльно-культурною небезпекою для Европи, і тому треба висувати на перше місце власне сю сторону справи; коли ж ми будемо говорити тільки про наше національне визволеннє, то з нами й говорити не захотять. Я мусів поступитися, і тому також ті ноти, що висилалися в справі Галичини при моїй участи, достроювалися до загального тону акції Делеґації.

Зі становища відносин між Українською Народньою Республикою і Західною Областю УНР Делеґація формально була одноцільна. Висланий Державним Секретаріятом Західної Области УНР на Мирову Конференцію Державний Секретар закордонних справ д-р Василь Панейко був віцепрезидентом Делеґації; висланий на його домаганнє Державним Секретаріятом до Парижа д-р Степан Томашівський був радником Делеґації. Окрема Делеґація Державного Секретаріяту для полагодження спірних питань між Польщею й Західною Областю УНР, в першій мірі для польсько-українського перемиря [1]), яка приїхала до Парижа 7. мая 1919., ввійшла так само в склад Делеґації [2]).

Одначе ся формальна одноцільність не була висловом дійсних відносин. Приїхавши до Парижа, я застав між членами Делеґації, висланими Директорією, і делеґатами Державного Секретаріяту різкий внутрішній розлім. Для Панейка і Томашівського проголошеннє з'єдинення неначе не істнувало; вони стояли на тім, що Галичина є окрема держава [3]), яку тільки вони мають право заступати на Мировій Конференції і якої справу треба трактувати окремо від справи Української Народньої Республики. Формально вони зберігали одноцільність Делеґації, але в дійсности старалися свою діяльність у галицькій справі як найбільше держати в тайні від Делеґації, для чого устроїли своє окреме бюро, якого акти велися окремо від актів Делеґації.

З нашим приїздом сей розлім ще погіршився. Ми з Вітовським стояли на тім, що Делеґація повинна бути справді одноцільна, значить, всі наради й рішення Делеґації і її виступи перед Мировою Конференцією повинні бути ділом спільної праці цілої Делеґації. Тимчасова само-

---

[1]) Див. ухвалу Державного Секретаріяту з 30. марта 1919.

[2]) Вітовський і Лозинський на правах делеґатів, Кульчицький як урядовець.

[3]) Побачивши на наших повновластях назву „Західна Область УНР“, Томашівський з гнівом сказав: Ми тут докладаємо всіх сил, щоби переконати Мирову Конференцію, що ми є окрема держава, а Ви тут приходите з тим ідіотизмом!“

стійність Західної Области УНР повинна знаходити вислів у внутрішнім процесі діяльности, а саме в тім, що в галицькій справі Делеґація повинна числитися з голосом делеґатів Державного Секретаріяту і не піти проти їх думки, — але не в тім, що Делеґації нема до галицької справи і до діяльности делеґатів Державного Секретаріяту ніякого діла. Зокрема виступи перед Мировою Конференцією в галицькій справі повинні робитися на основі рішень цілої Делеґації, щоб не виходило так, що делеґати Державною Секретаріяту роблять одно, а Делеґація друге, і від імени Делеґації, щоб галицька справа мала за собою авторітет цілої України.

Панейко і Томашівський були сьому нашому становищу противні і заманіфестували се тим, що від першої хвилі відсунули нас від усякої участи в їх діяльности, держачи її перед нами ще в більшій тайні ніж перед иншими членами Делеґації. Коли перед де-якими з них, зокрема перед Сидоренком, Панейко все-таки відкривав де-що з своєї діяльности, то нас уважав за неістнуючих, зазначуючи се з особливим натиском перед ними. Наслідком сього ми знали тільки те, що Панейко з конечности вважав за потрібне подати до відомости на засіданнях Делеґації [1]). Так само унеможливлювано нам зносини з галицьким правительством [2]).

Оставалося або помиритися з тою тактикою Панейка або розпочати діяльність на свою руку. Не хотячи компромітувати справи тим, що ріжні ґрупи Української Делеґації ведуть кожда свою окрему політику, ми з Вітовським рішили обмежитися до діяльности в розмірах можливих при зберіганню одноцільности Делеґації.

В сім відношенню Панейка й Томашівського до нас грала ролю також справа особистого престіжу. Панейко не бажав собі приїзду нових делеґатів Державного Секретаріяту з дипльоматичними повновластями, які робили їх рівнорядними з ним, а його тільки першим між рівними; сього не бажав він як з огляду на себе, так і з огляду на Томашівського, якому обіцяв, що Державний Секретаріят не вишле до Парижа нікого, хто урядовим становищем був би висший від Томашівського [3]).

Одначе, стоячи на тім, що Делеґації нема ніякого діла до галицької справи, Панейко рівночасно зовсім не стояв на тім, що йому нема ніякого діла до справи України, тільки, користуючися авторітетом

---

[1]) Через те низше буде мова тільки про діяльність Делеґації в галицькій справі, а з окремої діяльности Панейка і Томашівського буде згадане тільки те, що так чи инакше стало відоме.

[2]) Томашівський, їдучи до Відня, оставив наше звідомлення, передане йому для передачі урядови через галицьке посольство в Відні, навіть не сказавши нам, що він його не візьме. Тільки через який тождень знайшов я його припадково між ріжними пакетами, які лежали в секретарській кімнаті Делеґації. Потім Томашівський, на запитання Вітовського, відповів, що зробив се по нараді з Панейком, бо вони боялися, що в нашім звідомленню може бути „щось компромітуюче“, а на французькій границі можуть посилку отворити.

[3]) З яким настроєм Панейко і Томашівський зустріли наш приїзд, видно з того, що зараз на першій нараді, яка була в день нашого приїзду в Сидоренка, Панейко привитав нас заявою, що наш приїзд, се для нього „удар ножем ззаду“.

віцепрезидента Делеґації, розвивав живу діяльність в сім напрямі. В сій справі творив він з членами Делеґації Марголіном і Шульгином т. зв. федералістичну ґрупу, яка заступала в Делеґації отсю плятформу:

Всі заходи Делеґації в справі визнання Української Народньої Республики розбиваються о опір антанти, — яка стоїть за відбудуванне передреволюційної Росії, допускаючи тілька федеративний устрій у ній, — і нема надії, щоб се становище антанти змінилося. Тому треба звернути увагу антанти на те, що визнанне Української Народньої Республики не пересуджує справи федеративної Росії, бо Установчі Збори Української Народньої Республики, порозумівшися з Установчими Зборами инших національних держав на території бувшої Росії, можуть заявитися за федерацію. Далі треба звернути увагу на те, що до федерації нема иншого шляху як тільки через визнанне самостійних національних держав, які опісля можуть будувати федерацію з долу. Натомість накиненне федерації з гори, по пляну Колчака чи Денікіна чи кого иншого, означає тільки дальший пролив крови і є засуджене на невдачу, а рівночасно скріпляє большевизм.

З такою плятформою треба звернутися рівночасно до російських протибольшевицьких ґруп і предложити їм, щоб вони, обєднавшися в національне заступництво російського народу, заключили з заступництвами національних держав у Парижі договір, по якому треба спільно домагатися від антанти визнання всіх національних держав, з тим, що про федерацію мають рішити ті національні держави на своїх установчих зборах. Парижські заступництва, які заключають сей договір, обовязуються кожде на своїх Установчих Зборах заступати ідею федерації.

Таку плятформу предложили Делеґації Марголін і Шульгин в другій половині мая 1919. Сидоренко і більшість Делеґації були їй противні, одначе згодилися на те, щоби в необовязуючих розмовах з кругами антанти і російськими ґрупами вияснити, на скільки така плятформа мала би вигляди на успіх.

На засіданню Делеґації 4. червня 1919. Марголін повідомив, що російські ґрупи до такої плятформи не прихиляються, тільки стоять на становищи скликання всеросійських Установчих Зборів, які одні мають право рішати про долю цілої території передреволюційної Росії.

Розмови, які велися ще опісля, не принесли ніякої зміни.

На тім самім становищи, що російські ґрупи, стояли також держави антанти. Телеґрама Найвисшої Ради до Колчака з 27. мая признавала його уряд центром для будування федеративної Росії. Французький міністр закордонних справ Пішон в промові в палаті послів 17. червня 1919. заявився від імени держав антанти за відбудуванням „єдиної, неділимої, федеративної Росії“.

В кінці Українська Делеґація почула з уст американського державного секретаря Лянсінґа, який 30. червня 1919. приняв Марголіна, Окуневського і Білика [1]), що Мирова Конференція не згодиться на

[1]) Д-р Теофіль Окуневський приїхав до Парижа 7. червня 1919. з інформаціями про Галичину і пробув тут до кінця червня, ведучи політичні розмови з російськими і чеськими політиками.

самостійність народів бувшої Росії, з виїмком Польщі й Фінляндії, та що Українці мають тільки одну дорогу: порозумітися з Колчаком.

Швидко після сього Марголін і Шульгин уступили з Делеґації. Як свідчить їх дальша діяльність від імени правительства Петлюри. вони покинули федералістичну плятформу.

Панейко, навязавши разом з Марголіном і Шульгином зносини з російськими протибольшевицькими ґрупами, не тільки не зірвав їх, але що-раз більше затісняв, про що свідчать його листи до Диктатора Петрушевича і віденського посла Західної Области УНР Сінганевича з жовтня 1919. і його роля в заложенню „Українського Національного Комітету в Парижи в грудні 1919 [1]).

Рівночасно з Делеґацією Панейко що-раз більше росходився.

В другій половині серпня, коли в проводі Делеґації наступила зміна [2]), а з делеґатів Державного Секретаріяту тільки Панейко і Томашівський були присутні в Парижі [3]), — Панейко, зовсім не повідомлюючи про се Делеґацію, подав на Мирову Конференцію заяву, що тільки він і Томашівський мають право заступати Галичину.

З сього часу між Панейком і Томашівським і Делеґацією запанував повний розрив.

Серед таких відносин Делеґація ніяких виступів перед Мировою Конференцією в галицькій справі не робила.

В кінці, після розриву між Диктатором Петрушевичем і Головним Отаманом Петлюрою, Панейко і Томашівський з урядовцями Олександром Кульчицьким і Антоном Петрушевичем формально виступили з Делеґації Української Народньої Республики і заложили самостійну Делеґацію Західно-Української Народньої Республики [4]).

Про се виступленнє повідомив Панейко президента Делеґації УНР Тишкевича отсею заявою:

„Париж, 16. грудня 1919.

Високоповажаний Пане Президент!

На основі уповажнення Шефа Західно-Української Республики з дня 10. с. м. маю честь в імени уповажнених Державним Секретаріятом членів Делеґації подати Вам до відомости отсю заяву:

Стоячи на становищи єдности всіх українських земель як найважнійшого політичного принціпу сучасної політики українського народу, і бачучи будучність української нації тільки в орґанізації всіх позитивних культурних і соціяльних

Д-р Кирило Білик, висланий американським „Українським Народнім Комітетом“ для участи в працях Делеґації, виступав як перекладач анґлійської мови.

[1]) Про се докладно в IV. і V. части.

[2]) Сидоренка покликала Директорія до Камінця дати звідомленнє про діяльність Делеґації і на його місце прислала ґр. Михайла Тишкевича.

[3]) Вітовський виїхав з Парижа 7. липня 1919. Хотів як найшвидче дістатися до Камінця, щоби представити внутрішні відносини в Делеґації і домагатися змін Вибрався туди літаком з Берліна і згинув 4. серпня наслідком упадку літака.

Я виїхав з Парижа 12. серпня 1919. як представник Делеґації на конференцію представників українських закордонних місій в Карльсбаді і наслідком паспортових трудностий вернув до Парижа аж 7. падолиста 1919.

[4]) Мене Диктатор Петрушевич письмом з 12. грудня 1919. відкликав зі становища делеґата Західної Области УНР в Парижі.

сил її, пятнуємо з обуренням факт віддання актом з дати: Варшава 2. грудня 1919. західно-українських земель у польську неволю правительством Директорії, яке своїми большевицькими наклонами і терором супроти творчих сил народу виявило повну політичну нездарність і шкідливість, — та наслідком сього виступаємо зі складу Обєднаної Делеґації.

Прошу Вас, Високоповажаний Пане Президент, приняти запевнення глибокої до Вас пошани.

Д-р Василь Панейко."

Швидко після сього перестала істнувати в дотеперішній формі й сама Делеґація Української Народньої Республики, в якій від призначення Тишкевича ніяк не могли наладитися відносини між новим президентом і членами. Сю справу правительство Петлюри полагодило так, що уповажнило Тишкевича перевести по своїй волі реорґанізацію Делеґації. Наслідком сього при кінці грудня 1919. всі члени Делеґації уступили і остав тільки Тишкевич з підчиненими собі урядовцями.

Розділ XIII.

Міжсоюзна комісія для заключення перемиря між Польщею й Україною.

Першим урядовим виступом Делеґації Укрїнської Народньої Республики перед Мировою Конференцією в справі Галичини була згадана вже нота з 25. лютого 1919., яка повідомляла про акт з'єдинення українських земель з 3. січня 1919., протестувала як проти польського наїзду на Східну Галичину так проти заняття української части Буковини Румунією і домагалася від Мирової Конференції заряджень для охорони української державної території.

Далі треба зазначити ноту Панейка до Вільзона, вислану з Берна з приводу рішення комісії Бертелемі, і відповідь секретаря Вільзона з 17. марта 1919.

Наступило рішенне Найвисшої Ради з 19. марта 1919. і безуспішні заходи правительства Західної Области УНР заключити на основі того рішення завішенне оружя з Поляками, які всі предложення української сторони відкидали.

З сього приводу Делеґація УНР звернулася до Мирової Конференції з нотою з 7. цвітня 1919. Зазначивши, що Поляки відкинули предложенне завішення оружя, зроблене Українцями на переговорах в Хирові на основі рішення Найвисшої Ради з 19. марта, і нельояльно ведуть далі бої, які їм принесли де-які успіхи, нота домагається, щоби ся нельояльність польської сторони не принесла їй користи та щоби завішенне оружя було заключено на основі лінії фронту з 21. марта, се-бто на основі стану, в якім знаходився фронт в хвилі одержання рішення Найвисшої Ради[1]).

Рівночасно робила Делеґація заходи, щоби Найвисша Рада заставила Поляків спинити бої. Про вислід тих заходів сповіщала Державний Секретаріят радіодепеша Панейка з 19. цвітня 1919.

---

[1]) Див. публікацію „Notes . . ."

В ноті з 18. цвітня 1919. Делеґація запротестувала проти рішення Найвисшої Ради про висланнє армії Галлера до Польщі. Нота вказує, що армія Галлера скріпить польські воєнні сили проти Західної Области УНР або безпосередно або — коли-б ся армія остала для охорони Познанщини — через уможливленнє вислання познанських відділів на галицький фронт [1]).

Отсі заходи Делеґації попередили утворенне Найвисшою Радою „Міжсоюзної Комісії для заключення перемиря між Польщею й Україною“ („Commission Interalliée pour la conclusion d'un armistice entre la Pologne et l'Ukraine“). Комісія складалася з представників Америки, Анґлії, Франції й Італії. Президентом Комісії був бурський ґенерал Бота, член анґлійської мирової делеґації. Комісія мала вислухати обі воюючі сторони, Поляків і Українців, і предложити їм проєкт перемиря. Засідання Комісії відбувалися в французькім міністерстві закордонних справ.

Перше засіданнє комісії для вислухання української сторони відбулося 30. цвітня 1919.

Наради вів від імени комісії Бота; инші члени комісії майже не мішалися до нарад, тільки прислухувалися їм. Бота говорив по анґлійськи. Його слова перекладав урядовий перекладач по французьки, опісля український перекладач по українськи. Заяви українських делеґатів перекладав український перекладач по анґлійськи, опісля урядовий перекладач по французьки.

Звідомленнє з першого засідання подане на основі записок Шульгина, з усіх дальших засідань на основі протоколу, який списувала наша делеґація після кождого засідання.

I. Засіданнє Комісії 30. цвітня. На се засіданнє явилися від Української Делеґації Сидоренко й Шульгин з Іваном Петрушевичем як перекладачем анґлійської мови [2]).

Відкривши засіданнє, президент комісії ґен. Бота питає: Чи Українці хотять завішення оружя з Поляками?

Шульгин відповідає: Так, Українці бажають завішення оружя. Одначе перед дальшою дискусією було би корисним вислухати заяву голови Делеґації УНР Сидоренка, яку він хоче зложити в сій справі.

Бота: Ніяка заява не може бути вислухала, заки Ви виразно не заявите, що Українці хочуть завішення оружя.

Шульгин: Я вже сказав і формально повторяю, що ми годимося на завішеннє оружя з Поляками. Полишається полагодити тільки технічне питаннє, а саме, щоб завішеннє оружя було взаїмне. Бо вже був випадок, що коли Українці завісили оруже, противна сторона скористала з того, щоб віднести військові успіхи.

Бота: Яких основ бажаєте для установлення перемиря?

---

[1]) В першім випуску публікації „Notes . . .“ ся нота подана з датою 18. цвітня, в другім випуску — з датою 23. цвітня 1919.

[2]) Панейко був як-раз тоді виїхав до Швайцарії.

Іван Петрушевич був присланий Українцями з Канади для участи в праці Делеґації.

Шульгин: Тут я прошу перше всего вислухати нашу заяву. Щоб уникнути непорозумінь, я повідомляю, що в ній говориться про те, що ми ждемо української делеґації з Галичини, яка має привести свіжі матеріяли, та що перед її приїздом ми не в стані вповні відповісти на ставлені нам тут питання.

Бота повідомляє, що комісія є готова вислухати українську заяву

Сидоренко складає отсю заяву:

„Пане Президенте!

В імени Делеґації УНР позволяю собі висловити найживійшу радість з приводу можности брати участь в комісії Мирової Конференції, якій поручено вести переговори про заключенне перемиря між Україною і Польщею. Нашим найбільшим бажаннем є вдержати добрі відносини з Поляками, яких інтереси сходяться з нашими.

Страшна загроза з півночи, завзята боротьба, яку наш і їх нарід мають видержати проти російського большевизму, кажуть нам надіятися, що наші переговори швидко доведуть до щасливого висліду. Я довожу до Вашої відомости, що на основі рішень мого правительства, згідно з предложеннем Мирової Конференції, переговори для українсько-польського перемиря мають вестися тільки в Парижі. Отже через недостачу правильних зносин з українським правительством неможливо мати всі потрібні документи й відомости про теперішнє воєнне положеннє. Тому Українська Делеґація в Парижі просила вже українське правительство вислати окрему комісію, якої членів, на основі наших останніх відомостий, дожидаємо з дня на день в Парижі. Сміємо вірити, що наш спір з Поляками буде швидко полагоджений згідно з інтересами наших народів і на основі принціпів, які святочно проголосили держави антанти.“

Бота: Що розумієте під „браннем участи в комісії“? Чи хочете сказати, що будете вислухані комісією?

Сидоренко і Шульгин поясняють, що бути вислуханим комісією, се вже значить брати участь в комісії.

Бота: Чи всі українські війска слухають приказів правительства? Чи сі війска піддадуться під умови підписаного перемиря?

Шульгин: Приймаючи рішення комісії і підписуючи перемирє, ми заявляємо, що війска однодушно сього послухають. Українські війска в Галичині є в цілости зложені з відділів вірних і відданих правительству.

Бота: Ваша відповідь каже допускати, що на Україні є також неправильні війска?

Шульгин: Україна веде війну не тільки з Польщею. Ся війна на щастє, здається, наближається до кінця. Одначе инша війна, завзята війна проти російських большевиків тягнеться далі, і в околицях, занятих большевиками, були селянські повстання. Банди сих селян приходять з допомогою правильним війскам Республики. Одначе ще раз кажу — в Галичині істнують тільки війска правильні і здисципліновані.

Бота: Чи в українській армії є німецькі офіцири?

Шульгин: В українській армії, яка бореться проти большевиків, є тільки українські офіцири. В українській армії в Галичині побіч офіцирів чисто українських, які є в більшости, знаходяться офіцири, які служили в австрійській армії; не є виключене, що де-які з них походять з німецької Австрії. Їх приняго тільки тому, що офіцирські кадри не були відповідно заповнені. Наша делеґація кілька разів просила держави антанти, особливо Францію, дати нам офіцирів-інструкторів, яких прибуття в нас нетерпеливо дожидають і які уможливили би усуненпе неукраїнських елементів з нашої армії. Додаю, що неможливо, щоб українська армія заключала в собі німецькі елементи, бо Німці, допустившися злочинів на Україні, заслужили собі на загальну ненависть нашого населення.

Ґен. Дільон, французький член комісії, каже, що зрозумів се так, що в українській армії в Галичині знаходяться офіцири Австрійці і Німці.

Шульгин поясняє, що Австрія складається з ріжних народів, також і з Німців, отже він говорив про офіцирів Австрійців німецької народности. Ще раз заявляю — каже він — що в українській армії нема німецьких офіцирів. П. Сидоренко і я ніколи про се не чули. Коли хочеться почути більш катеґоричні відомости, треба підождати, аж з Галичини прибуде окрема делеґація.

Бота: Чи перед 11. падолиста [1]) істнували вже теперішні кадри офіцирів в українській армії?

Шульгин: Перед перемирем Східна Галичина не творила части Української Республики. Ся остання мала вже армію, якої офіцирами були або Українці або Росіяни. Галичина творила часть Австрії і не мала своєї окремої армії. Аж після розпаду Австро-Угорщини Галичина проголосила свою самостійність під назвою Західно-Української Республики, яка 3. січня 1919. злучилася з Великою Україною. Українська армія Галичини утворилася після проголошення Республики, отже аж після перемиря з 11. падолиста. Аж тоді принято услуги офіцирів давної Австрії, які були без заняття. Я ще раз повторяю, що Українська Республика добивалася прислання офіцирів французьких і союзних. Голова Директорії Петлюра, який є відомим антантофілом, більше ніж коли бажає собі, щоб на Україну вислано союзних інструкторів.

Бота дякує українським представникам за вияснення і закінчує засіданне.

2. Засіданне комісії 8. мая. Голова Делеґації УНР Сидоренко представляє голові комісії Боті делеґацію Державного Секретаріяту Західної Области УНР: Голову делеґації д-ра Михайла Лозинського, товариша державного секретаря закордонних справ, члена делеґації полковника Дмитра Вітовського і секретаря делеґації Кульчицького, додаючи, що Кульчицький буде виступати як перекладач для французької мови, а Іван Петрушевич як перекладач для анґлійської мови.

---

[1]) Себ-то перед перемирем між Німеччиною й антантою.

Коли всі заняли місця, Бота просить Сидоренка вияснити характер делеґації. Сидоренко поясняє, що се є спеціяльна делеґація Державного Секретаріяту Західної Области УНР для польсько-українського перемиря; він як голова Делеґації УНР прийшов її представити.

Бота висловляє бажанне, щоб Сидоренко був присутний на засіданню.

Після сього приступлено до нарад. На загальні і політичні питання давав пояснення Лозинський, на військові питання Вітовський.

Бота: Які ставите умови перемиря?

Лозинський: Першою умовою вважаємо завішенне оружя: другою — визначенне демаркаційної лінії між Українцями й Поляками.

Бота: Що розумієте під демаркаційною лінією?

Вітовський: Найдалі висунену проти неприятеля лінію, по-за якою розтягалася би власть українських цивільних і військових властий.

Бота: Прошу не давати загальних відповідий, тільки докладно означені.

Вітовський: Під демаркаційною лінією розуміємо тимчасову границю між українською і польською державною територією. Сю границю повинна творити лінія ріки Сяну з продовженнем на північ. Докладно означимо се на карті.

Бота: Чи ваше правительство має на стільки сили й авторітету, щоби підписане Вами перемирє додержати? В вас є військо правильне і неправильне, — отже чи се військо послухає заряджень правительства?

Вітовський: У нас війска неправильного нема, є тільки правильна армія, утворена на основі загальної мобілізації в віці 18—35 літ і зорґанізована як кожда правильна армія з офіцирами і підофіцирами. Ся армія є вповні здисциплінована, так що правительство може нею розпоряджати кождої хвилі проти кождого і вповні за неї ручить.

Лозинський: До сих слів мого військового товариша маю честь як член Державного Секретаріяту додати, що Державний Секретаріят користується в нашій державі повним авторітетом і підписане перемирє зможе додержати.

Бота: Чи думаєте, що польське правительство має стільки авторітету, щоб заключене перемиря додержати?

Вітовський: Чи польське правительство має відповідний авторітет, сього не знаємо і про се не можемо говорити. Инша річ, чи в нього буде добра воля, щоб заключене перемирє хотіти додержати. Доси маємо докази, що тої доброї волі в нього не було. Депеша Найвисшої Ради з 19. марта відносилася однаково до Українців і Поляків. Українці зараз заявили волю заключити завішенне оружя, та Поляки доси сього не зробили.

Бота: Яка була причина зірвання перемиря?

Лозинський: Щоб відповісти на се питанне, треба представити наші змагання до перемиря від хвилі одержання депеші Найвисшої Ради.

Бота: Перше перемирє заключено 24. лютого. Чому се перемирє зірвано?

Лозинський: 24. лютого на домаганнє комісії Бертелемі заключено завішеннє оружя з правом виповідження на 24 годинн, в тій цїли, щоби вести переговори в справі перемиря. Сі переговори почалися 25. лютого у Львові. 28. лютого комісія Бертелемі предложила обом сторонам проєкт перемиря, на який вони мали дати відповідь до 5. марта. Сей проєкт означав демаркаційну лінію так, що віддавав Полякам не тільки ті части української землі разом зі Львовом, які вони були заняли оружною силою, але також значні простори, які українська армія держить в своїх руках, разом з нафтовими багацтвами в околицях Дрогобича. З сих причин Державний Секретаріят не міг приняти тої лінії, про що повідомив Найвисшу Раду, заявляючи рівночасно, що божає перемиря і просить о справедливе рішеннє. Рівночасно наша начальна команда з військових причин виповіла завішеннє оружя. Коли Державний Секретаріят одержав депешу Найвисшої Ради з 19. марта, уважав се заповідю справедливого рішення і зарядив предложити Полякам завішеннє оружя. Одначе Поляки на се не згодилися.

Бота: Але чому зірвано перемирє з 24. лютого?

Вітовський: Причини були такі: В умовах завішення оружя був дозвіл довозу поживи до Львова. Користаючи з сього, Поляки довозили муніцію. Далі Поляки використовували завішеннє оружя для переґрупування своїх військ і скріплення свого фронту. В кінці треба ствердити, що завішеннє оружя не було зірване, тільки формально виповіджене.

Бота: Чи можете на се предложити докази?

Вітовський: Тут доказових документів не маємо. Але має їх наша начальна команда і вони наведені в письмі, яке вона вислала до комісії Бертелемі, виповідаючи завішеннє оружя.

Бота: Чи тепер ведуться бої?

Лозинський: Так, — але сю справу треба ширше пояснити.

Бота: Ми хочемо знати тільки сам факт: чи бої ведуться чи ні?

Вітовський: Так.

Бота: Чи ваше правительство здає собі справу з відповідальности за дальше веденнє війни на випадок, коли-б Поляки згодилися віддати справу на рішеннє Мирової Конференції, а Ваше правительство проти волі конференції далі вело війну?

Лозинський: Ми вповні свідомі сеї відповідальности і тому прибули сюди, щоб заявити нашу згоду на рішеннє Мирової Конференції.

Бота: Які маєте докази, що армія Галлера йде проти вас?

Вітовський: 26. цвітня виїхав зі Львова український діяч д-р Баран, який між Перемишлем і Львовом зустрів кільканайцять транспортів армії Галлера. Сам Галлер виголосив у Львові 30. цвітня промову, в якій між ин. сказав: „Як птахи прилетіли ми з чужини сюди, щоб у сім місті звити гніздо, з якого полинемо далі на схід, щоби здобути для нашої вітчини такі границі, які їй мусять бути признані.“

Бота: Які маєте докази, що се була як-раз армія Галлера?

Вітовський: Д-р Баран чув, що офіцири тих транспортів розмовляли по французьки. В розмові з ними і з мужвою довідався, що се є транспорти армії Галлера, яка їде „зробити Українцям другі Горлиці“, — натяк на австро-німецьку офензиву проти Росії.

Ґен. Дільон: Як д-р Баран міг свобідно порушатися?

Вітовський: Д-р Баран є цивільним чоловіком. В останніх часах Поляки переводили у Львові масові арештування української інтеліґенції. Д-р Баран, який перед тим укривався у Львові, щоб уникнути арештовання, виїхав на чужий паспорт зі Львова.

Бота: Зваживши, що перемире в нічім не пересуджує справи границь, які установить Мирова Конференція, звертаюся до Вас з питаннєм, яка є найдалі на схід висунена лінія, на основі якої Ви могли би згодитися на перемире?

Лозинський і Вітовський порозуміваються між собою, після чого Вітовський заявляє: Лінія нашого фронту в дні 20. марта, себ-то в дні одержання депеші Найвисшої Ради, з включеннєм коридора між Перемишлем і Львовом і самого Львова до нашої области. Коли-б се осганнє було неможливе, домагаємося невтралізації Львова під охороною антанти. Для українського населення, яке остало би по тім боці демаркаційної лінії під польською адміністрацією, домагаємося забезпечення прав під охороною антанти.

Бота: (на внесеннє американського військового делеґата): Поляки закидають Вам, що Ви їх атакуєте, а вони постійно знаходяться тільки в дефензиві.

Вітовський: Хоч мені як військовому прикро до сього признатися, одначе мушу заявити, що ми від хвилі одержання депеші Найвисшої Ради з 19. марта не робили ніяких офензивних кроків проти Поляків, а знаходимося виключно в дефензиві. За те всі наші резерви кинули ми проти большевиків під Проскуровом і Підволочисками.

Бота: Які ще бажання маєте?

Лозинський: Ми бажаємо: 1) негайного припинення боїв, 2) установлення демаркаційної лінії що найменше на основі стану фронту з 20. марта з висше поданими поправками, 3) таких умов перемиря, які уможливили би істнуваннє й розвиток нашої держави до часу дефінітивного полагодження справи границь, 4) в кінці ми просили би, щоб комісія приняла від нас устне або письменне представленнє цілости нашої справи, в тій цілі, щоб мала потрібні дані для рішення справи перемиря.

Бота: Меморіял про вашу справу, як взагалі всякі документи, Ви маєте право предложити. Одначе звертаю Вашу увагу, що задачею сеї комісії є тільки довести до військового перемиря. Аж після заключення перемиря прийде черга на рішеннє дальших питань. Найвисша Рада стоїть на тім, що доки не буде заключене перемирє, вона не приступить до рішення польсько-українського питання.

Лозинський: Справа перемиря знаходиться в руках комісії, бо ми від хвилі одержання депеші Найвисшої Ради з 19. марта є все готові заключити перемирє.

На сім засіданнє скінчилося.

Предложеннє меморіялу, про який була мова на засіданню, зажадав секретар комісії ще того самого дня. Предложений меморіял містив коротке представленнє українських прав до Східної Галичини, утворення Західної Области УНР і польсько-української війни.

3. Засіданнє комісії 12. мая. В запрошенню на се засіданнє було зазначено, що нас запрошують на нього в цїли приняття проекту договору про перемирє.

В ждальні ми вже застали польських делеґатів Дмовського і ґен. Розвадовського, яких покликано на засіданнє перших. Через пів години вони вийшли і покликано нас.

Ми явилися в такім самім складі, як попереднього разу, тільки замість Сидоренка був Панейко.

Засіданнє розпочав Бота промовою, в якій сказав, що вручає нам проект перемиря з картою, де означена демаркаційна лінія. Такий сам проект одержали Поляки; додаткова клявзуля в справі німецьких офіцирів знаходиться тільки в проекті для Українців. Нашу відповідь на проект маємо дати до 10. години рано слїдуючого дня. Опісля в 4. годині по пол. того ж дня буде засіданнє комісії, на якім маємо явитися для устних пояснень.

По скінченню промови передав Бота проект в руки Лозинського.

Лозинський: В імени української делеґації маю честь приняти проект і заявити, що відповідь на нього дамо в означенім часі.

На сім засіданнє скінчилося.

4. Проект перемиря. Текст проекту перемиря в дословнім перекладі звучить:

„Договір перемиря
між силами польськими й силами українськими

заключений за посередництвом Злучених Держав Америки, Британської Імперії, Франції й Італії.

Арт. 1. Негайно будуть дані інструкції для спинення всякої військової акції між силами польськими й силами українськими, почавши дня . . . 6. год. рано.

Арт. 2. Військовою демаркаційною лінією, яка ділитиме узброєні польські й українські сили підчас перемиря, буде лінія означена в додатку А і зазначена на долученій карті.

Арт. 3. Протягом 5 днів після спинення ворожих кроків всі польські відділи на схід від висше зазначеної лінії будуть взяті на захід від тої лінії, а всі українські відділи на захід від тої лінії будуть взяті на схід від тої лінії.

Арт. 4. Число відділів польських і відділів українських, себ-то в Східній Галичині по обох сторонах демаркаційної лінії буде протягом 15 днів від спинення ворожих кроків зведене на 20.000 людий. Комісія перемиря, передвиджена в арт. 5., матиме рішати, чи опісля буде можливо зменшити ті сили. Привіз воєнної муніції до Східної Галичини підчас перемиря буде обмежений до скількости, дозволеної Комісією перемиря.

Арт. 5. Міжсоюзна Комісія перемиря, зложена з представників посередничаючих держав, буде дбати про виконаннє умов сього перемиря. Ся комісія зможе передавати підкомісіям управильненнє особливих або окремих справ.

Комісія перемиря матиме обовязок установити дефінітивно становища відділів обох сторін таким способом:

а) щоб усунути всякі тертя між Поляками й Українцями,

б) щоб запевнити збереженнє порядку в цілій области.

Польські й українські власти в Східний Галичині обовязуються приняти всі зарядження Комісії і робити їй всякі улекшення для виконання її задач.

Арт. 6. Всі воєнні полонені польські й українські, які знаходяться в руках обох сторін, будуть випущені на основі умови, яка має бути заключена в 7 днів після спинення ворожих кроків.

Арт. 7. Будуть негайно випущені на волю всі особи Поляки й Українці арештовані або інтерновані українськими і польськими властями від 11. падолиста 1918. з політичних причин.

Так само не будуть роблені ніякі перешкоди їх поворотови до їх первісного місця осідку ані уживанню повних прав і свободи сими особами, як також особами приналежними до держав союзних і принятих до союза, навіть хоч вони брали участь у війні.

Всі сконфіскованї посілости, приналежні особам на областях підданих під окупацію польських і українських сил, будуть віддані їх правним власникам, а коли-б се було неможливо, буде заплачена індемнізація.

Арт. 8. Ніхто не буде переслідуваний і непокоєний що-до своїх прав або своєї свободи з приводу своєї народности або участи в війні.

Арт. 9. На території, підданій під окупацію польських і українських сил згідно з арт. 2., обі сторони будуть точно придержуватися принціпів установлених в правилах доданих до конвенції з 1907. про війну на суші (Гаїська конвенція) і особлива увага буде звернена на бажання населення иншої народности ніж окупуюча сила. Місцеві власти, які представляють більшість населення більшости інтересованих округів, заслугуватимуть на як найбільші полекші.

Арт. 10. Половина продукції нафтових теренів буде віддавана щомісяця залізницею польським властям за заплату готівкою або в натурі. Ціна буде установлена комісією перемиря на основі коштів продукції з дочисленнєм коштів експльоатації і транспорту.

Арт. 11. Всі трансакції що-до дібр, прав і інтересів, приналежних громадянам держав, ворожих державам союзним і принятим до союза, на територіях, підданих під контролю обох сторін, є на час сього перемиря заборонені і будуть уважатися неважними і неістнуючими. Одначе се зарядженнє не перешкоджає трансакціям, потрібним для експльоатації тих дібр.

Арт. 12. Підчас сього перемиря не будуть давані концесії на права експльоатації на нафтових теренах приналежних до публичних домен положених на території обох сторін.

Арт. 13. Постанови сього перемиря не будуть ніяким чином уважатися рішаючими про дефінітивний статут території Східної Галичини, який у відповідпім часі буде управильнений союзними і принятими до союза державами в договорах і конвенціях, які мають заключити сі держави в пізнійшім часі. Се перемирє скінчиться, коли дефінітивний статут буде таким чином установлений.“

„Зобовязаннє заключене українськими представниками як додаток до договору перемиря заключеного між силами польськими і силами українськими.

Підписуючи договір перемиря з нинішньої дати, підписаний є уповажнений приняти зобовязаннє в імени українських властий, які фактично держать тепер владу в Східній Галичині, що ті власти пороблять усі зарядження, щоб українські сили, які будуть стояти в Східній Галичині, не мали ніякого офіцира, який належав до армії німецької або австро-угорської або належить до армії німецької, австрійської або угорської, з виїмком офіцирів уроджених в Галичині.“

„Додаток А.

Лінія перемиря покидає Буг там, де він спливається з Козловицьким потоком і йде горі течвою сього потока аж до устя в нього річки Варяжанки (йдучи на захід від Угринова). Далі йде в загальнім напрямі на південь через означені точки (коти): 246, 258, 208, 210 і через точку над потоком Болотнею безпосередно на північ від коти 207 (йдучи на схід від Лубова, Ванева, і на захід від Себечова і Жабча). Звідси лінія йде до місця, де спливаються Рата і Желдець. Далі йде горі течвою Желдця аж до виступу 252 (на північ від Дзібулків). Тут

звертається на південний схід через коти 240, 238 (на південь від Жовтанців). Опісля звертається на схід в напрямі точки адміністраційної границі між повітами львівським і камінецьким безпосередно на захід від коти 262. Йде сею границею, як також адміністраційною границею між повітами львівським і перемишлянським аж до точки, віддаленої 1500 метрів на південний захід від точки 276 (на північ від Печенії). Звертається на південний захід, переходить через коти 302, 280, 440, 370, 366, 413; опісля доходить до південної границі львівського повіта в віддаленню 1 км. на південь від останньої коти (йдучи на схід від Коцурова, Гринева, Суходолу, на захід від Миколаїва). Йде південною границею львівського повіта аж до місця, де вона зустрічається з Дністром. Іде горі течвою Дністра і Бистриці аж до Мокрян, де зустрічається з західною границею Дрогобицькою повіта. Йде сею границею на південь аж до точки 1001 (Буківсько); далі лінією хребта на південний захід аж до точки 1132 (Шимонець); далі на південний захід здовж потока, який іде до Радича, аж до місця, де він спливається з Завадкою, потім долі Завадкою до місця, де вона впадає до Стрия; далі горі Стрием до місця, де на північний захід від Маткова впадає до нього потік, який іде з Кривки; далі горі течвою сього потока, на південь, аж до точки 831 Ясенова, на давній границі між Угорщиною й Галичиною."

5. Заява Делеґації УНР. Вручений нам проєкт перемиря був з територіяльного і господарського погляду значно корисвійший для нас ніж проєкт комісії Бертелемі, бо лишав нам Дрогобицький повіт з бориславською нафтою.

Зате з військового погляду був він менше корисний, бо обмежував нашу армію в Галичині до 20.000. Правда, се обмеженнє накладав він і на Поляків у їх части Східної Галичини. Та поминувши те, що та їх часть була значно менша від нашої, отже формальна рівноправність обох сторін була в дійсности покривдженнєм для нас, — Польща кождої хвилі, як би захотіла на нас напасти, могла спровадити військо з цілої Польщі. Натомість ми не могли сподіватися такої самої помочи з-за Збруча, бо військо Директорії знаходилося в що-раз важчій боротьбі з Совітською Росією.

На нараді, в якій взяли участь: Сидоренко, Панейко, Лозинський, Вітовський, Томашівський і Кульчицький, ми рішили проєкт приняти.

В нашій заяві на проєкт рішили ми домагатися цілого ряду змін в нашу користь, одначе приняти проєкт рішили ми й тоді, як би комісія на сі зміни не згодилася.

Таке становище диктувала нам оцінка нашого військового й міжнародного положення.

Редакцію нашої заяви поручено Томашівському.

Наша заява звучала:

Заява

про проєкт договору перемиря між силами польськими й силами українськими, який має бути заключений за посередництвом Злучених Держав Америки, Британської Імперії, Франції й Італії, предложений українським делеґатам 12. мая 1919.

Проєкт договору перемиря, вручений нам, делеґатам Західної України (українська територія бувшої Австро-Угорщини), накладає на Українців великі жертви. Він не тільки жертвує принціп самовизначення народів у користь Поляків, але примушує Українців уступити часть земель, які від початку українсько-польського конфлікту остають під властю українського правительства і його армії. Сей проєкт віддає Полякам взагалі 18.000 квадратових кільометрів землі, якої населеннє (2.000.000 на основі спису з 1910.) є в безмірній більшости українське. Не числячи Жидів, які дали безперечний доказ своєї волі, що не хотять бути громадянами польської держави через погроми, які на них упали, і замапі-

фестували своє бажаннє входити в склад української держави, — українське населеннє творить на основі рідної мови 70% населення цілої території, при чім є воно населеннєм споконвіку осілим і працюючим. Навпаки Поляки творять елемент захожий, движимий і бюрократичний, сконцентрований передовсім у Львові (де процент Поляків є найбільше 50%). Перевага сього польського населення аж до падолиста 1918. опиралася виключно на тайних договорах з років 1865. і 1867. між польською аристократією і династією Габсбурґів, з яких вийшов німецько-мадярсько-польський трілізм в цілій монархії і польський абсолютизм в українській Галичині. Тому українське населеннє так радо повитало упадок австро-угорського цісарства, що дало йому змогу визволитися з польської бюрократичної неволі.

В імя принціпу самовизначення народів Українці утворили національну державу під назвою Західно-Української Республики, оперту на демократичних принціпах, які не мають нічого спільного з соціяльними утопіями. Вони запоручили свободу особи й маєтку, дали автономію всім національним меншостям, утворили волею народу правительство (Державний Секретаріят), сформували національну армію.

Недостача офіцирів примусила штаб приняти до армії в незначній скількости офіцирів не-Українців: Чехів, Хорватів, Румунів, громадян давної Австрії, як також де-яких Австрійців німецької мови. Сі офіцири всі належали до давних галицьких полків, рекрутованих на українській території. При сій нагоді заявляємо катеґорично, що ніякий німецький офіцир не вступив до нашої армії.

Ся армія, числом 100.000 людий, від початку ворожих кроків мусіла ставити чоло неприятелям на двох фронтах:

1. на фронті західнім проти Поляків, які, хотячи закріпити на українській землі своє панування, дане їм австрійським правительством, рішили за всяку ціну знищити українську суверенність. В сій цілі почали вони 2. падолиста орґанізовану боротьбу, не без участи офіцирів давної австрійської армії, не-Поляків;

2. на фронті східнім проти большевиків, які великими силами напали на територію Української Республики, проголошеної на українських землях давної російської імперії, і таким чином заставили Державний Секретаріят Західно-Української Республики дати поміч правительству Східно-Української Республики, з якою галицька Україна утворила федеративний союз.

Скріпляючи постійно протибольшевицький фронт, від границь Румунії до припятських болот, правительство Західно-Української Республики сповняє часть тої історичної місії, яку накладає йому історія його країни. Коли Українці під давним царським абсолютистичним режімом були позбавлені умов, які їх підготовили би до соціяльного й політичного життя, їх брати з Галичини й Буковини, дякуючи їх праці в австрійських конституційних установах, мали, почавши від половини 19. віку, де-яку змогу витворити в масах цілу суму соціяльного досвіду й духа ініціятиви, — прикмети такі необхідні для життя незалежної держави. Тому Західна Україна і її правительство, так само як провідні ґрупи Західної України вірять, що їх найважнійша ціль, яка лежить навіть в інтересі европейської культури, бути Пемонтом цілої України, даючи їй сили військові і цивільні.

Тільки сі внутрішні творчі сили можуть осягнути пацифікацію й орґанізацію визволеної України. В змаганню до сеї цілі першою задачею є боротьба проти імперіялістичного большевизму, проти сього символа громадянської і політичної недосвідности.

Коли ся задача ще несповнена як слід, коли часть української землі піддана большевицьким розбоям, коли українська армія не могла їх викинути з своєї землі і покласти основи правного стану, то се тому, що ся армія мусить боронити свою територію проти польської інвазії. Таким чином Поляки в дійсности працюють разом з червоною армією, щоби знищити сей український Пемонт, коли Українці перешкодили злуці большевиків російських з мадярськими, що спричинило упадок останніх.

Доказом, що українське правительство не має імперіялістичних змагань та що воно веде війну проти Поляків тільки під примусом, є те, що воно обмежилося дипльоматичним протестом проти частинної окупації української Буковини Румунами і території угорської України Чехо-Словаками, вірячи, що Мирова Конференція управильнить сі ріжниці в дусі національної слушности.

Так само, щоб дати доказ нашого поміркування і нашого довіря до союзних держав, заявляємо в імени нашого правительства, що в принціпі приймаємо предложений нам проєкт, одначе думаємо, що не тільки в нашім, але в загальнім інтересі є конечне поробити в де-яких артикулах проєкту слідуючі зміни, які постараємося представити таким способом:

Арт. 1. Принятий без застережень.

Арт. 2. Просимо змінити демаркаційну лінію в двох точках:

1. На півночи лінія повинна починатися від Дніпра, йти здовж Припяти до Пинська, горі бігом ріки Пини, здовж каналу Дніпро-Буг, з рікою Мухавцем до Берестя, звідси з рікою Бугом аж до його спливу з Козловицьким потоком — і т. д.

2. На півдні лінія повинна йти від точки, де зустрічаються адміністраційні границі повітів Львів, Перемишляни і Бібрка (село Печенія) і йти адміністраційною границею між повітами Львів і Бібрка до точки 375, звідси границею між судовими повітами Львів і Щирець до адміністраційної границі повіту Городок коло стації Ставчани, далі адміністраційною границею між повітами Городок і Львів, Городок і Рудка, Мостиска і Самбір, Перемишль і Старий Самбір, Добромиль і Старий Самбір, Ліско і Старий Самбір, Ліско і Гурка до давної угорської границі (див. лінію означену на карті).

Мотиви:

До 1. Коли-б демаркаційна лінія кінчилася над Бугом на давній австро-російській границі, Західно-Українська Республика, яка обнимає тільки території давної Австрії, знайшлася би в прикрім стратеґічнім положенню в хвилі, коли-б польська армія появилася з півночи або зі сходу.

До 2. — а) Зміна, яку ми предкладаємо в сій точці, ліпше відповідає теперішньому військовому положенню. При тім наша лінія дає навіть великі користи Полякам в порівнанню з положеннєм в хвилі зазиву Найвисшої Ради з 19. марта. — б) Одначе найповажнійша причина сеї зміни полягає в тім, що, передвиджуючи перемиpє на довгий час, ми Українці були-б тільки одною вузкою залізничою лінією Стрий-Лавочне-Мункач [1]) злучені з Чехо-Словаччиною, Угорщиною, Югославією, Італією й Австрією, з більшістю яких наше правительство позаключувало вже торговельні договори. Було би се важко для господарського життя України в хвилі, коли Поляки для звязку з висше названими державами мали би шість залізничих ліній, з того дві подвійні. Отже не видається надмірним, коли ми домагаємося для себе лінії Самбір—Сінки.

Арт. 3. Що-до реченця усунення українських військ по-за демаркаційну лінію, який практично буде відноситися тільки до Українців, предкладаємо продовжити його де-що з огляду на невигідну для нас залізничу сіть і на злий стан нашого парку вагонів і льокомотив, тим більше, що арт. 6. накладає вже на нашу залізничу адміністрацію дуже важкі обовязки.

Арт. 4. Найвисша скількість українського війска, приписана сим артукулом, видається нам некорисною з сих причин:

1. Під українською адміністрацією остане більше ніж вдвоє стільки території й населення як під польською, отже відношеннє обох територій вимагало би для українського контінгенту два рази стільки, скільки предкладає проєкт.

2. Як уже зазначено на вступі, наш перший національний обовязок полягає в орґанізації наших сил проти завойовників Східної України большевиків. Ся орґанізація можлива тільки на території, де розтягається правна влада уряду Західно-Української Республики, себ-то в Східній Галичині. Коли контінгент не перевисшить числа 20.000, яке ледви вистане для вдержання порядку в нутрі краю, таке підготовленнє буде зовсім неможливе. А рівночасно Поляки матимуть усяку змогу орґанізувати й держати своє війско в Західній Галичині, в бувшій російській Польщі, в Познанщині і т. д.

3. Тому ми предкладаємо змінити арт. 4. в тім дусі, щоб на схід від демаркаційної лінії утворити полосу менше більше рівну тій части Східної Галичини, яка положена на захід від демаркаційної лінії. Тільки в сій полосі Укра-

---

[1]) Лінія Станиславів—Ясінь—Сигот позбавлена всякого торговельного інтересу; при тім вона веде на територію заняту Румунією, до якої ми маємо вигіднійші шляхи через Буковину.

їнці не могли б держати більшого військового контингенту ніж цифра, означена для Поляків у Східній Галичині (в сім випадку числу 20.000 занадто велике).

На схід по-за сею полосою повинно бути дозволено Українцям орґанізувати свої сили проти большевиків.

Арт. 5. Принятий без застережень.

Арт. 6. Дива арт. 3.

Арт. 7 і 8. Приняті без застережень.

Арт. 9. Було би справедливо, щоб часть Східної Галичини, занята Поляками, мала окрему юрисдикцію військову і адміністраційну, так само, як територія, занята нашою армією.

Арт. 10. Тому, що нафтова продукція творить майже одинокий предмет вивозу для Східної Галичини, з другого ж боку Поляки мають багаті нафтові поклади в Західній Галичині, вповні достаточні для заспокоєння всіх їх потреб, думаємо, що часть нафти для Польщі повинна бути обмежена її внутрішніми потребами, а не стати предметом вивозу. Тому предкладаємо обмежити часть, призначену для Польщі, на одну третину цілої продукції.

Арт. 11. Тому, що перемирє може тягнутися довгий час, предкладаємо доповнити сей артикул в тім дусі, щоби поставлена там заборона не обовязувала довше ніж обовязуватимуть подібні заборони в державах союзних і принятих до союза.

Арт. 12 і 13. Приняті без застережень.

Додаткове зобовязаннє предкладаємо змінити в тім дусі, щоб усунути тільки офіцирів німецької мови, які не є з Галичини й Буковини, а саме в міру того, як вони будуть заступлені офіцирами союзними або невтральними.

Не випадок, коли будуть потрібні докладнійші пояснення, ми готові дати устний виклад що-до предложених нами змін.

Париж, 12. мая 1919.

Д-р Панейко, державний секретар закордоннах справ. Д-р Михайло Лозинський, товариш державного секретаря закордонних справ, перший надзвичайний делеґат. Полковник Дмитро Вітовський, надзвичайний делеґат.

6. Засіданнє комісії 13. мая. Українська делеґація приймає проєкт перемиря. На се засіданнє українська делеґація явилася в тім самім складі, що попереднього дня. В хвилі нашого приходу комісія відбувала вже конференцію з польськими делеґатами. Після їх виходу розпочалася конференція з нами, яку отворив президент комісії Бота.

Бота: Комісія приняла до відомости Вашу заяву і повідомляє Вас, що Ваші бажання що-до продовження часу евакуації і що-до військової справи візьме під розвагу. Зате демаркаційна лінія не може бути змінена, бо се рішеннє Комісія приняла одноголосно. Так само не може бути змінена постанова що-до нафти. Прошу заявити, чи Ви готові на сих основах заключити перемирє.

Лозинський: Заки зложимо відповідну заяву, хотіли б ми знати, як ставиться комісія до наших бажань 1) в справі числа нашого війска, 2) в справі продовження демаркаційної лінії на північ від Галичини.

Бота: Справу війска комісія візьме під розвагу. Що-до продовження демаркаційної лінії по-за Галичину комісія не є компетентна. Ся справа належить до Найвисшої Ради.

Вітовський: Ми домагаємося продовження демаркаційної лінії по-за границі Галичини тому, що наш фронт, звернений одною стороною проти Поляків, другою проти большевиків, тягнеться аж по Сарни. Коли отже перемирє відноситиметься тільки до Галичини, Поляки по-за границями Галичини готові посунутися на схід і зайти нас ззаду.

Бота: Продовженнє демаркаційної лінії по-за Галичину не підлягає — як сказано — нашій компетенції. Одначе коли буде заключене перемирє, то обі сторони тим самим обовязуються ніде не воювати проти себе. Справу фронту по-за Галичиною комісія розгляне і постарається про відповідні зарядження.

Лозинський: В імени Української Делеґації маю честь заявити, що ми предложений нам проєкт перемиря принципіяльно приймаємо. При сім просимо взяти під розвагу і порішити по думці наших бажань отсі справи: 1) справу числа нашого війска, 2) справу продовження демаркаційної лінії зглядно припинення боїв на північ від Галичини, 3) справу невтралізації залізничого шляху Самбір—Сінки, до якого ми мали б доступ зі Стрия. Сю останню справу підносимо тому: Ми домагалися пересунення демаркаційної лінії так, щоби шлях Самбір—Сінки був у наших руках. Сей шлях важний для нас для звязку з Чехо-Словаччиною і взагалі з заходом. Коли ж демаркаційна лінія має остати незмінена, то нам остає тільки шлях Стрий—Лавочне. Щоб не бути обмеженим тільки до сього одного шляху, домагаємося невтралізації шляху Самбір—Сінки.

Бота: В імени комісії дякую Вам за згоду на перемирє. Ваші бажання Комісія візьме під розвагу. Про час, коли маєте явитися підписати перемирє, будете повідомлені. Прошу тоді принести папери, які Вас уповажняють до підписання.

На сім засіданнє скінчилося.

Через відкиненнє проєкту перемиря Поляками було се останнє засіданнє Комісії, на якім ми були.

Комісія передала справу Найвисшій Раді і на сім її мандат скінчився.

На закінченнє хочу присвятити кілька слів особі президента Комісії, ґен. Боти, який, виїхавши після підписання Версайського договору до дому, швидко (в серпні 1919.) помер.

Дивлячися, як Бота і Вітовський сидять проти себе, прийшло мені на думку, що перед 20 роками Бота був у такім положенню, в якім тепер Вітовський: тоді він обороняв рідний край перед британським імперіялізмом. І не був тоді багато старший від Вітовського, якого де-хто в нас уважав занадто молодим і замало поважним для сих переговорів.

Здавалося мені, що Бота, який зі своїм народом перейшов таку траґедію, яку ми тепер переходимо, не може поставитися неприхильно до нашої справи. Його поведеннє підчас нарад робило корисне враженнє. Се враженнє потвердив до певної міри проєкт перемиря. Дякуючи нам за принятте проєкту, він зазначив сим нашу примиримість. Може хотів сим перед членами Комісії вказати на ріжницю між нашим становищем і становищем Поляків. Враженнє прихильности робить також його лист до мене, який подаю далі.

Та, здається, більшим доказом прихильности Боти до нашої справи, ніж сі враження, треба вважати напади польської преси на

нього за його становище як президента Комісії. Польська преса, дякуючи французько-польській приязни, мусіла мати добрі інформації.

В кінці вражіннє прихильности Боти до нашої справи потверджує те, що він взагалі дуже мало одушевлявся ділом Мирової Конференції. Про се розказує п-ні Асквіт в своїх недавно виданих записках. Бота, вертаючи до дому, гостив у Лондоні в домі бувшого анґлійського премера Асквіта. П-ні Асквіт пише, що Бота був прибитий, уважав мировий договір злим і жорстоким і передавав свої враження з акту підписання договору в Версайській палаті отсими словами:

„Я сказав до Смутса[1]), який сидів коло мене: Я є найгірший бесідник в сій салі, але при сій нагоді міг би я виголосити добру промову. Коли-б я був Ранцав[2]) і стояв би перед тими грамотами, я сказав би моїм ворогам в очи: ‚Війна скінчилася. Ви виграли, ми програли. Ви дістали наші кораблі. Ви дістали наші гармати. Але мій нарід голодує... Я не дивлюся на сі грамоти, я їх підписую.‘ — Се мало би таке вражіннє, що ми цілі роки мусіли би почуватися винними за умови, які ми подиктували, і се було би зворушило серце кождої матери в Европі.“

Розділ XIV.

Українська акція перед Найвисшою Радою.

Тепер ми кождого дня ждали заповідженого запрошення на засіданнє комісії для підписання перемиря.

Та замість сього почали ходити про справу перемиря всякі тривожні вісти.

Після того, як ми вже приняли проєкт комісії, Шульгин на засіданню Делеґації 15. мая подав до відомости, що Фрайденберґ[3]) каже, що в французьких кругах переконані, що Українці не хотять перемиря, і тому радить подати до Комісії заяву про нашу готовість до заключення перемиря.

---

[1]) Другий делеґат південно-африканської республики.

[2]) Президент німецької мирової делеґації.

[3]) Ще перед тим засіданнєм комісії, на якім нам предложено проєкт перемиря, вийшла в сій справі цікава розмова з французьким полковником Фрайденберґом, тим самим, що вів переговори з делеґацією Директорії в Одесі, поводячися проти неї крайне вороже й образливо.

Тепер, в Парижі, Марголін, Шульгин і Панейко стояли в близьких зносинах з Фрайденберґом і старалися, щоби французьке правительство як-раз під його проводом вислало свою місію на Україну. Говорили, що Фрайденберґ основно змінився і є тепер великим приятелем України, дає французькому правительству як найприхильнійші для української справи звідомлення і т. д.

В се нагле „навернення“ Фрайденберґа мені не хотілося вірити, і я викликав навіть раз на засіданню Делеґації довгу дискусію на сю тему. Одначе віруючі у Фрайденберґа остали віруючими — бодай тоді.

10. мая Панейко й Шульгин предложили мені піти разом з ними до Фрайденберґа. Коли розмова зійшла на справу перемиря з Поляками, Фрайденберґ почав нас переконувати, що ми не повинні бути вимагаючі, бо Поляки знаходяться в такім положенню, що перемиря не потребують. Добре було би, як би вони

Таку заяву подано 16. мая. Я був сьому противний, бо не бачив потреби ще раз заявляти те саме, що ми перед трьома днями заявили на засіданню Комісії. Одначе Панейко настоював на потребі такої заяви і її подано.

Очевидно, причиною незаключування перемиря були не ми, а Поляки. Про їх опір приходили відомости з кругів Мирової Конференції. Такі самі відомости приносила преса з Варшави. Та ми числили на те, що Найвисша Рада не допустить, щоб Поляки відкинули її власний проект, і заставить їх його приняти.

Одначе минав день за днем, а запрошенне до підписання перемиря не приходило. Зате з кругів Мирової Конференції приходили поголоски, що з перемиря взагалі нічого не буде. А рівночасно преса приносила польські воєнні комунікати, які доносили про все нові успіхи „польської контр-офензиви, спровокованої українською офензивою.“

1. Нота з 21. мая. Серед таких обставин Делеґація УНР на повнім засіданню 20. мая рішила для вияснення справи звернутися до Мирової Конференції з отсею нотою:

Париж, 21. мая 1919.

До Його Ексцеленції Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленціє!

Делеґація Української Республики, післана до Парижа на Мирову Конференцію Директорією і правительствами обох частий Української Республики (Україна Східна і Україна Західна) має честь переслати вам отсю декларацію:

Побіч головної задачі, яку нам доручено: осягнути визнанне Української Республики державами антанти, ми мали місію: дипльоматичним шляхом спинити імперіялістичну інвазію Поляків, заключити українсько-польське перемирє, щоб кинути всі наші сили проти російського большевизму, який напав на наші східні границі. Від чотирох місяців працюємо в сім дусі і стверджуємо з жалем, що наші зусилля були безуспішні. На Україну, яка знемагає в боротьбі з большевиками, нападають Поляки, які під покришкою боротьби з большевиками дістали від держав антанти матеріяльну й моральну поміч. Ясною цілю польської інвазії є окупація української землі взагалі і в першій мірі Східної Галичини, Пемонту відродження і найповажнійшої операційної підстави проти російського большевизму.

Щоб осягнути сю ціль, Поляки знехтували зазив Найвисшої Ради з 19. марта, який закликав їх спинити ворожі кроки проти Українців, — зазив, який наше правительство приняло; знехтували далі рішенне комісії для українсько-польського перемиря, виложене в проекті з 12. мая, на який Українці так само згодилися.

Замість приступити до заключення перемиря, Поляки розпочали дуже енерґічну офензиву проти Українців. Своїм поведеннем Поляки, які належать до союзних націй і з сеї причини тішаться особливою опікою великих держав антанти, дали ясний доказ не тільки свого легковаження для принціпів проголошених антантою, але навіть для формальних рішень Мирової Конференції.

Таким чином Делеґація Української Республики в Парижі знаходиться перед конечністю поставити собі питанне: Чи держави антанти мають волю і змогу спинити польську офензиву? Чи вони не є байдужі до українського народу, який

хотіли згодитися хоч на ось яку лінію. І приступив до мапи й показав нам менше більше таку лінію, яку опісля принято в львівськім договорі з 16. червня 1919. між Поляками й делеґатами Петлюри. Можливо, що таку лінію мали предложити комісії Поляки і Фрайденберґ хотів на нас вплинути, щоби й ми предложили таку лінію.

напружує останні сили проти своїх неприятелів, що грозять йому зі всіх боків, і проти анархії?

Не знаходячи в держах антанти реальної й успішної помочи, якої ми все сподівалися для нашої окрівавленої вітчини, ми доводимо до Вашої відомости, що в таких обставинах вважаємо безцільним оставати довше в Парижі.

Г. Сидоренко, президент Делеґації Української Республики. Д-р В. Панейко, віцепрезидент. Олександер Шульгин, Арнольд Марголін — делеґати. Д-р Михайло Лозинський, Полковник Дмитро Вітовський, надзвичайні делеґати для українсько-польського перемиря.

Над сею нотою була в Делеґації жива дискусія. Панейко, який виступив з ініціятивою вислання ноти, домагався, щоб нота була ультимативна: коли Найвисша Рада не спинить польської офензиви, то Делеґація виїздить з Парижа. Придніпрянці заявилися проти такого ставлення справи. В кінці прийшло до компромісу, який знайшов вислів в останнім уступі ноти.

2. На Найвисшій Раді 21. мая. Висше подану ноту вислано 21. мая рано.

Того самого дня коло 2. години по полудни Делеґація дістала з бюра Вільзона телефонічне запрошенне на конференцію, яка мала відбутися в урядовім будинку Вільзона в 4. годині по полудни.

Ще перед висланнем висше поданої ноти Делеґація робила заходи одержати принятте у Вільзона. Чи се принятте було вже перед тим рішене, чи приспішила його нота, годі ствердити.

Делеґація пішла на се принятте в такім складі, в якім підписала ноту, — з виїмком Марголіна, якого не можна було на час повідомити. Як перекладач анґлійської мови пішов Білик.

Аж на місци переконалися ми, що нас запрошено на засіданне Найвисшої Ради, яку тоді за для її складу називали Радою Чотирох. На засіданне явилися: Вільзон, Лойд Джордж, Клемансо і Сонніно (як заступник неприсутного в Парижі Орлянда). Явилася також комісія для українсько-польського перемиря під проводом Боти.

Наради велися по анґлійськи через нашого перекладача. Отворив їх Вільзон, а опісля вів їх весь час Лойд Джордж.

Вільзон: Ми покликали Вас, щоб почути від Вас виясненне положення в Галичині, яке прибрало дуже острі форми. Нам се спричиняє великий біль і ми хочемо сю справу полагодити. Сподіємося, що Ви нам поможете. Прошу Вас, щоби хтось з Вашої делеґації пояснив справу і поставив потрібні предложення.

Сидоренко дякує антанті за прихильність до України. Український нарід з'єдинився і хоче жити у власній державі. Одначе на нього напали з одного боку Поляки, з другого російські большевики. Сподіємося, що антанта поможе нам зберегти самостійність. З Поляками хочемо згоди і наша делеґація згодилася на перемире. Одначе перемиря доси не заключено і Поляки руйнують нашу землю. В кінці заявляє, що докладнійше представить справу Панейко.

Панейко говорить про утворенне Західно-Української Народньої Республики, про польський напад і війну з Поляками, про з'єдиненне з Великою Україною.

Тут перериває Лойд Джордж, який уже весь час ставить питання.

Лойд Джордж: Яке є відношеннє Українців до большевиків?

Панейко: Большевики є ворогами України.

Лойд Джордж: Отже ви маєте проти себе з одної сторони Поляків, з другої большевиків?

Панейко: Так.

Лойд Джордж: Яка є ріжниця між польською й українською мовою?

Панейко поясняє й опісля переходить до ріжниць між російською й українською мовою.

Лойд Джордж: Я власне хотів про се запитати. — А які є релігійні відносини на Україні?

Панейко поясняє.

Лойд Джордж: Я не висловлюю своєї думки ані нічого не передрішаю, але допустім, що Україна не була би самостійною державою, то з ким ви хотіли би бути: з Польщею, чи з Росією?

Панейко: На се питаннє важко відповісти. Ми, як кождий нарід 20. століття, змагаємо до повної державної самостійности.

Лойд Джордж ще раз повторяє те саме питаннє, застерігаючися, що він сим нічого не хоче передрішати, і просить о конкретну відповідь.

Сидоренко: Говорити про приєднаннє України до Польщі просто смішно, бо Поляки числять 20 міліонів, а Українці 40 міліонів. Отже як може великий нарід бути приєднаний до малого? Що-до Росіян, то вони не хотять союза з нами, тільки хотять по трупах нашого народу відбудувати давню Росію.

Лойд Джордж: Незалежно від того, що станеться з Україною, чи Галичина за всяку ціну хоче бути з'єдинена з Україною?

Всі українські делеґати: Так.

Лойд Джордж: Чи є між Вами делеґати з Галичини?

Білик вказує на Панейка, Лозинського і Вітовського.

Лойд Джордж, звертаючися до членів Ради Чотирох: Отже вони не хотять мати нічого спільного з Польщею.

Лойд Джордж: Чи ви бажаєте спинити бої з Поляками?

Панейко: Так. Ми хочемо всі свої сили звернути проти большевиків.

Лойд Джордж: Одначе чи військо вас послухає? Чи воно, коли-б Поляки спинили бої, не використає сього для офензиви проти Поляків?

Панейко: Наша армія, утворена на основі правильної мобілізації, є вповні здисциплінована і слухає правительства.

Лойд Джордж: Отже коли-б з Поляками не було війни Ваша армія успішнійше билася би проти большевиків?

Панейко: Очевидно.

Лойд Джордж, звертаючися з усмішкою до инших членів Ради Чотирох: На се повинен би звернути увагу Клемансо.

Лойд Джордж: Чи ви добре обходитеся з Поляками?

Панейко оповідає про автономію для національних меншостий і зокрема стверджує, що українське правительство в Галичині само закликало Поляків до участи в Національній Раді.

Лойд Джордж до Вільзона: Я хотів би ще запитати про воєнні жорстокости.

Вільзон: Ті обвинувачення такі загальні, що не можна їм надавати особливої ваги.

Лойд Джордж: Що ще маєте сказати?

Панейко просить про як найшвидше спинення боїв і заключення перемиря.

Вільзон дякує українським делеґатам за участь і замикає засіданне.

3. Принятте у Клемансо 22. мая. На Найвисшій Раді Клемансо, який сидів поруч Панейка, вдався з ним в розмову, підчас якої Панейко попросив, щоби Клемансо його приняв Клемансо назначив принятте на слідуючий день в 2·30 год. по пол. в своїм міністерстві війни. Коли ж після конференції Сидоренко звернувся до Клемансо з просьбою назначити принятте для Делеґації, Клемансо попросив на висше означений час Делеґацію.

Делеґація вибралася в тім самім складі, що на Найвисшу Раду, також з Марголіном.

Розмова почалася запитанням Панейка, що зарядила Найвисша Рада в справі спинення боїв у Галичині. Клемансо відповів, що Найвисша Рада зажадала від Пілсудського пояснення, чому він веде далі війну, а також пригадала, що армія Галлера була післана до Польщі під умовою, що не піде на галицький фронт. Найвисша Рада — закінчив Клемансо — рішила довести до спинення боїв.

Шульгин почав розмову про потребу визнання Директорії і підмоги для неї. Клемансо завважив між иншим, що Петлюра „майже большевик“, на що Шульгин реаґував широким поясненнєм.

Марголін представив положеннє Жидів в українській державі, збиваючи обвинувачення уряду Петлюри в погромах.

В кінці Панейко ще раз вернув до польської справи, вказуючи, що „велика Польща“ в концепції антанти й особливо Франції буде слабою Польщею, і просив дозволу передати в сій справі меморіял, на що Клемансо очевидно згодився.

4. Лист до Боти і його відповідь. Коли сам факт принятя на Найвисшій Ралі і хід конференції наповнили нас де-якими надіями, то принятте у Клемансо ті надії знов розвіяло. Ми знали, що се значить „жадати вияснення“ там, де тільки рішучий приказ з загрозою репресій міг би помогти. Було ясно, що Найвисша Рада не думає про рішучий виступ проти Поляків.

Тепер ходило про се, щоб автентично вияснити, як стоїть справа перемиря. В сій цілі я й Вітовський звернулися через секретаря нашої делеґації до Боти з просьбою про принятте. На се дістали відповідь, що треба просьбу письменно умотивувати, бо можливо, що покажеться потреба скликання Комісії. Тоді ми вислали 24. мая до Боти лист.

в якім, представивши коротко наші змагання до перемиря і польську офензиву, заявили, що хочемо особисто представити йому вагу справи і довідатися, як стоїть справа з перемирем.

На сей лист прислав Бота на моє імя таку відповідь:

British Delegation.

Пане! Paris, 26. мая 1919.

Маю честь потвердити одержаннє Вашого листа з 24. мая і в відповідь на нього повідомити, що справа установлення перемиря на польсько-українськім фронті є тепер в руках Ради головних союзних держав. Тому, що проєкту перемиря, предложеного Комісією для перемиря, Поляки не приняли, мандат Комісії скінчився і справа перейшла до Ради для такого рішення, яке вона в даних обставинах уважатиме відповідним.

З огляду на висше сказане я не можу бачити користи з розмови, ані не думаю, щоб така розмова в теперішній хвилі була вказана.

Я, очевидно, роблю, що можу, щоб осягнути так дуже бажане спиненнє боїв.

Ваш повний пошани Louis Botha.

5. Нота з 27. мая. Тепер ми вже мали автентичне вияснення: Поляки відкинули проєкт перемиря, мандат Комісії для перемиря скінчився і справа перейшла на рішеннє Найвисшої Ради.

З огляду на се Делеґація поручила мені й Вітовському звернутися до Найвисшої Ради в отсею нотою:

Париж, 27. мая 1919.

До Його Ексцеленції
Пана Президента Мирової Конференції
в Парижі.

Ексцеленціє!

Державний Секретаріят Західної України, опираючися на депешу Найвисшої Ради з 19. марта, вислав нас переговорювати про умови українсько-польського перемиря при помочи Союзників і заключити його на основі згоди.

Що-до нас, ми зробили все можливе, щоб заключити перемирє. Перед Комісією ми заявили, що приймаємо предложений нам проєкт. Хоч сей проєкт третину нашої території віддає під польське панування, ми згодилися на нього, думаючи, що Мирова Конференція при дефінітивнім визначенню українсько-польських границь учинить нам справедливість і з'єдинить усі українські землі в одну незалежу державу. Одначе наша згідливість нічого не помогла.

Ведучи з нами переговори, Поляки рівночасно розпочали проти нашої армії офензиву, яка продовжається з успіхом для них.

Бачучи, що справа заключення перемиря, не вважаючи на те, що ми проєкт приняли, затягається, ми звернулися 24. с. м. з письмом до п. ґенерала Боти, просячи в нього приняття для вияснення справи. На се ми одержали від нього відповідь з 26. с. м., де він каже, що Поляки не згодилися на проєкт Комісії, через що її мандат вигас і тепер справа перемиря знаходиться в руках Найвисшої Ради.

З огляду на се маємо честь звернутися до Найвисшої Ради з отсим представленнєм:

Польська офензива проти нашої армії розпочалася на основі ухвали польського сойму як відповідь на проєкт перемиря, предложений комісією. Се стверджують всі відомости з польських жерел.

Коли польські повідомлення додають, що се Українці попередили польську офензиву і тим викликали її, то се тільки викрут для оправдання перед Мировою Конференцією.

Так само неправдиве є твердженнє Падеревського, що Поляки побили большевиків на галицькій території. Невжеж Поляки розпочали офензиву проти української армії, щоб тим легше побити большевиків? Українська армія стоїть

на дорозі з Галичини до большевиків. Знищити українську армію чи се значить боротися проти большевиків чи йти з большевиками, — на се нехай відповість Найвисша Рада.

Дальша заява Падеревського, що польська армія знайшла в нашім краю розбійницькі банди, а не армію, — се вже не викрут, а негідна клевета. Ся клевета проти армії, яка від шести місяців серед найбільших недостач бореться героїчно на два фронти, обороняючи вітчину з одного боку від Поляків, з другого від большевиків, не є ділом чесного противника. Благородний побідник не стане так зневажати побідженого неприятеля.

Проти сеї заяви Падеревського покликаємося на всі комісії антанти, які, звиджуючи наш край, були повні признання для дисципліни нашої патріотичної армії.

Що ся армія подалася під натиском чисельно сильнійшої польської армії, се нічого дивного. Польща одержала від антанти все: моральну поміч через принятте Польщі до союзних держав, военний матеріял і навіть війско: армію Галлера, яка скріпила польські сили не для боротьби з большевиками, а для окупації української землі. Навпаки український нарід не дістав від антанти ніякої помочи, ні моральної ні матеріяльної. Отже не можна дивуватися, що після шести місяців завзятої боротьби на два фронти, коли всі засоби вичерпалися, українська армія уступає перед Поляками, заосмотреними в усе антантою.

Ми не хотіли війни проти Поляків. Ми проголосили наше право національного самовизначення і почали його здійснювати на землі безсумнівно українській.

Ми були й є переконані, що поступаємо згідно з великими принціпами національної справедливости, проголошеними від імени антанти президентом Вільзоном: що народи, позбавлені національної незалежности і поділені між більше держав, повинні дістати змогу свобідно рішати про себе, з'єдинитися й означити свою долю, що народами не можна торгувати як предметами і поневолювати їх.

Ми не наставали на права Польщі. Згідно з принціпами, проголошеними президентом Вільзоном, ми вповні признали права польського народу до незалежности і відзискання всіх земель безсумнівно польських.

Се Поляки вчинили замах на права нашого народу і напали на нашу землю, до якої не мають ніякого права, бо факт завоювання якоїсь землі перед століттями і панування над нею силою не творить права перед Мировою Конференцією, яка проголосила принціпи національної справедливости. Те, що Поляки творять тепер у Галичині, суперечить тим принціпам. Польська армія руйнує нашу землю. Нашу інтеліґенцію й селян польські власти масами розстрілюють. Нашу національну культуру систематично нищать. Навіть релігії нашого народу завойовники не шанують: церкви замикають, духовенство арештують. Президент Падеревський оправдує ті факти тим, що — мовляв — польські власти не виступають проти безборонного населення, а проти бунтівників і бандитів. Се правда, що польські власти від давна привикли вважати бунтівником кождого Українця, який противиться польському пануванню. А що в українськім народі ніхто — від дитини до старця — не годиться на польське ярмо, то польські власти хотять насильством вщепити в них любов і привязанне до Польщі. Рівночасно польський сойм ухвалює дефінітивну анексію Східної Галичини до Польщі. А ухвалюючи анексію, сей сойм має смілість твердити, що його політика не є імперіялістична.

Се факти, які без сумніву стверджують, що польська політика знаходиться в суперечности не тільки з основними провідними принціпами антанти, але також з її заявами. Держави антанти проголосили для всіх народів право самовизначення, — Поляки хотять завоювати і анектувати українську землю. Комісії держав антанти для польсько-українського спору (комісія Бертелемі, комісія Боти) заявили, що антанта зовсім не буде числитися з мілітарними фактами, довершеними одною чи другою стороною без уповажнення антанти, — польський сойм використовує завоюванне Східної Галичини для анексії. Комісія для перемиря вказала на велику відповідальність за продовження війни стороною, яка не згодиться на перемирє, — Поляки зовсім не злякалися сеї відповідальности і на проєкт Комісії для перемиря відповіли інвазією на нашу землю.

Ми прибули до Парижа в переконанню, що Найвисша Рада вчинить нам справедливість, спинить польську інвазію і таким чином уможливить нам обороняти нашу державу від російських большевиків.

Поведенне Поляків заставляє нас звернутися до Найвисшої Ради з просьбою про приняттє. Свідомі нашої відповідальности перед нашим правительством і нашим урядом, хочемо знати, чи можемо на основі уповажнення Найвисшої Ради запевнити наш нарід, що він буде оборонений перед польською інвазією та що Поляки дістануть приказ відступити за лінію, означену Комісією, і направити всі шкоди і втрати, спричинені польською інвазією.

Надзвичайна Делеґація Державного Секретаріяту Західньої України для українсько-польського перемиря: Д-р Михайло Лозинський, товариш державного секретаря закордонних справ. Полковник Дмитро Вітовський.

6. Нота з 29. мая. Далі мала переконати Найвисшу Раду про слушність нашої справи отся нота:

Париж, 29. мая 1919.

До Його Ексцеленції
Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Не вважаючи на повторювані заходи, Українська Делеґація в Парижі доси не одержала змоги безпосередних і правильних зносин з правительством, яке заступає, в цілі одержування інструкцій. Її зносини з правительством мусять послугуватися припадковими кур'єрами.

Маючи в руках документи, яких автентичність не може бути подана в сумнів, користаю з сього, щоб установити певні факти, які відносяться до українсько-польського конфлікту. Сі факти, як се можете ствердити, доповнюють і потверджують усе те, що Українська Делеґація в Парижі вважала за обовязок подати Вам устно й письменно до відомости, а навпаки показують, як мало довіря треба мати до польських заяв.

Сі факти, які знаходимо в залученім листі, виказують:

1. Тверде бажаннє Українців заключити угоду з Поляками, виявлене від 19. марта до 11. мая 1919. чотирма конкретними предложеннями перемиря;

2. Мовчанку Поляків супроти трьох перших предложень і офензиву на всім галицькім фронті в відповідь на четверте предложеннє;

3. Неактивність української армії на українсько-польськім фронті аж до дня (половина мая), коли почалася польська офензива;

4. Активність тої самої української армії на большевицькім фронті, на якім вона приготовляла широку офензиву в области Поділя. Сю офензиву мали вести на півночи (Волинь) частини ґенерала Осецького, на півдні (на Проскурів) галицько-українські частини;

5. Неможливість офензиви проти большеків для українських частин, бо і галицькі частини і частини Осецького були здесятковані польською офензивою;

6. Тільки інтервенція галицько-української армії перешкодила злуці большевицької армії російської з угорською.

З сих фактів виходить, що українське правительство не тільки словами, але й ділами доказало, що воно веде завзяту боротьбу проти большевизму, і навпаки, що Поляки, під видом боротьби проти большевиків, реалізують свої імперіялістичні наміри на чисто українській території і десяткуючи українську армію, працюють мимовільно для большевицьких плянів.

Г. Сидоренко, президент Делеґації Української Республики.

7. „Поясненне" Пілсудського й українська відповідь. Потішив нас Клемансо, що Найвисша Рада зажадала від Пілсудського пояснення, чому Польща веде офензиву проти Українців. 5. червня парижська преса принесла відомість, що Найвисша Рада одержала вже поясненне Пілсудського. Поясненне було дуже просте: се, мовляв, Українці почали офензиву, а Поляки тільки обороняються.

У відповідь на се поясненнє ми з Вітовським з поручення Делеґації вислали отсю ноту:

Париж, 6. червня 1919.

До Його Ексцеленції
Пана Президента Мирової Конференції
в Парижі.

Ексцеленціє!

22. мая 1919., підчас послухання у президента Мирової Конференції, Українська Делеґація була повідомлена, що Найвисша Рада зажадала від ґенерала Пілсудського пояснення причин польської офензиви проти армії Західної України.

Часописи з 5. червня оголосили отсю відповідь ґенерала Пілсудського:

„Ґенерал Пілсудський, начальний командант польських сил, відповів Мировій Конференції, яка зажадала від нього пояснень про нову офензиву польської армії проти України, що се була в дійсности контрофензива, бо українська армія заатакувала перша“.

На основі інформацій, одержаних від Державного Секретаріяту Західної України, стверджуємо, що твердженнє ґенерала Пілсудського не є згідне з дійсністю.

Не тільки армія Західної України від 19. марта не зачинала ніякої офензиви, але ще більше, Державний Секретаріят більше разів предкладав спинити бої. Сі предложення, роблені в марті цвітни й маю 1919., остали без відповіди з боку Поляків.

Текст радіотелеґрами державного секретаря закордонних справ Панейка, післаної з Парижа 17. цвітня 1919. за посередництвом американської делеґації, з повідомленнєм, що президент Падеревський обіцяв не починати офензиви, і з порученнєм, щоб Державний Секретаріят предложив Полякам спинити бої, прибув до Станиславова 25. цвітня в дуже затемненім виді. Допускаючи, що ходить про перемирє, Державний Секретаріят 1. мая вислав на польський фронт парляментарів, щоб предложити переговори. Делеґати Державного Секретаріяту ждали даром 4 дні на польську відповідь.

7. мая Державний Секретаріят одержав повний текст згаданої депеші. Тоді українська Головна Кватира на порученнє Державного Секретаріяту звернулася 9. мая до польської команди з предложеннєм, що спинить бої, під умовою, що Поляки спинять їх так само. Поляки мали відповісти 14. мая.

Та замість відповіди Поляки розпочали 14. мая загальну офензиву.

Ґенерал Пілсудський називає сю офензиву контрофензивою, твердячи, що Українці заатакували перші.

Се твердженнє не є згідне з дійсністю. Те, що ґенерал Пілсудський хоче представити як українську офензиву, було тільки дуже підрядною місцевою операцією, виконаною трьома українськими батальонами коло Устрик для незначного поправлення фронту.

Сею операцією, наскрізь місцевою, Українці зовсім не зломили своїх зобовязань, бо вони обовязалися спинити бої тільки 15. мая під умовою, що Поляки зроблять те саме.

Як доносять польські комунікати з того часу, місцеві операції вели обі сторони.

Найліпший доказ, що польська офензива була рішена і приготовлена заздалегідь, а не була вислідом українських операцій, дають дебати й ухвали польського сойму від 11. до 15. мая, коли сойм не признав зобовязань Падеревського і рішив почати офензиву проти української армії.

Сі факти потверджує польська преса, яка славить польський ґенеральний штаб за підготовленнє і переведеннє офензиви. Ся преса зазначує, що польська офензива була порішена і всі потрібні зарядження були видані перед згаданою українською місцевою операцією; вона висловляє радість, що Українці тою операцією дали на щастє потрібний арґумент, щоб оправдати польську офензиву перед Мировою Конференцією.

Сей стан річий достаточно стверджує, що пояснення ґенерала Пілсудського не відповідають дійсности та що відповідальність за польську офензиву в Галичині паде тільки на Поляків.

Надзвичайна Делеґація для українсько-польського перемиря: Д-р Михайло Лозинський, товарши Державного Секретаря закордонних справ Західної України. Полковник Дмитро Вітовський.

8. Надія на невтралізацію Східної Галичини. Минав день за днем, тиждень за тижнем, з галицького фронту приносила парижська преса що-раз чорнійші вісти, а Мирова Конференція все відкладала рішеннє. Тільки приношено інформації про ріжні пляни рішення, інформації, які то підносили настрій то прибивали його.

Серед такого настрою Панейко повідомив мене 22. червня, що треба як найшвидше зладити меморіял про польсько-українські відносини в Галичині за останні десятиліття. Поляки вказують на те, що сі відносини були що-раз гарнійші, що теперішня війна є тільки прикрим епізодом та що після заняття Галичини Поляками сей епізод швидко забудеться і українське населеннє з польським пануваннєм легко помиряться. Сій польській арґументації треба протиставити дійсний стан річий. Треба зладити меморіял, який Панейко передасть тим кругам Мирової Конференції, з якими має звязки і які звернули його увагу на потребу такого меморіялу. Я негайно зладив такий меморіял [1]) і 25. червня він уже стояв до розпорядимости Панейка.

23. червня приніс Панейко таку відомість: Про те, щоби Мирова Конференція признала дотеперішнє українське правительство Східної Галичини, нема мови. Найбільше виглядів має плян невтралізації Східної Галичини під протекторатом антанти. Член делеґації одної з антантських держав, який має голос в сій справі, хотів би мати від нас для своєї особистої інформації проєкт конституції для зневтралізованої Східної Галичини: маючи конкретний проєкт, він зможе успішнійше заступати справу. Ми зараз обміркували такий проєкт і зладили його.

Другого дня Панейко міг уже вручити його згаданому прихильному нам членови делеґації одної з антантських держав.[2]) Очевидно, проєкт роблений з таким поспіхом, не міг бути нічим особливим, тільки подавав загальний плян державного устрою Східної Галичини. Яким способом антанта мала би виконувати свій протекторат, сього питання проєкт не торкався.

Як показалося, всі ті наші „прихильники“ грали чисту комедію. В хвилі, коли Панейко доставляв їм згадані матеріяли, справа вже була передрішена.

---

[1]) Сей меморіял видало парижське українське пресове бюро п. н. „Notes sur les rélations ukraino-polonaises en Galicie pendant les 25 dernières années (1895—1919).“

[2]) Опісля, коли підкомісія для польських справ радила вже над статутом для Східної Галичини і вислухувала ріжні інтересовані круги, між ин. також делеґацію галицьких москвофілів, Панейко, який, як уже зазначено, оставав у зносинах з російськими кругами, дав сей проєкт д-ру Дмитрови Маркову, бувшому галицько-москвофільському послови до австрійського парляменту, щоб він заступав його в підкомісії. З сього приводу Марков написав в одній з москвофільських ґазет в Америці глузливу статтю про українську політику.

Для характеристики внутрішніх відносин в Делеґації зазначу, що Панейко не тільки відмовився дати мені один примірник проєкту, але навіть не віддав мені мого власного рукопису.

Розділ XV.

Рішення Найвисшої Ради в справі Східної Галичини.

1. Рішеннє Найвисшої Ради з 25. червня. В кінці Найвисша Рада заговорила. 27. червня одержала Делеґація УНР від Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції отсе повідомленнє:

Париж, 26. червня 1919.

Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції має честь переслати Українській Делеґації в залученню текст рішення, принятого 25. червня Найвисшою Радою союзних і принятих до союза держав.

Се рішеннє зателеґрафовано того самого дня до Варшави, щоби міністер Франції повідомив про нього польське правительство, а військові представники союзників у Польщі українське правительство.

25. червня 1919.

Щоби забезпечити особи й маєток мирного населення Східної Галичини проти небезпек, які їм грозять від большевицьких банд, Найвисша Рада союзних і принятих до союза держав рішила уповажнити сили Польської Республики вести свої операції аж по ріку Збруч.

Се уповажненнє в нічім не пересуджує рішень, які Найвиша Рада прийме опісля, щоб управильнити політичний статут Галичини.

2. Протест Делеґації УНР. Проти сього рішення Делеґація УНР на повнім засіданню ухвалила запротестувати отсею нотою:

Париж, 2. липня 1919.

До Його Ексцеленції Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленціє!

Делеґація Української Республики на Мирову Конференцію в Парижі одержала повідомленнє про рішеннє, приняте 25. червня Найвисшою Радою союзних і принятих до союза держав в справі Східної Галичини. З приводу сього рішення, яке уповажняє сили Польської Республики вести свої операції аж по ріку Збруч, Делеґація має честь зложити Вам отсю заяву:

Рішеннє Найвисшої Ради не означає побіди Справедливости і Права.

Український нарід Східної Галичини, який творить дуже поважну більшість на сій споконвічній українській землі, міг, безперечно, не тільки на основі Права і Справедливости, але також на основі принціпів держав антанти, проголосити, після розпаду Австро-Угорщини, свою незалежність і з'єдиненнє з Українською Республикою, утвореною цілим українським народом.

Польська Республика, підносячи свої нічим неоправдані претенсії до Східної Галичини і йдучи війною на Українську Республику для зреалізування тих претенсій, нарушила право українського народу.

Українське правительство, довіряючи принціпам проголошеним державами антанти, сподівалося, що ті держави, беручи на себе задачу безсторонного судді в сій війні Поляків проти Українців, заявляться проти польського анексіонізму і стануть в обороні права самовизначення українського народу.

Українська Делеґація стверджує, що так не сталося.

Комісія ґенерала Бертелемі заставила Українців 24. лютого заключити завішенне оружя в хвилі, коли польська армія, обложена у Львові Українцями, знаходилася в великій небезпеці.

Та сама комісія предложила 28. лютого проект перемиря, який не тільки оставляв Полякам части української землі, заняті польською армією, включно зі Львовом, але також віддавав їм великі области з нафтовими багатствами в околиці Дрогобича, які знаходилися в українських руках.

Ясна річ, що таке сторонниче рішеннє не могло бути приняте українським правительством. Та все таки воно далі вірить в справедливість антанти і жадає слушнійшого рішення.

Другою інтервенцією антанти в польсько-українській війні було рішеннє Найвисшої Ради з 19. марта, яке взивало обі сторони як найшвидче заключити завішеннє оружя.

Українське правительство послухало зазиву Найвисшої Ради і заявило готовість заключити завішеннє оружя. Одначе Поляки не пішли за його приміром і продовжали операції.

Тепер вияснюється причина їх поведення. З одного боку їх військове положеннє поправлялося наслідком заключення перемиря з Чехами і з Німцями і наслідком близького прибуття армії Галлера до Польщі. Отже вони могли сподіватися завоювання цілої Галичини. З другого боку вони були певні, що їх непослух Найвисшій Раді нічого їм не пошкодить та що осягнені здобутки остануть при них, бо Найвисша Рада їх затвердить. Так і сталося.

Українське правительство даром поновляло свої предложення завішення оружя, — Поляки їх відкидали.

Назначеннє комісії для польсько-українського перемиря не мало ніякого впливу на хід подій. Комісія предложила обом сторонам проект перемиря, який Українці приняли, одначе Поляки відкинули.

В усіх заявах представників антанти Українцям усе говорено, що рішеннє антанти опиратиметься на принціпах справедливости і не числитиметься з довершеними фактами.

Президент Комісії для українсько-польського перемиря, ґенерал Бота, звернув увагу обох сторін на особливу відповідальність, яку стягнула би на себе та сторона, яка не приняла би перемиря і вела би далі війну проти волі антанти.

Отже Поляки не приняли перемиря і вели далі війну. Одначе Найвисша Рада в своїм рішенню з 25. чирвня зовсім не потягнула їх до відповідальности. Вона не тільки приняла довершений факт їх окупації, але ще уповажнила Поляків вести операції аж по ріку Збруч, себ-то заняти цілу Східну Галичину.

Найвисша Рада поясняє своє рішеннє тим, що польська окупація має за ціль „забезпечити особи й маєток мирного населення Східної Галичини проти небезпек, які їм грозять від большевицьких банд.“

Українська Делеґація твердить, що українське правительство все забезпечувало особи й маєток мирного населення на території Східної Галичини, на якій розтягалася його власть.

Українська Делеґація твердить, що на території Східної Галичини, на якій розтягалася власть українського правительства, не було ніколи ніяких большевицьких банд, тільки все панував повний порядок.

Українська Делеґація твердить, що Директорія Української Республики, при дуже визначній помочи Державного Секретаріяту Західної України, була єдиною запорою для російських большевиків у їх поході на захід.

Українська Делеґація твердить, що власне армія Західної України, побивши большевиків над Збручем, перешкодила їх звязкови з большевиками Угорщини.

Українська делеґація твердить, що українське правительство вже тоді, коли Поляки розпочали офензиву проти Східної Галичини, відкинувши проект перемиря, — відкинуло запрошеннє большевицького правительства з предложеннєм завішення оружя.

Всі сі факти показують, що власне українське правительство і армія й особливо українське правительство і армія Східної Галичини творили одиноку запору проти большевизму, та що Поляки, атакуючи західно-українську армію тоді, коли вона була занята боротьбою з большевиками, показалися союзниками большевиків.

Ми твердимо, що навіть тепер, коли-б Поляки дістали від Найвисшої Ради приказ уступити зі Східної Галичини, яку займають, українська армія змогла би вдержати порядок в краю.

Ми твердимо в кінці, що „большевицькі банди“ зовсім не загрожують Східній Галичині, бо українська армія відносить поважні успіхи в боротьбі з большевиками і випирає їх що-раз далі на схід.

Коли є яка небезпека для осіб і маєтку мирного населення Східної Галичини, то тільки зі сторони польської окупації.

Польсько-українська боротьба за Східну Галичину має кількасотлітню історію. Польща, завоювавши сей український край, весь час проявляла і про-

являє доси змагання спольщити його, придавлюючи український елемент. З другої сторони український нарід за весь час польського панування старався відзискати незалежність.

Поділ Польщі і занятте Галичини Австрією не поклали кінця сій польсько-українській боротьбі, особливо, що австрійське правительство стало протектором Поляків проти Українців. Підчас останніх 50 літ польсько-українська боротьба зростала в міру того, як наближуємося до найновійших часів.

Галицькі вибори, де на приказ польських властий лилася кров українських селян; великі аґрарні страйки українських селян проти польських великих земельних власників; боротьба за загальне виборче право до австрійського парляменту і галицького сойму, яка з українського боку проявлялася широкими масовими рухами і обструкцією в соймі, з польського — крівавими репресіями; боротьба за заложеннє українського університету, де так само лилася кров; убійство намісника Галичини, польського графа Андрія Потоцкого, Українським студентом Мирославом Січинським; вкінці страшні переслідування Українців, священиків, інтеліґенції, селян, по вказівкам польських властий підчас останньої війни між Австрією й Росією, — всі сі факти достаточно виясняють характер польсько-українських відносин.

Нові докази принесла теперішня війна між Поляками й Українцями.

Поляки голосять цілому світови про жорстокости українських вояків. Делеґація Української Республики як найенерґічнійше протестує проти тих тверджень. Одначе треба зазначити, що обвинувачення Поляків проти українських вояків свідчили би про ненависть, яку має український нарід проти Поляків і яка доводила би його до тих жорстокостий.

З другої сторони Поляки не скривають, що їх поведеннє супроти українського населення Східної Галичини не знає милосердя. Чи не на се винайшли вони „большевицькі банди“ в Східній Галичині, щоб оправдати свої жорстокости?

Для польської окупації всі способи є добрі, щоби знищити український елемент. Українські орґанізації, товариства, школи, церкви замкнені. Українська преса здавлена. Українських селян, священиків, інтеліґенцію масами розстрілюють або кидають до вязниць або замикають в таборах для інтернованих. Коротко кажучи, все українське життє знищено. Чи се так Поляки охороняють особи й майно мирного населення Східної Галичини?

Делеґація Української Республики стверджує, що Найвисша Рада своїм рішенням з 25. червня віддала українське населеннє українського краю під пануваннє його найбільшого ворога, який має тільки одну ціль: винищити український елемент, щоби сей край став дійсно польським.

„Се уповажненнє — говорить Найвисша Рада при кінці свого рішення — в нічім не пересуджує рішень, які найвисша Рада прийме опісля, щоб управильнити політичний статут Галичини“.

Ся обіцянка ніяк не може вдоволити українського народу. Вона не охороняє його перед терористичним режімом, який завели тепер польські власти, ані не дає йому ніякої запоруки на будуче.

Маючи на увазі теперішнє рішеннє Найвисшої Ради, яке виходить зовсім на користь Поляків, український нарід має всі причини думати, що й дальші рішення Найвисшої Ради йтимуть в тім самім напрямі.

Одначе якби Найвисша Рада і змінила в будучности своє становище, хто направить моральні й матеріяльні шкоди, нанесені українському народови польською окупацією?

Допустім, що Найвисша Рада зарядить опісля плебісцит. Попереджений довгим періодом польської окупації і польського режіму, який дише тільки терором і бажаннєм знищити український елемент всіми способами воєнного стану, — чи сей плебісцит дав би всі запоруки і висловив би дійсну волю населення?

На основі всего висше сказаного Делеґація Української Республики заявляє ось-що:

Рішеннє Найвисшої Ради в справі Східної Галичини нарушує територіяльну суверенність Української Республики, віддаючи часть її території під польську окупацію.

Се рішеннє нарушує право самовизначення українського народу і санкціонує довершений факт польської окупації.

Се рішеннє віддає український нарід в руки його історичного ворога і засуджує українську землю на польонізацію.

Се рішеннє важко ображує національні почування українського народу, бо нема важчої образи для гідности народу як віддати його під вороже чужинецьке панованнє.

Се рішеннє засуджує населеннє Східної Галичини, без ріжниці народности й релігії, на найбільшу недолю, бо під польською окупацією край не зможе успокоїтися, тільки стане полем що-раз завзятійшої боротьби, яка мусить його довести до повної руїни й анархії.

Проти сього рішення Делеґація Української Республики підносить в імя Права і Справедливости перед Найвисшою Радою союзних і принятих до союза держав і перед Мировою Конференцією найторжественнійший і найрішучійший протест.

Делеґація Української Республики, яка мала за ціль осягнути на Мировій Конференції визнаннє суверенности й незалежности Української Республики, обнимаючої всі українські землі, заявляє, що український нарід не може приняти того рішення та що він усіми способами оборонятиме незалежність і цілість своєї держави. Тому Делеґація Української Республики не бере ніякої відповідальности за події, які можуть наступити.

Г. Сидоренко, президент Делеґації Української Республики. Надзвичайні делеґати для українсько-польського перемиря: Д-р М. Лозинський, товариш державного секретаря закордонних справ Західної України. Полковник Дмитро Вітовський.

На сім місци вважаю за потрібне пояснити справу підписання сеї ноти. Через те, що на засіданню Найвисшої Ради так уважали на те, чи від імени Галичини говорять Галичани, — Сидоренко, Вітовський і я вважали за потрібне, щоб сю ноту, яка являлася відповідю Делеґації на таке важне рішеннє Найвисшої Ради в справі Галичини, побіч Сидоренка підписав також Панейко. Підпис Панейка вважали ми тим потрібнійшим, бо було відомо, що він висилає також сам ріжні ноти в галицькій справі. Отже ми хотіли, щоби з підписів на ноті було ясно видно, що вона є висловом становища цілої Української Делеґації, себ-то також її галицьких членів. Одначе Панейко рішуче відмовився, подаючи за причину, що се смішно виглядає, коли на ноті є більше підписів. Сей арґумент не переконував нас, тим більше, що Панейко підписував уже де-які попередні ноти то з Сидоренком то також і з иншими членами Делеґації. Не могучи заставити Панейка підписати ноту і не хотячи, щоб недостача підпису галицьких делеґатів на ноті могла дати привід до толків, що галицькі члени Делеґації не протестують проти рішення Найвисшої Ради, Сидоренко, Вітовський і я рішили всі три підписати ноту.

3. Повідомленнє з 11. липня про дальші рішення Найвисшої Ради. 12. липня Делеґація УНР дістала від Ґенерального Секретаріяту отсе повідомленнє:

„Париж, 11. липня 1919.

Пан Президент Української Делеґації

в Парижі.

Продовжуючи своє повідомленнє з 26. червня в справі Східної Галичини, Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції має честь довести до відомости Пана Президента Української Делеґації, що Найвисша Рада союзних і принятих до союза держав приняла отсі рішення:

Польське правительство буде уповажнене утворити в Східній Галичині цивільну управу, після того, як заключить з союзними і принятими до союза

державами договір, якого постанови мають по змозі забезпечити автономію території, як також політичні, релігійні й особисті свободи її мешканців.

Сей договір опиратиметься на праві самовизначення, яке виконають в кінці мешканці Східної Галичини що-до своєї політичної приналежности; час, в якім се право буде виконане, буде означений союзними і принятими до союза державами або орґаном, на який вони можуть перенести ту власть".

4. Протест Делеґації УНР. Проти сього рішення Найвисшої Ради запротестувала Делеґація УНР отсею нотою:

Париж, 15. липня 1919.

До Його Ексцеленції
Пана Президента Мирової Конференції
в Парижі.

Ексцеленціє!

Делеґація Української Республики на Мирову Конференцію в Парижі має честь потвердити одержанне повідомлення з 11. с. м. про рішенне Найвисшої Ради, а саме, що „польське правительство буде уповажнене утворити в Східній Галичині цивільну управу".

Покликуючися на всі свої попередні заяви в справі Східної Галичини, зокрема на декларацію з 2. с. м., зложену з приводу рішення Найвисшої Ради, яким „сили Польської Республики уповажнено вести свої операції аж по ріку Збруч", — Делеґація Української Республики має честь зложити отсю заяву:

I. Український нарід Східної Галичини, який творить більше ніж 70 % населення сього краю, проголосив 19. жовтня 1918., в згоді з українським народом Буковини й Угорщини, через свою Національну Раду, зложену з послів до австрійського парляменту і до галицького та буковинського сойму, вибраних на основі загального виборчого права, і з делеґатів українських політичних партій, свою волю відділитися від усіх инших країв Австро-Угорщини.

1. падолиста 1918. Українська Національна Рада обняла власть в Східній Галичині і в инших висше означених українських землях і утворила з сих земель Західно-Українську Республику.

3. січня 1919. Українська Національна Рада рішила одноголосно з'єдиненне Західно-Української Республики з Українською Республикою, утвореною на руїнах давної Росії, в одну державу.

22. січня 1919. на площі св. Софії в Київі, столиці Української Республики, торжественно проголошено з'єдиненне обох Республик.

Таким чином Східна Галичина волею свого населення стала частю Української Республики.

II. Польська Республика, виступивши війною проти Української Республики з цілю завоювати Східну Галичину, де пануванне польської бюрократії за часів австро-угорської монархії установлено тільки дякуючи династії Габсбурґів і австрійському правительству, — проявила нічим неоправдані імперіялістичні змагання, суперечні принціпам, проголошеним державами антанти, і тому заслугуючі на як найстрогійший осуд.

III. Найвисша Рада, запрошуючи своїм рішеннєм з 19. марта 1919. обі сторони заключити завішенне оружя, заявила, що вона „є готова:

а) вислухати представлення територіяльних бажань обох сторін в сій справі;

б) посередничити в Парижі при делеґаціях українській і польській або через таке уповажнене представництво, яке сторони уважатимуть за потрібне вибрати, щоб завішенне оружя перемінити в перемире."

IV. Заключенне завішення оружя не наступило, бо польське правительство відкинуло предложення українського правительства, а Найвисша Рада не заставила польського правительства виконати рішеннє, яке сама ухвалила.

Заключенне перемиря не наступило, бо польське правительство відкинуло проєкт перемиря, предложений обом сторонам міжсоюзною комісією і принятий Українцями, а Найвисша Рада не заставила Поляків приняти проєкт.

Представлення територіяльних бажань Українців що-до Східної Галичини Найвисша Рада не вислухала. Президент міжсоюзної Комісії для українсько-польського перемиря, ґенерал Бота, заявив українській делеґації підчас засідання Комісії 8. мая 1919., що Найвисша Рада рішила приступити до вислухання представлення територіяльних претенсій обох сторін тільки після заключення перемиря.

V. Рішеннє Найвисшої Ради з 19. марта 1919. відносилося однаково до обох сторін. Отже з сього можна було вносити, що Найвисша Рада держатиме з тою стороною, яка підчиниться тому рішенню, а потягне до відповідальности ту сторону, яка йому не підчиниться.

Одначе Найвисша Рада зсолідаризувалася з стороною, яка не підчинилася її рішенню з 19. марта 1919., і опираючися виключно на переговорах з Поляками, уповажнила польське правительство заняти Східну Галичину й утворити в ній цивільну управу.

VI. Відданнє Східної Галичині під окупацію й адміністрацію Польської Республики насилує волю українського народу Східної Галичини, який проявив бажаннє бути частю Української Республики, і є замахом на цілість Української Республики, якої автономною провінцією є Східна Галичина.

Відданнє Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республики суперечить рішенню з 19. марта 1919., яке обіцювало українському народови вислуханнє представлення його територіяльних бажань в Східній Галичині і заключеннє перемиря між Україною й Польщею.

Відданнє Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республики суперечить принціпам самовизначення народів, проголошеним антантою, бо про долю краю рішено не згідно з волею української більшости краю, але в інтересі польської меншости, віддаючи український край і нарід під пануваннє польської олігархії.

Відданнє Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республики видає одну воюючу сторону, Українців, на поталу другої воюючої сторони, Поляків. Поляки використають свою власть, щоби по змозі знищити український елемент і забезпечити собі посіданнє краю. Польські практики в Східній Галичині аж до нинішнього дня, — як їх Делеґація Української Республики мала честь представити Мировій Конференції в ноті з 2. с. м., — ілюструють достаточно, хоч неповно, польське поведеннє.

Відданнє Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республики унеможливлює українському народови виконаннє права самовизначення, передвиджене на будуче в останнім рішенню Найвисшої Ради, бо польське правительство, маючи власть в Східній Галичині, ужиє всіх способів, щоб перешкодити самовизначенню українського народу. Під пануваннем завойовника годі говорити про вільну волю завойованого.

VII. Делеґація Української Республики підносить тому в імени Української Республики й українського народу найторжественнійший протест проти віддання Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республики.

Делеґація Української Республики має честь заявити, що нема иншого способу рішити справу Східної Галичини, згідно з принціпом самовизначення, народів, проголошеним державами антанти, і згідно з обітницями Найвисшої Ради, зробленими в рішенню з 19. марта 1919., як тільки: визволити Східну Галичину з-під польської окупації і дати українському народови сього краю змогу виявити свобідно свою волю, себ-то змогу бути частю Української Республики, яка забезпечить найповнійші ґарантії національним меншостям.

І. Сидоренко, президент Делеґації Української Республики.

5. Автентичний текст рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919.

В справі висше наведених рішень Найвисшої Ради, поданих до відомости Української Делеґації в Парижі урядовими письмами Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції з 26. червня і 11. липня 1919., приніс „Український Прапор“, орґан Уряду преси і пропаґанди Західно-Української Народньої Республики, в ч. 11 з 19. марта 1921., важну

відомість, а саме, що ті рішення в такій формі, в якій Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції подав їх до відомости Української Делеґації, не є автентичні. З донесення „Українського Прапора“ виходить, що повідомлення Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції містять у собі дві части одного й того самого рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. та що Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції в тих повідомленнях відступив від автентичного тексту рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. Се донесеннє „Українського Прапора“ кидає характеристичне світло на відносини на Мировій Конференції.

Автентичний текст рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. — на основі інформації, одержаної правительством Західно-Української Народньої Республики — звучить:

„Найвисша Рада Мирової Конференції постановляє:

1. Що польське правительство уповажняється окупувати своїми військовими силами Східну Галичину аж по ріку Збруч;

2. Що польському правительству дається уповажненнє ужити всі свої військові сили включно з армією ґенерала Галлера в цілі переведення сеї окупації;

3. Що польське правительство буде уповажнене завести цивільну адміністрацію в Східній Галичині, як заключить з головними союзними і принятими до союза державами умову, яка мусить запоручити по змозі автономію сеї території, як також політичну, релігійну й особисту свободу населення;

4. Що та умова буде в останній інстанції опиратися на праві самовизначення населення Східної Галичини що-до його державної приналежности; час сього вирішення буде означений головними союзними і принятими до союза державами або тим орґаном, який вони до сього уповажнять;

5. Що проєкт тої умови має бути предложений польській комісії, але він буде підданий ревізії Редакційного Комітету.

6. Що польське правительство має бути повідомлене про висше наведені постанови і про уповажненнє до негайного ділання відповідно точкам 1) і 2).

7. Що військові представництва головних союзних і принятих до союза держав у Польщі мають бути повідомлені про висше подані точки постанови.“

Порівнавши сей автентичний текст з повідомленнями Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції, побачимо, що текст, поданий в тих повідомленнях є неповний, инакше стилізований і містить різкі вислови (фраза про „большевицькі банди“).

6. Правне положеннє Східної Галичини зі становища міжнародного права. Договором в Сен-Жермен (арт. 91) Австрія зреклася свого права суверенности над Східною Галичиною в користь держав антанти.

Доси одиноким правотворчим актом виконування права суверенности над Східною Галичиною державами антанти є рішеннє Найвисшої Ради Мирової Конференції з 25. червня 1919.

Правотворчу силу має тільки перша точка сього рішення, яка містить уповажненнє для польського правительства окупувати своїми військовими силами Східну Галичину; друга точка відноситься до способу виконання першої.

Третя і четверта точки сього рішення, які заповідають заключеннє договору між головними державами антанти і Польщею в справі Східної Галичини, не набрали доси правотворчої сили, бо такого договору доси не заключено.

Таким чином суверeном Східної Галичини являються держави антанти, а Польща являється тільки окупантом сього краю.

Дальші заяви орґанів держав антанти в справі Східної Галичини, а саме: т. зв. лінія Керзона, яка означає східні границі польської держави; договір між головними державами антанти й Польщею, заключений в Спа 10. липня 1920.; рішеннє Ради Союза Націй у справі Східної Галичини з 23. лютого 1921. і заява Лойда Джоржа в анґлійській палаті громад 6. липня 1921. [1]) — тільки потверджують сей правний стан.

Розділ XVI.

Проєкт статута для Східної Галичини.

I. Відданнє справи статута для Східної Галичини Підкомісії для польських справ. Між одним і другим повідомленнєм про рішеннє Найвисшої Ради в справі Східної Галичини, 3. липня, в саме полудне, Сидоренко одержав від Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції отсе письмо:

„Париж, 3. липня 1919.

До Пана Сидоренка
Президента Української Делеґації.

В доповненню свого повідомлення з 2. с. м. Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції має честь довести до відомости Української Делеґації, що се не є українське питаннє, тільки внутрішній статут Східної Галичини, яким має занятися сьогодня Підкомісія польських справ. Тому проситься Делеґацію заступити себе сьогодня в 4. годині в міністерстві закордонних справ делеґатами, приналежними до Східної Галичини, себ-то уродженими і замешкалими в сій провінції.“

Перше, що при одержанню сього письма звернуло увагу, було те, що воно покликалося на попереднє письмо з 2. с. м., якого одначе ані сам Сидоренко ані секретаріят Делеґації не одержав.

Збентежений сею справою, — бо ходило о засіданнє, яке мало відбутися того самого дня в 4 годині по полудни, — Сидоренко попросив на нараду Панейка, мене, Вітовського і секретаря Антона Петрушевича.

Перше всего — де могло подітися письмо Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції з попереднього дня? Сидоренко питає Панейка, чи він, як віцепрезидент Делеґації, не відібрав припадково того письма.

---

[1]) Про сі справи докладно далі.

Панейко відповідає: „Ні. Одначе я знаю про сю справу, бо мені вчера сказали про се устно в міністерстві. Я заявив, що ми в нарадах Підкомісії не візьмемо участи. Опісля, прийшовши до дому, я написав таку саму заяву і вислав“.

Після сього почалася нарада про саму справу. Загальна думка була, що Делеґація не може взяти участи в нарадах Підкомісії з отсих причин:

Приділеннєм справи Східної Галичини до Підкомісії для польських справ Найвисша Рада зазначувала, що вона справу Східної Галичини вважає приналежною до комплексу польських справ. Натомість заперечувала Найвисша Рада державну приналежність Східної Галичини до Української Народньої Республики і взагалі звязок між справою Східної Галичини і українським питаннєм — і тим що зазначувала се виразно словами („се не є українське питаннє, тільки внутрішній статут Східної Галичини“), і тим, що допускала на засіданнє тільки членів Делеґації — Галичан. Се значило, що Найвисша Рада відмовляє Делеґації УНР як заступниці Української Народньої Республики права заступати Східну Галичину, а тільки признає членам Делеґації — Галичанам право представляти українське населеннє Східної Галичини [1]).

Тільки що-до тактики Вітовський висловив думку, що шкода, що Панейко своїми заявами, устною й письменною, передрішив справу, бо чи не ліпше було би явитися на засіданнє Підкомісії, побачити про що ходить, і устно зазначити й умотивувати становище Делеґації [2]).

Та рішати справу тактики було запізно, бо коли Панейко вислав уже заяву, що Делеґація не візьме участи в нарадах Підкомісії, то Сидоренкови, до якого було звернене нинішнє письмо Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції, оставалося тільки дати так само письменну відмову.

Панейко обіцяв прислати копію своєї заяви, щоб обі заяви були згідні, одначе не прислав.

Заява, яку вислав Сидоренко, звучала:

„Париж, 3. липня 1919.

Пан Ґенеральний Секретар Мирової Конференції

в Парижі.

У відповідь на Ваше запрошеннє з 3. липня взяти участь в засіданню Підкомісії для польських справ в справі внутрішнього статута Східної Галичини Делеґація Української Республики має честь Вас повідомити, що з огляду на те, що Східна Галичина не є частю Польщі, тільки автономною провінцією незалежної

---

[1]) Як представників населення Східної Галичини слухала Підкомісія опісля делеґатів польських, жидівських і москвофільських. Очевидно, крім того польську державу заступала Делеґація Польської Республики.

[2]) На сей закид передрішення справи Панейко, показуючи на мене й Вітовського, відповів: „Сі панове взагалі не мають тут нічого до говорення і я радив би їм бути скромнійшими, бо я маю уповажненнє мого правительства, на якого основі можу їх кождої хвилі викинути з Парижа.“ — Такого уповаження він, очевидно, не мав і не міг мати.

і суверенної Української Республики, Делеґація бачить себе приневоленою здержатися від участи в нарадах згаданої Підкомісії.

Г. Сидоренко, Президент Делеґації Української Республики".

2. Акція Панейка й Томашівського. Письмо Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції з 2. липня 1919. не пропало, тільки опинилося в актах окремого бюра Панейка і Томашівського, — як се видно з публікації про Східну Галичину, виданої париською Делеґацією Західно-Української Народньої Республики [1]).

Се письмо звучить:

„Париж, 2. липня 1919.

Ґенеральний Секретаріят Мирової Конференції має честь повідомити Українську Делеґацію, що Підкомісія для польських справ студіює тепер гіпотезу прилучення Східної Галичини, з провізоричного титулу, до Польщі, при чім Східна Галичина мала би мати як найширшу автономію і її мешканці мали би опісля право рішити про свою долю.

Підкомісія була би щаслива знати погляди Української Делеґації на се питанне і вислухати її завтра, в четвер, 3. липня, в 4 годині по полудни в міністерстві закордонних справ." [2])

Та сама публікація повідомляє також про акцію Панейка й Томашівського, як представників галицького правительства. перед Підкомісією в справі статута для Східної Галичини. Звідси довідуємося ось-що:

„Українська Делеґація Галичини повідомила Конференцію, що в принціпі готова взяти участь в працях над провізоричним статутом і просила дати їй змогу попередньої комунікації між Делеґацією й національним правительством, як також відложити наради над статутом в Комісії аж до хвилі, коли наступить ся виміна думок між Делеґацією і правительством.

На нещастє шеф Делеґації, який був рішив особисто порозумітися з правительством, зустрів стільки формальних перешкод, що не міг вибратися в дорогу, як тільки дуже пізно, а тимчасом Комісія для польських справ, яка дістала порученнє виробити проєкт статута, з як найбільшим поспіхом скінчила працю в тіснім співробітництві з польською Делеґацією, заки ще могли прийти докладні інструкції для Української Делеґації. Коли представники українського населення явилися 21. серпня перед сею Комісією і предложили національні бажання в справі статута, президент Комісії заявив: ‚Сі панове приходять запізно, статут уже викінчений і ми не можемо в нім нічого сущного зміняти'.

Просьби українських делеґатів познакомитися з текстом проєкту не узгляднено, коли рівночасно Поляки мали змогу впливати на ріжні партії статута, Що більше, аж 20. падолиста Найвисша Рада установила дефінітивний текст статута, після чого його подано до відомости

---

[1]) L'Ukraine Occidentale. Annexe: Documents choisis (Західна Україна. Додаток: Вибрані документи). — Публікація вийшла при кінці 1920. під редакцією виконуючого обовязки голови Делеґації д-ра С. Томашівського.

[2]) Annexe, стор. 14.

польського правительства і задержано в тайні перед Українською Делеґацією. Вона довідалася про статут аж з польських часописів, які оголосили його в цілости.“ [1])

В тій самій публікації подана „заява галицько-українських делеґатів в справі провізоричного статута Галичини“ з 23. серпня. Вона звучить:

„Являючися, згідно з бажаннем Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції, перед Комісією, якій поручено виробленнє провізоричного статута для Східної Галичини, ми підносимо в імени народу Західної України торжественний протест проти кривдячого трактування нашого краю Мировою Конференцією.

Проти всякого принципу справедливости і самовизначення Українці, одні між народами Австро-Угорщини, не дістали ніякого задоволення з національного й політичного становища; крім того поділені між три сусідні держави, без питання їх про се, ідуть вони на зустріч ще темнійшій будучности ніж було їх положеннє перед війною.

Всупереч формальним обітницям, що ніякий довершений факт не вплиє на рішення Конференції, польська й румунська окупації української території знайшли у Союзників не тільки апробату, але й дійсну поміч, а терористичний режім, виконуваний особливо в Галичині над українським населеннєм, користується повною толеранцією.

Серед таких обставин, щоби скоротити муки нещасного українського народу, ми годимося, в конечній обороні, взяти участь в нарадах над провізоричним реґуляміном для Східної Галичини, на основі рішення найвисшої Ради з 25. червня, долучаючи отсю заяву: що не можемо взяти моральної і політичної відповідальности за вислід кооперації, як тільки під отсими умовами:

1. Статут не повинен ніяким способом, ані формою, ані духом, нарушити основних принципів рішення Найвисшої Ради, себ-то провізоричного характеру реґуляміну, самовизначення народу і автономії краю в переходовім періоді.

2. Повинна бути збережена територіяльна інтеґральність українських частий Галичини і Буковини.

3. Власне право громадянства (indigenat) повинно бути взяте за підставу всіх політичних прав.

4. Дата й умови плебісциту повинні бути означені в самім статуті.

5. Ріжниця між Галичиною й Польшею підчас обовязуючої сили статута повинна бути означена на-зверх.

6. Корінне населеннє краю не повинно бути обовязане служити в польській армії.

7. Евентуальна компетенція влади Польщі в де-яких областях публичного життя Галичини повинна бути ясно означена в статуті.

8. Ґубернатор Галичини має бути української народности і Сойм буде мати весь вплив на його назначеннє.

9. Оголошеннє статута буде зроблене разом з ґарантійним актом для забезпечення повного виконання статута“. [2])

І так Панейко і Томашівський вже в справі участи Української Делеґації в нарадах Підкомісії для польських справ над статутом для Східної Галичини рішили піти своїм власним шляхом і відсунути від сеї справи всіх инших членів Делеґації УНР, як Придніпрянців так і Галичан.

Тому письмо Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції з 2. липня 1919. не дійшло до рук президента Делеґації УНР, а они-

---

[1]) L'Ukraine Occidentale, стор. 60—61.
[2]) Annexe, стор. 14—15.

нилося в окремім бюрі Панейка і Томашівського; тому Панейко на нараді Делеґації з 3. липня 1919. сказав, що дав уже відмовну відповідь, щоби таку саму відповідь дав також президент Делеґації УНР і сею відповідю відсунув Делеґацію від всякої дальшої участи в сій справі; тому Панейко не прислав Сидоренкови своєї заяви, яку обіцяв прислати, щоб обі заяви були однозгідні.

А при тім усім не мав відваги сказати: „Я думаю, що тільки я маю право рішати сю справу і тому зроблю те, що вважаю за відповідне, а Вам до сього нема ніякого діла“, — тільки все затаював, говорячи неправду, — він, віцепрезидент одноцільної Делеґації Української Народньої Республики і член Державного Секретаріяту Західної Области УНР, якого обовязував акт з'єдинення з 3. січня 1919.

Коли стало відомо, що Делеґація УНР відмовилася від участи в нарадах над статутом для Східної Галичини, в українських політичних і урядових кругах уважали се помилкою, за яку обвиняли Делеґацію УНР і передовсім президента Сидоренка.

Тепер, на основі документів, оголошених Далеґацією Західно-Української Народньої Республики, треба ствердити, що та вина паде передовсім на того, хто затаїв перед президентом Делеґації УНР і цілою Делеґацією письмо Ґенерального Секретаріяту Мирової Конференції з 2. липня і передрішив рішеннє Делеґації, заявляючи, що він уже дав відмовну відповідь.

Якби затаєне письмо було відоме Делеґації і якби справу обміркувано на основі того письма, спокійно, без напруження, викликаного пропажею письма, маючи на обміркуваннє доволі часу, — Делеґація по всій правдоподібности була би рішила піти на нараду. Адже в письмі говорилося, що Підкомісія тільки „студіює гіпотезу“ провізоричного прилучення Східної Галичини до Польщі і хоче „знати погляди Делеґації на се питаннє“. По всій правдоподібности Делеґація була би рішила піти висловити свої погляди, — як се і пропонував Вітовський, хоч він знав тільки друге письмо, яке без першого робило враженнє різкої обиди української єдности і державности.

Думаю, що й тоді річевий успіх не був би більший від того, який осягнули Панейко і Томашівський своєю акцією. Але моральний успіх був би в кождім разі ліпший. Делеґацію УНР Підкомісія певне не була би „викинула за двері“, як се зробила з ними („сі панове приходять запізно“), і була би урядово повідомляла її про всі рішення.

Що-до річевого успіху, здається мені, українська участь в Підкомісії не була би змінила справи. Вже історія перемиря доказала, що Найвисша Рада слухала тільки Польщі. Те саме доказала опісля історія статута для Східної Галичини. Хоч він був вироблений без нашої участи, а при участи Поляків, отже як вислів волі Мирової Конференції, на яку впливали тільки польські бажання, Найвисша Рада взяла його назад, як тільки польське правительство запротестувало проти нього.

3. Проєкт статута для Східної Галичини. Після підготовних праць Підкомісії для польських справ Найвисша Рада на засіданню 20. падолиста 1919. приняла проєкт договору, який мав бути заключений між союзними і принятими до союза державами і Польщею в справі Східної Галичини. Сей проєкт звучить:

„Проєкт договору між союзними і принятими до союза державами й Польщею в справі Східної Галичини.

Головні союзні і приняті до союза держави, а саме: Злучені Держави Америки, Британська імперія, Франція, Італія й Японія,

бажаючи покласти кінець нещасному конфліктови, який від довшого часу нищить Східну Галичину, та бажаючи завести в сім краю правлінне, яке запоручало би по змозі автономію краю і забезпечувало би особисті, політичні й релігійні свободи його населення,

думаючи, що Польща, на думку головних союзних і принятих до союза держав, є тепер найліпше кваліфікована, щоб завести свобідне і правильне правлінне в Східній Галичині, та бажаючи в сій цїли заключити договір,

назначили своїх уповновласнених: (тут мали би прийти імена)

які, після виміни своїх повновластий, признаних за добрі і формальні, уложили отсі умови:

Розділ I.

Статут для Східної Галичини.

Артикул 1. Головні союзні і приняті до союза держави дають Польщі — а вона приймає — мандат орґанізувати й адмініструвати підчас 25 літ низше означену часть давних австрійських провінцій Галичини й Буковини, яка творитиме автономну територію Східної Галичини.

Комітет, який матиме за задачу занятися розграниченнєм, збереться за пятнайцять днів після того, як сей договір увійде в силу. Сей комітет складатиметься з 6 членів. Пятьох назначать союзні і приняті до союза держави й одного Польща. Рішення прийматимуться більшістю голосів; в крайнім випадку рішатиме президент. Обі договірні сторони обовязані приняти те рішеннє.

Додаток: Границі Східної Галичини.

А) На Заході: Від точки, де давня границя між Австро-Угорщиною й Росією сходиться зі східною адміністраційною границею громади Белзця, і в напрямі на південний захід, та сама адміністраційна границя. Далі адміністраційна границя між політичними повітами Чесановом на заході і Равою Руською на сході. Далі, в напрямі на південний захід, адміністраційна границя між політичними повітами Чесановом і Яворовом, перетинаючи кут, утворений коло села Липовця, лінією, яка має бути означена на терені в віддаленню коло 2 кільометрів на північ від сеї місцевости. Далі, в напрямі на південь, адміністраційна границя між повітами Ярославом і Перемишлем на заході і Явором, Самбором, Старим Самбором на сході. Далі, в напрямі на південь аж до вигнення в віддаленню одного кільометра в напрямі на південний схід від точки 519 (Радич), адміністраційна границя між політичними повітами Добромилем і Старим Самбором. Звідси, в напрямі на південний захід аж до вигнення сеї границі коло 15 кільометрів на південний захід від Хирова і в віддаленню коло . . . від Хирова і 2 кільометри на південний схід від точки 733, лінія має бути означена на терені, перетинаючи залізничий шлях Хирів—Самбір в околиці 2 кільометрів на схід від Хирова. Звідси здовж лінії водного ділу між басенами Стрвяжа і Дністра. Далі, в напрямі на південь аж до точки зустрічи з чесько-словацькою границею в околиці коло 2 кільометрів на південь від точки 1355 (Галич), адміністраційна границя між політичними повітами Добромиль і Ліско на заході і Старий Самбір і Турка на сході; одначе ся границя відхиляєть ся від названих розграничень в двох точках, які мають бути означені на терені, а саме: а) там, де адміністраційна границя звертається на захід від дороги з Хирова до Лютовиск, так, щоби ся дорога остала в цілости на польській території, б) коло місцевости Бібрки, так, щоб ся місцевість остала на польській території.

Б) На південнім заході: Від висше означеної точки до точки зустрічі з границею Буковини давня границя між Галичиною й Угорщиною, точка 1655, яка в Карпатах є спільною точкою між басенами рік Віссо й Черемош і спільна точка трьох границь: Галичини, чесько-словацької держави й Румунії.

В) На південнім сході: Від висше означеної точки, в напрямі на північний схід, аж до точки зустрічі границь політичних повітів Городенки і Снятина, коло 11 кільометрів на південний схід від Городенки, давня границя між Галичиною й Буковиною. Звідси, в напрямі на північний схід, аж до точки, яка має бути вибрана на березі Дністра, коло 2 кільометри від Заліщик, лінія, яка має бути означена на терені і яка йде через точки 239, 312. Звідси, аж до точки, де давня границя між Австро-Угорщиною й Росією звертається на північ, коло 3 кільометри на захід від Жвання, головний біг Дністра в низ ріки.

Г) На сході й півночи: Від висше означеної точки над Дністром аж до точки зустрічі зі східною адміністраційною границею громади Белзця давня границя між Австро-Угорщиною й Росією.

Артикул 2. Польща обовязується виконувати мандат під контролею Союза Націй і на умовах, означених в сім договорі.

Рада Союза Націй матиме після 25 літ право задержати, зревідувати або змінити статут означений в сім договорі.

Артикул 3. На час правління, установленого сим договором, міжнародні договори й конвенції, які є заключені або мають бути заключені з Польщею, будуть приміненні так само до Галичини.

Артикул 4. Дипльоматичні і конзулярні аґенти Польщі заступатимуть за границею інтереси громадян Східної Галичини.

Артикул 5. Всі свободи приватного й публичного характера, всі політичні права і права застережені для меншостий, забезпечені в Польщі польськими законами, будуть забезпечені в Східній Галичині. Зокрема буде запоручена як найповнійша релїґійна свобода. Греко-католицький обряд користуватиметься тими самими правами що римо-католицький.

Артикул 6. Польща обовязується, що закони, примінювані в Східній Галичині про свободу зборів, товариств, слова і преси числитимуться з особливим правлінням території і забезпечуватимуть населенню як найширші свободи, згідні з удержанням порядку і зі збереженням постанов сього договору.

Артикул 7. Польська й українська (ruthène) мова будуть признані в рівній мірі урядовими мовами в Галичині і матимуть ті самі права.

Не пересуджуючи ґарантій, забезпечених меншостям артикулом 8-им, кожда громада чи муніципальність матиме право рішати, чи в публичних заведеннях початкової школи мають учити польської чи української мови, чи обох.

В области публичної науки в середних і висших заведеннях і з застереженем постанови артикулу 13-го законодатна власть належатиме до Сойму Східної Галичини, передвидженого в артикулі 10-ім.

При призначуванню публичних фондів для трьох ступнів школи буде переведений справедливий поділ між школи з польською викладовою мовою і школи з українською викладовою мовою.

Артикул 8. Постанови договору заключеного 28. червня 1919. між Високими Договірними Сторонами примінюються в Східній Галичині і будуть інтерпретовані таким способом: 1. обовязки, які сей договір накладає на Польщу, будуть обовязувати також власти Східної Галичини, в міру їх компетенції; 2. запоруки, які проголошує сей договір у користь етнічних меншостий проти польської більшости, обовязують також у випадку, коли більшість є українська.

Артикул 9. Не буде вільно переводити в Східній Галичині ніякої систематичної кольонізації кольоністами спровадженими з по-за границь краю.

Розділ II.

Сойм Східної Галичини.

Артикул 10. В Східній Галичині буде сойм, який буде зложений з одної палати, вибраної загальним тайним голосуванням з пропорціональною репрезентацією. Право голосування будуть мати без ріжниці оба поли.

Загальні вибори будуть що-пять років. В випадку розвязання Сойму вибори будуть в реченци трьох місяців після розвязання.

Польські виборчі закони будуть примінювані при виборах до Сойму Галичини, при збереженню висше поданих постанов.

Артикул 11. Сойм буде скликати ґубернатор, передвиджений в артикулі 19-тім; ґубернатор могтиме так само відложити сойм, проголосити замкненнє сесії або розвязати сойм.

Сойм матиме що-року дві звичайні сесії.

Артикул 12. Сойм Східної Галичини буде видавати закони в отсих справах:

1. Виконуваннє публичного культу.
2. Публична освіта.
3. Публична опіка.
4. Публична гіґієна.
5. Шляхи реґіональні, комунальні і віцинальні, разом з залізничими шляхами, які мають місцевий інтерес.
6. Всі заохоти до хліборобства, торговлі і промислу, разом з зарядженнями для улекшення кредиту, закупна і продажі, для розвитку уживання нових технічних засобів, для підпирання винаходів і дослідів.
7. Примінюваннє загальних законів про уживаннє вод на ірриґацію або для добуття моторової сили.
8. Примінюваннє загальних законів про орґанізацію й адміністрацію громад, міст і повітів.
9. Податки на власний рахунок Східної Галичини.
10. Земельні питання.
11. Всі инші справи, що-до яких Сойм Польщі признає йому компетенцію.

Сойм Галичини що-року ухвалить на предложеннє ґубернатора буджет урядів, відповідаючих справам, які належать до його компетенції.

Артикул 13. Кождий закон ухвалений Соймом, президент Сойму передасть ґубернаторови, який силою своєї власної власти може в одномісячнім реченци від передачі наложити на нього ,veto'. Се право ,veto' погасне, коли в реченци одного року після його виконання Сойм на ново ухвалить той сам закон більшістю двох третин.

При законах про публичну науку в середніх і висших школах ,veto' ґубернатора буде абсолютне.

Коли одначе законоподатне рішеннє в земельній справі, спинене через ,veto' ґубернатора, буде в реченци одного року наново ухвалене Соймом більшістю двох третин, сю справу польське правительство негайно предложить Раді Союза Націй. Вона більшістю голосів рішить про дальшу акцію і зарядження відповідно то того, що вважатиме корисним і вказаним в даних обставинах.

Артикул 14. Член Сойму не може бути ніяким способом переслідуваний або пошукуваний з приводу промов, поглядів або голосування в Соймі або в комісіях.

Член Сойму підчас сесії не може бути арештований або переслідуваний перед карними трибуналами, як тільки за дозволом Сойму, з виїмком випадку горячого вчинку.

Арештуваннє члена Сойму або слідство проти нього буде завішене на час цілої сесії, коли Сойм сього зажадає.

Артикул 15. Сойм установить сам свій реґулямін. Він вибиратиме свого президента і своє бюро.

Найвисший трибунал у Львові, передвиджений в артикулі 27-ім, рішатиме про реклямації, звернені проти важности виборів до Сойму.

Розділ III.

Представництво Східної Галичини в Соймі Польщі і в польськім правительстві.

Артикул 16. Виборці Східної Галичини братимуть участь у виборах до Сойму Польщі. Для сього польські закони про вибори до сього Сойму роз-

тягатимуться на Східну Галичину з тим застереженнєм, що на сій території має бути задержане пропорціональне представництво.

Посли, вибрані в Східній Галичині, не будуть брати участи в Соймі Польщі в нарадах над законодатними справами того рода, в яких має компетенцію Сойм Східної Галичини.

Постанови сього артикулу зможуть бути піддані ревізії на основі спільної згоди польського правительства і міністерства Східної Галичини.

Артикул 17. Сойм Польщі матиме право законодатної власти для Східної Галичини в усіх справах, які не підлягають компетенції Сойму Східної Галичини.

Артикул 18. До Ради Міністрів Польщі належатиме один міністер без портфелю, назначений шефом польської держави з-поміж мешканців Східної Га-Галичини, і він буде представляти сей край.

В кождім польськім міністерстві будуть зорґанізовані окремі бюра для справ Східної Галичини з компетенцією займатися сими справами.

До польської Ради Міністрів буде приділений високий український (ruthène) урядовець, щоби служити їй радою в справах, які відносяться спеціяльно до Українців (les Ruthènes) і до греко-католицького обряду.

Розділ IV.

Адміністрація Східної Галичини.

Артикул 19. Виконуюча власть в Східній Галичині буде віддана ґубернаторови, якого буде назначати і відкликати шеф польської держави.

Артикул 20. Ґубернатор дбатиме про вдержаннне порядку і публичної безпечности. Він забезпечуватиме виконуваннє законів, ухвалених Соймом Польщі і Соймом Східної Галичини.

Артикул 21. З застереженнєм права ‚veto‘, передвидженого в артикулі 13-ім, ґубернатор оголошуватиме закони, ухвалені Соймом Східної Галичини, в реченци одного місяця від передачі йому ухваленого закона президентом Сойму.

Артикул 22. Справами приналежними до Сойму Східної Галичини згідно з артикулом 12-тим управлятимуть міністри, назначені ґубернатором і відповідальні в сих справах перед Соймом. Сойм означить число, функції і плати сих міністрів.

Артикул 23. Справами, які не належать до Сойму Східної Галичини, управлятимуть шефи урядів підчинені ґубернаторови.

Артикул 24. Акти ґубернатора, які відносяться до справ, передвиджених в артикулі 12 тім, мають бути контрасиґновані відповідальним міністром, за виїмкем декрета ‚veto‘.

Артикул 25. Ґубернатор назначатиме публичних урядовців. Одначе закон польський або галицький, відповідно до випадку, зможе приписати инший спосіб назначування низших урядовців. Такий закон зможе також означити умови, вимагані для допущення до сього чи иншого уряду.

Урядовці для урядів, які відповідають справам, передвиженим в артикулі 12-тім, будуть назначувані на предложеннє відповідального міністра.

Артикул 26. Здібність до публичних урядів не може бути в принціпі залежна, ні правно ні фактично, від раси, релігії чи мови.

Урядовці, з конечними виїмками, мають бути рекрутовані зі Східної Галичини. Зарядженнями ґубернатора, виданими на предложеннє шефа даного уряду або відповідального міністра, відповідно до випадку, можуть бути означені уряди, які будуть зарезервовані виключно для кандидатів, що походять зі Східної Галичини або відповідають умовам, означеним в тих зарядженнях.

При виборі урядовців, при рівних даних, треба числитися з чисельною важністю ріжних національних ґруп.

Розділ V.

Судова орґанізація Східної Галичини.

Артикул 27. Трибунал у Львові творитиме найвисший трибунал для цілої території Східної Галичини.

Артикул 28. Судді Східної Галичини, з виїмком тих, для яких буде принята виборна система, будуть назначувані шефом польської держави на предложенне ґубернатора. Вони будуть неусувальні і не можуть бути усунені як на слідком рішення трибуналу у Львові, який буде урядувати як найвисша дисциплінарна Рада маґістратури.

Артикул 29. Кари проголошені трибуналами Східної Галичини будуть виконані в Східній Галичині.

Артикул 30. Шеф польської держави матиме право помилування осіб, засуджених трибуналами Східної Галичини.

Розділ VI.

Фінансовий лад Східної Галичини.

Артикул 31. Особливий фінансовий лад для Східної Галичини буде установлений польським законом згідним з постановами сього договору.

Артикул 32. Маєтки, положені в Східній Галичині і приналежні давнійше до австрійського правительства, до коронного краю Галичини або до австрійської корони, як також маєтки, положені на сій території і приналежні з титулу приватного права до давної суверенної родини Австро-Угорщини, передаються Польщі під умовами, передвидженими в артикулі 204-тім мирового договору між Високими Договірними Сторонами й Австрією, і Польща забезпечить їх адміністрацію.

Артикул 33. Маєтки вже тепер призначені для публичної установи, збережуть се призначенне. В будучности їх не можна буде відняти від сього призначення як тільки в правних формах і за згодою власти, яка управляє тою установою.

Підчас правління, установленого сим договором, маєтки, передвижені в артикулі 32-ім, не можуть бути продані ані обтяжені тягарами, які розтягалися би по-за час сього правління. В випадку, коли б згідно з артикулом 2-им установлено новий статут, умови, які розтягалися би по-за той час, утратять правну силу в три роки після установлення нового статута, коли підчас сього реченця не будуть виразно потверджені. Одначе ся постанова не буде ніякою перешкодою розпоряджати сими маєтками з огляду на переведенне земельної реформи або праць признаних загально-користими.

Постанови сього розділу не пересуджують в нічім заряджень союзних і принятих до союза держав що-до сих маєтків на випадок, коли б Східна Галичина в цілости чи в части була відділена від Польщі.

Артикул 34. Приналежности до домен і маєтків призначених для публичних установ будуть адміністровані згідно з постановами артикулів 32-ого і 33-ого; що-до них заведеться рахунок, який має бути управильнений на випадок і в хвилі, коли б згідно з артикулом 2-им установлено новий статут Східної Галичини.

Артикул 35. В випадку, коли б де-які публичні установи, яких тягар спадав би на Галичину, обтяжували в Польщі державний буджет, польська законодатна влада означить відповідну часть доходів з загальних податків, побираних в Східній Галичині, і передасть її до буджету Східної Галичини.

Артикул 36. Буджет Східної Галичини обниматиме:

1. В видатках: Видатки на справи, передвижені в артикулі 12-тім.

2. В доходах: а) часть доходів з загальних податків означену згідно з артикулом 35-тим; б) дохід з додатків до загальних податків, яких висоту означить Сойм Східної Галичини.

Артикул 37. Польське правительство забезпечить сплату довгів, які на основі артикулів 199-ого і 200-ого мирового договору між Високими Договірними Сторонами і Австрією мають обтяжити територію Східної Галичини. На випадок, коли б ся територія в цілости або в части була відділена від Польщі, припадаюча на неї часть тих довгів буде означена згідно з принціпами висловленим в артикулі 199-ім згаданого договору.

Розділ VII.

Військова орґанізація.

Артикул 38. Законодавство про військову службу, обовязуюче в Польщі, Польща зможе примінити в Східній Галичині, з застереженнєм, що так утворений континґент творитиме окремі одиниці, які в часі мира стоятимуть у ґарнізонах Східної Галичини, а в часі війни будуть до розпорядимости польського правительства для оборони національної території.

Розділ VIII.

Переходові постанови.

Артикул 39. Аж до зібрання Сойму ґубернатор Східної Галичини буде управляти територією, держачися постанов сього договору.

В справах, які на основі сього договору належать до компетенції польського Сойму, польські закони будуть заведені в Східній Галичині проголошеннєм ґубернатора. В справах, які належать до компетенції Сойму Східної Галичини, будуть примінювані без нового проголошення закони й розпорядки, які обовязували 28. липня 1914.

Ґубернатор видасть потрібні зарядження для заведення адміністрації. Він означить число міністрів і їх функції і так остане аж до відмінної постанови Сойму.

Ґубернатор видасть потрібні зарядження, щоби Сойм Східної Галичини, під умовами, передвидженими в артикулі 10-тім, був вибраний як найшвидше і таким способом, щоб міг зібратися найпізнійше в реченци 9 місяців після введення в життє сього договору. Ґубернатор має забезпечити свободу виборів, держачися постанов артикулу 6-ого, і приступити до негайного скликання Сойму.

Цілий лад, установлений розділами I—VI сього договору, функціонуватиме від хвилі зібрання першого Сойму. Обовязкова військова служба не може бути заведена в Східній Галичині перед сею датою.

Артикул 40. Ніхто з мешканців Східної Галичини не може бути непокоєний чи переслідуваний з приводу свого політичного становища від 28. липня 1914. до введення в життє сього договору.

Сей договір, зредаґований французькою, анґлійською й італійською мовою, якого французький текст буде обовязуючий на випадок ріжниці думок, буде ратифікований. Він увійде в законну силу рівночасно з мировим договором з Австрією. Місцем зложення ратифікацій буде Париж. Держави, яких правительства мають осідок по-за Европою, могтимуть обмежитись повідомленнєм правительства Французької Республики через свого дипльоматичного представника в Парижі, що їх ратифікація довершена, і в сім випадку зможуть передати ратифікаційну грамоту, коли се буде можливе. Французьке правительство вручить усім підписуючим державам копію протоколу про зложенне ратифікацій.

Дано в Парижі, дня . . . . . 1919., в однім примірнику, який остане зложений в архівах правительства Французької Республики і якого автентичні експедиції будуть вручені кождій з підписуючих держав.“

Як уже було зазначено, Найвисша Рада не подала навіть сього проєкту до відомости Делеґації Західно-Української Народньої Республики. Ся делеґація запротестувала проти нього тільки на основі часописних відомостий.

Приступаючи до оцінки проєкту статута для Східної Галичини, треба перше всего установити становище, з якого має виходити ся оцінка.

Зі становища незалежности Східної Галичини як Західно-Української Народньої Республики і її з'єднання з Великою Україною проєкт статута — незалежно від його змісту — треба осудити як насильство

над волею українського народу й відкинути, не входячи в оцінку окремих постанов.

Тому оцінка проєкту статута мусить виходити зі становища, з якого виходила Найвисша Рада при укладанню статута. А саме виходила вона з свого рішення з 25. червня 1919., в якім обіцяла Східній Галичині на переходовий час „автономію території“ і „політичні, особисті й релігійні свободи мешканців“ при Польщі, а опісля „виконанне права самовизначення“.

Погляньмо, як Найвисша Рада подержала своєї обітниці.

Пічнемо з означення території Східної Галичини. Означуючи границю Східної Галичини від Польщі, Найвисша Рада не держалася етноґрафічного принціпу, тільки якихсь близше невідомих мотивів вигоди для Польщі.

Українська національна територія тягнеться далеко на захід на лівім березі Сяну. Тимчасом Найвисша Рада повела границю Східної Галичини від Польщі так, що значна полоса української землі на схід від Сяну, на його правім березі, має належати до польської держави (повіти Чесанів, Ярослав, Перемишль, Ліско). Сю українську землю проєкт статута віддавав раз на все під Польщу, не питаючи волі українського населення [1]).

З рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. можна було вносити, що Східна Галичина тільки на якийсь короткий переходовий час одержить автономію при Польщі, після чого матиме змогу виконати право самовизначення.

Тимчасом проєкт статута віддавав Східну Галичину під управу Польщі аж на 25 літ, а при тім відбирав їй право самовизначення. Після 25-літньої польської управи на основі мандату Найвисшої Ради під контролею Союза Націй не населеннє Східної Галичини мало би рішати про дальшу долю краю, тільки Рада Союза Націй мала би право „задержати, зревідувати або змінити статут“. Коли ж взяти на увагу, що годі передвидіти, що станеться за чверть століття, то проєкт статута для Східної Галичини віддавав властиво сей край Польщі.

І так територію Східної Галичини проєкт статута обкраював, право самовизначення їй видбирав. Погляньмо, яку давав він їй автономію.

---

[1]) Границя між Польщею і Східною Галичиною, установлена Найвисшою Радою, творить часть т. зв. лінії Керзона, названої так від того, що про неї говориться в телеґрамі льорда Керзона до народнього комісаря закордонних справ Совітської Росії Чічеріна, висланій зі Спа 11. липня 1920. в справі перемиря між Польщею й Совітською Росією. По словам телеґрами є се „лінія установлена провізорично минулого року Мировою Конференцією як східна границя, внутрі якої Польща була би уповажнена завести польську адміністрацію. Ся лінія йде приблизно через отсі точки: Гродно, Ванівка, Немирів, Берестє Литовське, Дороговськ, Устилуг, на схід від Грубешова, Крилів, далі на захід від Рави Руської, на схід від Перемишля аж до Карпат. На північ від Гродна лінія, яку будуть держати Литовці, йтиме залізничим шляхом з Гродна до Вильни і звідси до Двинська“.

Сю східну границю Польщі установила Найвисша Рала 8. грудня 1919. Одначе доси ніякий акт міжнародного права не надав сій границі обовязуючої сили.

Тоді ж, 8. грудня 1919., Найвисша Рада рішила признати Польщі часть бувшої австрійської провінції Галичини, положену на захід від сеї лінії.

Законодатну власть в автономній Східній Галичині проект статута ділив між автономічний галицький сойм і державний польський сойм.

Галицький сойм мав бути однопалатний, вибраний „загальним тайним голосуваннєм з пропорціональною репрезентацією“. По-за тим польські виборчі закони мали б примінюватися також при виборах до галицького сойму.

Сі неясні постанови про основи виборчого права до галицького сойму треба вважати дуже небезпечними. Автори проєкту розуміли під „suffrage universel“ безперечно загальне, рівне і безпосередне виборче право. Та через те, що рівність і безпосередність виборчого права не зазначені в проєкті „expressis verbis“, польське правительство могло би ухилятися від обовязку завести не тільки загальне, але також рівне і безпосередне виборче право. Сього треба боятися особливо тоді, коли б реакція в Польщі знесла рівність і безпосередність виборчого права до польського сойму. Тоді польське правительство могло би покликатися на те, що при виборах до галицького сойму мають примінюватися польські виборчі закони.

Функціонуваннє галицького сойму мало би бути залежне від ґубернатора, який скликає сойм, відкладає його наради, замикає сесію і має право сойм розвязати. Сі постанови суперечать сучасним поняттям про потребу унезалежнення законодатної власти від виконуючої. В галицьких відносинах дали би вони польському правительству змогу насильства над галицьким соймом.

Компетенцію галицького сойму означував артикул 12-ий. Вистане переглянути тих 11 точок сього артикулу, щоб переконатися, що вона дуже незначна. Тільки точки: 1) виконуваннє публичного культу, 2) публична освіта і 10) земельні справи — мають справді державне значіннє. Все инше, се справи, які належать звичайно до низших самоуправних установ. Важна ще точка 9) побір податків на властний рахунок Східної Галичини, та вона при автономії є конечна, отже самозрозуміла.

Одначе те, що артикул 12-ий давав в висше наведених справах державного значіння, відбирав артикул 13-ий, який містить постанови про „veto“ ґубернатора Східної Галичини проти законів ухвалених галицьким соймом. В справах публичної освіти „veto“ ґубернатора є абсолютне, значить, воно уневажнює закон, ухвалений соймом. А в земельних справах „veto“ ґубернатора має той наслідок, що хоч сойм ухвалив би вдруге той сам закон приписаною більшістю двох третин, то ся ухвала не стає законом, тільки справа йде на розгляд Ради Союза Націй, яка має повну свободу рухів, отже не тільки може ухвалений закон затвердити або відкинути, але взагалі видати всякі зарядження в сій справі.

Таким чином в двох справах, шкільній і земельній, які мають державне значіннє і при тім особливо важні для збереження і скріплення українського характеру краю проти польонізаційних змагань польської держави, галицький сойм у своїй законодатній діяльности був би спаралїжований.

За виїмком справ, вичислених в артикулі 12-тім, всі инші справи на території Східної Галичини належали б до компетенції польського сойму.

Участь Східної Галичини в полагоджуванню сих справ проявлялася б тим способом, що населеннє Східної Галичини брало б участь в загально-державних виборах до польського сойму. Так вибрані східно-галицькі посли не брали б участи в нарадах і ухвалах польського сойму в справах, які для Східної Галичини полагоджував би галицький сойм. Значить, Східна Галичина брала б участь в польськім соймі не як окрема автономічна територія (прим. через делеґацію галицького сойму), тільки як часть польської держави.

Таким чином всі справи справді державного значіння, як законодавство про права і обовязки громадян, законодавство цивільне і карне, комунікація, промисл, торговля, фінанси, орґанізація держави, закордонна політика і т. д. — мав би полагоджувати для Східної Галичини польський сойм. В тих усіх справах Східна Галичина не мала би автономії, тільки являлася би частю польської держави.

Коли законодатну власть в Східній Галичині все таки поділено між автономічний галицький сойм і державний польський сойм, то виконуюча власть в Східній Галичині належала би в цілости до польської держави, яка виконувала би її через ґубернатора, якого призначує начальник польської держави. Як урядовець польської держави ґубернатор Східної Галичини був би відповідальний на основі польської конституції. Супроти конституції Східної Галичини він являвся би абсолютним, невідповідальним виконавцем волі польської держави.

Тільки незначні обмеження сього абсолютизму ґубернатора містили артикули 22-ий, 24-ий і 25-ий. А саме справами, які по думці артикула 12-ого належали до компетенції галицького сойму, мали керувати галицькі міністри, відповідальні перед соймом, який рішає про їх число, функції і плату, одначе призначувані ґубернатором. Але найвисша виконуюча власть в справах, в яких законодатна власть належала до галицького сойму, не належала би до галицьких міністрів, тільки до ґубернатора, а міністри мали би тільки контрасиґнувати акти ґубернатора. Урядовців для своїх ресортів також не призначували би галицькі міністри, тільки ґубернатор на предложеннє міністра.

Правда, коли брати відповідальність галицьких міністрів перед соймом у новочасному розумінню, то виконуюча власть ґубернатора в справах, які належать до компетенції галицьких міністрів, являлася би тільки формальністю, бо кождий акт ґубернатора потребує для правної важности контрасиґнатури міністра. Одначе в галицьких відносинах, з огляду на те, що в инших, багато важнійших справах виконуюча власть належала в повноті ґубернаторови, роля галицьких міністрів була би тільки підрядна.

Крім ґубернатора ще два особливі урядовці польської держави оставалися би в звязку з виконуючою властю в Східній Галичині: 1) В Раді міністрів польської держави мав представляти

Східну Галичину міністр без портфелю, призначений начальником польської держави з-поміж мешканців Східної Галичини. 2) Крім того до ради міністрів польської держави мав бути приділений „високий український урядовець“ як дорадник в справах, що відносяться до української народности і гр.-кат. обряду.

На призначенне ґубернатора Східної Галичини, міністра для Східної Галичини в польській Раді міністрів і „високого українського урядовця“ при польській Раді міністрів Східна Галичина як автономічна територія не мала би ніякого правного впливу. Отже два перші були би по правилу Поляки, а третій — такий Українець, який припав би до вподоби польському правительству.

Окрему увагу треба звернути на ролю згаданих обох представників Східної Галичини в польській Раді міністрів. Отже Східну Галичину як автономну провінцію заступав би міністер без портфелю, який — як уже зазначено — був би, очевидно, Поляк, бо проєкт статута не постановляє про його народність нічого, оставляючи вільну руку голові польської держави. А український нарід, отже переважаючу більшість населення Східної Галичини мав би заступати в польській Раді міністрів тільки „високий український урядовець“, який мав би тільки дорадний голос.

Справа військової орґанізації полагоджена на стільки корисно для краю, що контингент, рекрутований в Східній Галичині, мав творити окремі одиниці, які в часі мира мали стояти гарнізоном в краю. Зате некорисна була постанова, що військо Східної Галичини мало оставати в розпорядимости польського правительства без ніякого автономічного впливу краю та на випадок війни польське правительство може його ужити для оборони „національної території“. Неясно означене поняте „національної території“ польське правительство інтерпретувало би, очевидно, так, що тут ходить про територію польської держави, і примушувало би галицьке військо проливати кров в інтересах Польщі.

Судейська власть в Східній Галичині належала би так само, як і виконуюча, до польської держави. Східна Галичина творить, що правда, під оглядом судівництва окрему провінцію з Найвисшим Трибуналом у Львові, одначе законодавство про орґанізацію суду сеї провінції не належало би до компетенції галицького сойму. Тим самим належало би воно до компетенції польського сойму. Суддів Східної Галичини назначував би на пропозицію ґубернатора начальник польської держави.

Йдучи за рішеннєм Найвисшої Ради з 25. червня 1919., треба окремо згадати про політичні, релігійні й особисті свободи, які повинен би запоручити населенню Східної Галичини проєкт статута. Найліпшою запорукою тих свобід було би, коли б край мав таку повну автономію, що міг би сам про них рішати. Одначе так не є. Про сі свободи говорив проєкт статута передовсім в артикулах 5—9, далі в артикулах 10-ім (виборче право до галицького сойму), 16-ім (виборче право до польського сойму) і 26-ім (здібність до публичних урядів). Всі сі артикули мали переважно характер рам, які мали виповнити польське законодавство і адміністрацію. Стилізовані

вони так, що на їх основі польська держава могла окружати особливою опікою польську меншість і давити українську більшість.

Артикул 7-ий виразно постановляв в користь польської меншости, що польська мова як урядова є рівнорядна з українською.

Корисним для української більшости був тільки артикул 9-ий, який забороняв кольонізацію Східної Галичини позакраєвим елементом.

До всіх висше вказаних хиб проекту статута для Східної Галичини долучається основна хиба недостачі ґарантій перед нарушеннєм автономії краю польським правительством.

Контрагентами договору, яким Польща обовязується управляти Східною Галичиною на основі статута, були з одної сторони союзні і приняті до союза держави, з другої Польща. Орґаном союзних і принятих до союза держав, який мав контролювати, чи Польща зберігає статут, був Союз Націй. Одначе щоби та контроля була дійсна й успішна, треба, щоби Східна Галичина могла сама виступати перед Союзом Націй в обороні своєї автономії. Тому, хоч статут не признавав Східній Галичині в области закордонної політики ніякої автономії і віддавав дипльоматичне і конзулярне заступництво Східної Галичини Польщі, — то все таке повинен би був зробити бодай сей один виїмок і признати Східній Галичині заступництво при Союзі Націй для береження своєї автономії перед нарушеннєм з боку польського правительства.

Через те, що такого заступництва проект статута Східній Галичині не признав, в практиці було би так, що Польща як повноправний член Союза Націй своїм впливом параліжувала би всяку контролю, яка мала би за ціль оберігати автономію Східної Галичини. А що Східна Галичина не могла би сама виступати перед Союзом Націй в обороні своєї автономії і та оборона залежала би виключно від ініціятиви самого Союза Націй, то при відповіднім укладі сил і настрою в Союзі Націй Польща могла би в Східній Галичині правити як сама захоче.

Се — в нормальних обставинах, себ-то, коли Союз Націй справді стане орґаном, здатним до виповнювання тих задач міжнародньої політики, для яких його покликано до життя.

Але може статися й так, що за якийсь час не буде ні союза „союзних і принятих до союза держав", які виступали як співконтрагенти Польщі в проекті договору про Східну Галичину, ні Союза Націй. Тоді Польща могла би просто закритися тим, що нема співконтрагента, проти якого вона обовязана додержувати договір, — і анектувала би Східну Галичину.

Щоби сьому запобігти, треба би, щоби Східна Галичина була при договорі співконтрагентом, без якого волі договору не можна змінити.

В кінці насувається питаннє, що сталося би після 25-літнього періоду польської управи, коли б тоді не було Союза Народів. Справа була би ясна тільки тоді, коли б Польща супроти Східної Галичини як співконтрагента обовязалася зарядити виконаннє права самовизначення.

Словом, ґарантії автономії Східної Галичини на час під управою Польщі вимагали би, щоби Східну Галичину признано бодай в обмеженій мірі підметом міжнародного права (становище співконтрагента при заключуванню договору з Польщею і заступництво перед Союзом Націй).

Розглянувши проєкт статута для Східної Галичини, треба ствердити, що автономія, яку їй хотіла признати Найвисша Рада, така обмежена, що зовсім не відповідає тому становищу, яке повинна би мати Східна Галичина, коли вона має задержати свою окремішність і в кінці визволитися з-під залежности від Польщі. З правним становищем швайцарських кантонів, німецьких держав, американських чи австралійських стейтів навіть нема що тої автономії порівнувати. А одначе Східній Галичині належалося би становище більше незалежне, відповідно до тимчасового характеру її залежности від Польщі!

Положеннє Східної Галичини на основі проєкту статута представиться ще некориснійше, коли візьмемо на увагу політичний бік справи, а саме що між Польщею і Східною Галичиною велася би національна боротьба, в якій Польща змагала би до спольщення і анектування Східної Галичини, а українська більшість Східної Галичини до вдержання і скріплення українського характеру краю і до унезалежнення від Польщі. В сій боротьбі Польща, маючи такі широкі управнення в статуті для Східної Галичини й оперте в польській меншости краю, мала би позицію дуже корисну; зате така обмежена автономія не була би для українського народу Східної Галичини майже ніякою охороною.

Таким чином Найвисша Рада, укладаючи проєкт статута для Східної Галичини, не сповнила зобовязань, які взяла на себе що до Східної Галичини рішеннєм з 25. червня 1919. Віддаючи Східну Галичину аж на чверть століття під управу Польщі при дуже обмеженій і нічим не заґарантованій автономії і складаючи опісля дальшу долю сього краю не в руки населення, тільки в руки Союза націй, Найвисша Рада творила якраз корисні [умови] для підготовлення і переведення анексії Східної Галичини Польщею.

4. Протест Польщі і нове рішеннє Найвисшої Ради. Одначе й такий проєкт статута Східної Галичини викликав різкий протест Польщі. Посипалися протестуючі ухвали зборів, товариств, орґанізацій, корпорацій, міських рад і самого польського сойму і — як завершеннє всіх тих протестів — відмова польського правительства підписати договір.

Польща домагалася, щоб Найвисша Рада признала Східну Галичину частю Польщі та щоб автономія Східної Галичини як польської провінції була внутрішньою справою польської держави.

Найвисша Рада, як усе перед тим так і сим разом, не мала рішучости переперти проти Польщі навіть свою власну волю і уступила перед польським протестом. Правда не настільки, щоби сповнити польське домаганнє і прилучити Східну Галичину міжнародно-правним актом до Польщі, — тільки оставила справу договору з Польщею що до Східної Галичини в завішенню.

Про се рішеннє, приняте на засіданню Найвисшої Ради 22. грудня 1919., повідомив президент Найвисшої Ради Клемансо, тодішній французький президент міністрів, французьку палату послів на засіданню 23. грудня 1919.

Вказавши на те, що мирова конференція, маючи вирішати трудні справи, нераз приймала рішення, які опісля треба було змінити, Клемансо сказав, що до таких рішень належить також рішеннє про Східну Галичину. Се рішеннє викликало в Польщі невдоволеннє, що правда, не з Франції, але з антанти. В сам день від'їзду Клемансо до Льондона був у нього польський міністр закордонних справ Патек, який просив його старатися, щоб Найвисша Рада змінила своє рішеннє про Східну Галичину в дусі польських бажань. Клемансо обіцяв се зробити.

„Я — говорив Клемансо далі — поїхав до Льондона. Лойда Джорджь вважає де-хто ворогом Поляків. Ніщо не є дальше від правди. Він приятела Поляків, але він признає, що в Східній Галичині є багато Українців, і думає, що їх треба забезпечити. Ми довго дискутували. Та в день мого від'їзду я осягнув полагодженнє сеї справи, яка може видається малою, але є дуже важна, щоби кругом границь, які ми означили для Німеччини, установити точки опертя, потрібні для нашого супокою. Я був щасливий, що в останній хвилі Лойд Джордж мені сказав: ‚Я годжуся на Ваше предложеннє, можете предложити його конференції‘. Я вернув на конференцію. Я предложив текст, але не хотів, щоб він був ухвалений, не бувши перед тим післаний до Льондона. Лойд Джордж, на мою велику радість, відповів мені, присилаючи текст, ще ліпший від мого. Сей текст ухвалено вчера. Рішено, що артикул, яким Східну Галичину віддано Польщі титулом мандату, має бути ‚тимчасово завішений‘ (‚provisoirement suspendu‘) — се слова Лойда Джорджа, він їх сам написав — і пізнійше порішений.“

Через те, що проєкт статута для Східної Галичини Найвисша Рада рішила завісити, міжнародньо-правне положеннє Галичини остало надалі таке, як се виходить з рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919.

IV. Часть.[1])

На Великій Україні.

Розділ XVII.

Відношеннє між обома правительствами. Між орієнтаціями на Польщу і Москву.

Перейшовши Збруч, галицьке правительство осіло в Камянці, осідку правительства Директорії. Галицьке правительство привело на Велику Україну 100.000-ну армію, з того 40.000 війска здатного до бою, яке зараз пішло у бій з большевиками.

Тепер, коли галицьке правительство й армія перейшли на територію Великої України, яка бука під владою правительства Директорії, перед обома правительствами стало ще в більшій осгроті ніж доси питаннє про їх взаїмне відношеннє.

Акт з'єдинення оставляв галицькому правительству повну незалежність, так, що спільна діяльність обох правительств не мала для себе постанов закона й опиралася тільки на порозумінню між ними. Факт утрати території галицьким правитильством не вносив у се відношеннє ніякої законної зміни, тільки, ставлячи правительство Директорії в положеннє господаря, а галицьке правительство в положеннє гостя, вимагав від обох сторін у їх відношенню більше обережности, такту

---

[1]) Матеріяли до IV. части:

Д-р Осип Назарук, Рік на Великій Україні. — Осип Левицький, Галицька армія на Великій Україні. — Д-р Лука Мишуга, Похід українських війск на Київ (серпень 1919). — Камянецькі часописи з часу вересень-жовтень-падолист 1919. (з кождого з вичислених часописів мав я по кілька чисел): „Україна" орґан штабу наддніпрянської дієвої армії; „Український Козак", фронтова ґазета Української Народньої Армії; „Робітнича Газета", центральний орґан української соціяльно-демократичної робітничої партії; „Трудова Громада", орґан Центрального Комітету української партії соціялістів-революціонерів; „Народня Воля" орґан Центрального Комітету Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів; „Галицький Голос", орґан міністерства галицьких справ; „Боротьба", орґан українських соціяльних демократів Галичини й Буковини; „Стрілець", орґан Начальної Команди Галицької Армії. Всі сі часописи, крім останньої, заступали становище правительства Директорії.

Крім поданих матеріялів користувався я також матеріялами в еміґраційній пресі, оповіданнями учасників і т. п.

Період перебування галицького правительства на Великій Україні, се дуже важка сторінка сучасної історії України. Тому подаю матеріяли, на основі яких представляю сей період, щоб читач знав, на чім оперта моя праця. Сих матеріялів, очевидно, замало, щоби сказати „останнє слово" про сей період.

В оцінці діяльности осіб сього періоду треба мати на увазі ті страшні обставини, в яких ішов розпад нашої держави. В тім „чотирокутнику смерти" який творили: большевики, Денікін, Польща і Румунія, не тільки ті, котрих косив тиф, були недужі. Ще більш недужі були ті відповідальні особи і ґрупи, які бачили неминучий розпад держави, безсильні спинити його. Вони жили і працювали немов у горячці, — в горячці безсильности й розпуки. Вчинків недужих не можна оцінювати мірою, якою оцінюється вчинки здорових . . .

й делікатности ніж доси, коли кожде з обох правительств мало свою територію.

Хто були оба правительства і на які громадські ґрупи вони опиралися?

Галицьке правительство представляв Уповновласнений Диктатор д-р Евген Петрушевич, при якім з функціями ради міністрів, одначе без самостійности і відповідальности ради міністрів, а тільки як орґан дорадний і виконуючий рішення Диктатора, була Рада головноуповажнених Диктатора.

Диктатура опиралася на трудову (перед тим національно-демократичну) партію, яка в даних обставинах була за Диктатуру безумовно, і на радикальну партію, яка підпирала Диктатуру, не бачучи змоги в даних обставинах заступити її кориснійшою формою влади. Рішучими противниками як Диктатури так і всякого окремого галицького правительства була соціяльно-демократична партія і „Селянсько-Робітничий Союз". Значить, поділ партійних ґруп був такий, як на останній сесії Української Національної Ради. Ріжниця була тільки в тім, що тут не було Української Національної Ради, тільки представники партійних ґруп, і не було народньої маси, до якої могли би відкликатися чи партії через партійні з'їзди чи правительство і партії через вибори. Противенства між сими обома ґрупами, які вже були ярко зарисувалися на останній сесії Української Національної Ради, в Камянці що-раз більше загострювалися. Міжпартійні наради, які відбувалися кілька разів у Камянці для усунення противенств і винайдення спільної плятформи, до нічого не довели.

Директорія після уступлення Винниченка складалася з Петлюри, Швеця, Макаренка, Андрієвського й Петрушевича. Після державного замаху отамана Оскілка, в який була замішана партія самостійників, Андрієвський уступив; Швець і Макаренко ставали що-раз більше декоративними фіґурами, з якими Петлюра не числився; Петрушевич в тім часі, як його проголошено Диктатором, через непорозуміння з Петлюрою виступив з Директорії. Таким чином Директорію в тім часі творив уже властиво один Петлюра.

Зокрема що до Петрушевича Директорія повідомила його, що його уступлення не приймає до відомости. Наслідком сього остало невиясненим, чи він є членом Директорії чи ні. Відповідно до політичної потреби раз говорилося, що він є членом Директорії, другий раз, що — ні. В дійсности до участи в праці Директорії його не запрошувано [1]).

Правительство Директорії складалося з представників української соціяльно-демократичної робітничої партії і партії українських соціялістів-революціонерів. Перевагу в Раді Міністрів мали соціяльні демократи і прем'єром був спершу соц.-дем. Мартос, опісля соц.-дем. Мазепа. Представники названих партій у Раді Міністрів були залежні від Центральних Комітетів своїх партій. З українських соціяльних демократів Західної Области УНР входили в склад Ради Міністрів:

---

[1]) Рік на Великій Україні, стор. 208—9.

Осип Безпалко як міністр праці, Семен Вітик як міністр галицьких справ, Володимир Темницький як міністр закордонних справ (який одначе сидів у Відні і не мав впливу на політику правительства) і д-р Володимир Старосольський як товариш міністра закордонних справ; з радикалів д-р Іван Макух як товариш міністра внутрішніх справ.

Таким чином в Західній Области УНР „праві" були при владі, а „ліві" в опозиції, яка поборювала саму ідею окремого галицького правительства. Навпаки на Великій Україні при владі були „ліві", а „праві" в опозиції. „Праві" з Великої України шукали підпори в галицькім правительстві, „ліві" з Західної Области УНР у правительства Директорії. Так було ще тоді, коли галицьке правительство мало свою територію; тепер сі відносини ще загострилися. Ціле правительство Директорії займало супроти галицького правительства принціяльно те неґативне становище, яке займала соціяльна демократія й „Селянсько-Робітничий Союз" Західної Области УНР. З другого боку наддніпрянські „праві" підсували Петрушевичеви навіть думку державного замаху проти Директорії, яку одначе Петрушевич рішучо відкинув [1]).

Законним висловом становища правительства Директорії до Диктатури був закон з 4. липня 1919. про утворенне міністерства по справах Західної Области (Вістник державних законів 1919, випуск 28, число 386). Перший уступ сього закона звучить:

„Відповідно до актів 3. і 22. січня 1919. року про злуку Української Народньої Республики з Галичиною, в складі Міністерства Української Народньої Республики утворити Міністерство Західної Области Республики (Галичини), через яке відбуваються всі урядові зносини з Галичиною".

Міністром по справах Західної Области (або коротше: міністром галицьких справ) призначено соц.-дем. Семена Вітика.

Волю законодавця при утворенню сього міністерства пояснює орґан міністерства „Галицький Голос" [2]) ось як: На основі акту з'єдинення суверенна влада на землях Західно-Української Народньої Республики перейшла до Директорії, тільки виконуванне влади на час до Установчих Зборів остало при Українській Національній Раді. Через проголошенне Диктатури Українська Національна Рада перестала виконувати владу. Диктатура не є правним наслідником Української Національної Ради, бо для утворення її конституція Західної Области УНР не дає законних основ. Коли ж Українська Національна Рада перестала виконувати владу, а Диктатура правно не істнує, то виконуванне влади переходить на Директорію, яка виконує її через міністерство галицьких справ.

Таким чином відповідю Директорії на проголошенне Диктатури було утворенне міністерства галицьких справ. Директорія не признавала Диктатури правною установою і виявила свою волю переняти те виконуванне влади, яке на основі акту з'єдинення прислугувало Україн-

---

[1]) Рік на Великій Україні, стор. 204—5.

[2]) Стаття д-ра Стефана Стебельського п. н. „Критичні уваги до акту злуки з 3. січня 1919."

ській Національній Раді, та виконувати її через міністерство галицьких справ.

Таке відношеннє між Диктатурою і Директорією утворилося ще до переходу галицького правительства й армії на Велику Україну.

Та рівночасно большевики на стільки загрожували Камянцеви, що Петлюра звернувся до Петрушевича за підмогою. Тоді була заключена між ними умова, яка мала управильнити відношеннє між обома правительствами і їх спільну акцію. [1]) Ся умова обнимала справу найвищої спільної команди; далі зобовязаннє Петлюри змінити політичний курс на більш умірковaний і приняти в склад правительства Директорії галицьких діячів; в кінці зобовязаннє Петлюри скасувати міністерство галицьких справ.

Що до справи найвисшої спільної команди, то її полагоджено так: Обі армії, галицька і придніпрянська, зберігали свою окремішність. Галицька армія підлягала Начальній Команді Галицької Армії, якої командантом був ґенерал-четар Тарнавський. Придніпрянська армія підлягала Штабови Придніпрянської Дієвої Армії під командою отамана Тютюника, а опісля отамана Сальського, пізнійшого міністра війни. Для обєднання операцій обох армій утворено на основі порозуміння між обома правительствами Штаб Головного Отамана, якому підлягали обі армії в оперативних справах. Шефом Штабу призначено отамана Юнакова, бувшого професора військової академії в Петербурзі, а ґенералом-квартирмайстром ґенерала-четаря Віктора Курмановича, бувшого державного секретаря військових справ і шефа ґенерального штабу західної области УНР. Старшини, приділені до Штабу Головного Отамана, походили по половині з придніпрянської й галицької армій. Штаб Головного Отамана розпочав діяльність 11. серпня 1919.

Справа політичного курсу і складу правительства Директорії тяглась весь час перебування обох правительств у Камянці, викликуючи що-раз гострійші непорозуміння.

Закон про скасування міністерства галицьких справ видано аж 29. вересня 1919. В дійсности ж міністерство істнувало, в стані ліквідації, аж до кінця побуту обох правительств у Камянці.

Таким чином огляд на ту реальну силу, яку представляла галицька армія, заставив Директорію до „фактичного визнання“ Диктатури, якої вона, — як свідчить закон про утворення міністерства галицьких справ — правно не визнавала. Одначе противенства між обома правительствами були такі великі, що їх спільна діяльність не тільки не зменшала їх, але навпаки збільшала.

Один з галицьких діячів схарактеризував мені отсі противенства ось як:

Примушене уступити перед Польщею й антантою з Галичини, галицьке правительство пішло з армією на Велику Україну під кличем: „Через Київ до Львова“. Побити большевиків і укріпити українську державність на Великій Україні, а тоді звернути всі сили української

---

[1]) Ся умова не була оголошена і її зміст подаю на основі ґазетних і мемуарних відомостий.

держави проти Польщі за визволенне Галичини. А може побіда над большевиками й укріпленне української державности заставить антанту визнати українську державу й віддати їй Галичину при управильненню відносин між Польщею й Україною.

Коли галицьке правительство хотіло воювати з большевиками й укріпляти українську державність для визволення Галичини, то правительство Директорії — на думку мого інформатора — думало так само воювати з большевиками й укріпляти українську державність коштом Галичини. А саме думало воно коштом Галичини замиритися з Польщею, через Польщу добути визнанне антанти і так удержатися проти большевиків. Для війни з большевиками воно конче потребувало галицької армії, одначе для замирення з Польщею коштом Галичини йому заваджало галицьке правитильство. Тому правительство Директорії при помочи лівих галицьких ґруп повело завзяту боротьбу проти істнування окремого галицького правительства, за переведенне повного з'єдинення під одною владою. Коли б закиди проти галицького правительства, як перешкоди для повного здійснення ідеї з'єдинення, були осягнули успіх, коли б галицьке правительство втратило довіре своєї армії й мусіло уступити, віддаючи всю владу Директорії, тоді Директорія з одного боку одержала би галицьку армію в свою повну розпорядимість, з другого ж боку мала би вільні руки що до Галичини в переговорах з Польщею.

Сей погляд мого інформатора установився під впливом подій, які розвинулися в тім напрямі, що правительство Директорії справді заключило союз з Польщею не тільки коштом Галичини, але також инших західних українських земель.

Чи воно мало такий ясний плян що до галицького правительства, галицької армії й союза з Польщею вже підчас переходу Галичан на Велику Україну, важко ствердити. Швидше треба приняти, що той плян дозрівав поволи.

Я вже згадував про невиразне становище Петлюри в розмові з ґенералом Бертелемі.

Назарук, зазначуючи, що є звязаний словом і не може говорити докладно, стверджує, що „Петлюра мав звязок з Пілсудским уже тоді, коли про се нікому не снилося“ [1]).

Курдиновський, який ще з початком 1919. р. попав у Варшаву з якимись повновластями, які уповажняли його виступати від імени Директорії, підписав у Варшаві 16. мая 1919. якесь „desinteressement“ в справі Галичини. [2])

В серпні 1919. правительство Директорії вислало до Варшави політичну місію під проводом б. міністра шляхів Ф. Пилипчука. Місія прибула до Варшави 15. серпня 1919. В звязку з перебуваннєм її в Варшаві в польських часописах з 26. серпня 1919. появилася

---

[1]) Рік на Великій Україні, стор. 228.

[2]) В серпні 1919. Курдиновський приїхав з Варшави до Парижа і розказував про се на засіданню Делеґації УНР. Мене тоді в Парижі не було. Одначе на засіданню Делеґації 10. падолиста 1919. Панейко говорив про факт і день підписання „desinteressement“ Курдиновським, як про справу стверджену й відому Делеґації.

відомість Польської Телеґрафічної Аґенції, що місія „у вступній декляраціі зголосила повне ‚desinteressement‘ в справі Східної Галичини“. Голова місії Пилипчук мав розмову зі співробітником щоденного часопису „Kurjer Polski“. Основний тон розмови, яку подав „Стрілець“ (ч. 67 з 11. вересня 1919.) п. н. „Союз з Польщею за ціну Галичини?“ — був той, що „уряд, відповідальне представництво і цілий український нарід прагнуть сердечно приятельського співжиття з братньою Польщею“, та що „Польща й Україна повинні получитися нерозривними звязками“. На запитаннє, „які відносини українського уряду до галицького“, Пилипчук відповів: „Ніякі, бо уряд і війско галицьке перестали істнувати. Павленко і Петрушевич вже від давна не беруть участи в політичнім життю.“ На запитаннє про становище українського уряду в справі Галичини, Пилипчук дав таке поясненнє: „Докладної відповіді на се питаннє не можу дати, бо в сій справі ведуться власне переговори, про яких вислід міністерство закордонних справ не занедбає без сумніву видати урядове повідомленнє. Зрештою ся справа вже, очевидно, пересуджена в Парижі, коли Начальна Команда польських війск одержала уповажненнє дійти до лінії Збруча. А український нарід зі своєї сторони так щиро змагає до приязни з Польщею, що не схоче робити в сім напрямі яких-небудь трудностий.“

Сі відомости польської преси, зрозуміла річ, занепокоїли Галичан.

Пилипчук помістив у „Стрільці“ (ч. 70 з 18. вересня 1919.) спростуваннє, в якім, зазначивши, що „Kurjer Polski“ переповів його слова невірно та що він з того приводу післав був спростуваннє до редакції, — про суть справи заявив ось що:

„В розмові зі співробітником ґазети ‚Kurjer Polski‘ мною було сказано відносно Галичини слідуюче:

Русинського війска як такого в нас не мається, а істнує українська армія під одним командуваннєм, яка складається з придніпрянських та придністрянських військових частин. Уряд Західної Области УНР перебуває в Камянці, але в справи України придніпрянської не втручається.

Що ж до відношення нашого уряду до Східної Галичини, то ні в якім разі його не можна означити словом ‚desinteressement‘, але по сьому питанню подати більш докладні відомости я тепер не можу. На запитаннє про окупацію Галичини я сказав, що очевидно на се була згода держав антанти, коли війска польські обсадили Збруч.

Місія стояла на тому становищі, що відносно питання про Східну Галичину вона не уповноважнена робити ніяких заяв.“

Спростуваннє Пилипчука не розвіяло сумнівів Галичан і — на мою думку — не могло розвіяти. При тім треба мати на увазі, що відомости польської преси про місію Пилипчука могли бути використані польським правительством у міжнародній політиці. Спростуваннє Пилипчука в українській пресі не могло сьому перешкодити.

Взагалі ж уся преса Придніпрянщини з більшим або меншим натиском виказувала потребу згоди з Польщею. Прим. „Україна“, орґан штабу придніпрянської Дієвої Армії, в статті п. н. „Історичний крок“ (ч. 58 з 22. жовтня 1919.), написаній з приводу вислання місії до Польщі під проводом Андрія Левицького, виказувала, що тепер, коли в Польщі перемогла демократія, згода між Польщею й Україною являється природним і легким ділом.

Весь той дух польсько-української угоди, який уносився в політичній атмосфері Директорії, — при тих відносинах недовіря, підозрівання й поборювання, які панували між обами правительствами і громадськими ґрупами, що стояли за ними, — причинявся до що-раз більшої ворожнечі.

Коли Галичани підозрівали правительство Директорії в змаганню до угоди з Польщею коштом Галичини, то знов Придніпрянці підозрівали Диктатуру в змаганню до угоди з реакційною Москвою коштом державної самостійности України. Від воєнних подій під Київом при кінці серпня 1919., де галицька армія, занявши Київ після большевиків, уступила з нього перед Денікіном, аж до заключення перемиря між галицькою армією й Денікіном з початком падолиста 1919., сі підозріння що-раз більше зростали, аж в кінці, після заключення згаданого перемиря, вибухли великим обвиненнєм: „Галичани зрадили!“

Про згадані воєнні події буде мова далі. На сім місци прослідимо політичний бік справи.

Орієнтація на реакційну Москву, на плятформі федерації, зродилася — як уже зазначено — в Парижі в Панейка і Томашівського під впливом переговорів з російськими протибольшевицькими ґрупами.

В серпні 1919. Панейко був у Відні і тут видно прихилив до своєї орієнтації впливові круги трудової партії, які опинилися тут на еміґрації після заняття Галичини Польщею.

Се твердженнє опираю на тім, що безпосередно після побуту Панейка в Відні появилася в „Українськім Прапорі“ (ч. 4.), офіціозі галицького посольства в Відні, який виходив під редакцією д-ра Степана Барана, стаття д-ра Костя Левицького п. н. „Куди дорога?“, де виложені основи орієнтації на протибольшевицьку Москву таким способом, який дуже виразно вказує на згадані парижські впливи.

В сій статті, після представлення тодішнього стану українських земель, а саме боротьби проти Поляків, проти большевиків і проти протибольшевицької Росії, — говориться:

„Коли власні сили знемагають, треба шукати союзників.

Тому виринуло питаннє, чи ми самі власними силами видержимо той великий боєвий фронт та побємо наших ворогів, — чи не належало би стратеґічно сей фронт скоротити і дипльоматично шукати союзника, що мав би дійсно свій інтерес у тім, щоби жити в союзі з Україною, бо з самих симпатій не покладемо української держави.

В послідних дня висувається комбінація союза румунсько-польського з Україною, що мав би стати заборолом на схід проти Росії та на захід проти Німеччини, союза, що нині бореться проти большевиків, та в нім знайде свою розвязку українське державне питаннє. Отся комбінація не перша і не остання, але в своїх наслідках незвичайно небезпечна.

Вступною умовою сього союза являється передовсім нажива Румунії і Польщі українськими землями. Румунія хоче мати забезпечені для себе области цілої Бесарабії і цілої Буковини та части української країни закарпатської, а тоді жити в добрих сусідських зносинах з Україною, щоби з нею боротися проти Росії. Польща знов хоче на все посісти Східну Галичину, Холмщину і взагалі Волинь, а про Правобережну Україну дасться говорити на основі ягайлонської ідеї, щоби спільно на Ґерманця стати і західну культуру ратувати.

Значить, нас обідруть з усіх боків та обідрану Україну будуть захищати своїм союзом. А другою й головною умовою буде унія України з Польщею, яку Румунія має благословити.

Та яка доля жде український нарід у злуці з Польщею, на се маємо три докази: панування старої Польщі на основі всяких уній над українським народом, панування Поляків над Українцями під Австрією та теперішнє володіннє Поляків над Українцями у Львові, Перемишлі, Вадовицях, Домбю, Модлині, Берестю та инших місцях, супроти чого російська інвазія — колись така страшна — тепер ціниться українським народом неначе добродійство, — так, що з одної сторони досвід і розум політичний, а з другої сторони почування чи там політичний інстинкт українських народніх мас вказують нам усякі можливі комбінації політичні з безоглядним виключеннєм якої-небудь злуки з Поляками.

Отсей вислід мучеництва українського народу під Польщею від часів найдавнійших до найновійших мусимо приймити за вихідну точку нашої орієнтації політичної, коли хочемо вести справді українську народню політику. Та можна сказати, що на сім становищи стоїть весь український нарід, не виключаючи навіть галицьких русофілів.

З иншої сторони виступає в теперішніх обставинах поважне питаннє про відношеннє України до нової Росії, що має стати на руїнах деспотичної царської Росії по знищенню большевицької пошести.

Тут ставляємо за вступну умову, що нова Росія як велика держава мусить зорґанізуватися без огляду на те, чи відновить її Колчак, Денікін, чи хто инший, та що нова Росія не може стати царсько-деспотичною імперією, але мусить збудуватися на основах конституційно-демократичних. Ступивши на се становище, не може нова Росія не признати в першім ряді самостійности українського народа та його державного права. Тому мілітарне перемирє української армії з російськими протибольшевицькими арміями виринає з сучасної ситуації, щоби скоротити боєвний фронт. себе не поборювати на полі війни, а спільними силами знищити большевицьку язву. Поклавши отсе за основу, мають дипльоматичні чинники обох сторін, України і Росії, підготовити другу і головну умову, якою має бути конфедерація (союз) обох держав, України й Росії, що стануть дійсним природним заборолом сходу супроти всякого посягання Поляків, Румунів чи кого-небудь другого. Проти такого союза не годні устоятися ні Поляки ні Румуни з їх імперіялістичними посяганнями на чужі землі, та проти сього не стануть і держави антанти, бо лиш така розвязка питання двох найбільших народів на сході сотворить лад і спокій на великім просторі сходу Европи.

Такою дорогою зберемо ‚руські землі‘ українського народу для України та руські землі російського народу для Росії.

Польща завше загрожувала нам у нашім життєвім єстві: винищуваннєм українського народу, злобним підриваннєм економічних основ життя українських народніх мас та загладою всякого культурного і політичного розвою українського народу. Росія ніколи не загрожувала нам у такій мірі ні в першім ні в другім, а в третім мусить тепер, по стільки важких досвідах, покинути свої ‚сепаратистическі‘ і ‚мазепинські‘ міркування та раз на все признати у своїм інтересі державнім та в імя правди і міжнародного права, що український нарід був, є і має право самостійного життя державного.

Тоді зійдуться інтереси обох сих найблищих собі народів славянських і сі інтереси звяже союз обох їх держав: України і Росії.

Ми, Українці з галицького Пємонту, поборювали доси і будемо поборювати національне русофільство як національну зраду, якої нема у ніякого славянського народу, та її не буде і в нас з хвилею державного союза між Україною і Росією. Але ж що иншого є політичне русофільство і політичне українофільство як сполука двох державних інтересів для спільної цілі, а що иншого є народнє відступництво.

До здійснення висказаної тут політичної думки прийшов тепер найпригіднійший час, коли покликані російські чинники мають як-раз приступити до орґанізації правильної російської держави, коли всяка поміч і полекша на полі бою є пожадані і цінні та коли держави антанти не можуть покінчити нарад мирового конґресу, не вирішивши східно-европейського питання.“

Читач сам бачить, як неоднаково в сій статті розділені світла і тіни між Польщу й Москву.

Щодо Польщі автор є реаліст, при тім реаліст аж занадто песимістичний, якому Польща видається токою всесильною, що в яку комбінацію Україна з Польщею не ввійшла би, Польща все матиме силу нищити і знищити Україну.

Зате що до Москви автор виступає як ідеаліст-фантаст чистої води. В минувшости „винищуванне українського народу“ і „злобне підриванне економічних основ життя українських народніх мас“ видається йому з боку Москви значно менше ніж з боку Польщі, — хоч історія руйнування української державности Москвою говорить страшними словами, — а про змагання до „заглади всякого культурного і політичного розвою українського народу“ говорить він також перше всего під адресою Польщі, коли що до Москви старається неначе кинути заслону на сю справу що до минувшости і переходить до будучности.

Ту будучність малює він як найбільш ясними красками. І на якій основі? Чи наводить на се які реальні дані? Ні! Замість реальних даних конструує він тезу, що „нова Росія не може не признати в першім ряді самостійности українського народа та його державного права“, — і робить усі дальші виводи так, неначе б ся його теза була реальним фактом.

Статтю д-ра Костя Левицького передрукував „Стрілець“, орґан Начальної Команди Галицької Армії, в числі 71. з 20. вересня 1919.. додаючи до неї отсю редакційну увагу:

„В ч. 4. ‚Українського Прапора‘, що виходить у Відні, появилася інтересна стаття одного з найстарших діячів Галичини, який усе старався паладнати якось наше життє з Ляхами. Уважаємо вказаним подати його голос до відома галицьких утікачів, бо буде се вислів поглядів більшости Галичан на захід від Збруча і на еміґрації західній. На наших очах повторяється історія часів Хмельницького, викликана так само страшною польською політикою. Поляків не навчила історія нічого. Вони вдруге готовлять Переяслав. Але нехай не забувають, що завершеннем Переяслава були Мацейовіце. Наше становище вияснимо в найблисших числах“.

Як на поміщенне статті д-ра Костя Левицького в орґані Начальної Команди Галицької армії зареаґували Придніпрянці, для приміру наведемо голос „Українського Козака“, фронтової ґазети Украінскої Народньої Армії [1]). В числі 56. з 25. вересня 1919. поміщена з сього приводу передовиця п. н. „Небезпечна гра“, в якій пишеться:

„Ворог, котрий одверто й нахабно заявляє про ‚возстановленіе единой недѣлимой Великой Россіи въ довоенныхъ границахъ включая сюда и Галицію, которая является чисто русскимъ (читай: московським) краемъ“, ворог, котрий по своїй реакційній суті і з боку соціяльного і національнйго є смертю для України і котрому найменше не можна довірить, сим політикам здається чимсь иншим, і сі безвідповідальні перед многострадальним українським народом Галичини політики можуть говорить про можливість з сим ворогом якогось порозуміння, можливість федерації, і се в той час, як ворог, посівши країни, що борються за своє самостійне життє і не хотять старої ‚недѣлимой‘ — Дон,‘ Кубань, Україна,

[1]) Инших часописів з того часу не маємо.

в той час, як ворог, що досі не має своєї території, а опирається на ті країни, що ведуть з ним боротьбу, — бє нас, — хиба можна говорить про якусь федерацію?

Се гірше, як би братам Галичанам запропонувати федерацію з Поляками, котрі зараз займають Галичину і не мали би з неї вийти!"

Рівночасно появився „Стрілець" (ч. 74 з 25. вересня 1919.) з заповідженими редакційними увагами до статті д-ра Костя Левицького. Вони містилися в передовиці п. н. „На роздоріжжі", підписаній редактором д-ром Осипом Назаруком.

Автор, відсунувши на бік справу Румунії, з якою, на його думку, Україна легко може помиритися, розглядає тільки справу відношення України до Польщі й Москви.

На його думку, до якої з сих держав прихилиться Україна, та буде мати перевагу на Сході Европи. Докази: зріст могучости Польщі після недобровільної з боку України Люблинської унії і зріст могучости Москви після добровільного з боку України Переяславського договору. Отже рішаючим чинником у боротьбі між Польщею й Москною була й буде Україна.

Далі звертає автор увагу на те, що „під природним напором Польщі на схід ми тратили свою національну територію." Зате „під Москвою ми не тільки що не втратили нічого з своєї території, але зискали так багато, що зі становища етноґрафічного стали великим народом. Около 40 проц. нашої національної території зискали ми під Москвою в напрямі на полудне і на схід"... „Напір Росії на Царгород, той ключ до Чорного Моря, роблений був фактично більше в інтересі України чим Московщини. При всій своїй неохоті і всім оправданім жалю до Москви треба признати, що вона мимохіть була добрим виконавцем політичного заповіту українських князів."

„Одначе — пише автор далі — сі факти потребують освітлення. Коли викинемо з душі зрештою оправдану ненависть до Польші, яка особливо під впливом теперішніх знущань над українським народом у Галичині опановує нас, і тільки холодним світлом думки подивимося на творенне української нації (як основи держави), то мусимо признати, що в боротьбі з Польщею і тільки з нею одержали ми своє національне лице. Коли в думці відкинути все, що ми здобули собі в сій боротьбі з Польщею, то остане — поминувши княжу добу — мряковиннє з ґейзерами. Навіть уся козацька традиція з національним змістом, се вислід нашого відношення до Польщі. Від хвилі, коли остаточно перемогла Москва, ми втратили можність духового розвитку, можність боротьби. Розвивалося під нею тільки наше тіло (етноґрафічна маса), росла наша територія, а завмер орґанізаційний змисл і дух. Хто розуміє значіннє сих слів, той розуміє і наше ваганнє.

Вибір орієнтації в таких обставинах незвичайно важкий. З одного боку не знати, чи на випадок союза з Росією не затреться знов наше національне лице, і то вже разом з Галичиною. Бо напевне можна сказати, що коли ми раз твердо станемо на плятформі політичного русофільства, то скорше чи пізнійше відберемо від Польщі Галичину не тільки по Сян, але по Попрад і Люблин. З другої знов сторони, де маємо яку-небудь запоруку, що Поляки в разі союза з нами не використають нас виключно на те, щоби проковтнути як найбільше української території.

Кождий союз — як сказав Бісмарк — ліпше робити зі слабшим ніж з міцнійшим. Бо тоді користи союза будуть по нашім боці. Вправді кожда з наших сусідок (і Польща і Москва) наразі міцнійша від нас, одначе Польща слабша ніж Росія. Але де запорука, що Поляки настільки змінять відношеннє до нас, щоби наш власний нарід не присилував нас подерти всякі договори з Польщею? Чи зібраннє всіх наших земель не переважає наразі всяких инших користий?

Все се питання, на які може дати відповідь, і за сю відповідь взяти на себе відповідальність, тільки збір представників нашого народу. Голос тої Галичини, яка остала під польським пануваннєм, і тої, яка втікла з під нього на захід, маємо в згаданій статті д-ра К. Левицького. Ми розуміємо його, — і він не може бути инакший. Хто в неволі, той не може думати, тільки про убиттє

свого кривдника. Ми тут віддихаємо поки-що на свободі і на своїй землі. Зберімся і разом вирішимо се велике питаннє, яке так само у весь ріст стояло перед найбільшим нашим державним мужем, Богданом. І він не зважився сам вирішувати його, а запитав широкі круги.

При вирішуванню сього питання все мусимо памятати про наш принціп, якого ніколи не зречемося, — се Самостійна Українська Держава. І тільки з тим можемо увійти в союз, хто нам дасть і може дати більше змоги дійсно побудувати Самостійну Українську Державу.

Вирішити питаннє орієнтації треба скоро, дуже скоро. Бо події можуть піти по наших головах. І горе нам, коли ми се питаннє вирішимо запізно, або вирішимо на основі почувань, а не на основі холодного розуму, хоч би він крівавив нам серце як ніж.“

Супроти статті д-ра К. Левицького, яка вказувала орієнтацію на протибольшевицьку Москву як на єдиний і найліпший вихід, стаття Назарука являється змаганнєм обєктивно обміркувати всі за і проти як що до орієнтації на Польщу так і на Москву.

Одначе Придніпрянцям, в тодішній атмосфері ворожнечі, підозріння й недовіря, вона, в звязку з статтею д-ра К. Левицького, могла видатися і видалася одним з обявів — тільки більш обережним — пропаґанди орієнтації на Москву.

Річевою хибою статті Назарука було те, що автор, який грав дуже визначну ролю в галицьких кругах, сам для себе не знайшов відповіді на поставлене питаннє.

Стаття д-ра К. Левицького не була одиноким висловом парижської орієнтації на протибольшевицьку Москву, який дістався до Камянця.

Рівночасно Диктатор дістав докладне звідомленнє Панейка про положеннє в Парижі, де — треба допускати — були всі можливі арґументи в користь тої політичної орієнтації, яку Панейко вважав за корисну і вказану.

Далі треба згадати про два листи Панейка, один до Диктатора, другий до галицького посла в Відні Сінгалевича, які оба дійшли до Камянця. З сих листів видно, в якім напрямі впливав Панейко на галицьке правительство [1]).

Лист до Диктатора звучить:

„Париж, для 17. жовтня 1919.

Дякую Вам за телеґраму. Ситуація не добра. Так що до Галичини як і Соборної України. 1. Що до Галичини: Поляки, котрі виросли на вєлику мілітарну силу, абсолютно зі своєї сторони противляться провізорії і статутови. А що союзники з одної сторони їх потребують, а з другої вже із-за самого сорому не хотять компромітуватися очевидним нездійсненнєм нашого права самоозначення, то усунули галицьку справу поки-що зовсім з порядку, лишаючи її в завішенню. Очевидно, що користь з того Полякам, котрі є „beati possidentes.“ 2. Що до Соборної України: Видача війни Денікінови викликала тут в союзних кругах, особливо (а се найнебезпечнійше) в анґлійських кругах просто обуреннє. Анґлійці, котрі тепер взялися добре по свойому до політики в Росії, побачивши, що з нами нема з ким говорити, увійшли в тісну конвенцію з Денікіном і дали йому вільну руку також в справі України. Передвчера я сконстатував те в цілогодинній конференції з компетентним референтом анґлійської делеґації: заявив він мені, що Анґлія нині абсолютно не може впливати на Денікіна, не то

[1]) Оба листи були оголошені в віденській „Боротьбі“, орґані Вітика, ч. 1 з 1. січня 1920. Автентичности їх ніхто не заперечив.

в напрямі федерації, а навіть в напрямі автономії (про самостійність і не говорять). Були часи, коли Анґлія домагалася від Українців проєкту федерації, яку була би накинула тоді ще слабому Денікінови. Петлюра був би дістав зброю і поміч, — тепер се виключене, — хиба що Денікін в переговорах з Петлюрою сам на се згодиться. З ґазет, які привезено свіжо з Камянця, виходить, що там живуть в рожевім оптимізмі що до міжнародного становища. Поляки грають подвійну гру: підюджують Петлюру на Денікіна, а Денікінови пропонують союз проти українського сепаратизму. А наші — як діти йдуть на тім польськім шнурочку. Боюся, що ліквідація прийде скорше ніж хто думає. Стискаю Ваша руку. — Панейко.“

Лист до Сінгалевича звучить:

„Париж, 20. жовтня 1919.

Одержав нині дві телеґрами від Вас. Дуже дякую. В справі ліквідації пішлю ноту і буду особисто інтервеніювати, одначе маю дуже мало надії на успіх. Наслідком засліпленої політики Камянця Подільського (делікатно вона називається польсько-румунською орієнтацією) становище українства перед антантою стає що-раз гіршим. А добрим воно ніколи не було. Божевільний помисл, щоби Румунією і Польщею шахувати політику Анґлії в російській справі, дає вже свої овочі. В останній картці писав я Вам висліди своєї конференції в Анґличан в справі Соборної України. Нині доповняю сі вістки донесеннєм, що Румунія і Польща одержали довірочний зазив від антанти (Анґлія), щоби Україну Петлюри бойкотувати на рівні з Росією большевицькою. Прошу передумати собі, що таке рішеннє означає. Не можу Вам, Дорогий Пане После, сказати, як мене серце болить, що Петрушевич не знайшов у собі рішучости доволі, щоби здержати Петлюру від авантюристичних підшептів. Тоді, як я писав йому, ще був час останній, нині вже пізно, щоби бодай тепер ще, замість утікати до Румунії на безвиглядну еміґрацію (до сього мусить прийти), порозумівся з Денікіном і зискав вплив у нього. Одначе не маю надії, що станеться так. Фрази мають у нас більше значіння, а кров не коштує нічого. Відси з Парижа робиться де-що, щоби зневтралізувати в окруженню Денікіна вплив реакціоністів і націоналістів. Поїхав туди з тим наміром Маклаков, навіть Крамарж буде в тім дусі працювати. Петрушевич міг би багато помогти, як би знав, як стоїть справа, і мав цивільну відвагу. А так... стискаю Вашу руку, falsus utinam vates sim. — Панейко.“

В кінці треба згадати, що в тім часі приїхав до Камянця з Парижа штабовий офіцир галицької армії Ерле, який за час свого півторамісячного побуту в Парижі оставав під виключним політичним впливом Панейка і Томашівського. Зазначую се тому, бо в віденській „Боротьбі“ були натяки на те, що Ерле мав відіґрати визначну роль в орієнтуванню Начальної Команди Галицької Армії в напрямі угоди з Денікіном. На скільки се правда, то очевидно через нього говорили впливи парижської орієнтації.

Так з одного боку правительство Директорії, щоб дістатися під опіку антанти, шукало порозуміння з Польщею; з другого боку галицьке правительство діставало з Парижа вказівки, що дорога до антанти веде через союз з Денікіном на основі федерації.

І як Галичани, хоч бажали позискати антанту для справи української державности і зокрема для рішення спору з Польщею за Галичину в користь України, одначе не могли згодитися не те, щоб се сталося через союз з Польщею коштом Галичини, — так і Придніпрянці, хоч усі свої зусилля звертали на те, шоб антанта взяла українську державність під свою опіку, одначе не могли згодитися на те, щоб се сталося через союз з Денікіном, куплений ціною державної самостійности.

Так стояли оба правительства і ті громадські ґрупи, на які вони опиралися, супроти себе неначе два ворожі табори, в хвилі, коли треба було знайти спільну мову — не для того, щоби спільними силами перемогти, бо се було по-над їх сили, а для того, щоби спільно впасти і полишити тим, що далі будуть вести боротьбу за українську державність, ясну історичну традицію.

Замість того преса обох таборів дишала взаїмною ворожнечею, стараючися як найбільше зогидити противника. На основі тих часописів, які попали в мої руки, треба ствердити, що преса, яка стояла за правительство Директорії, представляється під сим оглядом багато гірше, ніж преса, яка стояла за Диктатуру. Прим. „Україна", орґан штабу Придніпрянської Дієвої Армії, отже урядовий орґан Головного Отамана, отверто виступала проти істнування Диктатури, називаючи її „недорічністю" та домагаючися її усунення. А „Боротьба", орґан українських соціяльних демократів Галичини й Буковини, в дійсности ж орґан членів Ради Народніх Міністрів Безпалка й Вітика, в боротьбі проти Диктатури переходила всякі межі в тенденційнім освітлюванню подій і особистих нападах. Супроти того „Стрілець" держався більше оборонного становища і приличних форм полеміки.

В такій атмосфері спільні виступи обох правительств були тільки хвилевим закриваннєм рани, яка очевидно далі ятрилася.

Таким спільним виступом був маніфест з 24. вересня 1919. до Народа України з зазивом до війни проти Денікіна. Маніфест підписали: Голова Директорії Головний Отаман С. Петлюра, члени Директорії: Проф. Ф. Швець і А. Макаренко, Президент Української Національної Ради д-р Е. Петрушевич [1]), голова Ради Народніх Міністрів і міністр внутрішніх справ І. Мазепа і всі міністри.

Другим спільним виступом обох правительств була державна нарада 25. жовтня 1919., в якій взяли участь члени обох правительств і представники партійних та громадських орґанізацій [1]).

В промовах представників обох правительств стверджено їх одновгідність.

Головний Отаман Петлюра у вступній промові сказав:

„Як у Верховної Влади, Диктатора Західної Области, Уряду Наддніпрянщини і в обох арміях панує гармонія, згода, одна воля, один національний могучий дух, так і в усіх політичних та громадянських орґанізаціях, в цілім народі мусить повстати також один великий порив, одна воля, один дух, спільне всім бажаннє посвятити всі свої фізичні й духові сили, всі матеріяльні засоби, всю енерґію творчого всенароднього ґенія для єдиної найсвятійшої нашої мети — виборення нашої незалежности."

Диктатор Петрушевич заявив, що

„в галицького уряду, в галицькім громадянстві та армії панує повна згода поглядів і єдність діл у всіх основних питаннях державного життя з Верховною

---

[1]) Треба звернути увагу на те, що Петрушевич не виступає в сім маніфесті ані як член Директорії ані як Уповновласнений Диктатор.

[1]) Відомости про державну нараду взяті зі звідомлення, яке було поміщене в „Україні" (чч. 63 і 64 з 28. і 29. жовтня 1919) і яке має, до певної міри, урядовий характер. Звідомлення в инших часописах також взято під увагу.

Владою й Урядом Наддніпрянської України. Непорозумінь і сепаратних виступів у важних проблемах внутрішньої і закордонної політики ні один уряд не робив без порозуміння з другим і через те всі нерозумні чутки й підозріння, що в останніх часах оббігли навіть частину нашої преси, являються плодом інтриґ наших ворогів, котрі всіми способами намагаються ослабити відпорну сили нашого народу. Галицьке громадянство леліє ті самі національні ідеали, що й Наддніпрянська Україна, а наддністрянська армія своєю кровю від Збруча аж по Київ позначила хрестну дорогу любови до Соборної України. Вона піддається одному Головному Командуванню і спільно з наддніпрянськими лицарями прямує до одної високої мети. Для осягнення тіснійшого зверхнього і внутрішнього обєднання буде утворений один спільний військовий орґан (головне командуваннє і військове міністерство). Галицький уряд, громадянство та армія стоять твердо й непохитно на становищі акту Національної Ради з 3. січня 1919. й акту Трудового Конґресу з 22. січня 1919. про обєднаннє обох областий України й утвореннє Соборної України. Згідно з конституцією Національної Ради, аж до ратифікації акту злуки Українськими Установчими Зборами, Західна Область УНР мусить мати своє територіяльне правительство. Через те і з огляду на інтереси армії та закордонну ситуацію Диктатор не сміє зложити своїх повновластий, аж доки галицьке громадянство не зможе виявити своєї збірної волі з сього приводу. В усіх справах нашого державного життя Диктатор думає і творить одну волю з урядом Наддніпрянщини, а його армія освячує сю святу єдину волю своєю цінною кровю".

Премер Мазепа сказав:

„Серйозних непорозумінь на ґрунті внутрішньої і закордонної політики в уряду Наддніпрянщини й Наддністрянщини не було й не може бути. Наддністрянці борються за ті самі високі ідеали, що й Наддніпрянці, і коли вони так само переймуться глибокою вірою в кінцеву перемогу нашої національної справи, так між двома рідними братами знайдеться все і всюди спільна мова, воля й чин. Справу де-яких непорозумінь у Диктатурі треба вважати внутрішнім питаннем галицького громадянства, яке в свій час розвяже його згідно з своєю волею та конституцією".

В другій, кінцевій промові Мазепа сказав про порозуміннє з Польщею і про відношеннє до галицького правительства ось-що:

„Рахуючися з реальними фактами міжнародного життя, уряд УНР в своїй закордонній політиці вступив на дорогу порозуміння з тими державами й народами, які або безпосередно заінтересовані в визнанню самостійного істнування української держави, або вважають таке визнаннє конечним актом міжнародньої справедливости та европейської рівноваги. Наше порозуміннє з найблизшими нашими сусідами — Польщею і Румунією — випливає іменно з отсих реальних міжнародніх відносин".

„Становище нашого уряду в справах взаємовідносин з урядом Західної Области УНР ясні. В обох урядів панує цілковите порозуміннє і згода що до найвисшої мети нашої національної політики, а малі ріжниці поглядів на деталі тактики абсолютно не можуть бути причиною яких-небудь небажаних наслідків. Форма краєвого уряду Західної Области УНР належить до компетенції збірної волі галицького громадянства, і коли прийде пора на її вселюдний вияв, так воно зуміє се хатнє питаннє розвязати звичайним парляментарним шляхом. Коли ж дивитися на Галичину зі становища закордонної політики, так уряд розглядає се питаннє тільки зі становища цілости й єдности етноґрафічних земель Соборної України".

В кінці Петлюра в своїй кінцевій промові сказав:

„В обєктивній критиці взаємовідносин обох урядів — Наддніпрянщини й Наддністрянщини — він бачить у принціпі ту ж саму волю всего громадянства, яку оба уряди здійснили вже на практиці, себ-то тісне порозуміннє й обєднаннє всіх діл на користь цілого українського народу, на спільне добро Соборної України. Ще більше радує його щире бажаннє нашого народу в справі орґанічного обєднання обох наших армій. Перші кроки до такого обєднання зроблені вже Штабом Головного Отамана. Складена спеціяльна комісія з представників

обох армій для вироблення статутів однородної орґанізації, утворення одного командування та одного керуючого центра — Військового Міністерства".

Так говорили представники обох правительств. Одначе партії говорили инакше.

Представник галицької трудової партії Гр. Тимощук зложив отсю заяву:

„Українська трудова партія:

1. Стоїть на ґрунті конституційних актів Національної Ради з 3. січня 1919. та Трудового Конґресу з 22. січня 1919. в справі злуки Наддністрянської й Наддніпрянської України, себ-то, що сі акти мають бути затверджені Установчими Зборами, а до того часу мусить остатися непорушним територіяльний уряд Наддністрянщини.

2. Зміну територіяльної влади Західної Области УНР вважає неможливою через те, що галицький нарід не має в сей час змоги виявити свою волю в сій справі, а також закордонне становище і добро та цілість наддністрянської армії не оправдують непотрібних експериментів.

3. Причини дрібних непорозумінь між наддністрянським і наддніпрянським урядом добачує в ріжницях світогляду й громадського виховання сих частин українського народу, що сотні літ жили в двох відмінних від себе державах.

4. Орієнтацію на схід, як що вона була в окремих одиниць, пояснює критичним становищем армії, котра заздалегідь повинна знайти можливий вихід з неможливого положення. Про щось серйознійше й мови не може бути".

Представник галицької радикальної партії А. Крушельницький так само

„з огляду на міжнародню політику, внутрішнє положенне і добро армії обстоює незмінність галицького територіяльного уряду".

Зате Безпалко і Вітик від імени галицьких і буковинських соціяльних демократів виступили дуже різко проти Диктатури, домагаючися утворення одного правительства для цілої Української Народньої Республики. Коли взяти на увагу, що оба вони були членами Ради Народніх Міністрів УНР, то їх промови перекреслювали те, що від імени Директорії і її правительства говорили про однозгідність з галицьким правительством Головний Отаман Петлюра і премер Мазепа.

В промові представника української соціяльно-демократичної робітничої партії нема нічого про відношенне між обома правительствами. Чи се тому, що про сю справу мали говорити соціяльні демократи Безпалко і Вітик, чи з инших причин, — годі вияснити.

Зате представник партії українських соціялістів-революціонерів М. Любинський поставив у сій справі домагання, які покривалися зі становищем Безпалка і Вітика.

Так говорили представники партій.

„А на дворі — пише Назарук — відбувалося ще краще ‚єднанне'. Площу перед ґубернаторською палатою, де відбувалося ‚єднанне' політиків, обсадили наддніпрянським військом. Коли про се довідалася галицька залога, прийшла також на ту площу, і то з двома кулеметами, щоби в потребі боронити Диктатора. Як Наддніпрянці побачили, що Галичани привезли ‚техніку' (так називають там машинові

кріси і т. п.), післали по свою ‚техніку‘. І так скріплялися майже цілу ніч“ [1]).

Державна нарада була властиво зборами, скликаними на те, щоби представники партій і громадських орґанізацій вислухали звідомлення правительства, а правительство вислухало бажання представників партій і громадських орґанізацій. Ніяких рішень вона не приймала.

На дальший хід подій вона нічим не вплинула. Ані не скріпила сил держави, щоби відвернути катастрофу втрати території. Ані не витворила моральної атмосфери, щоби серед катастрофи, яка прийшла, не потерпіла ідея, за яку гинуло військо з усіх українських земель, — ідея з'єдинення всіх українських земель в незалежну державу.

Розділ XVIII.

Розпад.

I. Похід на Київ [2]). Перейшовши Збруч, галицьке військо пішло зараз проти большевиків, які стояли коло Ярмолинець і загрожували Камянцеви. Большевиків відкинено, територію, на яку розтягалася влада Директорії УНР, розширено й забезпечено.

Тепер прийшла черга подумати про плян дальшої воєнної акції. Військова канцелярія Диктатора Західної Области УНР виробила і предложила Головному Отаманови плян, який передбачав три можливости: 1) похід на Галичину, 2) похід на Київ, 3) похід на Одесу або Миколаїв і Херсон.

Плян походу на Галичину — на мою думку — військова канцелярія виробила більше для спокою совісти ніж з надією на здійснення. Похід на Галичину означав би не тільки війну з Польщею, але і з антантою, бо звертався би проти її рішення з 25. червня 1919. в справі Галичини. Коли б галицьке правительство було навіть зважилося на се, то Директорії ані війна з Польщею ані тим більше конфлікт з антантою був під сю хвилю зовсім небажаний.

Плян походу на Київ подобався Головному Отаманови з огляду на політичне значіннє здобуття Київа армією УНР. Зате галицьке правительство було проти походу на Київ, подаючи отсі причини: В поході на Київ може статися так, що прийдеться битися не тільки з большевиками, але і з Денікіном. Київ важко вдержати, бо на саму залогу треба би оставити половину галицької або дві треті придніпрянської армії. Здобуттє Київа не змінило би некорисного положення української армії, яка далі була би з усіх сторін окружена ворогами й відрізана від світа. Заосмотреннє армії було би дуже важке.

Замість того галицьке правительство було за похід на Одесу або на Миколаїв і Херсон. На його думку воєнні трудности сього походу були значно менші. Лагіднійший клімат і багатші околиці давали

---

[1]) Рік на Великій Україні, стор. 255.

[2]) Фактичні дані для сього уступу взяті з публікації Мишуги, Похід українських військ на Київ (серпень 1919).

ліпші вигляди для перезимування війска. І найважнійше, що через море можна було мати звязок зі світом, наладити товарообмін і взагалі скріпити своє становище як внутрі так і в міжнародній політиці.

На нарадах, на яких обмірковувано справу, більшість політиків і військових як Наддніпрянців так і Галичан була проти походу на Київ. Одначе Головний Отаман рішив іти на Київ, наказуючи вести акцію як найшвидшим темпом.

Похід на Київ, ведений на основі пляну, виробленого Начальною Командою Галицької Армії, увінчався успіхом. В суботу, 30. серпня 1919., ввійшли до Київа передні відділи української армії, які належали до галицької ґрупи ґенерала-четаря Кравса. На неділю, 31. серпня 1919., на бажаннє Головного Отамана назначено святочний в'їзд української армії до Київа.

Одначе замість святочного в'їзду наступило уступленнє з Київа перед війском Денікіна.

Ще в початках походу на Київ Начальна Команда Галицької Армії звернулася до Штабу Головного Отамана з запитаннєм, як поставитися до армії Денікіна, з якою українська армія може зустрітися підчас походу на Київ. Се запитаннє Штаб Головного Отамана переслав Головному Отаманови, який одначе не дав відповіди. Коли прийшли вісти, що війско Денікіна посувається мабуть на Київ, Начальна Команда Галицької Армії повторила своє запитаннє. Тоді, на припорученнє Головного Отамана, Штаб Головного Отамана вислав до Штабу Придніпрянської Дієвої Армії і до Начальної Команди Галицької Армії строго довірочний приказ, що в випадку зустрічі з армією Денікіна треба уникати сутичок і ждати дальших директив.

Українські відділи, які ввійшли до Київа, були чисельно слабі і втомлені. Вони, що правда, обсадили всі важнійші точки, але тільки слабими силами. Тільки слабу обсаду дістали також два мости на Дніпрі, які з карти були відомі команді ґрупи. Та на Дніпрі був ще третій міст, деревляний, який не був зазначений навіть на спеціяльній карті, і тому його не обсаджено.

Рано 31. серпня до моста коло Печерської Лаври над'їхав кінний відділ армії Денікіна. На заяву команданта галицької обсади моста, що Київ знаходиться в руках армії УНР, яка ніякого иншого війска до Київа не впустить, відділ від'їхав назад. Рівночасно до другого моста, обсадженого придніпрянським відділом, над'їхав Денікінський панцирний поїзд, одначе на заяву команданта обсади, що міст є підмінований і буде висаджений у воздух, як поїзд на нього в'їде, — також від'їхав назад.

Та коло полудня Денікінський відділ перейшов незамітно через необсаджений деревляний міст, зайшов ззаду обсаду моста, до якого рано під'їздив панцирний поїзд, і заняв міст. Придніпрянський відділ, який беріг моста, тоді якраз відпочивав і варив їду.

До другого моста, який берегла галицька сотня, підійшов рівночасно відділ Денікінської піхоти і — не зважаючи на протест команданта обсади, перейшов міст. Командант обсади казав стріляти з машинового кріса, одначе не на Денікінський відділ, тільки в воду, —

мабуть тому, що він знав про приказ не входити в сутички з Денікінською армією і стріляв тільки для постраху.

Так усіми трьома мостами хлипула до Київа з лівого берега Дніпра Денікінська армія власне в хвилі, коли українська армія починала святочний в'їзд до Київа. Команда ґрупи Кравса вислала до команди денікінських відділів делеґацію з домаганнем уступитися з Київа. Денікінський командант відповів, що не може сього зробити на власну руку, тільки мусить звернутися до команданта ґрупи ґенерала Бредова, який за кілька годин буде в Київі. Покищо стало на тім, що обі армії не будуть виступати проти себе. Означено демаркаційну лінію. Українська сторона згодилася при сім на домаганнє Денікінців, щоб на знак неворожого відношення між обами сторонами виставлено на Городській Думі, яка була в українській части міста, побіч українських також російський прапор.

Тимчасом почався святочний в'їзд української армії до Київа. Відділ придніпрянських козаків, який їхав під проводом отамана Сальського, Команданта Придніпрянської Армії, переїздячи попри Городську Думу, почав протестувати проти російського прапора. Часть публики, настроєна по російськи, почала знов протестувати в обороні російського прапора. Один козацький сотник зняв з балькона російський прапор і кинув під ноги коневи отамана Сальського. Почалася метушня, серед якої появилися денікінські козаки і почали стріляти. Вистріли счинили дальше замішаннє, серед якого денікінці переступили демаркаційну лінію, заняли більшу часть міста і почали розоружувати і брати в полон українські відділи.

В таких обставинах ґенерал Кравс вибрався ввечері на переговори з ґенералом Бредовом Бредов поставив домаганнє, щоб українська армія таки негайно вночи вийшла з Київа і протягом дня відступила на лінію Хвастова. На сю важку умову ґенерал Кравс уважав себе примушеним згодитися.

Справу дальших відносин між обома арміями відложено до окремих переговорів.

Так представляється здобуттє і втрата Київа. В справі втрати Київа окрема комісія під проводом ґенерала Ґембачева (Наддніпрянця) перевела дуже точні доходження.

Серед напружених відносин, які були між обома правительствами, придніпрянська публична опінія склала вину за втрату Київа на ґенерала Кравса і взагалі на галицьку команду. Так почалася мова про „зраду Галичан". На основі висше поданого представлення подій сей страшний закид треба признати безосновним.

На підперте сього погляду наведемо ще свідоцтво отамана Сальського, який в статті „Східне питаннє. Аналіз стратеґічно-політичного становища на Україні в 1919. році" [1]) ось що пише про київські події:

„На другий день несподівано ввійшли до Київа денікінські відділи, яких українське військо ні в якім разі не рахувало за ворогів,

[1]) Віденська „Воля", т. I., ч. 8 з 21. лютого 1920.

на стільки безглуздою та непотрібною уявлялася взаїмна боротьба на очах у спільного ворога. Українське військо було до сього підготовлене попередніми наказами командування і населеннєм звільняємих від большевиків місцевости. Скрізь, куди наше військо приходило, передавалися прощальні слова большевиків: ,Українці і денікінці між собою побються і ми не пізніш як через два місяці повернемося', — і до сього завжди додавалося: ,Але Бог дасть, ви між собою битися не будете'. Почалися пертрактації з добровольческим командуваннєм про встановленнє демаркаційної лінії, а тимчасом де-які українські частини (3 куріні і батарея), які, повторюю, ні в якім разі не рахували денікінців за ворогів, були денікінським військом оточені і обеззброєні. Характерно, що оточеннє переводилося мирно і спокійно на очах нічого непідозрівавших оточуємих українських частин".

Після уступлення з Київа правительство УНР вислало до Денікіна до Київа місію отамана Омеляновича-Павленка, предкладаючи згоду на отсих умовах: 1) звільненнє правого берега Дніпра з Київом; 2) визнаннє права за Українськими Установчими Зборами, скликаними на демократичнім принціпі (по чотирохчленній формулі), остаточно вирішити долю України і її відносин до Росії; 3) військова згода проти большевиків. Одначе денікінські делеґати відкинули сі умови, домагаючися, щоби правительство УНР або признало „единую недѣлимую Россію", або зложило зброю [1]).

Тоді правительство УНР рішилося виповісти війну Денікінови.

2. Перемирє з Польщею. Коли війна проти большевиків і Денікіна займала всі сили української армії, рівночасно треба було боятися воєнної акції зі сторони Польщі, з якою відносини, після заняття Галичини, зовсім не були вияснені. Се заставило оба українські правительства шукати військового перемиря з Польщею, яке заключено в Варшаві 1. вересня 1919. З української сторони перемирє підписала делеґація, зложена з військових представників обох правительств. Текст перемиря звучить [2]):

„Делеґація польська, яка складається з ґен.-пор. Тшаска-Дуського як голови, капітана Ґенерального Штабу Відмана, поручника Бернацького, поручника Голядника, поручника Вельовейського, — Делеґація українська, яка складається з полковника Ґенерального Штабу Ліпка як голови, сотника Мшанецького (галицького війска), сотника Рудського, сотника Луцького і сотника Магаляса (галицького війска), — годиться на заключеннє завішення зброї на отсих умовах:

1. Всяка боєва акція буде припинена з хвилею підписання умови.

2. Польське військо затримує боєву акцію на теперішній занятій лінії річки Збруча і тактично забезпеченій лінії на східнім березі.

В цілях уникнення можливих сутичок між військом польським й українським і в цілях доказу, що з боку Головної Команди українського війска немає яких би то не було аґресивних намірів, установляється між річкою Збручем та потоком Жванчиком невтральна зона. Головна команда українских війск застерігає собі вільну руку для тактичного забезпечення східного кордону сеї зони. На невтральній зоні невільно ні українській ні польській армії тримати жадних військових частин. Утриманнє ладу й порядку на невтральній території належить до теперішніх українських місцевих автономних влад. Перехід кордону невтральної зони військовим особам, як польським так і українським, рішуче забороняється, за виїмком уповноважених на се на підставі міжнародного права. Для переходу невтральної зони або кордону сеї зони особами до того уповноваженими на підставі міжнародного права чи на підставі взаїмної згоди військових влад поль-

---

[1]) Сі відомости взяті зі статті Сальського.

[2]) „Галицький Голос", ч. 4 з 12. вересня 1919. Редакція покликується на „Україну".

ської й української призначаються де-які місця як з боку польського так і з боку українського. (Точний зміст сього пункту по оперативним умовам не може бути переданий). Цівільні особи, котрі свавільно перейшли невтральну зону, або в незазначених умовою пропускних пунктах, будуть рахуватися по переході невтральної зони з тою владою, польською чи українською, якої інтереси ся особа порушила. Козаки, як польські так і українські, котрі без уповноважень перейдуть кордон невтральної зони, повинні бути зараз затримані і передані під охорону до найблизшого пропускного пункту.

4. Умова що до завішення зброї є обовязкова на 30 днів від хвилі підписання. У випадку продовження умови слід за пять днів до скінчення терміну підписати нові умови. Скасуваннє сух умов до скінчення 30 днів може статися не инакше, як лише за попереднім повідомленнем противної сторони на пять днів перед наміченим скасуваннем умов. На випадок входу большевиків у невтральну зону надається начальній команді польського війска право посування польського війска на схід або на південний схід з тим, щоб було попереджено й повідомлено, на скільки се буде можливо, Головну Команду українського війска. Большевиками належить розуміти тільки реґулярні відділи совітської армії, а не місцеві банди большевицькі.

5. Пятнацять днів після підписання умов повинен розпочатися взаїмний обмін всіх військово-полонених, як польських, так і українських, котрі походять з України Наддніпрянської. Технічне переведеннє сього в житте передається особливій комісії. Справи обміну військово-полонених, які походять зі Східної Галичини, залишаються до перегляду спеціяльної військово-політичної комісії.

6. Справа, яка торкається повороту страт Полякам, котрі живуть постійно на Україні, які тепер повертаються, передається до перегляду спеціяльної військово-політичної комісії. Обі сторони забезпечують житте і майно особам, які леґально перейшли невтральну зону і перебуватимуть на території Наддніпрянської України або Східної Галичини.

7. Польський старшина для звязку зі своїми помічниками буде принятий Головною Командою Отамана Петлюри як уповноважений команди польського війска, яка зі свого боку прийме українського старшину для звязку з помічниками.

8. Всі точки сеї умови не мають жадного значіння і впливу на пізнійший хід політичних і територіяльних відносин як для Польщі так і для України.

9. Що торкається спільної акції проти большевиків, то докладне обговореннє сеї справи залишається особливій комісії, котра по підписанню умови приступить до вироблення відповідних плянів.

10. Призначена тимчасова лінія розмежування військових операцій слідуюча: в українських руках Волочиск з мостовим причілком і Корець, в польських руках Олевськ і Мозир, в Шепетівці спільна команда залізничого двірця Транспорти польського війска через територію українського війска забезпечить команда останнього на кождоразове бажаннє Головної Польської Команди. Згадану висше лінію визначить на місці в деталях спеціяльна взаїмна підкомісія на протязі пятнацяти днів. До скінчення праці сеї підкомісії залишається status quo, що значить: Шепетівка в руках українського війска, Славута в руках польського війска."

Отсе перемирє, хоч назване тільки „завішеннем зброї" і заключене тільки на 30 днів, містить постанови які говорять про те, що обі сторони готовляться до що-раз тійснійшого порозуміння.

Після 30 днів перемирє продовжувано окремими умовами, за кождим разом на 10 днів, аж доки Головний Отаман Петлюра не віддався в опіку Польщі.

3. Дипльоматична місія до Польщі. Після заключення перемиря оба правительства рішили вислати до Польщі дипльоматичну місію для переговорів над дальшим уладнаннем відносин між Україною й Польщею. Сю місію зложено ось як: Голова — Андрій Лівицький, міністр судівництва і керуючий міністерством закордонних справ УНР, перший заступник голови — Леонід Михайлів (Придніпрянець), другий заступник

голови — д-р Степан Витвицький (Галичанин), члени — Прокіп Мшанецький, Прокіп Понятенко, Борис Ржепецький (Придніпрянці), д-р Антін Горбачевський, д-р Михайло Новаковський (Галичани). Чи і в яких розмірах місія може переговорювати в справі Галичини, се мали рішати галицькі члени місії. Місія виїхала до Варшави 3. жовтня 1919.

З якими настроями проводили її урядові придніпрянські круги, свідчить згадана вже стаття „Історичний крок“ в „Україні“ (ч. 58 з 22. жовтня 1919.), орґані Штабу Дієвої Армії. Стаття, давши історичний огляд польсько-українських відносин, в якім боротьбу між Польщею й Україною освітлює як боротьбу шляхетчини проти демократизму, — кінчиться:

„Змінилися не тільки ми, але здається нам, а воно так таки й є, зміняється радикально і польський нарід. Се не випадкове явище, що польський нарід, якому не брак рідної численної аристократії і шляхти, поставив на чоло своєї военної державної орґанізації улюбленого свого вожда Пілсудского, якого вся Европа знає як щирого, культурного демократа. Тут маємо яркий доказ, що польський нарід глибоко еволюціонує в напрямі модерного демократизму. Можемо бути певні, що раньше чи пізнійше польська демократія стане фактичним господарем землі польської. З тим повинні і мусять числитися нинішні верховники долі польського народу. І се дає нам повну надію, що демократичний український нарід знайде щире співчуттє в сердцях і розумі польських мас. Тоді що-йно ми повіримо в високі ідеали національного самовизначення і міжнародного єднання, коли два історичні сусіди проведуть сі ідеали на практиці в життє.

Віримо також, що сі великі питання будуть полагоджені безпосередно двома зацікавленими народами, без ніякого стороннього вмішування . . .“

4. Договір галицької армії з Денікіном. Після втрати Києва военне положеннє і внутрішній стан української армії швидким темпом наближалися до катастрофи. Вона не мала не тільки одіжи, обуви, ліків, отже річий, яких не було на території української влади і яких ся влада, відрізана від світа, не могла дістати. Дякуючи неналадженості державного апарату і боротьби між обома правительствами вона, на хлібородній українській землі, не мала навіть що їсти. А тут надходила холодна осінь і наближалася зима.

По свідоцтву Галичан галицька армія знаходилася ще в гірших умовах ніж придніпрянська. Правительство Директорії, яке мало давати гроші на галицьку армію, навмисно не давало гроший, щоб сим викликати в галицькій армії невдоволеннє і змаганнє до злиття обох армій. Особливо нарікають Галичани на премєра і міністра фінансів Мартоса, як на головного виковника такого поведення правительства Директорії супроти галицької армії.

Обдерта, боса, голодна українська армія конала від тифу. Галицька армія, яка прийшла на Велику Україну в стані 40.000 баґнетів, мала в жовтні ледви 4000 баґнетів; наддніпрянська — 2000 баґнетів. Решта розбіглася, вимерла або лежала хора, ждучи безпомічно смерти.

В такім фізичнім стані армію роз'їдала морально зневіра, боротьба між обома українськими правительствами, денікінська і большевицька аґітація.

А на фронті що-раз сильнійше натискала добре озброєна й заосмотрена денікінська армія, перед якою українська армія все відступала й відступала.

При сім треба зазначити, що головний натиск денікінської армії видержувала власне галицька армія.

Серед таких відносин зродився і дозрів у Начальної Команди Галицької Армії розпучливий плян ратунку армії через перехід до Денікіна.

Обставини, в яких сей перехід відбувся, стверджують, що заставила до нього галицьку армію страшна конечність ратунку перед неминучою загибілю. Одначе, маючи се на увазі, треба також тримити, що улекшили сей перехід галицькій армії, даючи їй відповідну ідеольоґію, ті міркування про орієнтацію на протибольшевицьку Росію, які зазначені в попереднім розділі.

Хронольоґічний хід подій представляється так [1]):

Перед 20. жовтня 1919. Начальна Команда Галицької Армії представила Диктатурі катастрофальне положеннє армії і просила телеґрафічно прислати д-ра Назарука і д-ра Давидяка для вислання їх до команди денікінського війска в цілі навязання переговорів про завішеннє зброї. На се прийшла з Диктатури телеґрафічна відповідь, що нема причини до навязування переговорів. На другу, більш рішучу телеґраму Диктатура відповіла, що всякі переговори рішуче забороняється.

Тепер начальний командант галицької армії ґенерал Тарнавський рішився на власну руку розпочати вступні переговори. В сій цілі вислав він 25. жовтня до денікінської армії делеґацію, зложену з отамана Омеляна Лисняка, сотника Осипа Левицького і сотника Григорія Куріци, з офіціяльним порученнєм вести переговори в справі виміни полонених і з неофіціяльним порученнєм розвідати, на яких умовах денікінська команда готова заключити завішеннє оружя з цілою українською армією.

В часі, коли ся делеґація робила заходи, щоб перейти фронт, в Винниці, осідку Начальної Команди Галицької Армії, була 28. жовтня нарада над положеннєм, при участи Головного Отамана, команданта придніпрянської армії отамана Сальського, Диктатора Західної Области УНР, команданта галицької армії ґенерала Тарнавського і його шефа штабу полковника Шаманека. На нараді не принято ніяких важних рішень [2]).

Делеґація перейшла фронт аж 31. жовтня ввечері і 1. падолиста зустрілася в Зятківцях з ґенералом-майором Слащовом, який приняв її в імени денікінської команди.

Після офіціяльної части переговорів у справі полонених отаман Лисняк почав неофіціяльну часть отсею заявою:

„Я маю крім сього неофіціяльне дорученнє моєї команди просити Вас про виясненнє, під якими умовами могло би між нашими арміями

---

[1]) Фактичні дані взяті з публікації Осипа Левицького, Галицька армія на Великій Україні. Автор брав участь у перших двох стадіях переговорів галицької армії з армією Денікіна.

[2]) В матеріялах, які маю, нема докладного звідомлення про сю нараду. На основі відомих даних треба приняти, що Тарнавський на нараді нічого не згадував про висланнє делеґації.

бути заключене завішенне оружя, — і то не тільки що до галицької армії, але що до цілого фронту, значить, і армії придніпрянської.“

На се ґенерал Слащов відповів:

„Коли переговорювати хоче галицька армія, то ми на переговори з нею готові; от є і телеґрама ґен. Денікіна на запитанне Вашого парляментаря, щоби галицькі делеґації без перешкоди й у всякій порі приймати. Та що до переговорів цілої армії або придніпрянської окремо, то можу Вас впевнити, — тому, що над такою можливістю ми застановлялися від хвилі стрічі з Вашим фронтом і я про се особисто говорив з ґен. Шілінґом [1]), — що такі переговори є, заявляю катеґорично, неможливі. Ми стоїмо на твердім становищі, що галицька армія є армією екстериторіяльною, яка під примусом обставин перейшла на територію Правобережа. Зате армія придніпрянська, се громадяни бувшої російської держави і як такі підлягають законам сеї держави, яку ми тільки реститууємо. З Вами готові ми говорити як з кождою заграничною армією. Для придніпрянської армії умови одні: зложити зброю й розійтися по домах. Прийде мобілізаційний приказ нашої головної команди для Поділя чи Волині, тоді вони будуть мусіти відбувати військову повинність на рівні з иншими громадянами Росії. Які умови будуть для Вашої армії, сього я тепер сказати не можу, тому, що я некомпетентний. Можу Вас тільки впевнити, що умови будуть відповідно до моменту корисні. Я мусів би від'їхати до Христинівки і тут говорити по прямому дротови з ґен. Шілінґом, а сей знов з ґен. Денікіном. Коли Ви уповажняєте мене зробити се, я се ще сьогодня зроблю.“

Після сього отаман Лисняк зазначив, що коли б прийшло до переговорів тільки з галицькою армією, то вона настоювала би на отсих точках: „запевненне повної автономії та цілости армії; далі, що галицька армія не буде вжита проти иншого українського війска; далі, що їй буде уділений кількамісячний відпочинок та всяка матеріяльна підмога; в кінці, що Галицька Диктатура остане далі сувереном армії та одиноким заступником справ Східної Галичини“.

На се ґен. Слащов заявив, що не може дати ніяких обовязуючих запевнень, тільки предложить ті бажання ґен. Шілінґови.

Тепер отаман Лисняк вернув ще раз до справи переговорів з цілою українською армією, зазначуючи, що також в інтересі Денікінської армії лежить вияснити відносини на цілій части фронту.

На се ґен. Слящов відповів:

„Повторяю, що галицьку армію ми вважаємо армією екстериторіяльною, зате армію Петлюри за ґрупу повстанців, подібну ґрупі Волинця, Махна та инших, яка істнує тільки своїм опертем на числом і орґанізацією далеко сильнійшу галицьку армію. Вам може й невідомо, що бандам Махна тільки тому вдалося з Правобережа перейти в Катеринославщину, що дістали від Петлюри муніцію та що стояли з ним у порозумінню й союзі. Як ми ставимося до армії Петлюри, про се

[1]) Комендант т. зв. „Новоросійської области“ в армії Денікіна.

нехай Вам посвідчить отсей наказ [1]), який я дістав від моеї команди для передання команді придніпрянської армії.“

Стало на тім, що ґен. Слащов порозуміється з ґен. Шілінґом, а той з ґен. Денікіном.

Денікін відповів Шілінґови телеґрамою, яка зачиналася словами:

„Я щирим серцем витаю рідну нам по крови галицьку армію при її бажанню покінчити боротьбу та перейти на сторону добровольчеської армії“. Далі в телеґрамі говорилося, що цілість галицької армії буде задержана, при чім команда добровольчеської армії застерігає собі де-які переміни в складі команди, та що галицька армія не буде вжита проти армії Петлюри.

Разом з сею телеґрамою подав ґен. Слащов делеґації галицької армії проект договору, який містив отсі головні точки:

„Галицька армія переходить в повнім складі разом з етапними установами, своїм майном та залізнодорожним матеріялом на сторону добровольчеської армії і входить в повне розпорядженнє головнокомандуючого збройними силами південної Росії через командуючого військами Новоросійської области.

Галицьке правительство через недостачу території спинює тимчасово свою діяльність та удається до Одеси під охорону та опіку головнокомандуючого збройними силами південної Росії.

Проти війска Петлюри на фронті галицька армія не буде вжита.

Галицька армія буде переведена в область Гайсин — Балта — Ольгопіль (начальна команда в Умань), при чім се переґрупуваннє належить починати зараз зосереджуваннєм армії в районі Погребище—Липовець.

Галицька армія задержить свою цілість, тільки при висших штабах будуть установлені від добровольчеської армії висші штабові офіцири як контрольні орґани, також для вирішення усіх спірних питань на місци.

Начальна Команда Галицької Армії має негайно получитися прямим проводом з ґрупою ґен. Слащова, який передаватиме їй дальші доручення команди добровольчеської армії.“

Відповіди на сі умови домагалася команда добровольчеської армії до 3. падолиста у вечері; сю відповідь мала привезти делеґація, уповажнена до дальших переговорів.

Сі умови привезла делеґація до Начальної Команди Галицької Армії 2. падолиста.

Через те, що на 4. падолиста Головний Отаман скликав військову нараду до Жмеринки, Начальна Команда Галицької Армії рішила пождати з висланнєм нової делеґації до добровольчеської армії на вислід тої наради.

Тимчасом дала вона 3. падолиста добровольчеській армії таку телеґрафічну відповідь:

„Начальна Команда Галицької Армії на загал згідна на дальше веденнє переговорів на умовах, предложених командою добровольчеської армії. Одначе, з огляду на конечність порозуміння з власним правительством, що вимагає часу, делеґація з відповідю на предложення добровольчеської армії виїде з Винниці аж 5. падолиста.“

---

[1]) Був се наказ штабу „Новоросійської области“, підписаний ґен. Шілінґом, який звертався до придніпрянської армії, щоби зібралася в означених місцях для зложення зброї, після чого вояки мають розійтися до дому, офіцири перейти в склад денікінської армії, а офіцири ґенерального штабу піддатися реґабілітаційному процесови. За невиконаннє сього наказу грожено відповідною карою.

Так закінчилася перша стадія переговорів Начальної Команди Галицької Армії з Денікіном.

Що до форми, треба ствердити, що ґенерал Тарнарський розпочав їх на власну руку і весь час держав їх у тайні; на скільки можна ствердити на основі матеріялів, на яких опирається ся праця, про факт ведення переговорів не знали ані учасники наради в Винниці 28. жовтня ані учасники наради в Жмеринці 4. падолиста.

Що до змісту, то предложенне, зроблене ґен. Слащову отаманом Лисняком від імени Начальної Команди Галицької Армії, не підходило ані під понятте завішення оружя ані перемиря між двома самостійними арміями, тільки містило проєкт переходу галицької армії, при збереженню певної автономії, до добровольчеської армії для дальшої спільної акції під загальною командою добровольчеської армії.

Тепер перейдемо до наради в Жмеринці 4. падолиста. Взяли в ній участь члени Директорії УНР Головний Отаман Петлюра і Макаренко, премєр Ради Народніх Міністрів УНР Мазепа, Начальний Командант Придніпрянської Армії отаман Сальський, Диктатор Західної Области УНР Петрушевич, Начальник Військової Канцелярії Диктатора підполковник Долежаль, представники всіх ґруп придніпрянської армії (сюди зачислявся також корпус Січових Стрільців під командою отамана Коновальця) і представники галицької армії (Начальної Команди, Команди етапу, галицьких корпусів і Українських Січових Стрільців). Начальну Команду Галицької Армії представляли: отаман д-р Степан Шухевич, отаман Омелян Лисняк, отаман ґенерального штабу Альфонс Ерле і четар Дмитро Паліїв. Сам ґен. Тарнавський не взяв у нараді участи.

Хід наради в Жмеринці був такий:

Найперше представники придніпрянської й галицької армії складали звідомлення про стан армії. Сей стан характеризувала заява отамана Сальського, що „війна властиво скінчилася“ та що тепер діло правительства шукати виходу.

Після сього Диктатор мав окрему нараду з представниками галицької армії.

Підчас сеї наради одержав він від ґен. Тарнавського телеґраму з заявою, що коли нарада в Жмеринці не прийме дефінітивного рішення, Начальна Команда буде примушена повести акцію на власну руку. Одержавши сю заяву, Диктатор сказав, що витягне з неї що до ґен. Тарнавського і шефу штабу полк. Шаманека як найширші консеквенції.

Вернувши до Камянця, Диктатор приказом з 5. падолиста усунув ґен. Тарнавського і полк. Шаманека з їх становищ і призначив начальним командантом ґенерала-четаря Микитку і шефом штабу ґенерала-четаря Ціріца. Сей приказ наспів до Винниці 6. падолиста у вечері.

Закінчила нараду в Жмеринці конференція між Головним Отаманом і Диктатором. На ній Головний Отаман принціпіяльно згодився на веденне переговорів від імени цілої української армії з Денікіном, з тим, щоб почати їх тільки через два дні, бо посол Мацієвич з Букарешту повідомляв, що має приїхати місія антанти для посередництва

в справі перемиря між українською армією й Денікіном, отже треба заждати на ту місію.

Треба зазначити, що заповіджена місія не приїхала.

Довідавшися про вислід наради в Жмеринці, ґен. Тарнавський рішив негайно вступити в дальші переговори з Денікіном. В сій цілі вислав він 5. падолиста делеґацію, зложену з отамана ґенерального штабу Ерле, отамана Лисняка і сотника Осипа Левицького, даючи їй повновласть „для ведення переговорів що до завішення зброї“ й отсі інструкції:

„Галицька Армія задержує як цілість свою повну автономію, — значить: устрій, склад команд, мову, герб, гимн і ин.

Зі сторони Денікінської Команди можуть бути призначені офіцири не як контрольні орґани, а як старшини звязку для вирішення на місці спірних питань усякого рода.

Правительство Західної Области УНР (Диктатура) задержує свою повну суверенність над Галицькою Армією. Тільки галицьке правительство має право переводити іменування на командні місця та підвисшення у степені.

Правительство переходить в Одесу, де йому буде дана змога навязати свобідні зносини з представниками европейських держав.

Галицька Армія переведеться в область вільну від пошести з тим, що перед її дальшим ужиттєм, яке наступить після порозуміння обох команд (Добровольческої і Галицької), буде їй уділений кількамісячний відпочинок.

Галицькій Армії буде забезпечене матеріяльне заосмотрення під кождим оглядом.

Хорим Галицької Армії буде забезпечена як найдальше йдуча санітарна підмога.

Для доповнення Галицької Армії будуть ужиті заходи через спровадження до неї українських полонених з Італії та української бриґади з Чехії [1]).

Проти армії Петлюри Галицька Армія не буде вжита.

Старшини і стрільці бувшої російської служби, які тепер повнять службу в Галицькій Армії, мають при ній остатися.

Корпус Січових Стрільців (Коновальця) належить уважати галицькою частиною.

Для переведення Галицької Армії в нову область Добровольческа Команда в порозумінню з Галицькою доставить відповідну скількість санітарних поїздів та транспортних середників.“

Так почалася друга стадія переговорів Начальної Команди Галицької Армії з добровольческою армією. Ся стадія закінчилася заключенням договору про перехід галицької армії до добровольческої армії. Сей договір заключено в Зятківцях 6. падолиста 1919. Протокол договору, списаний російською мовою [2]), звучить:

„Протокол перемиря, заключеного між представниками Добровольческої Армії з одного і представниками Галицької Армії з другого боку.

24. ст. ст. жовтня 1919. Стація Зятківці.

Голова Комісії: полковник російського ґенерального штабу Дубяго. Члени: від Добровольческої Армії полковники ґенерального штабу Коновалов і Саборський і від Галицької Армії отаман ґенерального штабу Альфонс Ерле, отаман Омелян Лисняк і сотник Осип Левицький.

[1]) Ся бриґада перейшла на територію Чехії підчас польської офензиви на Східну Галичину весною 1919.

[2]) Російський текст подає „Україна“, вечірній випуск, понеділок, 10. падолиста 1919.

При провіренню повновластий стверджується:

1. Повновласть представників Добровольчеської Армії установлена особистим повідомленнєм команданта війска Новоросійської Области ґенерал-лейтнанта Шілінґа.

2. Повновласть представників Галицької Армії дав Начальний Командант Галицької Армії ґен.-чет. Тарнавський під датою 5. падолиста н. ст. 1919. ч. 6897.

Рішено:

1. Галицька Армія переходить у повнім складі з етапними установами складами і залізнодорожним майном на сторону російської Добровольчеської Армії і віддається в повне розпорядженнє Головного Команданта узброєних сил Півдня Росії [1]), в теперішній час через команданта війска Новоросійської Области [2]).

2. Галицька Армія, підчас перебування в висше вказанім підчиненню, не буде вжита до боротьби з армією Петлюри, яка ділає на фронті, і до одержання окремої задачі відводиться в запілле.

3. Галицьке правительство через недостачу території спинює тимчасово свою діяльність і переходить під опіку російської Добровольчеської Команди. До часу вказання місця осідку воно поселяється в Одесі, куди негайно переїздить.

4. При головнім штабі галицького війска знаходяться представники російської Добровольчеської Команди для вирішення на місци всіх біжучих питань оперативного, адміністраційного і господарського характеру.

Головний галицький штаб висилає до штабу Новоросійського війска офіцирів для звязку в числі, яке буде вказане командантом війска Новоросії.

5. Сей протокол входить в життє з днем його підписання. Від того дня Галицька Армія сповняє всі зарядження Добровольчеської Команди.

6. Галицька Армія, починаючи 25. ст. ст. жовтня, приступає до засередження в районі Погребище—Липовець.

7. Питання, підняті галицькими представниками про внутрішнє життє Галицької Армії і про право зносин галицького правительства з чужими державами, оставляється нерішеними до одержання пояснень від ґенерала Денікіна.

Для сього галицька делеґація, призначивши одного представника для негайного вручення сього протоколу Галицькій Начальній Команді, в складі двох других представників переїздить в Одесу в штаб війска Новоросійської Области.

8. Для вигоди зносин обі сторони обовязуються зараз установити телеґрафічний звязок на апаратах Морзе, при чім включно до Липовця роблять се добровольці, а далі до Винниці Галичани.

Голова З'єдиненої Комісії полковник ґенерального штабу Дубяго. Члени: полковник ґенерального штабу Коновалов, полковник ґенерального штабу Саборський, отаман ґенерального штабу А. Ерле, отаман О. Лисняк, сотник Осип Левицький.

На основі уповажнення Головного Команданта узброєних сил Півдня Росії ґен. Денікіна потверджую сей протокол.

Стація Зятківці, 24 ст. ст. жовтня 1919.

Командант війска Новоросійської Области ґенерал-лейтнант Шілінґ."

Після заключення сього договору Ерле і Лисняк виїхали таки того самого дня до Одеси для ведення справ, згаданих в 7. точці договору, а Осип Левицький з трьома представникам добровольчеської армії (під проводом полковника ґенерального штабу Саборського) до Начальної Команди Галицької Армії до Винниці.

Договір входив у життє з хвилею підписання і від тої хвилі галицька армія підлягала добровольческій команді. Отже делеґація Добровольчеської Армії їхала, очевидно, до Винниці для виконування власти добровольчеської команди над галицькою армією.

Приїхавши 7. падолиста до Винниці, добровольчеська делеґація застала змінені відносини. Начальна Команда, в якої імени галицька

---

[1]) Титул ґенерала Денікіна (осідок в Таганрозі).

[2]) Ґенерал Шілінґ (осідок в Одесі).

делеґація підписала 6. падолиста договір, була приказом диктатора з 5. падолиста усунена. Від нової Начальної Команди залежало, чи приняти зобовязання, заключені на основі повновласти попередньої Начальної Команди.

Новий начальний командант ґен. Микитка і шеф штабу ґен. Ціріц, на принціпіяльне запитанне полк. Саборського, заявили, що в основі признають дотеперішні переговори, одначе сам договір можуть затвердити тільки після порозуміння зі своїм правительством. Добровольческа делеґація згодилася на се й остала в Винниці ждати вирішення справи.

Аж тепер переговори Начальної Команди Галицької Армії з добровольческою армією і їх вислід стали відомі обом правительствам у Камянци. Враженне, яке вони викликали в придніпрянських кругах, містилося в однім страшнім слові: „зрада“.

„Україна“ орґан штабу Придніпрянської Дієвої Армії, в вечірнім випуску з 10. падолиста принесла відомости про події під назвою: „Як готувалася зрада“, а текст договору під назвою: „Зрадницький акт“. В редакційній статті п. н. „Державна зрада“ читаємо:

„За останній час українське військо залишило цілий ряд стратеґічних пунктів, уступаючи їх добровольцям. В військових колах здивовано дивилися на відступ українського війска в той час, коли добровольці були і слабіщі і займали самі невигідні для себе стратеґічні пункти. Наддністрянське військо крім того в останні дні було навмісне розташоване так, що коли б добровольці насунули на Винницю, то армії українські були б розрізнені і попали або в полон, або були розбиті. Відразу було видно, що переводиться якийсь зрадницький плян.“

В иншім місци в кореспонденції з Винниці говориться:

„Починаючи від Київа наше війско залишало такі стратеґічні пункти, де добровольці були би напевне розбиті, а в дійсности ми були примушені до відступу.“

Як бачимо, тут закидається Начальній Команді Галицької Армії свідома зрада, підготовлювана ще від уступлення з Київа.

Про підготовлюванне зради говорить також отаман Сальський, пишучи про ті події в висше згаданій статті в „Волі“:

„В той же час праве крило армії Шілінґа мало успіх проти більшої численно галицької армії. Скоїлося се через подвійну поведінку галицького командування, котре врешті решт дійшло до того, що не виконувало навіть наказів вищого комадування, скриваючи про се в своїх донесениях. Тут вже дала себе знати денікінська аґітація, яка використала антипольські настрої галицької армії і тяжке матеріяльне становище, в якому знаходилася вся українська армія. Врешті Денікін, обіцюючи Галичанам повернути від Польщі Галичину, довів галицьке командуванне до чорної зради: таємно для всіх 5. (в дійности 6.) падолиста галицьким командуваннем було підписано договір, по котрому вся галицька армія переходила до розпорядимости Денікіна. Командуванне наддніпрянської армії було раптово поставлене перед доконаним фактом зради . . .“

„Україна“ обвиняла в зраді не тільки Начальну Команду Галицької Армії, але також Диктатуру. В статті п. н. „Диктатура нас губить“ (ч. 89 з 13. падолиста) читаємо ось які обвинення:

„Мене сестриця зі світу згубила,
Ніж у серденько тай устромила“.
(Народня пісня).

„Чи можемо ми инакше сказати про тих, хто в нас офіціяльно представляв рідну нам Галичину . . .

Чи можемо ми сказати инакше про ту Диктатуру, котра погубила наш національний Пемонт — Галичину і котра до нас прийшла тільки за тим, щоби своїми власними руками зруйнувати те, чого не могли доконати ні большевицькі ні денікінські армії?

Сталося те, в що повірити вважалося би найбільшим святотатством кождого Українця, від чого на саму думку кров застигає в жилах. Нас зрадив не тільки галицький ґенерал Тарнавський і його військові однодумці, — сю зраду підготовили, виконали і дальше підтримують галицькі верховоди, що на нашім хлібі-солі приютилися в Диктатурі і Секретаріяті Західної Области УНР . . .

Український нарід вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Диктатура своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал . . .

Диктатура ограбувала виснажене населенне Галичини і віддала його на поталу Польщі. Таж сама Диктатура і виконавець її волі — Начальна Команда Галицької Армії — пограбувала наше майно, довела до жебрачої торби нашу наддніпрянську ярмію, опустошила нашу военну скарбницю і все се, щоб більше нас опозорити, передала нашому найстрашнійшому ворогови . . .

Та невимовно страшнійше те, що ще нас чекає в найблищій будучности. Ми боїмося навіть подумати про ту долю, яка може зустрінути невинне, геройське наддністрянське козацтво. Чорну зраду Диктатури народні маси легко можуть перенести на нещасну ‚мужву‘ і ми можемо в короткім часі стати свідками страшної братерської різні, помсти брата наддніпрянця над невинним братом-наддністрянцем . . .

Через невиконування наказів головного командування, через пасивність на всім фронті галицьких частин супроти наступаючого ворога Начальна Команда Галицької Армії приготовила невимовно важке становище своїм братам по зброї Наддніпрянцям. Зрадливою передачею серця артерії українських залізниць, Жмеринки, в руки Денікінови ся команда перерізала нам усі шляхи на Вкраїну. В той час коли дні Денікіна на Вкраїні вже пораховані, на шляху до Київа стоїть у нас тільки одна перешкода — баґнети галицької армії, повернені проти нас Диктатурою. Ті нещасливі Козаки-Наддністрянці, що своїми трупами і кровю вистелювали шлях до вимріяного Київа, нині по зрадницькім акті Диктатури мусять охороняти сей же святий Київ перед наступом армії Петлюри.“

Про те, чи і на скільки Диктатура винна в заключенню договору між Начальною Командою Галицької Армії і Денікіном, прийдеться ще говорити. Поки-що вистане вказати на те, що стаття „України“ служить показчиком настроїв придніпрянських кругів і зокрема Директорії та її правительства. І як показчик тих настроїв вона свідчить про велику ненависть і злобу тих кругів до Диктатури. Бо тільки ненависть і злоба могли подиктувати такі очевидно несправедливі закиди, що Диктатура „погубила Галичину“, що вона „ограбувавши Галичину і віддавши її на поталу Польщі“, тепер „ограбувала“ Велику Україну, або таке неправдиве, тенденційне представленне справи, ніби то армії Петлюри шлях до Київа загороджують тільки баґнети галицької армії, коли в дійсности ціла українська армія в ту хвилю представляла табор смерти, а в Київі вже від місяця сиділи знов большевики. І тільки ненависть і злоба могла подиктувати редакції офіціяльного орґану в таку хвилю піддавати думку про пімсту над Галичанами.

Сама редакція спамяталася і вже зараз другого дня в передовиці п. н. „Історичний момент“ (ч. 90 з 14. падолиста) старалася ослабити свої закиди, пишучи:

„В нашій вчерашній статті велику частину вини сього нещастя, яке на нас упало так несподівано, ми приписували також і галицькому урядови; не окремим його

людям, не окремим навіть ґрупам галицьких впливових кол, але сій безконтрольній системі, при якій командуючий армією може зраджувати державу, рідний нарід. В сім розумінню ми стояли і стояти будемо далі при погляді, що Диктатура завинила; сього історія ніколи Диктатурі не пробичить.

Констатуючи сей болючий і нещасливий у нашій боротьбі факт, ми всіми силами наших національних почувань, всею глибиною нашої віри в високий національний патріотизм синів Західної України заявляємо голосно і прилюдно, що галицьке громадянство, галицька армія в своїй цілости в тім нашім національнім спільнім нещастю нічим не провинилися. Вони впали такоюж жалісливою жертвою скрито обдуманої зради, як і ми Наддніпрянці. І обвинувачення наших братів-Галичан, нашої братерської галицької армії було би не тільки страшною кривдою, гіркою, незаслуженою образою їх високого, чистого й ідейного патріотизму; — воно кинуло би між нас страшну пошесть недовіря, братської ненависти, незгоди . . .“

Від настроїв вернім до подій.

На відомість про заключенне договору між Начальною Командою Галицької Армії і Денікіном відбулася 8. падолиста в Деражні нарада, в якій взяли участь: Петлюра, Макаренко, Мазепа і Сальський, Петрушевич, Микитка, Ціріц і Долежаль. Вислідом наради було: 1. приказ Головного Отамана і Диктатора арештувати й поставити перед военний суд ініціяторів і учасників переговорів з добровольчеською армією: Тарнавського, Шаманека, Ерле, Лисняка й Левицького: 2. вести далі переговори з добровольчеською армією в імени цілої української армії.

Тарнавського і тов. арештовано 9. падолиста. Суд над ними відбувся в днях 11.—13. падолиста. Їх обвиняли за злочин зради, сповнений першою стадією переговорів (перед нарадою в Жмеринці). Суд, взявши на увагу обставини, які заставили Начальну Команду навязити переговори, увільнив їх.

Начальна Команда Галицької Армії 9. падолиста уневажнила договір з 6. падолиста і заключила з командою добровольчеської армії завішенне оружя на 48 годин [1]).

Рівночасно вислала до Одеси делеґацію, зложену з отамана ґенерального штабу Ціммермана, сотника Турчина і поручника Давида, для переговорів про перемирє. Від придніпрянського правительства й армії поїхав до Одеси полковник Каменський [2]). Так почалася третя стадія переговорів.

В Одесі ґен. Шілінґ знов відмовився переговорювати з наддніпрянською армією. Про се доносив з Одеси от. Ціммерман телеґрамою з 11. падолиста: „В Одесі ґен. Шілінґ приняв делеґацію. Полковникови Каменському як представникови наддніпрянської армії побаченнє було катеґорично відмовлене. Ґен. Шілінґ допускає переговори тільки з представниками галицької армії.“ На се донесеннє начальний командант ґен. Микитка телеґрафічно відповів: „Ще раз

---

[1]) В дійсности боїв між обома арміями не було від 1. падолиста. Завішенне оружя з 9. падолиста тяглося автоматично аж до заключення договору з 17. падолиста.

[2]) Перед тим, після наради в Жмеринці, коли надія на приїзд місії антанти показалась марною, 7. падолиста була вислана до добровольчеської армії делеґація від наддніпрянської армії, одначе її не принято.

повторяється, що переговори вести можна тільки для обох армій разом і для них разом може бути заключене перемире.“

Коли одначе добровольчеська команда далі стояла при своїм, Начальна Команда Галицької Армії на припорученнє Диктатури [1]) рішилася вести переговори тільки для галицької армії.

Зрештою в Камянці довершувався повний розпад і 15. падолиста і Головний Отаман і Диктатор евакували свою дотеперішню столицю. Диктатор виїхав через Румунію до Відня і галицька армія, заключуючи договір в Одесі, не мала вже звязку з своїм правительством.

Сей договір заключено 17. падолиста. Його текст звучить:

„Протокол засідання військової комісії, зложеної з представників Добровольчеської й Галицької Команди.

Одеса 4./17. падолиста 1919.

Представники від Добровольчеської Армії: полковники ґенерального штабу Даровський, Коновалов, Саборський; від Галицької Армії: отаман ґенерального штабу Ціммерман, сотник Турчин і поручник д-р Давид.

Повновласти представників Добровольчеської Армії стверджує особисто командуючий військом Новоросії ґен.-лейтн. Шілінґ, а повновласти галицьких представників являються видними з предложених ними телеґрам команданта Галицької Армії чч. 6828 і 7852.

Провід обняв як найстарший ступнем полк. ґен. шт. Даровський.

Постановлено:

1. Галицька Армія переходить в повнім складі разом з тиловими установами, складами і движимим залізнодорожним матеріялом на сторону російської Добровольчеської Армії і входить у повне розпорядженнє Головнокомандуючого військом Новоросійської Области.

2. Галицька Армія задержує свою орґанізацію, командний збір, мову, устави й ціле військове майно. Частини мають істнувати в складі не менше 75% своїх штатних складів по штатам Галицької Армії, які обовязують по 4./17. падолиста 1919.

Корпус Коновальця не вважається галицькою частиною.

3. Російська Добровольчеська Команда допоможе Галицькій Армії в доповненню її рядів уроженцями Галичини, що знаходяться як у чужих державах так і на території Росії.

4. При висших штабах, як також установах і всіх самостійних частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі й урядовці після вибору Добровольчеською Командою для звязку і вирішення на місци виринаючих питань.

5. Політичних питань про взаїмні відносини галицького правительства до правительства Добровольчеської Армії, як також про будучу долю Галичини, не розгладається й полишається до вирішення на політичних переговорах. Аж до вирішення сих питань в постою ґенерала Денікіна задержує Диктатор Галичини право кермування й контролі внутрішнього життя Галицької Армії.

6. Галицька Армія не буде воювати проти Армії Петлюри, яка знаходиться на фронті.

7. Галицька Армія зосередиться не пізнійше 17./30. падолиста 1919. в районі Козятин — Винниця — Ілинці — Оратово — Погребище.

8. Для забезпечення сеї концентрації Галицька Армія займає негайно та держить район Бердичева.

9. Штаб Галицької Армії переходить найпізнійше до 17./30. падолиста 1919. до Умаиа.

10. Всі тилові військові установи, етап, склади і ин. пересувається постепенно і розташовується на лінії Христинівка — Ольгопіль — Вознесенськ — Миколаїв.

---

[1]) Се виразно стверджує Осип Левицький, Галицька Армія на Великій Україні, стор. 161.

Санітарні установи, в яких знаходяться хорі та реконвалесценти, остають на місци.

11. Хорі та ранені Галицької Армії, які не знайдуть місця в галицьких лічницях, будуть приняті в шпиталі збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а після видужання вертають в Галицьку Армію.

12. Для звязку зі штабом команданта війска Новоросійської Области вишлеться зі штабу Галицької Армії окремого старшину.

13. Сей договір входить в силу з хвилею ратифікації його з одної сторони командантом війска Новоросійської Области, з другої сторони командантом Галицької Армії.

14. Ворожі кроки між Добровольчеською й Галицькою Армією спинюються з ухвалою підписання сього протоколу представниками обох сторін, не ждучи ратифікацій його, як се сказано в точці 13.

Голова комісії Даровський. Коновалов. Саборський. Ціммерман. Лука Турчин. Д-р Гр. Давид.

Стверджую:
Командант війска Новоросійської Области ґенерал-лейтнант Шілінґ.
Одеса, 17. падолиста 1919.
Стверджую:
Начальний вожд Галицької Армії ґенерал-четар Микитка.
Винниця, 19. падолиста 1919."

Як бачимо з сього протоколу, ґен. Шілінґ ратифікував його таки того самого дня, а ґен. Микитка через два дні.

Так галицька армія, яку від початку світової війни одушевляв ідеал визволення і з'єдинення України, наслідком траґічних обставин віддалася в розпорядженнє Денікіна, представника змагань до відбудування „єдиної, неподільної Росії", — Росії, яка означає могилу української державности.

5. Евакуація Камянця. Хоч у Деражні Головний Отаман і Диктатор видали спільні зарядження, одначе розпад між обома правительствами довершувався з неминучою конечністю. Так само, як розпад цілої української армії і розпад між її обома частями.

12. падолиста була в Диктатурі нарада [1]), в якій з придніпрянських урядових кругів взяли участь член Директорії Макаренко, військовий міністр Сальський і товариш міністра закордонних справ Старосольський. Радили, як разом падати. З галицької сторони ставили дотеперішні домагання: принятте Галичанина в склад Директорії, усуненнє Головного Отамана як нефаховця від оперативних справ, зміна кабінету. З придніпрянської сторони Макаренко сказав тільки, що ті домагання слушні, а Старосольський заявив, що „Директорія може їх виконає".

Сальський так представив положеннє: „Війна для нас скінчена. Поконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф. Наддніпрянська армія не має заспокоєних навіть елементарних вимог, вона опору ставити не може. Галицька армія в такім самім стані. Вона в більшости вже окружена . . ." Нарада не дала ніякого позитивного висліду і в даних обставинах не могла дати.

Камянець кождої хвилі могли заняти або Денікінці або Поляки. Головний Отаман, щоб не віддати його Денікінцям, запросив Поляків

---

[1]) Назарук, Рік на Великій Україні, стор. 295 і дальші.

заняти його. Про се повідомив 15. падолиста Диктатора член Директорії Макаренко.

Диктатор вагався, чи їхати до армії і з нею попасти в залежність від Денікіна, чи виїхати до Европи на політичну еміґрацію.

15. падолиста скликав Диктатор старшин галицької армії, які були в Камянці, щоб повідомити їх про положеннє. Пояснив справу переходу армії до Денікіна. Відчитав також висше подані листи Панейка. Сам стояв на тім, що перехід до Денікіна є конечність і взивав усіх старшин до солідарности[1]).

Після його промови, коли він вийшов, командант українських Січових Стрільців Букшований зажадав отворення дискусії, заявляючи, що має документи, на яких основі справа представляється инакше ніж говорив Диктатор. Начальник військової канцелярії Диктатора Долежаль заявив на се, що старшини були скликані для вислухання повідомлення Диктатора, а не для дискусії. Зі становища того законного порядку, який представляла Диктатура, мав слушність.

Вночи з 15. на 16. падолиста Диктатор з урядовцями й найблизшим окруженнєм виїхав з Камянця і 16. падолиста перед полуднем переправився коло Жванця через Дністер на румунський бік, звідки виїхав до Відня.

Рівночасно виїхав з Камянця Головний Отаман Петлюра з урядовими установами УНР. Евакуований державний апарат і армія опинилися 29. падолиста в Любарі новгородського повіту на Волині. 4. грудня в Новій Чарториї (12 верст від Любара) була нарада правительства з представниками війска. 5. грудня Головний Отаман Петлюра в порозумінню з радою міністрів виїхав до Польщі[2]).

6. Договір Головного Отамана з Польщею. Дипльоматична місія УНР, яку оба українські правительства вислали до Варшави, зустрілася у вступних переговорах з польським правительством з домаганнєм, що основною умовою наладження приязних відносин між Україною й Польщею мусить бути заява, якою українське правительство зречеться в користь Польщі Галичини і тих західних земель Великої України, які лежать на північ від Галичини. На засіданню місії 30. падолиста 1919. зложенню такої заяви спротивилися всі галицькі члени місії (Витвицький, Горбачевський, Новаковський) і з Придніпрянців Мшанецький. Не вважаючи на се, голова місії Андрій Лівицький і три члени Придніпрянці (Михайлів, Понятенко, Ржепецький) рішили зложити таку заяву. Наслідком того галицькі члени виступили з місії.

Ту заяву зложив голова місії УНР на спільнім засіданню місії і представників польського правительства 2. грудня 1919., відчитуючи документ підписаний ним і згаданими трьома членами місії і віддаючи його в руки представників польського правительства. Часть заяви, яка

---

[1]) В матеріялах, які маю, докладного звідомлення про зміст виводів Диктатора нема. Є коротка згадка в Назарука і довша (подана з полемічною цілю) в віденській „Боротьбі“ (ч. 1 з 1. січня 1920.).

[2]) П. Феденко, Фермент нації (Соц.-дем. журнал „Вільна Україна“, ч. 1—2, січень—лютий 1921, Львів—Київ).

відносяться до Галичини і взагалі до територіяльних уступок у користь Польщі, звучить:

„1. Територія Української Народньої Республики має бути установлена з такими кордонами: починаючи від Чорного Моря по ріці Дністрі і від Дністра між Польщею й Україною по ріці Збручі. Далі кордон Української Народньої Республики на території бувшої російської імперії має пройти на західно-північній Волині і остаточне вирішення тут кордону залежатиме від вирішення Мирової Конференції в Парижі . . .“

„2. Національно-культурні права, які Уряд Української Народньої Республики забезпечує на території України громадянам польської національности і на відворот. Політичне становище Східної Галичини розвязується польським урядом в порозумінню з представниками українського народу, який заселяє ту провінцію . . .“

Сею декляраціею місія УНР зрікалася Галичини в користь Польщі і признавала справу Галичини внутрішньою справою Польщі, яку має розвязати польське правительство.

Територіяльні уступки в користь Польщі, зроблені в заяві з 2. грудня 1919., закріпив договір між Польщею й правительством Головного Отамана Петлюри, заключений у Варшаві 22. цвітня 1920., на передодні польсько-української офензиви проти совітської Росії й радянської України. В сім договорі про границі між Польщею й Україною і права українського населення під Польщею говориться:

„II. Границі між Річю Посполитою Польською й Українською Народньою Республикою означується таким способом: на північ від ріки Дністра здовж ріки Збруча й опісля здовж бувшої границі між Австро-Угоршиною й Росією до Вишгородка, а від Вишгородка на північ через Кремінецькі узгіря, далі по лінії на схід від Здолбунова, далі здовж східних адміністраційних границь рівенського повіту, далі на північ здовж адміністраційної границі бувшої Минської ґуб. до місця, де її перетинає ріка Припять, далі припятю до її устя . . .“

„V. Національно-культурні права, які польський уряд запевнить громадянам української народности на території Річи Посполитої Польської, будуть в рівній мірі признані громадянам польської народности в границях Української Народньої Республики.“

Відступаючи величезні простори української землі, з корінним українським населеннєм, під Польщу, правительство Петлюри поставило сі українські землі шо до прав у польській державі нарівні з тими зникаючими, серед українського населення розкиненими польськими меншостями, які оставали на території української держави.

Побоювання Галичан що до політики Петлюри супроти Польщі сповнилися в розмірах далеко більших ніж можна було сподіватися.

7. Дальша доля галицької армії. Коли галицька армія переходила до Денікіна, він наближався вже до свого упадку. Ті, що виправдують сей перехід, так і кажуть: „Ми знали, що Денікін — труп, але, на жаль, сей труп мав ще стільки сили, що міг нас роздавити. Отже ми ратувати себе, знаючи, що Денікін швидко впаде і ми, вратувавши себе, зможемо ще послужити українській справі“.

І справді, Денікінови не судилася розпоряджати галицькою армією для осягнення своїх военно-політичних цілий.

Після упадку Денікіна галицька армія, щоб далі ратувати себе й оставати як боева одиниця на українській землі, ввійшла в порозу-

мінне з большевиками. Під большевиками стало їй важче ніж під Денікіном. Большевики були сила і ся сила хотіла повернути галицьку армію на службу своїм цілям. Почалося переґрупуваннє, зміна старшин, відзнак, словом акція в ціли втягнення галицької армії в орґанізм червоної армії. Хоч ся акція відбувалася в зверхніх українських формах, одначе орґанізм галицької армії не піддавався їй без опору.

Серед таких напружених відносин почалася весною 1920. польсько-петлюрівська дефензива проти совітської Росії й радянської України. Тоді часть галицької армії отворила большевицький фронт і перейшла на сторону Головного Отамана Петлюри.

Для польсько-петлюрівської дефензиви мало се той наслідок, що вона могла з такою легкістю посунутися аж до Київа.

Та для тої части галицької армії, яка уможливила сю легкість, наслідок її переходу на сторону Головного Отамана Петлюри був такий, що польська армія взяла її в полон і розмістила по таборах для полонених. Старшин окремо уміщено в однім з найгірших польських таборів, у Тухолі на бувшій пруській території.

В галицько-українській пресі зазначено, без ніякого спростування з боку уряду Головного Отамана, що т а к а б у л а в о л я П е т л ю р и. Поляки, розуміється, виконали ту волю з присмністю.

А одначе треба сказати, що і в Поляків і в Петлюри ділав вірний інстинкт: Галицька армія, діти тої країни, яка знаходиться в найстрашнійшій польській неволі, не могли бути союзниками польського оружя.

Справдилося се на ґрупі ґен. Кравса, яку після упадку Денікіна доля злучила з частинами УНР і яка, як часть армії Павленка, була поставлена на галицький фронт захищати Галичину від большевиків— для Польщі. Ся ґрупа не видержала в такій ролі і перебилася на чеську територію, де зложила оруже.

Колиб замість сеї ґрупи була на тім місци поважна сила галицької армії, її баґнети певне були б повернулися проти Поляків, для визволення рідної землї з їх ярма.

Перехід до Денікіна був початком кінця галицької армії.

Корпус Січових Стрільців, сформований за Центральної Ради в своїй основі з Галичан, що попали були в російський полон, — який відіграв визначну ролю в будуванню Української Народньої Республики як оборонець Центральної Ради підчас першої большевицької інвазії і як носитель повстання проти гетьмана Скоропадського, — був поставлений переходом галицьком армії до Денікіна в такі важкі умови, що рішив здемобілізуватися, щоб не попасти як боєва одиниця в ворожі руки.

Часть галицької армії остала в червоній армії.

Часть, та, що весною 1920. попала в польський полон, перестала істнувати.

В кінці часть, а саме ґрупа, яка підчас польської офензиви весною 1919. перейшла на чеську територію, і ґрупа, яка в літі 1920. відділилася від армії Павленка і перейшла на чеську територію, знаходиться в окремих таборах в Чехії, зберігаючи звязок з Диктатурою.

V. Часть.

Правительство Західно-Української Народньої Республики на еміґрації.

Розділ XIX.

Орієнтація на протибольшевицьку Росію і відречення від неї.

I. Збори членів Української Національної Ради у Відні. Приїхавши до Відня, Диктатор Західної Области УНР скликав збори тих членів Української Національної Ради, які перебували на еміґрації в Відні, щоби обговорити політичне положенне, витворене подіями на Великій Україні. Рівночасно приїхав до Відня з Парижа заступник голови Делеґації Української Народньої Республики на Мирову Конференцію, державний секретар закордонних справ Західної Области УНР д-р Василь Панейко. Таким чином члени Української Національної Ради мали змогу оцінити положенне на основі звідомлень з одного боку з Великої України, з другого боку з Парижа. Треба зазначити, що збори членів Української Національної Ради не були реактивуваннєм Ради як законодатного орґану, а тільки принагідною нарадою, скликаною Диктатором в дорадних цілях.

Про хід нарад оголошено тільки отсей офіціяльний комунікат [1]):

„По причині приїзду до Відня Президента Української Національної Ради д-ра Евгена Петрушевича і державного секретаря д-ра Василя Панейка, відбулися наради збору членів Української Національної Ради, пробуваючих у Відні, під проводом Президента д-ра Евгена Петрушевича в днях від 9. до 17. грудня 1919.

Наради розпочав Президент д-р Евген Петрушевич своїм звітом, по чім д-р Василь Панейко представив справу статута для Східної Галичини. Відтак на підставі отсих звітів переведено дебату про наше теперішнє державно-правне становище та в сій дебаті всі бесідники згідно ствердили, що однодушним змаганнєм всего українського народа, без ріжниці партій і областий, є: сполученнє всіх українських земель в одній самостійній і суверенній українській державі: — що натомість всяке розділюваннє українських земель та прилучуваннє їх частин до инших держав уважають шкідним для українського державного права, як також взагалі для будучности українського народу, — та що Українці Західної Области хочуть ділити долю з Придніпрянською Україною і з нею разом злучитися в тій державно-правній формації, яку виборе собі український нарід в отсій світовій війні.

Супроти послідних подій постановлено заложити рішучий протест проти декларації пп. Андрія Лівицького і тов. у Варшаві в справі зречення Східної Галичини в користь Польщі.

Дальше вирішено внести державно-правне застереженнє проти предложеного Найвисшою Радою Мирової Конференції в Парижі статута для Східної Галичини.“

Згаданий протест проти варшавської декларації місії УНР з 2. грудня 1919. внесено з датою „Відень, 11. грудня 1919.“ і з підписом

---

[1]) „Український Прапор“, ч. 1 з 6. січня 1920.

д-ра Евгена Петрушевича як Президента Української Національної Ради [1]). Провідною думкою протесту є твердженнє, що місія УНР у Варшаві, проти волі її галицьких членів і після виходу їх з місії, не має права складати заяв що до Східної Галичини. Основна точка протесту звучить:

„Іменем Західної Области Української Народньої Республики, себ-то Східної Галичини та Північної Буковини має право заявлятися правосильно тільки її власне леґальне представництво та її власна леґальна власть, які істнують до сьогодня та своїх прав у нічию користь ніколи не зрікалися, зваживши, що постановою репрезентаційно-законодатного тіла Західно-Української Народньої Республіки, а іменно Національної Ради з дня 3. січня 1919., як і постановою Директорії Української Народньої Республики з дня 19. січня 1919. тільки заповіджено евентуальну злуку обох українських Республик, застерігаючи рівночасно сими актами виразно, що ‚аж до часу скликання всеукраїнських установчих зборів законодатну власть на території Західно-Української Народньої Республики, себ-то на території Східної Галичини та Північної Буковини виконує Національна Рада, а екзекутивну власть правительство тої ж Республики, установлене Національною Радою та перед нею відповідальне‘. Згідно з сим може правосильно заявлятися що до території Західно-Української Народньої Республики та що до її відносин, а зокрема що до границь супроти Польщі тільки згадана Національна Рада та установлене нею правительство Західно-Української Народньої Республики.

Становище повисше відповідає теж принципіяльно дотеперішньому становищу Найвисшої Ради Аліянтів у Парижі, яке так названу Східну Галичину вважає як окрему державно-правну одиницю“.

Коли в справі зречення Галичини місією УНР в користь Польщі збори членів Української Національної Ради заняли таке ясне становище, то становище зборів у справі переходу галицької армії до Денікіна офіціяльний комунікат покрив тайною.

В дійсности за тою тайною крилася орієнтація більшости національно-демократичних політиків на той шлях, який промостила галицька армія. Свідчать про се самі наради [2]), свідчить політичний напрям „Українського Прапора“ [3]) і свідчить передовсім дальша акція Панейка в Парижі, до якої він, очевидно, мусів дістати уповажненнє в Відні.

2. Український Національний Комітет у Парижі. Діяльність Панейка після приїзду з Відня до Парижа зазначилася на зверх двома актами: 1) виступленнє з Делеґації Української Народньої Республики і заложеннє окремої Делеґації Західно-Української Народньої Республики як заступництва Галичини перед Мировою Конференцією [4]);

---

[1]) „Український Прапор“, ч. 36 з 16. грудня 1919.

[2]) Віденська „Боротьба“ (ч. 6 з 12. марта і ч. 7—8 з 3. цвітня 1920.) подала про наради звідомленнє, яке, хоч очевидно тенденційне, одначе не оставляє сумніву що до основної думки нарад: зневіри в самостійницьку ідею і орієнтації на протибольшевицьку Росію на плятформі федерації.

[3]) Статті д-ра О. Назарука (ч. 3 з 13. січня 1920.), д-ра Е. Левицького (ч. 4 з 16. січня 1920.), д-ра Л. Цегельського (ч. 5 з 20. січня 1920.), передруки з „Козацького Голосу“, орґану галицької армії, де ріжними способами доказується політична нешкідливість або навіть корисність переходу галицької армії до Денікіна й анальоґічної політичної орієнтації; далі підпираннє париської акції Панейка.

[4]) Див. висше стор. 118—119.

2) участь в заложенню „Українського Національного Комітету“ як „представника й оборонця національних інтересів України перед міжнароднім політичним світом“ [1]).

Сам Панейко представляє справу заложення „Українського Національного Комітету“ ось як [2]):

„Коли на склоні 1919. року, після кількакратних (почавши від мая 1919.) заяв представників Петлюри про ‚desinteressement‘ в справі Східної Галичини, було ясно, що нічого Галичанам робити в петлюрівській делеґації; коли крім того всім стало очевидним, що наша тіснійша вітчина Галичина, як і инші західні українські землі, єдино тільки тоді може числити на ратунок від загину в польськім ярмі, коли повстане могуча східно-европейська федерація; коли стало й певним, що хоч би й повстав тай якийсь час вирвався з польської ласки якийсь український вазальний ‚буфер‘ коло Винниці чи Бердичева, то він своєю безсмертністю тільки припечатав би нашу безнадійність; коли, одним словом, нашим обовязком було вибирати з двох лих менше, — тоді зголосився до одного з членів тутешньої галицької української делеґації бувший секретар гетьмана п. Моркотун, людина певне не більше ‚реакційна‘ від переважної частини представників ‚соціялістичного‘ ‚уряду‘ Петлюри і не більше ‚обмосковлена‘ ніж добра половина т. зв. свідомих Українців. П. Моркотун мав широкий плян: з усіх проти-петлюрівських і небольшевицьких українських елементів зорґанізувати загально-українську політичну орґанізацію на засаді з'єдинення цілої української етноґрафічної території в українську державу, сфедералізовану з Московщиною й иншими державами, які виникли на розвалинах царської Росії. Нашій делеґації предложив п. Моркотун вступити в склад пропонованої ним загально-української національної ради. Предложенню сьому я рішуче спротивився з мотивів не засадничо-політичних, а з тактичних і з особистих. Тільки по довшім опорі згодився я, щоб засновано — не якусь національну раду, а скромний приготовчий комітет, тай щоб у склад його вступила не делеґація, а хиба поодинокі її члени. Все те під катеґоричною умовою, що ініціятор придбає для справи в часі найкоротшім придніпрянських українських діячів відомих українських партій, з відомими в українстві іменами. Поки се не станеться, комітет мав остатися неуконституованим (назначено тільки секретаря) та виявляти з себе незвязані сходини чи наради, а не дійсну орґанізацію. Таких нарад було всего кілька на початку сього (себ-то 1920.) року — переважно без моєї участи. Згодом Галичани здержалися від тих нарад взагалі, а незабаром, не хотячи далі піддержувати фікції, ми всі формально з комітету виступили.“

Першим політичним виступом „Українського Національного Комітету“ було повідомленнє французького правительства, представництв усіх держав у Парижі і визначних політичних ґруп і осіб про своє заложеннє і своє ідейне обличе. Се повідомленнє, зроблене в формі листа й долучених до нього документів, звучало:

---

[1]) Про „Український Національний Комітет“ у Парижі оголосив я отсі статті: „Куди ідете? Відкритий лист до членів Української Національної Ради і Ради Державних Секретарів Західної Области УНР і до Українського Народнього Комітету в Злучених Державах Північної Америки“ (віденська „Воля“, т. I, ч. 7 з 14. лютого 1920.). — „Проґрама париського Українського Національного Комітету“ (львівський „Вперед“, ч. 127 з 3. червня 1920.). — „До характеристики політики Уряду Західної Области УНР“ (львівська „Громадська Думка“ ч. 135 з 11. червня 1920.). — „Делеґація Уряду Західної Области УНР і Український Національний Комітет в Парижі“ (львівський „Вперед“, чч. 178, 179 і 180 з 4., 5. і 6. серпня 1920.). — „Український Національний Комітет у Парижі і галицьке правительство“ (львівський „Вперед“, чч. 128 і 129 з 5. і 6. серпня 1921.).

[2]) „Лист до Редакції“, — „Український Прапор“ ч. 39 з 11. липня 1920.

„Париж, 5. січня 1920.

Ексцеленціє!

Маю честь переслати Вам при сім декларацію Українського Національного Комітету, який утворився в Парижі 19. грудня 1919., як також витяг з декларації, зложеної Галицькою Делеґацією ґр. Тишкевичеви, президентови з'єдиненої Української Делеґації.

Будьте ласкаві, Ексцеленціє, приняти вислови мого високого поважання.

За Президію: Томашівський."

Долучена до сього листа декларація Українського Національного Комітету звучить:

„Париж, 19. грудня 1919.

Політична кріза, яку переходить тепер Україна, покликала до життя по-за границями краю новий орґан української ідеї: Український Національний Комітет. Його утворенне є льоґічним вислідом отсих фактів: по-перше теперішня Українська Делеґація, після виходу делеґатів галицьких і де-яких делеґатів російської України, перестала репрезентувати правдиві почування і змагання української нації; по-друге Директорія і її правительство, з одного боку нарушивши принціп інтеґральности української території і з другого вступивши в союз з російськими большевиками, втратили політичне й моральне право, щоб їх уважати за українську національну владу. До хвилі, коли буде утворене нове правительство Східної України і правильна закордонна українська репрезентація, Український Національний Комітет вважає себе покликаним бути тимчасово представником і оборонцем національних інтересів України перед міжнароднім політичним світом.

Своє віроісповіданнє бачить Українский Національний Комітет у повнім воскресенню України в етноґрафічних границях, з'єдиненої в федеративній формі змогучою Росією.

Проґрама Українського Національного Комітету, як також поклик до земляків, будуть оголошені незабором.

Ґенеральний Секретаріят Українського Національного Комітету, під дирекцією п. д-ра Кирила Білика, знаходиться в Парижі, 5 bis, rue Henri-Martin.

Білик, ґенеральний секретар."

Другим документом була заява Панейка про виступленнє з УНР[1]). Делеґації.

Наведені документи зовсім не відзначаються тою політичною скромністю, яку опісля Панейко хотів зробити основною рисою Українського Національного Комітету.

Назва „Український Національний Комітет" — „Comité National Ukrainien" [2]) зовсім нічого не говорить про те, що се має бути тільки „скромний приготовчий комітет". Так само з тих документів не видно, що Комітет остав „неуконституований", а навпаки, факт, що Комітет мав не тільки президію, але й ґенеральний секретаріят під дирекцією окремого ґенерального секретаря, говорив про те, що Комітет представляє викінчену орґанізацію з великим бюрократичним апаратом.

Та й політичні аспірації Комітету, як се видно з його декларації, не були такі скромні. А саме, він відмовляв права Директорії, правительству і париській делеґації Української Народньої Республики

---

[1]) Див. висше стор. 118—119.

[2]) Польська орґанізація під анальоґічною назвою („Comité National Polonais" — „Polski Komitet Narodowy") вела підчас світової війни антантофільську політику в імени Польщі і була признана державами антанти законною репрезентацією Польщі.

виступати як влада і репрезентація українського народу і вважав себе покликаним сам вступити в те місце і бути „представником і оборонцем національних інтересів України перед міжнароднім політичним світом“.

І справді Комітет через російське посольство (Маклакова) в Парижі робив у французького правительства заходи, щоб його признано офіціяльним представником України за кордоном [1]).

Ініціятиву заложення Комітету Панейко приписує Моркотунови [2]). Та Моркотун був тільки аґентом російського посольства. Отже треба приняти, що плян заложення Комітету зродився і перейшов підготовну стадію як вислід переговорів Панейка з російськими протибольшевицькими кругами в часі перед виїздом Панейка на збори членів Української Національної Ради до Відня. Тут він мусів одержати апробату своєї діяльности. коли, приїхавши з Відня, негайно приступив до заложення Комітету. Що заслугу заложення Українського Національного Комітету треба приписати делеґації Західно-Української Народньої Республики себ-то Панейкови і тов., се ясно видно зі слів самого Панейка, який признає, що Комітет заложено аж тоді, коли він згодився, щоби в його склад увійшли члени галицької делеґації. Їх значіннє при заложенню Комітету стане ясне, коли візьмемо на увагу признаннє Панейка, що між членами Комітету не було ані одного придніпрянського українського діяча відомих українських партій, з відомим в українстві іменем. З Придніпрянців були в Комітеті тільки обмосковлені українські урядовці з часів Скоропадського [3]). Українську політичну марку давали Комітетови тільки члени галицької делеґації; навіть президію Комітету репрезентував Томашівський.

Ідейне обличе Комітету ясно характеризується заявою, що він „своє віроісповіданнє бачить у повнім воскресенню України в етноґрафічних границях, з'єдиненої в федеративній формі з могучою Росією“.

Як Комітет розумів сю „федеративну форму“, про се говорить оголошена пізнійше його проґрама [4]):

„1) Хотячи висловити волю широких мас українського народу і пригадуючи боротьбу, яку вів український народній рух проти царського централізму, Комітет змагає до утворення республиканського, демократичного, федеративного режіму в будучій великій могучій Росії.

2) З'єдиненнє всіх українських земель під спільним місцевим урядом. З'єдинена Україна є частю єдиної федеративної Росії. Маючи примір в Америці, Анґлії й Німеччині, Український Національний Комітет вірить твердо

---

[1]) Варшавська „Українська Трибуна“, ч. 75 з 3. серпня 1921., стаття „Політичні авантурники“.

[2]) Моркотун, приватний секретар гетьмана Скоропадського, появився весною 1919. в Парижі і спершу крутився коло української делеґації як співробітник члена д-ра Артима Галіпа, якому ніби-то помагав працювати для української справи в масонських кругах. Восени 1919. оголосив у російськім протибольшевицькім орґані Бурцева „Cause Commune“ заяву проти Петлюри як „зрадника Росії“ і від тоді став явно виступати як російський аґент.

[3]) Товариш міністра внутрішніх справ Вишневський, Микола Могилянський, Цитович і ин.

[4]) „Cause Commune“, ч. 95 з 15. мая 1920.

що федерація Росії підпиратиме не ослаблення, але скріплення могучости і повний розвиток всіх місцевих сил Великої Росії.

а) Приймаючи конституанту цілої Росії і постійний репрезентаційний орґан, зложені з представників народностий і автономних провінцій, Комітет обороняє право України мати місцевий сойм.

б) Місцева адміністрація ведена місцевим міністерством.

в) Єдина армія, фльота, політика внутрішня, фінансова й міжнародня, сцентралізована й ведена орґанами цілої Росії.

г) Знесення всякої митової системи, яка розділяла би федеративні провінції російської держави.

3) Повна рівність всіх народностий, які населяють Україну.

4) Урядова мова в цілій державі російська; для внутрішніх відносин, для судів і для шкіл на Україні російська мова має ті самі права, що українська.

5) Вся земля селянам. Признання довершеного факту підчас аґрарної революції і законодавство про означення і поділ землі між селян. Збереження принципів індивідуальної власности (хутори) з означенням максімум земельної власности.

6) Комітет бачить запоруку мира в Східній Европі і єдиний спосіб, щоб уникнути її збольшевичення, в солідарній політиці всіх Славян.

Зі славянського становища ґерманізація України є небезпекою, усуненою тепер, яка одначе на будуче не втратила свого небезпечного характеру.

7) Боротба проти большевизму, так само, як проти сепаратизму, які є рухами деструктивними і протисуспільними.“

Ся проґрама ясно говорить, як Комітет розуміє „федерацію“ України з Росією. Одним словом: „Единая, федеративная т. е. усовершенствованная недѣлимая Россія!“ [1]).

Зараз після заложення Комітету окрема делеґація в складі Моркотуна, Панейка і Томашівського явилася на засіланню російського т. зв. „Совѣщанія федеративныхъ правительствъ“, щоб потифікувати йому заложення Комітету і просити о протекторат. Після зложення заяви делеґації, Савінков від імени „Совѣщанія“ дякував їй за те, що вона „в кінці стала на певний політичний шлях і надалі піде поруч з Росіянами в боротьбі зі зрадниками вітчини — сепаратистами“ [2]).

Яке значіння для російських протекторів „Українського Національного Комітету“ мала участь членів галицької делеґації в Комітеті, видно з голосів російської преси.

І так „Cause Commune“ (ч. 78 з 10. січня 1920.) писала, що заложення Комітету є „наслідком переходу галицьких частин до Денікіна“.

„Россія“ [3]) ось як оцінила перехід галицької армії до Денікіна і участь членів галицької делеґації в „Українськім Національнім Комітеті“:

„Тепер і сей останній розділ, який істнував між галицько-російським населенням [4]), треба віднести до історії. Момент переходу галицького війска на сторону

[1]) Такою фразою схарактеризував значіння федеративности для відбудови Росії в передреволюційних границях париський російський щоденний часопис „Россія“, один з горячих протекторів „Українського Національного Комітету.“

[2]) Висшезгадана стаття в „Українській Трибуні“.

[3]) Ч. 27 з 21. січня 192)., стаття „Голосъ Галичанина“, автор О. М., мабуть Осип Марков.

[4]) Себ-то розділ на Українців, які хотіли з'єдинення Галичини з самостійною українською державою, і москвофілів, які хотіли з'єдинення Галичини з Росією в передреволюційних границях.

„добровольчеської армії був моментом кінцевого обєднання всіх галицьких сил що до політичної орієнтації. Представник галицького війска заявив з приводу сього переходу співробітникови ‚Одесскихъ Новостей‘, що сей перехід ‚зовсім відповідає настроям і бажанням як вояків і команди галицького війска, так і широких кругів галицького населення, яке давно змагає до зближення з близьким йому по крови й духу російським народом‘. Після сього наступив вихід членів галицько-української делеґації зі складу місії ґр. Тишкевича і заява її представника, яка потверджує змагання всего галицького населення до злуки з Росією. Для характеристики настрою я міг би навести слова одного з визначних представників українського руху в Галичині, який недавно заявив, що при виборі між Великою Польщею і Великою Росією сторонники українського руху в Галичині без вагання заявляються за Велику Росію навіть в тім випадку, коли б та Росія не була Росією демократичною, а Росією 1876. року (рік видання акту Юзефовича про обмеженнє прав малоросійської мови)“.

Коли Панейко і тов. в Парижі з цілим розмахом кинулися в обійми Москалів, у Відні „Український Прапор“ почав обережно підготовляти українське громадянство до нової орієнтації. І так в ч. 38 з 23. грудня 1919. помістив він кореспонденцію з Парижа п. н. „Важні переміни у Парижі“, якої автор Т., доносячи про виступленнє Галичан з Делеґації УНР, заповідає, що також де-які Придніпрянці збираються виступити з Делеґації УНР і далі пише: „В звязку з сим утворився тут ‚Український Національний Комітет‘, зложений із заступників усіх українських земель, який репрезентуватиме провізорично цілість української справи перед політичним світом.“ В ч. 5 з 20. січня 1920. „Український Прапор помістив висше подану проґрамову декларацію „Українського Національного Комітету“, пропускаючи одначе уступ про зєдиненнє України з Росією. Видно, в Відні боялися відкрити правдиве політичне обличе Комітету.

Представивши історію заложення, особистий склад, політичну проґраму і протекторів „Українського Національного Комітету“, треба сказати, що участь членів галицької делеґації в Комітеті, в якім з Придніпрянців не було ані одного свідомого Українця, тільки обмосковлені аґенти російського протибольшевицького табору, означала удар в ідею державної незалежности України. В хвилі, коли все національно свідоме громадянство Великої України крівавилося в боротьбі за державну незалежність України, члени галицької делеґації дали свою політичну марку орґанізації, заложеній російським протибольшевицьким табором для боротьби з „українським сепаратизмом“. При сім треба взяти на увагу, що зробили се представники галицького правительства саме тоді, коли те правительство протестувало проти якогонебудь вмішування Великої України до справи Галичини. Те, що місія УНР варшавською декларацією зреклася Галичини в користь Польщі, галицьке правительство пятнувало як національний злочин. Як же назвати те, що рівночасно члени галицької делеґації в товаристві Моркотуна і тов. зрікалися державної незалежности Великої України в користь „єдиної федеративної Росії“, присягаючися поборювати „український сепаратизм“ як „ворога вітчини“?!

В січні 1920. приїхав до Парижа Диктатор Західно-Української Народньої Республики. До його приїзду „Український Національний Комітет“ привязував велику вагу. Сподівалися, що він дасть апробату

дотеперішній діяльности галицької делеґації в Комітеті і завершить справу урядовою заявою, що правительство Західно-Української Народньої Республики змагає до відбудування „єдиної, федеративної Росії“, до якої повинні бути прилучені й українські землі бувшої Австро-Угорщини.

Одначе замість того наступила кількамісячна мовчанка про „Український Національний Комітет“, а опісля заяви, якими галицьке правительство відхрещувалося від всякої спільности з ним.

При кінці мая 1920. Панейко уступив зі становища голови галицької Делеґації в Парижі.

Через місяць „Український Прапор“ (ч. 38 з 4. липня 1920.) приніс офіціяльний комунікат з заявою, що „ні галицька делеґація як така, ні її поодинокі члени не мають нічого спільного з т. зв. „Українським Національним Комітетом“ у Парижі, який є приватною орґанізацією і складається виключно з Наддніпрянців“.

В слідуючім числі (ч. 39 з 11. липня 1920.) „Український Прапор“ помістив висше згаданий „Лист до Редакції“ Панейка, який, що правда, ослабляв попередню заяву, бо стверджував участь членів галицької Делеґації в заложенню „Українського Національного Комітету“, одначе при тім повідомляв, що всі члени галицької делеґації вже з Комітету виступили.

В кінці й сам Диктатор уважав за вказане урядово виректися всякої спільности з „Українським Національним Комітетом“.

В відозві „До війска Галицької Землі“ — з датою „В серпні 1920“ і підписом „Диктатор Західної України Д-р Евген Петрушевич“[1]) — він, обговоривши справу переходу галицької армії до Денікіна, заявляє:

„В звязку з сим всім підносять ріжні темні духи, що я вирікся справи самостійности України. Як доказ сього наводять, що де-які представники Галицького Уряду в Парижі (яких я зрештою, обнимаючи владу, вже застав й опісля приняв їх уступленнє) мали разом з російськими кругами орґанізувати в Парижі спілку для злуки України з Московщиною. Правдою є тільки те, що представники Галицького Уряду в Парижі пробували утворити підготовчий Комітет для наладнення порозуміння з де-якими російськими кругами, що той Комітет навіть неуконституувався і що по моїм приїзді в Париж ту розпочату справу понехано вже в першій половині січня 1920.“

Чи все те було так, як говориться в наведених урядових заявах, читач має нагоду переконатися з поданих документів. В кождім разі треба ствердити, що правительство Західно-Української Народньої Республики в кінці виреклося всякої спільности з „Українським Національним Комітетом“ [2]).

Сам Комітет, в складі потяженім ріжними обмосковленими „Малороссами“, під проводом Моркотуна, істнує далі й розвиває дуже живу протиукраїнську діяльність по вказівкам російських орґанізацій для відбудови передреволюційної Росії.

---

[1]) „Український Прапор“, ч. 46 з 29. серпня 1920.

[2]) Одначе з другого боку треба ствердити, що від часу до часу між „Українським Національним Комітетом“ і галицьким правительством усе таки завважуються якісь тайні звязки.

Розділ XX.

Під прапором Незалежної Галицької Республики.

Вислідом майже піврічного побуту Диктатора в Парижі й Льондоні було дефінітивне установленнє напряму дальшої політики галицького правительства. Воно рішило перестати звязувати справу Галичини зі справою Великої України, усунутися від участи у всеукраїнських — як самостійницьких так і федералістичних — комбінаціях і заступати тільки справу Галичини.

Опираючися на тім, що сен-жерменським договором (арт. 91) Австрія зреклася права суверенности над Галичиною в користь держав антанти та що держави антанти рішенням з 25. червня 1919. віддали Галичину під окупацію Польщі, зобовязуючися пізнійше дати населенню Галичини змогу виконати право самовизначення, — галицьке правительство рішило виступити перед державами антанти з домаганнєм, щоб вони усунули з Галичини польську окупацію і дали краєви змогу уладити своє життє як Незалежна Галицька Республика [1]).

Приїхавши з Парижа до Відня, Диктатор перевів орґанізацію правительства, яке розвиває діяльність в висше зазначенім напрямі.

Осідком правительства є Відень.

Що до відносин між правительством і краєм, то українське громадянство окупованої Польщею Галичини признає правительство законною владою краю. Тільки українська соціяльно-демократична партія, яка еволюціонує в напрямі радянської проґрами, поборює орієнтацію правительства на буржуазну антанту, протиставляючи їй орієнтацію на міжнародню соціяльну революцію. Одначе се її становище є настільки невиразне, що не можна рішуче сказати, чи означає воно

І так орґан Комітету „La jeune Ukraine“ помістив у ч. 3—4 за падолист — грудень 1920. статтю „La problème de la Galicie Orientale“, про яку редакція зазначила, що одержала її „з урядового жерела“.

Знов „Український Прапор“ (який від ч. 45 з 22. серпня 1920. формально виступає як Орґан Уряду Преси і Пропаґанди Західно-Української Народньої Республики) помістив у ч. 27 з 9. липня 1921. комунікат „Український Національний Комітет і його політика“ з підписом Моркотуна. Правда, сей комунікат поміщений в рубриці „Надіслане“ з застереженнєм, що „за сю рубрику редакція не повідповідає“. Одначе в політичній пресі не водиться, щоб часопис, хоч би в анонсах, містив політичну рекляму політичних орґанізацій, які вважає шкідливими. Отже треба приняти, що редакція „Українського Прапора“ вважає „Український Національний Комітет“ корисним, коли містить йому рекляму.

[1]) Нотою з 30. цвітня 1921. президент Української Національної Ради Д-р Евген Петрушевич предложив державам антанти проект „Основ державного устрою Галицької Республики“, домагаючися усуненнєя польської окупації з Галичини й визнання незалежности краю в формі Галицької Республики.

Для умотивування сього домаганнєя Президія Української Національної Ради видала в червні 1921. публікацію „Pour l'indépendence de la Galicie. Pourquoi la Galicie ne doit pas faire partie de la Pologne“ (також українською мовою: „За державну незалежність Галичини. Чому українська Галичина не може прийти під Польщу“). В сій публікації поданий також текст висше згаданого проекта. Публікацію зладив автор сеї праці, що й зазначено на українськім виданню.

неґацію правительства як законної влади краю, чи тільки опозицію проти правительства.

I. Орґанізація правительства. Законною основою орґанізації правительства є „розпорядок Диктатора Західно-Української Народньої Республики з 25. липня 1920. про орґанізацію Уряду для виконування Державної Влади в Західно-Українській Народній Республиці в часі трівання повновластий Диктатора“.

Сим розпорядком утворено „Уряд Диктатора“ (арт. III.), зложений з відділів: 1. для закордонних справ. 2. для фінансів, торговлі і промислу, 3. для справ преси і пропаґанди, 4. для справ внутрішніх, судівництва, просвіти, віроісповідань, рільництва, почт і телеґрафів, шляхів та публичних робіт. На чолі кождого з сих чотирох відділів стоїть „Уповажнений Диктатора“. Його функції відповідають функціям давнійшого державного секретаря, одначе без самостійности й відповідальности державного секретаря. „Уповажнений Диктатора“ є урядовцем, який сповняє свої функції по вказівкам і за відповідальністю Диктатора. Дальше входить в склад „Уряду Диктатора“ утворена давнійше „Військова Канцелярія Диктатора“, яка сповняє функції державного секретаріяту військових справ. В кінці належить сюди також президіяльна канцелярія Диктатора [1]).

„Розпорядок Диктатора Західно-Української Народньої Республики з 30. серпня 1920. про виконуваннє Уповажненими атрибутів Державної Влади в часі неприсутности Диктатора в осідку Уряду“ покликає на час неприсутности Диктатора Колеґію Уповажнених, яка повинна обмірковувати й вирішати всі важнійші справи. До участи в парадах Колеґії може Диктатор покликати також инші особи з рішаючим або дорадним голосом. Від рішень Колеґії виключені справи найвисшого військового проводу, справи законодатні і рішення про зміну принятого Диктатором політичного напряму.

Хибою орґанізації Уряду Диктатора треба вважати, що він не опирається на ніякий громадянський орґан, а є урядом самодержавним. Очевидно, голі на еміґрації творити парлямент, але всетаки з політичної еміґрації, між якою є чимало членів Української Національної Ради, далося би утворити відповідний громадянський орґан для співпраці з урядом.

---

[1]) Розпорядком з 1. серпня 1920. („Український Прапор“, ч. 43 з 8. серпня 1920.) назначив Диктатор: 1. Уповажненим для закордонних справ д-ра Степана Витвицького, 2. для фінансів, торговлі і промислу Володимира Сінґалевича, 3. для справа преси і пропаґанди д-ра Костя Левицького, 4. для справ внутрішніх і т. д. Осипа Ганінчака. Директором військової канцелярії є Ярослав Селезінка, директором президіяльної канцелярії Лев Петрушевич. Протягом 1921. в складі „Уповажнених Диктатора“ наступили такі зміни: Д-р Витвицький став головою місій в Парижі й Льондоні, Уповажненим для закордонних справ став д-р Кость Левицький, Уповажненим для справ преси і пропаґанди д-р Осип Назарук, Уповажненим для справ внутрішніх і т. д. — пістя уступлення Ганінчака — д-р Роман Перфецький. Крім Назарука, одного з провідників радикальної партії, всі Уповажнені належать до трудової (нац.-дем.) партії.

Сю хибу, здається, відчуває й сам Диктатор, який у нотах до держав антанти ніколи не виступає як Диктатор, тільки як Президент Української Національної Ради. Видно, Українська Національна Рада є на його думку більшим авторитетом для держав антанти, ніж Диктатура.

Діяльність Уряду Диктатора проявляється перше всего в области закордонної політики. При кождій відповідній нагоді звертається він до держав антанти з нотами й меморіялами, в яких домагається вирішення справи Галичини; крім того подає до відома держав антанти факти насильства польської окупаційної влади над українським населеннєм Галичини.

В обороні незалежности Галичини Уряд Диктатора може виказатися дипльоматичними успіхами, про які низше.

2. Договір між державами антанти й Польщею в Спа. Лінія Керзона. Що держави антанти уважають справу Галичини невирішеною, про се говорить договір, заключений між державами антанти й Польщею в Спа 10. липня 1920. В сім договорі Польща приняла умови, під якими держави антанти піднимають посередництва в війні між Польщею й совітською Росією. Про справу Галичини говориться в 2. і 3. точці договору, які наводимо в цілости:

„2. Вислати повновласників на конференцію, яка в можливо найблизшім часі має відбутися в Льондоні і в якій братимуть участь делеґати Польщі, совітської Росії, Фінляндії, Литви і Латвії під протекторатом Мирової Конференції, яка буде намагатися до справедливого мира між Польщею та її европейськими сусідами. Представники Східної Галичини будуть також допущені в Льондоні до представлення їх справи на конференції.

3. Приняти рішення Найвисшої Ради в справах литовського союза, будучности Східної Галичини, тешинського питання та договору, який має бути заключений між Данціґом і Польщею“.

В звязку з сим договором анґлійський міністер закордонних справ льорд Керзон вислав 11. липня 1920. зі Спа до правительства совітської Росії депешу з предложеннєм перемиря, в якій перший раз оголошено східні границі Польщі, установлені Найвисшою Радою 8. грудня 1919. Від сього ся гранична лінія одержала назву лінії Керзона [1]).

Правительство совітської Росії на анґлійське предложенне не згодилося. Конференція в Льондоні не відбулася і справа Галичини остала далі непорішена. Одначе поставленне справи Галичини в договорі в Спа свідчить, що змагання галицького правительства мають міжнародню підстау.

3. Справа Галичини на мирових переговорах в Ризі між Польщею і совітською Росією й радянською Україною. Коли в вересні 1920. в Ризі почалися переговори між Польщею і совітською Росією й радянською Україною про перемирє і прелімінарний мир, прибула сюди „Уповажнена Делеґація Української Національної Ради Східної Галичини і її уряду“ в такім складі: голова — д-р Кость Левицький,

---

[1]) Див. висше стор. 161.

члени — Ернест Брайтер, д-р Лука Мишуга, д-р Осип Назарук[1]). Задачею делеґації було: „не брати участи в конференції з Поляками й большевиками навіть в разі запросин, тільки на місці слідити хід нарад і в разі потреби внести протест проти вирішування галицької справи“.

Справу Галичини піднесла на сих переговорах делеґація совітської Росії й радянської України, яка на засіданню 24. вересня 1920., покликуючися на право самовизначення, поставила як основу мира отсі домагання:

„1. Негайне святочне затвердженне незалежности і суверенности Польщі й Росії і визнанне незалежности України, Литви, Білоруси і Східної Галичини.

2, Як Польща так і Росія мусять зараз, відповідно бажанням інтересованого населення, признати ті державні національні заступництва, які істнують у кождій з тих держав (сойм, парлямент або радянські з'їзди).

Зі свого боку совітські республики узгляднюють, що в Східній Галичині ще нема совітської орґанізації, тому вони годяться допустити в сім краю плебісцит не на основі совітських принціпів, себ-то голосування тільки робітничого населення, але на основі звичайного міщансько-демократичного принціпу.“

На заяву польської делеґації, що справа Галичини не належить до переговорів, бо Галичина ніколи не належала до Росії, совітська делеґація згодилася на се польське становище і в прелімінарнім договорі, підписанім 12. жовтня 1920., приняла граничну лінію між Польщею з одного і совітською Росією й радянською Україною з другого боку, означену так, що українська Галичина разом з иншими західними землями України на захід від лінії, яка є продовженнем ріки Збруча на північний схід, остали по польськім боці.

Галицька делеґація ще з дороги (зі Штетіна) вислала 21. вересня 1920. до обох сторін в Ризі телеґрафічну заяву, якої головний уступ звучить:

„На підставі принціпу самовизначення народів уважаємо нашим правом і обовязком, як Делеґація Національної Ради Східної Галичини і її Уряду, застерегтися перед Вашою Конференцією проти вирішування державного становища Східної Галичини без нас, бо всяке рішенне що до сеї території без згоди населення Східної Галичини зглядно Національної Ради як його леґальної представниці було би знасилуванням права самовизначення, якого наше населенне ніколи не стерпить.“

Приїхавши до Риґи, галицька делеґація вислала 27. вересня 1920. до президії Мирової Конференції в Ризі ноту, в якій представивши утворенне Західно-Української Народньої Республики заявляє:

„З сих причин всяке инше вирішуванне державної долі Східної Галичини проти виявленої вже волі населення було би ярким потоптанням загально-признаного права самовизначення народів.“

Під кінець конференції галицька делеґація вислала до неї 7. жовтня 1920. ще одну ноту, в якій, зазначивши, що „вважає

---

[1]) Фактичні дані взяті з публікації: Українська Делеґація Східної Галичини в Ризі. Виданнє Уряду Преси і Пропаґанди Зах.-Укр. Нар. Республики. Відень 1920.

Польщу і совітську Росію й радянську Україну за некомпетентне форум до вирішування державної справи Східної Галичини“, заявляє:

„Коли ж підчас нарад Конференції Делеґація совітської Росії й України, визнавши державну незалежність Східної Галичини, піддалася напорови польської Делеґації та згодилася приняти в прелімінарнім мировім договорі таку демаркаційну границю, що Галичина припадає на захід від неї, то вважаємо нашим обовязком, як заступники леґальної влади Східної Галичини, заложити отсим найбільш рішучий протест проти всякого, хоч би тільки тимчасового розпоряджування землею Східної Галичини чи зі сторони Польщі чи зі сторони Росії або України, бо всяке рішеннє в справі східно-галицької території без згоди представників Національної Ради Східної Галичини є ярким насилуванням права самовизначення населення сеї території. І тому таке вирішеннє не може мати ніякого значіння та його ніколи наш нарід за важне не признасть.“

Дальше нота згадує про становище держав антанти в справі Східної Галичини і заявляє, що „справа державної самостійности Східної Галичини в як найкоротшім часі повинна бути остаточно вирішена світовою конференцією“.

Крім сього делеґація Галичини разом з делеґацією Білої Руси оголосили 8. жовтня ноту: „До Всіх. Спільний протест делеґацій Білої Руси і Східної Галичини проти імперіялістичного захвату їх земель на основі ризького прелімінарного договору“.

4. Справа Галичини перед Союзом Націй. Підчас загальних зборів Союза Націй в Женеві в падолисті 1920. прибула туди делеґація Української Національної Ради, щоб підняти справу Галичини перед сим міжнароднім трибуналом. Делеґація відбула ряд конференцій з окремими членами Союза Націй і предложила свої домагання Союзови Націй в отсій ноті:

„Женва, 28. падолиста 1920.

До Високого Союза Націй!

В імя ідей справедливости і всесвітнього мира, які лягли в основу міжнароднього договору про установленнє Високого Союза Націй; в імя здійснення змагань до державної самостійности здібних правити собою, колись поневолених народів; в імя ратування життя українського народу Східної Галичини, який вимирає під насильною польською окупацією, — Українська Національна Рада, вибрана на основі загального права голосування переважаючою більшістю населення Східної Галичини, як одинока леґальна репрезентація сього краю, звертається до Високого Союза Націй з представленнем отсих своїх домагань:

I. Високий Союз Націй зволить признати Східній Галичині право національного самовизначення відповідно волі українського народу, як переважаючої більшости тамошнього населення, жити самостійним державним життєм, волі виявленій і реалізованій на протязі його історії та виконаній після розпаду Австрії реституууванням давної галицько-української держави на своїй національній території, яка має всі умови для державної самостійности. Незломність своїх змагань до свободи доказав український нарід оружною оборонною боротьбою перед заборчими посяганнями Польщі.

II. Високий Союз Націй зволить допомогти до можливо скорого здійснення сього права згідно з принціпом мира, проголошеним побідними державами, в цілі збереження життя українського народу на його галицькій землі та в інтересі привернення мирних відносин на сході Европи.

III. До часу вирішення політичного становища Східної Галичини зволить Високий Союз Націй в імя людськости взяти в оборону український нарід Східної Галичини перед постійним вигублюваннем, яке там переводить тепер супроти нього завойовницька Польща, і в тій цілі підняти заходи задля негайного

усунення самовільної польської окупації сеї країни та відхилення небезпеки, щоби тимчасова адміністрація Східної Галичини була доручена Польщі, відвічному ворогови українського народу, що виявила повну нездібність до тої адміністрації.

IV. Високий Союз Націй зволить спричинити, щоби до того ж самого часу управа Східної Галичини була доручена владі, уконституованій місцевим населеннем на основі чисельного в'дношення національности краю і була ведена під наглядом міждержавної комісії, як се було постановлено що до инших областий, яких дефінітивне політичне становище не було вирішене міжнародньою постановою.

V. Високий Союз Націй зволить допустити репрезентацію Української Національної Ради до заступництва населення Східної Галичини перед Високим Союзом, так, щоби воно мало змогу висловити свою волю в справі політичної долі свого краю.

Українська Національна Рада підносить отсі свої домаґання перед Високим Союзом Націй в тім переконанню, що вона буде вислухана перед всяким рішеннем в справі Східної Галичини та що буде узгляднена воля українського народу, як переважаючої більшости, заселяючої сей край.

Д-р Евген Петрушевич, президент Української Національної Ради. Д-р Кость Левицький, Ернест Брайтер, Д-р Степан Витвицький, члени делеґації до Союза Націй".

До сеї ноти додано меморіял з докладним представленнем справи Галичини зі становища міжнародного права і польського окупаційного режіму.

Вислідом сих заходів перед Союзом Націй було те, що Рада Союза Націй на сесії в Парижі в лютім 1921. розглянула на засіданню 23. лютого справу Галичини і приняла отсе рішенне:

„1. Постанови мирового договору про права національних меншостий в Польщі не можуть бути примінені супроти Галичини, бо вона лежить по-за границями Польщі.

2. Постанови про виконуванне мандатів і контролю Союза Націй над мандатарем не можуть бути примінені супроти Галичини, бо Польщу не наділено мандатом завести адміністрацію тої країни.

3. Не можна також прикладати до сього випадку приписів гаґської конвенції, бо в часі, коли була заключена та конвенція, Польща не істнувала як держава.

4. Польща являється тільки фактичним мілітарним окупантом Галичини, якої сувереном є держави антанти (арт. 91 договору в Сен-Жермен).

Тому Рада Союза Націй рішає предложені їй домагання що до правного становища Галичини і відносин в тім краю відступити Раді Амбасадорів".

Се рішенне Ради Союза Націй треба вважати великим дипльоматичним успіхом в заходах галицького правительства в ціли визволення Галичини з-під окупації Польщі. Воно, від імени держав антанти і невтральних, які складають Союз Націй, стверджує, що зі становища міжнародного права Польща не має ніяких прав до Галичини, що вона є тільки фактичним мілітарним окупантом сього українського краю та що Галичина знаходиться під суверенністю держав антанти, до яких належить рішенне про її долю.

Загальні Збори Союза Націй в вересні 1921 знов порушили справу Галичини, ухваливши, на внесенне канадійського делеґата Дічерші, 27. вересня 1921 отсю резолюцію:

„Збори Союза Націй висловляють бажанне, щоб Рада Союза звернула увагу Головних Союзних і принятих до союза Держав на корисніст управлення в близькім часі правного положення Східної Галичини".

5. Анґлійський прем'єр про правне положенне Галичини. В тім самім дусі, що рішенне Ради Союза Націй, означив правне положенне Галичини Лойд Джордж на засіданню палати громад 6. липня 1921., відповідаючи на запитанне льорда Роберта Сесіля.

Сю заяву Лойда Джорджа попередив дипльоматичний крок анґлійського правительства, яке при кінці червня 1921. через своє посольство в Варшаві звернулося до польського правительства з запитаннем, на якій основі Польща заводить свою державну адміністрацію в Галичині, коли рішеннем Найвисшої Ради з 25. червня 1919. їй дозволено тільки на мілітарну окупацію сього краю. На се запитанне польське міністерство закордонних справ відповіло, що своє поясненне справи подасть пізнійше.

Швидко після сього, на засіданню палати громад 6. липня 1921., льорд Роберт Сесіль звернувся до правительства з запитаннем в справі Галичини, формулюючи його ось як:

„1. Який тепер правний стан Східної Галичини?

2. До якого міжнароднього тіла належить тепер ся справа?

3. Чи зроблено яку спробу, щоби запевнити вислів волі населення сього краю в будучім вирішенню його долі, згідно зі становищем занятим 25. червня 1919?

4. Чи є правдиві відомости, що Поляки творять там свої кольонії?“

На се запитанне Лойд Джордж негайно відповів:

„1. Східна Галичина є тепер під військовою окупацією Польщі, на основі рішення Мирової Конференції з 25. червня 1919.

2. Її дефінітивна приналежність досі не вирішена, одначе арт. 91-ий сенжерменського мирового договору перенесено права Австрії в роспорядимість держав антанти, так, що Найвисша Рада Мирової Конференції є компетентним тілом до того, щоб виконати се рішенне.

3. Досі ще не піднято заходів для запевнення волі населення згідно зі становищем занятим 25. червня 1919.

4. Правдиві є також донесення, що Поляки приміщують свої кольонії на території Східної Галичини“.

Сею заявою анґлійський прем'єр хотів, очевидно, пригадати Польщі, що вона не має ніякої міжнародньо-правної основи вважати українську Галичину частю своєї держеви та що доля сього краю залежить від держав антанти.

Та рівночасно заява Лойда Джорджа являється голосним обвиненнем держав антанти. Бо коли вони приписують собі право вирішити долю Галичини, то чому її не вирішили, але спокійно приглядаються, як польська окупаційна влада вже два роки веде найстрашнійшу політику пімсти й винищення українського народу, щоб таким способом запевнити собі володіннє над сим українським краєм?

VI. Часть.

Кінцеві уваги.

Розділ XXI.

Причини невдачі. Галичина й Велика Україна. Окрема галицька політика.

I.

Чому українська Галичина улягла перемозі Польщі?

Думаю, що ті, що шукають причини у внутрішніх галицьких відносинах, звалюючи вину „праві“ на „лівих“ і „ліві“ на „правих“, помиляються. При всіх внутрішніх недостачах Галичина в боротьбі проти польського наїзду дала такий примір геройства, що ся боротьба остане на все одною з найгарнійших сторінок історії боротьби українського народу за волю.

А що до недостач, то треба людські справи оцінювати людською мірою. У Поляків, у Чехів і ин. не було инакше: і в них були недостачі, може ще й гірші. Та в них були инші обставини і дякуючи тим обставинам, вони мають свої держави. В таких обставинах, в яких була Галичина, й вони мабуть улягли би. Зрештою вистане вказати на чеських Німців. Є їх коло 3 міліони багатого, культурного, національно свідомого народу на власній території, а одначе, маючи проти себе побідну антанту і не могучи одержати помочи від великого німецького народу, вони мусіли улягти і стати частю чеської держави.

Проти змагання Галичини до незалежности і злуки з Великою Україною виступила Польща. Так стали проти себе до війни дві сили: Польща й Галичина. Вистане порівнати територію, населеннє, матеріяльні засоби, можливість звязків зі світом у сих двох сил, а про кінцевий вислід війни між ними не могло бути сумніву: Галичина мусіла улягти.

Щоб Галичина у сій війні не улягла, а оборонила своє слушне право, се могли спричинити тільки з о в н і ш н і відносини: в данім випадку с п р а в е д л и в е с т а н о в и щ е п о б і д н о ї а н т а н т и, коли б та наказала Польщі спинити наїзд на українську землю і підперла свій наказ таким авторітетним виступом, що Польща мусіла би послухати. — або п о м і ч В е л и к о ї У к р а ї н и.

Галичина числила на одно і друге. З одного боку здавалося зовсім певним, що коли держави антанти основою світового мира проголосили самовизначеннє народів, то вони визнають державну незалежність України в етноґрафічних границях, отже не допустять, щоб Галичину загарбала Польща. З другого боку, державність Великої України видавалася для Галичини настільки сильна, що й не допускалася думка, щоб Велика Україна віддала Галичину на поталу Польщі. Обі сі надії завели.

Держави антанти в останнім рахунку стали по стороні Польщі й уповажнили її завоювати Галичину. Що так сталося, причина сього — здається мені — лежить у великій мірі в українській політиці підчас світової війни. Я вище зазначив, що до революції в Росії така політика, яку вели галицькі Українці, була неминуча. Одначе опісля, й особливо в останніх місяцях світової війни треба було ввійти в порозуміннє з антантою й запевнити собі участь в спадщині після Австро-Угорщини. Можливо, що се не було би вдалося. Тоді — годі! Одначе сього зовсім не пробовано, — і в сім лежить великий промах Української Парляментарної Репрезентації. Тоді, коли українська делеґація приїхала до Парижа, вже було на се запізно. Тоді можна було примусити антанту числитися з нами й визнати нас тільки через „довершені факти" — через незломність нашої сили.

З огляду на таке відношеннє антанти, вратувати Галичину від польського наїзду могла тільки поміч Великої України. Одначе звідси не тільки не приходила поміч, а навпаки, треба було посилати галицькі частини на поміч Директорії в боротьбі з большевиками. Зокрема Січові Стрільці, галицька військова формація на Великій Україні, що утворилася з найідейнійшого елементу між галицькими Українцями в російськім полоні, головна опора Директорії в боротьбі проти гетьмана Скоропадського й опісля в боротьбі з большевиками, просто відмовилася йти на оборону Львова перед польським наїздом, виходячи з того становища, що коли буде укріплена українська державність у Київі, то Галичина буде частю української держави незалежно від хвилевих місцевих невдач [1]).

Не маючи помочи від Великої України, — що в обставинах, в яких вона сама знаходилася, тої помочи не могла дати, — Гали-

---

[1]) Ті круги, — як галицькі так і придніпрянські, — які основною причиною невдач в українськім державнім будівництві вважають політику українських соціялістичних партій, уважають се становище Січових Стрільців рішаючим не тільки для упадку Галичини, але й цілої української державности. Вони кажуть: Не треба було робити повстання проти гетьманщини, тільки укріпляти її, а тоді вона була би вдержалася проти большевиків і ми нині мали би українську державу. Рівночасно Січові Стрільці були би рішили боротьбу за Львів в українську користь, що було би рішаюче для цілої війни між Польщею й Галичиною.

На мою думку, ті міркування не мають реальних основ і подиктовані радше партійним засліпленнєм, таким самим, як закиди тих „лівих", які кажуть, що се Українська Національна Рада своєю „правою" політикою погубила Галичину.

Народнє повстаннє проти гетьманщини було неминуче і коли б його не була повела Директорія, то воно було би підиялося під проводом большевиків. Тоді замість Директорії УНР була би скинула гетьмана большевицька окупаційна влада. Чи на тім виграла би українська державність, се для мене зістається під великим сумнівом.

А Січові Стрільці так були звязані з Великою Україною, що вони не могли відійти на оборону Львова, коли там готовилося повстаннє проти гетьманщини.

Та як би вони й були очистили Львів від польських повстанців, то ще питаннє, чи се вплинуло би на кінцевий вислід війни між Польщею й Галичиною.

чина, оставлена своїм власном силам, маючи проти себе Польщу, яка мала не тільки моральне, але й матеріяльне підперте антанти, мусіла в війні з Польщею улягти.

II.

Невдачі оборонної війни — Галичини проти Польщі, Великої України проти совітської Росії — не тільки не дали здійснитися ідеї з'єдинення Галичини й Великої України в один національно-державний орґанізм, але ще внесли нові елементи роз'єдинення.

Коли хто каже, що сьому винен „галицький сепаратизм", який не допустив до негайного переведення повного з'єдинення, той не хоче бачити, що се домаганнє являється неможливістю. В сій справі дотеперішні окремішности Галичини й Великої України видаються мені менше важними як те, що на Великій Україні не могла утворитися сильна державна влада, яка своїм авторітетом могла би перевести з'єдиненнє. При тім і сю справу — як усі инші — треба міряти людською мірою. Польща також не могла негайно перевести повного з'єдинення. Юго-Славія мусіла майже три роки ждати на державну конституцію, яка перевела повне з'єдиненнє. А сі держави не мали тих внутрішніх і зовнішніх трудностий, які тамували державне будівництво на українських землях.

Зрештою, ті „ліві" елементи, — як галицькі так і придніпрянські — які в свій час поборювали „галицький сепаратизм" в імя „негайного повного з'єдинення" опісля одні в Варшаві, другі в Ризі відступили Галичину Польщі. Чи негайне переведеннє повного з'єдинення було би дало инший вислід? Ледви!

Одначе не менше помиляються й ті оборонці „галицького сепаратизму" (вони є й між Придніпрянцями), які кажуть, ніби-то передчасне з'єдиненнє погубило Галичину. Головний їх арґумент той, що Галичина як спадщина після Австрії мала би була инакшу — яснійшу й вигіднійшу — позицію на Мировій Конференції, коли б виступала як самостійна держава, а не як часть Української Народньої Республики. На се треба відповісти, що міродатні круги Мирової Конференції ясно здавали собі справу з того, що Галичина є спадщиною після Австрії, чого доказом є їх ціла політика в галицькій справі аж до нинішнього дня. Одначе їх зовсім не одушевляла ідея утворення окремої галицької держави. На засіданню Найвисшої Ради 21. мая 1919. Лойд Джордж питав, чи Галичина хоче належати до Польщі чи до України (зглядно разом з Україною до Росії), отже про можливість самостійности Галичини не було й натяку. Так само рішеннє Найвисшої Ради з 25. червня 1919., яким Галичину віддано під польську окупацію і заповіджено відданнє її під тимчасову польську управу, свідчить, що Найвисша Рада вважала Галичину територією, яка в будучности повинна творити часть більшої державної цілости. В кінці треба з натиском ствердити, що делеґація УНР на Мирову Конференцію твердо і непохитно обороняла Галичину від Польщі аж до часу розриву між Директорією й Диктатурою. Отже „передчасне

з'єдиненнє" не принесло під сим оглядом шкоди, хиба тільки користь. Шкоду в тім часі приносила хиба сепаратна політика галицького віцепрезидента делеґації УНР. З другого боку треба зважити, що самостійна Галичина не була би проти Польщі сильнійша, хиба може слабша. Правда, тоді не треба би було висиласти галицьких частин на протибольшевицький фронт (одначе корпус Січових Стрільців певне був би остав на Великій Україні). Але тоді Галичина не була би дістала з Великої України тих матеріяльних засобів (вуголь, збіже, оруже, муніція, валюта), які дуже ставали їй в пригоді. І — що особливо важне — не було би того піднесення духа, яке давала свідомість боротьби за з'єдинену, велику українську державу.

Словом, кінцевий вислід боротьби самостійної Галичини проти Польщі не був би инший.

Вивісити прапор галицької самостійности в хвилі, коли всі — ворожими силами розділені досі — народи з'єдинювалися, було внутрішньою неможливістю, бо все свідоме громадянство в Галичині й на Великій Україні було переняте ідеєю з'єдинення. Крім того було би воно компромітацією української національної свідомости перед міжнароднім політичним світом, — компромітацією, яка могла би помститися перше всего на Галичані. Коли вони, мовляв, не почувають себе за одно з Україною, то нехай остають під Польщею, яка панувала на їх землі і до Австрії і під Австрією.

Та неможливістю — не стільки внутрішньою скільки задля висше зазначених обставин — було також негайне переведеннє повного з'єдинення. Актови з'єдинення, що правда, треба закинути одну велику хибу: що він, — хоч би шляхом міжнароднього права, як не шляхом державного права, себ-то шляхом договору, як не шляхом закона, — не установляв спільних справ і спільного орґану влади для обох частий Української Народньої Республики на той переходовий час, доки Установчі Збори не переведуть повного з'єдинення. Тоді може уникнулося би багато тертя, а може й катастрофи.

Одначе коли б державного будівництва на українських землях не унеможливляла постійна трата території в війні з Польщею й совітською Росією, з'єдиненнє було би ставало що-раз сильнійше. Що так не сталося, винні ті зовнішні відносини, що довели до упадку ту форму всеукраїнської державности, яку утворив акт з'єдинення, заключений між Директорією УНР і галицьким правительством Української Національної Ради. В сих відносинах моральне почуттє з'єдинення не видержало проби. Почалося взаїмне звалюваннє вини за невдачі одною частю на другу, а скінчилося тим, що кожда часть кинулася ратувати саму себе, не оглядаючися на цілість.

Першим заломленнєм з'єдиненого всеукраїнського фронту була загальна політична лінія Директорії УНР супроти Польщі. Після проголошення акту з'єдинення було ясно, що війна Польщі проти Галичини є війною проти части Української Народньої Республики. А одначе Директорія не вважала за вказане виповісти війну Польщі, хоч Польща заняла була також західні землі Великої України. В кругах Директорії думали, що се більше дипльоматично не палити

всіх мостів до Польщі. Одначе хто міг поважно числитися з такою державою, якої одна часть воює з Польщею, а аґенти другої части роблять рівночасно ріжні миролюбиві заяви в Варшаві коштом тої воюючої чи опісля завойованої части?!

Після сього прийшов перехід галицької армії до Денікіна.

Всі політичні арґументи, які наводяться на оправдання сього переходу, не видержують критики.

Перше всего треба ствердити, що договір з Денікіном не мав характеру військового перемиря, тільки був договором про перехід галицької армії під розпорядимість Денікіна. Тим самим упадають всі арґументи про безполітичний, чисто військовий характер договору. Коли армія якоїсь держави, найсильнійша підпора державної самостійности і найважнійший інструмент державної політики, переходить у розпорядимість ворога держави, то се є найстрашнійша політична траґедія, яка може зустрінути державу, — страшнійша від розбиття й капітуляції. Така політична траґедія скоїлася як-раз тут: Галицька армія, часть армії незалежної Української Народньої Республики, віддається в розпорядимість ворога незалежности Української Народньої Республики. З сею хвилею стає вона інструментом політики Денікіна, політики, яка має за ціль повернути Україну в московську неволю. І се має бути безполітичний, чисто військовий договір?!

Що ся галицька часть армії УНР не мала бути вжита проти придніпрянської части тої ж армії УНР, се могло успокоювати совість Галичан, які не були примушені убивати своїх братів-Придніпрянців, але не мало політичного значіння. Галицькі частини міг післати Денікін на протибольшевицький фронт, а свої частини з сього фронту кинути проти армії УНР. Для армії УНР справи не зміняло, хто її бє; важно було, що сила Денікіна збільшилася.

Тепер про ролю Диктатури в цілій справі. На її оборону наводиться, що вона перший договір Начальної Команди Галицької Армії уневажнила і всіх справців договору поставила перед суд. Одначе роля Диктатури при другім договорі не вияснена. Правда, в хвилі заключення сього договору Диктатури не було вже на українській території і галицька армія не мала з нею звязку. Одначе висше наведено твердженнє учасника, що третя стадія переговорів, яка довела до заключення другого договору, відбулася з уповажнення Диктатури. В найліпшім разі — Диктатура в сій важній хвилі не виказала твердости й непохитности політичної лінії.

В кінці треба й те тямити, що на психольоґічну можливість переходу галицької армії до Денікіна не остала без впливу та пропаґанда орієнтації на Денікіна, яка йшла до Камянця й до галицької армії з Парижа через Відень і за яку політично відповідає Диктатура.

Заслугою Диктатури можна вважати хиба те, що вона в останній хвилі не відділася в розпорядимість Денікіна, тільки виїхала за границю, де після де-якого часу проголосила розрив з орієнтацією на Денікіна[1]).

---

[1]) Се, що Диктатор поїхав не до армії, а за границю, ставлено йому також у вину. На се відповідає він у висше згаданій відозві „До війска Галицької Землі“ з серпня 1920. ось що: „В дійсности опустив я армію як-раз тому, що

Остає ще арґумент, що мовляв, Головний Отамам Петлюра сам годився на перемирє з Денікіном, тільки Денікін не хотів з його делеґатами говорити. Чи треба аж доказувати ріжницю між тим станом, коли б ціла армія УНР була заключила перемирє з Денікіном, і тим станом, коли галицька часть армії УНР перейшла в роспорядимість Денікіна, оставляючи придніпрянську часть на поталу Денікінови?

Ні, ані один політичний арґумент, який наводиться на оправданнє переходу галицької армії до Денікіна, не оправдує нічого.

Єдиним оправданнєм може тут бути тільки страшний стан армії, в якім вона могла вже мати тільки одну думку: ратувати життє.

Мала вона ще й другу думку: ратувати себе як українську армію, перебути зиму, а з весною, в тім вічно змінним хаосі подій, який панував на землях України, може доведеться знов послужити українській справі. Денікін, мовляв, має ще тільки сили, щоб нас розбити, і тому треба з ним замиритися. Але він живий труп і швидко його не стане. Тоді ми знов будемо мати вільні руки. І ще послужимо Україні. Одначе сим надіям не довелося здійснитися[1]).

Коли „Україна“, орґан придніпрянської дієвої армії, 13. падолиста 1919. писала: „Український нарід вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Диктатура своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал“. — чи думала вона, що й три тижні не мине, як можна буде що найменше з таким самим правом її ж словами сказати: „Український нарід, вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Директорія своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал!“ Бо варшавська декларація з 2. грудня 1919., віддаючи не тільки Галичину, але й західні землі Великої України в польську неволю, проводила нову державну границю по українській землі, якою краяла живе тіло українського народу.

Над варшавським договором з 22. цвітня 1920. не спинююся, бо він був тільки завершеннєм згаданої декларації.

Перехід галицької армії до Денікіна і варшавська декларація ісії УНР були тими актами, які своїм змістом уневажнили акт з'єдинення. З одного боку галицька армія, за яку політично відповідала Диктатура, що виводила свою владу від Української Національної Ради, яка заключила акт з'єдинення, — перестала обороняти Українську Народню Республику й віддалася в розпорядимість її ворога Денікіна. З другого боку Директорія УНР, яка була другою договірною стороною при акті з'єдинення, зреклася Галичини в користь Польщі.

Тут треба ствердити, що акт з'єдинення не давав на се Директорії УНР ніякого права, бо до Українських Установчих Зборів ви-

---

вона наслідком висше згаданого договору поставилася в залежність Російської Команди, а мій побут серед неї був би вязав мене в моїй політичній діяльности“.

[1]) Сими надіями оправдував перехід галицької армії до Денікіна також Диктатор підчас побачення зі мною в Парижі в січні 1920. Його найважнійша задача, говорив він, зберегти армію, яка ще зможе заважити на рішенне української справи.

конуванне влади над Галичиною прислугувало виключно найвисшому галицькому орґанови влади.

Очевидно, упеважнити акт з'єдинення можна було також иншим способом. Можна було, — коли стало видно, що кождий мусить себе ратувати окремими шляхами, — розійтися на основі спільного порозуміння, не шкодячи собі взаїмно. А саме можна було договір про з'єдинеппе розвязати і надалі виступати як дві окремі держави, так, як се було перед заключеннем договору.

Тоді перехід галицької армії до Денікіна не мав би того політичного значіння, що галицькі Українці є за відбудуваннє „єдиної, федеративної Росії", як се була поставила справу в Парижі галицька делеґація, творячи „Український Національний Комітет". Тоді треба б було поставити справу так, що Західно-Українська Народня Республика до справ Української Народньої Республики не вмішується.

Так само Директорія УНР тоді повинна би в переговорах з Польщею стати і твердо стояти на тім, що галицька територія, на яку Польща має претенсії, є територією Західно-Української Народньої Республики і про неї Директорія УНР не може рішати.

Таке розвязаннє договору про з'єдиненнє все таки політично було би користнійше, ніж те, що сталося.

Далі треба зазначити, що перехід галицької армії до Денікіна не мусів потягнути за собою відреченнє від Галичини Директорією УНР в користь Польщі. Директорія УНР могла дуже добре стояти далі на становищі приналежности Галичини до Української Народньої Республики, в чім була би знайшла оперте не тільки в галицьких лівих ґруп, але серед цілого українського громадянства Галичини.

Тоді, очевидно, вона не могла би була заключити договору з Польщею.

Тепер, коли Польща рижським договором з совітською Росією й радянською Україною зломила варшавський мір з головою Директорії УНР й віроломло оставила сього свого союзника його долі, ясно стало, яку вартість мав той союз з Польщею. Помилка Директорії була в тім, що вона вірила Польщі й думала, що Польща може бути на стільки певним союзником України, що для сього можна і треба пожертвувати частю українських земель. Тимчасом для тих Українців, що знали Поляків не як „товаришів недолі під спільним царським ярмом", а як елемент, що міг свобідно установляти своє відношеннє до українського народу, ніколи не було сумніву, що Польща вороже відноситься до української державности і що її змаганнєм є: ту часть українских земель, яку вона вважає себе на силах з'їсти, прилучити до Польщі, а решту оставити Росії. Сеж ясна річ, що Росія швидче може помиритися з приналежністю части українських земель до Польщі, ніж Україна, яка як самостійна держава швидче чи пізнійше приступила би до переведення з'єдинення всіх українських земель. Польща стоїть на тім, що її державним сусідом буде Росія, і хоче того. І всі її договори, як з Директорією УНР, так з радянською Україною, мають одну ціль: запевнити собі володіннє над як найбільшим простором української землі, щоби в кінці, коли

прийде до дефінітивного установлення границі між Польщею й Росією, покликатися на ті договори і на своє „добре набуте право володіння“.

Яким духом дише Польща до Українців, се видно найліпше з її поведення супроти урядовців і армії Директорії УНР, як також збігців з Великої України, які опинилися на вигнанню в Польщі. Ті її союзники, які своїми грудьми захищали її інтереси — навіть на українській землі! — перед большевицькою армією, живуть в найстрашнійшій нужді! Здається, неначе б те її поведеннє мало свідому ціль: винищити як найбільше свідомого українського елементу.

Траґедія Директорії УНР лежить в тім, що вона всего того не хотіла знати й вірила, що Польща може стати опорою в будуванню української держави.

За Директорією УНР пішли совітська Росія й радянська Україна, які договором в Ризі зреклися в користь Польщі тих самих українських земель, включно з Галичиною, які признавав Польщі варшавський договір з Головним Отаманом Петлюрою. Коли пригадати, що головним аґітаційним знаряддем совітської Росії й радянської України проти „Петлюрівщини“ було те, що „Петлюра запродав українські землі й українські маси селянства й робітництва в неволю шляхетської Польщі“, то се дасть найліпшу оцінку рижського договору зі становища інтересів українських мас селянства й робітництва.

Варшавський і рижський договори мають, видно, свої о б є к т и в н і причини.

Всі ми мріяли про с и л ь н у У к р а ї н у про Україну, яка захистить усіх своїх дітий від усіх своїх ворогів.

Про с и л ь н у У к р а ї н у мріяла також Галичина, про Україну, яка визволить її з польської неволі.

Коли революція звалила Росію і на її руїнах стало сходити молоде життє української державности, з яким захопленнєм галицькі Українці ловили кожду звістку з Київа! Хотілося їм почути, що Україна така сильна, що зможе заставити Австро-Угорщину віддати галицьку, буковинську й угорську Україну її Матери, Великій Україні.

Сим надіям берестейський мир приніс розчарування. Галицькі Українці ждали прилучення своєї землі до Української Народньої Республики, а тимчасом побачили, що вона така слаба, що не тільки не може подиктувати сього домагання центральним державам, але ще мусить просити в них помочи проти совітської Росії.

Одначе берестейський мир не вніс роз'єднуючих елементів у психольоґію галицьких Українців. Вони в і р и л и в д о б р у в о л ю правительства Української Народньої Республики і мали доказ тої доброї волі в додатковім тайнім договорі, яким Австро-Угорщина обовязалася перевести поділ Галичини. „Коли б тільки українська держава росла й міцніла, а вона вже про нас не забуде!“ — думали вони і з одушевленнєм обходили свято берестейського мира.

Підчас розпаду Австро-Угорщини змаганнє до з'єдинення виявилося з новою нестримною силою. Безперечно важним складовим елементом сього змагання була надія, що з'єдинена Україна буде така сильна

і на полі бою і на Мировій Конференції, що захистить Галичину перед польським завоюванням.

Дійсність розчарувала сі надії. Україна показалася слаба, дуже слаба. І не тільки Україна! Совітська Росія й радянська Україна разом показалися також такі слабі супроти Польщі, що мусіли їй віддати стільки українських земель, скільки вона хотіла.

Галичина (так само, як Холмщина, Підляше і почасти й Волинь) є супроти Польщі українське пограниче. А доля пограниця все гірка. Воно переходить з рук до рук, відповідно до того, хто сильнійший.

Українська Народня Республика була слаба, совітська Росія й радянська Україна були слабі, — і тому годилися відступити українські пограничні землі Польщі. І хто б не сидів у Київі, — доки Україна буде слаба, доки не буде мати сили зі зброєю в руках вигнати польських завойовників за межі українських земель, — доти мусить шукати згоди з Польщею, відступаючи їй менший чи більший кусень українського пограниця. Ходить тільки про се, щоб відступлені землі мали віру в добру волю Київа, щоб вони вірили, що він відступає їх тільки з конечности, на де-який час, і що про них не забуде, коли зросте в силу.

Траґедія Петлюри лежала в тім, що галицьке громадянство в його добру волю віри не мало. Коли ж воно до рижського договору поставилося холоднійше, то мабуть тому, що до правительства Раковського і тов. не мало претенсій, щоб вони були оборонцями інтересів України.

Словом, Галичині, щоб оборонитися перед Польщею, було потрібне з'єдиненнє з сильною Україною. З'єдинена з слабою Україною, вона може стати ціною, яку слаба Україна примушена буде заплатити за мир з Польщею.

І тому в такий момент, коли з одного боку Україна не може оборонити Галичини перед Польщею, а з другого є хоч найменші вигляди, що Галичина може оборонитися перед Польщею своєю окремою державною політикою, — окрема державна політика Галичини лежить в інтересі з'єдинення українських земель, бо вона обороняє Галичину перед Польщею і зберігає її для України. Треба тільки, щоб ся окрема державна політика Галичини не була цілю сама для себе, тільки засобом до висшої цілі, до збереження українського характеру Галичини до того слушного часу, коли вона без перешкоди зможе з'єдинитися з Україною.

III.

Такий момент переживає Галичина власне тепер. Держави антанти які на основі мирового договору з Австрією приписують собі право рішити про долю Галичини, стоять на тім, що вона поки-що знаходиться тільки під окупацією Польщі та що її доля ще має бути вирішена. З другого боку ті самі держави антанти, віддаючи Галичину під окупацію Польщі, власним своїм рішеннєм обовязалися перед на-

селеннєм Галичини дати йому змогу виконати право самовизначення. Так представляється положенне Галичини зі становища міжнародного права.

На сій міжнародньо-правній основі опирає свою політику Уряд Диктатора Західно-Української Народньої Республики. Уряд Диктатора стоїть на тім, що український нарід Галичини вже виявив свою волю, утворюючи Західно-Українську Народню Республику, що сю його волю знасилувано, віддаючи Галичину під окупацію Польщі, та що держави антанти мають обовязок направити зло і привернути попередній стан, а саме усунути польську окупацію і дати краєви змогу здійснити виявлену ним волю й утворити самостійну державу в формі Галицької Республики.

Зі становища принціпу з'єдинення українських земель насувається тут питаннє: Чому ж в такім разі не домагатися від держав антанти, щоби Галичина могла прилучитися до Великої України, чому творити окрему Галицьку Республику, чому плекати галицький сепаратизм?

Відповідь на се питаннє дасть оцінка теперішного стану української державности. Обі дотеперішні державні формації Великої України — Українська Народня Республика договором у Варшаві, Українська Соціялістична Радянська Республика договором у Ризі — зреклися Галичини в користь Польщі. Доки державність Великої України не укріпиться настільки, що зможе перейти над тими договорами до денного порядку, доти вони будуть стояти на перешкоді з'єдиненню Галичини з Великою Україною. Далі теперішня державна формація Великої України знаходиться і під національним і під політично-соціяльним оглядом в стадії плинности, з якої, мабуть, ще не швидко перейде в стадію спокійного розвитку укріпленої державности. В кінці визволити Галичину з під окупації Польщі можуть тепер тільки держави антанти. Отже можна ставити їм тільки таке домаганнє, на яке вони можуть згодиться. А на з'єдиненнє Галичини з Великою Україною в її теперішній державній формації вони, очевидно, не згодилися би.

Таким чином остається: Або домагатися від держав антанти негайного усунення польської окупації з Галичини й утворення окремої Галицької Республики, — або страждати під ярмом польської окупації доти, доки дальший розвиток української державности не принесе визволення і з'єдинення всіх українських земель.

Правда, дотеперішнє поведеннє держав антанти в галицькій справі не дає великих надій на негайне здійсненнє політичної концепції Галицької Республики. Держави антанти теоретично признають, що Галичина не належить до польської держави та що її доля повинна бути ними вирішена, але при тім оставляють її далі в ярмі польської окупації, відкладаючи своє рішеннє на не-знати-коли.

Щож робити з огляду на се дотеперішнє поведеннє держав антанти? Зректися того міжнародньо-правного титулу до незалежности, який має Галичина на основі рішень Мирової Конференції? Чи безупинно пригадувати державам антанти й цілому політичному світови, що Мирова Конференція обовязалася дати Галичині змогу виконати право самовизначення, й домагатися від держав антанти сповнити се зобовязаннє? Вистане сказати, що є се найгорячійше бажаннє польської

політики, щоби галицька справа зникла з ряду міжнародніх по[illegible] питань, щоби ніяка міжнародня сила не перешкоджала Польщі вважа[illegible] Г[illegible]чину за часть польської держави, щоб над Польщею перестав ви[illegible] міжнародній Дамоклів меч та грозити їй кождої хвилі втратою [illegible]чини. Сього одного досить, щоби стало ясно, що Галичина не[illegible] зректися свого міжнародньо-правного титулу до незалежности, ті[illegible] повинна безупинно домагатися його здійснення.

Не є се „орієнтація на чужі сили", бо відколи істнують [illegible]народньо-правні відносини, право стало одним з елементів сили на[illegible]

Очевидо, покликуючися на своє право, не треба занедбув[illegible] праці над скріплюванням своєї сили.

Коли держави антанти визволять Галичину з-під польської ок[illegible]пації швидче, ніж се може зробити український нарід власними с[illegible]лами, — тим ліпше.

Працювати для здійснення всеукраїнського державного ідеал[illegible] в Галицькій Республиці, в якій український нарід буде вільним гос[illegible]подарем, се не те, що під ярмом польської окупації.

Словом, домагання утворення Галицької Республики має за ціль визволити Галичину як найшвидче з-під окупації Польщі і зберегти її для України до того часу, доки сила української державности не зросте настільки, що державному з'єдиненню українських земель ніщо не зможе стати на перешкоду.

Годиться, треба, щоб Галицька Республика — коли б вона [illegible] — все мала перед очима сей всеукраїнський державний ідеал, щоб вона не застрягла у вдоволенню зі своєї самостійности. Та се справа цілого українського громадянства на всіх українських землях, справа всеукраїнської національної культури, всеукраїнської політичної думки, яка повинна що-раз сильнійше духово обєднувати всі українські землі, доки не прийде слушний час державного з'єдинення.

Сьому з'єдиненню будуть сприяти також тенденції світової політики, які ведуть до творення великих державних орґанізмів. Як тільки Галичина визволиться з-під Польщі, а Велика Україна скріпить свою державність, державне з'єдинення всіх українських земель прийде з природною конечністю.

[illegible]